

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
İSLAM TARİHİ BİLİM DALI

TEORİ VE PRATİĞİYLE HZ. MUHAMMED'İN UHUD GAZVESİ

Doktora Tezi

Musab DALGA

Ankara 2026

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
İSLAM TARİHİ BİLİM DALI

TEORİ VE PRATİĞİYLE HZ. MUHAMMED'İN UHUD GAZVESİ

Doktora Tezi

Musab DALGA

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Seyfettin ERŞAHİN

Ankara 2026

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
İSLAM TARİHİ BİLİM DALI

TEORİ VE PRATİĞİYLE HZ. MUHAMMED'İN UHUD GAZVESİ

DOKTORA TEZİ

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Seyfettin ERŞAHİN

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ

Adı ve Soyadı

- 1. Prof. Dr. Seyfettin ERŞAHİN**
- 2. Prof. Dr. İrfan AYCAN**
- 3. Prof. Dr. Cafer ACAR**
- 4. Dr. Öğr. Üyesi Ahmet DUMAN**
- 5. Dr. Öğr. Üyesi Fatma Merve ÇINAR**

Tez Savunması Tarihi

14. 07. 2026

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Prof. Dr. Seyfettin ERŞAHİN danışmanlığında hazırladığım “**TEORİ VE PRATİĞİYLE HZ. MUHAMMED’İN UHUD GAZVESİ (Ankara 2026)**” adlı doktora tezimdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu, başka kaynaklardan aldığım bilgileri metinde ve kaynakçada eksiksiz olarak gösterdiğimi, çalışma sürecinde bilimsel araştırma ve etik kurallarına uygun olarak davrandığımı ve aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.

14. 08. 2026

Musab DALGA

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	I
KISALTMALAR	IV
TABLO LİSTESİ.....	V
KROKİLER	VI
ÖN SÖZ	VII
GİRİŞ.....	1
1. Araştırmanın Konusu ve Gayesi	1
2. Araştırmanın Metodu ve Kaynaklarının Değerlendirilmesi	3
3. İslâm Öncesi Hicaz’a Genel Bakış	8
3.1. Siyasî ve İdarî Yapı	8
3.2. Sosyal ve Kültürel Yapı	13
3.3. Ekonomik Yapı.....	21
3.4. Dinî Yapı	25
3.5. Askerî Yapı	28
4. “Gazve” Kavramının Semantik Analizi	33
BİRİNCİ BÖLÜM	
UHUD GAZVESİNİ HAZIRLAYAN ORTAM	36
1. Uhud Gazvesi’ni Hazırlayan Ortam	36
1.1. Siyasî ve Sosyal Nedenler	43
1.2. Ekonomik Nedenler	47
1.3. Dinî Nedenler	52
2. Uhud Gazvesi’nin Hazırlık Safhası.....	53
2.1. Mekke Müşriklerinin Hazırlık Süreci	53
2.1.1. Malî Kaynak Bulma Çabaları	54
2.1.2. Siyasî Birliği Sağlama Çabaları	57
2.1.3. Ordu Kapasitesi.....	65
2.1.3.1 Teşkilat Yapısı.....	67

2.1.3.2. Lojistik Altyapısı.....	74
2.1.4. Manevî Saikler	79
2.2. Müslümanların Uhud Gazvesine Hazırlık Süreci.....	81
2.2.1. Siyasî Birliği Sağlama Çabası.....	84
2.2.1.1. İç Kamuoyu ve Çevreyle	84
2.2.1.2. Yahudilerle.....	93
2.2.1.3. Diğer Girişimlerle	96
2.2.2. Malî Kaynakları Temin Girişimi.....	102
2.2.3. Askerî Kapasite	103
2.2.3.1. Muharebe Düzeni	107
2.2.3.1.1. İstihbarat	110
2.2.3.1.2. Muhafızlar-Bekçiler	113
2.2.3.1.3. Kılavuzlar	114
2.2.3.1.4. Sancaktarlar-Bayraktarlar	115
2.2.3.1.5. Okçular	117
2.2.3.1.6. Fursân/Athılar-Süvariler	118
2.2.3.1.7. Zırhlılar	118
2.2.3.1.8. Parola.....	119
2.2.3.2. Ordu Düzeni.....	119
2.2.3.3. Askeralma/Celp Usûlü.....	121
2.2.3.4. Lojistik Altyapı	127
2.2.4. Manevî Saikler	137
İKİNCİ BÖLÜM	
UHUD GAZVESİNİN GERÇEKLEŞME SAFHASI VE SONUÇLARI.....	142
1. Uhud Gazvesi'nin Gerçekleşme Safhası	142
1.1. Mekke Müşriklerinin Gazve Meydanına Ulaşma Süreci.....	142
1.2. Müslümanların Gazve Meydanına Ulaşma Süreci.....	148
1.3. Çarpışma Meydanı: Uhud	153

1.4. Müşriklerin Çarpışma Stratejileri	157
1.5. Müslümanların Stratejileri	162
1.6. İki Ordunun Çarpışma Süreci.....	166
1.6.1. Birinci Safha.....	166
1.6.2. İkinci Safha	171
1.6.2.1. Kırılma Anı.....	177
1.6.2.2. Sahabenin Davranış Biçimleri.....	180
1.6.2.3. Sahabenin Metaneti.....	185
1.6.3. Cahiliye Dönemi Âdetlerinin Belirmesi.....	188
1.6.4. Müslümanların Uhud Dağına Çekilmesi.....	191
1.7. Kadınların Katkısı.....	194
1.8. Müslümanların Müşrikleri Takip Süreci	198
2. Uhud Gazvesi'nin Sonuçları.....	206
2.1. Müşrikler Açısından	206
2.2. Medine'deki Muhalifler Açısından	211
2.3. Müslümanlar Açısından	214
SONUÇ	223
KAYNAKÇA.....	228
EK.1. UHUD GAZVESİ'NDE MÜSLÜMANLARIN ORDUSUNDA BULUNANLARIN İSİM LİSTESİ.....	251
ÖZET	261
ABSTRACT	262

KISALTMALAR

AÜİFD	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
b.	: Bin, ibn
Bkz. / bkz.	: Bakınız
bnt.	: Binti
Der. / der.	: Derleyen
Ed. / ed.	: Editör
H.	: Hicri
Haz. / haz.	: Hazırlayan
H.	: Hazreti
İSAM	: İslâm Araştırmaları Merkezi
MÖ	: Milattan Önce
MS	: Milattan Sonra
Nşr. / nşr.	: Neşreden
öl.	: Ölüm Tarihi
sy.	: Sayı
t.y.	: Basım Tarihi yok
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
Thk. / thk.	: Tahkik eden
Trc. / trc.	: Tercüme eden
vb.	: Ve benzeri
vd.	: Ve devamı
y.y.	: Yayıncı bilinmiyor

TABLO LİSTESİ

Tablo 1:	Uhud Gazvesinde Müşrik Ordusundaki Komuta Kademesi ve Askerî Teşkilatlanma.....	68
Tablo 2:	Müşrik Ordusunun Uhud Gazvesindeki Lojistiği	74
Tablo 3:	Uhud Gazvesinde Müslümanların Safında Yer Alan Kabileler.....	104
Tablo 4:	Uhud Gazvesinde Müslümanların Askerî Teşkilatlanması ve Komuta Kademesi.....	108
Tablo 5:	Uhud Gazvesinde Hz. Peygamber'in Etrafında Kalan Sahabiler.....	170
Tablo 6:	Uhud Gazvesi'nde Öldürülen Müşrikler ve Kabileleri.....	209
Tablo 7:	Sahabilerden Şehid Olanlar ve Müslüman Olmayanlardan Öldürülenler	219

KROKİLER

Kroki 1: Uhud Gazvesi'nin Gerçekleştiği Alanın Krokisi.....	155
--	------------

ÖN SÖZ

İslâm tarihi içinde Hz. Muhammed'in (s.a.s.) risâlet süreci, İslâm'ın kurucu değerlerinin teşekkül ettiği dönem olması hasebiyle Müslümanlar açısından önem arz etmektedir. Asr-ı saâdette cereyan eden siyasî, dinî, sosyal, askerî ve kültürel gelişmeler, İslam medeniyetinin oluşum sürecini belirlemiş ve sonraki süreçte İslâm toplumunun mihenk taşını oluşturmuştur. Bu bağlamda Hz. Peygamber'in askerî faaliyetleri içinde yer alan gazveler Müslümanlar ile müşrikler arasında gerçekleşen bir çarpışmanın ötesinde, o dönemde Hicaz toplumunun yapısını, temel dinamiklerini, siyasî ilişkilerini ve askerî faaliyet anlayışlarını ortaya çıkaran mühim tarihî vakıalar olarak görülmelidir.

İslâm tarihi yazımında Müslümanlar ile müşrikler arasında meydana gelen gazveler, ilk dönem müelliflerin dikkatini çekmiş ve telif eserlerinin içindeki mühim konuları arasındaki yerini almıştır. Bununla birlikte tarihçiler gazvelerin sebeplerini, gerçekleştiği aşamaları ve meydana getirdiği sonuçları hakkında yaptıkları analiz ile sentezleri, farklı görüşler ve yöntemler doğrultusunda yapmaya çalışmıştır. Bu vesileyle Hz. Peygamber'in gazvelerinin tarihî bütünlüğü içinde, İslâm Tarihi'nin temel kaynakları doğrultusunda ve bilimsel yöntemleriyle tekrar incelenmesi ehemmiyet arz etmektedir.

“Teori ve Pratiğiyle Hz. Muhammed'in Uhud Gazvesi”ni konu edinen bu çalışmada, Uhud Gazvesi'nin sebepleri, gazve öncesinde gerçekleştirilen hazırlıkları, orduların lojistik altyapıları, askerî kapasiteleri, stratejileri ile gazvenin sonuçları ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir. Aynı şekilde gazvenin Hicaz toplumunun siyasî, sosyal, iktisadî ve dinî yapısı üzerindeki etkileri çok yönlü bir yaklaşımla ele alınarak tahlil edilmiştir. İslâm Tarihi'nin siyer, megâzî, tarih, tabakat, tefsir ve hadis kaynakları özenle tetkik edilerek çalışma bütüncül bir yöntemle değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Ayrıca klasik kaynaklarda geçen bilgiler ile güncel akademik çalışmalar mukayeseli olarak analiz edilmiştir. Elde edilen verilerden hareketle literatüre katkı sunabilecek güncel değerlendirmelerde bulunulmuştur.

Bu araştırmanın hazırlık süreci içerisinde konunun tespitinden, çalışmanın tamamlanmasına kadar geçen zaman diliminin her aşamasında, akademik birikimi ve yapıcı eleştirileriyle bana rehberlik eden değerli hocam Prof. Dr. Seyfettin ERŞAHİN'e en içten saygı ve teşekkürlerimi sunarım. Doktora eğitimim sürecinden, çalışmamın tamamlanmasına kadar engin bilgi birikimi, akademik yönlendirmeleri ve sabrıyla, çalışmamı detaylı bir şekilde okuma lütfunda bulunarak katkı sunan değerli abim Doç. Dr. Hekim TAY'a en içten şükranlarımı arz ederim. Tez İzleme Komitesi belli olduktan sonra çalışmamın bitimine kadar ve aynı zamanda tezin savunma jürisinde de bulunarak

önerileri, olumlu tenkitleriyle tezin olgunlaşmasına katkı sunan Ankara İlahiyat Fakültesi Dekanı Prof. Dr. İrfan AYCAN'a ve Prof. Dr. Cafer ACAR'a müteşekkirim. Tezin savunma jürisinde bulunarak değerli fikirleriyle çalışmanın nihai şeklini vermeme katkı sunan Dr. Öğr. Üyesi Ahmet DUMAN'a ve Dr. Öğr. Üyesi Fatma Merve Çınar'a teşekkürü borç bilirim. Ayrıca çalışma boyunca fikirlerinden istifade ettiğim, okumalarıyla da destek sunan kıymetli dostum Dr. Öğr. Üyesi Mesut TAY'a, Arş. Gör. Mehmet ÇOBAN'a ve kaynakların temini konusunda yardımcı olan mesai arkadaşlarıma teşekkür ederim.

Bu yorucu ve zahmetli doktora süreci boyunca akademik yükün altından kalkmama sabrıyla, teşvik ediciliğiyle, maddî ve manevî olarak yardım eden değerli eşime, çocuklarıma, ayrıca yetişmemde çok büyük emekleri olan seydam merhum babama ve saygıdeğer anneme sonsuz minnettarlığımı sunarım.

Hz. Peygamber'in Uhud Gazvesi'ni konu edinen bu çalışmanın literatüre ve yeni akademik çalışmalara katkı sunmasını niyaz ederim.

Musab DALGA

Ankara 2026

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu ve Gayesi

İslâm Tarihi'nde Hz. Peygamber'in hayatı kişisel özellikleri, tebliğ faaliyetleri, siyasî, sosyal ve kültürel yönleri ile İslâm muhaliflerine karşı yürüttüğü askerî mücadele gibi unsurlardan oluşmaktadır. Bu öğelerden her biri, siyer ilminin alt çalışma alanları arasında değerlendirilmektedir. Söz konusu alanlar, birbiriyle bağlantılı bir şekilde Hz. Peygamber'in hayatının farklı yönlerini inceleyerek onun hayatının daha kapsamlı biçimde anlaşılmasına katkı sağlamaktadır. Hz. Peygamber'in askerî faaliyetleri de İslâm'ın tebliği süreci içerisinde önemli bir yer tutmaktadır. Bu doğrultuda çalışmanın temel konusu, Hz. Peygamber'in askerî mücadelesi içerisinde önemli bir yere sahip olan Uhud Gazvesi'nin teorik ve pratik boyutuyla ele alınması; gazvenin siyasî, ictimai, iktisadî, dinî ve askerî yönlerinin incelenerek kapsamlı bir şekilde analizinin ortaya konulmasıdır.

Hz. Peygamber'in gazveleri taşıdığı önem sebebiyle Müslümanlarda olduğu gibi gayrimüslim araştırmacılar açısından güncel araştırma konuları arasında yer almaktadır. Bu doğrultuda, söz konusu alanda zengin bir literatürün teşekkül ettiği söylenebilir. Nitekim dünya genelinde Hz. Peygamber'in gazveleri ve özelde de Uhud ile ilgili araştırmaları tazammun eden çeşitli çalışmalar bulunmaktadır. Ülkemizde her ne kadar sınırlı sayıda olsa da Hz. Peygamber'in savaşlarını konu edinen doktora ve yüksek lisans çalışmalarına rastlanılmaktadır. Doktora düzeyindeki çalışmalardan; Mustafa Ağırman'ın *Hz. Peygamber'in Savaş Stratejisi*¹ başlıklı araştırmasında Hz. Peygamber'in gerçekleştirdiği tüm gazvelerin askerî stratejileri ele alınmış; Elşad Mahmudov'un *Sebepler ve Sonuçları Açısından Hz. Peygamber'in Savaşları*² adlı çalışmasıyla gazvelerin ortaya çıkış sebepleri ve sonuçları üzerinde durmuştur. Cafer Acar ise *Cahiliye'de ve Risâlet Döneminde "Savaş" Olgusu*³ isimli çalışmasında cahiliye dönemi ile İslâmî dönemdeki savaş faaliyetlerini incelemiştir. Bunun yanında Huzeyfe Alkan, *Oryantalistlerin Gözüyle Hz. Peygamber'in Müşriklere Karşı Askerî Faaliyetleri*⁴ başlıklı araştırmasında bazı müsteşriklerin Hz. Peygamber'in gazvelerine dair yaklaşımlarını değerlendirmiş; Ahmet

¹ Mustafa Ağırman, *Hz. Peygamber'in Savaş Stratejisi* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1992).

² Elşad Mahmudov, *Sebepler ve Sonuçları Açısından Hz. Peygamber'in Savaşları* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2005).

³ Cafer Acar, *Cahiliye'de ve Risâlet Döneminde "Savaş" Olgusu* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007).

⁴ Huzeyfe Alkan, *Oryantalistlerin Gözüyle Hz. Peygamber'in Müşriklere Karşı Askerî Faaliyetleri* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022).

Kuray ise *H. Peygamber Dönemi Savaş Ekonomisi*⁵ adlı çalışmasında gazveler öncesi hazırlık süreçleri ile gazve sırasında ekonomik şartlar ve harcamaları ele almıştır. Ancak yapılan literatür taraması neticesinde, doğrudan Uhud Gazvesi’ni müstakil olarak konu edinen doktora düzeyinde bir çalışmaya ulaşılamamıştır.

Yüksek lisans düzeyinde ise Arap dünyasında, Muhammed b. ‘Azîme b. Sâid Bâmedhec’in *Gazvetü Uhud: Dirâsetün Da ‘viyye*⁶ adlı çalışmasında Uhud gazvesi İslâm daveti yönüyle ele alınmış; Abdurrahman b. Abdülaziz el-Cerviyy’in *es-Siyâsetü'l-‘Askeriyyetü fî Gazvetü Uhud*⁷ başlıklı araştırmasında gazveyi askerî politika bakımından incelemiştir. Ayrıca Hamûd Ali Nâsır es-Suîdî’nin “*Gazvetü Uhud: Dirâsetün Tahliliyyetün min Hilâli es-Sîretü'n-Nebeviyye*”⁸ adlı çalışmasında Uhud Gazvesi, Hz. Peygamber’in siyerinden bir kesit olarak tahlil etmiştir. Ülkemizde ise Serdar Sevmesler’in “*Uhud Savaşı (H.3/M.625)*”⁹ adlı çalışmasında Uhud Gazvesi daha çok sebep ve sonuçları bakımından ele alınmıştır. Emine Kaya’nın *Enfâl, Âl-i İmrân ve Tevbe Sûrelerinde Bedir, Uhud ve Tebük Gazvelerinin Tasviri*¹⁰ isimli araştırmasında, ilgili sûrelerde Uhud Gazvesi hakkında yer alan ayetleri tetkik etmiştir. Bunun yanında, Maimatımın Maimatıralı’nın *Kuran'a göre zafer ve hezimetin sebepleri (Uhud Gazvesi örneği)*¹¹ adlı çalışmasında ise gazvenin sebepleri ve sonuçları ayetler çerçevesinde değerlendirmiştir. Bu verilerden hareketle, Uhud Gazvesi’nin daha çok belirli yönleri ele alınarak Orta Çağ tarihi ve tefsir alanlarında çalışmaların yapıldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca İslâm Tarihi alanında Uhud ile ilgili Mehmet Azimli¹² ve Fatih Erkoçoğlu¹³ tarafından kaleme alınan makalelerde de gazvenin bazı yönlerinin ele alındığı görülmektedir. Netice itibariyle, mevcut literatür incelendiğinde Türkiye’de İslâm Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı altında “Uhud Gazvesi” başlığı altında müstakil ve kapsamlı bir doktora çalışmasının

⁵ Ahmet Kuray, *H. Peygamber Dönemi Savaş Ekonomisi* (Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022).

⁶ Muhammed b. ‘Azîme b. Sâid Bâmedhec, *Gazvetü Uhud: Dirâsetün D’aviyye* (Riyad: Câmi’atü’l-imam Muhammed b. Suûdü’l-İslâmiyye Külliyyetü’l-D’aveti ve’l-İ’lam, Yüksek Lisans, 1996).

⁷ Abdurrahman b. Abdülaziz el-Cerviyy, *es-Siyâsetü'l-‘Askeriyyetü fî Gazvetü Uhud* (Riyad: Câmi’atü’l-imam Muhammed b. Suûdü’l-İslâmiyye el-Ma’hedü’l-Âli li’l-Kadâi, Yüksek Lisans, 1999).

⁸ Hamûd Ali Nâsır es-Suîdî, *Gazvetü Uhud: Dirâsetün Tahliliyyetün min Hilâli es-Sîretü'n-Nebeviyye* (Câmi’atü’l-Kur’ani’l-Kerim ve’l-Ülûmi’l-İslâmiyye, Yüksek Lisans, 1999).

⁹ Serdar Sevmesler, *Uhud Savaşı (H.3/M.625)* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2017).

¹⁰ Emine Kaya, *Enfâl, Âl-i İmrân ve Tevbe Sûrelerinde Bedir, Uhud ve Tebük Gazvelerinin Tasviri* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2019).

¹¹ Maimatımın Maimatıralı, *Kur’an’a Göre Zafer ve Hezimetin Sebepleri (Uhud Gazvesi Örneği)* (İstanbul: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2020).

¹² Mehmet Azimli, “Uhut Savaşı Etrafında Bazı Mülâhazalar”, *Hikmet Yurdu Düşünce – Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi* 5 (Haziran 2010), 11-18.

¹³ Fatih Erkoçoğlu, “Tarih-Mekan İlişkisi: Uhud Savaşı’nın Mekanı Üzerine Bazı Mülâhazalar”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/1 (2011), 319-350.

yapılmamış olması, bu konunun doktora düzeyinde ele alınmasını gerekli ve önemli kılmıştır.

Bu çalışmanın temel gayesi, Uhud Gazvesi'nin ilk İslam toplumunun teşekkül dönemindeki siyasî, askerî, iktisadî, sosyal, kültürel ve dinî yönlerini inceleyerek bu gazvenin inşa sürecindeki topluma olan etkilerini ortaya koymaktır. Bu doğrultuda araştırmada; “Gazvenin savaştan farkı nedir?”, “Gazve öncesinde Müslümanların ve müşriklerin siyasî, sosyal, kültürel ve dinî yapılanmalarının gazveye etkileri nelerdir?”, “Uhud Gazvesi'nin meydana gelmesini sağlayan siyasî, dinî, ekonomik, sosyal sebepler nelerdir?”, “Müslümanların ve müşriklerin gazveye hazırlık süreçleri nasıl gerçekleşmiştir?”, Müşriklerin askerî donanımı ile Müslümanların askerî kapasite ve yapılanması nasıldı?”, “Müslümanların iâşe, ibate, askerî teçhizat gibi lojistik imkânları ve manevî motivasyon kaynakları nelerdir?”, “Müsteşrikler Uhud Gazvesi'ni nasıl değerlendirmişlerdir?”, “Her iki ordunun gazve alanına ulaşma süreçleri ve gazvenin gerçekleştiği alanın coğrafi yapısı nasıldır?”, “Müslümanların ve müşriklerin gazve stratejileri nelerdir?” “Çarpışma süreci nasıl gelişmiş ve sonuçlanmıştır?”, “Kur'an'ı Kerim'de Uhud Gazvesi nasıl ele alınmıştır?”, “Kadınların gazveye katkıları nelerdir?”, “Gazve sonrasında Müslümanların müşriklere karşı tutumları nasıldı?” ve “İki taraf açısından gazvenin sonuçları nelerdir?” gibi alt sorunsallara cevap aranacaktır. Bu kapsamda, başta Kur'an-ı Kerim ve hadisler olmak üzere İbn İshak, Vâkıdî, İbn Hişâm, İbn Sa'd, Taberî ve Belâzürî gibi müelliflerin kaynakları ile modern araştırmalar incelenerek çalışmanın amacına ulaşılması hedeflenmektedir. Ayrıca İslâm Tarihi dışındaki diğer disiplinlere ait temel eserlerde Uhud Gazvesi'nin nasıl ele alındığı da tespit edilmeye çalışılacaktır. Böylece Hz. Peygamber'in davet sürecinde müşriklerle gerçekleştirdiği Uhud Gazvesi'nin kapsamlı bir şekilde tahlil edilmesi amaçlanmaktadır.

2. Araştırmanın Metodu ve Kaynaklarının Değerlendirilmesi

Bu araştırmada, belirlenen temel amaca ulaşmak için nitel araştırma yöntemlerinden tarihsel araştırma ve durum deseni metodu kullanılmıştır. Nitel araştırmalarda yaygın olarak başvuru alan veri toplama yöntemlerinden biri olan yazılı doküman incelenmesi¹⁴ de araştırmanın temel veri toplama araçlarından biri olmuştur. Elde edilen veriler, bütüncül bir yaklaşımla durum deseni tekniği çerçevesinde ele alınmış; olaylar ve olgular derinlemesine incelenerek analiz edilmiş ve tasvirî bir üslupla

¹⁴ Ali Yıldırım - Hasan Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2011), 39-41.

takdim edilmiştir.¹⁵ Tarihsel araştırma deseni ise geçmişte meydana gelen bir olay veya olgunun ne olduğu, nasıl meydana geldiği ve hangi şartlar altında ortaya çıktığı gibi sorulara tarihî belgelerden hareketle cevap arama çabasına dayanmaktadır.¹⁶ Bu kapsamda çalışmada, tarihsel araştırma deseni doğrultusunda Uhud Gazvesi ile ilgili İslâm Tarihi'nin birinci ve ikinci el kaynaklarından¹⁷ oluşan literatür taranarak veriler toplanmıştır. Elde edilen veriler, metin tenkidi yönteminin iç ve dış tenkit aşamalarından¹⁸ geçirilmiş; ardından araştırmacı (tekevvünî/neden-nasıl) tarih anlayışı¹⁹ esas alınarak betimsel (tasvirî) ve yorumlayıcı bir yöntemle²⁰ tahlil edilmeye çalışılmıştır.

Konuyla ilgili kaynakların büyük ölçüde orijinal dillerinde olması sebebiyle, metinlere sadık kalınmaya özen gösterilmiş; İslâm Tarihi disiplini çerçevesinde mümkün olduğunca objektif bir yaklaşım benimsenerek değerlendirme ve çıkarımlarda bulunulmuştur. Araştırma boyunca Türkçe imla ve kullanım hususlarında Türk Dil Kurumu tarafından yayınlanan sözlük ve yazım kılavuzu esas alınmıştır. Alan ile ilgili Arapça şahıs isimleri ve kavramların yazımında ise İSAM imla kılavuzu ile Diyanet İslâm Ansiklopedisi'nin kullanım biçimi temel alınmıştır. Kaynakça ve dipnot gösteriminde İSNAD 2 Atıf Sistemi yazım kuralları esas alınmış, tarihlerin geçtiği yerlerde Hicri ve Miladi takvimlerin birlikte verilmesine dikkat edilmiştir.

Çalışma; giriş, iki bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Araştırmanın ana konusuna geçmeden önce, Uhud Gazvesi'nin daha iyi anlaşılabilmesi amacıyla giriş bölümünde İslâm öncesi Hicaz'ın siyasî, sosyal, ekonomik, dinî ve askerî yapısı Uhud bağlamında ele alınmış; ayrıca “gazve” kavramının semantik analizi yapılmıştır. Birinci bölümde,

¹⁵ Yıldırım - Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, 48, 69, 77.

¹⁶ Sait Gürbüz - Faruk Şahin, *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri: Felsefe-Yöntem-Analiz* (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2018), 110-113.

¹⁷ Tarih kaynakları çeşit çeşit olduğu gibi olayın yaşandığı döneme yakınlığına göre farklı şekilde adlandırılmaktadır. Araştırılan konuyla ilgili o dönemde olaya katılmış veya tanıklık eden bir şahsın kaleme aldığı eseri, onun için dikilen bir abide ve devletin resmi yazışmalarından oluşan tüm yapıtlar ana kaynak olarak adlandırılır. Fakat ana kaynağın bulunmadığı durumda ana kaynaktan istifade edilerek oluşturulan eserlere birinci elden kaynak denir. İkinci elden kaynak ise birinci elden kaynağın bulunmadığı halde birinci kaynaktan faydalanarak husule gelen esere denir. İslâm Tarihi araştırmalarında bu tür kaynaklardan istifade edilerek çalışmalar yapılmaktadır. bk. A. Zeki Velidi Togan, *Tarihte Usul* (İstanbul: Enderun Kitabevi, 1985), 36; Mübahat S. Kütükoğlu, *Tarih Araştırmalarında Usûl* (İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 1991), 17-18.

¹⁸ Metin tenkidi (kritiği), tarihî bir hadise ile ilgili ulaşılan kaynağın olaya tanıklığının ve bundan çıkarılan sonucun gerçeğe uyuşup uyuşmadığını tetkik etmeye denir. Buda iki çeşittir. Her iki tenkit arasında küçük bir nüans bulunmaktadır. Dış tenkit, olaya şahitliğin ve ait anlatımların doğru olup olmadığının araştırılmasına denir. İç tenkit ise kaynaklarda geçen bilgilerin olaya dair şahitliğinin doğruluk değerini ne ölçüde olduğunu tespit etmeye denir. bk. Togan, *Tarihte Usul*, 75-106; Kütükoğlu, *Tarih Araştırmalarında Usûl*, 28-35.

¹⁹ Togan, *Tarihte Usul*, 2-7.

²⁰ Betimsel (tasvirî/deskriptif) tarih yazımı, tarih araştırmalarında elde edilen kaynaklardaki bilgilerin kritiğini yaptıktan sonra, yer ve zaman ilişkisini kurarak belli bir yöntem içinde okuyucuya takdim etmeye denir. bk. Eyüp Baş, “İslâm Tarihi'ne Giriş”, *İslâm Tarihi*, ed. Eyüp Baş (Ankara: Grafiker Yayınları, 2018), 31-32.

Müslümanlar ile müşriklerin genel durumları, Uhud Gazvesi'nin ortaya çıkış nedenleri ve tarafların gazveye hazırlık süreçleri ele alınmıştır. İkinci bölümde ise Uhud Gazvesi'nin gerçekleşme safhaları ile gazvenin Müslümanlar, müşrikler ve muhalifler açısından ortaya çıkarttığı sonuçlara değinilmiştir. Söz konusu içerikler kronolojik bir bütünlük içerisinde aktarılmaya çalışılmıştır. Araştırmada, Temel İslâmi Bilimler içerisinde yer alan Tefsir, Hadis, İslâm Hukuku ve Arap Dili Belagatı disiplinlerinin doğrudan inceleme alanına giren ayrıntılı tartışmalara girilmemiştir. Çalışmanın kapsamı, İslâm Tarihi disiplininin araştırma alanı içerisinde kalan ve özellikle Uhud Gazvesi ile doğrudan ilişkili bulunan bilgilerle sınırlandırılmıştır.

Araştırmada, İslâm Tarihi'nin ilahî ve beşerî kaynakları²¹ arasında yer alan birçok temel eserden, farklı yönleriyle istifade edilmiştir. Bu kapsamda, kendi içerisinde çeşitli sınıflandırmalara ayrılan kaynak türlerinden yararlanılmış olup araştırmada başvuru alan başlıca eserler şunlardır:

Kur'ân-ı Kerîm: Uhud Gazvesi'nde gerçekleşen olaylar dizisinin birçoğuna başta Âl-i İmrân Sûresi olmak üzere muhtelif sûrelerde işaret edildiği için Kur'ân'ı Kerîm'den yararlanılmıştır. Ayrıca Uhud Gazvesi ile ilgili ayetlerin daha kapsamlı anlaşılabilmesi amacıyla erken dönem tefsir kaynaklarından istifade edilmiştir. Bu çerçevede Mukâtil b. Süleyman'ın (öl. 150/767) *et-Tefsîrü'l-Kebîr*, Muhammed b. Cerîr et-Taberî'nin (öl. 310/923) *Câmi'u'l-beyân*, İbn Ebû Hâtim'in (öl. 327/938) *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm*, Zemahşerî'nin (öl. 538/1144) *el-Keşşaf* adlı eserleri başta olmak üzere çeşitli tefsir kaynakları incelenmiştir. Böylece, tarih kaynaklarında ayrıntılı biçimde ele alınmayan bazı yönler ve bilgiler tespit edilerek araştırmaya dahil edilmiştir.

Hadis: Hadisler, Hz. Peygamber dönemine doğrudan ışık tutmaları, siyer olayları ve gazvelerle ilgili rivayetleri ihtiva etmeleri bakımından araştırmanın temel kaynakları arasında yer almıştır. Bu sebeple çalışmada, özellikle doğrudan Uhud Gazvesi ile ilgili çok sayıda hadis kaynaklarından istifade edilmiştir. Bu kapsamda İbn Ebû Şeybe'nin (öl. 235/849) *el-Musannef*, Buhârî'nin (öl. 256/870) *el-Câmi'u's-sahîh*, Müslim'in (öl. 261/875) *Sahîhu Müslim*, Mecdüddîn İbnü'l-Esîr'in (öl. 606/1210) *en-Nihâye fi garîbi'l-hadîs ve'l-eser* adlı eserlerinden istifade edilmiştir. Böylece Uhud Gazvesi'nin farklı safhalarıyla ilgili rivayetler değerlendirilerek araştırmaya katkı sağlayacak veriler elde edilmeye çalışılmıştır.

²¹ İslâm Tarihi'nin ana kaynakları iki kısma ayrılmaktadır. İlahî kaynaklar, Allah'ın peygamberleri aracılığıyla insanlara vahyetmiş olduğu ilahî kelimelere denir. Peygamberlere verilen sahifeler, Tevrat, Zebur, İncil ve Kur'ân-ı Kerîm bunlardandır. Beşerî kaynak ise insan merkezli eserlere denir. Peygamberlerin aktarmış olduğu haberler ile insanların telif etmiş olduğu eserler bu türdendir. bk. Baş, "İslâm Tarihi'ne Giriş", 33-40.

Siyer-Megazî Eserleri: Hz. Peygamber'in hayatını ve özellikle gazvelerini doğrudan konu edinmeleri sebebiyle siyer ve megâzî türündeki eserler, araştırmada ilk başvurulmuş ve ayrıntılı bir şekilde incelenen temel kaynaklar arasında yer almıştır. Özellikle Uhud Gazvesi ile ilgili müstakil başlıklar içermeleri ve detaylı tarihî bilgiler sunmaları bakımından bu eserlerden yoğun şekilde istifade edilmiştir. Bu kapsamda Urve b. Zübeyr'in (öl. 94/713) *Megazî Resulillah*, İbn Şihâb ez-Zühri'nin (öl. 124/742) *el-Megazî*, Mûsâ b. Ukbe'nin (öl. 141/758) *Megazî*, İbn İshak'ın (öl. 151/768) *Sîretü İbn İshak*, Vâkıdî'nin (öl. 207/823) *el-Megazî*, İbn Hişâm'ın (öl. 218/833) *es-Sîretü'n-nebeviyye* isimli eserleri başta olmak üzere, daha sonraki dönemlerde bu alanda telif edilmiş birçok kaynaktan sıklıkla yararlanılmıştır.

Genel Tarih Eserleri: Umumî tarih eserlerinde de Uhud Gazvesiyle alakalı birçok malumata yer verilmesi ve konuya dair müstakil başlıklar açılması sebebiyle bu kaynaklardan da ayrıntılı biçimde yararlanılmıştır. Bu çerçevede İbn Kuteybe'nin (öl. 276/889) *el-Ma'ârif*, Ya'kubî'nin (öl. 292/905) *Tarihü'l-Ya'kubî*, Taberî'nin *Tarihü'r-Rusûl ve'l-müluk*, Mes'udî'nin (öl. 345/956) *Mürûcü'z-zeheb*, İbnü'l-Esîr'in (öl. 630/1233) *el-Kâmil fi't-târih*, İbn Kesîr'in (öl. 774/1373) *el-Bidâye ve'n-nihâye* adlı eserleri araştırmada tetkik edilen başlıca kaynaklar arasında yer almıştır.

Tabakât ve Terâcim Eserleri: İslâm Tarihi içerisinde önemli şahsiyetlerin biyografilerini konu edinen tabakât ve terâcim türü eserler de araştırmada başvurulmuş temel kaynaklar arasında yer almıştır. Özellikle sahabiler ile daha sonraki dönemlerde Müslüman olan kişiler arasından Uhud'a iştirak edenleri tespit edebilmek amacıyla bu eserlerden faydalanılmıştır. İbn Sa'd'ın (öl. 230/845) *Kitâbü't-tabakâti'l-kebir*, İbn Abdülber'in (öl. 463/1071) *el-İstî'âb fi ma'rifeti'l-ashâb*, İbn Hacer el-Askalânî'nin (öl. 852/1449) *el-İsâbe fi temyîzi's-sahâbe* adlı eserleri müracaat edilen başlıca eserler arasında yer almıştır.

Edebiyat Eserleri: İlim, edebiyat, tarih, hutbeler, şiirler, eyyâmü'l-Arab, yazışmalar, şarkıcı ve bestekarlara dair bilgiler gibi birçok farklı konuyu bünyesinde barındıran ansiklopedik mahiyetteki eserlerden de yararlanılmıştır. İbn Abdürabbih'in (öl. 328/940) *el-İkdü'l-ferîd*, Ebü'l-Ferec el-İsfahânî'nin (öl. 356/967) *el-Egânî* adlı eserleri bu kapsamda başvurulmuş kaynaklar arasındadır.

Neseb Eserleri: Arapların soy bilgileri ile tarihi verilerini, özellikle önemli kabileler merkezinde ele alan neseb kaynaklarından da yararlanılmıştır. Uhud Gazvesine katılan şahısları kabile bağlantıları, sosyal konumları ve akrabalık ilişkilerinin tespit edilmesi amacıyla bu eserlerden istifade edilmiştir. İbnü'l-Kelbî'nin (öl. 204/819) *Cemheretü'n-neseb*, Mus'ab ez-Zübeyrî'nin (öl. 236/851) *Kitâbü nesebi Kureyş*,

Belâzürî'nin (öl. 279/892) *Ensâbü'l-eşraf*, İbn Hazm'ın (öl. 456/1064) *Cemheretü ensâbi'l-'Arab* isimli eserlerinden bu kapsamda istifade edilmiştir.

Şehir-Bölge ve Coğrafya Eserleri: Şehir ve bölgelerin coğrafi koşulları, bu yerlerde yaşan önemli şahsiyetleri ve şehir tarihlerine ilişkin siyasî, askerî ve sosyal gelişmeleri ele alan coğrafya ve şehir tarihi kaynaklarından da araştırmada istifade edilmiştir. Ayrıca yollar, mescitler, yer adları, kuyular, kaleler gibi Uhud Gazvesi'nin geçtiği mekânlarla doğrudan ilişkili bilgilerin bu eserlerde ayrıntılı biçimde yer alması, söz konusu kaynakların araştırma açısından önemini arttırmıştır. Bu kapsamda, İbn Zebale'nin (öl. 199/814) *Ahbâru'l-Medîne*, Ezrâkî'nin (öl. 250/864) *Ahbâru Mekke*, İbn Şebbe'nin (öl. 262/876) *Tarihü'l-Medîneti'l-münevvere*, Fâkihî'nin (öl. 278/891) *Ahbâru Mekke*, Yâkût el-Hamevî'nin (öl. 626/1229) *Mu'cemü'l-büldân*, Semhûdî'nin (öl. 911/1506) *Vefâü'l-vefa bi ahbari dari'l-Mustafa* adlı eserlerinden yararlanılmıştır.

Delâilü'n-Nübüvve Eserleri: Peygamberliği ve hususiyetle Hz. Peygamber'in nübüvvetini kanıtlamak için yaşadığı dönemde cereyan eden olayları ilmî bir yolla izah eden eserler olması hasebiyle Mâverdî'nin (öl. 450/1058) *A'lâmü'n-nübüvve* ile Beyhakî'nin (öl. 458/1066) *Delâilü'n-nübüvve* isimli eserine başvurulmuştur.

Lügat Eserleri: Arap diliyle ilgili kavramları açıklayan; bunun yanında coğrafya, tarih ile ilmî ve edebî malumatları da ihtiva eden sözlük ve lügat türü eserlerden, araştırmada geçen kavramların doğru anlaşılması amacıyla yararlanılmıştır. Bu çerçevede, Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî'nin (öl. 175/791) *Kitâbü'l-'ayn*, İbn Düreyd'in (öl. 321/933) *Cemheretü'l-luga*, İbn Fâris'in (öl. 395/1004) *Mu'cemü mekâyîsi'l-luga*, İbn Manzûr'un (öl. 711/1311) *Lisânü'l-Arab*, Fîrûzâbâdî'nin (öl. 817/1415) *el-Kamûsü'l-muhît*, Zebîdî'nin (öl. 1205/1791) *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-kâmûs* adlı kaynaklardan yoğun biçimde faydalanılmıştır.

Modern Eserler: Doğu toplumlarının tarih, bilim, din, dil ve sanat gibi alanları üzerinde araştırmalar yapan müsteşrikler, İslâm Tarihi alanında özellikle Hz. Peygamber'in hayatı ve Uhud Gazvesi hakkında da çeşitli eserler telif etmişlerdir. Bu sebeple müsteşriklerin Uhud'u ele alış ve yorumlayış biçimlerini ortaya koyabilmek amacıyla ilgili çalışmalar da araştırma kapsamında değerlendirilmiştir. Bu kapsamda Sir William Muir'in (öl. 1905) *The Life of Mahomet (Hz. Muhammed'in Hayatı)*, Canon Edward Sell'in (öl. 1932) *The Battles Of Badr And Of Uhud (Bedir ve Uhud Savaşı)*, Frantz Buhl'un (öl. 1932) *Muhammeds liv (Hz. Muhammed'in Hayatı)* ve diğer çalışmaları, David Samuel Margoliouth'un (öl. 1940) *Mohammed And The Rise Of Islam (Hz. Muhammed ve İslâm'ın Yükselişi)*, William Montgomery Watt'ın *Muhammad at*

Medina (Hz. Muhammed Medine'de) başta olmak üzere ilgili eserlerine müracaat edilmiştir.

3. İslâm Öncesi Hicaz'a Genel Bakış

Tarihî olayların sebep ve sonuç ilişkisi bakımından birbirini etkileyen unsurların tesiriyle şekillendiği söylenebilir. İslâm'ın ortaya çıktığı Hicaz bölgesi için de aynı çıkarımda bulunmak mümkündür. Hz. Peygamber'in yetiştiği ortamın incelenmesi risâlet sürecinde yaşanan olayların arka planının anlaşılmasına katkı sağlayacağı muhakkaktır. Bilindiği üzere İslâm'ın zuhurunda karşılaşılan problemlerin önemli bir kısmı İslâm öncesi cahiliye döneminde süregelen çekişmelere dayanıyordu. Toplumun siyasî ve sosyal yapısı özellikle Mekke döneminde yeni dine davet çalışmalarını derinden etkiliyor, İslâm karşıtı muhalefetin teşekkülüne zemin hazırlıyordu. Bu dönemin çeşitli yönleriyle incelenmesi bu çalışmanın daha iyi anlaşılmasına, analiz edilmesine ve çıkarımda bulunulmasına yardım edecektir.

3.1. Siyasî ve İdarî Yapı

Hicaz, Arabistan Yarımadası'nın önemli merkezlerinden biridir. Bünyesinde kutsal mabed Kâbe'yi bulundurması burayı her zaman cazibe merkezi yapmıştır.²²

Tarihî süreç içerisinde Yarımada'nın kuzeyine Nabatîler (MÖ 300 - MS 106), Tedmürlüler (MÖ 3000 – 273 MS), Gassânîler (MÖ 200 - 634 MS) ve Hîreliler (MÖ 200 – 634 MS); güneyine ise Maînliler (MÖ 1400 – 650 MS), Sebeliler (MÖ 750 – 115 MS), Himyerîler (MÖ 115 – 525 MS) hakim olmuştur. Her ne kadar dönemin önemli güçlerinden Doğu Roma ve Sâsânî imparatorlukları Kuzey ve Güney Arabistan'ı ele geçirmek için saldırı düzenleseler de buna muvaffak olamadıkları bilinmektedir. Bu bağlamda İslâmiyet'ten önce Hicaz bölgesine egemen olan siyasî bir otoritenin varlığından bahsedilemez. Bunun temel nedeni Hicaz bölgesinin coğrafi yapısının dağlık ve engebeli olmasıydı. Ayrıca iktisâdî anlamda diğer devlet ve imparatorlukların dikkatini çekecek bir zenginliğe de sahip değildi.²³

²² Mustafa Küçükkeskici, *Hz. Peygamber Döneminde Medine'nin Sosyal Yapısı* (Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1999), 76; Yaşar Çelikkol, *Cahiliye Döneminde Mekke (M. 400-600 Yılları Arası Mekke'nin Fiziki, Etnik, Dinî ve İdari Yapısı)* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2002), 13-27; Nebi Bozkurt-Mustafa Sabri Küçükaşçı, "Mekke", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/555-563.

²³ Ebû Muhammed Abdülmelik İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, thk. Mecdî Fethî es-Seyyîd-Fethâ Enver ed-Dabûlî (Kahire: Dârü's-Sahâbe li-Türasi Batantâ, 1995), I/83-156; Ebü'l-Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b. Abdülkerim İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-târih*, thk. Ebü'l-Fidâ Abdullah el-Kâdî (Beyrut-Lübnan: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1987), I/315-396; Abdurrahmân b. Muhammed b. Hasen İbn Haldûn, *Dîvânü'l-mübtede' ve'l-haber fi'eyyâmi'l-'Arab ve'l-'Acem ve'l-Berber ve men-âsarahüm min-zevî's-sultâni'l-ekber*, thk. Halil Şehhâde-Süheyl Zekkâr (Beyrut-Lübnan: Darü'l-Fikir, 2000),

Hiç şüphesiz bölgenin önemli merkezlerinden biri Mekke'dir. Burası yerleşim yeri haline gelmesinden İslâmiyet'in zuhuruna kadar farklı kabile ve boylar tarafından idare edildi. Mekke ve çevresine ilk olarak yerleşen kabilelerin Amâlika ve Cürhüm olduğu kabul edilir.²⁴ Cürhümlüler zamanla tevhid inancından çıkarak Mekke'ye hac ibadeti için gelen hacılara zulmetmeye, Kâbe'nin kutsallığına zarar vermeye başladı. Bu süreç içerisinde Huzâaoğulları ve Kinâneoğulları Yemen'den gelip Mekke'deki Merrü'z-Zahrân bölgesine yerleşti. Huzâa kabilesi Cürhümlüleri Mekke dışına çıkarmayı başardı. Huzâalılar hakimiyeti ele geçirmekle beraber Mekke tarihinde önemli değişiklikler meydana geldi. Amr b. Luhay Mekke'yi yönettiği dönemde Kâbe'ye Suriye'den getirdiği putları koyarak puta tapıcılığın Hicaz bölgesinde yayılmasına öncülük etti. Huzâalıların hakimiyeti döneminde Kureyş kabilesi, Kinâne ve Kudâa kabilesiyle birlikte Mekke çevresinde yaşamını sürdürdü. Hz. Peygamber'in baba tarafından dördüncü dedesi Kusay b. Kilâb babası öldükten sonra annesiyle birlikte Suriye'de yaşıyordu. Daha sonra Mekke'ye gelen Kusay, Huzâalı lider Huleyl b. Hubşiyye'nin kızıyla evlendi.²⁵

Kusay b. Kilâb, Kinâne ve Kudâa kabilelerinin desteğini alarak Huzâalıların yönetimine son verdi. Böylece Mekke ve Kâbe'nin idaresi Kureyş kabilesine geçti. Kusay b. Kilâb idareyi eline alır almaz bazı icraatlarda bulundu. Mekke'nin idaresi ve hac ile ilgili bazı vazifeler ihdas etti. Hacılara yemek vermek için "rifâde", su ihtiyacını karşılamak için de "sikâye" görevini oluşturdu. Bunların dışında en önemli icraatlarından biri de Kureyş'in önemli işlerinin görüşüldüğü "Dârünnedve" meclisini kurmasıdır. Ayrıca Mekke dışında yaşamlarını sürdüren kabilelere görev vererek onları buraya çekmeye çalıştı. Takvim ilmini bilen Kinde kabilesinin Kinâne boyuna ay takviminin güneş takvimine uyarlanması olan "nesî" görevini verdi. Hacıların hac esnasındaki düzenlerini sağlama işi olan "icâze'yi" Benî Safvân'a ve "ifâza'yı" da Benî Advân'a tevdi etti. Bunların dışında kendisi de Kâbe'nin bakımı, anahtarlarının muhafazası ve

II/16-78, 289-333; Corcî b. Habîb Zeydan, *Tarihü't-temeddünni'l-İslâmî* (Beyrut-Lübnan: Darü'l-Mektebeti'l-Hayat, 1970), I/15-24; Cevâd Ali, *el-Mufasssal fî tarihi'l-Arab kable'l-İslâm* (Beyrut: Dârü'l-İlm li'l-Melayin, 1993), I/529-629, III/155-313.

²⁴ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, I/39-46; Ebû'l-Velîd Muhammed b. Abdillâh b. Ahmed b. Muhammed Ezrâkî, *Ahbâru Mekke ve mâ câ'e fihâ mine'l-âsâr*, thk. Abdülmelik b. Abdullah b. Düheys (Mekke: Mektebetü'l-Esedî, 2003), 96-133; Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Abbâs Fâkihî, *Ahbâru Mekke fî kadîmi'd-dehr ve hadîsih*, thk. Abdülmelik b. Abdullah b. Düheys (Mekke-Suudi Arabistan: Matbaatü'n-Nehdati'l-Hadîse, 1987), V/120-139; İbn Haldûn, *Dîvânü'l-mübtede' ve'l-haber fî eyyâmi'l-Arab ve'l-Acem ve'l-Berber*, II/395; Ebû'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâil b. Şihâbiddîn Ömer İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî (Cîze: Hier li't-Tibâa ve'n-Neşr, 1997), I/324-442.

²⁵ Bu evliliğinden dünyaya gelen çocuklar şunlardır: Abdüddâr, Abdüluzzâ, Abdülkusay ve Abdülmenâf ve Hind. bk. Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ b. Cabir Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, thk. Muhammed Hamidullah (Kahire: Dârü'l-Ma'rife, 1959), I/53.

perdedarlığı vazifesi olan “hicâbe (sidâne)” ve Kureyş’in bayrağını taşıma “livâ” görevini aldı.²⁶

Mekke’nin idari yönetiminin önemli işlerinin görüşülüp karara bağlandığı yer olan Dârünnedve, bu çalışma açısından üzerinde durulması gereken önemli konular arasındadır. Dârünnedve binası, Hatîm’in karşısında, kapısı Kâbe’ye bakacak şekilde ve Kâbe’nin kuzey yönünde 440 yılında inşa edildi. Buranın günümüzdeki meclis gibi bir işlevi vardı. Bu meclise kırk yaş üzerindeki kabile eşrafının katılması bir nevi akil adamlar konseyini andırır. İstisna da olsa yaşça küçük ama zeki ve yetenekli kimseler de katılabilirdi. Savaş ve barış kararı, elçi gönderme, nikah işleri, ergenliğe giren kızlara gömlek giydirme, ticârî kervan hazırlıkları gibi siyasî, sosyal ve iktisadî faaliyetler burada istişare edilip karara bağlanırdı. Hz. Peygamber’in daveti sürecinde Müslümanlara uygulanan baskı politikasının merkezi bu meclisti.²⁷

Bununla birlikte mahallelerde kabilelerin kendilerine ait “nâdî” adı verilen alt meclisleri de vardı. Burada kabile ile ilgili kararlar alınır, geceleri eğlenmek amacıyla oyunlar oynanır ve masallar anlatılırdı.²⁸ Ayrıca bir kimseyi kabile dışı bırakmak (tard ve hal’), bir şahsı himaye (emân) etmek gibi kararlar da bu mecliste alınırdı. Nâdî meclisleri, kabilelerin kendi güçlerini sergiledikleri²⁹ ve haksızlık sayılacak fiilleri yaptıkları yerler arasındaydı.³⁰

Kusay b. Kilâb, vefatından önce şehrin idaresini Abdüddâr’a, diğer oğullarına da Kâbe ile ilgili görevleri tevdi etti. İslâm’ın zuhuruna kadar bu yönetim şeklinde pek bir değişiklik olmadı. Abdülmenâf’ın çocukları Hâşim, Nevfel, Abdüşems ve Muttalib dış ticaretle uğraşarak Mekke’nin ticârî potansiyelini uluslararası boyuta taşıdı. Böylelikle Kureyş kabilesi bazı ülke ve kabileler ile Kur’ân-ı Kerîm’in “îlâf”³¹ olarak bahsettiği

²⁶ İbn Hişâm, *es-Sîretü’n-nebeviyye*, I/120-153; Ebû Abdullah Muhammed b. Sa’d b. Meni’ Zühri İbn Sa’d, *Kitâbü’t-tabakâtü’l-kebir: et-Tabakatü’l-kübra*, thk. Ali Muhammed Ömer (Kahire: Mektebetü’l-Hanci, 2001), I/48-54; Belâzürî, *Ensâbü’l-eşraf*, I/49, 53; Ezrâkî, *Ahbâru Mekke*, 153-198; Ebû Cafer İbn Cerir Muhammed b. Cerir b. Yezid Taberî, *Tarihü’t-Taberî: tarihü’r-Rusûl ve’l-müluk*, thk. Muhammed Ebû’l-Fazl İbrâhim (Kahire: Dârü’l-Maârif, 1967), II/255-256; Ebû Ömer Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Abdîrabbih b. Habîb el-Endelüsî İbn Abdürrabbih, *el-İkdü’l-ferîd*, thk. Müfid Muhammed Kumeyha (Beyrut-Lübnan: Darü’l-Kütübü’l-İlmiyye, 1983), III/266-331; Fâkihî, *Ahbâru Mekke*, V/139-179; İbn Haldûn, *Divânü’l-mübtede’ ve’l-haber fî eyyâmi’l-Arab ve’l-Acem ve’l-Berber*, II/356-395.

²⁷ Hekim Tay, *Kur’ân’a Göre Mekke’de Sınıfsal Yapı* (Ankara: Fecr Yayınevi, 2019), 64-65.

²⁸ Mü’minûn, 23/67.

²⁹ Alak, 96/17.

³⁰ İbn Hişâm, *es-Sîretü’n-nebeviyye*, I/171-172; İbn Sa’d, *Kitâbü’t-Tabakâtü’l-kebir*, I/51-52; Belâzürî, *Ensâbü’l-eşraf*, I/52; Ezrâkî, *Ahbâru Mekke*, 161-175; Ebû Ca’fer Muhammed b. Habîb b. Ümeyye b. Amr el-Hâşimî İbn Habîb, *el-Münemmak fî ahbâri Kureyş*, thk. Hurşid Ahmed Faruk (Beyrut: Âlemü’l-Kütüb, 1985), 342; Taberî, *Tarihü’t-Taberî: Tarihü’r-Rusûl Ve’l-Müluk*, II/255-259; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-nihâye*, III/233-246; Cevâd Ali, *el-Mufasssal fî tarihi’l-Arab kable’l-İslâm*, V/226-236.

³¹ Kureyş, 106/1-4.

serbest dolaşım hakkı elde ederek hem nüfuzunu hem de servetini arttırdı.³² Mekke'nin içinde ve dışında itibarı ve nüfuzu artan Abdümenâfoğulları yönetimin kendi hakları olduğunu iddia etti. Bundan dolayı Abdüddâroğulları ile Abdülmenâfoğulları arasında risâlet döneminden sonra da devam edecek olan bir çatışma ve rekâbet süreci başladı.³³

Kureyş kabilesi içindeki iktidar mücadelesi Mekke'de bulunan diğer kabileleri üçe ayırdı. Abdümenâfoğullarına; Zühreoğulları, Teymoğulları, Esedoğulları ve Hârisoğulları destek verdi. Bunlar bir araya gelerek birbirlerine destek olacaklarına dair söz verdiler ve ellerini hoş kokan bir kaba batırarak Kâbe'nin duvarına sürüp ittifak yemini ettiler. Bunlara güzel kokanlar anlamına gelen “Mutayyebûn” denildi. Abdüddâroğullarına da Adîoğulları, Sehmoğulları, Cumahoğulları ve Mahzûmoğulları destek vereceklerini açıkladı. Bu kabilelerde birbirlerinden ayrılmayacaklarına dair ahitleşti. Müttetiklik üzerine ahitleşen bu kabileler de ellerini kestikleri hayvanın kanına batırıp yalayarak “le‘akatü'd-dem” (kan yalayıcıları) adını alarak ant içti. Bu birlikteliğe de yeminliler anlamında “ahlâf” denildi. Üçüncü grup içinde olan Âmiroğulları ile Muhâriboğulları da tarafsız kalacaklarını ilan etti. İki gruba ayrılan kabileler, muhtemel bir savaşta hangi kabilenin hangi kabileyle çatışacağını dahi belirledi. Ancak kabileler arasında herhangi bir savaş olmadan uzlaşma sağlandı. Fakat bu ayrışma çalışmada da görüleceği üzere yıllarca kabileler arasında devam etmiştir. Abdümenâfoğulları rifâde, kıyâde ve sikâyeye; Abdüddâroğulları ise livâ, nedve ve hicâbe görevlerini üstlendi.³⁴

Hâşim, babasından kendisine tevarüs eden rifâde ve sikâyeye görevlerini icra ederdi. O, cömertliğini Mekkelilere yardım ederek ve hacılara ikramda bulunarak gösterirdi; dolayısıyla kabilesi onu bir lider olarak görürdü. Kardeşinin oğlu Ümeyye b. Abdüşems amcasının liderliğini kabul etmedi. Bundan dolayı Hâşim ile Ümeyye'nin arası bozuldu. Olayların büyümesi üzerine Ümeyye, Hâşim'i münâfereye³⁵ davet etti. Hâşim, bu

³² Muhammed Hamidullah, “İlâf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/63-64.

³³ İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, I/54-57; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, I/59; Ebû Ca'fer Muhammed b. Habîb b. Ümeyye b. Amr el-Hâşimî İbn Habîb, *Kitâbü'l-muhabber*, thk. Ilse Lichtenstädter (Haydarâbâd-Dekken: Darü'l-Âfâkı'l-Cedîde, 1942), 162-164; Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, çev. Mehmet Yazgan (İstanbul: Beyan Yayınları, 2004), I/372, II/786-787.

³⁴ İbn Hişâm, *es-Siretü'n-nebeviyye*, I/177-179; İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, I/56-74; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, I/55-56; İbn Habîb, *Kitâbü'l-Muhabber*, 166-167; İbn Habîb, *el-Münemmak*, 41-47; İbn Haldûn, *Dîvânü'l-mübtede* ve *'l-haber fi eyyâmi'l-'Arab ve'l-'Acem ve'l-Berber*, II/400-401; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, III/243-244; İbrahim Sarıçam, *Emevî-Hâşimî ilişkileri: İslam öncesinden Abbâsîlere kadar* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2008), 61-67.

³⁵ Münâfere: İki şahsın birbirine karşı övünmesine denir. Cahiliye devrinde Araplar kendilerini överlerdi ve bunu bir meziyet olarak görürlerdi. Panayırlarda bir şahsın hakemliğinde kendilerini ve kabilelerin üstün niteliklerini sayarak münâfereyi kazanmaya çalışırlardı. bk. Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, thk. Ahmed Fâris eş-Şidyâk (Beyrut: Dâru Sadır, 1993), V/226; Rıza Savaş, “İslâm'dan Önce Hicaz Bölgesindeki Araplarda Tarih”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7 (1992), 257-259.

mübarezeyi kaybeden şahsın elli deveyi kesip Mekke'dekilere yedirmesi ve on yıl süreyle de şehirden uzaklaşma koşuluyla kabul etti. Hâşim, Huzâalî Amr b. Hamîk'in dedesi şair Huzâî hakemliğinde bu münâfereyi kazandı. Ümeyye Şam'a sürüldü ve orada on yıl kaldı. Böylece Hâşim ile Ümeyye arasındaki ilk çekişme bu olayla başladı.

Abdūlmuttalib b. Hâşim ile Harb b. Ümeyye başlangıçta samimi birer dosttu. Uzeyne isimli bir Yahudi, Abdūlmuttalib'in emanı altındaydı. Harb b. Ümeyye'nin kışkırtması üzerine Kureyşli gençler Uzeyne'yi öldürdü. Neticede Abdūlmuttalib ile Harb arasında Hz. Ömer'in atası Nüfeyl b. Abdūluzzâ'nın hakemliğinde bir münâfere hadisesi daha gerçekleşti. Bu mübareze de Harb b. Ümeyye'nin yenilgisiyle sonuçlandı, samimi dostluk sona erdi.³⁶

Hâşimî ile Ümeyye arasındaki çekişme giderek artmaya başladı. Harem bölgesi Hz. İbrahim'den beri emin bir belde olma hüviyetini korurdu. Fakat kabilelerin birbirlerinden üstün olma ve menfaat sağlama arayışlarından dolayı Mekke'nin emin olma durumuna hâlel getirildi. Özellikle kendi aralarında yapmış oldukları Fîcar savaşları buna örnek verilebilir. Bunun yanı sıra Mekke'ye gelen hacılar ve panayırlara ticaret için gelen tüccara yapılan haksız tutum ve davranışlar Mekke ve Kâbe'nin güvenliğini zedeledi. Âs b. Vâil 591 yılı dolaylarında, Zübeyd kabilesine mensup birisinin Mekke'ye getirdiği malı kendisinden satın aldı, ancak parasını vermedi. Bunun üzerine bu adam Ahlâf müttetiklerinden yardım talebinde bulundu. Fakat bu ittifak içinde yer alan kabileler Zübeydli bu şahsa sahip çıkmadı. Farklı bir arayış içine giren bu adam Ebûkubey's tepesine çıkarak Kureyş kabilesinden yardım istedi.

Hz. Muhammed'in amcası Zübeyr b. Abdūlmuttalib önderliğinde Hâşimoğulları, Muttaliboğulları, Zühreoğulları, Teymoğulları ve Esedoğulları kabilelerinden ileri gelenler, yaşça büyük ve zengin birisi olan Abdullah b. Cüd'ân'ın evinde bir toplantı düzenledi. Toplantıya katılanlar Mekke'de yapılacak her türlü zulme karşı, mazlumun yanında olacaklarına dair sözleşti. Bunun üzerine faziletli birliği anlamına gelen "Hilfû'l-Fudûl" cemiyeti kuruldu. Hz. Peygamber yirmili yaşlarda bu cemiyete katıldı. Abdüşemsoğulları normal şartlarda Mutayyebûn içinde yer almasına rağmen aralarındaki çekişmeden dolayı Hâşimoğulları önderliğinde kurulan Hilfû'l-Fudûl birliğine katılmadı. Hâşimî-Ümeyye çekişmesi sonraki dönemde de artarak devam etti.³⁷

³⁶ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, I/183-184; İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, I/57-62; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, I/60-61; İbn Habîb, *el-Münemmak*, 90-100; Sarıçam, *Emevî-Hâşimî ilişkileri*, 88-93.

³⁷ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, I/180-183; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, I/128-130; İbn Habîb, *el-Münemmak*, 52-58; İbn Habîb, *Kitâbü'l-Muhabber*, 167; İbnü'l-Esîr, *el-Kamil fi't-tarih*, I/570-571; Sarıçam, *Emevî-Hâşimî ilişkileri*, 94-104; Adem Apak, "İslâm Öncesi Dönemde Mekke İdare Sistemi ve Siyasetinin Oluşumu", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/1 (2001), 193-194; Tay, *Kur'ân'a Göre Mekke'de Sınıfsal Yapı*, 68-69.

Yukarıda ifade edildiği gibi Mekke merkezi bir otorite tarafından yönetilmezdi. Buranın idaresi Harem bölgesinde yaşayan kabilelerin oluşturduğu konsey tarafından yürütülürdü. Kabileler, herhangi bir otoritenin kendilerine hâkim olmasını istemezdi. Nitekim Doğu Roma İmparatoru Jüstinyen'nin Esed kabilesine mensup yeni Hristiyan olan Osman b. Hüveyris'e taç giydirme girişimi başarısızlıkla sonuçlandı. Mekke'yi, nüfuz sahibi ve zengin kimselerden oluşan, aristokratik ve oligarşik bir zümre "dârünnedve" ve "mele"³⁸ meclisleriyle idare ederdi.³⁹

Mekke şehri idare edilirken riyâset, meşveret, sıfâre, eşnâk, hükûme, kıyâde, kubbe, sidâne/hicâbe rifâde, vb. gibi siyasi, askerî, dinî ve iktisadî alanlar ile ilgili belli başlı görevler bulunmaktaydı.⁴⁰ Çalışmamız ile ilgili belli başlı görevlere aşağıda değinilecektir.

3.2. Sosyal ve Kültürel Yapı

Tarihçiler, Arap kavimlerini niteliklerine göre tasnif ederler. Buna göre varlıklarını devam ettirme yönüyle Araplar iki kısma ayrılır. Birincisi Arab-ı bâide olup, Kur'ân'da ve eski Arap kaynaklarında haklarında malumat bulunan ve nesilleri tükenmiş olan Âd, Semûd, Medyen, Amâlika gibi Arap kavimleridir. İkincisi ise nesilleri devam etmekte olan topluluklardan oluşan Arab-ı bâkiyedir. Diğer bir sınıflandırma ise soy ağacına göre daha doğru bir ifade ile saf Arap ırkına mensup olup olmamasına göre yapılır. Buna göre soyları Hz. Nûh'un oğlu Sâm'a dayanan asıl Araplar, Arab-ı Âribe olarak isimlendirilir. Bunlara Kahtânîler denildiği gibi Güney Arapları da denilmektedir. Mekke'deki Huzâa ile Medine'deki Evs ve Hazrec kabilesi bu Araplardandır. Aslen Arap olmayan, Cürhümlü bir kadınla evlenerek nesli sonradan Araplaşan, Hz. İsmail'in soyundan gelenlere ise Arab-ı Müsta'ribe (Arab-ı Mütearribe) denilir. Bunlara İsmâîlîler ve Adnânîler denildiği gibi Kuzey Arapları da denilir. Adnân, Hz. Muhammed'in yirmi birinci kuşaktan atasıdır. Adnân, Mead, Nizâr, Rebîa, Mudar, Kays Aylân, Gatafân, İlyâs, Kinâne, Kureys, Kusay,

³⁸ Mele': Bir düşünce ve inanç için bir araya gelen toplumun ileri gelenlerinden oluşan seçkinler topluluğuna denir. bk. Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb İsfahânî, *el-Müfredât fî garibi'l-Kur'ân*, thk. Safvân Adnan ed-Davudî (Dimaşk: Darü'l-Kalem, 1991), 776.

³⁹ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I/41, II/694-695, 707; İzzet Derveze, *Kur'ân'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, çev. Mehmet Yolcu (İstanbul: Yarın Yayınları, 2019), I/203-209; Neşet Çağatay, *İslam'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1957), 87-90, 116; Henri Lammens, "Mekke", *İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1970), 7/631-632; Sabri Hizmetli, *İslam Tarihi (Başlangıçtan İlk Dört Halife Devri Sonuna Kadar)* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1991), 50-51; İbrahim Sarıçam, *Hız Muhammed ve Evrensel Mesajı* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007), 31-32.

⁴⁰ Ezrâkî, *Ahbârü Mekke*, 177-185; İbn Habîb, *el-Münemmak*, 282, 331, 342, 422; İbn Keşîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, III/233-238; Eyüb Sabri Paşa, *Mir'âtü'l-Haremeyn: Mir'ât-ı Mekke Haremeyn Tarihi*, thk. Ömer Faruk Can-Fatma Zehra Can (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2018), I/474-503; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, II/696-721; Çağatay, *İslamdan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, 100-110; Hizmetli, *İslam tarihi*, 72.

Abdümenâf bu Arapların meşhur kabileleri arasındadır. Adnân'dan çoğalan bu kabileler daha sonra Mekke dışında Arap Yarımadası'nın farklı yerlerine göç etti.⁴¹

Mekke'de yerleşik hayat süren Kureyş, seçkin kabileler arasında kabul edilir. Kureyş'e ve boylarına mensup bazı kabile bireyleri İslâmiyet'in doğuşuyla risâlet mücadelesi içinde etkin olmak ile birlikte bazıları da bu mücadelenin muarızı oldu. Bu kabilelerden bazıları özellikle gazvelerde etkin olduklarından dolayı tanınmaları çalışma açısından önemlidir. Kureyş'in isim kaynağı ile ilgili farklı görüşler ileri sürülür. Buna göre Kureyş, soyu onuncu kuşakta Adnân'a dayanan Fihri b. Mâlik'in lakabı; ticaretle uğraşmalarından dolayı "kazanç sağlama ve mal biriktirme", Mekke'deki yoksulların ve hacca gelen fakirlerin ihtiyaçları araştırılıp giderildiği için "denetleyen ve araştıran", kuvvet ve gücü temsil eden bir hayvana nispeten "köpek balığı", dağınık olan kabile fertlerini Kusay Mekke'de bir araya topladığı için "toplamak" gibi farklı manalara geldiği savunulur.⁴²

Kusay b. Kilâb'ın kabile reisi olarak ortaya çıkmasından sonra Kureyş'in yaşamı değişti. Kusay, Mekke idaresini Huzâa kabilesinden alır almaz Mekke ve civarında dağınık halde yaşayan kabile üyelerini bir araya topladı ve kabileler arasında büyük bir güç elde etti. Bundan dolayı kendisine birleştiren anlamına gelen "mücemmi" denildi.⁴³ Kusay, Mekke'de söz sahibi olduktan sonra kabilesini Harem bölgesinde iskân etti. Kendisine en yakın boyları Mekke'nin Kureyşü'l-bitâh denilen iç mahallelerine, yerleştirdi. Bu iskân faaliyeti sonucunda Kureyş kabilesi Harem bölgesinde oluşlarından dolayı diğer kabileler üzerindeki nüfuzları arttı. Ayrıca yaptıkları ticarî faaliyetlerle civar

⁴¹ Ebû Abdillâh Mus'ab b. Abdillâh b. Mus'ab Zübeyrî, *Kitâbü nesebi Kureyş*, thk. E. Levi Provençal (Kahire: Dârü'l-Maârif, 1982), 3-17; Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd İbn Hazm, *Cemheretü ensâbi'l-'Arab*, thk. Abdüsselam Muhammed Harun (Kahire: Dârü'l-Ma'ârif, 1982), 7-11; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, III/100-116, 225-231; İbn Haldûn, *Dîvânü'l-mübtede' ve'l-haber fî eyyâmî'l-'Arab ve'l-'Acem ve'l-Berber*, II/21-34; Zeydan, *Tarihü't-temeddünni'l-İslâmî*, III/246-254, IV/17-19; Muhammed Tâhir b. Abdilkadir b. Mahmûd el-Mekkî Kürdî, *et-Târihü'l-kavîm li-Mekke ve Beytillâhi'l-kerîm*, thk. Abdülmelik b. Dehîş (Beyrut-Lübnan: Darü Hıdır, 2000), I/85-87; Cevâd Ali, *el-Mufasssal fî tarihi'l-'Arab kable'l-İslâm*, I/294-394; Ahmed Emin, *Fecrü'l-İslâm (İslâm'ın Doğuşu)*, çev. Ahmed Serdaroğlu (Ankara: Kılıç Kitabevi Yayınları, 1976), 32-36; Muhammed b. Muhammed Ebû Şühbe, *es-Siretü'n-nebeviyye fî dav'i'l-Kur'an ve's-sünne* (Dımaşk: Dârü'l-Kalem, 1992), I/46-48.

⁴² Ebü'l-Münzir Hişâm b. Muhammed b. Sâib b. Bişr İbnü'l-Kelbî, *Cemheretü'n-neseb*, thk. Naci Hasan (Beyrut: Alemü'l-Kütüb; Mektebetü'n-Nehdati'l-Arabiyye, 1986), I/24-25; İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, I/51; Ezrâkî, *Ahbâru Mekke*, 185-186; Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habîb el-Basrî Mâverdi, *A'lâmü'n-nübüvve* (Beyrut-Lübnan: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1986), 159; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, III/222-225; Emin, *Fecrü'l-İslâm*, 42; Henri Lammens, "Kureyş", *İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1977), 6/1014-1019.

⁴³ Mâverdi, *A'lâmü'n-nübüvve*, 156; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, III/222; Ebû Şühbe, *es-Siretü'n-nebeviyye fî dav'i'l-Kur'an ve's-sünne*, I/148-149; Çağatay, *İslamdan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, 78; Ali Osman Ateş, "Kusay b. Kilâb", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/460-461.

kabileler nezdinde saygınlık kazandı. Bu konumlarından dolayı “ehlullah” olarak isimlendirildi.⁴⁴

Kusay b. Kilâb, Kureyşü’z-zevâhir diye adlandırdığı kendisine uzak olan boyları Mekke’nin dışındaki mahallelere yerleştirdi. Mekke’nin dışında oturan kabileler ise Hârisoğulları, Muhâriboğulları, Teymoğulları, Mâisoğulları ve Hısıloğulları’dır.⁴⁵ Bunların dışında “Ehâbîş” olarak isimlendirilen, Kureyş kabilesi ile anlaşmalı, Mekke’nin dışında yaşayan farklı kabilelere mensup Arapların oluşturduğu topluluklar da vardı. Hârisoğulları, Hayâ/Lahyâoğulları, Kâreoğulları, Müstalikoğulları, Adeloğulları Ehâbîşlerin önde gelen kabilelerindenidir. Bunlar her ne kadar Mekke’de yerleşik hayat sürmese de Hz. Muhammed döneminde yapılan gazvelerde Kureyş kabilesini destekleyerek Müslümanların karşısında yer aldı.⁴⁶ İleride üzerinde durulacağı üzere Ehâbîş’in gazvelerde müşriklere çok sayıda asker desteği verdiği tespit edilmiştir.

Kusay’ın Abdümenâf, Abdüddâr, Abdüluzzâ ve Abdükusay adında dört oğlu vardı ve bu oğulları da farklı boylara ayrıldı. Bunlarla birlikte Kusay’ın Mekke’nin iç kısmına yerleştirdiği ve kendisinden sonra Hz. Muhammed’in nübüvvetine kadar yaşamlarını, faaliyetlerini ve nesebini sürdüren kabileler on tanedir:⁴⁷

Abdümenâfoğulları: Kusay’dan sonra Mekke’nin idaresi Abdümenâf’ın eline geçti. Bunun Hâşim, Ümeyye, Nevfel ve Muttalib adındaki çocukları Mekke’nin en önemli boyları arasında yerlerini aldı. **Hâşimoğulları:** Hz. Muhammed’in büyük dedesidir. Elinde bulundurduğu sikâye, rifâde görevlerini ve ticarî faaliyetleri icra etmesinden dolayı Mekke’de önemli bir konuma yükseldi. Oğlu Abdülmuttalib de babasının izini takip ederek yöneticilik vasfını korudu. Zemzem kuyusunu bulduktan sonra Mekke’deki saygınlığı arttı. Hem Abdülmuttalib hem de oğlu Ebû Tâlib vefatlarına kadar Hz. Muhammed’i himaye etti. **Ümeyyeoğulları/Abdüşemsoğulları:** Mekke’nin en güçlü ailelerindenidir. Savaşlarda komutanlık vazifesi olan kıyâde görevi bu boyun

⁴⁴ İbnü’l-Kelbî, *Cemheretü’n-neseb*, I/22-23; İbn Hişâm, *es-Sîretü’n-nebevîyye*, I/170-176; İbn Sa’d, *Kitâbü’t-Tabakâtü’l-kebir*, I/49-51; İbn Habîb, *el-Münemmak*, 82-83; Belâzürî, *Ensâbü’l-eşraf*, I/49-52; Mâveridî, *A’lâmü’n-nübüvve*, 156; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-nihâye*, I/237-239; Ebû’t-Tayyib Takıyyüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ali el-Hasenî Fâsî, *ez-Zühürü’l-muktetafe min târihi Mekkete’l-müşerreffe*, thk. Ali Ömer (Kahire: Mektebetü’s-Sekâfetü’d-Diniyye, 2001), 245; Eyüb Sabri Paşa, *Mir’âtü’l-Haremeyn: Mir’ât-ı Mekke*, I/474.

⁴⁵ İbnü’l-Kelbî, *Cemheretü’n-neseb*, I/109, 119, 123; İbn Hazm, *Cemheretü ensâbi’l-‘Arab*, 166-180.

⁴⁶ İbn Hişâm, *es-Sîretü’n-nebevîyye*, I/466-467; İbn Habîb, *el-Münemmak*, 230, 275-280; Muhammed Hamidullah, “Les ‘Ahâbish’ de la Mecque”, *Studi orientalistici in onore di Giorgio Levi Della Vida* I (1956), 434-447; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I/236-240.

⁴⁷ Ebû Abdullah Muhammed b. İshak b. Yesâr İbn İshak, *Sîretü İbn İshak*, thk. Muhammed Hamidullah (Konya: Hayra Hizmet Vakfı, 1981), 1-2; İbnü’l-Kelbî, *Cemheretü’n-neseb*, I/26; İbn Sa’d, *Kitâbü’t-Tabakâtü’l-kebir*, I/51-69; Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dineverî İbn Kuteybe, *el-Ma’ârif*, thk. Servet Ukkâş (Kahire: Dârü’l-Maârif, 1969), 67-70; Belâzürî, *Ensâbü’l-eşraf*, I/48-67; İbn Hazm, *Cemheretü ensâbi’l-‘Arab*, 14.

elindeydi. Bu görev Ümeyye'den oğlu Harb'e, ondan Ebû Süfyân'a geçti. İslâmiyet'in zuhurundan Mekke'nin fethine kadar Hz. Muhammed ile mücadele etti. Yukarıda ifade edildiği gibi Hâşim ile Ümeyye arasındaki çekişme İslâm öncesi döneme dayanır. İslâm'ın zuhuruyla birlikte bu mücadele şiddetlenerek farklı bir boyutta devam etti. Araştırma konusu olan Uhud Gazvesi'nin asıl aktörlerinden biri bu boydur. Nitekim ordu komutanı Ebû Süfyân bu boya mensuptur. **Muttaliboğulları** diğerlerine göre güçlü olmayan bu boy, Hâşimoğullarının yanında yer alırdı. **Nevfeloğulları:** Bu boy da diğerlerine göre fazla etkin değildi. Kabile içi çekişmelerde Nevfeloğulları Ümeyyeoğullarını desteklerdi.⁴⁸

Abdüddâroğulları: Hz. Muhammed'e en çok düşman olan kabilelerdendir. Vehb, Kelde, Abdümenâf ve Osman adında dört çocuğu oldu. Kusay tarafından Dârünnedve görevi bu kabileye tevdi edildi. İleride görüleceği üzere gazvelerde bu kabileden birçok kişi müşriklerin safında öldürüldü.⁴⁹

Abdüluzzâoğulları: Kureys'in önemli ve büyük kabileleri arasındadır. Abdüluzzâ'nın on beş çocuğu vardı. Bu kabile önceleri Hilfû'l-fudûl birliği içinde yer alırken, hatırı sayılır bir sermaye edindikten sonra Ahlâf ittifakı içinde yer aldı. Hz. Muhammed'in eşi Hatice bnt. Hüveylid bu kabiledendi.⁵⁰

Abd b. Kusayoğulları: Kabilesi içinde etkin olmayan boylardandır.⁵¹

Zühreoğulları: Zühre'nin Abdümenâf el-Hâris ve Vehb adında iki çocuğu oldu. Vehb, Amine'nin babasıdır. Bu kabile de nesep ilmiyle temayüz ederdi.⁵²

Mahzûmoğulları: Mahzûm'un Ömer, Âmir, Habîb ve Esed adında dört çocuğu vardı. Bu boy da kuvvetli, saygın, sayıca fazla ve varlıklıydı. Mekke döneminde İslâm düşmanlığıyla meşhur olan Ebû'l-Hakem/Ebû Cehil de bu kabiledendi.⁵³

Teymoğulları: Teym'in Sa'd ve Ehâb adında iki çocuğu vardı. Abdullah b. Cüd'ân ve Hz. Ebû Bekir bu boydandı. Diğerlerine göre fazla etkin değildi.⁵⁴

⁴⁸ Zübeyrî, *Kitâbü Nesebi Kureys*, 14-20; İbnü'l-Kelbî, *Cemheretü'n-neseb*, I/17, 37, 54-61; İbn Habîb, *Kitabü'l-Muhabber*, 167; İbn Habîb, *el-Münemmak*, 40, 82-85; Mâverdî, *A'lâmü'n-nübüvve*, 158-161; İbn Hazm, *Cemheretü ensâbi'l-'Arab*, 14-17.

⁴⁹ Zübeyrî, *Kitâbü Nesebi Kureys*, 250-256; İbnü'l-Kelbî, *Cemheretü'n-neseb*, I/63-67; İbn Hazm, *Cemheretü ensâbi'l-'Arab*, 125-128.

⁵⁰ Zübeyrî, *Kitâbü Nesebi Kureys*, 205-250; İbnü'l-Kelbî, *Cemheretü'n-neseb*, I/68-75; İbn Hazm, *Cemheretü ensâbi'l-'Arab*, 117-125.

⁵¹ Zübeyrî, *Kitâbü Nesebi Kureys*, 256-257; İbnü'l-Kelbî, *Cemheretü'n-neseb*, I/67-68; İbn Hazm, *Cemheretü ensâbi'l-'Arab*, 128.

⁵² Zübeyrî, *Kitâbü Nesebi Kureys*, 257-274; İbnü'l-Kelbî, *Cemheretü'n-neseb*, I/75-79; İbn Hazm, *Cemheretü ensâbi'l-'Arab*, 128-135.

⁵³ Zübeyrî, *Kitâbü Nesebi Kureys*, 299-346; İbnü'l-Kelbî, *Cemheretü'n-neseb*, I/84-94; İbn Hazm, *Cemheretü ensâbi'l-'Arab*, 141-149.

⁵⁴ Zübeyrî, *Kitâbü Nesebi Kureys*, 275-296; İbnü'l-Kelbî, *Cemheretü'n-neseb*, I/79-84; İbn Hazm, *Cemheretü ensâbi'l-'Arab*, 135-140.

Adıyoğulları: Kureyş'in etkili kabilelerden biriydi. İlk Müslümanlardan biri olan Hz. Ömer bu boydandı.⁵⁵

Cumahoğulları: Bu kabile Kureyş içinde söz sahibi olan, güçlü ve etkin kabileler arasındaydı. Ümeyye b. Halef, Safvân b. Ümeyye gibi Kureyş'in seçkin isimleri bu klandandı.⁵⁶

Sehmoğulları: Mekke'nin en güçlü ve kuvvetli kabilelerindendi. Bunlar dinî işleri ile ilgilenirdi. Amr b. el-Âs ve Hâris b. Kays bu kabilenin ileri gelenleri arasındaydı.⁵⁷ Bu kabilelerin Uhud Gazvesi'nde aktif bir şekilde rol aldığı tespit edilmiştir.

Yukarıda sınıflandırılan kabileler dışında Hicaz bölgesinde yaşayan farklı milletlere mensup kabileler de bulunmaktaydı. Medine ve Hayber'de Yahudi kabileleri de yaşırdı. Mekke ticaret merkezi olma hüviyetinden dolayı sayıları az da olsa yabancı ülkelerden buraya yerleşenler de vardı. Bilal-i Habeşî, Selman-ı Fârisî, Sühyb er-Rûmî, Ninovalı Addâs bunlar arasındadır.⁵⁸

Hicaz bölgesinde yaşayan Arapların kabileciliğe dayanan bir yaşam biçimi vardı. Kabile, kan bağıyla aynı soydan gelen akrabaların bir arada oluşturdıkları topluluk ve cemaat olarak tanımlanır. Kabile içinde farklı entelektüel birikime sahip insanlar olduğu gibi bundan yoksun sıradan hayat yaşayanlar da vardı. Bu yaşam tarzı yukarıda da ifade edildiği gibi siyasî açıdan devlet oluşturma önünde bir engel olarak kabul edilir. Kendilerini hayatta tutan ve birbirlerine bağlayan yegâne saik kabile bilinci diğer bir ifadeyle kabile asabiyetiydi. Büyüklüklerine göre kabileler belli kısımlara ayrılır. Büyükten küçüğe doğru şu'be (Adnânîler-Kahtânîler), kabile (Mudar-Rebîa), imâre (Kureyş-Kinâne), batn (Abdülmenâfoğulları-Mahzûmoğulları), fasile (Ebû Tâlipoğulları-Abbâsoğulları) şeklinde sıralanır.⁵⁹

⁵⁵ Zübeyrî, *Kitâbü Nesebi Kureyş*, 346-382; İbnü'l-Kelbî, *Cemheretü'n-neseb*, I/105-108; İbn Hazm, *Cemheretü'nsâbi'l-'Arab*, 150-159.

⁵⁶ Zübeyrî, *Kitâbü Nesebi Kureyş*, 386-400; İbnü'l-Kelbî, *Cemheretü'n-neseb*, I/94-100; İbn Hazm, *Cemheretü'nsâbi'l-'Arab*, 159-163.

⁵⁷ Zübeyrî, *Kitâbü Nesebi Kureyş*, 400-412; İbnü'l-Kelbî, *Cemheretü'n-neseb*, I/100-104; İbn Hazm, *Cemheretü'nsâbi'l-'Arab*, 163-167.

⁵⁸ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, I/274-284, 327-326; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, I/52, 180-184; Zeydan, *Tarihü't-temeddünni'l-İslâmî*, II/304-305, IV/20-21; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I/152, 407; Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, 34-35; Çelikkol, *Cahiliye Döneminde Mekke*, 120-123.

⁵⁹ İsfahânî, *el-Müfredât*, 554; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, III/225; Ahmed Emin, *Duha'l-İslâm* (Kahire: Mektebetü'n-Nehdati'l-Mısriyye, 1964), I/35-65; Cevâd Ali, *el-Mufasssal fî tarihi'l-Arab kable'l-İslâm*, I/509-512; Zeydan, *Tarihü't-temeddünni'l-İslâmî*, IV/19-20; Şemseddin Günaltay, *İslam Öncesi Araplar ve Dinleri* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1997), 111-113; Max Weber, *Sosyoloji Yazıları*, çev. Taha Parla (İstanbul: İletişim Yayınları, 2004), 481-482.

Kabile içinde söz sahibi olan ve topluluğu yöneten kendisine “seyyid” veya “şeyh” denilen kabile lideri bulunurdu. Kabile içindeki eşit haklara sahip olan üyeler arasında hayat tecrübesiyle, cömertliğiyle, ferasetiyle, hitabetiyle ve kahramanlığıyla ön plana çıkan kimse kabile başkanı seçilirdi. Kabile liderliği babadan oğula geçmezdi. Fakat liderin oğlu hem tecrübe sahibi hem de yukarıda sayılan hasletlere haiz ise kabile reisi seçilirdi. Kabile önderinin görevi kabile fertleri arasındaki anlaşmazlıklara hakemlik yaparak olayları örfe göre çözüme kavuşturmaktı. Ayrıca savaşlarda komutanlık yapar, kabile toplantılarını yönetir, diğer kabileler ile olan münasebetlerde kabilesini temsil eder, gelenek ve görenekleri uygular, yeri geldiğinde harb ilan eder, ganimetleri dağıtır, anlaşmalar yapar, esirleri kurtarır, diyetleri öder ve misafirleri ağırlardı. Kabilenin reisi tüm bu görevleri gönüllü olarak yerine getirirken, kabile üyeleri ise tüm işlerinde kabile reisine itaat ederdi.⁶⁰

Kabile bireyleri kendi içinde hür, mevâlî ve köle diye üç kısma ayrılır. Hür, aynı nesepten kan bağıyla bağlanan soylu, efendi ve seçkin kimselere denir. Bunlarda kendi içlerinde toplumdaki statülerine göre seçkin ve avam olarak sınıflandırılırdı. Özellikle az sayıdaki hürler müreffeh bir hayat yaşarlarken sıradan kimseler de seçkin zümrenin yaşam biçiminden uzak bir hayata sahipti. Köleler, ticaret malı gibi alınıp satılan, seçme hakkı olmayan, toplumun en değersiz işlerinde çalıştırılan, eşi ve çocukları da kendisi gibi muamele gören, temel haklardan yoksun bir kesimdi. Kadın köleye de “cariye” denilirdi. Efendisi tarafında satın alınan köle, boynuna ip takılarak her türlü kötü muameleye tabi tutulurdu. Köle olan birisi efendisi ile azad edileceğine dair bir sözleşme yaptığı takdirde kölelikten çıkarak “mevâlî” denilen bir statü kazanırdı. Bu toplumsal statü hür ile köle arasında bir sınıftı. Mevâlî kendisini özgürlüğüne kavuşturan efendisinin azatlısı sayılmakla birlikte o kabilenin bir üyesi olarak kabul edilirdi. Ancak tam bir özgürlük söz konusu değildi. Özgür biriyle nikahlanamaz, diyet ödemelerinin ve kısas cezalarının da yarısı tatbik edilirdi. Kölelerin çoğunluğu siyahî kişilerden oluşurdu. Bunlar özellikle gazvelerde aktif bir şekilde görev alırdı. Kabile içindeki toplumsal statülerin ayrışması Mekke’deki sınıfsal ayrımın ne denli köklü bir geçmişe sahip olduğunu ve kesin çizgilerle ayrıştığını göstermektedir.⁶¹ Mekke’de var olan bu ayrılmış toplumsal statünün Uhud’da yer aldıkları tespit edilmiştir.

⁶⁰ Cevâd Ali, *el-Mufasssal fî tarihi'l-Arab kable'l-İslâm*, IV/344-345, 348-353; Zeydan, *Tarihü't-temeddünni'l-İslâmî*, II/302-305; Şevkî Dayf, *el-'Asrû'l-Câhilî* (Kahire: Dârü'l-Maârif, 1960), 59-62; Ebû Şühbe, *es-Siretü'n-nebeviyye fî dav'i'l-Kur'an ve's-sünne*, I/60-61; Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, 36-37; Seyfettin Erşahin, *İslam Tarihini Anlama Kılavuzu* (Ankara: Otto Yayınları, 2017), 85.

⁶¹ İbn Haldûn, *Dîvânü'l-mübteda' ve'l-haber fî eyyâmi'l-'Arab ve'l-'Acem ve'l-Berber*, I/169; Zeydan, *Tarihü't-temeddünni'l-İslâmî*, IV/26-33; Dayf, *el-'Asrû'l-Câhilî*, 67; Derveze, *Kur'an'a Göre Hz.*

Kabilelerde iki çeşit yaşam biçimi vardı. Şehirlerde, köylerde ve kasabalarda taş ve kerpiç yapılarda yerleşik olarak varlıklarını sürdüren kimselere “ehlü’l-meder/hadarî” denirdi. Yerleşik hayat sürdürenler geçimlerini ticaret, tarım ve hayvancılıkla sağlardı. Hadarî olarak yaşayanlar ticaretlerinin akamete uğramaması için Hz. Muhammed’e ve Müslümanlara karşı büyük bir direnç gösterdi. Sahrada, çölde ve çadırdaki göçebe olarak hayat süren kimselere “ehlü’l-veber/ehlü’l-bâdiye/Bedevî” adı verilirdi. Bedevîlerin geçim kaynakları avcılık ve hayvancılıktı. Az da olsa ticaretle uğraşanlar da vardı. Bedevîler yaşamlarını sürdürmek için çadırlarını suların bol olduğu yerlere kurardı. Hayatlarının çoğunu çöl iklimine dayanıklı develerin üzerinde geçirirlerdi. Gelir kaynaklarından biri de çölde geçen kervanları yağmalamaktı. Ayrıca kılavuzluk ve muhafızlık işini de iyi bir şekilde icra ederdi. Bedevîler savaşta dayanıklı, çevik ve kahramanlıklarıyla ön plana çıkardı. Bu hususiyetlerinden dolayı savaşan taraflar gerek cahiliye gerekse risâlet döneminde Bedevîlerden faydalanırdı.⁶² Kur’ân’da Bedevîlerin ahlâkî ve inançsal özellikleri hakkında birçok ayet görmek mümkündür.⁶³

Asabiyet kabile bireylerinin, muarızlarına karşı birlikte yaşama bilincini ve duygusunu veren ruh olarak tanımlanır. Bu ruh, Araplarda düşmanlarına karşı kabile bireylerinin yardımlaşmasını, dayanışmasını, muhafaza etmesini sağlardı. Asabiyet nesilden nesile aktarıldığı gibi normal yaşam şartları içinde de ortaya çıkabilmekteydi. Kabileler ve üyelerinden herhangi bir şahıs, ister haklı isterse de haksız olsun savaşmışları takdirde diğer tüm kabile üyeleri onları asabiyet ruhundan dolayı savunmakla yükümlüydü. Bir kimseyi hedefe koymak diğer tüm kabileyi karşısına alma anlamına gelirdi. Asabiyet düşüncesiyle hareket eden Mekkeli müşrikler İslâm davetine bigâne kalmakla birlikte gazvelerde Müslümanlarla karşı karşıya gelerek intikam alma hırsıyla çarpıştı. Bu öyle bir şuurdu ki asr-ı saâdetten sonraki dönemlerdeki birçok tarihî vakıada bu asabiyet duygusunun etkisini görmek mümkündür.⁶⁴

Muhammed’in Hayatı, I/216-223; Çağatay, *İslamdan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, 118-120; Ebû Şühbe, *es-Siretü’n-nebeviyye fî dav’i’l-Kur’an ve’s-sünne*, I/61-62; İhsan Süreyya Sırma, *İslâm Öncesi Mekke Dönemi ve Hz. Muhammed* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2017), 30-32; Adnan Demircan, *İslam Tarihinin İlk Döneminde Arap-Mevâlî İlişkisi* (İstanbul: Beyan Yayınları, 1996), 21-37; Tay, *Kur’ân’a Göre Mekke’de Sınıfsal Yapı*, 90-94.

⁶² İbn Haldûn, *Dîvânü’l-mübtede’ ve’l-haber fî eyyâmî’l-‘Arab ve’l-‘Acem ve’l-Berber*, I/46-53, 149-157; Cevâd Ali, *el-Mufasssal fî tarihi’l-Arab kable’l-İslâm*, IV/271-284, 286-299, 606-608; Zeydan, *Tarihü’t-temeddünni’l-İslâmî*, II/288-289, IV/14-16; Philip Khuri Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, çev. Salih Tuğ (İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1989), I/45-51; Robert Montagne, *Çöl Medeniyeti*, çev. Avni Yakalıoğlu (Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 1950), 3-40; Muhammed Hüseyin Heykel, *Hayatu Muhammed* (Kahire: Müessetü Hindevî lit-Te’alîm ve’s-Sekâfe, 2014), 88-95; Mustafa Fayda, “Bedevî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/311-317.

⁶³ Tevbe, 9/97-99, 101; Ahzâb, 33/20; Fetih, 48/11-15; Hucurât, 49/4-5.

⁶⁴ Abdurrahmân b. Muhammed b. Hasen İbn Haldûn, *Mukaddime*, çev. Halil Kendir (Ankara: Yeni Şafak, 2004), I/169-189; Cevâd Ali, *el-Mufasssal fî tarihi’l-Arab kable’l-İslâm*, IV/392-395, 397; Günaltay, *İslam Öncesi Araplar ve Dinleri*, 108-111; Mustafa Çağrı, “Asabiyet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm*

Akrabalık bağıyla birbirlerine bağlanan kabile üyeleri bazı zamanlarda kabile dışından anlaşılarak (hulf) kendilerine sığınan başka kabile fertlerini himayeleri altına alabilirdi. Bu antlaşmayı yapan şahıslara “halîf” denilirdi. Ayrıca bazı kimselere de resmi koruma güvencesi anlamına gelen “civâr” verilebilirdi. Kabilenin örf, adet, gelenek ve göreneklerine aykırı davranan bir şahıs kabilesinin korumasından çıkartılabılırdi. Buna da “hul” denilirdi. Kabileler yeri geldiğinde birbirleri ile ittifak (hulf) kurma salahiyetine sahipti. Yeri geldiğinde bu ittifaklar bozulabilirdi. Özellikle gazvelerde kabileler bu paktlar sayesinde asker sayısının arttırabilirdi. Böylelikle düşman oldukları kabilelere karşı üstünlük sağlayabilirdi.⁶⁵

Toplumun yapı taşlarından biri de aile idi. Aile âl (geniş aile) ve ıyâl (küçük aile) diye ikiye ayrılırdı. Aileler çadırlarda ve evde birlikte yaşardı. Evlenme ve nikah akdi farklı şekilde gerçekleşirdi. Bildiğimiz şekilde evlenmeyle beraber, nikah akdi olmadan bir arada olma, evli olanların kadınlarını değış tokuş etmeleri, çocuk edinmek için kadını bir başkasına sunma gibi farklı davranışları vardı. Başka birisinin çocuğunu evlat edinme geleneğı de bulunurdu. Onunla evlenemez, ona mirastan pay verilirdi.

Araplarda ataerkil bir toplum anlayışı hâkim olduğundan erkeklerin toplumdaki konumu kadınlara göre çok daha iyiydi. Erkekler evin reisi, toplumsal hayata dair konularda söz sahibiydi. Kadınlar ise erkeğı bağımlı bir hayat sürdürürdü. Kadın mirastan pay alamaz, boşanma erkeğı aitti. Kız çocukları erkek çocuklara nazaran pek sevilmezdi. Nitekim Kur’ân’da bir kimseye kız çocuğı müjdesi verildiğinde bunu hoş karşılamadığı bildirilmektedir.⁶⁶ Her ne kadar az da olsa bu anlayışın bir tezahürü olarak kız çocuklarını diri diri toprağı gömenler vardı.⁶⁷ Kadın ev işlerini yapar ve çocuğı bakardı. Toplumun önde gelenlerinin kadınları diğerk avam olan kadınlardan farklı şekilde yaşamlarını sürdürürdü. Onlar toplumda söz sahibiydi. Kadınlar gazvelerde arka safta bulunur, askerlere su taşır, sıhhi faaliyetlerde bulunur, askerleri şarkı ve şiirleriyle coştururdu. Gazve sonunda ölen askerlerin yasını tutardı.⁶⁸ Bu yönleriyle ilerde de

Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/453-455; Adem Apak, “Kabile Asabiyetinin Mahiyeti Üzerine Değerlendirmeler”, *İslam Tarihi Araştırmaları Dergisi (İTAD)* 1/1 (2017), 76-89.

⁶⁵ İbn Haldûn, *Mukaddime*, I/175; Cevâd Ali, *el-Mufasssal fî tarihi'l-Arab kable'l-İslâm*, IV/391-392, 396-397, 410-413; Zeydan, *Tarihü't-temeddünni'l-İslâmî*, II/297-299, 309-310; Dayf, *el-'Asrû'l-Câhili*, 58-59, 67-70; Nadir Özkuyumcu, “Hulf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/29-30; Ahmet Önkal, “Civâr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/34-35.

⁶⁶ Nahl, 16/57-59.

⁶⁷ Tekvîr, 81/8-9.

⁶⁸ Zeydan, *Tarihü't-temeddünni'l-İslâmî*, IV/21-23, V/63-66; Cevâd Ali, *el-Mufasssal fî tarihi'l-Arab kable'l-İslâm*, IV/616-627; Dayf, *el-'Asrû'l-Câhili*, 70-75; Günaltay, *İslâm Öncesi Araplar ve Dinleri*, 107-109; Çağatay, *İslâmdan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, 121-124; Hizmetli, *İslâm Tarihi*, 72; Derveze, *Kur'ân'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, I/119-130.

görülebileceği üzere kadınlar her ne kadar ikinci planda gözükseler bile gazvelerde aktif rol almıştır.

Hicaz bölgesindeki Araplar her ne kadar kabile şeklindeki bir yaşam biçimini benimsemiş olsalar da belli bir kültüre ve sade bir yaşama sahipti. Yaşam şartlarından dolayı deve eti ve sütü, hurma ve kavrulmuş un başlıca yiyecekleri arasındaydı. Elbiseleri tek parçadan oluşan entari şeklindeydi. Toplumda kâhinler önemli bir konuma sahipti. İnsanlar kendi aralarında çıkan anlaşmazlıkları çözmek, gördükleri rüyaları yorumlamak, içinden çıkılması zor olan mevzuları çözümlemek, hastaları iyileştirmek ve geleceğe dair malumat elde etmek için kâhine başvururdu. Mekke ehli ticaretin ve haccın sağladığı maddî imkanlar neticesinde avam halka ve göçebe hayat sürenlere nazaran keyifli bir hayat sürdürürdü. Kabileler özellikle de Mekke halkı geceleri eğlenme maksatlı bir araya gelerek divan kuruyorlardı. Burada Arapların önemli hatıraları, övünülecek faziletleri anlamına gelen “eyyâmü’l-Arab” veya “fezâilü’l-Arab”tan kıssalar, hikayeler ve şiirler anlattıkları eğlenceli müsamere meclisleri tertip edilirdi. Bu meclislerde içki içmek ve şehvi arzuları tatmin etmek üst düzeydeydi. Bu toplantılar Kâbe’nin yanı başında sabaha kadar sürerdi. Buna Mekke’nin seçkin sınıfı öncülük ederdi. Avam halk da Mekke’nin seçkin sınıfını örnek alarak onların meclislerinden farklı bir yerde bu toplantıları düzenlerdi. Kumar, içki, zina, adam öldürme, övünme, yağma, faiz gibi hoş olmayan özellikler cahiliye dönemi Araplarının baskın niteliklerindendi. Ancak toplum içinde az da olsa bunlardan uzak duran kişiler de bulunmaktaydı. Hitabet ve şiir Arapların önem verdikleri alanların başında gelirdi. Tarihî olayları, övgüleri ve yergileri şiirle dile getirirlerdi. Şiirler o kadar önemli bir yere sahipti ki bir şair şiiriyle iki kabileyi savaştırabilirdi.⁶⁹

Yukarıda değinilen niteliklere sahip Mekke halkının çoğunluğu İslâm davetine şiddetli bir şekilde karşı çıktı. Bu düşmanlık, Medine’ye hicretten sonra iki ordunun savaş meydanında defalarca çarpışmasıyla devam etti. Nitekim Uhud Gazvesi de bu sebepten ötürü meydana geldiğine ileride değinilecektir.

3.3. Ekonomik Yapı

Hicaz bölgesi çoğunlukla sahralardan meydana geldiği için çöl iklimi hakimdi. Sıcak ve kurak ikliminden dolayı tarıma elverişli değildi. Bununla birlikte Medine ve Taîf

⁶⁹ Cevâd Ali, *el-Mufasssal fî tarihi’l-Arab kable’l-İslâm*, IV/302-307, 606-685; Zeydan, *Tarihü’t-temeddünni’l-İslâmî*, II/12-15, 17-22, 24-37, IV/34-37, V/39-40, 60-63, 91-95; Ebû Şühbe, *es-Siretü’n-nebeviyye fî dav’i’l-Kur’an ve’s-sünne*, I/60-61; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, II/630, 678; Çağatay, *İslamdan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, 125-138; Hizmetli, *İslam tarihi*, 76; Derveze, *Kur’ân’a Göre Hz. Muhammed’in Hayatı*, I/131-145; Mehmet Ali Kapar, “Eyyâmü’l-Arab”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/14-16.

gibi tarıma elverişli bölgeler de mevcuttu. Hurma ve üzüm bu bölgelerin en önemli tarım ürünleri arasındaydı. Diğer taraftan hayvancılık önemli gelir kaynakları arasında zikredilebilir. Bedevîler şehirden uzak vahalarda yaşamlarını sürdürdükleri için hayvancılıkla uğraşırlardı. Özellikle deve çöl iklimine dayanıklı olduğundan hem ticaretle hem de savaşlarda kullanılırdı. Arap atları da sahibine olan sadakatinden dolayı kısa mesafe ve saldırılarda kullanılırdı.⁷⁰

Hicazlıların en önemli iktisâdî faaliyetlerinden birisi de ticaretti. “Her Arap iyi bir tâcirdir” atasözü halkın ticarete verdiği değeri göstermesi açısından önemlidir. Mekke ticârî faaliyetin ana merkezi konumundaydı. Çünkü iklim koşulları ve arazi yapısı diğer iktisâdî faaliyetlerin yapılmasına engeldi. Kureyş, Kâbe’nin cazibesini kullanarak Mekke’yi bir ticaret merkezine dönüştürdü. Mekke yönetiminin Kusay’ın eline geçtikten sonra Kureyş idaredeki etkinliğini ticârî alanda da gösterdi. Mekke halkı kadın-erkek ayrımı yapmaksızın ticaretle iştigal ederdi. Bunun en güzel örneği Hz. Muhammed ve Hz. Hatice idi. Ticaretin temel dinamiklerinden biri hac ibadeti sırasında kurulan fuarlardı. Civar bölgelerde üretilen ürünler buralarda pazarlanırdı. Hac ibadetini bu panayırlara denk getirecek şekilde her sene güncellemeleri, bu ticârî faaliyetin etkisini göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Bu dönemde kurulan çeşitli fuarlar vardı. Başlıcaları şunlardır:

Dûmetülcendel: Hicaz’ın Kuzeyinde Suriye-Arabistan sınırındaki Dûmetülcendel’deki kervan yolları üzerinde kurulurdu. Rebûlevvel ayı içinde kurulan bu panayırda Hicaz ve Yemen’den gelen tâcirler alışverişlerini yapardı. **Ukâz:** İslâmiyet’ten önce kurulan en önemli fuarlardan birisidir. Bu fuar Mekke’nin güneyinde bulunan Tâif ile Nahle arasındaki Ukâz denilen yerde düzenlenirdi. Zilkade ayının ilk başında hac ibadetine başlamasıyla başlayıp yirmi gün sürerdi. Burada iktisâdî faaliyetlerle beraber kültürel etkinlikler düzenlenirdi. Burada hatipler edebî sohbetlerini yapar, şairler şiirlerini okur ve en güzel şiirler seçildikten sonra Kâbe duvarına asılırdı. Ayrıca bu fuarda vergi alınmadığından en büyük panayır olma özelliğine sahipti. **Mecenne:** Mekke’ye yakın olan Merrüzahrân’da, Kinâne kabilesinin topraklarında kurulan bir pazardır. Zilkade ayının son on günü içinde kurulur ve Arafat’a gidilirdi.

⁷⁰ Carl Brockelmann, *İslam Ulusları ve Devletleri Tarihi*, çev. Neşet Çağatay (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2002), 2-3; Günaltay, *İslam Öncesi Araplar ve Dinleri*, 10; Çağatay, *İslamdan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, 139-140; Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, I/34-36, 38-47; Muhammed Hamidullah, “el-İlâf veya İslâmdan Önce Mekke’nin İktisadi-Diplomatik Münasebetleri”, çev. İsmail Cerrahoğlu, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (AÜİFD)* IX (1961), 213; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, II/784-786; William Montgomery Watt, *Hiz. Muhammed Mekke’de*, çev. M. Rami Ayas-Azmi Yüksel (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1986), 8-9; Bernard Lewis, *Tarihte Araplar*, çev. Hakkı Dursun Yıldız (İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınları, 2009), 33-34, 42; Ebû Şühbe, *es-Siretü’n-nebeviyye fî dav’i l-Kur’an ve’s-sünne*, I/98-99.

Zülmecâz: Zilhicce ayının girmesiyle başlayıp sekiz gün devam ederdi. Bu panayır Arafat ile Mina arasındaki Kebkeb denilen yerde düzenlenirdi. Yılın son panayırı olması ve hac günlerinde yapılması hasebiyle halk nezdinde önemli bir yere sahipti.⁷¹

Mekke ticaretinin diğer önemli bir ayağı ise Hicaz sınırlarının ötesine uzanan ticârî girişimleri idi. Kur'ân'ın övgüyle bahsettiği bu ticârî faaliyetler, Kureyş kabilesini hem ticârî hem de yönetim alanında imtiyazlı hale getirdi. Bunlardan uluslararası ticârî seyahat serbestliği imtiyazı olan “îlâf’a” yukarıda değinildi. Bununla birlikte Kureyşliler, “Hums/Ahmesî” uygulamasıyla kendilerini dinî ve iktisâdî olarak üstün bir statüde konumlandırmayı başardı.⁷² Dinî kaygılar ile ticârî menfaatin harmanlandığı bu uygulamayla hacıların tüm ihtiyaçları Mekke’de karşılanırdı. Böylelikle dışarıdan gelenler ihtiyaçlarını Mekke’de kurulan panayırlardan alışveriş yaparak temin ederlerdi. Ayrıca Mekke siyasî anlamda herhangi bir otoriteye bağlı olmadığı için Bizans-Sâsânî arasındaki çekişmeden yararlanarak uluslararası ticaret hacimlerini arttırdı. Bu anlamda Suriye, Irak, Yemen ve Habeşistan’a kadar uzanan ticârî münasebetleri vardı. Kureyş’in ticârî mahareti onlara eşsiz bir konum kazandırdı. Böylelikle sermaye sahibi aristokrat bir sınıf ortaya çıktı. İslâm davetinin önündeki en büyük engel bu aristokrat sınıftı. Nitekim bu araştırmanın konusu olan Uhud Gazvesi bu kesimin yönetim ve sponsorluğunda yapıldı. Hz. Peygamber ile bu sınıfın çatışması Mekke’nin fethine kadar devam etti.⁷³

Hicaz bölgesinde ve özellikle de Mekke’de hem ulusal hem de uluslararası mahiyete büyük fuarlar kurulurdu. Bu panayırlara gelen hacılar güvenli bir ortamda alışverişlerini gerçekleştirirlerdi. Yılın belli dönemlerinde kurulan büyük pazarlar Arapların içtimâî, iktisâdî ve kültürel yaşantılarını önemli ölçüde etkilerdi. Bu panayırlarda edipler ve şairler hünerlerini sergilerdi. Böylece Araplar arasındaki kültürel etkileşim artardı. Fuarların cazip hale gelmesini sağlayan önemli bir pratikte savaşın, talanın, çapulculuğun ve kan dökmenin yasak olduğu “haram aylar” uygulamasıdır. “Zilkâde, Zilhicce, Muharrem, Receb” haram aylar olarak kabul edilirdi. Araplar arasında

⁷¹ Ezrâkî, *Ahbârü Mekke*, 280-285; İbn Habîb, *Kitabü'l-Muhabber*, 263-267; Dayf, *el-‘Asrû'l-Câhilî*, 77; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, II/787-798.

⁷² Hums/Ahmesî: Kureyş kabilesine mensup kişilerin, Kâbe’nin hizmetinde bulunduklarından, çevresinde oturduklarında ve ehlullah sayıldıklarından dolayı kendilerine dinî/iktisâdî ayrıcalığı verilmesine denir. bk. Recep Uslu, “Hums”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/364-365.

⁷³ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, I/242-244; Ezrâkî, *Ahbârü Mekke*, 269-273; Emin, *Fecrû'l-İslâm*, 40-45; Dayf, *el-‘Asrû'l-Câhilî*, 76; Brockelmann, *İslam Ulusları ve Devletleri Tarihi*, 4-5; Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, I/38-43; Hamidullah, “el-Îlâf veya İslâmdan Önce Mekke’nin İktisadi-Diplomatik Münasebetleri”, 216-218; Çağatay, *İslamdan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, 141-142; Watt, *Haz. Muhammed Mekke’de*, 9-11; Joseph Chelhod, “Hicret Öncesi Mekke’de Kapitalizm”, çev. İzzet Er, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* IV/4 (1992), 307-310; Lewis, *Tarihte Araplar*, 48-49; Hakkı Dursun Yıldız vd., “Arap”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/321-324.

yukarıda sayılan yasak fiiller normal zamanlarda sürekli yaşanırdı. Bundan dolayı hac ibadetinin güvenli bir ortamda yapılması için Hz. İbrahim'den cahiliye dönemine kadar bu uygulama devam ederdi. Kur'ân-ı Kerîm'de de bu aylar yasak olarak bildirilmektedir.⁷⁴ Mekkeliler ticârî cirolarının düşmemesi ve alışverişlerini güvenli bir zaman dilimde gerçekleştirmek için haram ayların yerini değiştirmeyi ifade eden “nesî” uygulamasını icra ederlerdi. Yerleri değiştirilen aylar Kâbe'de halka bildirilirdi. Kamerî takvimdeki ayların yerlerinin değiştirilmesi maddî menfaatlerine dokunulmazlık zırhı büründürdü. Bunun dışında Kureyş, geriye kalan sekiz ayı da “basl” uygulamasıyla sadece kendisine haram sayarak alışveriş ve ticaretlerini rahat bir ortamda yapardı. İslâm'ın Hicaz'a hâkim olmasıyla nesî uygulaması kaldırıldı.⁷⁵

Bölgenin iktisâdî hayatında etkili olan kazançlarından biri de faizdi. Maddî açıdan zengin olan Mekkeliler sosyal hayatta maddî zorluklarla karşılaşan fakir ve muhtaç kimselere belli bir süreliğine borç para verirdi. Bu borçlar belli süreliğine ana paranın üzerine ek ücret (faiz/ribâ) eklenerek verilirdi. Şayet kendisine borç verilen muhtaç kimse zamanında ödeme yapamazsa borcu iki katına çıkarılırdı. Böylece borç ödenemez hale gelirdi. Bu azınlık tüccar sınıf, verdikleri borcu bir şekilde tahsil ederdi. Borçlu olan kimsenin malı varsa malını, yoksa eşini, çocuklarını ve borçluyu köle olarak alırdı. Faiz toplumda o kadar yaygındı ki bazı araştırmacılar Mekke'deki tüccarları sermayeci/kapitalist bir anlayışa sahip ve bu düzenin icrasında maharetli olduklarını savunur. Sonuç olarak Mekke'deki iktisâdî hayat halkın can damarıydı. Tüm yaşantıları ticaretlerine göre şekillenirdi.⁷⁶ Hicaz bölgesinde hâkim olan ekonomik hayattaki bu uygulamalar Uhud Gazvesi sürecinde de kendisini göstermiştir.

⁷⁴ Bakara 2/194, 217; Mâide 5/2, 97; Tevbe 9/5, 36-37.

⁷⁵ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, I/82-85; Ezrâkî, *Ahbâru Mekke*, 275-279; İbn Habîb, *Kitabü'l-Muhabber*, 156-157; Dayf, *el-'Asrû'l-Câhili*, 77; Günaltay, *İslam Öncesi Araplar ve Dinleri*, 59; Çağatay, *İslamdan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, 143; Hamidullah, “el-İlâf veya İslâmdan Önce Mekke'nin İktisadi-Diplomatik Münasebetleri”, 220-221; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, II/648-660; Muhammed Hamidullah, “Hicri Takvim ve Tarihi Arka Planı”, çev. Kasım Şulul, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/9 (2000), 671-685; Hüseyin Algül, “Haram Aylar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/105-106; Mustafa Fayda, “Nesî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/578-579; Kasım Şulul, “Hicri Takvimin Ortaya Çıkışı”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/4 (2002), 147-162; Kasım Şulul, *İlk Kaynaklara Göre Hz. Peygamber Devri Kronolojisi* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2014), 73-79.

⁷⁶ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, I/249-250; Ezrâkî, *Ahbâru Mekke*, 242-246; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, II/786-787, 802-803; Chelhod, “Hicret Öncesi Mekke'de Kapitalizm”, 307-308; Lewis, *Tarihte Araplar*, 50; Ebû Şühbe, *es-Sîretü'n-nebeviyye fî dav'i'l-Kur'an ve's-sünne*, I/100; Joseph Schacht, “Ribâ”, *İslâm Ansiklopedisi* (Millî Eğitim Bakanlığı, 1964), 9/730-734; Lammens, “Mekke”, 7/7/633-634; Selman Başaran, *Bütün Yönleriyle Faiz Hadisleri* (Bursa: İlim ve Kültür Yayınları, 1986), 25-89; Süleyman Uludağ, *İslâm'da Faiz Meselesine Farklı Bir Bakış* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2023), 32-68; Ali Osman Ateş, *İslam'a Göre Cahiliye ve Ehl-i Kitab Örf ve Âdetleri* (İstanbul: Beyan Yayınları, 1996), 494-496.

3.4. Dinî Yapı

İslâm'ın zuhuru kadar Hicaz bölgesinde putperestlik yaygın olmakla birlikte vahiy kaynaklı Hanîf, Yahudi ve Hristiyan inancının da olduğu bilinmektedir. Pagan inancına sahip inananların sayısı fazla idi. Bölge halkı, diğer ülkelerdeki toplumlarla olan çeşitli münasebetlerinden dolayı onların dinî inanışlarından etkilendi.

Kâbe'yi inşa ederek çevresini yerleşim yeri haline getiren Hz. İbrahim, bu bölgede vazettiği “Hanîf” inancı zamanla tahrif edilse bile cahiliye dönemine kadar az da olsa müntesipleri bulunmaktaydı.⁷⁷ Kendilerine ait dinî ritüelleri yoktu. Ancak bunlar Allah'ın vahdaniyetine ve öldükten sonra kıyametin varlığına inan, putlara tapmaktan hoşlanmayan, müşriklerin ortaya çıkardıkları sapkın inançları, yanlış gelenek ve görenekleri kabul etmeyen bireylerdi. Hanîfler, Allah'a ibadetle teslim olan,⁷⁸ toplum baskısından uzak kalarak tek başlarına züht hayatı yaşayan ve tevhid arayışı içinde olan kimselerdi.⁷⁹ Kur'ân-ı Kerîm'in Hz. Muhammed'e ilk inanları “hanîf”⁸⁰ olarak adlandırması muhatap toplumla bağlantısını göstermesi açısından dikkat çekicidir. Buna rağmen Hanîf inancına mensup olanlar Mekke'de dinî bir topluluk oluşturacak sayıda olduğu söylenemez. İhtilaflı olmakla birlikte kaynaklarda bu inanca sahip olanların isimleri Kus b. Sâide el-İyâdî, Ümeyye b. Ebü's-Salt es-Sekafî, Zeyd b. Amr b. Nüfeyl, Varaka b. Nevfel el-Kureyşî, Ubeydullah b. Cahş el-Esedî, Osman b. Hüveyris olarak geçer. Hanîf inancına mensup kişilerin çeşitli arayışlar içine girdikleri, nitekim Varaka b. Nevfel el-Kureyşî, Ubeydullah b. Cahş el-Esedî ve Osman b. Hüveyris'in bu arayışlar neticesinde Hristiyan oldukları zikredilir.⁸¹

Tevhid inancı Hz. İsmail'in oğulları arasında giderek bozuldu. Hacca gelenler başta olmak üzere, çevreye yaptıkları seyahatler ve göçler neticesinde başka varlıklara da inanmaya başladılar. Evreni yoktan var eden Allah inancıyla beraber, başka varlıkları Allah'a ortak koşma anlamına gelen “şirk” onların dinî inançları haline geldi.⁸²

⁷⁷ Şaban Kuzgun, *İslâm Kaynaklarına Göre Hz. İbrahim ve Hanîflik* (Ankara: Se-da Yayınları, 1985), 67-148.

⁷⁸ Beyyine, 98/5.

⁷⁹ Bakara, 2/135; Âl-i İmrân, 3/67.

⁸⁰ Yûnus, 10/105; Rûm, 30/30.

⁸¹ Ebü'l-Münzir Hişâm b. Muhammed b. Sâib b. Bişr İbnü'l-Kelbî, *Kitâbü'l-esnâm-Putlar Kitabı*, çev. Beyza Düşüngen (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1969), 26-27; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, I/285-287; Ezrâkî, *Ahbâru Mekke*, 185; İbn Habîb, *Kitabü'l-Muhabber*, 181-182; İbn Habîb, *el-Münemmak*, 175-178, 508; Cevâd Ali, *el-Mufasssal fî tarihi'l-Arab kable'l-İslâm*, VI/449-510; Günaltay, *İslam Öncesi Araplar ve Dinleri*, 80-84; İsmail Cerrahoğlu, “Kur'ân-ı Kerîm ve Hanîfler”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (AÜİFD)* XI (1963), 81-92; Kuzgun, *İslam Kaynaklarına Göre Hz. İbrahim ve Hanîflik*, 122-196; Frantz Buhl, “Hanîf”, *İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1987), 5-1/215-217; Erşahin, *İslam Tarihini Anlama Kılavuzu*, 87.

⁸² Mustafa Sinanoğlu, “Şirk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/193-198.

Huzâa kabilesi Cürhümlüleri Mekke'den çıkardıktan sonra Amr b. Luhay tevhid inancının merkezi konumunda olan Mekke'de putperestliği hâkim kıldı. Rivayetlere göre Amr b. Luhay, liderliği döneminde yakalandığı hastalığından kurtulmak için Şam'a bir seyahate çıktı. Belkâ vadisi yakınlarında bir sudan hastalığının şifasını buldu. O bölgedeki Meâb denilen yerde insanların elleriyle yaptıkları putlara⁸³ taptıklarını gördü. Bunun üzerine Hübel'i bununla beraber bazı putları alıp Mekke'ye getirdi. Kabilelere putları dağıttı. Hübel'i ise Kâbe'nin içine yerleştirdi. Halka Allah'a yakınlaştırmayı için⁸⁴ putlara tapmaları gerektiğini bildirdi. Amr b. Luhay'dan sonra Kusay b. Kılâb da putlara önem verdi. Mekke'nin seçkin sınıfı kendi maddî çıkar ve menfaatlerini koruma adına Mekke'ye gelen hacılara bu putlara da hürmet etmeleri, hediye sunmaları, adakta bulunmaları gerektiğini öğütlerdi. Bu öğüde kulak asanlar putlardan sıhhat ve afiyete kavuşmak, mal elde etmek, çocuk sahibi olmak ve şefaate erişmek için dua talebinde bulunarak onlara ibadet ederdi. Müşriklerin putlara hürmetleri bunlarla sınırlı değildi. Araştırma konusunu ilgilendirmesi bakımından müşriklerin gazvelerde putları yanlarında bulundurmaları dikkat çekicidir. Onların adını anarak konuşma yapardı, cenk ederdi. Bu da müşriklerin putperestliği çok fonksiyonel bir şekilde kullandıklarını gösterirdi.⁸⁵

Mekkelilerin Kâbe ve çevresinde üç yüz atmıştan fazla put edindikleri bilinmektedir. Bunlar, Hz. Nuh kavmi, Yunan, Suriye kültüründeki putlar ile Mekke müşriklerinin kendi elleriyle yapıp taptıkları putlardan oluşmaktaydı. Her kabilenin kendisine ait bir putu vardı. Hübel, Lât, Menât, Uzzâ, İsâf, Nâile belli başlı putları olarak kaynaklarda zikredilir. Ayrıca Kur'an'da adı geçen Hz. Nuh'un kavmine ait olduğu söylenen Vedd, Süvâ, Yeğûs, Yeûk ve Nesr adlı putlar da onlar için çok önemlidir.⁸⁶

Putlar Kâbe ve çevresindeki bazı evlerde bulunurdu. Bunların muhafızları ve hizmetçileri vardı. Onlara tazim eder, adak sunar ve hediye verirlerdi. Dünyevî istek ve arzulara bulunurlardı. Yolculukta, eve giriş-çıkışta, putları ihmal etmeyerek onlara tapınırlardı. Esasında Mekke müşriklerinin evreni yaratan bir Allah inancı mevcuttu. Hz. İbrahim'den tevârüs eden hac ibadetini yerin getirmeleri, evreni yaratanın Allah

⁸³ Araplar putları ifade etmek için şu sözcükleri de kullanırlar: "Sanem: Değerli madenlerden şekil verilerek yapılan putlardır. Vesen: Şekilli kayalar, resimlerden olan ve insan şeklindeki putlara denir. Nasb: Dikili taşlara şekil vererek yapılan putlardır. bk. Ahmet Güç, "Put-Putperstlik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/364-368.

⁸⁴ Zümer, 39/3.

⁸⁵ İbnü'l-Kelbî, *Kitâbü'l-Esnâm*, 27-28; Ezrâkî, *Ahbâru Mekke*, 186-189; İbn Habîb, *Kitabü'l-Muhabber*, 309-322; İbn Vazîh Ahmed b. İshak b. Ca'fer Ya'kubî, *Tarihü'l-Ya'kubî*, thk. M. Th. Houtsma (Leiden: Brill, 1883), I/295; Günaltay, *İslam Öncesi Araplar ve Dinleri*, 85-87; Dayf, *el-'Asrû'l-Câhilî*, 89-90; Brockelmann, *İslam Ulusları ve Devletleri Tarihi*, 7; Çağatay, *İslamdan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, 90-92.

⁸⁶ Nûh, 71/23; Cevâd Ali, *el-Mufasssal fî tarihî'l-Arab kable'l-İslâm*, VI/227-289; Zeydan, *Tarihü't-temeddünni'l-İslâmî*, II/274-278.

olduğunun bilmeleri, dualarında, yeminlerinde ve zor anlarında Allah adını zikretmeleri, Allah'a oğul ve kız isnat etmeleri, nimet verenin Allah olduğunu bilmeleri, Allah'ın putlara tecelli ettiğini ve putları Allah'a yakınlaştırmada vesile olarak görmeleri bu konuda söylenenleri kanıtlar niteliktedir.⁸⁷

Mekke müşrikleri içerisinde putperest olmakla birlikte “zındık” olarak nitelenen kimselerin de olduğu kaynaklarımızda aktarılmaktadır. “Zındık”, Allah'ın birliğine ve öldükten sonra kıyametin varlığına inanmayan, zamanın nâmütenâhî olduğunu savunan “Dehrîlere”⁸⁸ denilir. Bu düşünce Mazdek inancını benimseyen Sâsânîlere bağlı Hîreliiler aracılığıyla müşrikleri etkisi altına aldı ve Mekke'de yayılmaya başladı. Hatta Sâsânîlerin telkiniyle, Hîre meliki Hâris'in, Mekkeli müşriklerin Mazdek dinini benimsemelerini talep ettiği, Mekkelilerin buna yanaşmadığı bilgisi yer alır. Ebû Süfyân b. Harb, Übeyy b. Halef, Ebû Azze Amr b. Abdullah, Ukbe b. Ebû Muayt, Velîd b. Muğire, As b. Vâil, Nübeyh b. Haccâc, Münebbih b. Haccâc'ın bu inanca mensup olduğu kabul edilir. Bu isimlerin önemli bir kısmı davet sürecinde Hz. Peygamber'e muhalefet eden Mekke'nin ileri gelenleridir. Bu yönüyle gazvelerde Müslümanlara savaş açan liderler içerisinde bu isimler sıkça zikredilmektedir.⁸⁹

Hicaz bölgesinde Ehl-i kitap'tan az da olsa Yahudi ve Hristiyan dinine mensup kişiler vardı. MÖ 568-600 yılları arasında Babil hükümdarı Buhtunnasr'ın Kudüs'ü işgal etmesi üzerine bazı Yahudiler Medine başta olmak üzere Vâdilkurâ, Fedek ve Hayber'e göç etmek zorunda kaldı. Diğer taraftan Romalı General Titus, MS 70 yıllarda Kudüs'ü fethettikten sonra Yahudilere büyük bir baskı uyguladı. Bu baskıdan kaçan bazı Yahudiler Hicaz'daki Yahudilerin yanına sığındı. Mekke'de Yahudilerin kabileler halinde yaşadıklarına dair bilgi bulunmamaktadır. Yahudilerden bazı şahısların Mekke'de yaşadıkları bilgisi kaynaklarda geçmektedir. Hicaz'daki Yahudilerin kabileler halinde

⁸⁷ İbnü'l-Kelbî, *Kitâbü'l-Esnâm*, 28-40; Ezrâkî, *Ahbâru Mekke*, 189-204; İbn Habîb, *el-Münemmak*, 405-410; Ya'kubî, *Tarihü'l-Ya'kubî*, I/295-297; Ebü'l-Hasan Ali b. Hüseyin b. Ali Mes'udî, *Mürücü'z-zeheb ve me'âdinü'l-cevher (fî tühafî'l-eşrâf mine'l-mülûk ve ehli'd-dirâyât)*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid (Dimaşk: Dârü'l-fikr, 1973), II/126-127; Cevâd Ali, *el-Mufasssal fî tarihi'l-Arab kable'l-İslâm*, VI/136-144, 163-182, 705-754, 755-785; Zeydan, *Tarihü't-temeddünni'l-İslâmî*, II/18-21; Günaltay, *İslam Öncesi Araplar ve Dinleri*, 64-74; Dayf, *el-'Asrû'l-Câhilî*, 90-93; Brockelmann, *İslam Ulusları ve Devletleri Tarihi*, 7-8; Çağatay, *İslamdan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, 93-99.

⁸⁸ Dehrî: Kâinatın ebedi olduğunu ve yaratan bir varlığın olmadığını, zamanın her şeyi var edip çekip çevirdiği düşüncesine inanlara denir. bk. Hayrani Altıntaş, “Dehriyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/107-109. Mekke'de dehrîliğe inanların ve itikatlarının ne olduğunu Kur'an'da ki şu ayet açık bir şekilde göstermektedir: “Bir de şöyle demektedirler: “Bu dünya hayatımızdan başka bir hayat yoktur. Ölüyoruz, yaşıyoruz. Bizi öldüren ise zamandan başkası değildir.” Halbuki onların bu konuda bir bilgileri yoktur, onlar sadece boş iddiada bulunuyorlar.” Câsiye, 45/24.

⁸⁹ İbn Habîb, *Kitabü'l-Muhabber*, 161; İbn Habîb, *el-Münemmak*, 487-488; Mes'udî, *Mürücü'z-zeheb*, II/126; Cevâd Ali, *el-Mufasssal fî tarihi'l-Arab kable'l-İslâm*, VI/145-152; Ebû Şühbe, *es-Siretü'n-nebeviyye fî dav'i'l-Kur'an ve's-sünne*, I/75.

yaşadıkları yerlerden biri de Medine'ydi. Bunlar şehir içindeki korunaklı kalelerde, konaklarda/utumlarda yaşamakta ve Midras adı verilen yerlerde de ibadetlerini yerine getirirdi. Kaynukâoğulları, Nadîroğulları ve Kurayzaoğulları Medine'de yaşayan Yahudi kabilesiydi. Medine'ye Yemen'den göç ederek yerleşen Evs ve Hazrec kabilesi bu Yahudi kabileler ile anlaşarak onların himayelerinde yaşarlardı. Sürekli birbirleri ile mücadele halindeydiler. Ayrıca Yahudi ve münafıkların gazvelerde Müslümanların aleyhine faaliyet yürüttüğü bilinmektedir. İleride bu konu daha detaylı bir şekilde ele alınacaktır.⁹⁰

Arap yarımadasının aksine Hicaz bölgesinde Hristiyanlık yaygın değildi. Bunlar daha çok zanaatkar, işçi ve köle olarak Mekke ve Medine'de bulunurdu. Hristiyan varlığı Mekke'de toplu cemaatler şeklinde değil bireysel şekilde görülürdü. Yukarıda ifade edildiği üzere Varaka b. Nevfel el-Kureyşî, Ubeydullah b. Cahş el-Esedî, Osman b. Hüveyris bunlar arasında zikredilebilir. Bunların dışında Şeybe b. Rabia, Rabia b. Ümeyye, Ninovalı Addâs, Enastas, Manas ve Mina, Nesturi Rumi'nin Hristiyan olduğu bilgisi kaynaklarda yer alır.⁹¹

3.5. Askerî Yapı

Yukarıda ifade edildiği üzere coğrafi olarak Hicaz bölgesi az bir kısmı hariç çöl, vaha ve bozkırdan meydana gelir. Geniş çöl arazileri içinde üzeri kumlarla örtülü sert ve yarık lavlardan oluşur. Ayrıca bitki örtüsü zayıf, su açısından da fakir bir bölgedir. Tüm bunlar göz önünde bulundurulduğunda gerek bölge içinden gerekse bölge dışından askerî operasyon düzenlemek coğrafi açıdan zordu. Çünkü düzenli bir ordunun zikredilen şartlarda sefer düzenlemesi zor olduğu kadar tehlikeliydi. Ayrıca açık bir arazi olması nedeniyle askerlerin gizlenmesi de olanaksızdı. Diğer taraftan badiyede Bedevî bir yaşam süren Araplar bu coğrafi şartlara ayak uydurdukları için sürekli hazır kıta bekleyen asker gibiydi. Her an farklı bir kabilenin saldırısına maruz kalabilir veya kendi ihtiyaçlarını gidermek için başka bir kabileye saldırabilirdi. Dolayısıyla her bir fert asker olarak yetişir ve kılıç kullanmaya özen gösterirdi.⁹²

⁹⁰ Ya'kubî, *Tarihü'l-Ya'kubî*, I/298; Dayf, *el-'Asrî'l-Câhilî*, 97-98; Cevâd Ali, *el-Mufasssal fî tarihi'l-Arab kable'l-İslâm*, VI/511-567; Günaltay, *İslam Öncesi Araplar ve Dinleri*, 87-90; Derveze, *Kur'ân'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, I/399-415; Yıldız vd., "Arap", 3/316-321; Ebû Şühbe, *es-Sîretü'n-nebeviyye fî dav'i'l-Kur'an ve's-sünne*, I/79; Küçükeskici, *Hz. Peygamber Döneminde Medine'nin Sosyal Yapısı*, 49-52.

⁹¹ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, I/286-287; İbn Habîb, *Kitabü'l-Muhabber*, 305-306; İbn Habîb, *el-Münemmak*, 178-184, 508; Ya'kubî, *Tarihü'l-Ya'kubî*, I/298-299; Cevâd Ali, *el-Mufasssal fî tarihi'l-Arab kable'l-İslâm*, VI/582-622, 662-690; Günaltay, *İslam Öncesi Araplar ve Dinleri*, 91-96.

⁹² Abdür-rauf Avn, *el-Fennü'l-harbi fî sadri'l-İslâm* (Kahire: Dârü'l-Maârif, 1961), 31-35, 60; Emin, *Fecrü'l-İslâm*, 28-29; Richard A. Gabriel, *İslâm'ın İlk Mareşali Hz. Muhammed*, çev. Ahmet Büyükkaksoy (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2021), 47-48; Mustafa Fayda, "Bedevî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/311-317; Acar, *Cahiliye'de ve Risâlet Döneminde "Savaş" Olgusu*, 25, 50.

Cahiliye dönemi Hicaz Araplarında düzenli bir devlet yapılanması olmadığı gibi sistemli bir askerî veya ordu yapılanması da mevcut değildi. Kabileler ganimet elde etmek için derme-çatma birlikler oluşturarak, diğer kabileleri yağmalama girişiminde bulunurdu. Talan ve yağmalama Araplar içerisinde toplumsal bir gerçeklikti. Araplar bu sosyal gerçekliği şu sözlerle ifade etmektedir: “Bizim işimiz düşmana, komşumuza saldırmaktır; kardeşimiz dışında başka saldırı yapacak kimse bulamazsak kardeşimize çapulculuk yaparız.”⁹³ Yağmalama ve çapulculuğun sebebi yiyecek kıtlığını gidermek ve kabile savaşçısının şerefini yüceltmektir. Bundan dolayı kabileler arası savaş başka kabilelerin mallarına ve kadınlarına el koymadan ibaretti. Talan faaliyetini başarılı bir şekilde icra eden şahıs kahraman ve şerefli addedilirdi. Onlar düzenli bir hayatı sevmeyi hatta hayvanlarının bakımlarıyla uzun süre ilgilenmek bile onları rahatsız ederdi. Bundan dolayı baskın veya saldırı bir bedevînin hayat tarzıydı. Aslında bu faaliyetleri de savaş olarak nitelendirilmemektedir. Çünkü yapılan mücadelede de bir kabileyi yok etmek, topraklarını ele geçirmek yoktu. Coğrafi koşullar bunu gerektirmezdi. Bundan dolayı düzenli, intizamlı, taktiksel planları olan ve önemli lojistik kaynakları olan bir yapıları mevcut değildi.⁹⁴

Hicaz’da her ne kadar düzenli bir ordu bulunmasa da belli sayıdaki askerlerin kendi aralarında bir ayrımı vardı. Ketibe (400-1000), ceyş (1000-4000) ve hamis (4000-12000) olarak adlandırılan gurupları mevcuttu. Bu guruplara dahil olan herkese asker denirdi. Ücretli askerlik bu dönemde yaygındı. Arasındaki çekişmelerden dolayı karşı karşıya gelen kabileler savaş ilan ederdi. Kabileden savaşa katılabilecek olanlar hazırlıklara başlardı. Atlı ve yaya askerler kılıç, mızrak, ok ve kalkan gibi askerî teçhizatları kuşanarak düşman kabileyi vuruşurdu. Savaş iki tarafın üzerinde ittifak ettiği yerde yapılırdı. Kabileler başlangıçta vur kaç taktiği ile savaşırdı. Daha sonra “nizâmî” düzen halinde cenk etmeyi sürdürürdü. Bu düzen onları harb esnasında birbirlerine samimi bir şekilde bağlanıp destek olmalarını sağladı. Her iki grup karşı karşıya geldiklerinde en iyi silahşorlar mübareze yaptıktan sonra savaş başlardı. Harbi kazanan kabile üstün konuma erişirdi.⁹⁵

⁹³ Hitti, *Siyasî ve Kültürel İslâm Tarihi*, I/48.

⁹⁴ Zeydan, *Tarihü't-temeddünni'l-İslâmî*, I/161; Avn, *el-Fennü'l-harbi fî sadri'l-İslâm*, 60; Emin, *Fecrü'l-İslâm*, 36-37; Hitti, *Siyasî ve Kültürel İslâm Tarihi*, I/47-48; A. Gabriel, *İslâm'ın İlk Mareşali Hz. Muhammed*, 51-52, 71-73; Cafer Acar, “İslâm Tarihi Kaynaklarına Göre Cahiliye ve Savaş”, *Akademik Siyer Dergisi (ASD)* Cahiliye Özel Sayısı (2024), 133-134.

⁹⁵ Ebû Mansûr Abdülmelik b. Muhammed b. İsmâîl Seâlibî, *Fıkhü'l-luga ve esrarü'l-Arabiyye*, thk. Yahya Murâd (Kahire: Müessesetü'l-Muhtâr, 2009), 166; Taberî, *Tarihü't-Taberî: Tarihü'r-Rusûl Ve'l-Müluk*, II/95-97; İbn Haldûn, *Mukaddime*, I/360-362; İbnü'l-Esîr, *el-Kamil fî't-tarih*, I/403; Zeydan, *Tarihü't-temeddünni'l-İslâmî*, I/161; Avn, *el-Fennü'l-harbi fî sadri'l-İslâm*, 44-47; Mustafa Zeki Terzi, *Hz. Peygamber ve Hulefâ-yi Râşidîn Döneminde Askerî Teşkilât* (İstanbul: Siyer Yayınları, 2017), 15, 150; Acar, *Cahiliye'de ve Risalet Döneminde “Savaş” Olgusu*, 51-52.

Arap kabilelerinin toplum içerisindeki konumunu kabile bireylerinin savaşlardaki gücü belirlerdi. Kabile bireyleri içerisinde ne kadar çok güçlü silahşorlar bulunursa kabilenin gücü ve toplum içerisindeki konumu o nispette artardı. Arapların yiyecek ve yiyecekleri savaş esnasında düşmanlarına karşı kendilerini daha da güçlü kılardı. Üzerlerine uzun ve geniş “entari/kandura/sevb” elbise, bunun üstüne de aba giyilir ve kafaya da kefiye örtülürdü. Tüm bu giysiler çöl sıcağına karşı koruduğu gibi askerî de çevik ve hızlı olmasını sağlardı. Temel besin yiyeceklerinden olan hurma, su, deve eti ve sütü askerlerin ekstra yiyecek taşımasına ihtiyaç bırakmazdı. Yeri geldiğinde günlerce bu besinlerle beslenilirdi. Böylece Arap askerleri düşmanlarına karşı hızlı hareket etme kabiliyeti elde ederdi.⁹⁶

Daha önce değindiğimiz üzere Araplar kabilelerine reis olarak seçecekleri şahısta birçok özellik ararlardı. Tecrübe sahibi, birçok konuda diğer kabile üyelerinden temayüz etmiş olması gerekirdi. En önemlisi de reisin komutan olma özelliğinin bulunmasıydı. Mekke’de idari anlamda birçok vazife vardı. Bu görevlerden bazıları da askerlik ile ilgiliydi. Her ne kadar kabileler düzenli bir askerî yapı oluşturmaya da savaşları sevk ve idare edecek bir komutanları bulunurdu. Önder, lider ve komutan anlamına gelen “**kıyâde**”, cahiliye dönemi Araplarında kabile reisi ve savaşta kabilenin komutanı olan kimseye verilen göreve denir. Tüm işlerin sorumluluğu kabile reislerine aitti. Onların onayı olmadan herhangi bir iş yürürlüğe girmezdi. Savaşların sorumluluğu kabile liderinin uhdesindeydi. Bir savaş kararı alınacaksa kabile lideri Dârünnedve’de istişare ederdi. Kabile reisi savaşa karar verdikten sonra orduda kabileye komutanlık ederdi. Savaş planını yapar, orduyu düzene koyardı.⁹⁷

Ukâb, kartal ve karakuş anlamına gelmektedir. Kureyş kabilesine ait komutana verilen bir sancak çeşididir. Savaş kararı verildikten sonra askerî birliklere komutanlık yapacak kimseye bu sancak verilirdi. Bu görevi Ümeyyeoğulları’ndan komutan olarak Ebû Süfyân icra ederdi. **Kubbe** diğer ismiyle **tahtrevân**, harb kararı verildikten sonra

⁹⁶ İbn Haldûn, *Mukaddime*, I/166-170; Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, I/45-47; M. J. de Goeje, “Arabistan (Etnografya)”, *İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1978), I/481-486; Sarıçam, *Hiz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, 39; Mehmet Salih Arı, “Câhiliye Toplumundan Medenî Topluma Geçiş Süreci: Yeni Bir Sosyal Düzenin Doğuşu”, *İSTEM* 4 (2004), 178; Acar, *Cahiliye’de ve Risalet Döneminde “Savaş” Olgusu*, 24.

⁹⁷ Ezrâkî, *Ahbârü Mekke*, 177-185; Fâsî, *ez-Zühûrü’l-muktetafe min târihi Mekke’l-müşerrefe*, 252; Kâdî Hüseyin b. Muhammed b. el-Hasen Diyârbekrî, *Târîhu’l-hamîs fî ahvâli enfesi nefis* (Beirut: Müessesetü Şa’bân, 1966), I/157; Eyüb Sabri Paşa, *Mir’âtü’l-Haremeyn: Mir’ât-ı Mekke*, I/502; Zeydan, *Tarihü’t-tameddünni’l-İslâmî*, I/30, 176; Avn, *el-Fennü’l-harbi fî sadri’l-İslâm*, 75-81; Mustafa Ebû Dayf Ahmed, *Dirâsât fî tarihi’l-devleti’l-Arabiyye ‘Usûrû’c-cahiliyye ve’n-Nebeviyye ve’r-Râşidîn ve’l-Emeviyyîn* (Rabat: Dârü’n-Neşri’l-Mağribiyye, 1986), 103; Çelikkol, *Cahiliye Döneminde Mekke*, 178, 190, 196, 206; Terzi, *Hiz. Peygamber ve Hulefâ-yi Râşidîn Döneminde Askerî Teşkilât*, 16, 18-19; Abdullah Muhammed er-Reşid, *Önder, Lider, Komutan Hiz. Peygamber (s.a.v.)*, çev. İzzet Marangozolu (İstanbul: Pınar Yayınları, 2010), 21.

kurulan, ordunun teçhiz edilmesi için verilen para ve askerî teçhizatların toplandığı çadıra denilirdi. Ayrıca hazırlığı biten askerler burada bir araya gelirdi. Bu vazifeyi Mahzûmoğullar'ından Halid b. Velid sürdürürdü. **Einne**, “at dizgini” de denir. Ordudaki süvari birliği komutanlığıydı. Savaş esnasında ordunun öncü birlikleri olarak görev yapardı. Halid b. Velid ile birlikte İkrime b. Ebû Cehil de bu görevi yerine getirirdi. Birbirlerine yakın olan bu iki süvari birliği komutanının Uhud Gazvesi'ndeki faaliyetleri ileride detaylı bir şekilde aktarılacaktır. **Livâ/Râye**, Kureys'in savaşta sancağı/bayrağı taşıması görevidir. Livâ, ukâb'dan farklı olarak kabileye verilirdi. Savaşa çıkıldığında livayı taşıyan görevli harb meydanına bayrağı götürür ve askerler bu bayrak etrafında toplanırdı. Abdüddâroğullar'ından Osman b. Talha bu görevi yerine getirirdi.⁹⁸

Toplumu meydana getiren kesimler statülerine göre harbe katkı sunardı. Bu anlamda ekonomik durumu iyi olanlar daha çok destek sunarak orduyu teçhizat noktasında donatırdı. Şairlerde harp öncesinde ve anında askerleri motive edecek şiirler söylerdi. Cahiliye döneminde oluşturulan birliklerde profesyonel askerler bulunmazdı. Diğer taraftan kadınlar da orduda yer alırdı. Bunlar, orduda geri hizmet sınıfında bulunur, az da olsa savaşa iştirak ederdi. Kadınlar şâirler gibi ordu içerisinde şiir söyleyerek askerleri düşmana karşı cesaretlendirirdi. Bunun yanı sıra defler eşliğinde şarkı söyler, ordunun sıhhi vazifesini yerine getirir, açıcılık görevi görür ve bir nevi ordunun lojistik işleriyle ilgilenirdi. Kadınların savaştaki bu fedakârlıkları karşısında erkekler düşmana karşı daha da amansız bir mücadele içine girerdi. Özellikle kadınların düşmana esir düşmemesi içinde erkekler var güçleriyle mücadele ederdi.⁹⁹

Ordu harp meydanına yaklaştıktan sonra vasıta olarak kullanmış oldukları develeri güvenli bir yerde çöktürüp dinlendirirdi. Bu develerle ilgilenen orduda geri hizmette bulunan sarbanlar/deveci mevcuttu. Ordu içinde istihbarat faaliyetini yürüten casuslar da vardı. Ordunun istihbarat birliklerine seçilecek olan casusların belli şartlara

⁹⁸ İbn Habîb, *el-Münemmak*, 20-21; Ezrâkî, *Ahbâru Mekke*, 177-185; Fâsî, *ez-Zühûrû'l-muktetafe min târihi Mekkete'l-müşerreffe*, 250-252; Diyârbekrî, *Târihu'l-hamîs*, I/157; Eyûb Sabri Paşa, *Mir'âtü'l-Haremeyn: Mir'ât-ı Mekke*, I/482-491, 502-503; Zeydan, *Tarihü't-temeddünni'l-İslâmî*, I/29-31, 180-183; Çağatay, *İslamdan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, 105-110; Hizmetli, *İslam tarihi*, 52-53; Avn, *el-Fennü'l-harbi fî sadri'l-İslâm*, 82-84; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, II/700-701, 714-716; Terzi, *Hiz. Peygamber ve Hulefâ-yi Râşidîn Döneminde Askeri Teşkilât*, 18-20; David Nicolle, *İslam Orduları 600-1100*, çev. Emir Yener (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2013), 14.

⁹⁹ İbnü'l-Esir, *el-Kamil fî't-tarih*, I/467, 480; Günaltay, *İslam Öncesi Araplar ve Dinleri*, 121; Çağatay, *İslamdan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, 121; Avn, *el-Fennü'l-harbi fî sadri'l-İslâm*, 33-35, 55; Ramazan Altıntaş, “Cahiliye Arap Toplumunda Kadın”, *Diyanet İlmi Dergi* 37/1 (2001), 63-83; Ali Bardakoğlu, “Cahiliye Döneminde Kadın”, *Sosyal Hayatta Kadın* (Ensar Neşriyat, 2005), 19; Acar, *Cahiliye'de ve Risalet Döneminde “Savaş” Olgusu*, 25, 147-151; Mithat Eser, *Gazvelere Katılan Hanım Sahâbîler* (İstanbul: Siyer Yayınları, 2022), 18; Merve Aktaş, *Hiz. Peygamber'in Savaşlarında Kadın* (Kahramanmaraş: Samer Yayınları, 2021), 14; Doğan Mert Demir, “İlk İslam Orduları Nasıl Organize Edildi?”, *Derin Tarih* 129 (Aralık 2022), 117.

haiz olması gerekirdi. Şahsın keskin bir zekaya sahip, görme duyusu iyi, korkusuz olması şarttı. Harplerde orduların öncü birlikleri casusluk faaliyetini yürütürdü. Casuslar özellikle düşman birliklerinin maddî olanaklarının tespiti yanında orduların konuşlandırıldığı coğrafya hakkındaki malumatı merkeze bildirirdi.¹⁰⁰

Bu dönemde askerî faaliyete katılan bir Arap savaşçısının sınırlı ve sade askerî teçhizata sahipti. Bir şiirde teçhizatlar şu şekilde ifade edilmektedir:

“Miğferleri ve Yemeni deri kalkanları kuşandık...

Kemerin üstüne kadar uzanan birbiri içine geçirilmiş zırhlar giydik.”¹⁰¹ Askerî teçhizatlar kılıç, kalkan, mızrak, ok ve yay, miğfer, zırh ve sarıktan müteşekkildi. Süvari ve piyade birlikleri de hemen hemen aynı teçhizatları kullanırdı. Hicaz bölgesi askerî teçhizatları İslâmî döneme kadar teknik anlamda gelişme gösteremedi. Fakat az da olsa Bizans ve İran’dan etkilendiği iddia edilmektedir. Askerî teçhizatlardan demir, keçe ve ağaç olanlar yerel muhitte üretilirdi. Üretilen askerî teçhizatlar evlerde ve çadırlarda saklanırdı.¹⁰²

Hicaz bölgesi Arapları için deve ve at askerî faaliyetlerde kullanılan önemli vasıtalandı. Bedevî yaşamda önemli bir yere sahip olan deve, savaş esnasında da önemini korurdu. Atlar, çöl iklimine elverişli olmaması nedeniyle yaygın değildi. Ordunun askerleri ve lojistiği develer ile taşınmaktaydı. Ordu harp meydanına yaklaştıktan sonra bakımı özenle yapılan atlar saldırı anında kullanılırdı. Ayrıca savaşta askerler devenin etinden, sütünden, yakacak ve ilaç olarak dışkısından faydalanırdı. Develer harpte düşmana diyet olarak verildiği gibi harbin seyrini değiştirecek nitelikte bir silah olarak da kullanılırdı.¹⁰³

Cahiliye dönemin de harbe katılan askerlerin kendilerine göre bir savaş ahlakı vardı. Kısası hak eden bir kimse nerde, ne zaman ve nasıl öldürüleceği konusunda herhangi bir engel yoktu. Bu kimse ölümü hak etmiş ise her türlü eziyet ve işkence

¹⁰⁰ İbnü’l-Esîr, *el-Kamil fi’t-tarih*, I/487-489, 492-493, 506; Zeydan, *Tarihü’t-temeddünni’l-İslâmî*, I/183; Cevâd Ali, *el-Mufasssal fi tarihi’l-Arab kable’l-İslâm*, V/412; Ali Cündî, *Şi’rü’l-harbü fi’l-asri’l-cahilî* (Beyrut: Darü’l-Mektebeti’l-Câmiati’l-Arabiyye, 1966), 175-176; Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, I/142; Abdulhalik Bakır, “Hz. Peygamber ve Raşid Halifeler Devrinde Haber Alma ve Casusluk Faaliyetleri”, *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi* 1/1 (2003), 11-12.

¹⁰¹ Robert G. Hoyland, *Arabia And The Arabs (Form the Bronze Age to the Coming Of Islam)* (Londra ve New York: Routledge / Taylor-Francis Group, 2001), 189.

¹⁰² Avn, *el-Fennü’l-harbi fi sadri’l-İslâm*, 47-53; Cündî, *Şi’rü’l-harbü fi’l-asri’l-cahilî*, 130-166; Hoyland, *Arabia And The Arabs*, 188-189; Acar, *Cahiliye’de ve Risalet Döneminde “Savaş” Olgusu*, 60-63; Nicolle, *İslam Orduları 600-1100*, 13, 16; Hugh Kennedy, *Halifelerin Orduları: İlk İslam Devletlerinde Ordu ve Toplum*, çev. Doğan Mert Demir (İstanbul: Selenge Yayınları, 2022), 276.

¹⁰³ Cevâd Ali, *el-Mufasssal fi tarihi’l-Arab kable’l-İslâm*, V/336-340; Cündî, *Şi’rü’l-harbü fi’l-asri’l-cahilî*, 37, 105, 127, 176; Avn, *el-Fennü’l-harbi fi sadri’l-İslâm*, 52-54, 122-124; Arthur Goldschmidt Jr. vd., *A Concise History of the Middle East* (Colorado: Westview A Member of the Perseus Book Group, 2006), 23; Nicolle, *İslam Orduları 600-1100*, 13-14; A. Gabriel, *İslam’ın İlk Mareşali Hz. Muhammed*, 86-87, 91-93.

edilerek infaz edilmesi serbestti. Öyle ki Araplar arasında intikam almak için “göze göz, dişe diş, kısasa kısas” şeklinde ifadeler kullanılırdı. Erkek çocuğa sahip olan herkes oğluna askerî bir eğitim verdiği gibi savaş ahlakını da öğretirdi. Askerler kendi ahlâkî öğretilerine bağlı olarak yetişirdi. Mürüvvet/yiğit sahibi bir asker olmak her şeyden daha önemliydi. Bu payeye erişen bir kişi toplum içerisindeki önemli şahsiyetler arasında zikredilirdi. Savaşta esir edilen erkek, kadın ve çocuklar duruma göre köle ve cariye olarak alınırdı. Kimi zaman öldürülür, kimi zamanda fidye karşılığında serbest bırakılırdı. Genellikle kabileler kınanmamak için esir düşen mensubunun diyetini öderdi. Bazen de iki taraf karşılıklı olarak esir takası yapardı.¹⁰⁴

Genel hatlarıyla anlatılan bu hususlar Uhud Gazvesi bağlamında daha ayrıntılı bir şekilde ele alınacaktır.

4. “Gazve” Kavramının Semantik Analizi

“Gazve” kelimesi, Arapçada “ğ.z.v” (غزو) mastar kökünden türemiş bir isimdir. Bu kelime sözlükte “kasıt, amaç, hedef, gaye, maksat, istemek, dilemek, talep etmek, arzu etmek, niyetinde olmak ve sahip olmak” gibi anlamlara gelmektedir.¹⁰⁵ Nitekim Arap dilinde konuşmanın gaye, amaç ve mefhumunu ifade etmek için “magzi’l-kelâm” (مغزى الكلام) tabiri kullanılmaktadır. Aynı şekilde muhataba yöneltilen “mâ gazeytuke” ifadesi konuşmanın amacını öğrenmeye matuf bir taleptir. Diğer taraftan bir şiir dizesinde yer bulan bu ifade “arzu ve istek” anlamında kullanılmaktadır.¹⁰⁶ Bu sözcüğün temel anlamlarından biri de “aşı, aşılama, dölleme ve gebe kalma” şeklinde verilmektedir.

¹⁰⁴ Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, I/143-144; Muhammed Hamidullah, *H. Peygamber'in Savaşları*, çev. Nazire Erinc Yurter (İstanbul: Beyan Yayınları, 2019), 52; Toshihiko Izutsu, *Kur'an'da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar*, çev. Selâhattin Ayaz (İstanbul: Pınar Yayınları, 1991), 49-108; Sarıçam, *H. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, 39; Cafer Acar, “Anahatlarıyla Cahiliye Toplumunda Savaş Sebepleri”, *İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 1 (Haziran 2014), 98-99; A. Gabriel, *İslam'ın İlk Mareşali H. Muhammed*, 70-71, 74; Mustafa Soyca, “H. Peygamber'in Savaşlarının Ahlaki Boyutu”, *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* 8/1 (2022), 479.

¹⁰⁵ Ebû Abdîrrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm Ferâhîdî, *Kitâbü'l-'ayn*, thk. Mehdi Mahzûmî-İbrâhim es-Sâmerrâî (Beyrut: Mektebetü'l-Hilal, 1985), IV/433; Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Düreyd el-Ezdî el-Basrî İbn Düreyd, *Cemheretü'l-luga*, thk. Remzi Münîr Ba'lebekî (Beyrut: Darü'l-İlim li'l-Melayîn, 1987), II/820; Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. Ezher el-Ezherî Herevî, *Tehzîbü'l-luga*, thk. Muhammed Avd Mur'ib (Beyrut: Darü İhyai't-Türasi'l-Arabiyy, 2001), VIII/150; Ebû'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekerîyyâ b. Muhammed er-Râzî el-Kazvîni el-Hemedânî İbn Fâris, *Mu'cemü mekâyisi'l-luga*, thk. Abdüsselam Muhammed Harun (Kahire: Darü'l-Fikir, 1979), IV/423; Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd Cevherî, *Tâcü'l-luga ve sıhâhu'l-'Arabiyye*, thk. Ahmed Abdülgafur Attâr (Beyrut: Darü'l-İlim li'l-Melayîn, 1987), VI/2446; Ebû'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdîrrezzâk el-Bilgrâmî el-Hüseynî Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, thk. Abdüssettâr Ahmed Ferrâc vd. (Kuveyt: Darü'l-Hediyye, 1965), XXXIX/158; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, XV/123; Ebû't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kub b. Muhammed Fîrûzâbâdî, *el-Kamûsü'l-muhît*, ed. Muhammed Naîm el-Arkusûsî (Beyrut-Lübnan: Müessesetü'l-Risâle, 2005), 1317.

¹⁰⁶ “Hayatıma şöyle derdim: O benim geçirdiğim arzu ve isteğim.... ve sen beni arzulasan da ben bunu yapamayacağım.” İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, XV/123.

Nitekim devenin geç veya zor döllenmesi “agzetu’n-nâke” (Deve istila edildi/ele geçirildi) tabiriyle ifade edilmektedir.¹⁰⁷

Aynı kökten türeyen “gazve” (غزوة) ifadesi sözlükte “askerî sefer, fetih, akın, harp, cenk, mücadele, hücum, saldırı, baskın, çarpışmak, sataşmak, kalkışmak, kat etmek, din namına yapılan cihad, orduyu donatmak, bir kimseyi gazve için donatmak, düşmanla cenk etmek, düşmanın bir ülkeye saldırması” gibi anlamlara gelmektedir. Gazveye katılan, işi bilen, işin üstesinden gelen, işini sonuçlandıran kimse için “gazvetu’r-recûl” tabiri kullanılmaktadır.¹⁰⁸

Gazvenin yapıldığı yere “magzâ” (مغزاة) denilmektedir. Çoğulu “megâzî” olup “gazveler” anlamına da gelmektedir. Ayrıca Hz. Muhammed’in (s.a.s.) ve onunla birlikte gazvelere iştirak eden sahabenin gazvelerini anlatan tarihî eserler de “Megâzî” olarak isimlendirilmektedir. Gazveye katılan, ondan sağ salim kurtulan kimseye “gâzî” (غازي) söylenmektedir. Çoğulu “guzât”tır (غزاة).¹⁰⁹

Gazve kavramı Kur’ân-ı Kerîm’de sadece Âl-i İmrân 3/156. ayetinde çoğul formunda “guzzâ” (غزى) şeklinde geçmektedir.¹¹⁰ Rivayetlere göre münafıkların Uhud Gazvesi’ne katılan sahabe hakkında ileri geri konuşmaya başlaması üzerine bu ayet nâzil oldu. Bu ayette Müslümanlar ile müşrikler arasında meydana gelen bir çarpışmanın gazve olarak ifade edilmesi önemli bir husustur.¹¹¹ Zira İslâm Tarihi literatüründe kullanılan gazve ifadesi ayetteki anlamıyla yakından ilgili olduğu düşünülmektedir.

¹⁰⁷ Ferâhîdî, *Kitâbü’l-Ayn*, IV/433-434; Herevî, *Tehzîbü’l-Luga*, VIII/150; İbn Fâris, *Mu’cemü Mekâyisi’l-Luga*, IV/423; Cevherî, *es-Sihâh*, VI/2446; Zebîdî, *Tâcü’l-‘Arûs*, XXXIX/159; İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, XV/124-125.

¹⁰⁸ Ferâhîdî, *Kitâbü’l-Ayn*, IV/433; Herevî, *Tehzîbü’l-Luga*, VIII/150; İsfahânî, *el-Müfredât*, 606; Zebîdî, *Tâcü’l-‘Arûs*, XXXIX/158; Mecdüddîn Ebü’s-Seâdât el-Mübârek b. Esîrüddîn Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî İbnü’l-Esir, *en-Nihâye fî garîbi’l-hadîs ve’l-eser*, thk. Tahir Ahmed ez-Zâvi-Mahmud Muhammed et-Tenâhi (Beyrut: Mektebetü’l-İlmiyye, 1979), III/366; İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, XV/124-125; Ebü’l-Abbâs Hatîbüddehş Ahmed b. Muhammed b. Ali el-Hamevî Feyyûmî, *el-Misbâhu’l-münîr fî garîbi’s-şerhi’l-kebîr*, thk. Hızır el-Cevâd (Beyrut: Mektebetü’l-İlmiyye, 1987), II/447; Fîrûzâbâdî, *el-Kamûsü’l-Muhît*, 1317; Muhammed b. Yûsuf b. Ali b. Yûsuf es-Sâlihî Şâmî, *Sübûlü’l-Hüdâ ve’r-reşâd fî sîreti hayri’l-‘ibâd*, thk. İbrahim et-Terzî-Abdülkerim Azabâdî (Kahire: Lihazeneti İhyai’t-Türasi’l-İslâmî, 1997), IV/24; Şemseddin Sâmi, *Kâmûs-ı Türkî*, ed. Ahmed Cevdet (İstanbul: Dersâdet: İkdâm Matbaası, 1899), II/1415; Luvîs Ma’lûf Yesûî, *el-Müncid fî’l-luga ve’l-a’lâm*, ed. Luvîs Acil vd. (Beyrut-Lübnan: Darü’l-Maşrik, 2008), II/550.

¹⁰⁹ Ferâhîdî, *Kitâbü’l-Ayn*, IV/433-434; İbn Düreyd, *Cemheretü’l-Luga*, II/820; Herevî, *Tehzîbü’l-Luga*, VIII/150; İbn Fâris, *Mu’cemü Mekâyisi’l-Luga*, IV/423; Cevherî, *es-Sihâh*, VI/2446; İsfahânî, *el-Müfredât*, 606; Zebîdî, *Tâcü’l-‘Arûs*, XXXIX/158-159; İbnü’l-Esir, *en-Nihâye*, III/366; İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, XV/124-125; Feyyûmî, *el-Misbâh*, II/447; Fîrûzâbâdî, *el-Kamûsü’l-Muhît*, 1317; Şâmî, *Sübûlü’l-Hüdâ ve’r-Reşâd*, IV/24; Sâmi, *Kâmûs-ı Türkî*, II/1046, 1415, 2012.

¹¹⁰ ... وَقَالُوا لِأَخْوَانِهِمْ إِذَا ضَرَبُوا فِي الْأَرْضِ أَوْ كَانُوا غَزًى لَوْ كَانُوا عِندَنَا مَا مَاتُوا وَمَا قُتِلُوا ... “...sefere çıkan veya gazveye giren kardeşleri hakkında: Onlar yanımızda olsalardı ölmezlerdi ve öldürülmezlerdi...” Hayrettin Karaman vd., *Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2014), Âl-i İmrân 3/156.

¹¹¹ Ebü’l-Hasan Mukatîl b. Süleyman b. Beşir Mukâtîl b. Süleyman, *et-Tefsîrü’l-Kebîr (Tefsîru Mukâtîl b. Süleymân)*, ed. Abdullah Mahmûd Şehhate (Beyrut-Lübnan: Darü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2002), I/309; Ebü Cafer İbn Cerir Muhammed b. Cerir b. Yezid Taberî, *Tefsîrü’t-Taberî: Câmi’ü’l-beyân an te’vîli âyi’l-Kur’ân*, ed. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî (Riyad: Dâru Âlemi’l-Kütüb, 2003), VI/175-177;

Gazve terim anlamı olarak “Hz. Muhammed’in (s.a.s.) sayı bakımından az veya çok olan bir orduyu teçhiz ettikten sonra bizatihi kendisinin komuta ettiği, din düşmanlarıyla mücadele etmek veyahut farklı gayeler için düzenlediği tüm askerî seferler” şeklinde ifade edilmektedir.¹¹² Hz. Muhammed’in kendi döneminde yaptığı gazveler ile daha sonra yapılan savaşlar arasında farklılıklar olduğu bilinen bir husustur. Bu anlamda Hz. Peygamber’in nübüvvet ve tebliğ vazifesi gereği belli amaçlar doğrultusunda yaptığı gazvelerin kendisine ait bir hukuku, ahlakı, barışı, stratejisi olduğu ve cihad kavramı ile birlikte değerlendirilmesi gerektiği benimsenmektedir.¹¹³ Bu anlamda Hz. Peygamber’in inkârcılarla yaptığı çarpışmalara “savaş” değil “gazve” tabirinin kullanıldığı sonucuna ulaşılmıştır. Söz konusu gerekçelerden dolayı bu araştırmada “gazve” ifadesinin kullanılması tercih edilmiştir.

Herevî, *Tehzibü'l-Luga*, VIII/150; İsfahânî, *el-Müfredât*, 606; Ebü'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed Zemahşerî, *el-Keşşaf an hakâ'iki gavâmizi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekavîl fî vücûhi't-te'vîl*, ed. Adil Ahmed Abdülmevcud vd. (Riyad: Mektebetü'l-Ubeykan, 1998), I/645-646; Zebîdî, *Tâcü'l-Arûs*, XXXIX/158-159.

¹¹² İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, III/366; Feyyûmî, *el-Misbâh*, II/447; Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî bi-Şerhi Sahihi'l-Buhârî*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî-Muhibbuddin el-Hatîb (Beyrut: Darü'l-Ma'rife, 1959), VII/279; Muhammed Abdülhay b. Abdilkebir b. Muhammed el-Hasenî el-İdrîsî Kettânî, *et-Terâtîbü'l-idâriyye (Nizâmü'l-hükûmeti'n-Nebeviyye)*, thk. Abdullah el-Halidî (Beyrut: Darü'l-Erkam, 1996), I/261; Sâmi, *Kâmûs-ı Türkî*, II/1415-1416; Hüseyin Algül, “Gazve”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/488-489; Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat* (Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 2002), 284; İsmail Parlatır vd., *Türkçe Sözlük* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1988), I/822; İsmail Karagöz vd., *Dinî Kavramlar Sözlüğü* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2017), 201.

¹¹³ Erşahin, *İslâm Tarihini Anlama Kılavuzu*, 64; Algül, “Gazve”, 13/488-489.

BİRİNCİ BÖLÜM

UHUD GAZVESİNİ HAZIRLAYAN ORTAM

1. Uhud Gazvesi'ni Hazırlayan Ortam

Uhud Gazvesi'ne götüren sürecin tetkik edilmesi, araştırma konusunun anlaşılmasına katkı sağlayacağı muhakkaktır. Bu bağlamda Müslümanlar ile müşriklerin gazve sürecine kadarki durumları siyasî, sosyal ve dinî açıdan genel hatlarıyla ele alınacaktır.

Miladi 610 yılında Hz. Peygamber'e risâlet görevinin tevdi edilmesi,¹¹⁴ hem Hz. Peygamber hem de içinde yaşadığı toplum için yeni bir sürecin başlangıcıydı. Hz. Peygamber, gelen ilahi vahiy¹¹⁵ doğrultusunda en yakın akrabasından başlayarak İslâm dinini tebliğ etmeye başladı.¹¹⁶ Müslüman olanların sayısına ve Mekke lider kadrosundan gelen tepkilere bakıldığında, ilk yıllarda Hz. Peygamber'in çok da dikkate alınmadığı diğer bir ifade ile Mekke otoritesi tarafından bir tehlike olarak algılanmadığı anlaşılmaktadır. Zamanla Müslümanların sayısının artmasıyla birlikte özellikle gençlerden oluşan bir kitle, Hz. Peygamber'in etrafında toplanmaya başladı¹¹⁷ ve müşrikler, kendilerini bekleyen tehlikeyi fark etmede gecikmedi. Tebliğ faaliyetleri hız kazanınca müşriklerden ilk tepkiler gelmeye başladı. Karşı çıkanlar içerisinde Hz. Peygamber'in yakın akrabaları da vardı.¹¹⁸ Özellikle putperestliği yeren,¹¹⁹ bu inanç üzere ölenlerin cehennemde olduklarını dile getiren ayetleri¹²⁰ bildirince, müşrikler daha saldırgan bir şekilde yeni dinin yayılmasına engel olmaya çalıştı. Çünkü bu meydan okuma Mekke otoritesinin dayandığı temel dinamikleri sarsan bir söylemdi. Giriş kısmında değinildiği üzere putperestlik inancı Mekke'nin dinî, siyasî, sosyal ve ekonomik düzenin temel unsuruydu. Bu düzene hâlel gelmesi aynı zamanda Mekke müşriklerini hayata bağlayan dinamiklerinin de ortadan kalkması anlamına gelirdi.¹²¹ Aynı şekilde

¹¹⁴ Muhammed İbn İshak, *Siyer İbn İshak*, thk. Muhammed Hamidullah, çev. Sezai Özel (İstanbul: AKâbe Yayınları, 1988), 131-161, 176-191; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, I/253, 302-303; İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, I/121-166; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, I/114-115.

¹¹⁵ Hicr 15/94; Şuarâ 26/214.

¹¹⁶ İbn İshak, *Siyer*, 188-201; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, I/327-328; İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, I/168-169; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, I/110, 116-118.

¹¹⁷ İbn İshak, *Siyer*, 194-200, 229, 239; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, I/316-326, 367-369; İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, I/170; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, I/112-113.

¹¹⁸ Tebbet 111/1-5.

¹¹⁹ Yûnus 10/18; Furkân 25/55; Ankebût 29/16-18.

¹²⁰ Enbiyâ 21/98-100.

¹²¹ Kasas 28/57.

İslâm'ın hiçbir insanı mevkisine göre değerlendirmeye hükmü¹²² sınıf ayırımına dayanan sosyal düzeni de tehdit etmekteydi.¹²³

Müşrikler bu korku ve endişeyle, karşı propagandaya başladılar. İlk başvurdıkları yöntem Hz. Peygamber'i itibarsızlaştırmaktı. Toplum içerisinde Hz. Peygamber'i rencide etmek için “Abdülmuttalib'in torununu görüyor musunuz? Gökten haber aldığını söylüyor!” şeklindeki ifadeleri;¹²⁴ onun deli, mecnun, şâir, sihirbaz, okunan ayetlerin masal ve uydurulmuş olduğunu iddia etmeleri¹²⁵ bu girişimin bir tezahürüydü. Nitekim nâzil olan Kur'ân ayetlerinde müşriklerin bu iddialarına verilen cevaplar bu sıkıntılı süreci tasvir eder niteliktedir.¹²⁶ Müşriklerin itibarsızlaştırma politikası işe yaramayınca Müslümanları katletmeye varan eziyet ve işkenceye yeltendiler. Toplumda korumasız olan köle ve mevâliler, bu baskı ve şiddetten en fazla etkilenen kesimdi.¹²⁷ Kaynakların aktardığına göre Ebû Cehil, Ümeyye b. Halef, Velîd b. Muğîre, Âs b. Vâil, Ukbe b. Ebû Muayt, Utbe b. Rebîa ve Ebû Süfyân b. Harb gibi Mekke'nin ileri gelenleri Müslümanların azılı düşmanı olarak bu baskıda doğrudan rol alan kişilerdi.¹²⁸

Bütün bu baskılara rağmen Hz. Peygamber yeni metotlar deneyerek İslâm dinine davet etmeye devam etti. Bilindiği üzere Mekke, bünyesinde barındırdığı Kâbe ve düzenlenen ticârî fuarlar sayesinde dışardan pek çok ziyaretçi çekiyordu. Hz. Peygamber, bulduğu her fırsatı değerlendirerek dışarıdan gelen diğer Arap kabilelerine mensup kişileri de İslâm'a davet ediyordu. Böylece Mekke çevresi de yeni dinden haberdar oldu. Müşrikler, Hz. Peygamber'in bu davetini de akamete uğratmak için her türlü girişimde bulunuyordu.

İslâm'ın Mekke davet sürecinde müşriklerin baskısını sınırlandıran yegâne otorite asabiyet duygusuyla hareket eden Hz. Peygamber'in amcası Ebû Tâlib'ti.¹²⁹ Zira Hz. Peygamber'e zarar vermeleri Hâşimoğullarını karşılarına almaları demekti. Mekkeli müşrikler, Ebû Tâlib ile birkaç kez görüşerek yeğenini İslâm dinini tebliğ ve himaye etmekten vazgeçirmek için ikna etmeye çalıştı. Her seferinde Ebû Tâlib bir şekilde onları

¹²² “Rablerinin rızasını isteyerek sabah akşam O'na yalvaranları kovma! Onların hesaplarından sana sorumluluk yoktur, senin hesabından da onlara sorumluluk yoktur ki onları yanından uzaklaştırıp da zalimlerden olasın.” En'âm 6/52.

¹²³ Erşahin, *İslâm Tarihini Anlama Kılavuzu*, 91; Ali Yılmaz, “Mekkeli Müşriklerin Hz. Muhammed'e Karşı Aşırı Muhalefetlerinin Öteki Yüzü”, *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (K7AÜİFD)* 6/10 (2019), 70-86.

¹²⁴ İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, I/169; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, I/115-116.

¹²⁵ İbn İshak, *Siyer*, 207-208; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, I/337-340.

¹²⁶ En'âm 6/7; Enbiyâ 21/5; Furkân 25/4-5; Duhân 44/13-14; Tûr 52/29-30; Kalem 68/1-2.

¹²⁷ İbn İshak, *Siyer*, 252.

¹²⁸ İbn İshak, *Siyer*, 249-257; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, I/365-366; İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, I/170; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, I/124; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I/92.

¹²⁹ İbn İshak, *Siyer*, 209-213; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, I/333-336, 440-445; İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, I/169-170; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, I/119-123, 130-132.

ikna edip gönderiyordu. Kureyşlilerin baskısı artınca Ebû Tâlib, Hz. Peygamber ile Mekkeli müşrikleri uzlaştırma girişiminde bulundu. Ancak Hz. Peygamber'in kararlı tutumu sayesinde müşrikler bu girişimden elde etmek istedikleri sonucu alamadılar.¹³⁰

Bütün bunlardan sonuç alamayan müşrikler, uyguladıkları baskı politikasıyla Müslümanlara hayat hakkı tanımadı. Hz. Peygamber, İslâm'ı daha rahat yaşayabilecek bir yer arayışı içine girdi. Hz. Peygamber, Mekkelilerin Habeşistan ile arasının iyi olmamasından ve Müslümanları koruyamama konusundaki endişesinden dolayı ashabından hicret etmeye güç yetirenlere, Hristiyan olan Habeşistan kralı Necâşî Ashame'nin ülkesine göç etmelerine izin verdi. Müslümanlar 615 ve 616 yılında iki farklı kabile olarak Habeşistan'a hicret etti. Necâşî'nin sığınma talebini kabul etmesiyle, muhacirler bu ülkede inançların gereğini yerine getirme imkanına sahip oldu.¹³¹

Bi'set'in 10. yılında (620) Hz. Peygamber'i himaye eden amcası Ebû Tâlib ve her türlü zorluk anında onu yalnız bırakmayan eşi Hatice bnt. Hüveylid birkaç gün arayla vefat etti. Hz. Peygamber ve Müslümanlar bu ölümden etkilenmesi sebebiyle bu yıl, "hüzün yılı" ('âmü'l-hüzn) olarak anıldı.¹³² Artık desteksiz ve himayesiz kalan Hz. Peygamber, Mekke dışında yeni bir yer arayışına girdi. Bu amacını gerçekleştirme gayesiyle Tâif'e gitti. Ne var ki Tâif'lilerin tepkisi Mekke müşriklerinden farklı olmadı. Tâif'in önde gelen Sakîf kabilesi de Hz. Peygamber'e şiddetli tepki gösterdi.¹³³

Müşriklerin bütün engellemelerine rağmen Mekke'de İslâm'a girenlerin sayısı gün geçtikçe artıyordu. Ayrıca Habeşistan'a giden Müslümanların iade edilmediğini gören Kureyşliler farklı bir yola başvurdu. Müşrikler 616 yılında aralarındaki akrabalık bağlarını da hiçe sayarak Hâşimoğullarına ve Muttaliboğullarına sosyo-ekonomik ambargo uyguladı. Ebû Leheb hariç iki kabileyi zorunlu bir şekilde Şi'bi Ebî Tâlib'e yerleştirerek her türlü ilişkiyi yasakladılar. Bu boykot 619 yılına kadar sürdü. Müşriklerden ehli insaf olanların akrabalık hukukunu gözeterek araya girmesiyle ancak bu ambargoyu kaldırılabilirdi.¹³⁴

¹³⁰ İbn İshak, *Siyer*, 210-226; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, I/329-333; İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, I/171-172; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, I/231; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I/96-97.

¹³¹ İbn İshak, *Siyer*, 232-239, 273-290; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, I/407-428; İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, I/172-176; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, I/198, 225-227; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I/104-107; Levent Öztürk, *İlk Hicret Habeşistan* (İstanbul: Siyer Yayınları, 2015), 59-109.

¹³² İbn İshak, *Siyer*, 298-308; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, II/29-32; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, I/231.

¹³³ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, II/32-36; İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, I/179-181; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, I/237; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I/110-112; İrfan Aycan, "Sakîf Kabilesi ve Tâif Şehrini İslâm Tarihi Açısından Bir Bakış", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi XXXIV* (1993), 209-222.

¹³⁴ İbn İshak, *Siyer*, 213-221; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, I/439-443, 469-475; İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, I/177-179; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, I/229, 234-236; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I/108-109; Erşahin, *İslâm Tarihini Anlama Kılavuzu*, 92.

Tüm bu olumsuzluklara rağmen nübüvvet vazifesinden ödün vermeyen Hz. Peygamber, Mekke'ye hac için gelenlere İslâm'ı anlatmaya devam etti. Medineliler ile Akâbe mevkiinde 620 yılında bir görüşme, 621'de birinci ve 622'de ikinci Akâbe biatını gerçekleştirdi. Bu görüşmede kendilerine İslâm dini anlatıldı ve Müslümanları koruma talebinde bulunuldu.¹³⁵ Birinci ve ikinci Akâbe biatında ise tevhid inancını benimseme, Hz. Peygamber'in buyruklarına uyma, onu her türlü eziyete karşı muhafaza etme, zina etmeme ve haksız yere çocuk öldürmeme gibi hususlarda sözleşme yapıldı.¹³⁶ Görüşme esnasında Abbâs b. Abdülmuttalib, Yesriblilerin Hz. Peygamber'e verdikleri sözün müşrikleri karşılarına alma anlamına geldiğini içeren bir konuşma yaptı. Yesribliler de bunun bilincinde olduklarını ve onu koruyacakları sözünü vererek biat ettiler.¹³⁷

Artık Müslümanların doğup büyüdükları memleketini terk etme, inançlarını daha rahat yaşayabilecekleri Yesrib'e göç etme zamanı gelmişti. Müşrikler, Müslümanların bu girişimini fark edince istişare için Dârünnedve'de toplandı. Tartışmalar neticesinde son çare olarak Hz. Peygamber'i öldürme kararı aldılar. Bu kararı gerçekleştirmek için içerisinde her kabilede kişilerin olduğu bir suikast grubu/timi kurdular. Ancak Müşrikler Medine'ye hicret etmek üzere olan Hz. Peygamber'i öldürme girişiminde de başarısız oldu.¹³⁸ Müslümanlar güvenli bir şekilde Medine'ye hicret edince son olarak Hz. Peygamber, Hz. Ebû Bekir ile birlikte 622 yılında Medine'ye hicret etti.¹³⁹

Medine hicreti İslâm davetinde yepyeni bir sayfa açtı. Müslümanlar inançlarının gereğini daha rahat yerine getirebilecekleri bir ortama kavuştu. Ne var ki Mekkeli müşrikler Yesrib'te de Müslümanları rahat bırakmamaya kararlıydı. Nitekim Kureys'in önde gelenlerinden Ebû Süfyân b. Harb ve Übey b. Halef el-Cumahî, Medineli müşriklerle irtibata geçerek Müslümanlara muavenet etmenin utanç verici olduğunu, bir

¹³⁵ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, II/45-48; İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, I/184-187; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, I/237-240; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I/136-137.

¹³⁶ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, II/49-64; İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, I/187-190; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, I/240-253; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I/138-144; M. Ali Kapar, "Hz. Peygamber Döneminde Bey'at", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi [Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi]* 5 (1994), 75-77; Cafer Acar, "Siyer Kaynaklarına Göre AKâbe Görüşmeleri", *Turkish Studies (Türkoloji Araştırmaları) International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* XII/10 (2017), 7-11.

¹³⁷ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, II/58-59; İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, I/189; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, I/254; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I/142-143; Hamidullah, *Hz. Peygamber'in Savaşları*, 24, 140; Mahmud Şit Hattâb, *Komutan Peygamber*, çev. Ahmed Ağırakça (İstanbul: Bir Yayıncılık, 1988), 40-42; Terzi, *Hz. Peygamber ve Hulefâ-yi Râşidîn Döneminde Askerî Teşkilât*, 24; Mahmudov, *Sebepleri ve Sonuçları Açısından Hz. Peygamber'in Savaşları*, 57; Acar, "Siyer Kaynaklarına Göre AKâbe Görüşmeleri", 12-14.

¹³⁸ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, II/100-120; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I/145-146.

¹³⁹ Hicret: Hz. Muhammed'in ve ona tabi olanların İslâm dinini yaşama adına bir yerden başka bir yere göç etmesine denir. bkz. Ahmet Önkâl, "Hicret", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/458-462.

bedelinin olacağını ve savaşla sonuçlanacağını onlara bildirdi.¹⁴⁰ Bundan sonra Müslümanlar ile müşriklerin mücadelesi başka safhada ve daha şiddetli bir şekilde devam etmiştir.

Müslümanlar iltica ettikleri Medine'yi yurt edindiler. Hicretin yapıldığı sırada Medine'nin siyasî, sosyal, dinî ve kültürel yapısının bilinmesi iki taraf arasında cereyan eden hadiselerin tetkik edilmesine katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Yesrib, Mekke'nin kuzeyine yaklaşık 430 km kadar uzaklıkta, bir ova üzerine kurulu bir yerleşim yeridir.¹⁴¹ Burası, Mekke'ye nispeten farklı etnik ve dinî yapıyı kendi içinde barındırırdı. MÖ VI. yüzyılda Bâbil karalı Buhtunnasr, Kudüs'ü işgal ettikten sonra Yahudileri Bâbil'e sürgüne gönderdi ve bu esnada bazı Yahudiler kaçarak Arap Yarımadasına yerleşti. Bu Yahudi kabilelerinden Kaynukâoğulları, Nadîroğulları ve Kurayzaoğulları Yesrib'i yurt edindi.¹⁴² Güneyli-Kahtânî Arap kabilelerinden Evs ve Hazrec, Yemen'den MS III. yüzyılda göç ettikten sonra Medine'de yaşamını sürdürdü. Daha sonra Yahudiler ile Evs ve Hazrec kabilesi Yesrib'te birlikte yaşamaya başladı.¹⁴³ Bu iki grup Hz. Peygamber'in hicretine kadar sürekli rekâbet halindeydi. Özellikle Yahudiler buldukları her fırsatta, Evs ve Hazrec kabilesi arasında fitne çıkararak onları çatışmaya tahrik etmiştir. Bu yönüyle hicret esnasında Medine'de siyasî bir istikrar söz konusu değildi.¹⁴⁴

Medine'de üniter bir yapı yoktu. Her kabilenin bir reisi vardı. Bu reisler kendi gelenek ve göreneklerine göre kabilelerini idare ederdi. Halk yerleşik bir yaşam biçimine sahipti. Yahudi ve Arap kabileleri farklı mahallelerde yaşardı. Bu kabileler arasında kan davaları vardı. Aralarında ezeli bir çekişme hakimdi. Bundan dolayı Evs kabilesi, Nadîroğulları ve Kureyzaoğullarıyla; Hazrec ise Kaynukâoğulları ile ittifak etmişlerdi.¹⁴⁵ Bunlar arasındaki sürtüşmeden dolayı ortak karar alabilecekleri bir meclis veya

¹⁴⁰ İbn Habîb, *Kitabü'l-Muhabber*, 271; Mustafa Fayda, "Muhammed", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 30/415-416.

¹⁴¹ Cevâd Ali, *el-Mufasssal fî tarihî'l-Arab kable'l-İslâm*, IV/132; Yâsin Gadbân, *Medînetü Yesrib kable'l-İslâm* (Amman-Ürdün: Dârü'l-Beşîr, 1993), 27.

¹⁴² Ebü'l-Abbas Ahmed b. Yahyâ b. Cabir Belâzürî, *Fütûhu'l-büldân*, thk. Abdullah Enîs et-Tabbâ' – Ömer Enîs et-Tabbâ' (Beyrut: Müessesetü'l-Meârif, 1987), 24; Ebü'l-Kâsım Ali b. el-Hasen b. Hibetillâh İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, thk. Muhibbüddin Ebû Saîd Ömer b. Garâme el-Amravî (Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1995), III/416.

¹⁴³ Belâzürî, *Fütûhu'l-büldân*, 24; Ebü'l-Hasan Nureddin Ali b. Abdullah b. Ahmed el-Hasenî eş-Şafî Semhûdî, *Vefâü'l-vefa bi ahbari dari'l-Mustafa*, thk. Kâsım Samerrai (Cidde: Müessesetü'l-Furkân li't-Türâsi'l-İslâmî, 2011), I/315-318.

¹⁴⁴ Belâzürî, *Fütûhu'l-büldân*, 26-27; Eyüp Sabri Paşa, *Mir'atü'l-haremeyn: Mir'at-ı Medine* (Kostantiniye: Bahriye Matbaası, 1886), II/293-309; Cevâd Ali, *el-Mufasssal fî tarihî'l-Arab kable'l-İslâm*, IV/129; Frantz Buhl, "Medine", *İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1977), 7/459-461; Çağatay, *İslamdan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, 83-86; Gadbân, *Medînetü Yesrib kable'l-İslâm*, 46, 73-84; Mustafa Sabri Küçükaşçı, *Cahiliyye'den Emeviler'in Sonuna kadar Haremeyn* (İstanbul: İsar Vakfı Yayınları, 2003), 171-183; Nebi Bozkurt-Mustafa Sabri Küçükaşçı, "Medine", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/305-306.

¹⁴⁵ Eyüp Sabri Paşa, *Mir'atü'l-Haremeyn: Mir'at-ı Medine*, II/310-311, 320-336; Cevâd Ali, *el-Mufasssal fî tarihî'l-Arab kable'l-İslâm*, IV/140.

başkanları da yoktu. Şehrin içinde dayanıklı kaleler olan “utumlar” bulunurdu. Savaş esnasında erkeler çatışırken kadın, yaşlı ve çocuklar bu kalelerde düşmandan korunurdu.¹⁴⁶ Yesrib’de yerleşik Arap kabileleri ziraatla meşguldü. Bu anlamda şehirde her kabileye ait tarım yapmaya uygun geniş arazi ve hurma bahçeleri vardı. Bununla birlikte az da olsa ticaret ile uğraşanlar da vardı. Yahudi kabileler ise ticaret, kuyumculuk, demircilik, imalat ve ziraat ile uğraşırdı. Bu yönüyle Medine ekonomisi Yahudilerin tekelindeydi.¹⁴⁷ Bundan dolayı siyasî işlerde etkin role sahiplerdi. Medine’ye ait bir para birimi yoktu. Daha çok Bizans “dınarı” ve İran “dirhemi” kullanılırdı.¹⁴⁸

Bu dönemde diğer bölgelerde olduğu gibi burada da erkeklere daha çok değer verilirdi. Aile yapısında çok evlilik hakimdi. Kız çocuklarının çeşitli hak mahrumiyetlerine uğramaları yaygındı. Toplumda şiir ve hitabete önem verilirdi. Arap kabileleri arasında yukarıda değinildiği üzere putperestlik inancı hakimdi. Evs ve Hazrec kabilesinin putu Menât’tı. Hac ibadetinin bazı ritüelleri bu putun yanında icra edilirdi. Ayrıca Lât putuna taptıkları gibi her ailenin kendisine ait bir putu bulunurdu. Yahudi kabileler ise Yahudi dinin gereklerini yerine getirirdi.¹⁴⁹ Az da olsa Medine’de Hristiyanlık dinine inananlarda vardı. Ayrıca Hanîf inancına mensup çok az sayıda kimsede bulunuyordu.¹⁵⁰

Hicretle birlikte Hz. Peygamber, Medine’de siyasî, sosyal, dinî ve kültürel alanda birçok yenilik yaptı.¹⁵¹ Hz. Peygamber’in ilk icraatı, “kınama, kötülük, ayıplama, bozgunculuk, fesat” anlamına gelen Yesrib ismini değiştirmek oldu. Bunun yerine güzel anlamına gelen “Tâbe-Taybe” ismini verdi. Daha sonra “şehir” anlamına gelen “Medine” ismi kullanıldı.¹⁵² Müslümanlar, birçok işleve sahip olan Mescid-i Nebî’yi inşa etti. Burası ibadet mahalli olmakla birlikte, ilmî, hukukî faaliyetin yapıldığı ve askerî işlerin istişare edildiği bir mekandı.¹⁵³ Ayrıca mescidin yanında yoksul, kimsesiz ashabın barınabileceği

¹⁴⁶ Cevâd Ali, *el-Mufasssal fî Tarihi’l-Arab kable’l-İslâm*, IV/131-132; Gadbân, *Medînetü Yesrib kable’l-İslâm*, 36-38.

¹⁴⁷ Gadbân, *Medînetü Yesrib kable’l-İslâm*, 129.

¹⁴⁸ Cevâd Ali, *el-Mufasssal fî tarihi’l-Arab kable’l-İslâm*, IV/141; Buhl, “Medine”, 7/461-464; Çağatay, *İslâmdan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, 85-86, 116, 139-141; Gadbân, *Medînetü Yesrib kable’l-İslâm*, 80, 103-115; Nebi Bozkurt-Mustafa Sabri Küçükaşçı, “Medine”, 28/309-310.

¹⁴⁹ Cevâd Ali, *el-Mufasssal fî tarihi’l-Arab kable’l-İslâm*, IV/130-131; Gadbân, *Medînetü Yesrib kable’l-İslâm*, 129-137.

¹⁵⁰ Buhl, “Medine”, 7/462-463; Çağatay, *İslâmdan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, 95-96; Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, 131-132.

¹⁵¹ İbn Hişâm, *es-Sîretü’n-nebeviyye*, II/86; İbn Sa’d, *Kitâbü’t-Tabakati’l-kebir*, I/190-203; Belâzürî, *Ensâbü’l-eşraf*, I/271-273, 257; Eyüp Sabri Paşa, *Mir’atü’l-Haremeyn: Mir’at-ı Medine*, II/346-366; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I/158.

¹⁵² Semhûdî, *Vefâu’l-vefa bi ahbari dari’l-Mustafa*, I/61-65; Cevâd Ali, *el-Mufasssal fî tarihi’l-Arab kable’l-İslâm*, IV/128-130; Gadbân, *Medînetü Yesrib kable’l-İslâm*, 15-21, 25.

¹⁵³ İbn Sa’d, *Kitâbü’t-Tabakati’l-kebir*, I/205-207; Belâzürî, *Ensâbü’l-eşraf*, I/266; Buhl, “Medine”, 7/459-461; Hattâb, *Komutan Peygamber*, 43; Ağırman, *Hz. Peygamber’in Savaş Stratejisi*, 74-75; Nebi

ve zamanla eğitim-öğretimin icra edileceği “Suffe” adında bir yer inşa edildi.¹⁵⁴ Hz. Peygamber, muhacirler ile ensarı kardeşleştirdiği “muâhât” antlaşmasını ilan etti.¹⁵⁵ Ensar, bu antlaşmayla yurtlarına hicret eden muhacir kardeşlerine maddî ve mânevî yardım ediyordu. Böylece muhacirler, Medine’nin sosyokültürel ortamına daha rahat alışmış oldu. Ayrıca Hz. Peygamber, nüfus sayımı ve Medine’nin sınırlarının tespitini yaptırdı.¹⁵⁶ Yapılan sayıma göre yaklaşık on bin olan toplam nüfusun bin beş yüzü Müslümanlardan oluşuyordu. Nüfus sayımındaki saiklerden birisi de gazvelere katılan ashabın tespit edilmesiydi.¹⁵⁷

Müslümanlar kendi aralarında birliği tesis ettikten sonra daha önce değinildiği üzere Medine’de yaşayan Yahudi ve müşrik kabilelerini de kapsayan ve hepsinin üzerinde ittifak ettiği “Medine Vesikası/Sözleşmesi/Anayasası” Hz. Peygamber tarafından ilan edildi. Medine Vesikası siyasî, dinî, malî, hukukî ve askerî konularını içeren 47 maddeydi. Konumuz açısından değerlendirildiğinde bu maddeden bazıları askerî faaliyetler ile ilgiliydi. Medine’ye herhangi bir saldırı olduğunda hep birlikte savunulacağı, gazvelere malî kaynak sağlanacağı, askerî destek verileceği ve düşmanlarla iş birliği yapılmayacağı gibi maddelerde bu sözleşmede yer alıyordu.¹⁵⁸

Hz. Peygamber, Medine içindeki iç barışı sağladıktan sonra müslümanların güçlendiklerini göstermek için müşriklere karşı hamleler yapmak üzere askerî faaliyetlere başladı. Müşriklerin baskıları artınca, buna karşılık Müslümanlar da müşriklerin ekonomilerini tehdit edecek çeşitli girişimlerde bulundu.¹⁵⁹ Bu bağlamda müşriklere gözdağı vermek amacıyla kervan yollarının geçtiği bölgelere seriyyeler gönderdi. Bütün bu karşı hamleler kaçınılmaz olarak iki tarafı fiili bir çatışma safhasına taşıdı.

Bozkurt-Mustafa Sabri Küçükaşçı, “Medine”, 28/305-306; Terzi, *Hz. Peygamber ve Hulefâ-yi Râşidîn Döneminde Askerî Teşkilât*, 57.

¹⁵⁴ İbn Hişâm, *es-Sîretü’n-nebeviyye*, II/119-124; İbn Sa’d, *Kitâbü’t-Tabakati’l-kebir*, I/219-220; Belâzürî, *Ensâbü’l-eşraf*, I/272; Salih Tuğ, “İslâm’da İlk Maarif Müesseseleri ve Bunların Gelişimi”, *İslâm Düşüncesi* 7 (1969), 426-428; Mustafa Baktır, “Suffe”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/469-470.

¹⁵⁵ İbn Hişâm, *es-Sîretü’n-nebeviyye*, II/130-134; İbn Sa’d, *Kitâbü’t-Tabakati’l-kebir*, I/204-205; Belâzürî, *Ensâbü’l-eşraf*, I/270-271; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I/159-161; Hüseyin Algül, “Muâhât”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 30/306-307.

¹⁵⁶ İbn Hişâm, *es-Sîretü’n-nebeviyye*, II/135; Muhammed Hamidullah, *Mecmuatü’l-vesaiki’s-siyasiyye li’l-ahdi’n-nebevi ve’l-hilafe* (Beyrut: Dârü’n-Nefâis, 1985), 64-65; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I/162.

¹⁵⁷ Tayyib Okiç, “İslâmiyette İlk Nüfus Sayımı”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1-4 (1959), 11-19; Erşahin, *İslâm Tarihini Anlama Kılavuzu*, 95-98.

¹⁵⁸ İbn Hişâm, *es-Sîretü’n-nebeviyye*, II/126-129; Hamidullah, *Mecmuatü’l-vesaiki’s-siyasiyye*, 59-62; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I/166-182; Hattâb, *Komutan Peygamber*, 45-48; Ağırman, *Hz. Peygamber’in Savaş Stratejisi*, 76-77; Terzi, *Hz. Peygamber ve Hulefâ-yi Râşidîn Döneminde Askerî Teşkilât*, 26-27; Mustafa Özkan, *Medine Vesikası* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2002), 62-72.

¹⁵⁹ Belâzürî, *Ensâbü’l-eşraf*, I/287; Erşahin, *İslâm Tarihini Anlama Kılavuzu*, 102.

1.1. Siyasî ve Sosyal Nedenler

Müşrikler belli periyotlarla Suriye ve Yemen'e ticârî kervanlar düzenlerdi. Müslümanlar Medine'ye hicret ederken mallarını Mekke'de bırakmak zorunda kaldı. Müşrikler her fırsatı kollayarak hicret edenlerin mallarına el koyarak Müslümanlara ekonomik zarar verdi. Müşrikler hicretten kısa bir süre sonra büyük bir servet ile oluşturdukları kervanla Suriye'ye ticârî bir sefer düzenledi. Ebû Süfyân riyasetinde yola çıkan kervanın haberini alan Hz. Peygamber, ashabıyla istişare ederek bu kervana dönüşte baskın düzenleyeceklerini bildirdi. Hz. Peygamber, 2/624 yılında Suriye kervan yolu üzerindeki Bedir'de müşriklerin kervanına taarruzda bulunmak için ashabıyla yola çıktı. Bu haberi alan Ebû Süfyân müşriklerden yardım talep etti.¹⁶⁰

Müşrikler hazırlıklara başladı ve Bedir'e doğru yola çıktı. Ebû Süfyân Bedir'e uğramadan farklı bir yolla Mekke'ye gitti. Tehlikeyi atlattığını bildirmesine rağmen bu fırsatı değerlendiren müşrikler, Müslümanlarla savaşmak istiyordu. Bedir Gazvesi'nde müşrikler ile Müslümanlar karşılaştı. Hz. Peygamber, istedikleri takdirde emniyet içerisinde Mekke'ye gidebileceklerini müşriklere bildirdi. Fakat onlar çatışmadan geri dönmeyeceklerini söylediler. Gazve mübarezeyle başladı. Müslümanlardan sayıca fazla olmalarına karşın müşrikler büyük bir zayıflık verdi. Mahzûmoğulları'ndan Amr b. Hişâm (Ebû Cehil); Cumahoğulları'ndan Ümeyye b. Halef; Abdümenâfoğulları'ndan Utbe b. Rebîa, Şeybe b. Rebîa, Velid b. Utbe; Abdüşemsoğulları'ndan Hanzala b. Ebû Süfyân gibi Mekke'nin ileri gelenlerinin de içinde bulunduğu yetmiş kişi öldürüldü. Yetmiş kişi de esir alındı. Bu esirlerin birçoğu fidye ve okuma yazma karşılığında serbest bırakıldı. Müslümanlar ise on dört şehit verdi.¹⁶¹

Bedir Gazvesi'nde Mekke'de söz sahibi kabilelerin önde gelenleri öldürüldü. Bu netice onlar için büyük bir yenilgiydi. Cahiliye dönemindeki asabiyet ruhunun en önemli unsurlarından biri, kan bağıyla bağlı olduğu kabilelerden biri öldürüldüğünde onun intikamını misliyle almaktı. İntikam alınmadığı takdirde o kabile güçsüz, haysiyet yoksunu ve küçük olarak görülürdü. Ayrıca intikam almayan kabile, daha fazla taarruz ve baskıya maruz kalırdı.¹⁶² Bedir'de babası, kardeşi ve amcası ölen Hind bnt. Utbe gazveden

¹⁶⁰ İbn İshak, *Siretu İbn İshak*, 285-286; Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer b. Vakıd el-Eslemi Vâkıdî, *el-Megazî*, thk. Marsden Jones (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1984), I/19-28; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, II/261-262; İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, II/10-12; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, I/288, 291; Taberî, *Tarihü't-Taberi: Tarihü'r-Rusûl Ve'l-Müluk*, II/421-422, 427.

¹⁶¹ İbn İshak, *Siretu İbn İshak*, 287; Vâkıdî, *el-Megazi*, I/31-152; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, II/265-315, 337, 357, 385; İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, II/12-24; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, I/289-308; Taberî, *Tarihü't-Taberi: Tarihü'r-Rusûl Ve'l-Müluk*, II/423-479.

¹⁶² Sir John Bagot Glubb, *The Life And Times Of Muhammed* (New York: Stein And Day Publishers, 1970), 27; Hitti, *Siyasî ve Kültürel İslâm Tarihi*, I/49-51; Mustafa Çağrıcı, "İntikam", *Türkiye Diyanet*

sonra ağlayıp yas tutmadı. Bunun sebebi kendisine sorulunca şöyle cevap verdi: “Ağlayıp yas tutarsam, Muhammed’in ashabı ve Hazrec’in kadınları bunu duyar. Benimle alay edip sevinirler. Vallahi! Muhammed ve ashabından intikam almadan, kafama yağ sürmeyeceğim. Ebû Süfyân’ın yatağına yaklaşmayacağım. Hüznüm, Muhammed ve ashabından öç alarak geçer, ağlayarak geçmez.”¹⁶³ Ayrıca Ebû Süfyân’da Bedir’den sonra intikam yemini etmiştir.¹⁶⁴

Müşrikler, Müslümanlara karşı yas tutmayı bile yasaklayan bir kin ve öfke içerisindeydi.¹⁶⁵ Bu nedenle öç alma hırsıyla tutuşan müşrikler, başta Ebû Süfyân olmak üzere kabile reislerinden Bedir’in intikamını almanın kendileri için elzem olduğunu dile getiriyordu. Hatta Ebû Süfyân, Uhud Gazvesi hazırlıkları için kervanda malları bulunan müşriklerin ileri gelen tâcirlerinden yardım talebinde bulunurken intikam alacağını açıkça dile getirdi: “Ey Kureyş topluluğu! Muhammed, bize büyük bir bedel ödeterek, bizim en seçkin şahıslarımızı öldürdü. İşte mallarınız, Müslümanlardan intikam alabilmek için bize maddî katkıda bulunun.”¹⁶⁶ Uhud Gazvesi’nin en önemli nedenlerinde biri, müşriklerin Bedir Gazvesi’nde öldürülen yakınlarının intikamını almaktır.¹⁶⁷

Hatta Ebû Süfyân, intikam alma düşüncesiyle Müşriklerin güçsüz olmadığını Müslümanlara göstermek için Bedir Gazvesi’nden yaklaşık iki ay sonra askerî bir birlikle Medine’ye doğru yola çıkıttı. Yahudilere misafir oldu ve Müslümanlar ile ilgili bilgi topladı. Medine’ye saldırı düzenlemeye cesaret edemediğinden, dış mahallere saldırı düzenleyerek geri çekilmek zorunda kaldı. Küçük çaplı bir saldırı düzenleyerek bahçede çalışan iki Müslümanı öldürdü ve bahçeyi ateşe verdi. Bu saldırı Sevîk Gazvesi’ne sebep olsa da ileride Müslümanlar için meşru savunma hakkı doğurmuştur.¹⁶⁸ Ancak bu gazve, Müşriklerin Hz. Peygamber’e ve ashabına olan öfkesini dindirmediği gibi daha da artmasına sebep olmuştur. Müşriklerin hem Bedir hem de Sevîk Gazvesi’nde ve Zeyd b. Harise Seriiyyesi’nde yenilmeleri Uhud Gazvesi’nin siyasî nedenleri arasında

Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/356; A. Gabriel, *İslâm’ın İlk Mareşali Hz. Muhammed*, 70; Acar, “İslâm Tarihi Kaynaklarına Göre Cahiliye ve Savaş”, 135.

¹⁶³ Vâkıdî, *el-Megazi*, I/124.

¹⁶⁴ İbn İshak, *Siretu İbn İshak*, 291; Vâkıdî, *el-Megazi*, I/181; İbn Hişâm, *es-Sîretü’n-nebeviyye*, II/452.

¹⁶⁵ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I/195.

¹⁶⁶ İbn Hişâm, *es-Sîretü’n-nebeviyye*, III/3; Vâkıdî, *el-Megazi*, I/199; İbn Sa’d, *Kitâbü’t-Tabakati’l-kebir*, II/33; Belâzürî, *Ensâbü’l-eşraf*, I/312; Taberî, *Tarihü’t-Taberi: Tarihü’r-Rusûl Ve’l-Müluk*, II/499-500.

¹⁶⁷ İbn Hişâm, *es-Sîretü’n-nebeviyye*, III/73; Vâkıdî, *el-Megazi*, I/199-200; İbn Sa’d, *Kitâbü’t-Tabakati’l-kebir*, II/33; Belâzürî, *Ensâbü’l-eşraf*, I/312; Taberî, *Tarihü’t-Taberi: Tarihü’r-Rusûl Ve’l-Müluk*, II/499.

¹⁶⁸ İbn İshak, *Siretu İbn İshak*, 291-292; Vâkıdî, *el-Megazi*, I/181-182; İbn Hişâm, *es-Sîretü’n-nebeviyye*, II/452-454; İbn Sa’d, *Kitâbü’t-Tabakati’l-kebir*, II/27-28; Belâzürî, *Ensâbü’l-eşraf*, I/310; Taberî, *Tarihü’t-Taberi: Tarihü’r-Rusûl Ve’l-Müluk*, II/473-474.

zikredilmektedir.¹⁶⁹ Ekonomik nedenler başlığı altında Zeyd b. Harise Seriiyesi üzerinde ayrıca durulacaktır.

Müslümanlardan intikam alma düşüncesi müşriklerle sınırlı değildi. Medine’de bulunan Yahudiler de Bedir’de Müslümanların elde ettiği zafere üzülmüştür. Yukarıda değindiğimiz üzere “Medine Vesikası’nda” Yahudiler müslümanların düşman olduğu kabilelerle ittifak etmeyeceklerine dair Hz. Peygamber ile anlaşmışlardı. Bu anlaşmayı hiçe sayarak müşrikleri Müslümanlardan intikam almak için tahrik ediyorlardı. Babası Tay kabilesinden, annesi ise Nadiroğullarından olması hasebiyle kendisini Yahudi olarak gören Kâ’b b. Eşref, Bedir Gazvesi’nde Müslümanların galip geldiğini duyunca: “Yazıklar olsun size! Bugün yerin altı, yerin üstünden daha hayırlıdır.” diyerek Müslümanlara olan duygusunu ve anlaşmayı ihlal ettiğini izhar etti. Zaman kaybetmeden başsağlığı dilemek ve müşrikleri Müslümanlara karşı tahrik etmek için Mekke’ye gitti. Ayrıca Müslümanları hiciv eden şiirler söyleyerek, Müslümanlara karşı düşmanlığının açıkça dile getirmeye başladı.¹⁷⁰

Begavî, Haşr Sûresi’nin birinci ayeti tefsiri bağlamında şöyle bir rivayete değinmektedir: “Bedir Gazvesi’nden sonra Kâ’b b. Eşref, kırk kadar Yahudi ile birlikte Mekke’ye gitti. Hz. Peygamber’e karşı sözlerinin bir olması için anlaşma yaparak müşriklerle ittifak etti. Ebû Süfyan, kırk Yahudi ile birlikte Mescid-i Haram’a girdi. Taraflar Kâbe ile perdesi arasına girerek antlaşmaya uyacaklarına dair yemin etti. Kâ’b b. Eşref ve arkadaşları Medine’ye geri döndü. Cebrail (a.s.), Ebû Süfyan ve Kâ’b b. Eşref arasında yapılan anlaşmayı Hz. Peygamber’e bildirdi. Hz. Peygamber’i ve Müslümanları hiciv eden ifadelerinden dolayı Kâ’b b. Eşref, Muhammed b. Mesleme tarafından öldürüldü.”¹⁷¹

¹⁶⁹ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I/195; Hattâb, *Komutan Peygamber*, 107-109; Hizmetli, *İslâm Tarihi*, 160; William Montgomery Watt, *Hız. Muhammed Medine’de (Muhammad at Medina)*, çev. Süleyman Kalkan (İstanbul: İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Kur’an Araştırmaları Merkezi (KURAMER), 2016), 42; Şevki Ebû Halil, *Siyer Atlası (Hız. Muhammed’in Hayatı)*, çev. Enver Arpa (Ankara: Fecr Yayınevi, 2007), 112-113; İsmail Yiğit, “Sevîk Gazvesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/585; Mahmudov, *Sebepleri ve Sonuçları Açısından Hız. Peygamber’in Savaşları*, 140; A. Gabriel, *İslâm’ın İlk Mareşali Hız. Muhammed*, 185-186.

¹⁷⁰ İbn İshak, *Siretu İbn İshak*, 297; Vâkıdî, *el-Megazi*, 184-185; İbn Hişâm, *es-Sîretü’n-nebeviyye*, II/460-465; İbn Sa’d, *Kitâbü’t-Tabakati’l-kebir*, II/28-31; Taberî, *Tarihü’t-Taberî: Tarihü’r-Rusûl Ve’l-Müluk*, II/487-488; Fethuddîn Muhammed b. Muhammed İbn Seyyidünnâs, *Uyûnü’l-eser fi funûni’l-megâzi ve’s-şemâ’il ve’s-siyer*, thk. Muhammed el-İdû’l-Hatrâvî–Muhyiddin Müstû (Medine-Dımaşk: Mektebetü Dârü’t-Turâsi, 1992), I/448-451.

¹⁷¹ Ebû Muhammed Muhyissünne Hüseyin b. Mesud el-Ferrâ’ Begavî, *Tefsîrû’l-Begavî (Meâlimü’t-tenzil)*, thk. Muhammed Abdullah en-Nemîr vd.- (Riyad: Dârü’t-Tîybe, 1988), 8/67-68; Uri Rubin, “The Assassination of Ka’b b. al-Ashraf”, *Oriens XXXII* (1990), 66; Mehmet Ali Kapar, “Kâ’b b. Eşref”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/3; İsmail Metin, *Fransız Oryantalistlerin Siyer Literatüründe Hız. Muhammed İmajı* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015), 169; Mustafa Avcı, “Peygamberlerle Mücadele Eden Suç Örgütleri”, *Kırıkkale Hukuk Mecmuası (KHM)* 4/1 (2024), 182.

Kastallânî, Kâ'b b. Eşref'in Bedir Gazvesi'nden sonra müşrikleri kışkırtmak için Mekke'ye gittiğini detay vermeden nakletmektedir.¹⁷² Diyârbekrî ise Yahudiler Bedir'de Müslümanların galip geldiklerini gördüklerinde; Tevrat'ta bayrağı düşürmeyecek olanın bu Peygamber olduğuna işaret edildiğini, Hz. Peygamber ile aralarındaki anlaşmayı bozarak Kâ'b b. Eşref önderliğinde müşriklerle anlaşmak için Mekke'ye gittiklerini, yukarıda zikredilen olayı olduğu gibi zikretmektedir.¹⁷³ Ayrıca Muhammed Hamidullah'da detay vermeden, Uhud Gazvesi'nden önce bir grup Yahudi'nin Mekke'ye gittiğini, Müslümanlara karşı olası bir harekatta müşriklere destek olacakları bilgiyi paylaşır. Uhud Gazvesi'nin nedenlerinden biride bu Yahudi grubun müşrikleri intikam almak için kışkırtarak yardım vaadinde bulunmasıdır.¹⁷⁴

Hz. Peygamber, Yahudi ve müşriklerin ittifaklarına kayıtsız kalmayarak karşı hamlede bulundu. Daha önce değinildiği üzere Medine'de belli antlaşmalarla iç güvenlik sağlanmıştı. Bedir'de elde edilen başarı gerek Medine'de gerekse Arap Yarımadasında Müslümanların saygınlığını arttırdı. Bu saygınlık Müslümanları siyasî olarak güçlendirmekle beraber kabilelerin Müslümanlara olan ilgilerini de arttırdı. Müslümanların elde ettiği itibarı hazmedemeyen müşrikler, her fırsatta Hicaz bölgesindeki Arap kabilelerini Müslümanlara karşı intikam almak ve savaşmak için tahrik ediyordu.¹⁷⁵ Hz. Peygamber müşriklerin aksine Medine çevresindeki komşu kabileler ile iyi geçinme politikasını izledi. Bu kabilelere gönderdiği seriyye ve heyetlerle onlara hem İslâm'ı tebliğ etti hem de ittifak antlaşmaları düzenleyerek güvenliğini sağladı.¹⁷⁶ Bu vesileyle 2/624 yılında Benî Cüheyne, Benî Damra, Benî Mudlic, Benî Gıfâr ve Benî Mûzeyne kabileleriyle anlaşarak ittifak kurdu. Bu antlaşmalarda can ve mal güvenliğini

¹⁷² Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr Kastallânî, *el-Mevâhibü'l-ledünniyye bi'l-minahi'l-Muhammediyye*, thk. Me'mûn b. Muhyiddîn el-Cinân (Beyrut-Lübnan: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1996), I/200.

¹⁷³ Diyârbekrî, *Târîhu'l-hamîs*, I/460.

¹⁷⁴ Taberî, *Tarihü't-Taberî: Tarihü'r-Rusûl Ve'l-Müluk*, II/488; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I/198; Muhammed Hamidullah, "Hz. Peygamber'in Büyük Düşmanlarının Psikolojisi", çev. İsmail Yakıt, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (EAÜİFD)* 6 (1986), 217; Watt, *Hz. Muhammed Medine'de*, 40-41; Martin Lings, *Hz. Muhammed'in Hayatı*, çev. Nazife Şişman (İstanbul: İnsan Yayınları, 2009), 169; Ahmet Sezikli, *Hz. Peygamber Devrinde Nifak Hareketleri* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2008), 73-74; İsmail Hakkı Atçeken, "Bazı Oryantalistlere Göre Asr-ı Saâdet'te Yahudiler", *İSTEM* 4 (2004), 113; Muhammed Hamidullah-Casim Avcı Muhammed Hamidullah-Casim Avcı, "Uhud Gazvesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/54.

¹⁷⁵ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I/360; Brockelmann, *İslâm Ulusları ve Devletleri Tarihi*, 20; Frantz Buhl, "Muhammed", *İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1979), 8/464; Hattâb, *Komutan Peygamber*, 107; Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, 166.

¹⁷⁶ Mehmet Ali Kapar, "Hz. Peygamber'in Müşriklerle Yaptığı Bazı Andlaşmalar", *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/2 (1986), 300; Selahattin Polat, "Hz. Peygamber'in a.s. İttifak, Teminat ve Antlaşmalarındaki Diplomatik Taktikler", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5 (1988), 118; Hattâb, *Komutan Peygamber*, 108; Kasım Şulul, "Hz. Peygamber'in (sas) Yaptığı Barış Antlaşmaları Üzerine Bir Değerlendirme", *Siyer İlim, Tarih ve Kültür Dergisi* 7 (2018), 23.

sağlayan, herhangi bir saldırı karşısında birbirlerine yardım edeceklerine dair güvenceyi içeren maddeler yer alıyordu.¹⁷⁷ Bu ittifaklar Müşriklerin Arap kabileler nezdindeki siyasî nüfuzunu azaltmakla birlikte Müslümanları güçlendirmiştir. Bu sebeple Uhud Gazvesi'nin siyasî nedenlerinden biri de Müslümanların elde etmiş olduğu siyasî nüfuza ve güce büyük bir darbe vurma düşüncesidir.¹⁷⁸

Müslümanların bölgedeki faaliyetleri neticesinde Arap kabileler nezdindeki itibarı ve saygınlığı arttı. Öte taraftan Kureyşlilerin Arap yarımadasındaki kabileler içinde belli bir sosyal statüsü vardı. Müşriklerin Bedir Gazvesi'nde ve diğer askerî faaliyetlerde elde ettikleri başarısızlıklar bu sosyal statülerini sarstı. Böylece kabileler içinde söz sahibi olma ve liderlik vasfı gibi hasletleri yavaş yavaş ellerinden gidiyordu. Bu vesileyle Uhud Gazvesi, kaybettiklerini elde etmek için büyük bir fırsattı. Dolayısıyla Uhud Gazvesi'nin nedenlerinden biri de Mekke'deki müşriklerin Bedir hezimetiyile zedelenen itibarlarını geri kazanmaktı.¹⁷⁹

1.2. Ekonomik Nedenler

Hız. Peygamber yukarıda isimlerini zikrettiğimiz kabilelerle sadece siyasî açıdan Medine'nin güvenliğini sağlamak için antlaşma yapmadı. Bu antlaşmaların bir sebebi de Kureyşlilerin kuzeye ve Kızıldeniz sahiline doğru giden ticârî kervan yolları üzerindeki Müslümanların siyasî hakimiyetini tesis ederek müşrikleri ekonomik olarak zayıflatmaktı. Hız. Peygamber'in yapmış olduğu hamleler müşriklerin ticârî hareketlerini sınırlandırdı. Öyle ki sadece Habeşistan ile ticaret yapabiliyorlardı. Bu da onların ticârî olarak zarara uğratiyordu. Çünkü Suriye ile yapılan ticaret müşrikler için çok daha önem

¹⁷⁷ Hamidullah, *Mecmuatü'l-vesaiki's-siyasîyye*, 262-283; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 360-371; Polat, "Hız. Peygamber'in a.s. İttifak, Teminat ve Antlaşmalarındaki Diplomatik Taktikler", 118; Kapar, "Hız. Peygamber'in Müşriklerle Yaptığı Bazı Andlaşmalar", 304-307; Şulul, "Hız. Peygamber'in (sas) Yaptığı Barış Antlaşmaları Üzerine Bir Değerlendirme", 23.

¹⁷⁸ Watt, *Hız. Muhammed Medine'de*, 39; Marshall G. S. Hodgson, *İslâm'ın Serüveni: Bir Dünya Medeniyetinde Bilinç ve Tarih: İslâm'ın Klasik Çağı*, çev. Alp Eker vd. (İstanbul: İz Yayıncılık, 1995), I/130; Buhl, "Muhammed", 8/464; Lings, *Hız. Muhammed'in Hayatı*, 181-183; Hattâb, *Komutan Peygamber*, 109; Polat, "Hız. Peygamber'in a.s. İttifak, Teminat ve Antlaşmalarındaki Diplomatik Taktikler", 118-119; İhsan Süreyya Sırma, *İslâmî Tebliğin Medine Dönemi Ve Cihad* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2017), 80; Sarıçam, *Hız. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, 166, 169; Mahmudov, *Sebepleri ve Sonuçları Açısından Hız. Peygamber'in Savaşları*, 126; A. Gabriel, *İslâm'ın İlk Mareşali Hız. Muhammed*, 187; Alkan, *Oryantalistlerin Gözüyle Hız. Peygamber'in Müşriklere Karşı Askerî Faaliyetleri*, 121-122.

¹⁷⁹ Watt, *Hız. Muhammed Medine'de*, 39; Hodgson, *İslâm'ın Serüveni*, I/130; Buhl, "Muhammed", 8/464; Hattâb, *Komutan Peygamber*, 109; Mehdi Rızkullah Ahmed, *es-Sîretü'n-Nebeviyye fî dav'i'l-mesâdiri'l-asliyye* (Riyad: Merkezü'l-Melik Faysal li'l-Buhus ve Dirasati'l-İslâmiyye, 1992), 379; Ahmed Muhammed Alîmî, *Durûs fî es-sîretü'n-Nebeviyye ve abrehâ* (Birleşik Arap Emirlikleri: Mecmûâtün Câmîati'l-İmârâtü'l-Arabiyyetü'l-Muttehîde, 2000), 167; Sırma, *İslâmî Tebliğin Medine Dönemi Ve Cihad*, 80-81; Sarıçam, *Hız. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, 166; A. Gabriel, *İslâm'ın İlk Mareşali Hız. Muhammed*, 186-187; Mahmudov, *Sebepleri ve Sonuçları Açısından Hız. Peygamber'in Savaşları*, 143; Cuma Karan, *Kaybedilmiş Bir Zaferin Öyküsü Uhud Savaşı Psiko-Sosyo-Tarihsel (Pst) Bir Analiz* (İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2024), 77.

arz ediyordu.¹⁸⁰ Daha öncede zikrettiğimiz üzere ticaret müşriklerin can damarıydı. Müşriklerin ekonomisi yaptıkları ticarete dayanıyordu. Bu sebeple Suriye-Mısır kervan yolunun güvenliğini tesis etmek hatta Yemen’le olan ticârî ilişkilerinin akamete uğramaması için bazı kabilelerin desteğini de alarak Müslümanlara saldırmak istemeleri Uhud Gazvesi’nin en önemli ekonomik nedenleri arasındadır.¹⁸¹

Müşriklerin kervan yolu üzerindeki tüm kabileler Müslümanlar ile ittifak halinde değillerdi. Bunlardan Tâif’teki Benî Sakîf, Benî Süleym ve Gatafân kabileleri de müşriklerle müttefik halindeydi.¹⁸² Benî Süleym ve Gatafân kabilesi, müşrikler seyahat ederken iâşe temin etmekle birlikte konaklama imkânı sunar, ticârî kervanların güvenliğini sağlardı. Hz. Peygamber, müşrikler için hayati önem sahip olan bu ekonomik imkânı akamete uğratmak istiyordu. Ayrıca bu kabileler de müşriklerle ittifak içerisinde olduklarından, ticârî anlamda zarara uğramamak adına her fırsatta Müslümanlara saldırı düzenliyordu. Bu nedenle Hz. Peygamber bu kabilelerin Medine’ye saldırı düzenleyecekleri haberini alınca, 2/624 (Nisan veya Temmuz) yılında onlar üzerine askerî bir harekât düzenledi. Fakat bir çatışma çıkmadan sadece ganimet elde edildi.¹⁸³ Yine aynı yıl Eylül ayında Gatafân¹⁸⁴ ve Kasım ayında da Benî Süleym¹⁸⁵ kabilesinin Müslümanlara saldırı hazırlığı içinde oldukları bilgisi Müslümanlara ulaştı. Hz. Peygamber bunlara karşı askerî sefer düzenledi.¹⁸⁶ Bu gazvelerde çatışma yaşanmadan ganimet elde edildi. Müslümanlar, Suriye-Mısır kervan yolu üzerindeki kabileler üzerinde hakimiyet kurmayı

¹⁸⁰ Hattâb, *Komutan Peygamber*, 107.

¹⁸¹ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I/361; Hamidullah, *Hz. Peygamber’in Savaşları*, 55; Canon Edward Sell, *The Battles Of Badr And Of Uhud* (London, Madras And Colombo: The Christian Literature Society, 1909), 69; Hodgson, *İslâm’ın Serüveni*, I/130; Polat, “Hz. Peygamber’in a.s. İttifak, Teminat ve Antlaşmalarındaki Diplomatik Taktikler”, 118-119; Ahmed, *es-Sîretü’n-Nebeviyye*, 379; Alîmî, *Durûs fi es-sîretü’n-Nebeviyye*, 167; Ahmet Özel, *İslâm Devletler Hukukunda Savaş Esirleri* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2014), 48; Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, 169; Kapar, “Hz. Peygamber’in Müşriklerle Yaptığı Bazı Andlaşmalar”, 302; Karan, *Kaybedilmiş Bir Zaferin Öyküsü Uhud Savaşı*, 75-76.

¹⁸² Brockelmann, *İslâm Ulusları ve Devletleri Tarihi*, 20; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I/407.

¹⁸³ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I/395-396; Hüseyin Algül, “Karkaratülküdr Gazvesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/498; Ebû Halil, *Siyer Atlası*, 112, 114; Mahmudov, *Sebepleri ve Sonuçları Açısından Hz. Peygamber’in Savaşları*, 332-334.

¹⁸⁴ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I/425-426; Hüseyin Algül, “Gatafân (Benî Gatafân)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/399-400; Ebû Halil, *Siyer Atlası*, 112, 117.

¹⁸⁵ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I/390-395; Ebû Halil, *Siyer Atlası*, 112, 118; Mehmet Azimli, “Süleym (Benî Süleym)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/55-56.

¹⁸⁶ İbn İshak, *Siretu İbn İshak*, 293-294; Vâkîdî, *el-Megazi*, I/182-183, 193-196; İbn Hişâm, *es-Sîretü’n-nebeviyye*, II/455; İbn Sa’d, *Kitâbü’t-Tabakati’l-kebir*, II/28, 31-32; Belâzürî, *Ensâbü’l-eşraf*, I/310-311; Taberî, *Tarihü’t-Taberî: Tarihü’r-Rusûl Ve’l-Müluk*, II/487, 492; İbn Seyyidünnâs, *Uyûnü’l-eser*, I/443, 447-448.

başardı. Böylece Hz. Peygamber'in hem müşrikleri hem de müttetiklerini ekonomik açıdan zayıf duruma düşürmesi Uhud Gazvesi'nin sebepleri arasındadır.¹⁸⁷

Hz. Peygamber'in Kureyş'in ekonomik faaliyetlerine karşı yaptığı hamleler onları zor durumda bıraktı. Müşrikler ekonomik olarak büyük bir getirisi olan Suriye-Mısır kervan yolunu kullanamaz hale geldi. İbn Hişâm ve Vâkîdî'de geçen bir rivayet bu durumu açıklar niteliktedir: “Kureyş kabilesi Şam yolunu kullanmaktan çekiniyordu. Çünkü ticaretle geçimlerini sağlayan bir kabile oldukları için Hz. Peygamber ve ashabından ürküyordu.”¹⁸⁸ Müşrikler, Suriye-Mısır yolu üzerinde yaptıkları ticaretin akamete uğramaması için farklı alternatifler geliştirmek durumunda kaldılar. Bu yönüyle Müşriklerin Irak yolunu kullanmak zorunda kalması,¹⁸⁹ müşriklerin ekonomik olarak darda olduklarının¹⁹⁰ ve alternatif bir yol arayışı içinde olduklarını kanıtlamaktadır.

Hz. Peygamber'in müşrikleri zor durumda bırakan bu stratejik hamlesi Kureyş'in oligarşik zümresini tedirgin etti.¹⁹¹ Safvân b. Ümeyye müşrik liderle yaptığı konuşmada bunu açıkça ifade etmektedir: “Muhammed ve arkadaşları ekonomimizi akamete uğrattı. Bu durumda ona ve ashabına ne yapacağımızı da kestiremiyoruz. Sahil yolunun kontrolü de ellerindedir. Bu yol üzerinde bulunan kabileler ile ittifak kurarak birlikte hareket ediyorlar. Artık hangi yolu takip edeceğimizi bilemez olduk. Mallarımızı yazın Suriye'ye, kışın da Habeşistan'a götürüp ticaret için harcıyorduk. Artık bir çare bulamazsak evimizde oturup mallarımızı yiyip tüketiriz, neticede ondan geriye hiçbir şey kalmayacak.”¹⁹² Sermaye sahibi müşriklerin ticârî gelirlerinin azalması, Müslümanlara karşı intikam alma duygularını daha da kabarttığını göstermektedir.

Müşrikler bu çaresizliklerini dile getirerek, bu ekonomik darboğazından bir çıkış yolu arama girişimleri neticesini verdi. Safvân b. Ümeyye müşriklerin çaresizliklerini açıkça ortaya koyan bu konuşmayı yaparken yanında bulunan Esved b. Muttalib, sahil

¹⁸⁷ Safiyyürrahmân Mübârekfûrî, *er-Rahîku'l-mahtûm* (İsmailiyye: Mektebetü'n-Nûrî'l-İslâmî, 1976), 193; Muhammed Gazâlî, *Fıkhü's-sîre* (İskenderiye: Dârü'd-Da've, 1988), 285; Watt, *Hz. Muhammed Medine'de*, 39-40; Polat, “Hz. Peygamber'in a.s. İttifak, Teminat ve Antlaşmalarındaki Diplomatik Taktikler”, 119; Ahmed Râtîb Armûş, *Kıyâdetü'r-Resûl es-siyâsiyye ve'l-askerîyye* (Beyrut: Dârü'n-Nefâis, 1989), 55; Lings, *Hz. Muhammed'in Hayatı*, 181-182; Hizmetli, *İslâm Tarihi*, 160; Mahmudov, *Sebepleri ve Sonuçları Açısından Hz. Peygamber'in Savaşları*, 125, 334-337; A. Gabriel, *İslâm'ın İlk Mareşali Hz. Muhammed*, 186-187; Alkan, *Oryantalistlerin Gözüyle Hz. Peygamber'in Müşriklere Karşı Askerî Faaliyetleri*, 122.

¹⁸⁸ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, II/459; Vâkîdî, *el-Megazi*, I/197; Taberî, *Tarihü't-Taberi: Tarihü'r-Rusûl Ve'l-Müluk*, II/492; Hattâb, *Komutan Peygamber*, 101.

¹⁸⁹ İbn İshak, *Siyer*, 370; Vâkîdî, *el-Megazi*, I/197; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, II/459; İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâtü'l-kebir*, II/33; Sell, *The Battles Of Badr And Of Uhud*, 44; Hizmetli, *İslâm Tarihi*, 160; A. Gabriel, *İslâm'ın İlk Mareşali Hz. Muhammed*, 187.

¹⁹⁰ Sell, *The Battles Of Badr And Of Uhud*, 44; Mahmudov, *Sebepleri ve Sonuçları Açısından Hz. Peygamber'in Savaşları*, 125-126.

¹⁹¹ A. Gabriel, *İslâm'ın İlk Mareşali Hz. Muhammed*, 187.

¹⁹² Vâkîdî, *el-Megazi*, I/197; Taberî, *Tarihü't-Taberi: Tarihü'r-Rusûl Ve'l-Müluk*, II/492-493; Hattâb, *Komutan Peygamber*, 102.

yolunu kullanmaktan vazgeçmelerini, bu güzergaha alternatif olarak Irak yolunu kullanmalarını önerdi. Safvân b. Ümeyye ona bu yolu bilmediğini söylemesi üzerine Ebû Zem'a ona Irak yolunu gözleri kapalı yürümesini sağlayacak iyi bir kılavuz önerdi.¹⁹³ Safvân hemen kılavuzla görüştü. Kılavuz ona Irak'a giden yolu takip ederek Necid çölünden Suriye'ye götüreceğini ve Müslümanların da bu zorlu çöle girme cesaretinde bulunamayacaklarını dile getirdi. Bu fikri beğenen Safvân b. Ümeyye hemen hazırlıklara başladı. Birçok müşrik mallarıyla bu kervana dahil oldu. Safvân b. Ümeyye üç yüz bin dirhem değerinde altın, gümüş ve ticârî sermayeyle, Ebû Zem'a üç yüz miskal altın ve gümüşle ayrıca Ebû'l-Âs, Abdullah b. Ebû Rebîa, Hüveytîb b. Abdüluzzâ gibi Kureyşli müşrikler de kervana sermayeleriyle katıldı. Hatta Ebû Süfyân'ın da büyük miktarda gümüşle kervana katıldığı zikredilmektedir.¹⁹⁴ Daha sonra bu kervan Necid ve Tihâme çöl sınırında bulunan Zâtûrk yolunu takip ederek Suriye'ye gitmek üzere yola çıktı.¹⁹⁵

Müslümanlar çok geçmeden müşriklerin yapmış oldukları bu hazırlıklardan haberdar oldu. Kervan yola çıktıktan sonra Eşca' kabilesine mensup Nuaym b. Mes'ûd, Nadiroğulları kabilesinden Kinâne b. Ebû'l-Hukayk'ın davetlisi olarak Medine'ye geldi. Henüz içkinin yasak olmadığı bir zaman diliminde Yahudi'nin misafirine verdiği içkili ziyafete sahabeden Salîb b. Nu'mân b. Eslem de iştirak etti. Nuaym b. Mes'ûd içkinin tesiriyle Safvân b. Ümeyye ve beraberindekilerin sermayeleriyle yola çıktıkları bilgisini verdi. Salîb b. Nu'mân bu gizli haberi duyar duymaz Hz. Peygamber'e bildirdi.¹⁹⁶

Hiz. Peygamber bu haberi aldıktan sonra 3/624 (Kasım) yılında Zeyd b. Hârise komutasında yüz kişiden oluşan atlı seriyye birliğini kervanı ele geçirmek üzere gönderdi. Hiz. Peygamber'in amacı daha önce stratejik olarak hayata geçirdiği müşriklerin ekonomik yollarını kısıtlama düşüncesini bu seriyyede de uyguladı. Medine'den yola çıkan askerî birlik Necid'e doğru yola çıktı. Zeyd b. Hârise komutasındaki birlik Rebeze ile Gamre topraklarında bulunan Karede suyunun üstünde kervana ani bir baskın düzenledi. Müşrik tâcirler bu ani saldırı karşısında direnç gösteremeden mallarını geride bırakıp kaçtı. Askerî birlik ganimet olarak yaklaşık yüz bin dirhem gümüş ve iki esir elde

¹⁹³ Asri Çubukçu, "Furât b. Hayyân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/218.

¹⁹⁴ İbn İshak, *Siyer*, 370; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, II/459; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I/196.

¹⁹⁵ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, II/459; Vâkıdî, *el-Megazi*, I/197-198; İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, II/32-33; Taberî, *Tarihü't-Taberi: Tarihü'r-Rusûl Ve'l-Müluk*, II/493; Sell, *The Battles Of Badr And Of Uhud*, 44; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I/195-196; Neşet Çağatay, "Zeyd b. Hârise", *İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1986), 13/547; Hattâb, *Komutan Peygamber*, 102; Lings, *Hiz. Muhammed'in Hayatı*, 183.

¹⁹⁶ Vâkıdî, *el-Megazi*, I/198; Ahmet Önkâl, "Karede Seriyyesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/487.

ederek Medine'ye geri döndü. Kılavuz Furât b. Hayyân müslüman oldu ve azad edildi.¹⁹⁷ Müslümanlar daha önce Suriye-Mısır ticaret yolunu kapattıkları gibi Karede Seriyyesi ile de Necid-Irak ticaret yolundan da gitmelerine engel oldu. Hz. Peygamber bu vesileyle müşriklere ticaret yollarında egemenliklerini güçlendirdikleri imajını verdi. Böylece müşrikleri ekonomik olarak baskı altına almıştır.¹⁹⁸

Hz. Peygamber, Bedir Gazvesiyle birlikte yukarıda da değinildiği üzere müşrikleri ekonomik olarak baskı altında tutmaya yönelik stratejik askerî ve siyasî hamlelerde bulundu. Sonuçta müşrikler, Hz. Peygamber'in takip ettiği stratejiye karşı önemli bir hamle yapamadı. Zeyd b. Hârise'nin düzenlediği bu askerî sefer ile kervanları ele geçirilen ve büyük bir zarara uğrayan müşrikler,¹⁹⁹ Müslümanlara karşı koymak için büyük bir hazırlığa başladı. Bundan dolayı Uhud'dan önce gerçekleşen Karede Seriyyesi, Uhud Gazvesi'nin ekonomik sebebi arasında zikredilmektedir.²⁰⁰

Müşriklerin Hz. Peygamber'in Uhud Gazvesi'ni ganimet ve maddi kazanç elde etmek için gerçekleştirdiği iddiası, bu çalışmada da görüleceği üzere tarihî verilerle çelişmektedir. İsmail Metin'in "*Fransız Oryantalistlerin Siyer Literatüründe Hz. Muhammed İmajı*" adlı doktora çalışmasında, Fransız oryantalistlerin Uhud Gazvesi'nin nedeni olarak Hz. Peygamber'in ve Müslümanların ganimet elde etme olduğunu dile getirmektedir. Böylece Fransız oryantalistler, Hz. Peygamber ve ashabı için "*silahlı bir Peygamber*" imajı vermeye çalışmaktadır.²⁰¹ Her ne kadar bazı oryantalistler Hz. Peygamber'in bu askerî stratejisini sadece ganimet elde etme gayesini taşıdığını iddia etse de müşrikleri ekonomik olarak baskı altında tutmak için askerî faaliyetleri düzenlemesi, onun gazve ve seriyyeleri salt ganimet elde etmek için yaptığını göstermez. Çünkü hem yukarıda verilen gazve tanımına hem de Hz. Peygamber'in gazve ve seriyyeleri ile ilgili çalışmalara bakıldığında Uhud Gazvesi'nin müşriklerin saldırılarına karşı koymak için yapıldığı görülecektir.²⁰²

¹⁹⁷ İbn İshak, *Siretu İbn İshak*, 296-297; İbn Hişâm, *es-Siretü'n-nebeviyye*, II/459-460; Vâkîdî, *el-Megazi*, I/198; Taberî, *Tarihü't-Taberî: Tarihü'r-Rusûl Ve'l-Müluk*, II/492-493; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I/195-196; Çağatay, "Zeyd b. Hârise", 13/547; Lings, *Hz. Muhammed'in Hayatı*, 183; Hizmetli, *İslâm Tarihi*, 160; Ebû Halil, *Siyer Atlası*, 119-120; Çubukçu, "Furât b. Hayyân", 13/218; Önkâl, "Karede Seriyyesi", 24/487; A. Gabriel, *İslâm'ın İlk Mareşali Hz. Muhammed*, 187-186.

¹⁹⁸ Sell, *The Battles Of Badr And Of Uhud*, 45; Hattâb, *Komutan Peygamber*, 102-103; Serdar Özdemir, *Hz. Peygamber'in Seriyyeleri* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 1996), 12-13; Mahmudov, *Sebepleri ve Sonuçları Açısından Hz. Peygamber'in Savaşları*, 129.

¹⁹⁹ Hattâb, *Komutan Peygamber*, 101.

²⁰⁰ Sell, *The Battles Of Badr And Of Uhud*, 45; Mübârekfûrî, *er-Rahîku'l-mahtûm*, 193; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I/196; Gazâlî, *Fıkhü's-sîre*, 285; Armûş, *Kıyâdetü'r-Resûl*, 55-56; Ahmed, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, 377; Lings, *Hz. Muhammed'in Hayatı*, 183; Mahmudov, *Sebepleri ve Sonuçları Açısından Hz. Peygamber'in Savaşları*, 129, 143.

²⁰¹ Metin, *Fransız Oryantalistlerin Siyer Literatüründe Hz. Muhammed İmajı*, 184.

²⁰² Mehmet Ali Kapar, *Hz. Muhammed (s.a.v.)'in Müşriklerle Münasebeti* (İstanbul: Esra Yayınları, 1993), 279-280; Mahmudov, *Sebepleri ve Sonuçları Açısından Hz. Peygamber'in Savaşları*, 564-565.

1.3. Dinî Nedenler

Bu gazvenin önemli nedenlerinden biri de dinîdir. Müşriklerin Medine'ye hicret eden Hz. Peygamber ve Müslümanlara engel olmaya çalıştıklarını, hatta onları öldürme planı yaptıkları halde başarısız olduklarını yukarıda zikrettik. Müşrikler, Müslümanların yükselen prestijine ve İslâm'ın Arap yarımadasında yayılmasına mâni olamadı. İslâm'a ve Müslümanlara karşı büyük bir düşmanlık beslemelerine neden oldu. Bedir'de sarsılan itibarlarını düzeltmek isteyen müşrikler, Müslümanların Medine'deki ve bölgedeki nüfuzlarını kırmak istiyordu. Böylece Uhud Gazvesi'nin en önemli nedenlerinden biri de İslâm'ın yayılışına engel olmak, Hz. Peygamber'i ve Müslümanları ortadan kaldırmaktı. Bunun için müşrikler olan güçleriyle Uhud Gazvesi'ne hazırlanıyordu.²⁰³

Müşriklerin Arap yarımadasında yıllardan beri süre gelen dinî, siyasî, sosyal ve ekonomik bir düzeni vardı. Bölge halkı bu düzeni kanıksamıştı. Hz. Peygamber, İslâm'ı anlatmaya başlayınca bu düzen bozulmaya başladı. Özellikle Hicaz bölgesindeki dinî yapının hayatın tüm yönlerini şekillendirdiğine yukarda değindik. Bu sebeple İngiliz oryantalist Canon Edward Sell, Uhud Gazvesi'nin nedenlerinden biri de müşriklerin bu düzenini bozan, Hz. Peygamber ve Müslümanlar olduğu kanaatindedir.²⁰⁴

Müşriklerin İslâm davetini engelleme ve Müslümanlara muhalefet etme girişimleri her fırsatta devam ediyordu. İslâm dininin vazettiği kurallar gereği insanı ve yaşamını bazı kurallarla temin altına aldı. İslâm'ın Zarurât-ı dîniyye olarak bilinen; vatani, canı, malı, akli, dinî, iffeti, insan haysiyetini ve onurunu korumak gibi temel ilkeleri vardır. Bu ilkeler tüm insanların sahip olduğu haklardır.²⁰⁵ Müşriklerin İslâm'ı ve Müslümanları ortadan kaldırma girişimleri neticesinde bu hakları ihlal etmeye başladı.²⁰⁶ Müslümanlar da kendi değerlerini koruma adına meşru müdafaa hakkını kullanarak müşriklerle mücadele ettiği ortadır. Buna rağmen Sell, Uhud Gazvesinde Müslümanları saldıran taraf olarak gösterme eğilimindedir.²⁰⁷ Fakat tarihî vakalar sebep-sonuç ilişkisi

²⁰³ Semhûdî, *Vefâü'l-vefa bi ahbari dari'l-Mustafa*, I/477; William Montgomery Watt, *Hiz. Muhammed Peygamber ve Devlet Adamı (Muhammad: Prophet and Statesman)*, çev. Erdem Türközü (İstanbul: İletişim Yayınları, 2015), 153; Frantz Buhl, "Bedir", *İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1979), 2/443; Mahmudov, *Sebepleri ve Sonuçları Açısından Hiz. Peygamber'in Savaşları*, 143.

²⁰⁴ Sell, *The Battles Of Badr And Of Uhud*, 33-44; İbrahim Sarıçam vd., *İngiliz ve Alman Oryantalistlerin Hiz. Muhammed Tasavvuru* (Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2011), 267; Alkan, *Oryantalistlerin Gözüyle Hiz. Peygamber'in Müşriklere Karşı Askerî Faaliyetleri*, 122.

²⁰⁵ Mahmut Çınar, "Zarûrât-ı dîniyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/138; Erşahin, *İslâm Tarihini Anlama Kılavuzu*, 102; Merve Şişman, "Nefsin (Canın) Korunması İlkesine Muhalif Bazı Rivayetler ve Tahlili", *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 15/1 (2022), 1.

²⁰⁶ Watt, *Hiz. Muhammed Medine'de*, 43; Hizmetli, *İslâm Tarihi*, 152-154; Mahmudov, *Sebepleri ve Sonuçları Açısından Hiz. Peygamber'in Savaşları*, 137-138; Karan, *Kaybedilmiş Bir Zaferin Öyküsü Uhud Savaşı*, 42.

²⁰⁷ Sell, *The Battles Of Badr And Of Uhud*, 69.

içerisinde kronolojik olarak incelendiğinde Müslümanların savunma amacıyla Uhud Gazvesi'ni yaptığı görülecektir.²⁰⁸

Mehmet Ali Kapar'ın “*H. Muhammed'in Müşriklerle Dinî ve Siyasî Münasebetleri*” adlı doktora çalışmasında, H. Peygamberin gazve ve seriyyelerini; devletin varlığını devam ettirmek, istihbarat toplamak, İslâm'ı tebliğ etmek, meşru müdafaada bulunmak, düşman kervanını takip etmek, antlaşmalara ihanet edenleri cezalandırmak, müşriklerin harp tekliflerine karşılık vermek, putları tahrip etmek gibi belli başlı nedenlerle yaptığını dile getirmektedir.²⁰⁹ Müşriklerin gazveden önce Medine'ye ani bir saldırı düzenleyerek sahabileri öldürme gibi bir niyetleri olduğundan Uhud Gazvesi'nin savunma amacıyla yapıldığını ifade etmektedir.²¹⁰ Dolayısıyla Müslümanlar İslâm davetini özgürce anlatabilmek, vatanlarını ve değerlerini muhafaza etmek gibi saikler, Uhud Gazvesi'nin nedenleri arasında yer almaktadır.²¹¹

Müslümanlar yukarıda zikredildiği gibi temel ihtiyaçları olan can, mal, din ve barınma güvenliklerinin müşrikler tarafından ellerinden alınması gibi sebeplerden dolayı Medine'ye hicret etti. Müslümanlar Medine'yi yurt edindikten çok kısa bir süre içinde hakimiyeti elde edip siyasî, sosyal, dinî ve ekonomik faaliyet yürüttü. Müslümanlar için Medine “emin bir belde” haline geldi. Bu şehir müşrikler için büyük bir tehdit olamaya başladı. Uhud Gazvesi'nin nedenlerinden biride güvenilir bir şehir haline gelen Medine'nin Müslümanlar için İslâm dinini özgür olmayan bir biçimde, güvensiz ve yaşanamaz bir şehir haline getirmektir.²¹²

2. Uhud Gazvesi'nin Hazırlık Safhası

2.1. Mekke Müşriklerinin Hazırlık Süreci

Medine'de Müslümanların tebliğ faaliyeti ve güçlenmesi sonucu müşriklerin birçoğu Müslüman oldu, bazıları da münafıklığı tercih etti ve diğerleri de azınlık olarak kaldı. Medine çevresindeki kabileler de Müslümanların gücünü kabullenerek ittifaka dâhil oldu. H. Peygamber ile ittifakta bulunmayan azınlıklar ise çekindiklerinden dolayı müşriklerle ilişkilerini endişe içinde devam ettiriyordu.²¹³ Müşrikler, yukarıda

²⁰⁸ Kapar, *H. Muhammed (s.a.v.)'in Müşriklerle Münasebeti*, 178-179; Mehmet Ali Kapar, “H. Peygamberin Savaşlarına Genel Bir Bakış”, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/3 (1990), 399; Mahmudov, *Sebepleri ve Sonuçları Açısından H. Peygamber'in Savaşları*, 564.

²⁰⁹ Kapar, *H. Muhammed (s.a.v.)'in Müşriklerle Münasebeti*, 170-188.

²¹⁰ Kapar, *H. Muhammed (s.a.v.)'in Müşriklerle Münasebeti*, 178-179.

²¹¹ Hattâb, *Komutan Peygamber*, 109; Erşahin, *İslâm Tarihini Anlama Kılavuzu*, 102; Mahmudov, *Sebepleri ve Sonuçları Açısından H. Peygamber'in Savaşları*, 137-139.

²¹² Hattâb, *Komutan Peygamber*, 107.

²¹³ Hattâb, *Komutan Peygamber*, 108.

zikrettiğimiz siyasî, sosyal, ekonomik ve dinî nedenlerden dolayı Müslümanlara karşı büyük bir saldırı hazırlığı içine girdi.²¹⁴

Bedir Gazvesi'ndeki mağlubiyeti unutmayan müşrikler, Müslümanlardan Bedir Gazvesi'nin intikamını almak için Mekke'nin yeni lideri olan Ebû Süfyan'dan harekete geçmesini istedi. Bedir'de müşriklerin ileri gelenlerinin öldürüldüğü yukarıda zikrettik. Özellikle babaları, kardeşleri ve oğulları öldürülen İkrime b. Ebû Cehil, Safvân b. Ümeyye, Abdullah b. Ebû Rebâa, Esved b. Muttalib b. Esed, Hâris b. Hişâm, Huceyr b. Ebû İhâb, Cübeyr b. Mut'im ve Hüveytîb b. Abdüluzzâ gibi Mekkeli asilzadeler söz birliği ederek Ebû Süfyan'ı ikna etmek için yanına gittiler. Ebû Süfyan'a, Bedir'de en yakınları olan "ashâbü'l-kalîb"²¹⁵ büyük bir musibete uğradığını, acılarının hafiflemesi ve gönüllerinin rahatlaması için büyük bir ordu hazırlayarak Müslümanlara saldırmanın elzem olduğunu bildirdiler. Müşriklerin Müslümanlardan öç alma konusundaki kararlılığını gören Ebû Süfyan, kendisine teklifte bulunan grupla birlikte Kureyş kabilesinin diğer mensuplarıyla görüşmek üzere yanlarına gitti. Müslümanlara karşı çarpışacak ordunun hazırlanması gerekliliği konusunu görüştü.²¹⁶ Müşrikler, Müslümanlara karşı ordu hazırlanmasının zorunlu olduğunu ve gerekli desteği vereceklerini Ebû Süfyan'a ilettiler.²¹⁷ Böylece müşrikler, yaklaşık bir yıl boyunca Uhud Gazvesi için hazırlıklara başlamıştır.²¹⁸

2.1.1. Malî Kaynak Bulma Çabaları

Ebû Süfyan b. Harb, Bedir Gazvesi'nde Müslümanlardan kurtardığı kervandaki ticaret mallarını Dârünnedve'ye yerleştirerek, müşrikler savaştan dönünceye kadar kimseye dağıtmadı. Bedir'de en yakınları öldürülen yukarıda isimlerini zikrettiğimiz Mekke'nin soyluları, ticaret mallarının Dârünnedve'de muhafaza edildiğini gördü. Bunun üzerine bu asilzadeler Ebû Süfyan'a şöyle bir teklifte bulundu: "Ey Ebû Süfyan! Dârünnedve'de muhafaza ettiğin mallara bir bak. Bunların Mekke ahalisinin ve Kureyş'ten öldürülenlerin malları olduğunu da çok iyi biliyorsun. Onlar iyi kalpli insanlardır. Ticaret mallarıyla Muhammed'e karşı bir ordu teçhiz etmek istiyor. Kabilelerimiz içinde kimlerin babasının ve çocuğunun öldürüldüğünü de görüyorsun."

²¹⁴ İbn İshak, *Siretu İbn İshak*, 302; Vâkıdî, *el-Megazi*, I/199-200; İbn Hişâm, *es-Sîretü 'n-nebeviyye*, III/3; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, I/312.

²¹⁵ Ashâbü'l-Kalîb: Kuyu sahipleri anlamına gelmektedir. Bedir Gazvesinde öldürülen müşrikler için kullanılan bir isimdir. bk. İbn İshak, *Siyer*, 376; Ebu Muhammed Cemaleddin Abdülmelik İbn Hişâm, *Siret-i İbn-i Hişâm: İslâm Tarihi*, çev. Hasan Ege (İstanbul: Kahraman Yayınları, 2006), III/83.

²¹⁶ Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, I/312.

²¹⁷ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, II/721.

²¹⁸ İbn İshak, *Siretu İbn İshak*, 301-302; Vâkıdî, *el-Megazi*, I/199-200; İbn Hişâm, *es-Sîretü 'n-nebeviyye*, III/3; İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, II/33; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, I/312; Taberî, *Tarihü't-Taberi: Tarihü'r-Rusûl Ve'l-Müluk*, II/500; İbn Seyyidünnâs, *Uyûnü'l-eser*, II/5-6.

Ebû Süfyân ileri gelenlerin tekliflerinde ciddi olduklarını görünce genel kanaati öğrenmek adına, Kureyş kabilesinin bu teklife razı olup olmayacağını sordu. Müşrikler: “Evet” deyince, bu teklifi ilk kabul edenin kendisi olduğunu ve Abdümenâfoğullarının kendisiyle birlikte hareket edeceğini dile getirdi. Ayrıca Ebû Süfyân, Müslümanlara karşı öfkeli olduğunu ve intikam ateşiyle tutuştuğunu söyledi. Çünkü Kureyş’in eşrafları ve kendi oğlu Hanzala Bedir Gazvesi’nde öldürülenler arasındaydı.²¹⁹

Belâzürî, yukardaki rivayetten farklı olarak Ebû Süfyân’ın bizatihi kendisi müşriklerin aristokrat kesimine ve Kureyş kabilesine giderek Dârünnedve’de bulunan ticaret mallarıyla Hz. Peygamber’e karşı ordu hazırlanmasını istediğini aktarmaktadır.²²⁰

Müşriklerin ileri gelenleri, kervanda ticaret malı bulunan diğer kimselere de alınan kararı bildirdi. Müşriklerin tümü ittifakla alınan bu kararı benimsedi ve katkı sunacaklarını beyan etti. Onlar da, ticaret mallarından elde edilecek kâr ile orduyu hazırlayacaklarını ifade etti.²²¹ Vâkıdî’de geçen bir rivayet bunu kanıtlar niteliktedir. Şöyle ki, Ebû Süfyân Uhud Gazvesi için müşrik ordusunu hazırlamak ve maddî katkıda bulunmalarını sağlamak için müşriklerin yanına vardı. Müşrikler Ebû Süfyân’dan Dârünnedve’de bulunan ticaret mallarından elde edilecek kâr ile orduyu hazırlamasını talep etti. Ayrıca Ebû Süfyân Müslümanlardan kervanı kurtardıktan sonra Mekke’ye döndüğünde, Bedir Gazvesi için yola çıkan ordudan ayrılmaları nedeniyle Zühreoğulları’nın kervandaki ticaret malına el koymuştu.²²² Kabilenin ileri gelenlerinden Mahreme b. Nevfel ve Ahnes (Übeyy) b. Şerîk Mekke’deki nüfuzlarını kullanarak Ebû Süfyân’a itiraz etti. Bu karşı çıkışla yetinmeyen Mahreme b. Nevfel, kendi malını almayarak Zühreoğulları’nın kervandaki mallarının teslim edilmesine kadar tepkisini gösterdi.²²³ Zühreoğulları’nın halîfi Ahnes b. Şerîk ise Benî Zühre’nin ticaret mallarının Kureyş kabilesinin diğer soylarına ait mallardan hiçbir farkının olmadığını söyledi. Buna

²¹⁹ İbn İshak, *Siretu İbn İshak*, 301; Vâkıdî, *el-Megazi*, I/199-200; İbn Hişâm, *es-Sîretü’n-nebeviyye*, III/3; İbn Sa’d, *Kitâbü’t-Tabakati’l-kebir*, II/33; Ya’kubî, *Tarihü’l-Ya’kubî*, II/47; Taberî, *Tarihü’t-Taberî: Tarihü’r-Rusûl Ve’l-Müluk*, II/500; Belâzürî, *Ensâbü’l-eşraf*, I/312.

²²⁰ Belâzürî, *Ensâbü’l-eşraf*, I/312; David Samuel Margoliouth, *Mohammed And The Rise Of Islam* (New York And London: G.P Putnam’s Sons: The Knickerbocker Press, 1905), 257; er-Reşîd, *Önder, Lider, Komutan Hz. Peygamber (s.a.v.)*, 105-106.

²²¹ İbn İshak, *Siretu İbn İshak*, 301-302; Vâkıdî, *el-Megazi*, I/199-200; İbn Hişâm, *es-Sîretü’n-nebeviyye*, III/3-4; İbn Sa’d, *Kitâbü’t-Tabakati’l-kebir*, II/33; Ya’kubî, *Tarihü’l-Ya’kubî*, II/47; Taberî, *Tarihü’t-Taberî: Tarihü’r-Rusûl Ve’l-Müluk*, II/500; Belâzürî, *Ensâbü’l-eşraf*, I/312; Semhûdî, *Vefâu’l-vefa bi ahbari dari’l-Mustafa*, I/477-478; Şâmî, *Sübülü’l-Hüdâ ve’r-Reşâd*, IV/271; Sir William Muir, *The Life of Mahomet* (London: Smith, Eldfr and Co., 1861), III/154; Mahmudov, *Sebepleri ve Sonuçları Açısından Hz. Peygamber’in Savaşları*, 140; er-Reşîd, *Önder, Lider, Komutan Hz. Peygamber (s.a.v.)*, 106; Muhammed Hamidullah-Casim Avcı, “Uhud Gazvesi”, 42/54.

²²² Vâkıdî, *el-Megazi*, I/44-45; İbn Hişâm, *es-Sîretü’n-nebeviyye*, II/277; Taberî, *Tarihü’t-Taberî: Tarihü’r-Rusûl Ve’l-Müluk*, II/427; Belâzürî, *Ensâbü’l-eşraf*, I/291; Elnure Azizova, “Zühre (Benî Zühre)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/544.

²²³ Vâkıdî, *el-Megazi*, I/200; İbrahim Sarıçam, “Mahreme b. Nevfel”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/389.

karşılık Ebû Süfyân da Kureyş'in Bedir için hazırladığı orduyu yarı yolda bırakarak ayrıldıklarını hatırlattı. Yanıt olarak Ahnes b. Şerîk,²²⁴ ordu Bedir'e ilerlerken ticaret kervanını Müslümanların saldırısından koruduğunu, çarpışma mıntıkasına gidilmemesi gerektiği haberini kendisinin gönderdiğini ve bundan dolayı da ordudan ayrıldıklarını dile getirdi.²²⁵ Mahreme b. Nevfel ve Ahnes b. Şerîk'in verdikleri tepkiden dolayı Ebû Süfyân'ın el koyduğu ticârî ürünler, Zühreoğulları'na iade edildi. Bunun üzerine Ebû Süfyân, Uhud Gazvesi arifesinde Müslümanlara karşı toplumsal konsensüs sağlanmışken bu uzlaşının bozulmaması adına, Mekke ehlinden olan herhangi bir kabileye mensup olmayan ve güçsüz kimselerin kervandaki mallarını kendilerine iade etti.²²⁶

Müşrikler hemfikir olduktan sonra Hz. Peygamber'e karşı ordu hazırlamak için kervandaki değeri elli bin dinar olan, yüz develik ticârî ürünleri satmak üzere Ebû Süfyân'a verdi. O da kendisine verilen malları satılmak üzere ticaret yaptıkları Şam'ın Gazze bölgesine götürdü. Vâkıdî, Gazze bölgesinden başka herhangi bir bölgeye de gidemedikleri bilgisini aktarmaktadır. Müşrik tâcirleri, o dönemde yaptıkları ticarete yüzde yüze varan kazançlar elde ediyordu.²²⁷ Sonunda bu kervandaki ürünlerle yapılan ticaret ile büyük bir meblağ kar elde edildi. Şâmî, müşrikler bu ticaret sonunda Hz. Peygamber'e karşı askerî sefer hazırlığı için yirmi beş bin dinar²²⁸ topladıklarını aktarmaktadır.²²⁹ Muhammed Hamidullah, müşriklerin ordunun hazırlanması için yüklü miktarda bağış yaptıklarını, Ebû Süfyân'ın idaresindeki kervanda bulunan mallarının sadece anaparalarını aldıklarını, kazandıkları karların tümünü ordunun giderlerine harcadıklarını²³⁰ ve gazve hazırlıkları için toplamda çeyrek milyon dirhemlik bir meblağın toplandığını ifade etmektedir.²³¹ Marshall G. S. Hodgson ise müşriklerin ellerinde bulunan

²²⁴ Ahnes b. Şerîk'e "el-ahnes/geri çeviren" denmesinin sebebi, Bedir Gazvesinde emri altındaki müşrik askerleri geri çevirdiği için bu isim verildi. bk. Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, I/291; Ahmet Önkâl, "Ahnes b. Şerîk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/174.

²²⁵ Vâkıdî, *el-Megazi*, I/44-45; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, II/277; Taberî, *Tarihü't-Taberî: Tarihü'r-Rusûl Ve'l-Müluk*, II/427; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, I/290-291; Önkâl, "Ahnes b. Şerîk", 2/174.

²²⁶ Vâkıdî, *el-Megazi*, I/200.

²²⁷ Vâkıdî, *el-Megazi*, I/200; İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, II/33; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, I/312; Semhûdî, *Vefâu'l-vefa bi ahbari dari'l-Mustafa*, I/478; Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ ve'r-Reşâd*, IV/271.

²²⁸ 25.000 Dinar'ı güncel verileri ile hesapladığımızda; $4,40 \times 25.000 = 110.000$ gr altın yapar 110.000×4.300 TL = 473.000.000 TL yapar. 12.366.000 Dolar yapar. Diğer bir hesap: $110.000/31,10 = 3.536$ Ons Altın yapar. Bir ons 3.380 Dolardır. $3.536 \times 3.380 = 11.951.000$ Dolar yapar. İki farklı hesaplamanın ortalamasını aldığımız takdirde 12.158.500 Dolar eder. Bu miktarda o zaman için müşriklerin harcadığı meblağın ne kadar çok olduğunu gösterir.

²²⁹ Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ ve'r-Reşâd*, IV/271.

²³⁰ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, II/721.

²³¹ Hamidullah, *Hz. Peygamber'in Savaşları*, 55, 64.

ve ulaşabildikleri tüm kazançlarını verdikleri düşüncesindedir.²³² Dolayısıyla müşrikler, kervan mallarından elde ettikleri kâr ile ordularını Uhud Gazvesine hazırlamıştır.²³³

Müşriklerin Müslümanlara karşı cansiparane bir şekilde mallarıyla Uhud Gazvesi'ne hazırlık yapmaları bu işi çok önemsediklerini göstermektedir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de müşriklerin bu hazırlıkları “*Hak dine inanmayanlar servetlerini, insanları Allah'ın yolundan engellemek için harcarlar, yine harcayacaklar, sonra bu onlara yürek acısı olacak, daha sonra da yenilecekler...*”²³⁴ ifadesiyle açık bir şekilde dile getirilmektedir. İbn İshâk, Vâkıdî, İbn Hişâm, İbn Sa'd, İbn Seyyidünnâs ve Şâmî bu ayetin müşriklerin Uhud Gazvesi hazırlıklarına dikkat çekmek için indiğini aktarmaktadır.²³⁵ İlk dönem müfessirlerden Mukâtîl b. Süleyman ve Zemahşerî'nin bir aktarımına göre bu ayetin nüzul sebebi Bedir Gazvesi'nde müşriklerin askerlere her gün on deve kestiklerini belirtmektedir.²³⁶ Diğer taraftan Taberî, İbn Ebû Hâtim ve Zemahşerî,²³⁷ bu ayetin müşriklerin Müslümanlar için mallarını harcamaları ve özellikle de Ebû Süfyân'ın müşriklerin verdiği kırk okka'yı²³⁸ ödeyerek Arap kabilelerinden paralı askerler tutması hakkında indiğini zikretmektedir.²³⁹ Bu verilerden hareketle hem İslâm Tarihçileri'nin hem de müfessirlerin büyük bir çoğunluğu, bu ayetin Uhud Gazvesi'nden önce müşriklerin hazırlıklarını bildirmek için indiği hakkında ortak bir kanaate vardıkları sonucuna ulaşılmaktadır.

2.1.2. Siyasî Birliği Sağlama Çabaları

Müşrikler Mekke'deki kabilelerin ileri gelenleriyle Müslümanlara saldırma ve malî destek sunma konusunda uzlaşa sağlayarak ordunun hazırlanması için büyük bir bütçe oluşturdu. Daha önce değindiğimiz üzere müşriklerle müttefik halinde olan kabileler, siyasi şartlar değişince Müslümanlarla yeni ittifaklar kurdu. Bu durumu

²³² Hodgson, *İslâm'ın Serüveni*, I/130.

²³³ İbn İshak, *Siretu İbn İshak*, 301; Vâkıdî, *el-Megazi*, I/200; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, III/3; İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, II/33; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, I/312; Semhûdî, *Vefâü'l-vefa bi ahbari dari'l-Mustafa*, I/478; Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ ve'r-Reşâd*, IV/271.

²³⁴ “...İnkâra sapanlar sonunda cehenneme sevkedilecekler. Ta ki, Allah pisi temizden ayırsın, pisleri üst üste koyup hepsini bir araya toplansın, sonra da cehenneme atsın. Onlar ziyan edenlerin ta kendileridir.” Enfâl 8/36-37.

²³⁵ İbn İshak, *Siretu İbn İshak*, 301-302; Vâkıdî, *el-Megazi*, I/200; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, III/4; İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, II/33; İbn Seyyidünnâs, *Uyûnü'l-eser*, II/6; Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ ve'r-Reşâd*, IV/271.

²³⁶ Mukâtîl b. Süleyman, *Tefsîru Mukatil b. Süleymân*, II/114-115; Zemahşerî, *el-Keşşaf*, II/579.

²³⁷ Rivayet ettiği ikinci görüşe göre.

²³⁸ Bir okkanın o günkü değeri 42 miskal altına denk gelmektedir. Güncel hesaplamalara göre 1 miskal yaklaşık 4,25 grama eşit olduğu kabul edilmektedir. Buna göre $42 \times 4,25 = 178,5$ gram altına denk gelmektedir. bk. Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed er-Râzî İbn Ebû Hâtim, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm*, thk. Es'ad Muhammed et-Tayyîb (Mekke-Riyad: Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, 1997), V/1697; Zemahşerî, *el-Keşşaf*, II/579.

²³⁹ Taberî, *Tefsîrî't-Taberî: Câmiü'l-beyân an te'vili ayi'l-Kur'an*, XI/170-171; İbn Ebû Hâtim, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm*, V/1697; Zemahşerî, *el-Keşşaf*, II/579.

müşahede eden müşrikler, Uhud Gazvesi'nden önce Müslümanlara karşı hem kendi içlerinde hem de Mekke dışındaki kabilelerle siyasî birlik sağlama ve yeni müttefik bulma arayışı içine girerek asker toplamaya başladı. Müşrikler ilk önce Kureyş'ten Uhud Gazvesi'ne katılmak için destek olmalarını istedi. Halk gereken desteği sağladı ve gönüllü asker olarak orduya katıldı.²⁴⁰

Mekke içindeki kabilelerden destek alarak Müslümanlara karşı siyasî birliği sağlayan müşrikler, diğer kabilelerin de desteğini alma girişimlerinde bulundu. Bunu sağlamak için kendi aralarında Arap kabilelerini Uhud Gazvesi'ne çağırarak toplantı düzenledi. Bu toplantıda müşrikler, Arap kabilelerine ve ittifak halinde oldukları Ehâbîşlere gideceklerini, onlardan destek talebinde bulunacaklarını dile getirdi. Ayrıca müşrikler Araplar içinde Abdümenâtoğulları'nın²⁴¹ akraba olarak kendilerine en yakın kabile olduğunu, bundan dolayı destek için bigâne kalmayacaklarını ifade etti.²⁴² Bunun için müşrikler toplum nezdinde nüfuzlu kabilelerin seçkin fertleri arasından özellikle siyasî yönü ve hitabeti güçlü şâirlerden müteşekkil dört kişilik bir ekip kurmuştur.²⁴³

Müşrikler seçtikleri bu heyeti Hz. Peygamber'den intikam almaya, müşriklere yardım etmeye, Müslümanlara karşı başarılı olacakları inancını aşılama ve Uhud Gazvesi'ne katılım sağlamlarını teşvik için Arap kabilelerine gönderdi. Müşrikler bu vazife için Sehmoğullarından Amr b. el-Âs'ı, Abdullah b. ez-Ziba'râ'yı (İbnü'z-Ziba'râ); Mahzûmoğullarından Hübeyre b. Amr b. Âiz'i (Ebû Vehb'i); Cumahoğullarından Ebû Azze'yi (Amr b. Abdullah'ı) seçti.²⁴⁴ Ayrıca İbn Hişâm ve Taberî, kabileleri çağırarak heyetin içindeki isimleri toplu bir şekilde zikretmese de Cumahoğullarından Mûsâfî' b. Abdi Menâf b. Vehb b. Huzâfe b. Cumeh'in de Kinâneoğulları kabilesine mensup Mâlikoğullarını çağırıldığını zikretmektedir.²⁴⁵ Belâzürî de yukarıdaki dört ismi saydıktan

²⁴⁰ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, III/4; İbn Seyyidünnâs, *Uyûnü'l-eser*, II/6; Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ ve'r-Reşâd*, IV/272; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I/198; Hamidullah, *Hz. Peygamber'in Savaşları*, 55; Mahmudov, *Sebepleri ve Sonuçları Açısından Hz. Peygamber'in Savaşları*, 141; Karan, *Kaybedilmiş Bir Zaferin Öyküsü Uhud Savaşı*, 84.

²⁴¹ Kinâneoğulları kabilesinin en meşhur kollarından biriside Abdümenâtoğullarıdır. bk. Casim Avcı, "Kinâne (Benî Kinâne)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/31.

²⁴² İbn İshak, *Siretu İbn İshak*, 302; Vâkîdî, *el-Megazi*, I/200; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, III/4; İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, II/33; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, I/312; Taberî, *Tarihü't-Taberi: Tarihü'r-Rusûl Ve'l-Müluk*, II/500; İbn Seyyidünnâs, *Uyûnü'l-eser*, II/6; Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ ve'r-Reşâd*, IV/272; Diyârbekrî, *Târîhu'l-hamîs*, I/419.

²⁴³ Vâkîdî, *el-Megazi*, I/201; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, I/312; Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ ve'r-Reşâd*, IV/271-272; Margoliouth, *Mohammed And The Rise Of Islam*, 290-291; Sell, *The Battles Of Badr And Of Uhud*, 46; Watt, *Hiz. Muhammed Medine'de*, 43; Muhammed Hamidullah-Casim Avcı, "Uhud Gazvesi", 42/54; Mahmudov, *Sebepleri ve Sonuçları Açısından Hz. Peygamber'in Savaşları*, 141.

²⁴⁴ İbn İshak, *Siretu İbn İshak*, 302; Vâkîdî, *el-Megazi*, I/201; İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, II/33; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, I/312; Takıyyüddin Ahmed b. Ali b. Abdülkadir Makrîzî, *İmtâü'l-esmâ' bima li'n-Nebî mine'l-ahvâl ve'l-emval ve'l-hafedeti ve'l-metâ'*, thk. Muhammed Abdülhamid en-Nemîsî (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1999), I/131; Hamidullah, *Hiz. Peygamber'in Savaşları*, 55.

²⁴⁵ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, III/5; Taberî, *Tarihü't-Taberi: Tarihü'r-Rusûl Ve'l-Müluk*, II/501.

sonra Ebû Azze'nin Kinâneoğulları kabilesine mensup olduğunu zikretmektedir.²⁴⁶ İbn Seyyidünnâs ise Ebû Azze'nin, Mûsâfi' b. Abdi Menâf'ın insanları Müslümanlara karşı seferber etmek ve yardıma çağırmak için birlikte çıktıklarını bildirmektedir.²⁴⁷ Fakat Şâmî, Mûsâfi' b. Abdi Menâf'ın ismini müşriklerin belirlediği heyet içinde aktarmaktadır.²⁴⁸ İbn Hişâm ve Taberî'nin aktardığı bilginin daha isabetli olduğu düşünülmektedir. Dolayısıyla Ebû Azze'nin Kinâneoğullarına ve Mûsâfi' b. Abdi Menâf'ın ise o kabilenin alt kolu olan Mâlikoğullarına gittiği kaynaklardan anlaşılmaktadır.²⁴⁹ Ayrıca bazı kişilerinde bireysel olarak müşriklere yardım için çağrıda bulunduğu tespit edilmiştir.²⁵⁰ Bireysel anlamda yardım çağrısında bulunanlar ile ilgili hadiseler aşağıda detaylı bir şekilde verilecektir.

Müşrikler, civar kabilelerden yardım talebinde bulunmak için belirledikleri bu kişileri ikna etme adına maddî ve mânevî gayret gösterdi. Heyettekiler, kendilerine yapılan bu teklifi kabul etti. Fakat içlerinden Ebû Azze el-Cumahî bu heyete dahil olmayacağını müşriklere bildirdi. Çünkü Ebû Azze, Bedir Gazvesi'nde Müslümanlar tarafından esir edilenler arasındaydı. Diğer esirler malî güçleri yerinde olduğundan ücretlerini Müslümanlara ödeyerek serbest bırakıldı. Fakat Ebû Azze, maddî durumu iyi olmadığından herhangi bir ücret ödeyemedi. Ebû Azze'nin beş kız çocuğu vardı ve bakacak kimseleri de yoktu. Bundan dolayı Hz. Peygamber'e, esirler içinde fakir, yoksul ve çoluk çocuk sahibi muhtaç biri olduğu bildirildi. Ona kendisini serbest bıraktığı takdirde, Müslümanlara karşı artık hiçbir düşmanla ittifak etmeyeceğine dair söz verdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber, Ebû Azze'den herhangi bir ücret almadan esaretine son verdi.²⁵¹

Ebû Azze, Bedir'de sonra Hz. Peygamber'in verdiği emandan ve ona verdiği sözden dolayı müşriklerin teklifini başlangıçta reddetti. Müşrikler, Ebû Azze'yi kararlılığına rağmen Uhud Gazvesi'ne katılımını sağlamak için ikna etmeye çalıştı. Bunun için aktif rol alan Safvân b. Ümeyye, Ebû Azze'nin yanına giderek ikna etme girişiminde bulundu. Safvân b. Ümeyye, Uhud Gazvesi'ne müşriklerle birlikte çıkmasını istedi. Ebû Azze ise Bedir'de Hz. Muhammed'in yaptığı iyiliği unutmuyarak, kendisi

²⁴⁶ Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, I/312.

²⁴⁷ İbn Seyyidünnâs, *Uyûnü'l-eser*, II/7.

²⁴⁸ Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ ve'r-Reşâd*, IV/271-272.

²⁴⁹ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, III/4-5; Taberî, *Tarihü't-Taberi: Tarihü'r-Rusûl Ve'l-Müluk*, II/501.

²⁵⁰ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, III/5; Taberî, *Tarihü't-Taberi: Tarihü'r-Rusûl Ve'l-Müluk*, II/501.

²⁵¹ Vâkıdî, *el-Megazi*, I/112-111; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, II/336-337; Taberî, *Tarihü't-Taberi: Tarihü'r-Rusûl Ve'l-Müluk*, II/500; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, I/312; İbn Seyyidünnâs, *Uyûnü'l-eser*, II/7; Makrîzî, *İmtaü'l-esmâ'*, I/131; Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ ve'r-Reşâd*, IV/110; Hamidullah, *Hz. Peygamber'in Savaşları*, 168; Ahmet Özel, "Esir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/383.

dışındaki esrilerin ya fidye karşılığında serbest bırakıldığını ya da öldürüldüğünü dile getirdi. Bundan dolayı da Uhud'a çıkmayacağını bildirdi. Safvân b. Ümeyye, Ebû Azze'nin Kinâneoğulları kabilesine mensup olması hasebiyle, kabilesi nezdindeki konumunun ve şâirlik vasfının müşriklere katkı sağlayacak nitelikte olduğunun bilincindeydi. Binaenaleyh hem ordu hazırlanırken hem de gazvede müşriklere destek olması için Ebû Azze'ye daha çok ısrar etti.²⁵²

Maddî durumunun iyi olmadığını farkında olan Safvân b. Ümeyye, Ebû Azze'ye maddî bir teklifte bulundu. Müşriklerle birlikte Uhud Gazvesi'ne iştirak etmesi ve sağ kalması halinde dilediği kadar mal vereceğini söyledi. Ayrıca öldürüldüğü takdirde ise ailesiyle birlikte çoluk çocuğuna bakacağı ve zorluktan sonra kolaylığa kavuşacakları sözünü verdi. Ancak Ebû Azze buna tenezzül etmeyerek teklifi reddetti. Safvân b. Ümeyye ondaki kararlılığı görünce ümidini keserek yanından ayrıldı. Her ne kadar Safvân b. Ümeyye'nin ümidi kesilse de Ebû Azze'yi ikna edecek birisini bulmaya çalıştı. Bir sonraki gün Nevfeloğullarından Cübeyr b. Mut'im ile birlikte Ebû Azze'nin yanına vardı. Safvân b. Ümeyye daha önce Ebû Azze'ye yapmış olduğu teklifi tekrarladı. Fakat Ebû Azze bu teklifi yine kabul etmedi. Kureyş'in eşrafından olan Cübeyr b. Mut'im araya girerek hem ısrarcı hem de tehditkâr bir üslupla Ebû Azze'yi ikna etmeye çalıştı. Cübeyr b. Mut'im: "Sana sunulan bir şey için yanına gelen Ebû Vehb'e²⁵³ rağmen o teklifi reddedeceğini sanmıyordum. Ebû Vehb'e itaat et!" dedi. Bunun üzerine müşrik elitlerinin baskı ve tehditlerine dayanamayan Ebû Azze, Cübeyr b. Mut'im'e ordu hazırlıklarına destek vermek için çıkacağını bildirdi. Artık heyette ikna olmayan kalmadı. Heyette bulunanlar Arap kabilelerine giderek, Uhud Gazvesi'ne katılımlarını sağlamak için gayret gösterdi.²⁵⁴

Müşrikler ve özellikle heyette bulunanlar Mekke'nin etrafında oturan kabilelere giderek destek sunmalarını istedi. Bu vesileyle Mekke'nin Güney ve Kuzey bölgelerinde yaşamlarını sürdüren Ehâbîş kabilelerine giderek Uhud Gazvesine iştirak etmeleri için davette bulundu.²⁵⁵ Ebû Azze, heyette bulunanlarla birlikte Tihâme bölgesine,

²⁵² Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, I/312.

²⁵³ Ebû Vehb / Ebû Ümeyye: Safvân b. Ümeyye için kullanılan künyelerdir. bk. Mehmet Ali Kapar, "Safvân b. Ümeyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/486.

²⁵⁴ İbn İshak, *Siretu İbn İshak*, 302; Vâkıdî, *el-Megazi*, I/201; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, III/4; Taberî, *Tarihü't-Taberi: Tarihü'r-Rusûl Ve'l-Müluk*, II/500-501; İbn Seyyidünnâs, *Uyûnü'l-eser*, II/7; Hamidullah, *Hz. Peygamber'in Savaşları*, 168; Ahmet Önkâl, "Cübeyr b. Mut'im", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/104; Cafer Acar, *Hz. Peygamber'in Savaş Stratejisi* (Bursa: Emin Yayınları, 2018), 153.

²⁵⁵ Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ ve'r-Reşâd*, IV/375; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I/236; Çelikkol, *Cahiliye Döneminde Mekke*, 112-113; Şulul, *İlk Kaynaklara Göre Hz. Peygamber Devri Kronolojisi*, 570; Acar, *Cahiliye'de ve Risâlet Döneminde "Savaş" Olgusu*, 210.

Kinâneoğulları ve Sakîfoğulları kabilesine giderek Uhud Gazvesi'nde müşriklerle dayanışma içinde olmalarını sağlamak için halkı sözleriyle teşvik etti. Bunun üzerine Kinâneoğullarını ön plana çıkan özelliklerini içeren şiirleriyle Uhud Gazvesi'ne davet etti:

“Ey harpte sabitkadem olan ve yenilmeyen Abdümenâtoğulları! Sizler harbin çocukları ve önemli silahşorlarsınız.

Babanız himaye ediciydi, sizler de himaye edicilersiniz. Bana bu yıldan sonra yardım etmek için söz vermeyin.

Beni teslim etmeyiniz, teslim etmek doğru bir davranış değildir.” Bunun üzerine Ebû Azze'nin asabiyet duygularını depreştiren şiirine binâen Kinâneoğulları müşriklere destek vereceklerini bildirdi.²⁵⁶

Aynı şekilde Mûsâfî' b. Abdülmenâf'da Uhud Gazvesi'nde müşriklerin ordusunda yer almaları için Kinâne kabilesinden olan Mâlîkoğulları'na²⁵⁷ çağrıda bulundu. Hz. Peygamber'e karşı davet için Mâlîkoğulları'na şöyle seslendi:

“Ey Mâlîkoğulları, ah kadim soyun şerefli nesli!

Himaye edici olan yakın akrabaya söylüyorum.

Merhamet etmeyene karşı merhametli olan akrabaya.

Beledi Haram'ın ortasında, Kâ'be-i Muazzama'da bulunan hatîm'in yanında yapılan hilf'e/ittifaka sahip çıkmaz mısınız?”

Hamiyet duyguları nüks eden Mâlîkoğulları, bu övücü şiirden sonra müşriklere destek olacakları sözünü verdi.²⁵⁸ Bu nefislerini okşayan, gururlandıran şiirlerden sonra Tihâme halkı, Kinâneoğulları, Abdümenâtoğulları kabilesi ve bedevîler yapılan davete kayıtsız kalmayarak müşrikleri destekledi. Ayrıca heyette bulunanlar müşriklerin en önemli müttefiki olan Sakîfoğulları kabilesine de çağrıda bulundu. Sakîfoğulları yapılan çağrıya icabet ederek Uhud Gazvesi'nde müşriklerin yanında yer almaya karar verdi.²⁵⁹

²⁵⁶ İbn İshak, *Siretu İbn İshak*, 302; Vâkıdî, *el-Megazi*, I/201; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, III/4-5; Taberî, *Tarihü't-Taberi: Tarihü'r-Rusûl Ve'l-Müluk*, II/501; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, I/312; İbn Seyyidünnâs, *Uyûnü'l-eser*, II/7; Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ ve'r-Reşâd*, IV/282.

²⁵⁷ Kinâneoğulları'nın en meşhur kollarından birisi de Mâlîkoğulları kabilesidir. bk. Avcı, “Kinâne (Benî Kinâne)”, 26/31-32.

²⁵⁸ Vâkıdî, *el-Megazi*, I/201; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, III/5; Taberî, *Tarihü't-Taberi: Tarihü'r-Rusûl Ve'l-Müluk*, II/501; İbn Seyyidünnâs, *Uyûnü'l-eser*, II/7; Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ ve'r-Reşâd*, IV/271-271.

²⁵⁹ İbn İshak, *Siretu İbn İshak*, 302; Vâkıdî, *el-Megazi*, I/201; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, III/4-5; İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, II/33; Taberî, *Tarihü't-Taberi: Tarihü'r-Rusûl Ve'l-Müluk*, II/501; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, I/312; İbn Seyyidünnâs, *Uyûnü'l-eser*, II/7; Semhûdî, *Vefâu'l-vefa bi ahbari dari'l-Mustafa*, I/478; Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ ve'r-Reşâd*, IV/282; Margoliouth, *Mohammed And The Rise Of Islam*, 290-291; Watt, *Hiz. Muhammed Medine'de*, 43; Hamidullah, *Hiz. Peygamber'in Savaşları*, 64; Mustafa Sabri Küçükbaşçı, “Sakîf (Benî Sakîf)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/10; Elnure Azizova, “Tihâme”, *Türkiye Diyanet*

Mekke'nin dışında, Kureyş kabilesine mensup olmayan, müşrikler ile ittifak kuran ve Mekke'de önemli bir konuma sahip olan daha önce bahsettiğimiz üzere Ehâbîş kabileleri oturmaktaydı. Henri Lammens, Ehâbîş kabileleri güvenliği sağlamak isteyen Mekkelilere katkı sunmak üzere paralı askerden oluşan bir ordu kurduklarını ve kendilerine ait özel bir bayrakları olduğu kanaatindedir.²⁶⁰ Muhammed Hamidullah ise onların paralı asker değil “maddî destek alan/ücreti ödenen” sadık müttefik oldukları düşüncesindedir. Aynı şekilde Uhud Gazvesi'nde müşriklerle birlikte olan diğer kabilelere de belli bir ücret ödenmesi de bunu kanıtlamaktadır. Bu, o dönemde cari olan bir uygulamaydı.²⁶¹ Yukarıda zikredildiği üzere Ebû Süfyan'ın belli bir ücret ödeyerek asker kiraladığına değinildi.²⁶² Bu askerlerin sayısı aşağıda zikredilecektir.

Ehâbîş kabileleri müşriklerin ittifak ettikleri kabileler içerisinde Kureyş'in en güvenilir müttefikiydi.²⁶³ Çünkü Ehâbîş kabilelerinin müşriklerle ittifak kurması cahiliye dönemine dayanıyordu ve bu ittifak bozulmadan devam ediyordu. İslâmiyet'in gelmesiyle birlikte Ehâbîş kabileleri pozisyonlarını değiştirmeyerek müşriklerle olan ittifaklarını devam ettirdi. Müşrikler Uhud Gazvesi'ne çıkmadan önce Ehâbîş kabilelerinden ücret karşılığında asker topladı.²⁶⁴ Müşriklerin Ehâbîşlere yaptıkları davet sonrasında Kinâneoğulları, Kâreoğulları, Kâreoğulları'nın alt kolu olan Adeloğulları, Dişoğulları, Huzâa'oğulları'ndan olan Mustalikoğulları yapılan davete kayıtsız kalmayarak askerleriyle müşrikleri destekledi. Ehâbîş'ten toplanan askerler Huleys b. Alkame komutasında müşriklerin safında Uhud Gazvesi'ne katıldı.²⁶⁵

Müşrikler, Uhud Gazvesi'ne hazırlanırken siyasî birliği sağlama adına çok yönlü bir strateji takip ederek, Müslümanlara karşı muhalefet edebilecek kabileler ve nüfuz sahibi kimseler ile ittifak kurmayı ihmal etmedi. Bunun için müşrikler sadece Ehâbîş

Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/153-154; A. Gabriel, *İslâm'ın İlk Mareşali Hz. Muhammed*, 188.

²⁶⁰ Henri Lammens, “Les Ahabis et l'organisation Militaire de La Mecque au siècle de l'hégire”, *Journal Asiatiugi*, (1916), 466; Çelikkol, *Cahiliye Döneminde Mekke*, 112-113.

²⁶¹ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I/239, II/716; Hamidullah, *Hiz. Peygamber'in Savaşları*, 64.

²⁶² Taberî, *Tefsîrî'l-Taberî: Câmiü'l-beyân an te'vili ayi'l-Kur'an*, XI/170-174; İbn Ebû Hâtim, *Tefsîrî'l-Kur'ânî'l-azîm*, V/1697; Zemahşerî, *el-Keşşaf*, II/579.

²⁶³ Çelikkol, *Cahiliye Döneminde Mekke*, 113; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I/108, 238.

²⁶⁴ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, II/716; Hamidullah, *Hiz. Peygamber'in Savaşları*, 64; Kapar, “Ehâbîş”, 10/496-497; Muhammed Hamidullah-Casim Avcı, “Uhud Gazvesi”, 42/54-55; A. Gabriel, *İslâm'ın İlk Mareşali Hz. Muhammed*, 188.

²⁶⁵ İbn İshak, *Siretu İbn İshak*, 302-303; Vâkıdî, *el-Megazi*, I/201; Kâsım b. Sellâm b. Miskîn Ebû Ubeyd, *Kitâbü'n-neseb*, thk. Süheyl Zekkâr-Meryem Muhammed Hayr ed-Dara' (Beyrut: Dârü'l-Fikir, 1989), 223; İbn Hişâm, *es-Siretü'n-nebeviyye*, III/5; Semhûdî, *Ve'fâü'l-vefa bi ahbari dari'l-Mustafa*, I/478; Muir, *The Life of Mahomet*, III/15156; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I/236-237; Hamidullah, *Hiz. Peygamber'in Savaşları*, 55; Azizova, “Tihâme”, 41/154; Çelikkol, *Cahiliye Döneminde Mekke*, 112-113; Şulul, *İlk Kaynaklara Göre Hiz. Peygamber Devri Kronolojisi*, 570; Acar, *Cahiliye'de ve Risalet Döneminde “Savaş” Olgusu*, 27; Ahmet Önkâl, “Mustalik (Benî Mustalik)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/360-361.

kabileleriyle değil Ehâbîş kabilesinden olmayan fakat birlikte hareket edebilecek şahıslar ve gruplarla da anlaşmıştır.²⁶⁶ Hz. Peygamber Medine'ye hicret ettiğinde Abdullah b. Übeyy b. Selül'ün Müslümanlara karşı gizli muhalefeti oluşturan münafıkların liderliğini yürüttüğüne yukarıda temas ettik. Medine'de Müslümanlara tepki verip muhalefet edenlerden birisi de Evs kabilesinin Dubeya'oğullarından Ebû Âmir'di.²⁶⁷ Ebû Âmir, Hz. Peygamber Medine'ye hicret ettiğinde Müslümanlara karşı münafıklarla birlikte hareket etti. Müslümanların Medine'de güçlenmesini kendisine yediremedi ve Hz. Peygamber'e muhalif olmayı tercih ederek müşriklere sığındı.²⁶⁸ Sezikli, Medine'de Abdullah b. Übeyy'den sonra nifak hareketinin önemli isimlerinden biri olarak Ebû Âmir'i zikretmekte, Medine'deki münafıkların faaliyetlerini organize etmek için merkezi harekât yerinin kurulmasına öncülük ettiği düşüncesindedir.²⁶⁹

²⁶⁶ Ahmet Kuray, "Medineli Ebû Âmir er-Râhib ve İslâm Davetine Muhalefeti", *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (K7AÜİFD)* 9/2 (2022), 667.

²⁶⁷ Ebû Âmir er-Rahip (Abdüamr b. Sayfî): Medine'deki Evs ve Hazrec kabilesi içinde Hz. Muhammed'in (a.s.) sıfat ve özelliklerini Ebû Âmir'den başka daha iyi bilen bir şahıs yoktu. O Yahudiler ile dostluk kurar, din ile ilgili soru sorardı. Yahudilerde Ebû Âmir'e, Peygamber'in sıfatı ile ilgili bilgiler verirdi. Hatta Medine'ye hicret edeceği bilgisini onunla paylaştı. Yahudilerden olan Teymalılar'ın yanına gittiği zaman aynı bilgileri öğrendi. Arayışını sürdüren Ebû Âmir, Şama gittiğinde Hristiyanlardan Peygamberliğin alametlerini sordu ve aynı cevabı aldı. Medine'ye geldiğinde Hanîf inancına sahip olduğunu herkese bildirdi. Daha sonara Hristiyanlara özenerek rahip elbisesi giydi ve ruhbanlar gibi yaşamaya başladı. Medinelilere Hanîf dinini benimsediğini ve son peygamberin geleceğini söyleyerek yaşamını sürdürdü. Aradan uzun yıllar geçtikten sonra Hz. Peygamber Medine'ye hicret etti. Hz. Peygamber Medine'ye hicret ettiğinde ise haset ve kin güderek münafık oldu. Hz. Peygamber'e: "Ey Muhammed! Hanîf inancına değişik inançlar getirdin." diyerek onu karalamaya başladı. Hz. Peygamber ona cevaben: "Bilakis, Hanîf inancını saf/katıksız hale getirdim. Madem öyle hahamların benim hakkımda söyledikleri haberleri açıkla." dedi. Ebû Âmir: "Vasıflarını ve özelliklerini söyledikleri kişi sen değilsin." dedi. Hz. Peygamber onun yalan söylediğini, o ise yalan söylemediğini dile getirdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber yalan söyleyenin sürgün edilerek tek başına ölmesini diledi. O da buna cevaben: "Âmin" dedi. Daha sonra Ebû Âmir Mekke'ye gitti. Müşriklerin dinine uydu ve hanîf inancını terk etti. Ebû Âmir içlerinde Osman b. Huneyf (Ahmet Kuray, Ebû Âmir er-Râhib adlı makalesinde bu bilginin zayıf olduğunu bildirmektedir.) olduğu halde elli kişiyle Mekke'ye sığındığı aktarılmaktadır. Kendisiyle birlikte Mekke'ye iltica edenlere şöyle diyordu: "Muhammed Bedir'de galip geldi. Ona karşı destek olacağımız bir kavmin yanına gidelim." Kendisine tabi olanlarla Kureyş'e iltica ettiler. Müşrikleri Müslümanlara karşı tahrik ediyordu. Muhammed'in bildirdiği şeylerin batıl olduğunu, kendilerinin ise doğru yolda olduğunu iddia ederek müşrikleri Müslümanlara karşı kışkırtıyordu. Ebû Âmir inancını değiştirip müşrikleri Müslümanlara karşı kışkırttığından dolayı Hz. Peygamber tarafından "fasık" diye adlandırıldı. Cahiliye döneminde "rahip" diye isimlendiriliyordu. bk. İbn İshak, *Siretu İbn İshak*, 306; Vâkıdî, *el-Megazi*, I/205-206, 223; İbn Hişâm, *es-Siretü'n-nebeviyye*, III/14; İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, IV/290; Taberî, *Tarihü't-Taberi: Tarihü'r-Rusûl Ve'l-Müluk*, II/511-512; Semhûdî, *Vefâu'l-vefa bi ahbari dari'l-Mustafa*, I/482-483; Hamidullah, *Hz. Peygamber'in Savaşları*, 69; Hattâb, *Komutan Peygamber*, 113; Hüseyin Algül, "Evs (Benî Evs)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/541-542; Küçükeskici, *Hz. Peygamber Döneminde Medine'nin Sosyal Yapısı*, 53; Mahmudov, *Sebepleri ve Sonuçları Açısından Hz. Peygamber'in Savaşları*, 142; Acar, *Cahiliye'de ve Risâlet Döneminde "Savaş" Olgusu*, 210; Kuray, "Medineli Ebû Âmir er-Râhib ve İslâm Davetine Muhalefeti", 655-658.

²⁶⁸ İbn İshak, *Siretu İbn İshak*, 306; Vâkıdî, *el-Megazi*, I/205, 223; İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, IV/290; Taberî, *Tarihü't-Taberi: Tarihü'r-Rusûl Ve'l-Müluk*, II/511-512; Sezikli, *Hz. Peygamber Devrinde Nifak Hareketleri*, 33-34, 156; Kuray, "Medineli Ebû Âmir er-Râhib ve İslâm Davetine Muhalefeti", 671-672; Yusuf Çakıcı, *Mescid-i Dirâr* (Kahramanmaraş: Samer Yayınları, 2021), 93-94.

²⁶⁹ Sezikli, *Hz. Peygamber Devrinde Nifak Hareketleri*, 29-38.

Hicretten sonra içinde gizlediklerini açığa vurarak kendisine tabi olanlarla birlikte müşriklere sığınan Ebû Âmir, putperestlik inancını benimsedi. Ebû Âmir, Bedir Gazvesi'ne katılmadı. Ancak Müslümanların güçlendiğini görünce tehlikenin farkına vardı ve müşriklerle beraber hareket etmeye başladı. Müşriklere sığınmasındaki temel saik, onların gücüne güvenmesi ve müşriklerin Müslümanlara karşı yenilmesi durumunda Hristiyanlardan destek alabilmektir.²⁷⁰

Ebû Âmir, Mekke'ye geldiğinde halkı Müslümanlara karşı tahrik etti. Ayrıca müşriklere, Evs kabilesine mensup olanlara bir çağrıda bulunduğu takdirde içlerinden hiçbir kimse kendisine muhalefet etmeyerek, hepsinin itaat edeceğini dillendiriyordu. Müşrikler bu iddialı konuşmaya ikna oldu ve bu söylemin Medineliler nezdinde bir karşılığının olabileceği düşüncesine kapıldı. Ebû Âmir'in bu propagandasının en büyük destekçisi de kendisiyle beraber Mekke'ye sığınan Medinelilerdi. Bundan dolayı müşrikler, Evs kabilesi içinde etkin, Medine içindeki muhaliflerin temsilcisi konumunda olan ve Uhud Gazvesi'nde Müslümanlara karşı müşriklerle ittifak kurması için Ebû Âmir ile konuştu. Bunun üzerine müşriklere destek vermeye hazır olan Ebû Âmir, teklifi kabul etti. Öyle ki Müslümanların safında olan oğlu Hanzale b. Ebû Âmir'i de karşısına almayı göze aldığını beyan etmiştir.²⁷¹ Ebû Âmir ve destekçileri Uhud Gazvesi'ne katılmakla yetinmedi. Ebû Âmir bölgeyi iyi tanınması nedeniyle hazırlık aşamasında ve sonrasında kendisine tabi olanlarla Uhud Gazvesi'nde çok etkin bir şekilde faaliyet göstermiştir.²⁷² Aşağıda Ebû Âmir'in Uhud'daki faaliyeti ve oğlu Hanzale'nin müşriklerle mücadelesi üzerinde detaylı bir şekilde durulacaktır.

Müşrik aristokrasisi, Müslümanlara karşı ordu hazırlamada müşriklere büyük bir katkı sunacak nüfuz sahibi kişileri ve kabileleri de ihmal etmeyerek ikna etme girişimlerinde bulundu. Böylece kendi bekalarını koruma adına ordu hazırlama için verdikleri mücadelede büyük oranda başarılı olmuştur.²⁷³ Bu aristokratlar içinde Bedir

²⁷⁰ Vâkıdî, *el-Megazi*, I/205-206; İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, IV/290; Hattâb, *Komutan Peygamber*, 113; Sezikli, *Hiz. Peygamber Devrinde Nifak Hareketleri*, 64, 157; Mahmudov, *Sebepleri ve Sonuçları Açısından Hiz. Peygamber'in Savaşları*, 142; Kuray, "Medineli Ebû Âmir er-Râhib ve İslâm Davetine Muhalefeti", 665-666; Çakıcı, *Mescid-i Dirâr*, 96.

²⁷¹ Algül, "Evs (Benî Evs)", 11/541-542; Kamil Çakın, "Hanzale b. Ebû Âmir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/51.

²⁷² İbn İshak, *Siretu İbn İshak*, 306; Vâkıdî, *el-Megazi*, I/205-206; İbn Hişâm, *es-Siretü'n-nebeviyye*, III/14; İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, IV/290; Taberî, *Tarihü't-Taberi: Tarihü'r-Rusül Ve'l-Müluk*, II/511-512; Makrîzî, *İmtaü'l-esmâ'*, I/132; Semhûdî, *Vefau'l-vefa bi ahbari dari'l-Mustafa*, I/482-483; Margoliouth, *Mohammed And The Rise Of Islam*, 290-291; Hamidullah, *Hiz. Peygamber'in Savaşları*, 69; Hattâb, *Komutan Peygamber*, 113-114; Sezikli, *Hiz. Peygamber Devrinde Nifak Hareketleri*, 68-72; Küçükkeskici, *Hiz. Peygamber Döneminde Medine'nin Sosyal Yapısı*, 53; Acar, *Cahiliye'de ve Risalet Döneminde "Savaş" Olgusu*, 210; Kuray, "Medineli Ebû Âmir er-Râhib ve İslâm Davetine Muhalefeti", 666-668; Çakıcı, *Mescid-i Dirâr*, 97.

²⁷³ Hamidullah, *Hiz. Peygamber'in Savaşları*, 55.

Gazvesi'nde yakınları öldürülenler vardı. Bunlar hem kabile olarak hem de bireysel anlamda yakınlarını öldüren şahıslardan intikam almalarını sağlayacak, önemli silahşorları ikna etmek için büyük bir çaba sarf etmiştir. Buna en güzel örneği Nevfeloğulları kabilesidir. Nevfeloğulları'nın ileri gelenlerinden Cübeyr b. Mut'im, amcası Tuayme b. Adî'nin; Hâris b. Âmir'in kızı babasının; Hind bnt. Utbe ise babası, kardeşi ve amcasının intikamını almak için Cübeyr b. Mut'im'in kölesi Vahşî b. Harb'i azad etme ve belli bir ücret ödeme gibi vaatler ile ikna etti. Anlaşılan o ki Kureyş'in ileri gelenlerinin körüklenen intikam duyguları, Uhud Gazvesi'nde Müslümanlardan öç almak için birlik içinde hareket etmelerini sağlayan güçlü bir faktör olmuştur.²⁷⁴

2.1.3. Ordu Kapasitesi

Müşrikler Mekke içerisinde ve dışında oturan kabilelerle siyasi birliği sağlayarak Müslümanlara karşı ittifak kurdu. Bununla birlikte müşriklere destek verenler orduyu hazırlamak için maddî katkıda bulundu. Böylece müşrik ordusu Uhud Gazvesi'nden önce Müslümanlara karşı büyük bir askerî donanımına kavuştu.

Ebû Süfyan, ticaret kervanından malları bulunan hak sahiplerinin isteği üzerine ihtiyaç sahipleri dışındakiler hariç diğerlerinin mallarıyla savaş bütçesini temin etmek için ticaret yaptığına yukarıda değinildi. Elde edilen tüm karların büyük bir meblağı ücretli askere ayırdı. Müşrikler, Ebû Süfyan'a kırk okka gibi büyük bir meblağ para verdi. Ebû Süfyan'da bu parayla Ehâbiş'e mensûb Kinâneoğulları'ndan ve ittifak halinde oldukları kabilelerden iki bin civarında asker temin etti.²⁷⁵ Bunun dışında Vâkıdî, Sakîfoğulları kabilesi Uhud Gazvesi için müşrik ordusuna yüz kişiden oluşan bir askerî birlik desteği verdiğini nakletmiştir.²⁷⁶

Müşrikler siyasi, sosyal ve dinî tüm bağları Müslümanlara karşı kullanmayı ihmal etmedi. Mekke dışında oturan kabilelerden aldığı asker desteği ile birlikte toplumsal hayatta etkinlikleri olan müşrik kadınları da orduya katmayı düşündü. Başlangıçta müşrikler kendi aralarında ihtilafa düştü. Kadınların orduya katılmaları halinde büyük oranda katkı sunacaklarını düşünenler bu fikre karşı çıkanları ikna etmeye çalışarak, bu görüşün toplum nezdinde kabul görmesi için büyük bir çaba göstermiştir. Bunun için

²⁷⁴ İbn İshak, *Siretu İbn İshak*, 302-303; Vâkıdî, *el-Megazi*, I/285-286; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, III/5-6; Taberî, *Tarihü't-Taberî: Tarihü'r-Rusûl Ve'l-Müluk*, II/501; İbn Seyyidünnâs, *Uyûnü'l-eser*, II/7; Semhûdî, *Vefâi'l-vefa bi ahbari dari'l-Mustafa*, I/478; Hattâb, *Komutan Peygamber*, 115; Önkâl, "Cübeyr b. Mut'im", 8/104-105; M. Yaşar Kandemir, "Hind bint Utbe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/64-65.

²⁷⁵ Taberî, *Tefsîrü't-Taberî: Câmiü'l-beyân an te'vili ayi'l-Kur'an*, XI/170-174; İbn Ebû Hâtim, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-azîm*, V/1697-1698; Zemahşerî, *el-Keşşaf*, II/579.

²⁷⁶ Vâkıdî, *el-Megazi*, I/203; Hattâb, *Komutan Peygamber*, 108; Mahmudov, *Sebepleri ve Sonuçları Açısından Hz. Peygamber'in Savaşları*, 141.

Safvân b. Ümeyye, müşrik ordusunu hazırlamak için organize eden müşriklerin ileri gelenlerine bir teklifte bulundu: “Hanımlarımızı da orduya katıp öylece Uhud’a çıkalım. Teklifimin gereği olarak bunu ilk olarak ben yapacağım. Çünkü hanımlarınız savaş esnasında düşmana karşı sebatkâr olmanızı sağlayan ve Bedir’de öldürülen yakınlarınızı hatırlatmaya çalışacak olan en iyi yardımcılarınız olacaktır. Ayrıca Bedir hadisesi daha yeni vuku buldu ve intikamını almak için yeni ahitleştik. Bizler ölüme meydan okuyan bir kavimiz. Öcümüzü almadan veya bu yolda canımızı vermeden evlerimize dönmeyiz.” Bu kararlılığı gören ve intikam peşinde olan İkrime b. Ebû Cehil, bu teklifi yerinde bularak, davetine ilk icabet edenin kendisi olmak istediğini bildirdi. Toplulukta bulunan Amr b. el-Âs’da İkrime’nin dile getirdiğini tasdik ederek benzer şeyler söyledi.²⁷⁷

Nevfel b. Muâviye b. Amr ed-Düelî kadınları düşmanlarına karşı çıkarma fikrine katılmadığını dile getirdi. Ayrıca Müslümanların yenilip yenilmeyeceğinin belli olmadığını, kadınlar konusunda küçük düşme ihtimalleri olduğunu söyledi. Buna karşılık Safvân b. Ümeyye, Müslümanları yenme dışında bir şeyin asla gerçekleşmeyeceğini Nevfel’e bildirdi. Nevfel b. Muâviye, toplulukta bulunanların kararlılığını görünce fikrini Ebû Süfyan’a söylemek üzere yanlarından ayrıldı. Nevfel b. Muâviye Kureyş’in ileri gelenlerine söylediklerinin benzerini Ebû Süfyan’ın yanında da dile getirdi. Hind bnt. Utbe, Bedir’den sağlam bir şekilde kurtularak kadınlarının yanına vardığını, cariyeler Cuhfe’den Bedir’e gitmek üzere bulundukları zaman geri gönderildiğini, o gün sevdiklerinin öldürüldüğünü ve Müslümanlarla savaşmak üzere Uhud’a çıkacaklarını Nevfel b. Muâviye’ye haykırdı. Kureyş aristokratlarının kararlılığını gören Ebû Süfyan, Kureyş kabilesine mensup olduğunu, kabilesinin aldığı kararlara muhalefet edemeyeceğini Nevfel b. Muâviye’ye ifade etti. Müşriklerin önde gelenlerinin ortak bir kanaati olarak Müslümanlara karşı bazı kadınların da orduyla çıkması kararını almıştır. Böylelikle müşrik kadınlardan on beş kişi, Uhud Gazvesi’nde müşrikleri Müslümanlara karşı motive etmek için müşrik ordusuna katıldığı tespit edilmiştir.²⁷⁸

Müşriklerin ordusunda Mekke ve civarında bulunan kabilelerin dışında iltica edenlerde bulunmaktaydı. Yukarıda değinildiği üzere Ebû Âmir ve arkadaşlarının Medine’den Mekke’ye iltica edip müşrikleri tahrik ettiğine, Müslümanlara karşı müşriklerin destekçisi olduklarını zikrettik. Ebû Âmir ve arkadaşları, Uhud Gazvesi’ne

²⁷⁷ Vâkıdî, *el-Megazi*, I/201-202; Sell, *The Battles Of Badr And Of Uhud*, 46.

²⁷⁸ İbn İshak, *Siretu İbn İshak*, 302-303; Vâkıdî, *el-Megazi*, I/202; İbn Hişâm, *es-Sîretü’n-nebeviyye*, III/5; İbn Sa’d, *Kitâbü’t-Tabakati’l-kebir*, II/34; Taberî, *Tarihü’t-Taberi: Tarihü’r-Rusûl Ve’l-Müluk*, II/505; Belâzürî, *Ensâbü’l-eşraf*, I/312; Semhûdî, *Vefai’l-vefa bi ahbari dari’l-Mustafa*, I/478; Muir, *The Life of Mahomet*, III/155; Sell, *The Battles Of Badr And Of Uhud*, 46-47; Brockelmann, *İslam Usları ve Devletleri Tarihi*, 20; Hattâb, *Komutan Peygamber*, 110.

katılma kararı aldıktan sonra kendisine tabi olan elli kişilik birliği ile Müslümanlara karşı hazırlanan orduya katılacağını müşriklere bildirdi.²⁷⁹ Tüm bu verilerden hareketle müşriklerin ordusundaki askerlerden iki bini Ehâbîş'ten, yüz kişi Sakîfoğulları'ndan, elli kişi de Medinelilerden olmak üzere toplamda iki bin yüz elli asker Mekke dışındaki kabilelerden toplandığını göstermektedir. İslâm Tarihi kaynaklarının müşterek olarak bildirdiğine göre müşrik ordusunun Uhud Gazvesi için toplamda üç bin kişilik bir ordu hazırladığını aktarmaktadır.²⁸⁰ Bununla birlikte Mekke dışında toplanan asker haricinden geriye kalan sekiz yüz elli askerden on beşinin de müşriklerin ileri gelenlerinin hanımlarıydı. Geriye kalan toplam sekiz yüz otuz beş askerin Mekke içerisinde toplanan erkek asker olduğu sonucuna varılmaktadır.

2.1.3.1 Teşkilat Yapısı

Mekke'de belli başlı görevler bulunurdu. Bu vazifeler hangi kabilenin elindeyse veraset yoluyla bir sonraki nesle geçmiştir. Kabile içinden de bu vazifeleri yerine getirebilecek kişiler seçilirdi. Seçilen şahıslar bu görevleri üstlenirdi. Cahiliye döneminde olduğu gibi Uhud Gazvesi'nde de ordu teşkilatının yönetiminde Kureyş boyunun söz sahibi olduğu saptanmıştır.

²⁷⁹ İbn İshak, *Siretu İbn İshak*, 306; Vâkıdî, *el-Megazi*, I/205-206; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, III/14; İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, IV/290; Taberî, *Tarihü't-Taberi: Tarihü'r-Rusûl Ve'l-Müluk*, II/511-512; Semhûdî, *Vefâü'l-vefa bi ahbari dari'l-Mustafa*, 482-483; Sezikli, *Hiz. Peygamber Devrinde Nifak Hareketleri*, 70-71; Acar, *Cahiliye'de ve Risâlet Döneminde "Savaş" Olgusu*, 210; Kuray, "Medineli Ebû Âmir er-Râhib ve İslâm Davetine Muhalefeti", 665-667.

²⁸⁰ Ebû Muhammed Mûsâ b. Ukbe, *Megazî*, thk. Muhammed et-Taberanî (Kuveyt: el-Heyetü'l-Ammetü'l-İnaye bi-Tibaa' ve'n-Neşr, 2023), II/286; İbn İshak, *Siretu İbn İshak*, 305; Vâkıdî, *el-Megazi*, I/203; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, III/12; İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif*, 159; Ya'kubî, *Tarihü'l-Ya'kubî*, II/47; İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, II/34; Taberî, *Tarihü't-Taberi: Tarihü'r-Rusûl Ve'l-Müluk*, II/504; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, I/313; Semhûdî, *Vefâü'l-vefa bi ahbari dari'l-Mustafa*, I/479, 483; Muir, *The Life of Mahomet*, III/155; Sell, *The Battles Of Badr And Of Uhud*, 46; Watt, *Hiz. Muhammed Medine'de*, 43; Brockelmann, *İslam Ulusları ve Devletleri Tarihi*, 20.

Tablo 1: Uhud Gazvesinde Müşrik Ordusundaki Komuta Kademesi ve Askerî Teşkilatlanma

Tablo incelendiğinde Uhud Gazvesi’nden önce Müslümanlara karşı büyük bir ordu hazırlayan müşriklerin ordu içindeki askerî komuta kademesinde hiyerarşik olarak görev alan komutanları, mensup oldukları kabileleri ve askerî birlikler gösterilmektedir. Müşrik ordusunun en önemli vazifelerinden biri de Mekke liderinin icra ettiği ordu komutanlığı görevidir. Cahiliye döneminde ve İslâm’ın ortaya çıkmasından belli bir zaman dilimine kadar; “Riyâset/Mekke yöneticiliği”, “Kıyâde/ordu komutanlığı” ve “Ukâb/Kureyş sancağının muhafızlığı/ordu komutanına ait sancak” Abdüşemsoğulları’nın elindeydi. İslâm’ın zuhurunda ise bu vazifeleri Ebû Süfyân b. Harb icra etmiştir. Ebû Süfyân Mekke’nin fethine kadar Müslümanlarla yaptığı mücadele boyunca riyâset, kıyâde ve ukâb vazifesini yerine getirmiştir.²⁸¹

Müşrikler, Bedir Gazvesi’nde ağır bir yenilgi alınca Mekke’nin yeni lideri Kureyş içinde sözüne itibar edilen, kültürlü, iyi bir tâcir ve yönetme imtiyazı kabilesine ait olan

²⁸¹ Ezrâkî, *Ahbârü Mekke*, 179, 184-185; İbn Habîb, *el-Münemmak*, 331; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, II/700-714; Terzi, *Hiz. Peygamber ve Hulefâ-yi Râşidîn Döneminde Askerî Teşkilât*, 16, 18; Çelikkol, *Cahiliye Döneminde Mekke*, 205-206; Küçükaşçı, “Kıyâde”, 25/507.

Ebû Süfyân oldu. Ebû Süfyân liderliği kendi uhdesine aldıktan sonra Müslümanlara karşı olan düşmanlığı Bedir'in yenilgisiyle daha da arttı. Liderliğin verdiği yetkilerden dolayı Uhud Gazvesi hazırlıklarını çok kapsamlı bir şekilde yürüttüğü yukarıda detaylarıyla zikredildi. Müşrikler Uhud Gazvesi'ne hazırlanırken aşağıda da değinileceği üzere ordu içinde birçok komuta kademesi bulunuyordu. Müşriklerin lideri olmasının yanında doğal olarak ordudaki "kıyâde-kâid/başkomutanlık" görevini Ebû Süfyân icra ettiği belirlenmiştir.²⁸²

Araplardaki askerî vazifelerden birisi de harb kararı alındıktan sonra savaş işlerinin düzenlendiği, ordu hazırlığının ve askerî seferin icrası için nakdi ödemelerin yapıldığı yer olan "Kubbe" görevi bulunuyordu. Ayrıca süvari birliklerini komuta eden bir nevi Arap ordusunun öncü birlikleri olan "Einne" görevi mevcuttu. Cahiliye döneminden İslâmiyet'in zuhuruna kadar bu vazifeyi Mahzûmoğulları'ndan Hâlid b. Velîd yürütüyordu.²⁸³ Ancak Vâkıdî, İbn Sa'd ve Belâzürî'nin belirttiğine göre Uhud Gazvesi'nde müşrik ordusu süvari birlikleri komutanlığının Cumahoğulları'ndan Safvân b. Ümeyye'ye verildiğini aktarmaktadır. Ayrıca başka bir rivayete göre süvari birliği komutanının Sehmoğulları'ndan Amr b. el-Âs'ın olduğunu bildirmektedir.²⁸⁴ Müşrikler Uhud Gazvesi'nde atlı birliklerle aşağıda görüleceği üzere stratejik bir hamle yapacaklarından dolayı işi şansa bırakmamak için muhtemelen Amr b. el-Âs'ı da Safvân b. Ümeyye'ye destek olması için atadığı veyahut yardımcı olarak süvari birliğine komutanlık yaptığı anlaşılmaktadır.

Müşrikler orduyu iki kısma ayırdıkları için iki yüz atlı birliği de sağ ve sol cenah şeklinde ikiye ayırdı. Sağ cenahtaki atlı birliğin komutanlığına Hâlid b. Velîd getirildi. Mahzûmoğulları kabilesinin lideri olan İkrime b. Ebû Cehil'de sol cenahtaki atlı birliğin komutanı oldu.²⁸⁵ Tüm bu veriler göz önünde bulundurulduğunda hem müşriklerin

²⁸² İbn İshak, *Siretu İbn İshak*, 302; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, III/5; İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, VI/5, 7; Taberî, *Tarihü't-Taberi: Tarihü'r-Rusûl Ve'l-Müluk*, II/501; Semhûdî, *Vefâu'l-vefa bi ahbari dari'l-Mustafa*, I/478; Muir, *The Life of Mahomet*, III/155; Sell, *The Battles Of Badr And Of Uhud*, 46; Watt, *Hiz. Muhammed Medine'de*, 43; Hamidullah, *Hiz. Peygamber'in Savaşları*, 65; İrfan Aycan, "Ebû Süfyân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/231; Terzi, *Hiz. Peygamber ve Hulefâ-yi Râşidîn Döneminde Askerî Teşkilât*, 18; Ali Bakkal, *Komutan Peygamber ve Yetiştirdiği Komutan Sahâbîler* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2015), 139.

²⁸³ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, II/701; Mustafa Fayda, *Allah'ın Kılıcı Halid b. Velid* (İstanbul: Çağ Yayınları, 1992), 97-98; Terzi, *Hiz. Peygamber ve Hulefâ-yi Râşidîn Döneminde Askerî Teşkilât*, 20; Çelikkol, *Cahiliye Döneminde Mekke*, 206.

²⁸⁴ Vâkıdî, *el-Megazi*, I/220; İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, II/37; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, I/316.

²⁸⁵ Vâkıdî, *el-Megazi*, I/221, 225; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, III/12; İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, II/37; Taberî, *Tarihü't-Taberi: Tarihü'r-Rusûl Ve'l-Müluk*, II/508; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, I/316; Semhûdî, *Vefâu'l-vefa bi ahbari dari'l-Mustafa*, I/483; Sell, *The Battles Of Badr And Of Uhud*, 52; Hamidullah, *Hiz. Peygamber'in Savaşları*, 64-65; Hodgson, *İslâm'ın Serüveni*, I/130; Hattâb, *Komutan Peygamber*, 109; Terzi, *Hiz. Peygamber ve Hulefâ-yi Râşidîn Döneminde Askerî Teşkilât*, 20; Mustafa Fayda, "Hâlid b. Velîd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (TDV Yayınları, 1997), 15/289; Fayda, *Allah'ın Kılıcı Halid b. Velid*, 100; Abdullah Aydın, "İkrime b. Ebû Cehil", *Türkiye*

yönetim kademesindeki ileri gelenlerinin Bedir’de öldürülmesi hem de Müslümanlardan intikam alma hırsı yönetim kademesinin olağanüstü bir durumu bizatihi sevk ve idare ettiklerini göstermektedir. Müşriklerin ileri gelenlerinden Ebû Süfyân’ın birden fazla görevi yürütmesi, Safvân b. Ümeyye’nin ve Amr b. el-Âs’ın süvari birliği komutanı olması, İkrime b. Ebû Cehil’in de sol cenah komutanlığını yürütmesi bu durumu teyit etmektedir.

Müşriklerin önde gelenlerinden orduda birden fazla vazife alanlarından birisi de İkrime b. Ebû Cehil’dir. Müşrikler, Medine’ye varmak üzere yola çıktıklarında orduyu emniyet altına alıp düşman mahalline intikali sağlamak, Müslümanlardan gelebilecek tehlikeye karşı muhafaza etmek ve orduya kılavuzluk yapmak için “öncü birliği” oluşturduğu belirlenmiştir. Vâkıdî müşriklerin on atlıdan oluşan “öncü birliği” teşekkül ettirdiklerini isim vermeden aktarmaktadır.²⁸⁶ Fakat müşrikler Medine’ye vardıklarında geceleme üzere orduyu güvenli bir yere konuşlandırdı. Gece ordunun güvenliğini sağlayan nöbetçi “muhafız birliği” kurduğu tespit edilmiştir. İbn Sa’d’a göre müşrikler bir grup atlı askerle “muhafız birliğini” teşekkül ettiklerini ve birliğin komutanlığına da İkrime b. Ebû Cehil’in getirildiğini belirtmektedir.²⁸⁷ “Öncü ve muhafız birliğinin” orduya sunduğu katkılar ele alındığında bu iki birliğinde aynı vazifeyi yürüttükleri ve komutanlığını da İkrime b. Ebû Cehil’in yürüttüğü kanaati hasıl olmaktadır.

Müşriklerin yöneticileri birçok komutanlığı üstlenmelerine rağmen ordu kademesindeki geriye kalan komutanlıkları Kureys’in soylularına tevdi ettiği görülmektedir. Mekke’nin aristokratları Uhud Gazvesi’ne tek başlarına katılmadı. Toplum içinde birçok vazifeyi yerine getiren kadınları da orduya katma konusunda ihmalkâr davranmadığı ortaya çıkmıştır. Müşrikler, birçok kadını katkı sunmaları için orduya aldı.²⁸⁸ Bu kadınların isimleri ve orduya sundukları katkı üzerinde ilerde durulacaktır. Müşrikler kadınları bireysel bir şekilde orduya almadı. Kadınlardan azami derecede orduya yardım sunmaları için “kadınlar birliği” oluşturduğu saptanmıştır. “Kadınlar birliği” komutanlığı bütün hısımlarıyla müşrik ordusuna katılan Abdüddâroğulları’ndan Osman b. Ebû Talha’ya²⁸⁹ verildi. Müşrikler bu vesileyle

Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/42; Çelikkol, *Cahiliye Döneminde Mekke*, 206; Bakkal, *Komutan Peygamber ve Yetiştirdiği Komutan Sahâbiler*, 267, 289; Mahmudov, *Sebepleri ve Sonuçları Açısından Hz. Peygamber’in Savaşları*, 147; A. Gabriel, *İslâm’ın İlk Mareşali Hz. Muhammed*, 188, 190.

²⁸⁶ Vâkıdî, *el-Megazi*, I/208.

²⁸⁷ İbn Sa’d, *Kitâbü’t-Tabakati’l-kebir*, II/36; Hamidullah, *Hz. Peygamber’in Savaşları*, 65.

²⁸⁸ İbn İshak, *Siretu İbn İshak*, 302-303; Vâkıdî, *el-Megazi*, I/202-203; İbn Hişâm, *es-Siretü’n-nebeviyye*, III/5-6; İbn Sa’d, *Kitâbü’t-Tabakati’l-kebir*, II/34; Taberî, *Tarihü’t-Taberi: Tarihü’r-Rusûl Ve’l-Müluk*, II/501-502; Belâzürî, *Ensâbü’l-eşraf*, I/312-313; Brockelmann, *İslâm Ulusları ve Devletleri Tarihi*, 20.

²⁸⁹ Ebû Şeybe künyesiyle isimlendirilmektedir.

Müslümanlara karşı gayelerini gerçekleştirmek için “kadınlar birliğinin” bir komutan eşliğinde düzenli hareket etmelerini sağlamıştır.²⁹⁰

Müşriklerin kurduğu orduda askerler, mensup oldukları kabilelerin birlikleri içinde ve belirledikleri komutanın emri altında Uhud Gazvesi’ne katıldı. Müşriklerin hazırladığı orduda Kureyşli olmayan ve Mekke’nin dışında oturan Ehâbîş’e ait iki bin “ücretli askerî birlik” Uhud Gazvesi’ne Ehâbîş’e mensup Hârisoğulları’ndan Huleys b. Alkame komutası altında katılmıştır.²⁹¹ Aynı şekilde Müslümanlara düşmanlıklarından dolayı Evs kabilesine mensup Ebû Âmir/ Abdüamr b. Sayfî öncülüğünde Mekke’ye iltica eden Medineli elli kişilik “Medineli askerî birlik” Ebû Âmir komutasında müşrik ordusuna dahil olduğu belirlenmiştir. Ebû Âmir’in emri altındaki askerî birlik içinde Mekke’deki müşriklere ait kölelerde bulunuyordu. Mekkeli köleler Uhud Gazvesi’nde bu askerî birlikle hareket etmiştir.²⁹²

Kureyş’in alt kollarına mensup bazı kimseler Uhud Gazvesi’nden önce Bedir’de öldürülen yakınlarının öçlerini almak için Hz. Peygamber’i öldüreceklerine dair sözleşerek dört kişilik “özel birlik/suikast timi” oluşturduğu tespit edilmiştir. Binaenaleyh müşrikler özel birlikte bulunanların kendilerini bu göreve hazırladıklarının farkındaydı. Bu “suikast timinde” Zühreoğulları’ndan Utbe b. Ebû Vakkâs,²⁹³ Abdullah b. Şihâb,²⁹⁴ Teymoğulları’ndan İbn Kamîe,²⁹⁵ Cumahoğulları’ndan Übeyy b. Halef, Abdülzâoğulları’ndan Abdullah b. Humeyd b. Züheyr b. Hâris b. Esed b. Abdülzâ b. Kusay yer aldığı saptanmıştır.²⁹⁶

Müşriklerin Hz. Peygamber’e özel olarak suikast düzenleme fikri yeni değildi. Hicretten önce de müşrikler Hz. Peygamber’i öldürmek için her kabileden bir gencin içinde yer aldığı bir ekip kurdu ve bu girişimleri başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Müşriklerin Müslümanlara karşı olan intikam hırsı hiçbir şekilde azalmadı. Hz. Peygamber’e öfkesi dinmeyenlerden birisi de Cumahoğulları’ndan Übey b. Halef’ti. Hicret öncesinde kurulan infaz ekibinin içinde de Übey b. Halef bulunuyordu. Mûsâ b. Ukbe ve Vâkîdî’nin bildirdiğine göre Bedir Gazvesi’nde Übey b. Halef’in oğlu Müslümanlar tarafından esir

²⁹⁰ Vâkîdî, *el-Megazi*, I/226; Mehmet Efendioğlu, “Osman b. Talha”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/475.

²⁹¹ Ebû Ubeyd, *en-Neseb*, 223; Kapar, “Ehâbîş”, 10/497.

²⁹² İbn İshak, *Siretu İbn İshak*, 306; Vâkîdî, *el-Megazi*, I/205-206, 223; İbn Hişâm, *es-Sîretü’n-nebeviyye*, III/14; İbn Sa’d, *Kitâbü’t-Tabakati’l-kebir*, II/38, IV/290; Taberî, *Tarihü’t-Taberi: Tarihü’r-Rusûl Ve’l-Müluk*, II/511-512; Semhûdî, *Vefâu’l-vefa bi ahbari dari’l-Mustafa*, I/483; Hattâb, *Komutan Peygamber*, 113; Sezikli, *Hz. Peygamber Devrinde Nifak Hareketleri*, 70; Kuray, “Medineli Ebû Âmir er-Râhib ve İslâm Davetine Muhalefeti”, 665.

²⁹³ Sa’d b. Ebû Vakkâs’ın kardeşidir.

²⁹⁴ Muhammed b. Müslim b. Ubeydullah b. Abdullah b. Şihâb’ın dedesidir.

²⁹⁵ İbn Kamîe’nin isminin sonuna “Edremî” künyesi de eklenir. Teym b. Galib’in çenesinden bir parça eksik olduğu için bu künyede isminin ardından zikredilmektedir.

²⁹⁶ Vâkîdî, *el-Megazi*, I/243-244; Belâzürî, *Ensâbü’l-esraf*, I/319-320.

alındı. Übey b. Halef de yakınları esir edilen müşrikler gibi oğlunun fidyesini ödemek için Medine'ye gitti. Oğlunun fidyesini Hz. Peygamber'e ödedi. Fidyeyi öderken Hz. Peygamber'e, yanında bir atı olduğunu, her gün değerli mısır yemiyle beslediğini ve bakımını yaptığı atın üstünde kendisini öldüreceğini söyledi. İbn İshak, İbn Hişâm ve Semhûdî, Übey b. Halef'in atının adının "Ûd" olduğunu ifade etmektedir. Hz. Peygamber'de: "Aksine! İnşallah beslediğin o atın üzerinde seni ben öldüreceğim." dedi.²⁹⁷ Vâkıdî farklı bir rivayette Übey b. Halef'in bu sözleri Mekke'de söylediğini, Hz. Peygamber'in Medine'de bundan haberdar olduğunu ve bunun üzerine Hz. Peygamber'in: "İnşallah beslediğin o atın üzerinde ben seni öldüreceğim." dediğini aktarmaktadır.²⁹⁸

Müşrikler "özel suikast birlikleri" kurarak toplum içinde İslâm'ın yaygınlaşmasını sağlayan Hz. Peygamber'i öldürmek için olan güçleriyle Uhud Gazvesi'ne hazırlanıyordu. Kureyşliler sadece Hz. Peygamber'i öldürmeyi planlamıyordu. Bedir Gazvesi'nde yakınlarını öldüren Müslümanları da katletmek için "özel suikast" yapacak şahısları maddî menfaat karşılığında ikna etmeye çalışmıştır. Bedir'de amcası öldürülen Nevfeloğulları'ndan Cübeyr b. Mut'im bunlardan biriydi. Cübeyr b. Mut'im'in kölesi Vahşî b. Harb²⁹⁹ mızrak atmada maharetliydi. Cübeyr b. Mut'im Uhud'a katılması için kölesine vaatte bulundu. İnsanlarla birlikte Uhud'a çıkmasını ve Bedir Gazvesi'nde katledilen amcası Tuayme b. Adî'ye karşılık Hamza b. Abdülmuttalib'i öldürmesi halinde kölelikten azad edeceği sözünü verdi.³⁰⁰

Vâkıdî, Vahşî'nin Cübeyr b. Mut'im'in kölesi olduğunu söylese de naklettiği bir bilgiye göre onun Nevfeloğullarından Hâris b. Âmir'in kızının kölesi olduğuna dair bir rivayeti de aktarmaktadır. Hâris'in kızı Vahşî'yi gördüğünde babasının Bedir'de öldürüldüğünü, Muhammed b. Abdullah, Hamza b. Abdülmuttalib ve Ali b. Ebû Tâlib'den herhangi birisini Uhud'da öldürmesi halinde kendisini özgürlüğüne kavuşturacağı vaadinde bulundu. Hatta Müslümanlar içinde babasına denk olanların bu üçünün olduğunu ifade etti. Buna karşılık Vahşî, Muhammed'in ashabı tarafından teslim edilmeyeceğinden dolayı onu öldürmeye güç yetiremeyeceğini, Hamza ise öyle bir

²⁹⁷ Mûsâ b. Ukbe, *Megazi*, II/295; İbn İshak, *Siretu İbn İshak*, 310; Vâkıdî, *el-Megazi*, I/251; İbn Hişâm, *es-Siretü'n-nebeviyye*, III/40; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, I/319; Semhûdî, *Vefâu'l-vefa bi ahbari dari'l-Mustafa*, I/446-447.

²⁹⁸ Vâkıdî, *el-Megazi*, I/251.

²⁹⁹ Habeşistanlı bir köledir. Ebû Deseme künyesiyle isimlendirilirdi. bk. İbn İshak, *Siretu İbn İshak*, 303; Mustafa Sabri Küçükaşçı, "Vahşî b. Harb", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/450-451.

³⁰⁰ İbn İshak, *Siretu İbn İshak*, 302; İbn Hişâm, *es-Siretü'n-nebeviyye*, III/5; Taberî, *Tarihü't-Taberî: Tarihü'r-Rusûl Ve'l-Müluk*, II/501; İbn Seyyidünnâs, *Uyûnü'l-eser*, II/7; Semhûdî, *Vefâu'l-vefa bi ahbari dari'l-Mustafa*, I/478; Hattâb, *Komutan Peygamber*, 115; Önkâl, "Cübeyr b. Mut'im", 8/104-105.

heybete sahip ki uykuda gördüğü takdirde uykusundan kaldırmayacağını, fakat Ali'yi öldürebileceğini söyledi.³⁰¹ Bunların dışında müşriklerden Vahşi ile anlaşılanlardan birisi de Ebû Süfyan'ın eşi Hind bnt. Utbe'ydî. Müşrikler Uhud Gazvesi'ne çıktıktan sonra Hind bnt. Utbe, Vahşi'ye Bedir'de öldürülen babası Utbe b. Rebîa, kardeşi Velîd, amcası Şeybe b. Rebîa'nın öcünü alması karşılığında belli miktarda para vereceği sözünü verdi. Ayrıca Hind bnt. Utbe, Vahşi'yi her gördüğü yerde acılarına deva olması halinde kurtulacağını hatırlatarak Uhud Gazvesi'nde öldüreceği kişilere adapte olmasını sağlamıştır.³⁰²

Müşrikler hem cahiliye döneminde hem de İslâmiyet'in zuhurunda muharebede hafif ve uzaktan saldırma kabiliyeti sağlayan ok kullanıyordu. Bu sebeple Uhud Gazvesi için "okçular birliği" oluşturduğu saptanmıştır. Ordu içinden ok kullanmada maharetli yüz okçu belirlendi ve birliğe alınan okçular bir komutanın emri altında orduya katıldı. "Okçular birliği" komutanlığı, müşriklerin heyetleri içinde elçilik vazifesini üstlenen ve baharat ticaretiyle ünlenmiş bir tüccâr olan Abdullah b. Ebû Rebîa'ya tevdi edilmiştir.³⁰³

Cahiliye döneminde müşrikler orduyu temsil etmesi ve askerlerin orduya aidiyetlerini belirten "livâ/râye" kullanılıyordu. Mekke'deki askerî görevlerden birisi de ordudaki birliklerde livâyı taşıma ve korumayla sorumlu olan sancaktarlık vazifesiydi. Ayrıca müşrikler bir savaş kararı aldığında râyeyi koruması altında bulunduran ukâb'dan sorumlu olan ordu komutanı tarafından bu görevi yerine getiren kabileye teslim edilirdi. Orduya katılacak olanlarda bu sancağın etrafında toplanırdı. Bu vazifeyi Abdüddâroğulları yerine getiriyordu.³⁰⁴ Ebû Süfyan, Uhud Gazvesi hazırlıkları tamamladıktan sonra müşrik ordusunun sancağını Abdüddâroğulları'ndan Talha b. Ebû Talha'ya tevdi ettiği tespit edilmiştir. Sancağı Talha b. Ebû Talha'ya verdiği zaman Abdüddâroğulları'nı Müslümanlara karşı savaşmaya teşvik ederek teslim etti.³⁰⁵ Vâkıdî,

³⁰¹ Vâkıdî, *el-Megazi*, I/285-286; Küçükaşçı, "Vahşi b. Harb", 42/450-451.

³⁰² İbn İshak, *Siretu İbn İshak*, 303; Vâkıdî, *el-Megazi*, I/287; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, III/6; Hattâb, *Komutan Peygamber*, 115; Kandemir, "Hind bint Utbe", 18/64-65; Mahmudov, *Sebepleri ve Sonuçları Açısından Hz. Peygamber'in Savaşları*, 142; Adnan Demircan, "Utbe b. Rebîa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/235-236.

³⁰³ Vâkıdî, *el-Megazi*, I/220; İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, II/37, VI/89; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, I/316; Ignati Kratschkowski, "Ömer", *İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1964), 9/461; İsmail Lütfî Çakan, "Abdullah b. Ebû Rebîa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/96; Terzi, *Hz. Peygamber ve Hulefâ-yi Râşidîn Döneminde Askerî Teşkilât*, 221-223; Mahmudov, *Sebepleri ve Sonuçları Açısından Hz. Peygamber'in Savaşları*, 147.

³⁰⁴ Ezrâkî, *Ahbârü Mekke*, 179; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, II/701-714; Terzi, *Hz. Peygamber ve Hulefâ-yi Râşidîn Döneminde Askerî Teşkilât*, 16, 18; Çelikkol, *Cahiliye Döneminde Mekke*, 184, 206-207; Efendioğlu, "Osman b. Talha", 33/475; Şahin, "Sancak", 36/97.

³⁰⁵ Mûsâ b. Ukbe, *Megazi*, II/289; Vâkıdî, *el-Megazi*, I/220-221; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, III/15; İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, II/34, 37; Taberî, *Tarihü't-Taberi: Tarihü'r-Rusûl Ve'l-Müluk*, II/512; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, I/316-317; Semhûdî, *Vefâü'l-vefa bi ahbari dari'l-Mustafa*, I/483; Hattâb, *Komutan Peygamber*, 109; Çelikkol, *Cahiliye Döneminde Mekke*, 102; Mahmudov, *Sebepleri ve Sonuçları Açısından Hz. Peygamber'in Savaşları*, 147.

başka bir rivayette müşrik ordusu Uhud’a çıkmadan önce üç tane sancağının Dârünnedve’de muhafaza altında olduğunu bildirmektedir. Müşrikler yola çıkmadan sancaklardan birini Safvân b. Üveyf’e, bir sancağı Ehâbîş’e mensup bir adama ve birini de Talha b. Ebû Talha’ya verdiğini aktarmaktadır. Ancak Vâkıdî, Kureyşlilerin Talha b. Ebû Talha’nın taşıdığı tek bir sancak altında Uhud’a çıktığı rivayetinin daha doğru olduğunu ifade etmektedir.³⁰⁶ Böylelikle müşrik ordusu Müslümanlara karşı hem tek bir sancak altında toplandığını hem de ordu teşkilatlanmasını tamamlayarak savaşıma hazır hale geldiğini kanıtlamıştır.

2.1.3.2. Lojistik Altyapısı

“Lojistik/temvinü’l-ceyş”, ordunun gereksinimleri olan iâşe, ibate, ulaşım, muhabere, istihkâm, sıhî ve askerî teçhizatın hazırlanarak sağlanması, savaşın gerçekleşeceği yere sistemli bir şekilde intikal edilmesine denir.³⁰⁷ Müşrikler Uhud Gazvesi’ne çıkmadan önce Müslümanlara karşı güçlü bir ordu hazırlamak ve askerlerin lojistik ihtiyacını karşılamak için ekonomik kaynaklarının çoğunu harcadı.

Nakil Araçları	Askerî Teçhizatları	Muharebe Destek Birlikleri	İâşe ve İbate
• Deve / 3.000 • At / 200	• Zırh • Kılıç • Ok ve yay • Mızrak • Taş	• İstihkam sınıfı / Ebû Âmir ve Birliği • İkmal ve Bakım / Köleler • Askerî Bando / Kadınlar Birliği	• Deve Eti ve Sütü • Parayla temin edilen yiyecekler • Hevdec

Tablo 2: Müşrik Ordusunun Uhud Gazvesindeki Lojistiği

Bu tablo tetkik edildiğinde müşriklerin Müslümanlara karşı ordu hazırlarken zamanın koşulları içinde maddî imkanlarının el verdiği ölçüde Mekke ve çevresinden elde edilebilecek lojistik tüm kaynakları temin etmeye çalıştığı görülecektir. Müşrikler hazırlamış oldukları orduyu ve lojistiğini Mekke’den Medine’ye nakletmek için vasıtalara ihtiyacı vardı. Hicaz Araplarının, günlük yaşantısında ve askerî faaliyetlerinde

³⁰⁶ Vâkıdî, *el-Megazi*, I/203.

³⁰⁷ Terzi, Hz. Peygamber ve Hulefâ-yi Râşidîn Döneminde Askerî Teşkilât, 213; Rahime Dilek Koçak, “Lojistiğin Tarihsel Gelişimi: Askerî Gereksinimden İşletme Lojistiğine ve Tedarik Zinciri Yönetimine Evrilme Süreci”, *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi (Journal of Yasar University)* 15/58 (2020), 247-248; Vahide Çetin-Yavuz Haykır, “Askerî Lojistik ve Tarihsel Gelişimi”, *Sosyal Bilimler Dergisi (The Journal of Social Sciences)* 62 (2023), 592-593.

deve ve at önemli nakil araçları arasındadır. Müşrikler hem sosyal hayatta hem de savaşta deve ve at kullanıyordu. Özellikle deve birçok fonksiyona sahipti. Devenin vasıta olarak kullanılmasının yanı sıra yiyecek olarak etinden ve sütünden yararlanılıyordu.³⁰⁸ Müşrikler, Uhud Gazvesi için lojistik işleri yürütmek üzere develeri de orduda bulundurmıştır. Asker toplamada gösterilen ihtimamın aynısını deve ve at için gösterdikleri de aşikârdır. Üç bin kişilik müşrik ordusu için üç bin deve bir araya getirildi. Bununla birlikte taarruz maksadıyla kullanılmak üzere iki yüz at toplandı.³⁰⁹ Toplanan vasıtaları maddî olarak hesapladığımızda müşriklerin deve ve ata büyük bir meblağ harcadığı sonucuna varılmıştır.

Müşriklerin, Mekke'den Medine'ye yaklaşık on günlük³¹⁰ bir sürede vardığı kanaatindeyiz. İaşeyi de ona göre temin etmişlerdi. Vâkıdî'nin bildirdiğine göre bu sefer boyunca müşrik ordusu dinlenmek ve yemek için her su kaynağının başında mola veriyordu. Müşrikler dinlendikleri yerlerde yemek ihtiyaçlarını karşılamak ve güçlü kalabilmek için ordu için toplanan develerden bir kısmını keserek yiyordu. Paralarıyla ordudaki askerler için aldıkları yiyeceklerden iaşelerini karşılıyordu.³¹¹ Müşrik ordusu hayvanlarını beslemek için ensara ait yeni başak vermiş tarlalara atlarını ve develerini salarak talan etmiştir. Böylece hayvanlarını beslemek için bol miktarda yem gasp etmiştir.³¹² Bu da müşriklerin on günlük yolculukları sırasında hayvanlarına yetecek kadar yem getirdiklerini, kendilerine ekstra yük yapmadıklarını göstermektedir.

Müşrikler savaşmak veya herhangi bir sebeple yolculuğa çıktıklarında yanlarında kadınlar bulunduğu zaman ibate/barınma konusuna da çözüm bulmuşlardır. Ordu içinde bulunan kadınların ibatesini de deveyle sağlamışlardır. Devenin üstünde hanımlara ait üstü kapalı, korunaklı ve içinde oturmaya yarayan bir çeşit sepet olan “mahfe/hevdec”

³⁰⁸ Cevâd Ali, *el-Mufasssal fî tarihi'l-Arab kable'l-İslâm*, V/336-340; Avn, *el-Fennü'l-harbi fî sadri'l-İslâm*, 52-54, 122-124; Hitti, *Siyasî ve Kültürel İslâm Tarihi*, 40-43; Goldschmidt Jr. vd., *A Concise History of the Middle East*, 23; Nicolle, *İslâm Orduları 600-1100*, 13-14.

³⁰⁹ İbn İshak, *Siretu İbn İshak*, 305; Vâkıdî, *el-Megazi*, I/203, 206, 221; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, III/12; İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, II/34; Taberî, *Tarihü't-Taberi: Tarihü'r-Rusûl Ve'l-Müluk*, II/505, 507; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, I/313; Semhûdî, *Vefâu'l-vefa bi ahbari dari'l-Mustaafa*, I/482-483; Sell, *The Battles Of Badr And Of Uhud*, 46-47; Brockelmann, *İslâm Ulusları ve Devletleri Tarihi*, 20; Watt, *Hiz. Muhammed Medine'de*, 43; Hamidullah, *Hiz. Peygamber'in Savaşları*, 64-65; Hattâb, *Komutan Peygamber*, 108-109; Mahmudov, *Sebepleri ve Sonuçları Açısından Hiz. Peygamber'in Savaşları*, 141; er-Reşîd, *Önder, Lider, Komutan Hiz. Peygamber (s.a.v.)*, 109.

³¹⁰ Mekke ile Uhud Gazvesi'nin yapıldığı yer arası yaklaşık 440 km'dir.

³¹¹ Vâkıdî, *el-Megazi*, I/206.

³¹² Vâkıdî, *el-Megazi*, I/207; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, III/10-11; Taberî, *Tarihü't-Taberi: Tarihü'r-Rusûl Ve'l-Müluk*, II/507-508; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, I/313; Sell, *The Battles Of Badr And Of Uhud*, 47; Watt, *Hiz. Muhammed Medine'de*, 43; Hamidullah, *Hiz. Peygamber'in Savaşları*, 60-61; Hattâb, *Komutan Peygamber*, 109; A. Gabriel, *İslâm'ın İlk Mareşali Hiz. Muhammed*, 188-189.

konulurdu.³¹³ Müşrikler ordu içinde bulunan kadınları mahfe içinde Uhud'a kadar götördükleri tespit edilmiştir.³¹⁴ Kureyş'in soyluları toplum içinde sosyal statüleri göz ardı etmeksizin kadınlarını da orduya almaları, Müslümanlara karşı gerekli önlemleri aldıklarını kanıtlamaktadır.

Müşrik askerler Uhud için dönemin koşulları içinde az sayıda askerî teçhizata sahip oldukları belirlenmiştir. Ordu içindeki askerlerde atıcı, kesici, dürtücü silahlar ve koruyucu donatılardan oluşan askerî teçhizatlar bulunuyordu.³¹⁵ İslâm Tarihi kaynaklarının müşterek rivayetlerine göre müşrik ordusu içindeki askerleri kılıç, ok, mızrak ve taş gibi nesnelerden korumak için yedi yüz zırhlı leşkerin olduğu bildirilmektedir.³¹⁶ Ayrıca ordunun askeri teçhizatları içinde çok fazla miktarda silahın ve kesici aletlerin bulunduğu zikredilmektedir. Kesici aletlerde o dönem içinde savaşlarda sıklıkla kullanılan kılıç ve bıçak benzeri keskin aletler olduğu kanıtlanmıştır.³¹⁷ Müşrik ordusunda atıcı aletler de mevcuttu. Atıcı aletlerden başta ok-yay ve taş gibi nesneler de bulunuyordu. Yukarıda da değinildiği üzere ordu içinde “okçular birliğinin” mevcudiyeti, birliğe ayrı bir komutanın atanması okun kullanıldığını ve bu alete ne kadar önem verdiklerini göstermektedir. Ayrıca müşrikler sağlamlığı ve kolay ulaşılmasından dolayı dürtücü silahtan mızrağı da kullanıyordu. Cübeyr b. Mut'im'in mızrak kullanmada mahir bir kölesi olan Vahşi'yi Uhud Gazvesi'ne katılım sağlaması için birçok kimsenin teşvik etmesi ve mızrak ile Hz. Hamza'yı şehid etmesi bunu kanıtlamaktadır.³¹⁸

³¹³ Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ ve'r-Reşâd*, IV/375; Güncel Türkçe Sözlük, “Mahfe” (Erişim 13 Mayıs 2025); Kubbealtı Lugatı, “Mahfe” (Erişim 13 Mayıs 2025); Kubbealtı Lugatı, “Hevdec” (Erişim 13 Mayıs 2025).

³¹⁴ İbn İshak, *Siretu İbn İshak*, 302; Vâkıdî, *el-Megazi*, I/202, 206; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, III/5; İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, II/34; Taberî, *Tarihü't-Taberi: Tarihü'r-Rusül Ve'l-Müluk*, II/505; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, I/312; Semhûdî, *Vefai'l-vefa bi ahbari dari'l-Mustafa*, I/478; Sell, *The Battles Of Badr And Of Uhud*, 46.

³¹⁵ Avn, *el-Fennü'l-harbi fî sadri'l-İslâm*, 47-53; Cündî, *Şi'rü'l-harbü fî'l-asri'l-cahilî*, 130-166; Hoyland, *Arabia And The Arabs*, 188-189; Terzi, *Hz. Peygamber ve Hulefâ-yi Râşidîn Döneminde Askerî Teşkilât*, 221-239; Acar, *Cahiliye'de ve Risâlet Döneminde “Savaş” Olgusu*, 60-63; Nicolle, *İslâm Orduları 600-1100*, 13, 16; A. Gabriel, *İslâm'ın İlk Mareşali Hz. Muhammed*, 276.

³¹⁶ Vâkıdî, *el-Megazi*, I/203, 208; İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, II/34; Taberî, *Tarihü't-Taberi: Tarihü'r-Rusül Ve'l-Müluk*, II/505; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, I/313; Semhûdî, *Vefai'l-vefa bi ahbari dari'l-Mustafa*, I/479; Muir, *The Life of Mahomet*, III/155; Sell, *The Battles Of Badr And Of Uhud*, 46; Brockelmann, *İslam Ulusları ve Devletleri Tarihi*, 20; Watt, *Hz. Muhammed Medine'de*, 43; Hamidullah, *Hz. Peygamber'in Savaşları*, 64; Hattâb, *Komutan Peygamber*, 109; Mahmudov, *Sebepleri ve Sonuçları Açısından Hz. Peygamber'in Savaşları*, 141; er-Reşîd, *Önder, Lider, Komutan Hz. Peygamber (s.a.v.)*, 109.

³¹⁷ Vâkıdî, *el-Megazi*, I/203; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, III/5; Taberî, *Tarihü't-Taberi: Tarihü'r-Rusül Ve'l-Müluk*, II/501.

³¹⁸ İbn İshak, *Siyer*, 302-303, 312; Vâkıdî, *el-Megazi*, I/285-287; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, III/5-6, 50; Taberî, *Tarihü't-Taberi: Tarihü'r-Rusül Ve'l-Müluk*, II/501, 516-517; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, I/322; İbn Seyyidünnâs, *Uyûnü'l-eser*, II/7; Semhûdî, *Vefai'l-vefa bi ahbari dari'l-Mustafa*, I/478; Küçükbaşçı, “Vahşi b. Harb”, 42/450-451.

Mekke'ye iltica eden Medineli Ebû Âmir ve elli kişilik birliği müşrik ordusu içinde yer almakla kalmadı; Ebû Âmir'in birliği Medine ve çevresini çok iyi bir şekilde tanıdığından dolayı ordu içinde aktif görev aldığı tespit edilmiştir. Başta Medineli birlik ve müşrik askerler olmak üzere en önemli görevlerinden birisi de doğal nesne olan taş fırlatmaktı. Çünkü Uhud'un zemini tabii olarak taşlıktı. Müşrikler de bunu fırsat bilerek ayriyeten Mekke'den taşıma gibi bir zorluğu da olmadığından coğrafyanın sunduğu kolaylıklardan istifade edilmiştir. Müşrik askerler Uhud Gazvesi'nde atıcı doğal nesne olan taşı Hz. Peygamber'e ve Müslümanlara karşı aktif bir şekilde kullandı. İlerde İbn Kamîe ve Utbe b. Ebû Vakkâs'ın Hz. Peygamber'e attığı taşlardan dolayı yaralandığı zikredilecektir.³¹⁹

Ordu içinde lojistik işlerle alakadar olan, düşmana karşı askerî birliklerin çarpışmasını kolaylaştıran, direnmeyi sağlayan, kazı işleriyle uğraşan ve muharebe destek birliği faaliyetlerini yürüten birliğe "istihkâm sınıfı" denir.³²⁰ Müşrikler orduda bir nevi destek birliği faaliyetini yürüten "istihkâm sınıfını" da bulundurmıştır. Bu faaliyeti Ebû Âmir ve birliği yerine getiriyordu. Başta Ebû Âmir ve birliği gazveden önce Uhud meydanında Müslümanların konuşlanacağı yere hendekler/çukurlar kazarak tuzak hazırladığını saptanmıştır. İlerde değinileceği üzere Hz. Peygamber ve ashabı gazve esnasında "istihkâm sınıfının" hazırladığı hendeklerin üzerinde bîhaber olarak dururken çukurların içine düşmüştür.³²¹

Müşriklerin ordusunda geri hizmet faaliyetinde bulunan bir çeşit ordunun "levâzım, ikmal, bakım, develere bakan ve muhafızlık" işleriyle uğraşan askerî sınıfı da tespit edilmiştir. Vâkıdî, Kureyş'e ait kölelerin Uhud Gazvesi'nde Müslümanlarla çarpışmakla sorumlu olmadığını ve karargâhı korumakla görevlendirildiğini aktarmaktadır.³²² Müşriklerin Uhud Gazvesi için hazırladıkları ordunun kapasitesi düşünüldüğünde, savaşçıların çarpıştığı esnada geri hizmette levâzım, ikmal, bakım ve muhafızlık gibi vazifelerini yürüten görevlilerin bulunması sonucunu ortaya çıkmaktadır. Bu görevin Kureyş'in kölelerine verilmesinin gayet doğal olduğu düşünülmektedir.

³¹⁹ İbn İshak, *Siretu İbn İshak*, 306; Vâkıdî, *el-Megazi*, I/223, 243-245; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, III/14, 30; İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, II/38, 40; Taberî, *Tarihü't-Taberi: Tarihü'r-Rusûl Ve'l-Müluk*, II/512; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, I/319-320; Semhûdî, *Vefâu'l-vefa bi ahbari dari'l-Mustafa*, I/483, 488; Hamidullah, *Hiz. Peygamber'in Savaşları*, 69-70.

³²⁰ Kara Kuvvetleri Komutanlığı KKK, "İstihkam Sınıfı" (Erişim 15 Mayıs 2025).

³²¹ Vâkıdî, *el-Megazi*, I/244, 287; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, III/30-31; Semhûdî, *Vefâu'l-vefa bi ahbari dari'l-Mustafa*, I/493; Margoliouth, *Mohammed And The Rise Of Islam*, 260-261; Hamidullah, *Hiz. Peygamber'in Savaşları*, 69; Küçükkeskici, *Hiz. Peygamber Döneminde Medine'nin Sosyal Yapısı*, 53; Acar, *Cahiliye'de ve Risalet Döneminde "Savaş" Olgusu*, 210.

³²² Vâkıdî, *el-Megazi*, I/223.

Müşriklerin Uhud Gazvesi için hazırladıkları orduda bulunan kadınların birçok vazifesi vardı. Kadınların ordu içindeki görevlerinden birisi de müşriklere psikolojik cihetten destek sağlamaktı. Kureyş kabilesinin önde gelenlerinin orduya hanımlarını almalarının sebebi, askerlerinin mânevî yönlerini kuvvetlendirerek kaçmalarına mâni olmaktı.³²³ Müşriklerin elit tabakasından büyük bir risk alarak beraberinde Uhud'a götördükleri kadınlar şunlardır: Ordu komutanı Ebû Süfyan b. Harb'ın eşi Hind bnt. Utbe ve Ümeyme bnt. Sa'd b. Vehb b. Eşyem b. Kinâne, İkrime b. Ebû Cehil'in eşi Fâtıma (Ümmü Hâkim/Cüheyem) bnt. Hâris b. Hişâm b. Mugîre, Safvân b. Ümeyye'nin eşi Berze (Berre) bnt. Mes'ûd b. Amr b. Umeyr es-Sekâfiyye ve Begûm bnt. Mu'azzil b. Kinâniyye, Amr b. el-Âs'ın eşi Rayta/Hind bnt. Münebbih b. Haccac es-Sehmî, Hâris b. Hişâm b. Mugîre'nin eşi Fâtıma bnt. Velid b. Mugîre, Talha b. Ebû Talha'nın eşi Sülâfe bnt. Sa'd b. Şüheyd el-Evsiyye, Ebû Aziz b. Umeyr'in annesi Hunâs bnt. Mâlik b. Mudarrîb,³²⁴ Hâris b. Süfyân b. Abdülesed'in eşi Remle bnt. Târik b. Alkame el-Kinâniyye, Kinâne b. Adî b. Rebîa b. Abdüluzza'nın eşi Ümmü Hakîm bnt. Târik, Süfyân b. Uveyf'in eşi Kuteyle bnt. Amr b. Hilâl, Nu'mân ve Câbir b. Amr b. Mesku'z-Zi'b'in anneleri ed-Duguniyye, Gurâb b. Süfyân b. Uveyf Ehâbîş'in (Benî Hâris b. Abd-i Menât b. Kinâne) kadınlarından eşi Amre bnt. Alkame bnt. Hâris. Yukarıda isimleri zikredilen müşrik kadınlar Uhud Gazvesi'ne iştirak ederek sayıları az olmasına rağmen müşriklere maddî ve mânevî açıdan büyük katkılar sağladıkları belirlenmiştir.³²⁵

İbn İshak ve İbn Hişâm kadınların sayısını vermeden bazı kadınların isimlerini zikretmektedir.³²⁶ Vâkıdî ve Belâzürî'de sayı vermeden on dört kadının ismini kimin eşi ve nereli olduklarını belirterek sıralamaktadır.³²⁷ İbn Sa'd, Taberî, İbn Seyyidünnâs ve orduya katılan kadınların isimlerini saymadan sayılarının on beş olduğunu ifade etmektedir.³²⁸ Sonuç olarak Uhud'a katılan kadın sayısının on beş olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca müşrik kadınlar, orduda geri hizmet destek birliklerinde bir nevi "askerî bando"

³²³ İbn İshak, *Siretu İbn İshak*, 302; Vâkıdî, *el-Megazi*, I/223, 225-226; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, III/5; İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, II/33, 38; Taberî, *Tarihü't-Taberi: Tarihü'r-Rusûl Ve'l-Müluk*, II/510; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, I/317; İbn Seyyidünnâs, *Uyûnü'l-eser*, II/16-17; Semhûdî, *Vefâü'l-vefa bi ahbari dari'l-Mustafa*, I/478; Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ ve'r-Reşâd*, IV/272, 284; Muir, *The Life of Mahomet*, III/155; Hamidullah, *Hiz. Peygamber'in Savaşları*, 65; Hattâb, *Komutan Peygamber*, 109-110; Mahmudov, *Sebepleri ve Sonuçları Açısından Hiz. Peygamber'in Savaşları*, 141.

³²⁴ Mus'ab b. Umeyr'in annesidir.

³²⁵ İbn İshak, *Siretu İbn İshak*, 302-303; Vâkıdî, *el-Megazi*, I/202-203; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, III/5-6; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, I/312-313; Semhûdî, *Vefâü'l-vefa bi ahbari dari'l-Mustafa*, I/478; Sell, *The Battles Of Badr And Of Uhud*, 47; Brockelmann, *İslâm Ulusları ve Devletleri Tarihi*, 20; Hamidullah, *Hiz. Peygamber'in Savaşları*, 71.

³²⁶ İbn İshak, *Siretu İbn İshak*, 302-303; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, III/5-6.

³²⁷ Vâkıdî, *el-Megazi*, I/202-203; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, I/312-313.

³²⁸ İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, II/34; Taberî, *Tarihü't-Taberi: Tarihü'r-Rusûl Ve'l-Müluk*, II/505; İbn Seyyidünnâs, *Uyûnü'l-eser*, II/14.

görevini yerine getirdiği saptanmıştır. Kadınlar, sefer boyunca ellerinde tef ve benzeri aletler eşliğinde şarkı ve şiir söyleyerek orduyu şenlendirip eğlendiriyordu.³²⁹ “Askerî bando” da yer alan kadınlar sadece yolculuk esnasında bu vazifeyi yürütmüyordu. Çarpışma sırasında bir çeşit büyük tef olan tubûl’a ve teflere vurarak müşrik askerleri coşturuyordu.³³⁰ Cahiliye dönemi kadınlarının toplumsal hayatta ikinci planda oluşlarının aksine, çalışmanın konusu bağlamında kaynaklardan ulaşılan veriler ışığında, Kureyşli müşrik kadınlar erkekler gibi sosyal hayatta ve askerî faaliyetlerdeki kritik yerlerde önemli roller üstendiği görülmektedir.

2.1.4. Manevî Saikler

Maddî açıdan orduyu donanımlı halen getiren müşrikler, mânevî yönden de askerlerini takviye etmiştir. Müşrikler, Mekke ve civarında günlük yaşamlarını idame ederken mânevî destek almak gayesiyle birden çok puta tapınırdı. Putperestler bir sefere veya savaşa çıktıklarında mânevî destek olması ve ibadet etmek maksadıyla kendileriyle beraber putlarını da götürmüştür.³³¹ Müşriklerin lideri Ebû Süfyân, Tâiflilerin Nahle’de dikili olan Lât ve Hüzeyl kabilesinin Medine’ye yakın bir yer olan Müşellel’deki Menât adlı putunu, askerlere mânevî destek sunması için Uhud’da yanında taşıyordu.³³²

Muhammed Hamidullah, bu putların müşrikler tarafından Uhud Gazvesi’ne getirilmesini iki ihtimale bağlamaktadır. İhtimallerden ilki putların bulunduğu yerdeki kabilelerin Mekkeli müşrikleri mânevî açıdan desteklemek içindi. İkincisi ise Kâbe ve çevresinde bulunan üç yüz altmış put içerisinde kabileleri temsil etmesi için muhtelif bölgedeki putların benzerlerinin bulunduğunu, böylece kabilelerin Kâbe’ye olan hürmetlerini arttırdığını ve bu sebeple Ebû Süfyân’ın Uhud’a Lât ve Menât’ın birer suretini getirdiği düşüncesindedir.³³³ Her iki ihtimalin doğru olduğunu kabul etmemiz halinde de Ebû Süfyân’ın iki putu da müşrik askerleri mânevî yönden takviye etmek için getirdiğini söyleyebiliriz. Watt, Ebû Süfyân tarafından Lât ve Menât adlı

³²⁹ Vâkidî, *el-Megazi*, I/223.

³³⁰ Vâkidî, *el-Megazi*, I/225; Nebi Bozkurt, “Davul”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/54; Nebi Bozkurt, “Def”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/84.

³³¹ İbnü’l-Kelbî, *Kitâbü’l-Esnâm*, 27-40; Ezrâkî, *Ahbâru Mekke*, 186-204; Cevâd Ali, *el-Mufasssal fî tarihî’l-Arab kable’l-İslâm*, VI/227-289; Zeydan, *Tarihü’t-temeddünni’l-İslâmî*, II/274-278; Çağatay, *İslâmdan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, 90-99; Çelikkol, *Cahiliye Döneminde Mekke*, 124-129.

³³² Taberî, *Tarihü’t-Taberi: Tarihü’r-Rusûl Ve’l-Müluk*, II/508; Ali b. Hüseyin b. Muhammed b. Ahmed Ebû’l-Ferec el-İsfahânî, *el-Egânî*, thk. Şeyh Ahmed eş-Şankîti (Mısır: Matbaatü’t-Takaddüm, 1905), XIV/15; Watt, *Hiz. Muhammed Mekke’de*, 30; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I/709; Çelikkol, *Cahiliye Döneminde Mekke*, 132-133; Tefîk Fehd, “Lât”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/107-108; Tefîk Fehd, “Menât”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/121-122.

³³³ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I/709-710.

ilahelerin/tanrıçaların Uhud Gazvesi'ne götürülmesi, İsrailoğullarının savaşıra “ahid sandığı/kutsal sandığı” beraber götürmelerini anımsattığını dile getirmektedir. Ayrıca putperestlik inancının büyü şekline evrilerek din olmaktan çıkıp batıl inanç sistemine dönüştüğünü ifade etmektedir.³³⁴ Hangi sebeple olursa olsun Müşriklerin Uhud'a putları getirmeleri askerlerin mânevî istinatgâhlarını güçlendirdiklerini ortaya koymaktadır.

Mânevî saiklerden biri de “şiar/parola” idi. Müşrikler ordu içinde şiar kullanımına da önem verirdi. Şiarları da mânevî içeriklerden oluşuyordu. Askerlerin veyahut askeri birliklerin birbirlerini tanımalarını sağlayan, yabancı leşkerlerden ayırt edilmesine yarayan ifadeler “şiar veya parola” denir. Belirlenen şiarı cevap vermek ise “işaret” olarak adlandırılmaktadır.³³⁵ Müşrikler, gazve esnasında askerlerini Müslüman askerlerden ayırabilmek için Uhud Gazvesi'nde bir parola belirlemiştir. Yalnız belirledikleri şiar taptıkları putların adlarından oluşuyordu. Müşrikler Uhud Gazvesi'nde Müslümanlar ile çarpışırken çıkan karışıklıkta askerlerini bir araya toplamak ve tanımak için “Ey Hübel! veya Ey Hübel'e tapanlar! Ey Uzzâ!” ifadelerinden oluşan şiarı kullanmıştır.³³⁶ Müşriklerin en önemli putlarından olan Hübel ve Uzzâ'nın adını kendilerine şiar edinmeleri, putları mânevî destek olarak kullandıklarını göstermektedir.

Bir diğer mânevî saik şiir idi. Şâir ve şiir hem İslâm öncesi Arap toplumunda hem de Hz. Peygamber döneminde önemli bir yere sahipti. Şiir, toplumun örf, adet, gelenek ve göreneklerinin, tarihî olayların sonraki nesillere ulaştırmasında hafıza görevini görmekteydi. Bilgilerin henüz yazıya geçirilmediği bir dönem de şiirin önemi yadsınamaz. Şâirler bir şiirle iki kabileyi birbirine düşürebildiği gibi sulh yapabilme özelliğine sahipti. Özellikle harplerde ordu içerisinde askerlerin şevklerini arttırmak, onları galeyana getirmek ve mânevî destek olması amacıyla şâirler bulundurulmuştur.³³⁷ Uhud Gazvesi'nde müşrikler askerlerine rûhânî ve psikolojik destek sunması için ordu içinde şâir bulundurdıkları tespit edilmiştir. Bu sebeple yukarıda da değinildiği üzere müşrikler şâir Ebû Azze Amr b. Abdullah el-Cumahî'yi, Hz. Peygamber'i ve ashabını hicveden, müşrikleri Müslümanlara karşı kışkırtan şâir Abdullah b. ez-Ziba'râ es-Sehmî'yi mânevî ve psikolojik destek olması için orduya almıştır.³³⁸ Abdullah b. ez-

³³⁴ Watt, *Hız. Muhammed Mekke'de*, 30; Abdurrahman Küçük, “Ahid Sandığı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/535.

³³⁵ *Sahil Güvenlik Komutanlığı Muhafız Er Meslek Rehberi-Hizmete Özel* (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 2009), 6/35.

³³⁶ Vâkıdî, *el-Megazi*, I/239; İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, II/39.

³³⁷ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I/41; Çağatay, *İslâmdan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, 135-137; Hizmetli, *İslâm Tarihi*, 73-73; Acar, *Cahiliye'de ve Risâlet Döneminde “Savaş” Olgusu*, 284-287.

³³⁸ İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, VI/108; Yahya Vehîb el-Cebûrî, *Şi'ru Abdullah b. Ziba'râ* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1981), 13-14; Mustafa Fayda, “Abdullah b. Ziba'râ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/144; Acar, *Cahiliye'de ve Risâlet Döneminde “Savaş” Olgusu*, 285.

Ziba'râ Uhud'da daha önce Bedir Gazvesi ile övünen Hassân b. Sâbit'e nispetle şöyle bir şiir okumuştur:

“Ey ayrılık kargası!³³⁹ İştittin mi? Söyle! Ancak sen kesin vuku bulmuş bir şeyi söyleyeceksin.

İyiliğin ve şerrin bir sınırı vardır. Her ikisinin de bir vakti ve mühleti var.

Tüm sıkıntı ve mutluluklar geçicidir. Zamanın kızları her şeyle oynuyor.

Aralarındaki ikramlar bayağıdır/utanç vericidir. Kabirde zengin ve fakir eşittir.”

Ayrıca Ebü'l-Ferec el-İsfahânî, Abdullah b. ez-Ziba'râ'nın Uhud Gazvesi'nde söylediği bu şiiri mûsikişinas İbn Süreyc³⁴⁰ ve başkaları tarafından seslendirdiğini aktarmaktadır.³⁴¹

Aylarca süren bir tedarik sonucunda maddî ve mânevî yönden Hz. Peygamber'e karşı güçlü bir ordu teçhiz eden müşrikler, Bedir'in intikamını Uhud Gazvesi'nde Müslümanlardan almak için Medine'ye çıkmak üzere orduyu hazır hale getirmiştir.

2.2. Müslümanların Uhud Gazvesine Hazırlık Süreci

Müşrikler, Müslümanlara büyük bir darbe vurmak amacıyla bütün güçlerini seferber ederek hazırladıkları orduyu Mekke'den Uhud'a göndermeye karar verdi.³⁴² Hz. Peygamber'in amcası Abbâs b. Abdülmuttalib, Bedir'den önce Müslüman olmasına rağmen Mekke'de kalmaya devam ediyordu. O Medine'ye gelme teşebbüsünde bulunduğu Hz. Peygamber: “Mücâhid olarak ikametiniz güzeldir.” diyerek kalmasını istemişti. Çünkü Mekke'de bulunduğu süre zarfında hem orda kalan Müslümanlara sahip çıkıyor hem de müşriklerle ilgili tüm gelişmeleri Hz. Peygamber'e rapor ediyordu.³⁴³ Bu yönüyle Hz. Abbâs bir nevi istihbarat faaliyetini yürütüyordu.³⁴⁴

Hz. Abbâs, müşriklerin askerî seferini Hz. Peygamber'e mektupla haber verdi. Müşriklerin askerî bir harekât için yedi yüzü zırhlı, iki yüz atlı ve üç bin deveden müteşekkil, çok sayıda silah taşıyan yaklaşık üç bin kişilik bir ordu hazırladıklarını bildirdi. Mektubu, üç gün içerisinde Hz. Peygamber'e ulaştırmak üzere Gıfârôğulları

³³⁹ Ayrılık Kargası: Sevenlerin birbirinden ayrıldığına işaret eden ve kötü bir olay gerçekleştiğinde onun habercisi olan kargaya denir.

³⁴⁰ 641 Yılında Mekke'de doğan ve azatlı olan ilk dönem önemli mûsikişinas ve bestekârlardandır. bk. Carl Brockelmann, “İbn Süreyc”, *İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1950), 5/2/824-825; Fuat Günel, “İbn Süreyc, Ubeydullah”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/366-367.

³⁴¹ Ebü'l-Ferec el-İsfahânî, *el-Egânî*, XIV/10; el-Cebûrî, *Şi'ru Abdullah b. Ziba'râ*, 15.

³⁴² Vâkıdî, *el-Megazi*, I/203; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, I/313.

³⁴³ Sell, *The Battles Of Badr And Of Uhud*, 47; Hamidullah, *Hz. Peygamber'in Savaşları*, 56; Mahmudov, *Sebepleri ve Sonuçları Açısından Hz. Peygamber'in Savaşları*, 144.

³⁴⁴ İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, IV/28; DİA, “Abbas”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/17.

kabilesinden³⁴⁵ bir adam görevlendirdi.³⁴⁶ Hz. Abbâs'ın Gıfâroğulları'ndan birini tercihi tesadüfî bir tercih olmadığı kanaatindeyiz. Zira Hz. Peygamber, hicretin 2. yılının Safer ayında, erken dönemde Müslüman olan Ebû Zer el-Gıfârî'nin kabilesi içindeki nüfuzundan yararlanarak Müslümanlar ile Gıfâroğulları kabilesi arasında siyâsî ve askerî ittifak antlaşması imzalaması bunu kanıtlamaktadır.³⁴⁷ Ayrıca Hz. Abbâs'ın haberciye “üç gün” içerisinde Medine'ye gitme şartını koşması imkân dahilinde olduğunu düşünmekteyiz. Apaydın, o günün şartlarında Mekke-Medine arası ulaşım mesafesinin on-on bir gün olduğunu; süratli bir şekilde gidildiği takdirde altı-yedi gün, hususi develer koşturulur ise bu sürenin dört güne düşmesinin mümkün olduğunu savunmaktadır.³⁴⁸ Dolayısıyla Hz. Abbâs'ın üç gün içerisinde mektubu ulaştırmayı adama şart koşması, makul bir zaman dilimi olduğunu göstermektedir.

Gıfârlı adam mektubu aldıktan sonra şart koşulan sürede, o esnada Kubâ'da olan Hz. Peygamber'e mektubu ulaştırdı. Neccâroğulları'ndan vahiy kâtibi Übey b. Kâ'b³⁴⁹ mektubu okudu³⁵⁰ ve Hz. Peygamber de mektupta yazılan bilgilerin saklı kalmasını istedi.³⁵¹ Vâkıdî, Hz. Peygamber'in daha sonra kâtip ve iyi bir hatip olan Hazreclî Sa'd b. Rebî'nin evine giderek³⁵² mektuptaki bilgileri ona söylediğini aktarmaktadır.³⁵³ Sa'd da, Hz. Peygamber'e bu haberde bir hayrın olacağını temenni ettiğini söyledi. Hz. Peygamber gerekli tedbirleri almak üzere Medine'ye giderken, Sa'd'dan bu haberin gizli kalmasını istedi. Bu arada Medine'deki Yahudi ve münafıklar, gelen mektuptan sonra halk arasında bir şâyia çıkardı. ‘Muhammed’e sevmediği bir haber geldiği’ bilgisini yayarak Medineliler arasında fitne çıkarmaya başladı.³⁵⁴ Ancak her ne kadar gizli tutulmaya çalışılsa da haber yayılmaya başladı.³⁵⁵ Muir, Hz. Muhammed'in bu istihbarat bilgisinin sır olarak kalmasını istese de sızdığını, özellikle Yahudiler ve muhalifler arasında büyük bir heyecan yarattığını dile getirmektedir.³⁵⁶ Bu haberi Müslümanlardan yalnızca birkaç

³⁴⁵ Ya'kubî ise Cüheyneoğulları kabilesine mensup bir adamla gönderildiğini zikretmektedir. bk. Ya'kubî, *Tarihü'l-Ya'kubî*, II/47.

³⁴⁶ Vâkıdî, *el-Megazi*, I/203-204; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, I/313-314; İbn Seyyidünnâs, *Uyûnü'l-eser*, II/7; Margoliouth, *Mohammed And The Rise Of Islam*, 290.

³⁴⁷ Hamidullah, *Mecmuatü'l-vesaiki's-siyâsiyye*, 266-268; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I/363-366.

³⁴⁸ Mehmet Apaydın, *Siyer Kronolojisi* (İstanbul: Kuramer Yayınları, 2018), 528.

³⁴⁹ Muhammed Mustafa A'zamî, *Küttâbü'n-Nebî (sas)* (Riyad: Şeriketü't-Tıbaatî'l-Arabiyye, 1981), 42-43; Erul Bünyamin, “Übey b. Kâ'b”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/273.

³⁵⁰ İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, II/33.

³⁵¹ Vâkıdî, *el-Megazi*, I/204; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, I/313-314; Hattâb, *Komutan Peygamber*, 110.

³⁵² İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, III/484; A'zamî, *Küttâbü'n-Nebî (sas)*, 68-69; Salih Karacabey, “Sa'd b. Rebî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/375.

³⁵³ İbn Seyyidünnâs, *Uyûnü'l-eser*, II/7.

³⁵⁴ Vâkıdî, *el-Megazi*, I/204; İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, II/33; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, I/314.

³⁵⁵ Vâkıdî, *el-Megazi*, I/204-205; İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, II/33.

³⁵⁶ Muir, *The Life of Mahomet*, III/154.

kişi bilmesine rağmen lider kadronun olağanüstü hareketi Medine'deki muhaliflerin dikkatini çekmiş olmalı ki bu bilgiyi kısa sürede öğrenmişlerdir.

Medineliler müşriklerin ordu hazırladığı haberini konuşurken daha önce Hz. Peygamber'e ulaşan istihbarat bilgisini teyit eden bir haber daha geldi. Müslümanlara yakınlıklarıyla bilinen Huzâalılar'dan şâir Amr b. Sâlim el-Huzâî ve Huzâa kabilesinden bir grup, Mekke'den yola çıkarken müşriklerin ordu karargâhının Kâbe'ye yaklaşık bir km mesafede bulunan Zû Tuvâ'da konuşturdıklarını görmüşlerdi.³⁵⁷ Fakat Huzâalılar, müşriklere görünmeden gizlice uzaklaşarak Medine doğru yola çıktılar.³⁵⁸ Hz. Peygamber'e gelen haberler sadece yakınlarının kendilerine ulaştırdıkları ile sınırlı olmadığını, özellikle daha önce yakınlıkları bulunan ve ittifak halinde olduğu kabileler tarafından da kendisine bilgiler verildiği görülmektedir. Ayrıca ilerde Müslümanların askerî teşkilatlanmasında ki istihbarat faaliyetleri ele alınırken Hz. Peygamber'in bilgileri nasıl doğruladığı üzerinde durulacaktır.

Taberî, müşriklerin 3/625 yılının, Şevvâl ayının 3. günü yola çıktığını bildirmektedir.³⁵⁹ Mevcut rivayetlerden hareketle Mekke'den çıkan müşrik ordusunun, normal şartlar altında ancak on bir, on veya en az sekiz gün³⁶⁰ gibi bir süre zarfı aralığı içinde Medine'ye varacakları değerlendirilmektedir. Bu nedenle Müslümanların yaklaşık bir haftadan daha kısa bir süre içinde Uhud Gazvesi'ne hazırlandıkları sonucuna varılmaktadır.³⁶¹

Kubâ'da müşriklerin yola çıkacakları istihbaratını alan Hz. Peygamber, bu bilgiyi en yakınında bulunan sahabiler ile paylaşarak durum değerlendirmesi yaptığı tespit edilmektedir. Hz. Peygamber, Müslümanların müşriklere karşı nasıl bir askerî strateji izleyeceklerini ve hangi tedbirleri alacaklarını ashabıyla istişare etmek üzere Medine'ye gitti. Hz. Peygamber özellikle Müslümanların müşriklere karşı büyük bir motivasyon ile Uhud Gazvesine katılım sağlamaları için gayret gösterdiği anlaşılmaktadır.

Hz. Peygamber müşriklerle ilgili kendisine ulaşan haberin doğruluğunu araştırmak üzere sahabileri görevlendirdi. Bunu için aşağıda da değinileceği üzere sahabeden Enes ve kardeşi Mu'nis b. Fedâle'yi vazifelendirmiştir. Sahabiler, müşrikleri konakladıkları yerde gözetledi. Sahabiler geri dönerek müşrik ordusu hakkındaki

³⁵⁷ Yusuf Kabakcı - Nazife Avcı, "Hicrî Üçüncü Asra Kadar Tarihte Mekke Kuyuları", *Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 8/3 (2024), 618.

³⁵⁸ Vâkıdî, *el-Megazi*, I/205.

³⁵⁹ Taberî, *Tarihü't-Taberi: Tarihü'r-Rusûl Ve'l-Müluk*, II/508; Semhûdî, *Vefâu'l-vefa bi ahbari dari'l-Mustafa*, I/477.

³⁶⁰ Vâkıdî, *el-Megazi*, I/206.

³⁶¹ Hamidullah, *Hz. Peygamber'in Savaşları*, 146; Şulul, *İlk Kaynaklara Göre Hz. Peygamber Devri Kronolojisi*, 572-575; Apaydın, *Siyer Kronolojisi*, 528-529; Karan, *Kaybedilmiş Bir Zaferin Öyküsü Uhud Savaşı*, 88.

gözlemlerini Hz. Peygamber'e bildirdi.³⁶² Getirilen bilgiler müşrikler ilgili haberi doğruluyordu. Fakat bununla da yetinmeyen Hz. Peygamber, daha kapsamlı bilgi elde etmek için Hubâb b. Münzir b. el-Cemûh'u müşriklerin konuşlandığı yere gönderdi. Hubâb b. Münzir, müşrikleri gözetleyip geri döndükten sonra müşriklerle ilgili gördüğü bilgileri Hz. Peygamber'e aktardı.³⁶³ Böylece Müslümanlar müşrik ordusu hakkında detaylı bilgilere ulaştığı sonucuna varılmaktadır. Artık geriye Müslümanların müşriklere karşı nasıl karşı koyacaklarına dair istişarede bulunacakları kalmaktadır.

2.2.1. Siyasî Birliği Sağlama Çabası

2.2.1.1. İç Kamuoyu ve Çevreyle

Hz. Peygamber, Uhud Gazvesi'ne katılırken Müslümanlar arasında siyasî birliği sağlamak ve ihtilafları önlemek için gerekli çalışmaları yürütmeye başladı. Çünkü daha önce yukarıda değinildiği üzere Medine, farklı dinî inanç guruplarını ve milletlere ait kabileleri içinde barındıran kozmopolit bir şehirdi.

İncelenen rivayetler doğrultusunda müşrikler, Medine sınırlarına çarşamba günü vardığını ortaya koymaktadır.³⁶⁴ Müslümanlar perşembe günü müşriklerin Medine'ye varacağı haberi ile meşgul olurken, Hz. Peygamber nasıl bir askerî strateji uygulayacağını düşünüyordu. Hz. Peygamber, perşembe günü akşam olunca istirahate çekildi. İslâm Tarihi kaynakları, Uhud Gazvesi'nin seyrini yakından ilgilendiren Hz. Peygamber'in gördüğü rüyayı ayrıntılı bir şekilde ele aldığı görülmektedir. Cuma günü sabah olunca sahabiler Mescid-i Nebevî de toplandı. Hz. Peygamber'de Müslümanlarla konuşmak üzere minbere çıktı ve Müslümanlara şöyle seslendi: "Ey insanlar! Dün gece rüyamda dayanıklı bir zırhın içinde olduğumu, Zülfikar adlı kılıcımın keskin tarafının kırıldığını ve ineklerin boğazladığını gördüm. Ayrıca bir koçu takip ediyordum."³⁶⁵ Sahabeler, Hz. Peygamber'e bu rüyayı nasıl yorumladığını sordu. Hz. Peygamber de rüyadaki dayanıklı zırhın Medine olduğu,³⁶⁶ kılıcın keskin tarafının kırılmasının kendisine bir kötülüğün ilişeceği, ineklerin boğazlanmasının ashabının katledilmesi, takip ettiği koçun ise müşriklerin askerî birlikleri ve öldürülecekleri şeklinde yorumladı.³⁶⁷

³⁶² Vâkıdî, *el-Megazi*, I/206-207; İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, II/34.

³⁶³ Vâkıdî, *el-Megazi*, I/207-208; İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, II/34.

³⁶⁴ İbn İshak, *Siretu İbn İshak*, 303; Taberî, *Tarihü't-Taberi: Tarihü'r-Rusûl Ve'l-Müluk*, II/502.

³⁶⁵ Ebu Abdullah Urve b. Zübeyr b. Avvâm, *Megazî Resulillah*, thk. Muhammed Mustafa A'zami (Riyad: Mektebü't-Terbiyeti'l-Arabi, 1981), 168.

³⁶⁶ Ebû Bekr Muhammed b. Müslim b. Ubeydullah İbn Şihâb ez-Zührî, *el-Megazî: en-Nebeviyye*, thk. Süheyl Zekkar (Dımaşk: Dârü'l-Fikr, 1981), 76.

³⁶⁷ İbn Şihâb ez-Zührî, *el-Megazî: en-Nebeviyye*, 76; Mûsâ b. Ukbe, *Megazi*, II/280-282; İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, II/34; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, I/314; Taberî, *Tarihü't-Taberi: Tarihü'r-Rusûl Ve'l-Müluk*, II/502; Semhûdî, *Vefâü'l-vefa bi ahbari dari'l-Mustafa*, I/478-479.

İbn İshak, İbn Hişâm ve Ya'kubî bu rivayetten farklı olarak elini bir zırhın içine koyduğu şeklinde aktarmaktadır.³⁶⁸ Mûsâ b. Ukbe, Vâkıdî ve Belâzürî, Hz. Peygamber'in kılıcıyla ilgili gördüğü şeyden hoşlanmadığını bildirmektedir. Bazıları da bu ifadeyi Hz. Peygamber'in kılıcının kırılmasının; yüzünün ve dudağının yaralanmasına, dişlerinin kırılmasına delalet ettiği için hoşlanmadığı şeklinde dile getirmektedir.³⁶⁹ Vâkıdî, İbn Hişâm ve Ya'kubî, Hz. Peygamber'in kılıcın keskin tarafının kırılmasını; yakınlarından birisinin katledilmesi olarak yorumlar.³⁷⁰ İmam Buhari ise Hz. Peygamber'in rüyasında bir kılıcı iki kere salladığını ve ardından göğsünün yarıldığını gördüğünü, ilkinin Uhud günü Müslümanların başına gelen felaketin olduğunu; ikincisinin de ise inekleri gördüğünü, bunun da Uhud'da ki Müminlere işarete ettiğini, Allah'ın Müminleri bir araya toplanmasının önünü açtığını ve Müslümanlara hayır murad edeceğini aktarmaktadır.³⁷¹ Semhûdî, rüyada Hz. Peygamber'in dayanaklı bir zırhın içinde (في درع حصينة) olmasını Medine olarak yorumladığını, ayrıca bunun da Medine'nin ismi olarak kaldığını ifade etmektedir.³⁷² Müellifler, Hz. Peygamber'in gördüğü rüyayı genel anlamıyla aynı şekilde zikretmekle beraber, rüyanın farklı varyantlarını da aktardığı görülmektedir. Ancak müelliflerce rüyaya farklı anlamlar verildiği de müşahade edilmektedir.

Her ne kadar oryantalistlerden bazıları bu rüyayı yukarıda geçtiği şekliyle ifade etse³⁷³ de Margoliouth, Uhud'da olacak olayların, amcasının bile nerde öldürüleceğinin rüyada kendisine gösterildiği hadisesini, Uhud Gazvesi'ni anlatan en önemli kaynaklardan birisi olan Âl-i İmrân Sûresi'ni delil göstererek, bu rüyanın tarihsel bir geçekliği olmadığını iddia etmektedir.³⁷⁴ Hz. Peygamber'in gördüğü rüya ile ilgili tarihî kaynaklarda geçen bilgilerin tümü incelendiğinde, Margoliouth'ın iddia ettiği gibi amcasının öldürüleceğine dair bir bilginin bulunmadığı aşîkârdır. Ayrıca bu çıkarımıyla rüya haberini çarpıttığı ve yanlış bir değerlendirmeye tabi tuttuğunu göstermektedir.

³⁶⁸ İbn İshak, *Siretu İbn İshak*, 303; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, III/6; Ya'kubî, *Tarihü'l-Ya'kubî*, II/47.

³⁶⁹ Mûsâ b. Ukbe, *Megazi*, II/282; Vâkıdî, *el-Megazi*, I/209; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, I/314.

³⁷⁰ Vâkıdî, *el-Megazi*, I/209; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, III/6-7; Ya'kubî, *Tarihü'l-Ya'kubî*, II/47.

³⁷¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî Buhârî, *el-Câmi'u's-sahihu'l-müsned min hadîsi Resûlillâh sallallâhü 'aleyhi ve sellem ve sünenihî ve eyyâmih*, ed. Muhibiddin el-Hatib (Kahire: Matbaatü's-Selefiyye, 1400), "Megâzi", 26 (4081).

³⁷² Bu ifadenin Medine olarak yorumladığını yukarıda zikredildi. Ayrıca Hz. Peygamber, Medine'ye hicret ettiğinde birçok yenilik yaptığını, bunlardan ilkinin de "Yesrib" ismini değiştirmek olduğunu da ifade edildi. Semhûdî, Medine'nin birçok isminin olduğunu aktarmaktadır. Bu isimler arasında yirmi birinci sırada Hz. Peygamber'in Uhud Gazvesi'nden önce gördüğü rüyadaki "جَنَّةُ حَصِينَةٍ"nin sağlam zırh, kalkan anlamına gelen ismin, en nihayetinde siyer kitaplarında da Medine olarak yorumlandığını ve Medine'nin ismi olarak kaldığını beyan etmektedir. bk. Semhûdî, *Vefâu'l-vefa bi ahbari dari'l-Mustafa*, I/71.

³⁷³ Muir, *The Life of Mahomet*, III/158; Sell, *The Battles Of Badr And Of Uhud*, 48.

³⁷⁴ Margoliouth, *Mohammed And The Rise Of Islam*, 292-293.

Ataş, Uhud Gazvesi öncesi Hz. Peygamber'in gördüğü rüya rivayetini, siyer ve hadis kaynaklarında geçtiği şekliyle karşılaştırmalı olarak incelemektedir.³⁷⁵ Hz. Peygamber'in gazve öncesi gördüğü bu rüyayı, insanî yönü hasebiyle fizyolojik ve psikolojik gereksinimden dolayı görülen bir rüya olarak değerlendirilmesi kanaatindeyiz. Şayet nübüvvetinden dolayı sâdık rüya olarak görülseydi, Müslümanlar için bağlayıcı olması ve üzerinde istişare etmeden itaat edilmesi gereken bir emir olarak telakki edilmesi gerekirdi.

Kur'ân'ı Kerîm'de Uhud Gazvesi ile ilgili inen bir ayette: "... *İş hakkında onlarla istişare et, karar verince de Allah'a güven, doğrusu Allah kendisine güvenenleri sever.*"³⁷⁶ buyrulmaktadır. Allah Teâlâ, Hz. Peygamber'e bir karar almadan önce sahabileri ile meşverette bulunması gerektiğini emretmekte, böylece şeytanın aldatmacasına uyabilecek Müslümanların gönüllerinin tatmin edilmesi ve Allah'ın emrinin bulunmadığı bir meseleyi çözüme kavuşturmak için istişareyi prensip haline getirmelerini istemektedir.³⁷⁷ Hz. Peygamber, Medine'de kalarak müşriklere karşı savunma pozisyonunda kalma görüşündeydi ve bu görüşün kabul olunmasını da istiyordu. Ayrıca gördüğü rüyanın da bu minval üzere olması, alınacak böyle bir kararın da yerinde olacağı kanaatindeydi. Bununla beraber o müşriklerle yapılacak olan gazvenin nasıl yapılması gerektiği konusunu Mescid-i Nebvî de toplanan sahabilere: "Bana bir öneri de bulunun." diye sorarak görüşlerini öğrenmek istedi.³⁷⁸

³⁷⁵ Bu araştırma sonunda mezkûr rivayetin hem sened hem de metin cihetiyle siyer-hadis kaynaklarının mutabakatıyla sahih ve güvenilir olduğunu beyan etmektedir. bk. Hacı Ataş, *Siyer ve Hadis Kaynaklarında Hz. Peygamber'in Savaşları* (İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2022), 110-111. Rüya, uykuda görülen düş anlamına gelmektedir. Rüya, insanlık tarihiyle birlikte var ola gelmiş ve insanları etkisi altına alan bir görüngüdür. İlyas Çelebi, "Rüya", *İslâm'da İnanç, İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi* (M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2006), 4/4/17-18. İlahî kitaplarda belli pasajlar bulunduğu gibi Kur'ân'ı Kerîmde de bununla ilgili ayetler mevcuttur. bk. Yusûf 12/4-5, 43; Sâffât 37/100-113; Fetih 48/27. Fizyolojik ve psikolojik çalışmalarda gelecekle ilgili rüyanın gerçekliği kanıtlandığı gibi İslâm düşünce sitemi içerisinde de "Rahmanî/sâdık/sâlih/mübeşşirât" rüyanın varlığı kabul edilmiştir. İbrahim Paçacı, "Rüyâ'nın Delil Değeri ve İstihâre", *Dinî Araştırmalar* 19/48 (2016), 104-110.

³⁷⁶ Âl-i İmrân 3/159.

³⁷⁷ Mukâtil b. Süleyman, Taberî ve Zemahşerî, cahiliye döneminde Arap kabilelerinin reisleri bir konu hakkında kabiledaki bireyler ile istişare etmeden bir iş yapmaya kalkıştığında, raiyeti altındakiler bundan hoşnut olmadığını, bundan dolayı ayette Hz. Peygamber'in sahabileriyle istişare de bulunması gerektiğini dile getirmektedir. bk. Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukatil b. Süleymân*, I/309-310; Taberî, *Tefsîrû't-Taberî: Câmiü'l-beyân an te'vili ayi'l-Kur'an*, VI/186-191; Zemahşerî, *el-Keşşaf*, I/647-648.

³⁷⁸ İbn İshak, *Siretu İbn İshak*, 303; Vâkîdî, *el-Megazi*, I/209; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, III/7; İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, II/34; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, I/314; Ya'kubî, *Tarihü'l-Ya'kubî*, II/47-48; Taberî, *Tarihü't-Taberî: Tarihü'r-Rusûl Ve'l-Müluk*, II/502.

Bunun üzerine Hazrec kabilesinden, Benî Avf'ın Hublâoğulları³⁷⁹ boyundan münafıkların lideri Abdullah b. Übeyy b. Selül³⁸⁰ ayağa kalkarak görüşünü dile getirdi. O, cahiliye döneminde düşmanlarıyla savaştıklarını, Medine'nin dört bir tarafına sağlam binalar inşa ettiklerini, adeta sağlam kaleler gibi olduğunu, kadınları ve çocukları bu kalelere yerleştirdiklerini, düşmana taş atmaları için gençlerin bir ay boyunca taş taşıdıklarını, kendilerinin de sokaklarda kılıçlarla savaştıklarını ifade etti. Ayrıca Medine'nin el değmemiş olduğunu ve hiçbir zaman dağıtılmadığını, ne zaman ki şehirden dışarı çıkıp düşmanla karşılaştıklarında, mutlaka bir musibete eriştiklerini, Medine'de düşmanla savaştıklarında ise galip geldiklerini söyledi.³⁸¹ Abdullah b. Übeyy'in önerisi gerek Hz. Peygamber'in gerekse muhacir ve Ensar'ın önde gelenlerinin fikirleri ile uyuşuyordu.³⁸² Sell, bu kararın daha akıllıca olduğunu, Medine'nin dar sokaklarında yapılacak bir gazvenin Mekkeliler'in yenilgisiyle sonuçlanacağı kanısındadır.³⁸³ Yaşı ilerlemiş ve savaş tecrübesine sahip olanların istişarede savundukları görüş, bölgenin şartlarını dikkatte alarak öneride bulunduklarını göstermektedir.

Taberî'nin, Süddî'den³⁸⁴ naklettiği başka bir rivayette, Abdullah b. Übeyy ile ilgili yukarıda aktarılanların aksine bir bilgi zikretmektedir. Hz. Peygamber daha önce Abdullah b. Übeyy'i yanına hiç çağırmadığı halde, bu konuda hakkında istişarede bulunmak için huzuruna çağırdı. Abdullah b. Übeyy, müşriklere³⁸⁵ karşı Medine dışına çıkarak mücadele etme, önerisinde bulundu. Hz. Peygamber ise müşrikleri şaşırtmak maksadıyla Medine sokaklarına girmelerini sağlayarak müşriklerle çarpışma düşüncesindeydi.³⁸⁶ Hz. Peygamber'in Müslümanların savunma pozisyonunda kalmasını istemesindeki sebep, Medinelilerin savaş taktiği müşrikler tarafından bilindiği ve onları yanıltmak için Medine sokaklarına çekmeye dönük bir strateji olduğu düşünülmektedir. Böylece yabancı oldukları Medine sokaklarında hareket kabiliyetleri daha da sınırlandırılmış olacaktı.³⁸⁷ Abdullah b. Übeyy'in ileri sürdüğü görüşe bakılırsa, onun

³⁷⁹ Semhûdî, *Vefâi'l-vefa bi ahbari dari'l-Mustafa*, I/359-360.

³⁸⁰ Nevzat Sağlam, "Münafıkların Lideri Olarak Abdullah b. Übey b. Selül", *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/2 (2023), 270-271.

³⁸¹ İbn Şihâb ez-Zühri, *el-Megazi: en-Nebeviyye*, 76.

³⁸² İbn İshak, *Siretu İbn İshak*, 303; Vâkidî, *el-Megazi*, I/209-210; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, III/7; İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, II/34; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, I/314; Taberî, *Tarihü't-Taberî: Tarihü'r-Rusûl Ve'l-Müluk*, II/502.

³⁸³ Sell, *The Battles Of Badr And Of Uhud*, 48-49.

³⁸⁴ İsmâil b. Abdurrahmân es-Süddî, tâbiîn dönemi önemli alimlerdendir. bk. Mesut Tay, *Suddî'nin Tefsirine Hermenötik Bir Okuma* (Ankara: Fecr Yayınevi, 2024), 23-38.

³⁸⁵ Taberî başka rivayetlerinde Mekkeliler için Kureyş veya müşrik tabirini kullanılırken bu rivayetinde ise müşrikler yerine "هذه الأكلب / Köpek" ifadesi kullanılmaktadır. bk. Taberî, *Tarihü't-Taberî: Tarihü'r-Rusûl Ve'l-Müluk*, II/503.

³⁸⁶ Taberî, *Tarihü't-Taberî: Tarihü'r-Rusûl Ve'l-Müluk*, II/503-504.

³⁸⁷ Hattâb, *Komutan Peygamber*, 110.

Medinelilerin tecrübeli olduğu savunma stratejisini önemsizleştirdiği ve Müslümanların yenilgisine zemin hazırladığı değerlendirilmektedir.

Margoliouth, Abdullah b. Übeyy'in müşrikler ayrılıncaya kadar saldırmayarak beklenilmesi gerektiği, Medine'ye olası bir saldırıda düşmanın kolaylıkla geri püskürtüleceği önerisinde bulunduğu düşüncesindedir. Ayrıca Hz. Peygamber'in, Abdullah b. Übeyy'in tavsiyesinin hikmetini anlayacak bir tecrübeye sahip olmadığı için sahabilerini toplayarak beş bin meleşin yardıma geleceğini vaadettiğini, müşriklere hemen saldırılması ve Medinelilerin tarım arazilerindeki ürünlerinin korunması gerektiğini iddia etmektedir. Bu iddiasını da güya Kâ'b b. Mâlik'in şiirlerine dayandırdığını söylemektedir.³⁸⁸ Yukarıda zikredilen tarihî rivayetler incelendiğinde, Hz. Peygamber'in Medine'de kalınması gerektiği görüşünde olduğu görülecektir. Margoliouth'ın iddialarının taraflı, subjektif olduğunu ve eldeki tarihî verilerle çeliştiğini göstermektedir.³⁸⁹ Bunu destekleyen diğer bir veri ise aynı eserinde Hz. Peygamber'in Medine'de kalınması yönünde sahabilerine öneride bulunduğunu zikretmesidir.³⁹⁰

Rivayetlere bakılırsa Hz. Peygamber'in Abdullah b. Übeyy'in bu önerisine katıldığı ve bu doğrultuda fikir beyan ettiği düşünülmektedir.³⁹¹ Hz. Peygamber'in bu fikri askerî taktik bakımından gerçeklerle uyuşan stratejik bir öneridir.

Genç sahabiler, uzun zamandan beri müşriklerle çarpışacakları günü beklediklerini, o günün de geldiğini,³⁹² herhangi bir korkuya kapılmadan cesur bir şekilde müşriklerin karşısına çıkılması gerektiği düşüncesini hararetle savundu.³⁹³ Müşriklerle Medine dışında karşılaşmayı isteyen yalnızca genç sahabiler değildi. Muhacirlerden bazıları ve Evs-Hazrec kabilesine mensup kişilerinde içinde bulunduğu sahabiler de gençlerle aynı fikirdeydi. Yaşı ilerlemiş ve tecrübeli sahabilerden Hamza b. Abdülmuttalib, Sâideoğulları'ndan Sa'd b. Ubâde, Nu'mân b. Mâlik b. Sa'lebe'nin de aralarında yer aldığı bir grup, Hz. Peygamber'e gelerek bu doğrultudaki önerilerini sundu. Sahabeler, Bedir'de üç yüz kişi gibi az bir sayıyla bulundukları halde Allah'ın zafer ihsan ettiğini, bugün ise sayıca daha fazla olduklarını, bununla birlikte Allah'dan böyle bir güne kavuşmayı istediklerini, Allah'ın da müşrikleri sınırlarımıza kadar getirttiğini, müşriklerin korkaklığımızdan dolayı Medine'den çıkmamayı istediğimizi

³⁸⁸ Margoliouth, *Mohammed And The Rise Of Islam*, 258-259.

³⁸⁹ Sarıçam vd., *İngiliz ve Alman Oryantalistlerin Hz. Muhammed Tasavvuru*, 267.

³⁹⁰ Margoliouth, *Mohammed And The Rise Of Islam*, 260.

³⁹¹ Mûsâ b. Ukbe, *Megazi*, II/282-283.

³⁹² Mûsâ b. Ukbe, *Megazi*, II/283.

³⁹³ İbn İshak, *Siretu İbn İshak*, 303; Vâkîdî, *el-Megazi*, I/210; İbn Hişâm, *es-Sîretü 'n-nebeviyye*, III/7; İbn Sa'd, *Kitâbü 't-Tabakati 'l-kebir*, II/34; Belâzürî, *Ensâbü 'l-eşraf*, I/314; Taberî, *Tarihü 't-Taberî: Tarihü 'r-Rusûl Ve 'l-Müluk*, II/502-503.

düşüncelerinden korktuklarını ve bu düşüncenin müşriklere cesaret vereceğini beyan etti.³⁹⁴ Ayrıca bu sahabiler, kılıçlarını kuşanmış bir şekilde övünerek kılıçlarını birbirlerine sallıyordu.³⁹⁵ Ashabın bu tavrı, görüşlerinin Hz. Peygamber tarafından kabul edilmesine sevinmelerinin bir göstergesidir.

Ashap özgür iradeleriyle Hz. Peygamber'e kendi görüşlerini teker teker iletliyordu. Hârisoğulları'ndan Ebû Sa'îd el-Hudrî'nin babası Mâlik b. Sinân;³⁹⁶ Ganmoğulları'ndan Nu'mân b. Mâlik b. Sa'lebe,³⁹⁷ Abdüleşheloğulları'ndan İyâs b. Evs b. Atîk,³⁹⁸ Silmoğulları'ndan Hayseme b. el-Haris b. Mâlik³⁹⁹ ve Übeyd b. Zeydoğulları'ndan Enes/Üneys b. Katâde gibi farklı kabilelerin önde gelenler de bunlar arasındaydı.⁴⁰⁰ Esasen öneriler arasında fazla bir fark yoktu. Hz. Peygamber'e, boğazlanan ineklerin şehit olacak olanlar olduğu, cenneti istediklerini ve cennetten alıkoymaması gerektiğini, hatta bazılarının daha önce şehit olmuş oğullarıyla cennette buluşmak istediğini, müşriklerinde cehenneme girmesini dilediklerini zikretti. İki güzelliğin ortasında olduklarını, birisinin Allah'ın Müslümanlara zafer ihsan etmesi ve müşrikleri zelil kılması ki bunu dilediklerini; ikincisinin ise Allah'ın Müslümanları şehadet ile rızıklandırması olduğunu, her iki güzellikte de hayrın olması hasebiyle hangisinin nasip edileceğine aldırmayacaklarını bildirdi.⁴⁰¹ Ayrıca müşriklerin çevrelerindeki Arap kabilelerini ve Ehâbîşleri toplayarak tüm güçleriyle üzerimize geldiklerini, evlerimizde bizleri muhasara altına alacaklarını, öyle ki bize saldırarak zenginliklerimizi gasp edecek ve casuslarını gözetlemek için yerleştireceklerini, bu vaziyetlerinin hem müşrikleri hem de bir tepki vermediğimizi gören çevremizdeki Arap kabilelerini bize karşı cesaretlendireceğini, Allah'ın Müslümanları Hz. Peygamberle güçlendirdiğini ve yolumuzu aydınlattığını, bu sebeple evlerine hapsolmamaları gerektiğini söyledi.⁴⁰² Sahabilerin bu önerisinde ısrarcı olmaları, Hz. Peygamber'e karşı sevgilerini ve şehadet özlemiyle tutuşarak Allah'a kavuşma arzusunu göstermektedir. Ensarın özellikle Medine dışında saldırmayı istemesi ise güçsüz ve cesaretsiz olmadıklarını müşriklere gösterme amacı taşıdığını kanıtlamaktadır.

³⁹⁴ Vâkıdî, *el-Megazi*, I/210.

³⁹⁵ Vâkıdî, *el-Megazi*, I/210-211.

³⁹⁶ İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, IV/363.

³⁹⁷ İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, III/507-508.

³⁹⁸ İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, IV/244.

³⁹⁹ İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, IV/314-315.

⁴⁰⁰ İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, III/430.

⁴⁰¹ Mûsâ b. Ukbe, *Megazi*, II/284; Vâkıdî, *el-Megazi*, I/211-213; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, I/314; Taberî, *Tarihü't-Taberi: Tarihü'r-Rusûl Ve'l-Müluk*, II/503.

⁴⁰² Vâkıdî, *el-Megazi*, I/212; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, I/314-315.

Hamza b. Abdülmuttalib sözü aldı ve kılıcıyla Medine dışında müşriklerle vuruşmadan yemek yemeyeceğine dair ahitte bulundu.⁴⁰³ Ashabtan birçok kimsenin müşrikleri Medine dışında karşılaşma fikrinde olması, bu konuda ortak bir konsensüse vardıklarını göstermektedir.

Sahabiler görüşlerini dile getirdikten sonra Hz. Peygamber, bu konudaki endişelerini dile getirdi. Sahabiler içinde az da olsa müşrikleri Medine’de karşılaşma görüşünde olanlar da vardı. Medine’den çıkma fikrini benimsemiyorlardı. Ancak Hz. Peygamber ve Müslümanlar istişare sonucunda alınan karara uydu.⁴⁰⁴ Mûsâ b. Ukbe ve Urve b. Zübeyr, bu görüşte ısrar eden sahabilerin çoğunun Bedir Gazvesi’ne katılamayan ve Bedir ashabının faziletini bilenler olduğunu, Hz. Peygamber’in öne sürdüğü fikrin sahabiler için daha hayırlı olacağını zikretmektedir.⁴⁰⁵ Hz. Peygamber, alınan kararın sonucu ne olursa olsun, içinde bulunduğu Müslüman toplumun istişare sonunda aldıkları karara saygı duyduğunu göstermektedir.

Hz. Peygamber ise ashabın bu görüşünde ısrarcı olmalarından hoşlanmıyordu.⁴⁰⁶ Sahabilerin gazveyi kazanmalarına kesin gözüyle bakmaları, sayılarının çok olduklarını düşünmeleri ve cesur olduklarını kanıtlamak istemeleri, Hz. Peygamber’in hoşlanmadığı şeyler arasında zikredilebilir. Her ne kadar Hz. Peygamber, Abdullah b. Übeyy’in ileri sürdüğü görüşü daha isabetli bulsa da genç sahabilerin ısrarı sonucu bu görüşten vazgeçti ve savunmanın Medine dışında yapılmasına karar verdi.⁴⁰⁷ Genç sahabilerin Hz. Peygamber’e karşı görüşlerinde ısrar etmelerinin altında yatan saik; müşriklere karşı cesaretlerini gösterme, düşmanın karşısına çıkma ve şehit olma arzusu olduğuna işaret etmektedir.

Hz. Peygamber, sahabilerin Medine dışında cihad etme fikrinde kararlı olduklarını gördükten sonra Cuma namazını kıldırdı.⁴⁰⁸ Namazın ardından müşriklere karşı cihad etmek ve azimli olmak için gayret gösterdikleri takdirde galip olacakları konusunda öğütte bulundu. İşin daha fazla uzamasını istemeyerek sahabilerine, gazve için hazırlanmalarını emretti.⁴⁰⁹ İkinci vakti girdi ve Hz. Peygamber namazı kıldırdı.⁴¹⁰

⁴⁰³ Mûsâ b. Ukbe, *Megazi*, II/283; Vâkıdî, *el-Megazi*, I/211.

⁴⁰⁴ Vâkıdî, *el-Megazi*, I/213.

⁴⁰⁵ Urve b. Zübeyr b. Avvâm, *Megazi Resulillah*, 168; Mûsâ b. Ukbe, *Megazi*, II/284.

⁴⁰⁶ Vâkıdî, *el-Megazi*, I/210-211.

⁴⁰⁷ İbn İshak, *Siretu İbn İshak*, 303; Vâkıdî, *el-Megazi*, I/210; İbn Hişâm, *es-Sîretü’n-nebeviyye*, III/7; İbn Sa’d, *Kitâbü’t-Tabakati’l-kebir*, II/34; Belâzürî, *Ensâbü’l-eşraf*, I/314; Taberî, *Tarihü’t-Taberî: Tarihü’r-Rusûl Ve’l-Müluk*, II/502-503.

⁴⁰⁸ İbn İshak, *Siretu İbn İshak*, 303; İbn Hişâm, *es-Sîretü’n-nebeviyye*, III/7-8; Taberî, *Tarihü’t-Taberî: Tarihü’r-Rusûl Ve’l-Müluk*, II/503.

⁴⁰⁹ Urve b. Zübeyr b. Avvâm, *Megazi Resulillah*, 168; İbn Şihâb ez-Zühri, *el-Megazi: en-Nebeviyye*, 76; Mûsâ b. Ukbe, *Megazi*, II/284.

⁴¹⁰ İbn Sa’d, *Kitâbü’t-Tabakati’l-kebir*, II/34-35.

Hazırlıklarını tamamlayan Müslümanlar, gazveye katılmak için toplanmaya başladı. Kadınlar yüksek kalelere yerleştirildi. Evs kabilesinin boyundan Amr b. Avfoğulları ve Nebîtoğulları⁴¹¹ silahlarını kuşanarak hazırlandı. Hazrec kabilesinin alt kollarından, Hâriseoğulları ile Selemeoğulları da gazveye iştirak edenler arasında bulunmaktaydı.⁴¹² Ayrıca Avâli⁴¹³ bölgesinde oturanlar da Uhud Gazvesi'ne katılım sağlamak için geldi. Hz. Peygamber hazırlanmak için evine girdi.⁴¹⁴ Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer de onunla birlikte eve gitti ve Hz. Peygamber'i hazırladı.⁴¹⁵ Hz. Peygamber'in hazırlığı sahabilerin görüşlerine saygı gösterdiğini ve istişarede alınan karar konusunda da tereddüt içinde olmadığını göstermektedir.

Hz. Peygamber tedariğini sürdürürken, sahabe istişarede aldıkları karar konusunda tereddüt içindeydi. Aşhab, Hz. Peygamber'in evi ve minberi arasında saf tutmuş, evden çıkışını bekliyordu. Abdüleşheloğulları kabilesine mensup Sa'd b. Mu'âz ve Üseyd b. Hudayr, bekleyen sahabilerin yanına geldi ve onlarla düşüncelerini paylaştı. Sa'd ve Mu'âz, Hz. Peygamber'e vahiy indiği için bir konudaki arzusu ne yöndeysen hemen itaat etmeleri gerektiğini sahabeye söyledi. Ayrıca Hz. Peygamber'e görüşlerini söyledikleri halde kabul etmesi için onu zorladıklarını, derhal önerilerinden vazgeçtiklerini ona bildirmeleri gerektiğini sahabilere ilettiler.⁴¹⁶ Bu konuşmadan sonra sahabiler bu konu hakkında müzakere etmeye başladı. Sahabilerden bazıları Sa'd b. Mu'âz'ı haklı buldu. Bazıları da Medine dışına çıkmanın daha doğru olduğunu savunmaya devam etti.⁴¹⁷ Aşhabtan Medine dışına çıkma önerisinde bulunanların gönlü hiç rahat değildi. İçten içe Hz. Peygamber'e muhalefet etmenin ızdırabını yaşıyorlardı. Sahabiler içlerini kemiren bu sıkıntıyı, gazveye çıkmadan önce Hz. Peygamber'e dile getirdi.

Hz. Peygamber, zırhını giymiş ve kılıcını kuşanmış olarak evden çıktı. Askerî teçhizatlarını sahabilere gösteriyordu. Sahabiler, Hz. Peygamber'in evinden çıktığını görünce, görüşlerinde ısrarcı olmalarından ve Hz. Peygamber'e muhalefette

⁴¹¹ Nebî: Evs kabilesinin, Amr b. Mâlik boyunun, Benî Amr b. Zeyd kabilesine mensup boylarının tümüne verilen ada denir. bk. Murat Sözen, *İslâm'ın Doğduğu Çağda Evs ve Hazrec Kabileleri Arasındaki İlişkiler* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2010), 18-21.

⁴¹² İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif*, 158-159; Semhûdî, *Vefâu'l-vefa bi ahbari dari'l-Mustafa*, I/481-482.

⁴¹³ Avâli: Medine'nin güney bölgesinde yer alan hafif yüksek bölgeye verilen ada denir. bk. Muhammed b. Sa'd b. Menî İbn Sa'd, *Kitâbü't-tabakâtü'l-kebir*, çev. Abdurrahman Elmalı vd. (İstanbul: Siyer Yayınları, 2015), II/37.

⁴¹⁴ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, III/8.

⁴¹⁵ Vâkıdî, *el-Megazi*, I/213; İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, II/35.

⁴¹⁶ Urve b. Zübeyr b. Avvâm, *Megazi Resulillah*, 168; Mûsâ b. Ukbe, *Megazi*, II/285; İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, II/35.

⁴¹⁷ Vâkıdî, *el-Megazi*, I/213-214.

bulunduklarından dolayı nedâmet duydu.⁴¹⁸ Ashap kendi arasında, Hz. Peygamber'in bir konu hakkında bildirdiği görüşe muhalefet etmede ayak diremenin yakışık olmayacağını söyledi.⁴¹⁹ Hz. Peygamber, pişman olan sahabilere: "Bu konudaki önerime sizi davet ettim. Fakat siz reddettiniz. Bir peygamber zırhını giydikten sonra Allah, düşmanı ile arasında hüküm vermedikçe çıkarması doğru değildir. Benden önceki peygamberlerde zırhlarını giydikleri vakit Allah, onlar ile düşmanları arasında hüküm vermedikçe çıkarmamışlardır." dedi.⁴²⁰ Ardından şunları ekledi: "Dikkat edin! Size neyi emrettiysen ona riayet edin. Allah'ın ismiyle gidin. Düşmanla karşılaştığınızda cesur olun. Eğer sabrederseniz galip olursunuz."⁴²¹ Watt, Hz. Peygamber'in Abdullah b. Übeyy ve önde gelenlerle birlikte Medine'de kalmayı tavsiye ettiğini, ateşli grubun sakinleşerek bu öneriyi kabul edeceklerini söylemelerine rağmen, "Bir peygamber zırhını giydikten sonra Allah onunla düşmanı arasında karar verinceye kadar zırhını çıkarmaz." demek suretiyle ilk kararından vazgeçtiğini, haklı olarak çoğunluğun kararına uyduğunu dile getirmektedir.⁴²² Hz. Peygamber, istişarede bir konu hakkında fikir teatisinde bulunduktan sonra karar verilince, o hükmün bağlayıcı olduğunu sahabilere gösterdiği anlaşılmaktadır. Alınan kararın sorgulanması yerine, peygamberlerden örnek vererek en güzel şekilde uygulanması için hassasiyet gösterilmesi gerektiğini pratikte uyguladığı ortaya çıkmaktadır.

Hz. Peygamber gazve öncesi aldıkları nihâî kararın arkasında durmak için sahabilerini cesaretlendirdi.⁴²³ Yukarıda değinildiği üzere Medine Vesikası'nda yapılan anlaşma gereği Hz. Peygamber Medine'nin reisi olarak siyasî birliği sağlamak için Müslümanların mensup olduğu kabilelerle istişarede bulundu.⁴²⁴ Muir, müşriklerin Medinelilerin tarım arazilerini ve ürünlerini tahrip etmesinin katlanılması güç bir imtihan olduğunu ifade etmektedir. Ancak Medineliler bu talihsiz durumun müsebbibi olarak Hz. Peygamber'e karşı bir duygu patlaması yaşaması gerekirken, aksine halk üzerindeki tesirinden dolayı şehrin gerçek ve tek savunucusu olarak itaat ettiklerini dile getirmektedir.⁴²⁵ Hz. Peygamber, sahabilerin müşrikleri Medine dışında karşılama

⁴¹⁸ İbn İshak, *Siretu İbn İshak*, 303; İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, II/35; Taberî, *Tarihü't-Taberi: Tarihü'r-Rusül Ve'l-Müluk*, II/503.

⁴¹⁹ Mûsâ b. Ukbe, *Megazi*, II/285; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, III/8; Ya'kubî, *Tarihü'l-Ya'kubî*, II/48.

⁴²⁰ İbn İshak, *Siretu İbn İshak*, 303-304; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, III/8; Ya'kubî, *Tarihü'l-Ya'kubî*, II/48; Taberî, *Tarihü't-Taberi: Tarihü'r-Rusül Ve'l-Müluk*, II/504.

⁴²¹ Urve b. Zübeyr b. Avvâm, *Megazi Resulillah*, 168-169; Mûsâ b. Ukbe, *Megazi*, II/285-286; Vâkıdî, *el-Megazi*, I/214; İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, II/35; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, I/315.

⁴²² Watt, *Hz. Muhammed Medine'de*, 44; Sarıçam vd., *İngiliz ve Alman Oryantalistlerin Hz. Muhammed Tasavvuru*, 268.

⁴²³ İbn Sa'd, *Kitâbü't-tabakâti'l-kebir*, II/34-35.

⁴²⁴ Hamidullah, *Mecmuatü'l-vesaikü's-siyasiyye*, 59-62.

⁴²⁵ Muir, *The Life of Mahomet*, III/157-158.

şeklindeki ortak bir uzlaşısı ile Müslümanlar arasında siyasî birliği sağladığı sonucuna varılmaktadır.

2.2.1.2. Yahudilerle

Müslümanlar, müşriklerle muharebe konusunda kendi içlerinde ve civar kabileler ile ortak bir fikre vardı. Yukarıda Medine’de yerleşik olarak Yahudilerin yaşadığına, hicretten sonra Medine Vesikası’nda yer alan; Arap ve Yahudi kabilelerinin sulh içinde yaşaması, birbirlerine karşı düşmanlık beslememesi gerektiği hususunda bir anlaşmaya vardıklarına değinildi.⁴²⁶ Bu antlaşmaya Kaynukâoğulları Yahudileri de Hazreclilerin müttefiki olarak katılmış ve Müslümanlara karşı bir oluşumun içinde yer almayacaklarına dair taahhütte bulunmuşlardı.⁴²⁷ Müslümanlar ise Uhud Gazvesi’ne çıkarken Yahudilerin askerî güçlerinden ve tecrübelerinden istifade etmek istiyordu.⁴²⁸

İslâm ordusu gazve hazırlıklarını tamamlayınca Uhud’a doğru yola çıktı. Müslümanlar Seniyyetülvedâ⁴²⁹ tepesi üzerinden⁴³⁰ Şeyhayn’e⁴³¹ doğru ilerledi.⁴³² Seyir esnasında Hz. Peygamber, tam teçhizatlı bir şekilde silahlarını kuşanmış bir birlik gördü. Askerî birliğin sayısı yaklaşık altı yüz kadardı.⁴³³ Hz. Peygamber, sahabilere bunların kimler olduğunu sordu. Sahabiler, Abdullah b. Übeyy’in müttefiki olan Yahudiler olduğunu söyledi.⁴³⁴ İbn Hişâm ve İbn Kesîr, ensar gazveye çıkmadan önce müttefiki olan Yahudilerden yardım almak istediğini, Hz. Peygamber’in ise “Yahudilere ihtiyaçları olmadığı” şeklinde cevap verdiğini aktarmaktadır.⁴³⁵ İbn Ebû Şeybe, Müslümanların tam teçhizatlı Yahudi bir askerî birliğe rastladığını, Hz. Peygamber’in bu birlikteki Yahudilerin Müslüman olup olmadığını sorduğunu, Müslüman olmadıklarını öğrendiğinde ise geri dönmeleri gerektiğini bildirmeleri için sahabilere emir verdiğini

⁴²⁶ Hamidullah, *Mecmuatü’l-vesaikî’s-siyasîyye*, 59-62.

⁴²⁷ İbn Sa’d, *Kitâbü’t-Tabakati’l-kebir*, II/26-27.

⁴²⁸ Ağırman, *Hiz. Peygamber’in Savaş Stratejisi*, 90.

⁴²⁹ Seniyyetülvedâ: Medine’de bu adla anılan iki yer vardır. Biri Medine’nin güneybatısında Mekke yolu üzerinde bulunan, Hz. Peygamber’in hicret ettiğinde müslümanların karşıladığı tepenin adıdır. Diğer ise Medine’nin kuzeyinde, Suriye’ye giden yolda ve Sel’ dağının doğu tarafında bulunan yerdir. Hz. Peygamber Uhud’a giderken bu ikinci yerden geçti. bk. Ebû Zeyd Ömer b. Şebbe Nümeyrî Basrî İbn Şebbe, *Tarihü’l-Medîneti’l-münevvere: Ahbarü’l-Medîneti’l-münevvere*, thk. Fehim Muhammed Şeltut (Cidde: Dârü’l-İsfahani, 1979), I/269-270; Mustafa Sabri Küçükaşçı, “Seniyyetülvedâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/526-527.

⁴³⁰ Vâkıdî, *el-Megazi*, I/215.

⁴³¹ eş-Şeyhayn: Cahiliye döneminde Medine’de kenar mahallesinde bulunan iki burca/kaleye verilen ada denir. Medine ile Uhud arasında harrenin doğusundaki yol üzerinde bulunan yerdir. Bu kale iki ihtiyar Yahudi’ye aitti. Bu iki ihtiyar buraya çıkarak oturup konuşurlardı. Bundan dolayı bu kalelere Şeyhayn adı verildi. bk. İbn Sa’d, *Kitâbü’t-Tabakati’l-kebir*, II/35-36; Semhûdî, *Vefâu’l-vefa bi ahbari dari’l-Mustafa*, I/345.

⁴³² Taberî, *Tarihü’t-Taberi: Tarihü’r-Rusûl Ve’l-Müluk*, II/505.

⁴³³ Semhûdî, *Vefâu’l-vefa bi ahbari dari’l-Mustafa*, I/480-481.

⁴³⁴ Vâkıdî, *el-Megazi*, I/215.

⁴³⁵ İbn Hişâm, *es-Sîretü’n-nebeviyye*, III/9; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-nihâye*, V/350.

zikretmektedir.⁴³⁶ Ayrıca Hz. Peygamber'in: "Şirk ehline karşı başka bir şirk ehinden yardım alınmaz." şeklinde buyurduğu bildirilmektedir.⁴³⁷

Semhûdî, bu askerî birliğin Abdullah b. Übeyy'in müttefiği olan Kaynukâoğulları'na ait altı yüz kişilik askerî birlik olduğunu ve Hz. Peygamber'in, onların yardım taleplerini reddettiğini aktarmaktadır.⁴³⁸ Muir, Hz. Muhammed'in Abdullah b. Übeyy'in müttefiği olan Yahudi düzensiz bir savaşçı grubunun yardımını almadığı düşüncesindedir.⁴³⁹ Hamidullah, münafıkların lideri Abdullah b. Übeyy'in öncülüğünde Kaynukâoğulları'ndan altı yüz kadar Yahudi'nin İslâm ordusuna destek için geldiğini, Hz. Peygamber'in bu desteği kabul etmediği kanaatindedir.⁴⁴⁰ Ayrıca Hz. Peygamber'in söz konusu Yahudi grubun gizli niyetinden şüphelendiği için ordu karargâhına almadığını belirtmektedir.⁴⁴¹ Oysaki Bedir Gazvesi'nden sonra Kaynukâoğulları'nın Medine Vesikası'ndaki hükümlere riayet etmemesi ve Müslümanlara ihanetleri sonucu Medine'den sürülmüştü.⁴⁴² Halebî, Evs kabilesinin müttefiği olması nedeniyle muhtemelen Kurayzaoğulları Yahudilerinden yardım istediğini zikretmektedir.⁴⁴³ Erkoçoğlu, 2/624 yılında Kaynukâoğulları'nın Belkâ ve Ammân'a yakın bir mesafede bulunan Ezriât'a sürüldüklerini, bu bölgeden gelmelerinin olası olmadığını, yardıma gelenlerin Medine'de yerleşik halde bulunan ve askerî bir müfreze çıkarabilecek güçte olan başka Yahudi kabileleri olduğunu ifade etmektedir.⁴⁴⁴ Tarihî kaynaklardaki verilerden yola çıkarak, Hz. Peygamber'in Medine'den sürdüğü bir kabileden yardım talebinde bulunması askerî ve siyasî açıdan mümkün gözükmediği aşikârdır. Ancak bu birliğin Medine'de varlığını sürdüren ve Müslümanlarla anlaşması bulunan diğer Yahudi kabileleri olduğu anlaşılmaktadır.

İbn Hişâm ve İbn Kesîr'in, Hz. Peygamber'in: "Müslümanların Yahudilere ihtiyacı olmadığını" ifade ettiği rivayetlerinin tarihî vakıya daha uygun olduğu düşünülmektedir. Çünkü Yahudilerin daha önce ihanet etmesi sonucu onlara güvenmediği için yardım tekliflerini reddettiği sonucu ortaya çıkmaktadır. Ayrıca Medine

⁴³⁶ Ebu Bekr Abdullah b. Muhammed b. İbrahim İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef fi'l-ehâdis ve'l-âsâr*, ed. Hamad b. Abdullah el-Cuma vd. (Riyad: Mektebetü'r-Rüşdi, 2004), XIII/296-297; Semhûdî, *Vefâü'l-vefa bi ahbari dari'l-Mustafa*, I/481.

⁴³⁷ Vâkîdî, *el-Megazi*, I/215-216; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, XIII/297; İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, II/35-36; Semhûdî, *Vefâü'l-vefa bi ahbari dari'l-Mustafa*, I/481.

⁴³⁸ Semhûdî, *Vefâü'l-vefa bi ahbari dari'l-Mustafa*, I/480-481.

⁴³⁹ Muir, *The Life of Mahomet*, III/162.

⁴⁴⁰ Hamidullah, *Hz. Peygamber'in Savaşları*, 63; Hattâb, *Komutan Peygamber*, 110-111.

⁴⁴¹ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I/199.

⁴⁴² Vâkîdî, *el-Megazi*, I/176-180.

⁴⁴³ Nûrüddîn Alî b. Burhâniddîn İbrâhîm b. Ahmed Halebî, *es-Sîretü'l-Halebiyye fi sîreti'l-emîni'l-ma'mûn* (Beyrut: Dârü'l-Maârif, 1980), II/495.

⁴⁴⁴ Fatih Erkoçoğlu, "Tarih-Mekân İlişkisi: Uhud Savaşı'nın Mekânı Üzerine Bazı Mülâhazalar", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/1 (2011), 331.

Anayasası'ndaki "Hz. Peygamber, Yahudilerden herhangi bir kişiye müsaade etmediği takdirde, Müslümanlar ile birlikte askerî bir sefere çıkamayacağına"⁴⁴⁵ dair bir hükmün bulunması da bunu kanıtlar niteliktedir.

Watt, Hz. Peygamber'in Müslüman olmadıkları için Abdullah b. Übeyy'in müttefiği olan Yahudilerin gazveye katılımlarını reddettiği şeklindeki bilgilere güvenmediğini açıkça zikretmektedir.⁴⁴⁶ Gabriel, Hz. Peygamber'in "müşriklerden yardım almayacağı" ve "Yahudilere ihtiyacımız yok" şeklindeki ifadelerinin, Müslümanların daha sonraki kaynaklarında "Yahudi ve Hristiyanların putperest olduğu" şeklinde aktarıldığı, hâlbuki Gabriel, Hz. Peygamber'in bu ifadeyi kullanma ihtimalinin ve dolayısıyla ilk rivayetin doğru olmadığı şeklinde değerlendirmektedir. Buna mukabil, Hz. Peygamber'in gazvede desteğe ihtiyaçları olduğu halde, gazve anlayışının ideolojik olması hasebiyle bu yardımı reddettiğini iddia etmektedir.⁴⁴⁷ Bu verilerden hareketle Hz. Peygamber'in askerî stratejisi gereği, Müslümanlar sayıca az olduğu halde İslâm ordusunu zaafa düşürmemek ve siyasî birliğin bozulmaması için itimat etmediği Yahudilerden yardım almayı reddettiği sonucuna varılmaktadır.

Buna karşın Hz. Peygamber, ihanetinden şüphe etmediği ve Müslümanlara destek verecek olan Yahudilerin yardımını kabul ettiği tarihî vakıa ile sabittir. Sa'lebe b. Fityevnoğulları'na mensup Yahudi din adamlarından olan Muhayrîk, Uhud Gazvesi'ne Müslümanlarla birlikte katıldı.⁴⁴⁸ İbn Sa'd, onun Kaynukâoğulları Yahudilerinin zenginlerinden ve Tevrat'ı iyi bilen bir bilgin olduğunu zikretmektedir.⁴⁴⁹ Belâzürî, Muhayrîk'in Kaynukâoğulları'na, Nadîroğulları'na veya Fityevnoğulları'na mensup bir Yahudi olduğu şeklinde farklı rivayetlerin bulunduğunu bildirmektedir.⁴⁵⁰ Hatiboğlu, Kaynukâoğulları'nın Sa'lebe b. Fityevnoğulları boyundan olduğunu ve Nadîroğulları'nın yerleşim yerinde kalmasından dolayı Nadrî künyesiyle bilindiği kanaatini ileri sürmektedir.⁴⁵¹ Rivayetler incelendiğinde Muhayrîk'in Kaynukâoğulları Yahudilerinden olduğuna işaret etmektedir.

Muhayrîk, Müslümanlara yardım etmeleri için Yahudilerle konuştu. Muhayrîk, anlaşma hükümlerinden dolayı Muhammed'e yardım etmenin üzerlerine bir vecibe

⁴⁴⁵ Hamidullah, *Mecmuatü'l-vesaiki's-siyasîyye*, 61.

⁴⁴⁶ Watt, *Hz. Muhammed Medine'de*, 44; Sarıçam vd., *İngiliz ve Alman Oryantalistlerin Hz. Muhammed Tasavvuru*, 268.

⁴⁴⁷ A. Gabriel, *İslâm'ın İlk Mareşali Hz. Muhammed*, 192-193.

⁴⁴⁸ Vâkıdî, *el-Megazi*, I/262; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, III/46.

⁴⁴⁹ İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, I/431-432.

⁴⁵⁰ Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, I/325.

⁴⁵¹ Hatiboğlu İbrahim, "Muhayrîk en-Nadrî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/22.

olduğunu hatırlattı. Yahudiler, Cumartesi/Sebt⁴⁵² günü olduğunu bahane ederek, savaşımayacaklarını ileri sürdü. Muhayrîk ise Yahudilerin mazeretlerinin önüne geçmek için Sebt'in olmadığını dile getirdi. İkna çabalarına rağmen Yahudilerin gazveye katılmayacağına kanaat getirdi. Bunun üzerine kılıcını ve askerî teçhizatını kuşanan Muhayrîk, Müslümanlar ile birlikte gazveye katıldı. Öldürüldüğü takdirde malının Hz. Muhammed'in olacağını yanındakilere vasiyet etti. İbn Sa'd, Muhayrîk'in sahabilerden Muhammed b. Mesleme ve Seleme b. Selâme'ye vasiyetini söylediğini bildirmektedir.⁴⁵³ Muhayrîk, Hz. Peygamber ile birlikte müşriklerle çarpıştı ve öldürüldü. Hz. Peygamber, Muhayrîk'in Müslümanlara karşı desteğinden dolayı: "Yahudilerin en hayırlısı" olduğunu söyledi.⁴⁵⁴ Özellikle Hz. Peygamber'in Muhayrîk'i övmesi, gazveye katılmayan Yahudilere göre ahdine sadık kaldığının bir göstergesidir.

Margoliouth, gazvenin Şabat günü gerçekleşmesine rağmen bazı Yahudi birliklerinin, Abdullah b. Übeyy'e destek vermek için hazırlandığını, Hz. Muhammed'in Yahudilerin yardımını kabul etmese de, Muhayrîk'in gazveye katıldığını, kahramanca çarpıştığını ve Peygamber'in övgüsüne mazhar olduğunu dile getirmektedir.⁴⁵⁵ Hz. Peygamber'in, Muhayrîk'in gazveye katılmasını kabul etmesi, malını bağışlamasına engel olmaması, Yahudilerden güvendiği ve müşriklerle işbirliği yapmayacak olan ehli insaf sahibi kimselerin⁴⁵⁶ katkılarını reddetmediği anlaşılmaktadır. Böylece Müslümanlar, Uhud Gazvesi öncesi siyasî birliği tesis etmesi açısından Yahudi varlığından emin bir şekilde müşriklerle karşılaştığı düşünülmektedir.

2.2.1.3. Diğer Girişimlerle

Hz. Peygamber ordusunu Şeyhayn'de konuşlandırınca kadar Müslümanlar siyasî açıdan birlik halindeydi. Yukarıda da değinildiği üzere Bedir Gazvesi'nden sonra Müslümanların güçlenmesiyle birlikte münafıklar, Abdullah b. Übeyy liderliğinde gelişen olaylarda taraflarını belli etmeye başladı. Bu sebeple Uhud Gazvesi, münafıkların ortaya çıktığı en önemli hâdiselerdendir.⁴⁵⁷ Müslümanlar Şeyhayn'de gecelerken,⁴⁵⁸ Abdullah b.

⁴⁵² Sebt (Şabbat): İsrailoğullarının Cuma günü gün bitiminden, Cumartesi gün sonuna kadar devam eden haftalık izin gününe denir. Ayrıca bazı işleri yapmanın yasak olduğu Yahudi kutsal gündür. bk. Sâlime Leylâ Gürkan, *Yahudilik'te Şabbat (Sebt): Kökeni, İlgili İnanç ve Uygulamalar* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 1994), 6-26.

⁴⁵³ İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, I/432.

⁴⁵⁴ Vâkîdî, *el-Megazi*, I/262-263; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, III/46-47; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, I/325; Taberî, *Tarihü't-Taberi: Tarihü'r-Rusûl Ve'l-Müluk*, II/531; Semhûdî, *Vefâü'l-vefa bi ahbari dari'l-Mustafa*, I/480.

⁴⁵⁵ Margoliouth, *Mohammed And The Rise Of Islam*, 303-304.

⁴⁵⁶ Acar, *Cahiliye'de ve Risâlet Döneminde "Savaş" Olgusu*, 210.

⁴⁵⁷ Adnan Demircan, *Hz. Peygamber Devrinde Münafıklar* (Konya: Esra Yayınları, 1996), 43, 51-52.

⁴⁵⁸ İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, II/36; Taberî, *Tarihü't-Taberi: Tarihü'r-Rusûl Ve'l-Müluk*, II/504.

Übeyy'de ordunun konuşlandığı yere geldi. Müttetikleri ve münafık arkadaşlarıyla birlikte geceyi Şeyhayn'de geçirdi. Münafık arkadaşları Abdullah b. Übeyy'e, Hz. Peygamber ile istişare ederek görüşünü belirttiğini, bu önerisinin de atalarından miras kaldığını hatırlattı. Ayrıca görüşünün, Hz. Peygamber'in önerisiyle uyuşmasına rağmen yanındaki gençlerin fikrine uyduğunu ve bununda kabul edilebilecek bir davranış olmadığını söyledi.⁴⁵⁹ Münafık arkadaşlarının bu durumdan hoşlanmadığını sezen Abdullah b. Übeyy, ayrılma planı yapmaya başladı.⁴⁶⁰ Hz. Peygamber'in istişarede çoğunluğun görüşüne uymasının münafıkları rahatsız ettiğini ve bu tutumunu içselleştiremediklerini göstermektedir.

Hz. Peygamber, ordusuyla Şeyhayn'den ayrılmaya başladı ve Uhud'un yakınlarına ulaştı. Müslümanların ilerlediğini gören müşrikler, gerekli hazırlıklar için harekete geçti.⁴⁶¹ Hz. Peygamber'in ordusu Uhud'daki köprüye⁴⁶² ulaşınca müşrikleri daha net bir şekilde görüyordu.⁴⁶³ Abdullah b. Übeyy, sahabilerin sabah namazını kıldığı esnada Yahudi müttetiklerinin dışındaki arkadaşlarına, ne uğruna öleceklerinin belli olmadığını söyledi. Ardından münafıklardan oluşan askerî bir birliğe öncülük ederek hızlıca Müslümanların ordusundan ayrıldı.⁴⁶⁴ Zührî, İslam ordusu Medine ile Uhud arasındaki Cebbâne⁴⁶⁵ bölgesinde bulunan eş-Şavt'a⁴⁶⁶ vardığında, Abdullah b. Übeyy ve arkadaşları, askerlerin üçte birlik kısmıyla ordudan ayrıldığını⁴⁶⁷ aktarmaktadır.⁴⁶⁸ Ordudan ayrılan münafıkların sayısının ne kadar olduğu ile ilgili değerlendirmeye aşağıda değinilecektir. Muir, Abdullah b. Übeyy'in Yahudi müttetiklerinin düşmanca muamelelerinden ve onların baskılarından kurtulamadığından ötürü münafıklarla birlikte ordudan ayrılarak Medine'ye gittiği kanaatindedir.⁴⁶⁹ Oryantalistler, münafıkların ordudan ayrılışının müsebbibinin Yahudiler olduğunu zikretmesi, bu hâdiseyi meşrulaştırmak için bir bahane öne sürdüklerini kanıtlamaktadır.

⁴⁵⁹ Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, I/315.

⁴⁶⁰ Vâkıdî, *el-Megazi*, I/216.

⁴⁶¹ Vâkıdî, *el-Megazi*, I/219.

⁴⁶² Bu köprü Hz. Peygamber'in vefatından sonra inşa edilmiştir.

⁴⁶³ İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, II/36.

⁴⁶⁴ Urve b. Zübeyr b. Avvâm, *Megazi Resulillah*, 169; Mûsâ b. Ukbe, *Megazi*, II/286; Vâkıdî, *el-Megazi*, I/219; İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, II/36-37; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, I/315.

⁴⁶⁵ el-Cebbâne: Medine'nin kuzeyinde bulunan bir yerin adıdır. Aslında bu yer bir mezarlıktır. Hz. Ömer, Mescid-i Nebevî'yi kuzey yönünde genişlettiğinde: Hz. Peygamber'in mescidini "el-Cebbâne" bölgesine kadar genişletebilseydik, mescidinin oraya kadar uzamasını sağlamış olurduk" dediği aktarılmaktadır. bk. Semhûdî, *Vefâü'l-vefa bi ahbari dari'l-Mustafa*, IV/203.

⁴⁶⁶ eş-Şavt: Medine ile Uhud arasındaki düzlük bir yere denir. bk. İbn Hişâm, *Siret-i İbn-i Hişâm*, III/88.

⁴⁶⁷ İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif*, 159.

⁴⁶⁸ İbn Şihâb ez-Zührî, *el-Megazi: en-Nebeviyye*, 77; İbn İshak, *Siretu İbn İshak*, 304; İbn Hişâm, *es-Siretu'n-nebeviyye*, III/8; Taberî, *Tarihü't-Taberi: Tarihü'r-Rusül Ve'l-Müluk*, II/504; Semhûdî, *Vefâü'l-vefa bi ahbari dari'l-Mustafa*, I/480-481.

⁴⁶⁹ Muir, *The Life of Mahomet*, III/162-163.

Münafıkların ordudan ayrıldığını gören Selemeoğullarının kardeşi Abdullah b. Amr b. Harâm,⁴⁷⁰ peşlerine düştü ve münafıklara ulaştı. Abdullah b. Amr, münafıkları ikna etme girişiminde bulundu. Onlara Allah'ı, İslâm'ı ve Peygamberi anımsattı. Ayrıca Medine Vesikası'nda; kendilerini, eşlerini ve çocuklarını koruyacakları gibi Hz. Peygamber'i de muhafaza edeceklerine dair verdikleri sözü hatırlattı. İbn İshak ve İbn Hişâm, Abdullah b. Amr'ın; düşman saldırdığında, Peygamber'ini ve kavmini yalnız bırakmama hususunda ki Allah'ın emrini hatırlattığını aktarmaktadır.⁴⁷¹ Buna karşılık Abdullah b. Übeyy, müşrikler ile Müslümanlar arasında bir savaşın çıkacağını zannetmediğini söyledi. Bununla da yetinmeyen Abdullah b. Übeyy, Ebû Câbir'i de ikna etmeye çalıştı. İstişarede Hz. Peygamber'e, Medine'de kalması halinde destek vereceklerine dair görüşünü belirttiğini, ancak önerisinin kabul edilmediğini ve gençlerin sözünü dinlediğini söyledi. Ayrıca Hz. Muhammed'in, sunulan öneriyi benimsemesi halinde kendileri gibi geri dönmesi gerektiğini ifade etti.⁴⁷² İbn İshak ve İbn Hişâm, Abdullah b. Übeyy, Hz. Muhammed'in gençlerin sözünü dinlediğini, kendisinin görüşünün dinlenilmediğini,⁴⁷³ insanlara neden boş yere burada öldürüleceklerini izah edemediğini,⁴⁷⁴ kavminden kendisine tabi olan nifak ve şüphe ehli (münafık) olanlarla geri döndüğünü zikretmektedir.⁴⁷⁵

Münafıklar, Abdullah b. Amr'ın geri dönmesi yönündeki uyarılarına aldırış etmeyerek Medine sokaklarına kadar gitti. Ebû Câbir, ikna çabalarının fayda etmediğini görünce münafıklara: "Allah rahmetinden sizi uzak tutsun! Allah, Peygamber'i ve inananları, desteğiniz olmadan da muzaffer edecektir." dedi.⁴⁷⁶ Abdullah b. Übeyy, bu söylenenlere aldırış etmeden ve "Önerime karşı çıkarak gençlerin sözüne mi uyar?" şeklindeki küçümser cümleleri söylenerek gitti. Abdullah b. Amr, Müslümanların safını düzenlemekle meşgul olan Hz. Peygamber'e yetişti.⁴⁷⁷ Hamidullah, münafıklar Abdullah b. Übeyy'in tesiriyle inandırıcı olmayan bir bahaneyle ordudan ayrıldıklarını düşüncesindedir.⁴⁷⁸ Münafıklar tecrübe sahibi olduğunu iddia ederek görüşlerinin kabul edilmemesini hazmedemedikleri için ordudan ayrıldıkları düşünülmektedir.

⁴⁷⁰ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, III/9.

⁴⁷¹ İbn İshak, *Siretu İbn İshak*, 304; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, III/9.

⁴⁷² Vâkîdî, *el-Megazi*, I/219.

⁴⁷³ İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, II/37.

⁴⁷⁴ İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif*, 159; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, I/315.

⁴⁷⁵ İbn İshak, *Siretu İbn İshak*, 304; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, III/8-9; Taberî, *Tarihü't-Taberî: Tarihü'r-Rusûl Ve'l-Müluk*, II/504.

⁴⁷⁶ İbn İshak, *Siretu İbn İshak*, 304.

⁴⁷⁷ Vâkîdî, *el-Megazi*, I/219; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, III/9.

⁴⁷⁸ Hamidullah, *Hz. Peygamber'in Savaşları*, 63-64.

Belâzürî, münafıklar ordudan ayrıldıktan sonra Selemeoğulları'nın kardeşi Abdullah b. Amr'ın, Müslümanlardan bir grupla münafıkların peşinden gittiklerini aktarmaktadır. Münafıklara yetiştiklerinde: “Vay halinize! Utanmıyor musunuz? Şehriniz için savaşın ve mülkünüzü savunun!” dediler. Ayrıca Abdullah b. Amr'da, İbn Selül'e: “Yazıklar olsun sana! İlk Medine'de kalmaya razı olmadın. Arkadaşların orduyla yola çıktıktan sonra düşmanla karşılaşma cesaretlerini kırdın ve geri çevirdin. Daha sonra Medine'de kalma görüşünde ısrar ettin diye” söyledi. Münafıklar, eğer Müslümanların savaşıacaklarını öngörmeleri halinde peşlerinden gideceklerini ve onları terk etmeyecekleri, şeklinde cevap vererek geri dönmeyi reddettiklerini bildirmektedir.⁴⁷⁹ Acar, münafıkların İslâm ordusundan ayrılma vakasını “gışş” kavramıyla izah etmektedir. Gışşın, muhatabı aldatma, hainlik ve çıkarı için farklı tutum sergileme anlamına gelen bir hareket tarzı olduğunu bildirmektedir. Bu tanımdan hareketle Abdullah b. Übeyy'in münafık arkadaşlarıyla Uhud Gazvesi'nden ayrılma gibi bir davranışı sergilemelerini “gışş” olarak yorumlamaktadır.⁴⁸⁰ Münafıkların bu davranışı sergilemeleri her ne kadar İslâm ordusu içinde moral bozukluğuna yol açsa da Müslümanlar onların davranışlarını kınayarak kendi hallerine bıraktığını göstermektedir.

Münafıkların ordudan ayrılma hadisenin Müslümanlar açısından nasıl anlaşılması gerektiğini ayeti kerime açık bir şekilde bildirmektedir. Şöyle ki: “...*Onlara, “Gelin, Allah yolunda savaşın veya hiç olmazsa savunmada bulunun” denildi. Onlar, “Savaş olacağını bilsek elbette size katılırız” dediler. O gün onlar imandan çok küfre yakındılar. Kalplerinde olmayanı ağızlarıyla söylüyorlardı. Gizlediklerini Allah onlardan daha iyi bilir.”*”⁴⁸¹ Mukâtil b. Süleyman, bu ayetin Uhud Gazvesi'ne katılmayan münafıklar, peşlerinde giden Abdullah b. Amr b. Harâm ve aralarındaki konuşma hakkında indiğini, münafıklar kesin olarak gazvenin yapılacağını bilmiş olsalardı bile yine de gazveye katılmayacaklarını aktarmaktadır.⁴⁸² Ayrıca Taberî ve Zemahşerî, münafıklara ya Müslümanlar gibi ahireti ya da canlarını, mallarını ve ailelerini muhafaza etmek için gazveye katılmaları yönünde iki tercih sunulduğu, münafıklar ise nifaklarından dolayı gazveye katılmamayı tercih ettiklerini zikretmektedir. “...*hiç olmazsa savunmada bulunun*” şeklinde çevrilen “إدفعوا”nun; münafıkların orduya katılarak müşriklerle çarpışmasalar bile Müslümanların sayısını fazla göstermek olduğunu, düşmanın önünde durarak savunma pozisyonunda olmaları ise düşmanın gözünü korkutup caydırıcı bir unsur olacağını bildirmektedir. Bununla birlikte münafıklar gazveye katılmayarak

⁴⁷⁹ Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, I/315.

⁴⁸⁰ Acar, Hz. Peygamber'in Savaş Stratejisi, 41-43, 105.

⁴⁸¹ Âl-i İmrân 3/167.

⁴⁸² Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukatil b. Süleymân*, I/312.

içlerinde gizledikleri nifakı açığa vurduklarını, içinde bulundukları durumun ise Müslümanlardan çok müşriklere destek olacak bir konumda olduklarını ifade etmektedir.⁴⁸³

Margoliouth, Âl-i İmrân Sûresi 3/162-167. ayetleri delil göstererek Abdullah b. Übeyy'in Medine'de kalarak hiç ayrılmadığını söyleyerek dolayısıyla orduyla birlikte sefere katılmadığını ve bu olayın daha sonra büyütüldüğünü iddia etmektedir.⁴⁸⁴ Tarih kaynaklar incelendiğinde ve aşağıda belirtileceği üzere hatta başka oryantalistler de Abdullah b. Übeyy'in Medine'den çıktığını ve ordudan ayrıldığını zikrettiği aşikârdır. Ayrıca Âl-i İmrân Sûresi 3/162-167. ayetler incelendiğinde, iddia edildiği gibi münafıkların Medine'de kaldıklarına işaret eden bir ayetin olmadığı, sadece münafıkların geri döndükten sonra Müslümanlara verdikleri cevaplarla ilgili kısmı içerdiği görülecektir. Watt, yukarıdaki iddianın aksine, Abdullah b. Übeyy'in Hz. Peygamber ile Uhud meydanına gittiğini, stratejik bir hamle olarak Medine'ye olası bir saldırıyı bertaraf etmek için anlaşma gereği avdet ettiğini, şayet kendi isteğiyle geri dönmüşse de Evs ve Hazrec kabilesi nezdindeki konumunu güçlendirmek için bir hesap yaparak geri çekildiğini iddia etmektedir.⁴⁸⁵ Bu vakıya böyle bir anlam yüklemek, tarihî verileri yanlış okuduğunu ve subjektif bir tarih anlatısı inşa etmek istediğini göstermektedir.

Uhud Gazvesi'nden önce münafıkların ordudan ayrıldığı zikredilse de Müslümanların safında gazveye katılanların bulunduğu bilinmektedir. İbn Sa'd, aşağıda detaylı bir şekilde değinileceği üzere bazı münafıkların Uhud'da Müslümanlar ile gazvede yer aldıklarını, hatta bazısının da Uhud'da müşrikler tarafından öldürüldüğünü zikretmektedir.⁴⁸⁶ Rivayetler tetkik edildiğinde Müslümanların yanında yer alan münafıkların gayelerinin Allah rızası olmadığı, aksine belli dünyevî menfaat elde etme amacıyla bulundukları sonucuna varılmaktadır.

Münafıkların büyük çoğunluğu Abdullah b. Übeyy ile birlikte ordudan ayrılınca, daha önce Müslümanlar ile birlikte Uhud Gazvesi'ne katılacaklarını söyleyen, siyasî açıdan ihtilaf çıkarmayan kabileler arasında geri dönmeye yeltenenler oldu.⁴⁸⁷ Müslümanlar arasında çıkan geri dönme eğilimi Kur'ân-ı Kerîm'de açık bir şekilde zikredilmektedir: “O zaman sizden iki bölük, Allah onların velisi olduğu halde bozulup çekilmeye yüz tutmuştu; müminler yalnız Allah'a güvensinler.”⁴⁸⁸ Mukâtil, Taberî ve

⁴⁸³ Taberî, *Tefsirü't-Taberi: Câmiü'l-beyân an te'vili ayi'l-Kur'an*, VI/220-224; Zemaşşerî, *el-Keşşaf*, I/655-656.

⁴⁸⁴ Margoliouth, *Mohammed And The Rise Of Islam*, 293-294.

⁴⁸⁵ Watt, *Hz. Muhammed Medine'de*, 44-45.

⁴⁸⁶ İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, III/199-200; IV/264-265, 269-270.

⁴⁸⁷ Semhûdî, *Vefâü'l-vefa bi ahbari dari'l-Mustafa*, I/481-482.

⁴⁸⁸ Âl-i İmrân 3/122.

Zemahşerî, “...iki bölük,” den kastın, Uhud Gazvesi’nde ensarın iki büyük kabilesinden olan Hazrec’in Selemeoğulları ve Evs’in Hâriseoğulları kabilesi olduğunu, zikretmektedir. Ayrıca “...Allah onların velisi olduğu halde bozulup çekilmeye yüz tutmuştu...” ifadesinin de münafıkların ordudan ayrılmalarından etkilendiklerini, münafıklara meylettiklerini, içlerinden geri dönmeyi geçirdiklerini ve müşrikler karşısında durma cesaretlerinin kırılarak yerlerini terk etmeye meyilli ve başarısızlığı kabullenmeye yönelmek üzere olduklarını dile getirmektedir. Fakat ensardan bu iki kabile bu hal üzereyken Allah’ın inayeti, muhafazası sayesinde Allah onlara güçlü bir irade ve sebat azmi vererek, Hz. Peygamber’in safında kalmaya karar verdiklerini aktarmaktadır.⁴⁸⁹ Buhârî ve Müslim, sahabeden Câbir’in; bu ayetin kendileri hakkında indiğini, bu iki kabilenin de Selemeoğulları ve Hâriseoğulları olduğunu ve “...müminler yalnız Allah’a güvensinler.” ayeti ininceye kadar hiç sevinmediklerini ifade ettiğini bildirmektedir.⁴⁹⁰ Uhud Gazvesi evvelinde Müslümanlar arasında cereyan eden tüm bu hadisler gazveye çıkanların şevkini kırsa da siyasî açıdan Hz. Peygamber’e sâdık Müslümanların ve ihanet etme ihtimali olanların ortaya çıkmasına vesile olmuştur.

Hz. Peygamber’in, Uhud’da önce siyasî birliği sağlamak için Medine’de varlığını sürdürmekte olan birçok kabile ile siyasî birliği sağlama girişimlerinin olduğunu zikrettik. Öztürk, bazı kaynaklarda Uhud Gazvesi öncesi Habeşistanlı kırk kişilik bir grubun Medine’ye geldiklerini, Hz. Peygamber’in safında Uhud Gazvesi’ne katıldıklarını, bazılarının yara aldığıyla ilgili rivayetlerin geçtiğini ifade etmektedir. Bazı eserlerde de bu grubun Bedir’den sonra Hz. Peygamberi görmeye geldiklerini ve Uhud’a katıldıklarını, bir kısım kaynaklar da ise Mekke döneminde Hz. Peygamber’i görmeye gelen heyet ile karıştırıldığıyla ilgili çelişkili rivayetlerin olduğunu zikretmektedir.⁴⁹¹ Ayrıca tüm bu rivayetlerde geçen Habeşlilerin Uhud Gazvesi’ne katılım sağlamaları tartışılmaya değer olsa da Medine’ye gelen yeni bir heyetin olmasının mühim bir veri, tespiti halinde böyle bir gruptan bahsetmenin önemli bir gelişme olduğunu, aksi takdirde yüzeysel bir yorum olarak kalacağını beyan etmektedir.⁴⁹² Uhud Gazvesi ile ilgili yaptığımız araştırma neticesinde ilk kaynaklarda böyle bir grubun Uhud’a katıldığıyla

⁴⁸⁹ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukatil b. Süleymân*, I/298-299; Taberî, *Tefsîrû’t-Taberî: Câmiü’l-beyân an te’vili ayi’l-Kur’an*, VI/12-14; Zemahşerî, *el-Keşşaf*, I/619-621.

⁴⁹⁰ Buhârî, *el-Câmi’u’s-sahîh*, “Megazi” 18 (No. 4051); Ebü’l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc Müslim, *Sahihu Müslim (el-Câmi’u’s-sahîh)*, ed. Raid b. Sabri b. Ebi Ulfe (Riyad: Darü’l-Hadareti li-Neşri ve’Tevzi’, 2015), “Fedâilü’s-sahâbe”, 171.

⁴⁹¹ Levent Öztürk, “Etiyopya”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/492; Levent Öztürk, “İslâmiyet’in Yayılmasında Hicretin Önemi: Habeşistan Hicretleri Örneği”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4 (2001), 15-16, 24.

⁴⁹² Levent Öztürk, *Etiyopya’da İslâmiyet I* (İstanbul: Ayışığı Kitapları, 2001), 124-125; Öztürk, “İslâmiyet’in Yayılmasında Hicretin Önemi: Habeşistan Hicretleri Örneği”, 16.

ilgili bir bilgiye ulaşamadı. Dolayısıyla Uhud Gazvesi öncesi Hicaz bölgesi dışından Müslümanlara siyasî anlamda herhangi bir desteğin verilmediği anlaşılmaktadır. Sonuç olarak Öztürk'ün ifade ettiği gibi bu heyetin farklı dönemde Hz. Peygamber'in yanına gelen heyetle karıştırıldığı görüşü tercihe şayandır.

2.2.2. Malî Kaynakları Temin Girişimi

Muhacir Müslümanlar, Medine'ye hicret ettiklerinde yanlarında taşıyabildikleri menkul eşyaları dışında herhangi bir şey getirme imkanları yoktu.⁴⁹³ Ensar, yukarıda değinildiği üzere muâhât/kardeşleştirme ile maddî ve mânevî yönden muhacirlere destek oluyordu.⁴⁹⁴ Hamidullah, Hz. Peygamber'in Medine'ye, devletin sınırlarını büyüten ve yönetimi ele geçiren bir fatih olarak değil, tabiri caizse bir sığınmacı olarak geldiğini, Medine'de ise siyasî bir kargaşa ortamının bulunduğu, askerî bir yapı tesis edecek maddî bir imkana sahip olmadığını, lakin ganimetlerle ve satın alma yoluyla gazveye hazırlandığını belirtmektedir.⁴⁹⁵ Ayrıca bir gazve olacağı esnada sahabilere haber gönderildiğini, onlar da silahlarını ve teçhizatlarını kuşanarak belirlenen askerî karargahta toplandıklarını ifade etmektedir.⁴⁹⁶ Demir, Hz. Peygamber'in belli ödeme düzeninin bulunduğu askerî bir sisteminin olmadığını, askerî hazırlıkları bilindik kritere göre sağladığını düşünmektedir.⁴⁹⁷ Ancak aşağıda temas edileceği üzere Müslümanların Uhud Gazvesi'ne malî kaynak sağlaması; Bedir'de müşriklerden⁴⁹⁸ ve Kaynukâ Gazvesi'nde Yahudilerden⁴⁹⁹ elde edilen ganimetler ile bir nebze de olsa güçlendikleri ve Uhud'a hazırlandıkları değerlendirilmektedir.

Müslümanların, Medine'deki ikinci büyük gazve için malî olarak çok destek sundukları söylenemez. Hattâb, müşriklerin harp tarihinde böylesi büyük bir hazırlığı ilk defa yaptığını beyan etmektedir.⁵⁰⁰ Müşriklerin yaklaşık bir yıl süren hazırlıklarına karşın, Müslümanların takriben iki hafta gibi kısa bir süre zarfında hazırlandığı, gazvenin Medine'nin yakınında olması hasebiyle bireysel askerî teçhizatlar dışında malî kaynak temin etme gibi bir zamanın kalmadığı ve acil durum halinde ellerinde olan imkânlar ile Uhud Gazvesi'ne malî kaynak temin ettikleri düşünülmektedir.

⁴⁹³ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, II/110.

⁴⁹⁴ Ağırman, *Hz. Peygamber'in Savaş Stratejisi*, 112; Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, 125-127, 140.

⁴⁹⁵ Hamidullah, *Hz. Peygamber'in Savaşları*, 159-160, 164; Ağırman, *Hz. Peygamber'in Savaş Stratejisi*, 103-105.

⁴⁹⁶ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I/829-830.

⁴⁹⁷ Demir, "İlk İslâm Orduları Nasıl Organize Edildi?", 118.

⁴⁹⁸ Vâkıdî, *el-Megazi*, I/129, 139-142; İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, II/17, 20; Ya'kubî, *Tarihü'l-Ya'kubî*, II/46.

⁴⁹⁹ Vâkıdî, *el-Megazi*, I/178-179; İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, II/26-27.

⁵⁰⁰ Hattâb, *Komutan Peygamber*, 110.

2.2.3. Askerî Kapasite

Hız. Peygamber, Müslümanlara destek verecek olan kabileler arasında siyasî birliğı temin ettikten sonra müşriklerle karşı tüm imkanları seferber ederek belli bir askerî kapasiteye ulaşmaya çalıştı.

Müslümanlar, Medine'den Uhud'a doğru yola çıktığında kaynakların ittifakıyla ordudaki asker kapasitesi bin kişiden oluşuyordu.⁵⁰¹ Zemahşerî, Moğultay b. Kılıç, Diyârbekrî, Müslümanların ordusunun sayısı hakkında bin, dokuz yüz elli veya dokuz yüz gibi farklı rivayetleri dile getirmektedirler.⁵⁰² Buna göre Müslümanların asker sayısının müşriklerin üçte biri kadar olduğu sonucu çıkartılmaktadır. Hız. Peygamber, başlangıçta bin kişilik orduyu oluştururken yukarıda da değinildiğı üzere müşriklerle karşı Medine'nin en önemli unsurlarından olan münafıklar da ordu içinde bulunuyordu. Urve b. Zübeyr b. Avvam, Mûsâ b. Ukbe, İbn Sa'd ve Belâzürî, Müslümanların ordusu ilerledikten sonra münafıkların üç yüz kişiyle ordudan ayrıldığını, geriye Hız. Peygamber'in yedi yüz kişiyle kaldığını aktarmaktadır.⁵⁰³ Vâkıdî, Abdullah b. Übeyy'in öncülüğünde münafıklardan oluşan bir askerî taburun Müslümanlardan ayrıldığını zikretmektedir. Zührî, İbn İshak, İbn Hişâm, İbn Kuteybe, münafıkların üçte birinin ordudan ayrıldığını rivayet etmektedir.⁵⁰⁴ Taberî, Abdullah b. Übeyy'in üçte birlik kısım olan üç yüz kişilik münafık bir grup ile ordudan ayrıldığını bildirmektedir.⁵⁰⁵ Mûsâ b. Ukbe ve İbn Hişâm, münafıkların ordudan ayrıldıktan sonra Müslümanların kalan sayısı ile ilgili Kâ'b b. Mâlik el-Ensârî'nin şu şiirini aktarmaktadır:

“Öyle korkunç bir yerdeydik ki, eğer bizden başkası bu yerde olsaydı, gece kaçarak dağılıp giderlerdi.

Müşrikler üç bin kişiydi, Müslümanlar da mümtaz üç yüz veya dört yüz kişiden müteşekkildi.”⁵⁰⁶

Müslümanların bin kişilik ordusundan üçte bir kadar münafığın ayrıldığını göz önünde bulundurulduğu takdirde, üçte birlik kısmın üç yüz elli kişiye tekabül ettiği görülecektir. Dolayısıyla Müslümanların ordusunda yaklaşık altı yüz elli asker kaldığı

⁵⁰¹ Urve b. Zübeyr b. Avvâm, *Megazi Resulillah*, 169; Mûsâ b. Ukbe, *Megazi*, II/286; İbn İshak, *Siretu İbn İshak*, 304; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, III/8; İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, II/37; Ya'kubî, *Tarihü'l-Ya'kubî*, II/48; Taberî, *Tarihü't-Taberi: Tarihü'r-Rusûl Ve'l-Müluk*, II/504.

⁵⁰² Zemahşerî, *el-Keşşaf*, I/620; Ebû Abdillâh Alâuddîn Moğultay b. Kılıç, *el-İşâre ilâ sîreti'l-Mustafâ ve târihi men ba'dehû mine'l-hulefâ*, thk. Muhammed Nizameddin Fütayyih (Dimaşk: Dârü'l-Kalem, 1996), 231; Diyârbekrî, *Târihu'l-hamîs*, I/422.

⁵⁰³ Urve b. Zübeyr b. Avvâm, *Megazi Resulillah*, 169; Mûsâ b. Ukbe, *Megazi*, II/286; İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, II/37; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, 315.

⁵⁰⁴ İbn Şihâb ez-Zührî, *el-Megazi: en-Nebeviyye*, 77; İbn İshak, *Siretu İbn İshak*, 304; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, III/8; İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif*, 159.

⁵⁰⁵ Taberî, *Tarihü't-Taberi: Tarihü'r-Rusûl Ve'l-Müluk*, II/504.

⁵⁰⁶ Mûsâ b. Ukbe, *Megazi*, II/287; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, III/102-103.

sonucuna varılmaktadır. Müslümanların ordusunda dokuz yüz kişinin bulunduğu ile ilgili rivayeti⁵⁰⁷ esas aldığımızda ise ayrılan üçte birlik münafık grubun, üç yüz kişiye denk geldiği görülecektir. Binaenaleyh orduda altı yüz civarında askerin bulunduğu serdedilmektedir.⁵⁰⁸ Bu çıkarım ile aşağıda değinileceği üzere Uhud Gazvesi'ne katılan sahabeleri ve diğer şahısları tespit ettiğimiz sayıya yaklaştığını öngörmekteyiz.

Münafıkların ordudan ayrılmasından sonra Uhud Gazvesi'ne gerek Mekke'de gerekse Medine'de yerleşik olan altmışa yakın kabileden askerin katıldığı görülmektedir.

Muhacirlerin Mensup Olduğu Kabileler	19- Zaferoğulları	41- Belhublâoğulları
1- Hâşimoğulları	20- Amr b. Avfoğulları	42- Kavâkileoğulları
2- Muttaliboğulları	21- Ümeyye b. Zeydoğulları	(Ganm ve Sâlimoğulları)
3- Abdüşemsoğulları	22- Dubey'aoğulları	43- Gudayneoğulları
4- Ganemoğulları	23- Ubeydoğulları	44- Sa'ide b. Ka'boğulları
5- Süleymoğulları	24- Aclânoğulları	45- Harâm b. Ka'boğulları
6- Nevfeloğulları	25- Mu'âviye b. Mâlikoğulları	46- Ubeyd b. Adîoğulları
7- Esedoğulları	26- Haneşoğulları	47- Sevâdoğulları
8- Abdüddâroğulları	27- Cahcebâoğulları	48- Selimeoğulları
9- Zühreoğulları	28- Uneyfoğulları	49- Züreykoğulları
10- Teymoğulları	29- Sa'lebeoğulları	50- Beydâoğulları
11- Mahzûmoğulları	30- Ganm b. es-Silmoğulları	51- Hubeyboğulları
12- Adîoğulları	31- Ganm b. Malikoğulları	52- Üneyfoğulları
13- Cumahoğulları	32- Hudeyleoğulları	53- Semî'aoğulları
14- Âmir b. Lüeyoğulları	33- Meğâleoğulları	54- Habîboğulları
15- Fihri b. Mâlikoğulları	34- Adî b. Neccâroğulları	Sair Arap Kabileleri
16- Sehmoğulları	35- Mâzinoğulları	55- Gıfâroğulları
Ensar'ın Mensup Olduğu Kabileler	36- Dinâroğulları	56- Sa'd b. Leysoğulları
17- Abdüleşheloğulları	37- Ka'b b. Hârisoğulları	57- Müzeyneoğulları
18- Hâriseoğulları	38- Cüşem ve Zeydoğulları	58- Kelboğulları
	39- Cidâreoğulları	59- Sa'lebe b. Fityûn
	40- Ebceroğulları	

Tablo 3: Uhud Gazvesinde Müslümanların Safında Yer Alan Kabileler.

Tablo incelendiğinde Müslümanların ordusunda kalanların Muhacirlerden Kureyş; Ensar'dan Evs ve Hazrec kabilesi, bu kabilelerin farklı boyları ve müttefikleri

⁵⁰⁷ Moğultay b. Kılıç, *el-İşâre ilâ sîreti'l-Mustafâ*, 231.

⁵⁰⁸ Diyârbekrî, münafıkların ayrılmasıyla birlikte Müslümanların ordusunda kalan asker sayısının hem altı yüz elli hem de altı yüz kişi olduğu ile ilgili farklı rivayetleri zikretmektedir. bk. Diyârbekrî, *Târîhu'l-hamîs*, 1/422-423.

olduğu görülmektedir. Ayrıca kabilelerin mevlaları, azatlıları ve farklı milletlere mensup olan sahabeler ile Müslümanlara ihanet etme ihtimali olmayan kimselerin olduğu müşahade edilecektir.⁵⁰⁹ Köksal, birçok kaynağı araştırması sonucu Uhud Gazvesi'ne katılanlarının sayısını altı yüz otuz dokuz olarak tespit ettiğini dile getirmektedir.⁵¹⁰ Ek. 1'deki liste incelendiğinde tespitimize göre muhacir-ensarın ilk ve ikinci tabakasından olan beş yüz seksen kişinin Uhud Gazvesi'ne iştirak ettiği görülecektir.⁵¹¹ Münafıkların ordudan ayrılmasıyla birlikte geriye kalan altı yüz elli veya en düşük rivayet olan altı yüz kişiden, tespit ettiğimiz beş yüz seksen kişiyi çıkardığımız zaman geriye kalan yaklaşık yetmiş veya yirmi kişinin ismi tespit edilemedi.

H. Peygamber, gazveye katılabilecek ve destek sunabilecek olanları orduya alma konusunda tereddüt etmedi. İctimai hayatta önemli rollere sahip hanım sahabileri de orduya katarak aktif bir şekilde kadınların görev aldıkları saptanmaktadır.⁵¹² Vâkıdî, Uhud'a on dört hanım sahabenin katıldığını zikretmektedir.⁵¹³ H. Peygamber'in eşi Âişe bnt. Ebû Bekir⁵¹⁴ ile Ümmü Seleme (Hind bnt. Ebû Ümeyye), kızı Fâtıma bnt. H. Muhammed,⁵¹⁵ halası Safiyye bnt. Abdülmuttalib,⁵¹⁶ dadısı Ümmü Eymen (Berke),⁵¹⁷ Muttaliboğulların'dan Hind bnt. Üsâse,⁵¹⁸ Esedoğulların'dan Hamne bnt. Cahş,⁵¹⁹ Mâzinoğulların'dan Ümmü Umâre (Nesibe bnt. Ka'b),⁵²⁰ Ümmü Salî, ⁵²¹ Adîoğulların'dan Ümmü Süleym bnt. Milhân'dan⁵²² oluşan on hanım sahabinin Uhud Gazvesi'nde yer aldığını tespit ettik. Fakat bazı güncel çalışmalarda Uhud'a katıldığı kesin

⁵⁰⁹ Vâkıdî, *el-Megazi*, I/261.

⁵¹⁰ Köksal'ın verdiği listede, Uhud Gazvesine katıldığı kesin olan ve katılıp katılmadığı konusunda şüpheli olanlarla bu sayıya ulaştığı anlaşılmaktadır. bk. Mustafa Âsım Köksal, *İslâm Tarihi: Hazreti Muhammed (a.s) ve İslâmiyet* (İstanbul: Şamil Yayınevi, 1981), 10-11/89-104.

⁵¹¹ Çalışmamızda başvurduğumuz ilk dönem megâzî, hadis kitapları ve İbn Sa'd'ın Tabakat'ın da Uhud Gazvesi'ne katıldığı kesin bir şekilde ifade edilen kimseleri, biyografisinde "Uhud'a katıldı (شهد أحدا)", ibaresi bulunanları listeye ekledik. İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, III/6-576, IV/67-405, X/41-395.

⁵¹² Vâkıdî, *el-Megazi*, I/249.

⁵¹³ Vâkıdî, *el-Megazi*, I/249.

⁵¹⁴ Vâkıdî, *el-Megazi*, I/249; Buhârî, *el-Câmi'u's-sahîh*, "Cihâd ve's-Siyer", 65 (No. 2880), Menâkıbü'l-Ensâr" 18 (No. 3811), "Megazî" 18 (No. 4064); Müslim, *Sahîhu Müslim*, "Cihâd ve's-Siyer", 136.

⁵¹⁵ Vâkıdî, *el-Megazi*, I/249; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, I/324.

⁵¹⁶ İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, X/41.

⁵¹⁷ Vâkıdî, *el-Megazi*, I/250, 277-278, 288; İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, X/212, 214; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, I/326.

⁵¹⁸ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, III/51.

⁵¹⁹ Vâkıdî, *el-Megazi*, I/249; İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, X/229-230.

⁵²⁰ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, III/34-35; Vâkıdî, *el-Megazi*, I/268-273; İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, X/383-387; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, I/325-326.

⁵²¹ Buhârî, *el-Câmi'u's-sahîh*, "Cihâd ve's-Siyer", 65 (No. 2881), "Megazî", 22 (No. 4071).

⁵²² Vâkıdî, *el-Megazi*, I/249; İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, X/395; Buhârî, *el-Câmi'u's-sahîh*, "Cihâd ve's-Siyer", 65 (No. 2880), "Megazî", 18, (No. 4064), 22 (No. 4071), "Menâkıbü'l-Ensâr" 18 (No. 3811); Müslim, *Sahîhu Müslim*, "Cihâd ve's-Siyer", 136.

olmayan bazı hanım sahabilerin isimlerinin de zikredildiğini müşahade ettik.⁵²³ Hanım sahabiler, aşağıda değinileceği üzere hem gazve anında müşriklerle çarpışarak erkek askerlere destek verdikleri hem de geri hizmet faaliyetlerine iştirak ederek orduya katkı sundukları görülmektedir.

Ordu içinde sayıları az da olsa Müslümanlara sadakat gösteren, aynı safta yer alan ve farklı inanca sahip kimseler de mevcuttu. Bunlardan ilki yukarıda da değinildiği üzere Yahudi olan Muhayrîk idi.⁵²⁴ Müslümanlara destek çıkanlar arasında münafıklardan olan bazı şahıslarda vardı. Absoğulları kabilesinden olan Kuzmân b. el-Hâris bunlardan biriydi. Kuzmân, Müslümanlar Uhud Gazvesi için yola çıktığında Medine’den ayrılmadı. Medine’de kaldığı süre zarfında Zaferoğulları kabilesinin hanımları gazveye çıkmadığı için Kuzmân ile alay etti. Hanımlar, erkeklerin tümünün Uhud’a gittiğini, kadınlar gibi şehirde kaldığını ve bu halinin de utanılacak bir durum olduğunu söyleyerek Kuzmân’ı tahrik ettiler. Kuzmân, haddizatında yiğit biri olarak biliniyordu. Kadınların söylediğini kendine yediremeyerek evine gitti. Yayını, sadağını/okluğunu ve kılıcını aldı. Hz. Peygamber’in yanına ulaşınca kadar hiç durmadı. O esnada Hz. Peygamber Müslümanların safını düzeltiyordu. Müslüman ordusunun arkasından geldi ve safları yara yara ön safta yerini aldı. Hz. Peygamber, Kuzmân hakkında: “Muhakkak ki Allah, bu dinî bazen günahkâr bir kimsenin eliyle bile destekler.”⁵²⁵ diyerek, birçok münafığın Müslümanları terk etse bile içlerinden bazılarının yardımında bulunabileceğini göstermektedir. Münafıklardan Uhud Gazvesi’ne katılan başka birisi de Büşeyr b. el-Hâris’ti. İbn Sa’d, Ebû Tu’me künyesiyle bilinen Büşeyr’in, söylediği şiirlerle sahabileri hicvettiğini, gazveye kardeşleri Beşir ve Mübeşşir ile katıldığını, hem cahiliye hem de İslâmî dönemde fakir bir aile olduğunu zikretmektedir.⁵²⁶ Böylece farklı inanca mensup bir Yahudi, diğer ikisi de münafık olmak üzere üç kişinin Müslümanların safında yer aldığı tespit edildi.

İbn Hacer, Uhud Gazvesi’nden önce Habeşistan’dan Medine’ye gelen sekiz kişiden bahsetmektedir. Hz. Peygamber’in yanına geldiklerini, Uhud Gazvesi’ne

⁵²³ Bu hanım sahabiler; Rubeyyi’ bnt. Muavviz, Ümmü Harâm bnt. Milhân ve Ümmü Kücce’dir. Uhud Gazvesi’ne katıldıkları ile ilgili kesin bir ifade bulunmamakla birlikte tahmin edilmektedir. bk. Rıza Savaş, *Hazreti Muhammed (s.a.v) Devrinde Kadın* (İstanbul: Ravza Yayınları, 1992), 247; Levent Öztürk, *Hazreti Peygamber Döneminde Sağlık Hizmetlerinde Kadınların Yeri* (İstanbul: Ayışığı Kitapları, 2001), 109-111, 164-165; M. Yaşar Kandemir, “Ümmü Harâm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/322; Hüseyin Algül, “Hala Sultan’ın Hayatı Şahsiyeti ve Kıbrıslı Türkler Üzerindeki Etkisi”, *Osmanlı Döneminde Kıbrıs* (İstanbul: Bağcılar Belediyesi Başkanlığı, 2016), 447; Aktaş, *Hz. Peygamber’in Savaşlarında Kadın*, 43-59.

⁵²⁴ Vâkıdî, *el-Megazi*, I/262-263; İbn Hişâm, *es-Sîretü’n-nebeviyye*, III/46-47; İbn Sa’d, *Kitâbü’t-Tabakati’l-kebir*, I/431; Belâzürî, *Ensâbü’l-eşraf*, I/325.

⁵²⁵ Vâkıdî, *el-Megazi*, I/223-224; İbn Sa’d, *Kitâbü’t-Tabakati’l-kebir*, IV/269-270.

⁵²⁶ İbn Sa’d, *Kitâbü’t-Tabakati’l-kebir*, IV/264-265.

katıldıklarını ve onlar hakkında Kasas Sûresinin 28/52. ayetinin⁵²⁷ nazil olduğuyla ilgili ilk kaynaklardan zikredilmeyen rivayetleri aktarmaktadır.⁵²⁸ Efendioğlu, Habeşistanlılardan Müslüman olanların farklı zaman diliminde Hz. Peygamber'in yanına geldiklerini, bunlardan otuz iki kişinin Habeşli, sekizinin de Şamlı olmak üzere kırk kişinin Uhud Gazvesi öncesi Medine'ye Hz. Peygamber'in yanına geldiklerini, gazveye katılanların bunlar olma ihtimali olduğunu,⁵²⁹ ayrıca bu sekiz Şamlı'nın ismini ayrı bir şekilde ele alarak Uhud Gazvesi'ne katıldığı düşüncesindedir.⁵³⁰

Mukâtil b. Süleyman, Kasas Sûresinin 28/52. ayetinin ehli İncil'den Müslüman olan kırk kişi hakkında indiğini, bunlardan bir kısmının Ca'fer b. Ebû Tâlib ile birlikte Hayber'in Fethi'nden (7/628) sonra Habeşistan'dan, diğer sekiz kişinin de Şam'dan Medine'ye geldiklerini ve bunların isimlerini aktarmaktadır. Ancak bu sekiz kişinin ne zaman geldikleri ve Uhud Gazvesi'ne katıldıkları ile ilgili herhangi bir bilgi aktarılmamaktadır.⁵³¹ Öztürk, ilim erbabının bu rivayetleri kesin olarak elde edemedikleri için rivayetler hakkındaki kaygılarından dolayı farklı tabir ve düzenlemelere gittiklerini, bu grubun Mekke döneminde Hz. Peygamber'in yanına geldiğini ifade etmektedir.⁵³² Uhud Gazvesi'ne kesin olarak katılan sahabilerin Ek.1'de verdiğimiz listede, mezkûr Şamlıların isimleri tespit edilemedi. Anlaşılan o ki, Uhud'a katıldıklarını söyleyenler de ihtimal ifade ederek isimleri verdikleri için bu rivayetler zamanla karıştırılarak muahhar dönemdeki müellifler tarafından anakronizme düşüldüğü kanaatine varılmaktadır.

2.2.3.1. Muharebe Düzeni

Müslümanlar Uhud Gazvesi'nde müşrikler ile karşılaşırken her ne kadar yerleşik askerî usule göre muharebe düzenini alsalar da yaptığımız araştırma neticesinde, Müslümanların askerî düzen noktasında belli bir mesafe katettikleri görülmektedir.

⁵²⁷ “Bundan önce kendilerine kitap verdiğimiz kimseler (içinde öyleleri vardır ki) buna da iman ederler.” Kasas 28/52.

⁵²⁸ Bunların hakkındaki detaylı bilgiler ve isimler için bk. Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*, thk. Adil Ahmed Abdülmecid ve Ali Muhammed Muavvaz (Beyrut-Lübnan: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1995), I/13-14, 24, 50, 95, 144, 190, 193, VI/228.

⁵²⁹ Mehmet Efendioğlu, *Arap Olmayan Sahâbiler* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 1991), 81.

⁵³⁰ Efendioğlu, *Arap Olmayan Sahâbiler*, 106, 112-113, 117-119, 122-123, 125, 128-129.

⁵³¹ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukatil b. Süleymân*, III/348-349.

⁵³² Öztürk, “İslâmiyet'in Yayılmasında Hicretin Önemi: Habeşistan Hicretleri Örneği”, 15-16.

Hz. Peygamber (Haşimoğulları) / Resul-Reis-Kâid- Merkez Komutanı	Ukkâşe b. Mihsan ve Ebû Seleme b. Abdülesed (Esedoğulları) / Meymene/Sağ ve Meysere/Sol Komutanları
	Ebû Ubeyde Âmir b. Cerrâh (Fihroğulları), Sa'd b. Ebû Vakkâs (Zühreoğulları), Sa'd b. Muâz (Abdüleşheloğulları) ve Sa'd b. Ubâde (Sâideoğulları) / Mukaddime-Öncü Birliği
	Mikdâd b. Amr (Behrâoğulları) ve Okçular / Muahhire-Artçı Birliği
	Abdullah b. Cübeyr (Amroğulları) / Rummât-Nüşşâbe-Okçular Birliği Komutanı
	Muhammed b. Mesleme (Abdüleşhel b. Cüşemoğulları) ve Zekvân b. Abdikays (Zürayk b. Âmiroğulları) / Hâris-Muhafız Birliği
	Sa'd b. Muâz vd. / Nöbetçi-Bekçi Birliği
	Enes ve Müvennsi (Zaferoğulları) / Uyûn-Gözcü-Keşif Kolları
	Zübeyr b. Avvâm (Esedoğulları) / Süvari Birliği Komutanı
	Hamza b. Abdülmuttalib (Hâşim) / Zırhsız Birlikler Komutanı
	Abbâs b. Abdülmuttalib (Haşimoğulları) vd. / Muhbir
	Seleme b. Selâme (Abdüleşheloğulları) vd. / Gönüllü Muhbirler
	Mus'ab b. Umeyr (Abdüddâroğulları), Hubâb b. Münzir (Harâm b. Ka'boğulları), Üseyd b. Hudayr (Abdüleşheloğulları) / Râye-Livâ-Sancaktar
	Ebû Hasme (Abdullah b. Sa'ide) Hârisoğulları / Rehber-Kılavuz

Tablo 4: Uhud Gazvesinde Müslümanların Askerî Teşkilatlanması ve Komuta Kademesi

Tabloyu analiz ettiğimizde Hz. Peygamber'in birçok vazifeyi doğal olarak üstlendiği mülahaza edilmektedir. Geriye kalan görevleri de Müslümanlardan farklı kabilelere mensup ve işin ehli sahabilere tevdi ettiği müşahede edilecektir. Ordudaki görev dağılımına baktığımızda da müşriklerin askerî düzenine yakın bir teşkilatlanmanın tesis edilmeye çalışıldığı görülecektir.

Hz. Peygamber, hicret ettiğinde Medine'de bir devlet başkanı, düzenli ordu bulunmadığı gibi bir ordu komutanı da yoktu. Medine Vesikası'ndaki: "Bir mesele hakkında anlaşmazlığa düşüldüğünde, çözümü için Allah'a ve peygamberine götürülecektir." maddesi ile Hz. Peygamber belli bir konuda nihâî karar verme yetkisine

sahip olduğu gibi tabîi olarak da yönetme yetkisini elde etmiş oluyordu.⁵³³ Hz. Peygamber hem dinî açıdan bir resul hem de dünyevî yönden bir devlet başkanıydı. Ayrıca en yüksek komuta görevlerine sahip olan Hz. Peygamber, orduyu komuta etmekle birlikte halkın problemlerini çözerek Medine’de belli bir düzen oluşturmaya başlamıştır.⁵³⁴ Devleti idare etme salahiyetine sahip olan Hz. Peygamber, seriyyeleri sevk ve gazveleri de yönetiyordu.⁵³⁵ Hz. Peygamber, “lider/kâid/ordu komutanı” gibi vazifelerle Uhud Gazvesi’ni idare ediyordu.⁵³⁶ Muir, Medineli çiftçilerin tarlaları müşrikler tarafından tahrip edildiğinde, bu hadisenin çiftçiler tarafından katlanılması çok müşkül bir durum olmasına rağmen Hz. Peygamber’e karşı bir duygu patlamasının yaşanmadığını, Hz. Peygamber’in halk üzerindeki etkisinin büyük olması hasebiyle Medine’nin gerçek savunucusu olarak kabul edildiğini ifade etmektedir.⁵³⁷

Hz. Peygamber, askerî bir sefer öncesi sahabiler içinden itimat ettiği, deneyimli arkadaşlarıyla bir nevi “erkân-ı harp/kurmay heyeti” ile askerî işleri istişare ederdi.⁵³⁸ Nitekim yukarıda değinildiği üzere Uhud Gazvesi’nden önce sahabilerin ileri gelenlerinden oluşan, bir nevi “istişare heyetiyle” gazvenin nasıl yapılacağına dair müşaverede bulunduğu ve bu kurula da başkanlık ettiği tespit edilmiştir.⁵³⁹ Hz. Peygamber’in vazifeleri bunlarla sınırlı değildi. Medine’de normal zaman diliminde namazlarda Müslümanlara “imamlık” yaptığı gibi Uhud Gazvesi süresince de aynı görevi icra ediyordu. Müslümanlar Uhud’a gitmek için yola çıktığında orduya “imamlık-komutanlık” yapıyordu.⁵⁴⁰ Hz. Peygamber’in birden çok görevi yerine getirmesi yukarıda da değinildiği üzere o zamanki Hicaz bölgesi Araplarının yönetim anlayışıyla uyduğu gibi yeni temelleri atılan İslâm Devleti’nin nübüvvet aracılığıyla tanzim edildiği sonucuna varılmaktadır.

⁵³³ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I/166-167.

⁵³⁴ Hasan İbrâhim Hasan - Ali İbrâhim Hasan, *en-Nüzümü’l-İslâmiyye* (Kahire: Mektebetü’n-Nehdati’l-Misriyye, 1939), 152; Hamidullah, *Hz. Peygamber’in Savaşları*, 160.

⁵³⁵ Hasan, *en-Nüzümü’l-İslâmiyye*, 187; Avn, *el-Fennü’l-harbi fî sadri’l-İslâm*, 76; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, II/831; Terzi, *Hz. Peygamber ve Hulefâ-yi Râşidîn Döneminde Askerî Teşkilât*, 65.

⁵³⁶ Urve b. Zübeyr b. Avvâm, *Megazi Resulillah*, 168-171; Mûsâ b. Ukbe, *Megazi*, II/280-295; İbn İshak, *Siretu İbn İshak*, 303-312.

⁵³⁷ Muir, *The Life of Mahomet*, III/157-158.

⁵³⁸ Hamidullah, *Hz. Peygamber’in Savaşları*, 160; Terzi, *Hz. Peygamber ve Hulefâ-yi Râşidîn Döneminde Askerî Teşkilât*, 143-144; Ağırman, *Hz. Peygamber’in Savaş Stratejisi*, 147; Mahmudov, *Sebepleri ve Sonuçları Açısından Hz. Peygamber’in Savaşları*, 144, 146.

⁵³⁹ Mûsâ b. Ukbe, *Megazi*, II/283-285; İbn İshak, *Siretu İbn İshak*, 303-304; Vâkîdî, *el-Megazi*, I/209-214; İbn Hişâm, *es-Sîretü’n-nebeviyye*, III/7-8.

⁵⁴⁰ Vâkîdî, *el-Megazi*, I/216-217.

2.2.3.1.1. İstihbarat

Müslümanların Uhud Gazvesi'ndeki en önemli faaliyetlerden birisi de istihbarattı. Muharebe destek faaliyetlerinden olan istihbarat; askerî bir sefer düzenlenirken, orduyu güvenli bir şekilde sevk etmek, düşman hakkında lazım olan malumatları elde etmek için gerekli unsurları yönlendirmek, toplanan verileri çözümleyerek bilgi almak ve düşmana karşı koymak için askerlerin görevlerini planlayarak uygulamaya koymasına denir. Bu kapsamda istihbarat elde etmek için “gözetleme ve keşif kolları” da istihbarat sınıfının vazifeleri arasında bulunmaktadır.⁵⁴¹ Hz. Peygamber'in ordusunda düşman hakkında askerî bilgi toplamak ve casuslarının faaliyetine karşı koymak için istihbarat görevini yerine getiren “muhibir” ve “uyûn/gözcü-keşif kolları” sınıfı bulunduğu saptanmaktadır.⁵⁴² Hz. Peygamber'in Uhud Gazvesi'nde destek birliklerinden olan istihbarat sınıfını aktif bir şekilde kullandığını müşahade etmekteyiz. Yukarıda değinildiği üzere Mekke'de Müslümanlara muhibirlik yapan Abbâs b. Abdülmuttalib, müşriklerin Uhud Gazvesi hazırlıkları hakkında düşman sahasında edindiği istihbarat raporunu, birini vazifelendirerek Hz. Peygamber'e bildirdiği buna örnek teşkil etmektedir.⁵⁴³

Hz. Peygamber, istihbarat için görevlendirdiği kişileri büyük bir titizlikle seçerdi. Bu işin ne kadar mühim bir vazife olduğunu onlara aktarır ve daha düşman aksiyon almadan istihbarat toplamak için “muhibir” görevlendirmiştir.⁵⁴⁴ Müşrikler “el-Arz”⁵⁴⁵ denilen bölge de konaklayıp ordunun ihtiyaçlarını giderdikleri zaman Hz. Peygamber de düşman ordusu hakkında detaylı bir istihbarat toplamak üzere bir girişimde bulundu. Ashabtan Hubâb b. el-Münzir'i müşriklere muhibir olarak göndermek için seçti. Kritik bir görev olduğundan bu işin büyük bir gizlilikle sürdürülmesi ve elde edilen istihbarat bilgilerinin dışarıya sızdırılmaması gerekiyordu. Hz. Peygamber, müşrik ordusunun konuşturıldığı bölgeye Hubâb b. el-Münzir'i gönderirken bazı talimatlar vermeyi de ihmal etmedi. Hz. Peygamber, müşrikler hakkında devşirdiği bilgileri yanında insanların çok olduğu bir sırada söylememesi gerektiği şeklindeki direktiflerini Hubâb'a bildirdi.

⁵⁴¹ Kara Kuvvetleri Komutanlığı KKK, “İstihbarat Sınıfı” (Erişim 12 Ağustos 2025); Milli İstihbarat Teşkilatı MİT, “İstihbarat Sözlüğü” (Erişim 12 Ağustos 2025).

⁵⁴² Kettânî, *et-Terâtîbü'l-idâriyye*, I/290-291; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, II/831; Avn, *el-Fennü'l-harbi fî sadri'l-İslâm*, 213; Hamidullah, *Hz. Peygamber'in Savaşları*, 139, 166; Ağırman, *Hz. Peygamber'in Savaş Stratejisi*, 129-130; Terzi, *Hz. Peygamber ve Hulefâ-yi Râsîdîn Döneminde Askerî Teşkilât*, 74.

⁵⁴³ Vâkıdî, *el-Megazi*, I/203-204; İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâtü'l-kebir*, II/33; Ya'kubî, *Tarihü'l-Ya'kubî*, II/47; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, I/313-314.

⁵⁴⁴ Avn, *el-Fennü'l-harbi fî sadri'l-İslâm*, 213.

⁵⁴⁵ el-Arz: el-Cüruf'un başka bir ismidir. Medine'ye yaklaşık beş km (3 mil) mesafededir. Medine'de bulunan ve Medinelilere ait tarım arazilerinin bulunduğu yerdir. el-Cüruf Vadisi'nde bulunan ekin arazilerinin güney kısmında yer alan el-Arz adında arazilere denir. Güncel bazı kaynaklarda bu ad “el-Ird, el-İrz veya Urz” biçiminde ve Türkçe transkripsiyonu yanlış yazıldığı görülmektedir. bk. Semhûdî, *Vefâü'l-vefa bi ahbari dari'l-Mustafa*, IV/207-208, 382-383.

Hubâb, müşrik ordusunun karargahına girdi ve gerekli istihbaratı topladı. Geri döndüğünde, Hz. Peygamber'i تنها bulduğu bir sırada müşriklerle ilgili haberi aktardı. Hz. Peygamber: “Müşrikler ile ilgili ne gördün?” diye sordu. Hubâb, çok sayıda insan ve zırh gördüğünü, tahminlerine göre takriben üç bin kişi ve yedi yüz zırh, atlarının ise iki yüz adet olduğunu bildirdi. Hz. Peygamber, kadınları görüp görmediğini sordu. Hubâb, kadınları gördüğünü, yanlarında büyük tef olan tubûl ve teflerin bulunduğunu arz etti. Bunun üzerine Hz. Peygamber, kadınların bu davranışlarıyla kavimlerini cesaretlendirdiğini, Bedir Gazvesi'nde öldürülen müşrikleri hatırlattıkları çıkarımında bulundu. Ayrıca Hubâb'a, müşrikler hakkındaki bilgiyi kimseyle paylaşmaması gerektiği talimatını verdi.⁵⁴⁶

Sell, Hz. Peygamber'in amcası Abbâs'ın müşriklerle ilgili gönderdiği istihbarat bilgisini doğrulamak için sahabe içinden zeki ve kurnaz olan Hubâb b. el-Münzir'i, Kureyş'in ordugahına muhbir olarak gönderdiğini, geri döndüğünde bu haberi doğruladığı düşüncesindedir.⁵⁴⁷ Hz. Peygamber muhbir olarak belirlediği kimseleri rastgele seçmemektedir. Toplum içinde saygın, kıvrak zekaya sahip ve gözlem yeteneği güçlü olanları seçerek istihbarat anlamında orduyu güçlendirdiği, müşriklerin yapacağı hamlelerden önce Müslümanları hazır hale getirdiği anlaşılmaktadır.

Hz. Peygamber'in gazve öncesinde müşriklerle karşı yürüttüğü askerî teşkilatlanmadaki istihbarat çalışmaları bunlarla sınırlı değildi. Müslümanlar içinden “keşif kolları” görevini tevdi ettiği sahabelerinde olduğu belirlenmiştir.⁵⁴⁸ Aşağıda da temas edileceği üzere müşrikler, perşembe günü orduyu dinlendirmek için Medine sınırları içinde konuşlandırdı.⁵⁴⁹ Hz. Peygamber, sahabiler içinden Fedâle'nin iki oğlu olan Enes ve Müvennis'i⁵⁵⁰ “keşif kolu” olarak görevlendirdi. Bu iki kardeş, müşrik ordusunu belli bir yere kadar gizlice takip ederek gözetledi. İstihbarat bilgilerini topladıktan sonra Hz. Peygamber'e bilgi vermek üzere geri döndü. Enes ve Müvennis, müşriklerin orduyu konuşlandıkları ve dinlendikleri yeri söyledi. Ayrıca Hz. Peygamber'e, hayvanlarını Müslümanların arazilerinin içine bıraktıklarını, ekinlerine ve arazilerine zarar verdiklerine dair üzücü hâdiseyi bildirdi.⁵⁵¹

⁵⁴⁶ Vâkıdî, *el-Megazi*, I/207-208; İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, II/34.

⁵⁴⁷ Sell, *The Battles Of Badr And Of Uhud*, 48.

⁵⁴⁸ Kettânî, *et-Terâtübü'l-idâriyye*, I/290; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, II/831; Hamidullah, *Hz. Peygamber'in Savaşları*, 166; Terzi, *Hz. Peygamber ve Hulefâ-yi Râşidîn Döneminde Askerî Teşkilât*, 75-76.

⁵⁴⁹ Vâkıdî, *el-Megazi*, I/206.

⁵⁵⁰ Kaynaklarda Mu'nis şeklinde de geçmektedir.

⁵⁵¹ Vâkıdî, *el-Megazi*, I/206-207; İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, II/34, IV/262-263.

H. Peygamber'in bizzat görevlendirdiği muhbir ve keşif kolları dışında istihbarat haberini Müslümanlara ulaştıran "gönüllü muhbirlerin de" olduğu tespit edilmektedir. Aşağıda da değinileceği üzere Seleme b. Selâme b. Vakş, cuma günü yola çıktığında, müşriklere konakladıkları bölgede rastladı. Müşriklerle arasında kısa bir arbede yaşandıktan sonra doğruca kavmine gitti ve yaşadıklarını bildirdi.⁵⁵² Evs b. Hacer Ebû Temîm, aşağıda da temas edileceği üzere Uhud Gazvesi'nden önce müşriklerin kendi kabilesi olan Eslemoğulları'nın topraklarından geçtiğini gördü. Müşrik ordusu hakkında detaylı istihbaratı elde etti. Kölesi Mes'ûd b. Hüneyde'yi H. Peygamber'e gönderdi. Böylece H. Peygamber, müşrikler hakkında gönüllü olarak ulaştırılan istihbarattan haberdar oldu.⁵⁵³ Ayrıca yukarıda da değinildiği üzere Amr b. Sâlim el-Huzâî'de bir gurupla Medine'ye gelirken müşrikler ile ilgili istihbarat bilgisini H. Peygamber'e aktardı.⁵⁵⁴ Mahmudov, H. Peygamber'in ashabından, yakınlarından ve anlaşmalı olduğu kabilelerden düşmanlarına ait istihbarat bilgisini almayı ihmal etmediğini ifade etmektedir.⁵⁵⁵ H. Peygamber'in farklı kanallarla istihbarat bilgisini elde etmeye çalışması hem muhbirlerin getirdiği bilgiyi teyit ettirdiğini hem de müşriklerin harekât kabiliyetlerini sürekli takip ederek karşı strateji geliştirdiğini göstermektedir.

H. Peygamber'in istihbarat çalışması gazve öncesi ile sınırlı değildi. Uhud Gazvesi'nden hemen sonra müşrikleri takip etmek için "muhbir ve keşif kolu" görevini yerine getirebilecek sahabileri görevlendirdiği anlaşılmaktadır.⁵⁵⁶ Müşriklerin Mekke'ye dönüp dönmediğini muhbir olarak araştırması için Ali b. Ebû Talib'i⁵⁵⁷ ve Sa'd b. Ebû Vakkâs'ı gönderildiği dile getirilmektedir.⁵⁵⁸ Keşif kolu vazifesini yerine getirmek için ise Eslemoğulları kabilesinden üç kişiyi;⁵⁵⁹ Mâlik b. Halef, Nu'mân b. Halef⁵⁶⁰ ve Selîm b. Ebû Süfyan el-Eslemî'yi vazifelendirildiği bildirilmektedir.⁵⁶¹ A. Gabriel, H. Peygamber'in istihbarat alanında maharetini ispatladığını, bilhassa teşekkül ettiği siyasî istihbaratın Roma ve Pers İmparatorluğuna eş değer olduğunu ve onlarla yarışmaya başladığı kanaatindedir.⁵⁶² H. Peygamber'in gazve öncesi ve sonrası istihbarata ihtimam göstermesi bu konuda ne kadar başarılı olduğunu kanıtlamaktadır.

⁵⁵² Vâkıdî, *el-Megazi*, I/208.

⁵⁵³ İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, V/215-216.

⁵⁵⁴ Vâkıdî, *el-Megazi*, I/205.

⁵⁵⁵ Mahmudov, *Sebepleri ve Sonuçları Açısından H. Peygamber'in Savaşları*, 144.

⁵⁵⁶ Kettânî, *et-Terâtîbü'l-idâriyye*, I/290; Hamidullah, *H. Peygamber'in Savaşları*, 73-74.

⁵⁵⁷ İbn İshak, *Siretu İbn İshak*, 313; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, III/54.

⁵⁵⁸ Mûsâ b. Ukbe, *Megazi*, II/303; Vâkıdî, *el-Megazi*, I/298.

⁵⁵⁹ Vâkıdî, *el-Megazi*, I/337; İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, II/46.

⁵⁶⁰ İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, IV/229; İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fî temyizi's-sahâbe*, VI/22, 242.

⁵⁶¹ İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fî temyizi's-sahâbe*, II/122.

⁵⁶² A. Gabriel, *İslâm'ın İlk Mareşali H. Muhammed*, 24.

2.2.3.1.2. Muhafızlar-Bekçiler

Müslümanların müşriklerin ani saldırılarına karşı hem Hz. Peygamber'i hem de orduyu korumak için sahabiler arasından “hâris/bekçi/nöbetçi-muhafızlık” vazifesini yürütebilecek kimseleri görevlendirdiği belirlenmiştir.⁵⁶³ Bu görevi üstlenenler, ihtiyaç duyulduğunda ve gerektiğinde, korudukları kimse için serden geçecek kadar cesur oldukları betimlenmektedir.⁵⁶⁴ Müşrikler Medine'ye vardıklarında, sahabiler Hz. Peygamber'i korumak için Perşembe günü gece vakti evinin önünde nöbet tuttu. Nöbetçiler arasında Evs ve Hazrec'in önde gelenlerinden Sa'd b. Mu'âz, Üseyd b. Hudayr, Sa'd b. Ubâde ve onlarla beraber bir grup sahabe bulunuyordu. Sahabiler, ansızın müşriklerin baskın yapacakları kaygısından ötürü silah teçhizatlarını kuşanmış bir halde Mescid-i Nebevî'de sabahladılar. Böylece Medine, muhafız birlikleri tarafından Cuma sabahına kadar korunmuş oldu.⁵⁶⁵ Hamidullah, Hz. Peygamber'in evinin ve Medine'nin etrafının gece devriyesiyle korunduğu düşüncesindedir.⁵⁶⁶ Sell, Medine'de alarmin yüksek bir seviyede olduğunu,⁵⁶⁷ Muir ise Muhammed'in kapısı önünde silahlı bir vatandaş birliğinin nöbet tuttuğunu dile getirmektedir.⁵⁶⁸ Ensardan olan sahabilerin canla başla Hz. Peygamber'i korumak için gece sabaha kadar nöbet tutmaları hem Akâbe Biati'nda verdikleri söze sadakatlerinin hem de Hz. Peygamber'e olan muhabbetlerinin bir göstergesidir.

Ordu Uhud'a giderken Şeyhayn bölgesinde geceledi. Müslümanların güvenliğini sağlamak maksadıyla sahabilerden oluşan elli kişilik bekçi birliği belirlendi. Bu birliğin komutanlığına Muhammed b. Mesleme getirildi. Muhammed b. Mesleme komutanlığındaki birlik, Hz. Peygamber uyanıncaya kadar sahabiler arasında ve ordunun konuşlandırıldığı karargâhın etrafında devriye atarak güvenliği sağladı.⁵⁶⁹ Hz. Peygamber'in Medine'de bulunmasına rağmen müşriklere karşı ordunun asayişini sağlaması, tedbiri elden bırakmadığına ve ashabın güvenliğini önemseyişine işaret etmektedir. Kettânî, devlet başkanının gazveye çıktığında şehre muhafız bıraktığı hakkındaki başlığında İbn Ömer, Evs b. Sâbit, Evs b. Arâbe ve Râfi b. Hadîc'in de içinde bulunduğu bir gurubu Medine'ye muhafız bıraktığıyla ilgili rivayeti zikrettikten sonra

⁵⁶³ Kettânî, *et-Terâtîbü'l-idâriyye*, I/244-287-288; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, II/831.

⁵⁶⁴ Nevin Yazıcı, “Cumhurbaşkanlığı Muhafız Birliği”, *Atatürk Ansiklopedisi* (Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu – Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı) (Erişim 14 Ağustos 2025).

⁵⁶⁵ Vâkidî, *el-Megazi*, I/208; İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, II/34; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, I/314.

⁵⁶⁶ Hamidullah, *Hz. Peygamber'in Savaşları*, 64.

⁵⁶⁷ Sell, *The Battles Of Badr And Of Uhud*, 48.

⁵⁶⁸ Muir, *The Life of Mahomet*, III/158.

⁵⁶⁹ Vâkidî, *el-Megazi*, I/217; İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, II/36; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, I/315; Semhûdî, *Vefâü'l-vefa bi ahbari dari'l-Mustafa*, I/481.

buna dair bir bilgiye rastlamadığını ifade etmektedir.⁵⁷⁰ Aşağıda da değinileceği üzere bu genç sahabiler ile ilgili kaynaklarımız arasında böyle bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Bireysel anlamda da “hârislik-muhafızlık” görevini üstlenen sahabiler vardı. Ayrıca Hz. Peygamber, Müslümanlar içinden kendilerini koruyabilecek birilerini arıyordu. Müslümanlar, gece konakladıkları yerde yatsı namazını kıldıktan sonra Hz. Peygamber sahabilere: “Bu gece bizi kim koruyacak?” diye seslendi. Bir adam ayağa kalkarak ben, diye cevap verdi. Hz. Peygamber: “Sen kimsin?” diye sordu. Adam, Zekvân b. Abdükays olduğunu söyledi. Hz. Peygamber, kendisine oturmasını söyledi. Hz. Peygamber, ikinci ve üçüncü kez benzer soruyu tekrarladı. Aynı sahabe her defasında ayağa kalkarak suallere kendisini tarif eden farklı yanıtlar verdi. Sahabi, ikincisinde Ebû Sebû; üçüncüsünde İbn Abd Kays olduğunu söyledi. Bu soru üzerinden belli bir süre geçtikten sonra Hz. Peygamber, bu üç kişinin ayağa kalkmasını istedi. Bunun üzerine Zekvân b. Abdükays tek başına ayağa kalktı. Hz. Peygamber diğer arkadaşlarının nerde olduğunu sordu. Zekvân, gece sorulan tüm sorulara kendisinin cevap verdiğini söyledi. Hz. Peygamber: “Git, Allah muhafaza eylesin!” dedi. Zekvân b. Abdükays’ın isteği gerçekleşti. Bunun üzerine tam teçhizatlı bir şekilde, gece boyunca ordunun konuşlandığı yerin etrafında gezinerek nöbet tuttu. Zekvân, nöbeti boyunca Hz. Peygamber’in yanından ayrılmamaya özen göstererek muhafızlık görevini yerine getirdi.⁵⁷¹ Sahabenin sorulara farklı cevaplar vermesi, tevdi edilecek görevi tüm benlikleriyle istediklerini ve Hz. Peygamber’e ne kadar düşkün olduklarını göstermektedir.

2.2.3.1.3. Kılavuzlar

Hz. Peygamber, yolculukları esnasında yolu daha iyi tanıyan, yolda “kılavuzluk/rehberlik” edecek birini yanında bulundururdu.⁵⁷² Acar, bir yere sefere çıkarken kılavuz tutulmasının zorunlu olduğu, rehberin insanları varacakları yere daha âsûde bir şekilde ulaşabilmelerini sağladığını, Hz. Peygamber’in de yolculuğa çıktığında rehber tuttuğunu, buda gazvelerin yapılışının gelişigüzel olmadığını ve belli bir düzene göre yapıldığının bir göstergesi olduğunu dile getirmektedir.⁵⁷³ Müslümanlar Şeyhayn’de konakladıktan sonra Uhud’a çıkmak için hazırlandıkları bir sırada, yolda “kılavuzluk” yapacak birine ihtiyaç duydu. Hz. Peygamber: “Yolda kılavuzluk yapanlar nerde? Orduyu gizlice müşriklerin yakınına götürebilecek ve yolda bize rehberlik edecek bir kimse yok mu?” diye sahabilere seslendi. Orduda bulunanlar arasından Hârise b. el-Hâris’in kardeşi

⁵⁷⁰ Kettânî, *et-Terâtübü'l-idâriyye*, I/288.

⁵⁷¹ Vâkîdî, *el-Megazi*, I/217.

⁵⁷² Kettânî, *et-Terâtübü'l-idâriyye*, I/282.

⁵⁷³ Acar, *Cahiliye’de ve Risâlet Döneminde “Savaş” Olgusu*, 182.

Ebû Hasme el-Hârisî,⁵⁷⁴ ayağa kalktı ve Hz. Peygamber'e kılavuzluk yapabileceğini söyledi. Bunun üzerine ordunun önüne geçerek Müslümanları Uhud'a götürdü.⁵⁷⁵ Vâkîdî, kimilerine göre kılavuzluk yapanın Evs b. Kayzî, bazılarına göre de Muhayyisa olduğu ifade edilse de Ebû Hasme'nin daha doğru olduğunu beyan etmektedir.⁵⁷⁶ Sell, Uhud Dağı'nın Medine'ye birkaç mil kadar kısa bir mesafede olmasına rağmen, Uhud'un ve oraya giden yolun kötü olması hasebiyle Muhammed'in rehber tuttuğunu izah etmektedir.⁵⁷⁷ Hz. Peygamber'in kısa mesafede bile rehber tutması, orduyu güvenli bir şekilde müşriklerin karşısına çıkarma amacını gözettiği anlaşılmaktadır.

2.2.3.1.4. Sancaktarlar-Bayraktarlar

İslâmiyet öncesi dönemde ordu içinde "livâ/râye"⁵⁷⁸ taşımakla görevli kabilelerin olduğuna yukarıda değinildi. Hz. Peygamber'de gazvelere çıktığında orduyu temsil eden "livâyı" taşımakla görevli sancaktarlar seçtiği bilinmektedir.⁵⁷⁹ Hz. Peygamber, Uhud Gazvesi'ne çıkarken hem Müslümanların ordusunu hem de kabileleri temsil etmesi için sahabileri içinden livâyı taşıyacak olan "sancaktarları/bayraktarları" belirlemiştir. Sell, sancakların sahabiler içindeki yiğit erlere verildiği düşüncesindedir.⁵⁸⁰ Hamidullah, o dönemde sancağı düşmana karşı ordunun en dilâveri tarafından taşındığını ifade etmektedir.⁵⁸¹ Hz. Peygamber, livâyı üzerine bağlamak için sahabilerden üç mızrak getirilmesini istedi. Getirilen mızraklara bayraklar bağlandı ve ashaptan üç kişiye verildi. Ensar'dan Evs kabilesinin sancağını Üseyd b. Hudayr'a, Hazrec'in livâsını Hubâb b. el-Münzir b. el-Cemûh'a, muhacirlerin râyesini ise Mus'ab b. Umeyr'e tevdi etti.⁵⁸² Fakat kaynaklarda Hazrec kabilesinin sancağını Sa'd b. Ubâde'nin aldığı, Hz. Peygamber'in gazve esnasında bu sancak altında bulunduğu⁵⁸³ ve muhacirlerin sancağının ise Ali b. Ebû

⁵⁷⁴ Ebû Hasme, isminin İbn İshak ve İbn Hişam tarafından Ebû Hayseme olduğunu söylene bile, diğer kaynaklarda Ebû Hasme şeklinde geçtiği, doğru olanın da bu olduğu zikredilmektedir. Kaynaklar için bir sonraki dipnota bakılabilir.

⁵⁷⁵ İbn İshak, *Siretu İbn İshak*, 304; Vâkîdî, *el-Megazi*, I/217-218; İbn Hişam, *es-Siretü'n-nebeviyye*, III/10; İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, II/36-37; Taberî, *Tarihü't-Taberi: Tarihü'r-Rusül Ve'l-Müluk*, II/506; Semhûdî, *Vefâü'l-vefa bi ahbari dari'l-Mustafa*, I/481-482.

⁵⁷⁶ Vâkîdî, *el-Megazi*, I/218.

⁵⁷⁷ Sell, *The Battles Of Badr And Of Uhud*, 50, 52.

⁵⁷⁸ Livâ, mızrağın ucuna bağlanıp kıvrılan, kumaş parçasına denir. Râye, düşmanın müşahade edebilmesi için mızrağa bağlanan parçanın dalgalandırması için serbest bırakılan ve komutanın bulunduğu yerin belli olmasını sağlayan işarete denir. Her iki kavram arasında nüansın olduğu, her ikisinin de birbirinin yerine kullanıldığı, sonraki dönemlerde birbirinden ayrı olarak kullanıldığı ifade edilmektedir. Ayrıca "livâ/râye'nin" farklı renklerinin bulunduğu da zikredilmektedir. bk. Kettânî, *et-Terâtîbü'l-idâriyye*, I/263-266; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, II/840-848.

⁵⁷⁹ Terzi, *Hz. Peygamber ve Hulefâ-yi Râşidîn Döneminde Askerî Teşkilât*, 211-213.

⁵⁸⁰ Sell, *The Battles Of Badr And Of Uhud*, 50.

⁵⁸¹ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, II/841-842.

⁵⁸² Taberî, *Tarihü't-Taberi: Tarihü'r-Rusül Ve'l-Müluk*, II/508.

⁵⁸³ Vâkîdî, *el-Megazi*, I/239.

Tâlib'e verildiği şeklinde farklı bir rivayet aktarılmaktadır.⁵⁸⁴ Hamidullah, muhacirlerin sancağını Mus'ab b. Umeyr ile Ali b. Ebû Tâlib'in, Hazreclilerin ise Hubâb b. el-Münzir ile Sa'd b. Ubâde'nin aldığı şeklinde iki rivayeti birleştirdiği bir kanaat sahip olduğu anlaşılmaktadır.⁵⁸⁵ Hz. Peygamber, asker sayısı az olmasına rağmen orduyu tek bir sancak altında toplamak yerine kabilelere farklı livâlar vermesi, aşiretleri ayırım yapmadan önemseyişini ve aidiyetlerine göre temsil edilmesine olanak sağladığını göstermektedir.

Hz. Peygamber, sancak görevlilerini belirlerken müşriklerin bayrağı hangi kabileye verdiğine de dikkat ettiğine ulaşılmaktadır. Hz. Peygamber orduyu teftiş ettiği bir sırada ashabına, müşriklerin "livâsını" kimin taşıdığını sordu. Sahabiler, müşriklerin sancağını Abdüddâroğulları'nın taşıdığını söyledi. Bunun üzerine Hz. Peygamber, Müslümanların müşriklerden daha çok işin ehline vefakâr davrandıklarını söyledi. Cahiliye döneminde livâ vazifesini Abdüddâroğulları yürüttüğü için bu kabileye mensup olan birine sancaktarlık görevini tevdi etmeyi düşünüyordu. Bu cihetle Hz. Peygamber, Mus'ab b. Umeyr'in nerede olduğunu sordu. Mus'ab b. Umeyr, bulunduğu yeri belirterek soruya cevap verdi. Akabinde Hz. Peygamber: "Ordunun sancağını al." dedi. Mus'ab b. Umeyr, sancağı alarak Hz. Peygamber'in önüne geçti.⁵⁸⁶ İbn Hişâm, Mus'ab b. Umeyr'in Uhud'da sancağı taşıdığı halde şehit edildiğini, daha sonra râyeyi Hz. Ali'nin aldığını ve Hz. Peygamber'in râyeyi ilerletmesini istediğini zikretmektedir.⁵⁸⁷ Vâkıdî, Mus'ab b. Umeyr'in şehid olduktan sonra Abdüddâroğullar'ından Süveybit b. Harmele ve Ebü'r-Rûm el-Abderî'nin sancağı yerden aldığını, Ebü'r-Rûm'un râyeyi Medine'ye dönene kadar yere düşürmediğini bildirmektedir.⁵⁸⁸ Belâzürî ise Hz. Peygamber'in başlangıçta muhacirlerin sancağını Hz. Ali'ye verdiğini, müşriklerin sancağının Abdüddâroğulları'na verildiğini görünce, müslümanların daha vefalı olduğunu belirterek sancağı Mus'ab b. Umeyr'e verdiğini ifade etmektedir.⁵⁸⁹ Tüm bu rivayetler değerlendirdiğinde Hz. Peygamber, cahiliye döneminden kalma vazifeleri hangi kabile icra ediyorsa, İslâm'a aykırı bir durum olmadıkça o görevi aynı kabilenin üyelerine bıraktığı, dolayısıyla Uhud Gazvesi'nde sancak vazifesini Abdüddâroğulları'ndan olan sahabilere tevdi ettiği sonucu ortaya çıkmaktadır.

⁵⁸⁴ Vâkıdî, *el-Megazi*, I/215, 239; İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, II/35; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, I/317; Semhûdî, *Vefâu'l-vefa bi ahbari dari'l-Mustafa*, I/480.

⁵⁸⁵ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, II/843-844.

⁵⁸⁶ Vâkıdî, *el-Megazi*, I/215, 221; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, III/11; İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, II/37; Semhûdî, *Vefâu'l-vefa bi ahbari dari'l-Mustafa*, I/487.

⁵⁸⁷ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, III/21-22.

⁵⁸⁸ Vâkıdî, *el-Megazi*, I/239.

⁵⁸⁹ Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, I/316-317.

2.2.3.1.5. Okçular

Hız. Peygamber, orduda gazve süresince aktif bir şekilde rol alan, vurucu güçlerden “rummât/nüşşâbe/okçu birliği” birimini ve bunlardan sorumlu olan bir komutan bulundurmayı ihmal etmediği tespit edilmiştir.⁵⁹⁰ Müslümanların Uhud Gazvesi’nde müşriklere karşı en önemli ve en güçlü birliklerinden biri de okçu birliğiydi. Hız. Peygamber Uhud’a geldikten sonra elli kişiden oluşan okçu birliğini belirledi. Bu birliğe de Amr b. Avfoğulları’ndan, Havvât b. Cübeyr’in kardeşi Abdullah b. Cübeyr’i komutan olarak atadı. Vâkıdî, bu birliğe komutan olarak Sa’d b. Ebû Vakkâs’ın getirildiği bilgisini isabetli bulmamaktadır.⁵⁹¹ Hız. Peygamber, okçu birliğini Uhud’un en stratejik yeri olan Kanât Vadisi’nde bulunan⁵⁹² Ayneyn Tepesi’ne⁵⁹³ konuşlandırdı.⁵⁹⁴ Aşağıda temas edileceği üzere bu birliğe yerlerini terk etmemeleri yönünde bazı talimatlar verdi.⁵⁹⁵ Hız. Peygamber’in okçuları yerleştirdiği yere baktığımızda Müslümanlar açısından okçu birliğinin ne kadar önem arz ettiği ve gazvenin seyrini değiştirecek kadar etkili bir askerî birim olduğu düşünülmektedir.

Hız. Peygamber’in okçu birliği içinde bulunan tüm sahabilerin adı kaynaklarımızda geçmese de Vâkıdî ve Belâzürî, Uhud Gazvesi’nde ok atma konusunda Sa’d b. Ebû Vakkâs, Sâib b. Osman b. Maz’ûn, Mikdâd b. Amr, Zeyd b. Hârîse, Hâtıb b. Ebû Belte’a, Utbe b. Gazvân, Hırâş b. es-Sümme, Kutbe b. Âmir b. Hadîde, Bîşr b. el-Berâ b. Ma’rûr, Ebû Nâile Silkân b. Selâme, Ebû Talha, Âsım b. Sâbit b. Ebû’l-Aklah ve Katâde b. en-Nu’mân’dan oluşan maharetli olan on üç kişinin ismini zikrederek, bunların en önemli okçular olduğunu aktarmaktadır.⁵⁹⁶ Müslümanlar içinde çok sayıda sahabinin gazvelerde okçuluğuyla ön plana çıkması, Hız. Peygamber’in dönemin savaş aletlerini önemseydiğini göstermektedir.

⁵⁹⁰ Kettânî, *et-Terâtîbü’l-idâriyye*, I/268; Terzi, *Hız. Peygamber ve Hulefâ-yi Râşidîn Döneminde Askerî Teşkilât*, 72-73.

⁵⁹¹ Vâkıdî, *el-Megazi*, I/219.

⁵⁹² Kanât Vadisi: Bir diğer ismi de eş-Şezât’tır. Medine’nin doğu tarafından başladığını, kuzey kısmında bulunan ve Uhud’un güneyinde yer alan vadiye denir. Ayrıca Uhud’da bulunan şehitler mezarlığından Tarafü’l-Kadûm tarafına doğru gitmektedir. bk. Semhûdî, *Vefâü’l-vefa bi ahbari dari’l-Mustafa*, IV/58-59, 339; Hamidullah, *Hız. Peygamber’in Savaşları*, 61-62; Ebû Halil, *Siyer Atlası*, 82, 121.

⁵⁹³ Ayneyn Tepesi: Ayneyn olarak bilinen yer, tepe olarak da ifade edilmektedir. Medine’nin karşısında, 5 km kuzeyinde Uhud Dağı’na yakın bir yerde bulunan, Medine ile arasında Kanât Vadisi bulunan tepeye denir. İsmi Kanât Vadisi’nin kuzeyinde bulunan iki su pınarından aldığı tahmin edilmektedir. Bu tepe daha sonra “Cebelü’r-rummât” diye adlandırıldı. bk. Semhûdî, *Vefâü’l-vefa bi ahbari dari’l-Mustafa*, III/205; Hamidullah, *Hız. Peygamber’in Savaşları*, 61-62; Ahmet Önkal, “Ayneyn”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/270.

⁵⁹⁴ İbn Sa’d, *Kitâbü’t-Tabakati’l-kebir*, II/37.

⁵⁹⁵ Mûsâ b. Ukbe, *Megazi*, II/289; İbn İshak, *Siretu İbn İshak*, 305; Vâkıdî, *el-Megazi*, I/224-225; İbn Hişâm, *es-Siretü’n-nebeviyye*, III/11; İbn Sa’d, *Kitâbü’t-Tabakati’l-kebir*, II/37, 44; İbn Kuteybe, *el-Ma’ârif*, 159.

⁵⁹⁶ Vâkıdî, *el-Megazi*, I/243; Belâzürî, *Ensâbü’l-eşraf*, I/323.

2.2.3.1.6. Fûrsân/Athlâr-Süvariler

Müslümanların ordusu içinde ilk dönemlerde çok olmasa da “fûrsân/süvari/atlı birlikleri” bulunduğu belirlenmiştir. İlk dönemlerde atlı birliklerin sayısı oldukça sınırlı iken, Hz. Peygamber’in bu birliğe önem vermesi ve teşvik etmesi sonucunda çok kısa bir süre içinde atlı birliklerin sayısı artmıştır.⁵⁹⁷ Taberî, Uhud Gazvesi’nde müslümanların ordusunda “süvari birliği” içinde yalnızca iki kişinin bulunduğunu aktarmaktadır. Bu sahabe de Mikdâd b. el-Esved diye bilinen Mikdâd b. Amr’dı.⁵⁹⁸ Hz. Peygamber, süvari birliğinin komutanlığı görevini Zübeyr b. el-Avvâm’a verdi.⁵⁹⁹ İbn Sa’d, Hz. Peygamber’in yanında kendi ve Ebû Bürde b. Niyâr’ın atının da bulunduğunu ifade etmektedir.⁶⁰⁰ Buna göre başkomutan olarak Hz. Peygamber’in atını hariç tuttuğumuz takdirde kaynakların bildirdiğine göre iki süvarinin olduğu anlaşılmaktadır. Hamidullah, Zübeyr b. el-Avvâm komutasındaki küçük bir süvari birliğinin gayesi, okçular birliğiyle iş birliği yaparak Uhud ile Ayneyn Tepesi arasındaki geçidi korumak, müşriklerin olası saldırısını engellemek olduğunu izah etmektedir.⁶⁰¹ Hattâb, herhangi bir kaynak belirtmeden Müslümanların ordusunda süvari birliğinin elli kişiden oluştuğunu zikretse de⁶⁰² bunun bir yanılgı veya tahmin olduğu kanaatindeyiz. A. Gabriel, müslümanların hiç süvarilerinin olmadığını ifade etmesi⁶⁰³ ise bir atlıdan süvari olmayacağını düşünmesinden kaynaklandığını düşünmekteyiz. Ancak Hz. Peygamber’in çok sayıda süvariye sahip müşriklere karşı ordu içinde kendi atı hariç iki tane de olsa süvari edinmesi, müşriklerin askerî yapılanmasının altında kalmayacak şekilde karşı hamleler yaptığını ve stratejik davranışını göstermektedir.

2.2.3.1.7. Zırhlılar

Müslümanların ordusu içinde zırhlı ve zırhsız sahabiler bulunduğu tespit edilmiştir. Hz. Peygamber, “zırhsız birliklerin” komutanlığına Hamza b. Abdülmuttalib’i geçirdi. Hz. Peygamber, gazveden önce ashabın ordudaki yerini belirlerken Hz. Hamza’yı ön tarafa yerleştirdi.⁶⁰⁴ Aşağıda değinileceği üzere Müslümanların çoğunun zırhının olmadığı düşünüldüğümüzde Hz. Hamza’nın büyük birliğe komutanlık yaptığı sonucuna ulaşılmaktadır.

⁵⁹⁷ Terzi, *Hz. Peygamber ve Hulefâ-yi Râşidîn Döneminde Askerî Teşkilât*, 73.

⁵⁹⁸ İbn Sa’d, *Kitâbü’t-Tabakati’l-kebir*, III/148-149.

⁵⁹⁹ Taberî, *Tarihü’t-Taberi: Tarihü’r-Rusûl Ve’l-Müluk*, II/508.

⁶⁰⁰ İbn Sa’d, *Kitâbü’t-Tabakati’l-kebir*, II/37.

⁶⁰¹ Hamidullah, *Hz. Peygamber’in Savaşları*, 65; Terzi, *Hz. Peygamber ve Hulefâ-yi Râşidîn Döneminde Askerî Teşkilât*, 131.

⁶⁰² Hattâb, *Komutan Peygamber*, 108, 366.

⁶⁰³ A. Gabriel, *İslâm’ın İlk Mareşali Hz. Muhammed*, 190.

⁶⁰⁴ Taberî, *Tarihü’t-Taberi: Tarihü’r-Rusûl Ve’l-Müluk*, II/508.

2.2.3.1.8. Parola

Hız. Peygamber, askerî bir sefere çıktığında gazve esnasında düşman askerleriyle aralarında herhangi bir karışıklık çıkmaması için Müslümanlar, mübareze meydanının da düşman askerleriyle göğüs göğüse vuruştukları zaman silah arkadaşlarını yanlışlıkla öldürmemek ve tanımak amacıyla belli bir “şiar/parola” edinmiştir.⁶⁰⁵ Müslümanlar Uhud’a çıktıkları gün, birbirlerine zarar vermemek için “Öldür! Öldür! (أمت! أمت!)” şeklindeki şiarı belirledi ve gazve anında birbirlerine bu şekilde hitap ediyordu.⁶⁰⁶ Vâkıdî, Uhud günü Hubâb b. el-Münzir b. el-Cemûh’un: “Ey Selimeoğullarına mensup olanlar!” diye haykırdığını, bunun üzerine Selimeoğulları’nın tek bir cemaat haline gelerek şöyle: “Ey Allah’a davet eden, emret! İşte buradayız.” şeklinde cevap verdiğini, bu esnada Cebbâr b. Sahr’ın bilmeden Hubâb b. el-Münzir’in başına vurduğunu, sonunda bu karışıklığı ve ziyanı gidermek için “Öldür! Öldür! (أمت! أمت!)” şiarını belirlediklerini aktarmaktadır.⁶⁰⁷ Müslümanların gazve esnasında parola edinmeleri insan kaybını en aza indirmek için tedbirli davrandıklarını ve insan canını muhafaza etmek için büyük bir özveri içinde olduklarını göstermektedir.

2.2.3.2. Ordu Düzeni

Hız. Peygamber döneminde İslâm ordusu gazveye çıktığında rastgele ve düzensiz bir şekilde düşmanla çarpışmıyordu. İslâmiyet’in ilk yıllarından itibaren gazvelerde ordunun belli bir düzeni bulunuyordu. Hız. Peygamber, cahiliye dönemi Araplarının orduda istimal ettikleri “saf düzenini” kullanmıştır. Buda kendi içinde “hamîs/beşli”: Başkomutan ve muhafızların bulunduğu yer “kalb/merkez”; ordunun önünde bulunan askerî birliklere “mukaddime/öncü”; merkezin sağında yer alan kısma “meymene/sağ”; solunda bulunan bölüme “meysere/sol”; ordunun arakasından yer alan kıta ise “muahhire/artçı” şeklinden oluşuyordu.⁶⁰⁸ İslâmi dönem içinde bu düzen muhafaza edilmekle birlikte, bu sisteme belli düzenlemeler de eklenerek geliştirildi. Hız. Peygamber, eski düzene ek olarak Müslümanlara özgü olan yeni “nizâmî/saf düzenini” de gazvelerde uygulamaya koydu.⁶⁰⁹

⁶⁰⁵ Kettânî, *et-Terâtîbü’l-idâriyye*, I/269-270; Avn, *el-Fennü’l-harbi fî sadri’l-İslâm*, 254-255; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, II/834; Terzi, *Hız. Peygamber ve Hulefâ-yi Râşidîn Döneminde Askerî Teşkilât*, 131.

⁶⁰⁶ Vâkıdî, *el-Megazi*, I/234, 261-262; İbn Hişâm, *es-Sîretü’n-nebeviyye*, III/15; Belâzürî, *Ensâbü’l-eşraf*, I/317.

⁶⁰⁷ Vâkıdî, *el-Megazi*, I/234.

⁶⁰⁸ Kettânî, *et-Terâtîbü’l-idâriyye*, I/268-269; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, II/830; Terzi, *Hız. Peygamber ve Hulefâ-yi Râşidîn Döneminde Askerî Teşkilât*, 148-149.

⁶⁰⁹ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, II/830; Terzi, *Hız. Peygamber ve Hulefâ-yi Râşidîn Döneminde Askerî Teşkilât*, 149-152.

İbn Haldûn, “saf düzeni” şeklinde savaşmanın acemlerin adeti olduğunu, bu şekilde çarpışmanın vur-kaç taktiğinden daha etkili, askerlerin bu düzene girmesi tıpkı namazdaki saf halini andırdığını, düşman üzerine saf halinde düzenli bir şekilde gitmenin ve bu durumun daha ürkütücü olduğunu bildirmektedir. Ayrıca Hz. Peygamber döneminden itibaren gazvelerin tamamının saf düzeni şeklinde olduğu, oysaki Arapların vur-kaç şeklindeki taktiğini bildikleri halde gazvelerde saf düzenini uygulamalarında iki saikin olduğunu; ilkinin, düşmanların bu şekilde savaşmaları Müslümanları da bu taktiği uygulamaya itmesi, ikincisi ise imanlarından aldıkları güç ve sabırla, şehit olma gayesiyle cihad ettiklerini, saf düzenin şehit olmaya daha çok imkan sağladığını vurgulamaktadır.⁶¹⁰ Hz. Peygamber, Uhud Gazvesi’nden önce orduyu “beşli-saf düzenine” göre dizayn ettiği görülmektedir. Müslümanlar Uhud’daki yerlerini aldıkları zaman ordunun karşısına geçen Hz. Peygamber, ayaklarıyla ashabı ileri geri hareket ettirerek “nizâmî-saf düzenini” almalarını sağlamıştır.⁶¹¹ Vâkıdî ve Belâzürî, Hz. Peygamber’in yürüyerek ordudaki safları müsâvî hale getirdiğini, sahabilerine gazve vaziyetini aldırıldığını, “Ey falan öne çık! Ey falan geriye çık!” şeklinde talimat verdiğini, hatta sahabilerden birinin omuzunun öne çıktığını gördüğünde bile omuzunu geriye çektiğini, saflardaki eğriliği ok gibi düzelttiğini ve askerleri aynı hizaya koyduğunu aktarmaktadır.⁶¹² Yukarıda da değinildiği üzere münafıklardan Kuzmân’ın Müslümanların ordusuna katılmak istediğinde, sahabilerin düzene koyulduğu bir esnada orduya yetişerek geri saflardan ön safa geçmesi,⁶¹³ Hz. Peygamber’in orduyu “saf düzenine” göre düzenlediğini göstermektedir.

Müslümanlar sadece gazve alanında değil, askerî seferin tamamında belli düzen içinde hareket ediyordu. Hz. Peygamber, Uhud’a çıktığında sahabiler de onun sağında ve solunda yürüyordu.⁶¹⁴ Böylece Hz. Peygamber, ordunun “başkomutanı/kâidi” olarak “kalb/merkezde” bulunmuş oluyordu. Ayrıca başkomutan olarak ensarın sancağının altında oturması da bunun bir göstergesidir.⁶¹⁵ Hz. Peygamber, orduyu “meymene/sağ” ve “meysere/sol” şeklinde ikiye böldü.⁶¹⁶ Diyârbekrî, Ukkâşe b. Mihsan’ın sağ,⁶¹⁷ Ebû Seleme b. Abdülesed’in⁶¹⁸ ise sol cenah komutanı olduğunu ifade etmektedir.⁶¹⁹ Sell,

⁶¹⁰ İbn Haldûn, *Mukaddime*, I/360-363.

⁶¹¹ Mûsâ b. Ukbe, *Megazi*, II/288; İbn Sa’d, *Kitâbü’t-Tabakati’l-kebir*, II/37; Semhûdî, *Vefâü’l-vefa bi ahbari dari’l-Mustafa*, I/483.

⁶¹² Vâkıdî, *el-Megazi*, I/219, 221; Belâzürî, *Ensâbü’l-eşraf*, I/316; Semhûdî, *Vefâü’l-vefa bi ahbari dari’l-Mustafa*, I/481.

⁶¹³ Vâkıdî, *el-Megazi*, I/223-224; İbn Sa’d, *Kitâbü’t-Tabakati’l-kebir*, IV/269-270.

⁶¹⁴ İbn Sa’d, *Kitâbü’t-Tabakati’l-kebir*, II/35; Semhûdî, *Vefâü’l-vefa bi ahbari dari’l-Mustafa*, I/480.

⁶¹⁵ Vâkıdî, *el-Megazi*, I/239.

⁶¹⁶ Vâkıdî, *el-Megazi*, I/225; İbn Sa’d, *Kitâbü’t-Tabakati’l-kebir*, II/37; Belâzürî, *Ensâbü’l-eşraf*, I/316.

⁶¹⁷ İbn Sa’d, *Kitâbü’t-Tabakati’l-kebir*, III/86.

⁶¹⁸ İbn Sa’d, *Kitâbü’t-Tabakati’l-kebir*, III/220-222.

⁶¹⁹ Diyârbekrî, *Târihu’l-hamîs*, I/423.

Müslümanların ordusu Hz. Peygamber tarafından ikiye böldükten sonra “sağ ve sol” komutanlıklarına muhacir sahabilerden Ukkâşe b. Mihsan ve Ebû Seleme b. Abdülesed’in atandığını düşünmektedir.⁶²⁰ Muir, Hz. Peygamber’in savaş hattında orduda bulunan kuvvetleri düzenlediğini, muhacirlerin merkezde, Evs ve Hazrec kabilelerinin de iki kanatta yer aldığını ifade etmektedir.⁶²¹ Ordu yola çıktığında sahabilerden Sa’d b. Muâz ve Sa’d b. Ubâde’nin Hz. Peygamber’in önünde yürüyerek bir nevi ordunun “mukaddime/öncüsü” olduğu belirlenmiştir.⁶²² Diyârbekrî, Ebû Ubeyde Âmir b. Cerrâh ve Sa’d b. Ebû Vakkâs’ın “öncü” olduklarını bildirmektedir.⁶²³ Hattâb, Hz. Peygamber’in dayanıklı ve kuvvetli olanları en ön safa geçmelerine müsaade ettiğini ifade etmektedir.⁶²⁴ Ayrıca yukarıda değinildiği üzere Hamza b. Abdülmuttalib’i zırhsız bir şekilde ordunun ön tarafına geçirmesi,⁶²⁵ orduda birden fazla öncünün bulunduğunu göstermektedir. Hz. Peygamber’in orduyu arka taraftan savunmak için “okçular birliğini” askerlerin gerisinde bulundurması, ordu içinde “muahhire/artçı” kıtası görevini de üstlendiğine işaret etmektedir.⁶²⁶ Diyârbekrî, Mikdâd b. Amr’ın “artçı” görevini üstlendiğini aktarmaktadır.⁶²⁷ Hamidullah, ordunun düzenini sağlayan, birliklerin dağıtımıyla uğraşan, komutanın buyruklarını diğer birliklere iletmekle görevli bir “vâzi’nin” ordu içinde bulunduğunu, ilk zamanlarda bu görevi bizatihi Hz. Peygamber’in yürüttüğü kanısındadır.⁶²⁸ Hz. Peygamber’in ordu içindeki tüm bu düzenlemeleri önemseyerek yapması, maddî ve sayısal yetersizliklere rağmen Müslümanların müşriklere karşı azami düzeyde teşkilatlandığına işaret etmektedir.

2.2.3.3. Askeralma/Celp Usûlü

Hz. Peygamber gazveye çıkmadan önce asker topladığı zaman gelişigüzel bir seçimde bulunmazdı. “Askeralma/celp” belli bir kıtasa göre yapılıyordu. Gelişimini tamamlamış, Müslüman bir bireyin asker olma gibi bir zorunluluğu vardı. Her yıl büluğa eren çocuklar orduya katılmak için Hz. Peygamber’e arz edilirdi.⁶²⁹ Bir gazve olduğunda Müslümanlara bilgi verilirdi. Gönüllüler de belirlenen zamanda ve yerde askerî

⁶²⁰ Sell, *The Battles Of Badr And Of Uhud*, 52.

⁶²¹ Muir, *The Life of Mahomet*, III/165-166.

⁶²² Vâkidî, *el-Megazi*, I/215; İbn Sa’d, *Kitâbü’t-Tabakati’l-kebir*, II/35; Semhûdî, *Vefâü’l-vefa bi ahbari dari’l-Mustafa*, I/480.

⁶²³ Diyârbekrî, *Târihu’l-hamîs*, I/423.

⁶²⁴ Hattâb, *Komutan Peygamber*, 112.

⁶²⁵ Taberî, *Tarihü’t-Taberi: Tarihü’r-Rusûl Ve’l-Müluk*, II/508.

⁶²⁶ İbn İshak, *Siretu İbn İshak*, 305; İbn Hişâm, *es-Siretü’n-nebeviyye*, III/11; Taberî, *Tarihü’t-Taberi: Tarihü’r-Rusûl Ve’l-Müluk*, II/509; Semhûdî, *Vefâü’l-vefa bi ahbari dari’l-Mustafa*, I/483.

⁶²⁷ Diyârbekrî, *Târihu’l-hamîs*, I/423.

⁶²⁸ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, II/830.

⁶²⁹ Kettânî, *et-Terâtîbü’l-idâriyye*, I/204.

teçhizatlarıyla gelirdi. Asker toplama işiyle yükümlü olanlardan biri de kabile başkanlarıydı. Kabile başkanları gazveye katılmak isteyen gönüllülere onay verdikleri zaman askerler orduya alınırdı. Yukarıda da değinildiği üzere muhacirler Medine'ye hicret ettiklerinde Ensar ile “muâhât/kardeşleştirme” yapılmıştı. Bu kardeşleştirmenin bir hususiyeti de gazvenin Medine dışında yapılması halinde mânevî kardeşlerden birinin gazveye katılmasıydı.⁶³⁰ Ayrıca Mescid-i Nebî inşa edilirken mescidin arakasında yapılan “Suffe” de gazve için asker temin edilen yerlerden birisiydi.⁶³¹ Zemahşerî, “ehl-i Suffe'nin” yaklaşık dört yüz Kureyşli muhacir sahabilerden oluştuğu, herhangi bir işle uğraşmadıklarını, yalnızca cihad ve ilimle uğraştıklarını, Hz. Peygamber'in gönderdiği askerî birliklere katıldıklarını ifade etmektedir.⁶³² Hamidullah, Müslümanların müşriklerin saldırılarına karşı koymak için mecburi olarak askerî sefer düzenleme ve asker sevkıyatı gerektiğini, bu nedenle Mescid-i Nebvî'nin bitişiğinde bulunan “Suffe” adındaki barınma yerinde kalan sahabilerin askerî hareket ve gazveler için yeterli kaynağı oluşturduklarını, herhangi bir bağılıkları bulunmadığını, Hz. Peygamber'in emrine amade ve “ashâb-ı Suffe” içinde her ortamda itimat edebileceği gençlerin bulunduğunu dile getirmektedir.⁶³³ Hz. Peygamber ilk yıllarda asker olma potansiyeline sahip Müslümanlardan zorunlu bir şekilde yararlandığı sonucuna ulaşılmaktadır.

Hz. Peygamber askere alınacak kişilerde; “Müslüman, akıllı, bülüğ/ergenliğe girmiş, gazveye katılacak güce sahip, cesaretli olma, hasta ve engelli olmama” gibi şartları arıyordu. Müslümanlardan bu şartlara haiz olmayanları orduya almadığı belirlenmiştir.⁶³⁴ Müslüman bir askerde çocuk, yaşlı, hasta, kadın, engelli, kuvvetsizlik gibi hallerden birisinin bulunması halinde, istedikleri takdirde askerlik vazifesinden muaf tutulabiliyordu.⁶³⁵ Hz. Peygamber, gazve öncesi askerlerin bu şartları taşıyıp taşımadığını incelemek için orduyu teftiş etmeyi ihmal etmediği kanıtlanmıştır.⁶³⁶

Müslümanlar Uhud'a giderken Şeyhayn'de konakladıklarında, Hz. Peygamber tarafından ordu denetlendi.⁶³⁷ Hz. Peygamber'in denetimi sırasında yaşları küçük

⁶³⁰ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, II/830; Terzi, *Hz. Peygamber ve Hulefâ-yi Râşidîn Döneminde Askerî Teşkilât*, 52-53.

⁶³¹ Kettânî, *et-Terâtîbü'l-idâriyye*, I/364-365.

⁶³² Zemahşerî, *el-Keşşaf*, I/502-503.

⁶³³ Hamidullah, *Hz. Peygamber'in Savaşları*, 161.

⁶³⁴ Subhi es-Salih, *en-Nüzümü'l-İslâmiyye: neş'etuhâ ve tetavvürühâ* (Beyrut: Menşurâtü'ş-Şerîfü'r-Radî, 1996), 485-487, 494; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, II/830; Avn, *el-Fennü'l-harbi fî sadri'l-İslâm*, 85-86; Terzi, *Hz. Peygamber ve Hulefâ-yi Râşidîn Döneminde Askerî Teşkilât*, 53-55.

⁶³⁵ Avn, *el-Fennü'l-harbi fî sadri'l-İslâm*, 85; Terzi, *Hz. Peygamber ve Hulefâ-yi Râşidîn Döneminde Askerî Teşkilât*, 55.

⁶³⁶ es-Salih, *en-Nüzümü'l-İslâmiyye*, 494; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, II/830; Terzi, *Hz. Peygamber ve Hulefâ-yi Râşidîn Döneminde Askerî Teşkilât*, 95-96.

⁶³⁷ Taberî, *Tarihü't-Taberî: Tarihü'r-Rusûl Ve'l-Müluk*, II/505.

olduğundan dolayı Abdullah b. Ömer,⁶³⁸ Zeyd b. Sâbit, Üsâme b. Zeyd, Nu'mân b. Beşîr, Zeyd b. Erkam, Berâ b. Âzib, Amr b. Hazm en-Neccâr, Üseyd b. Zühayr, Arâbe b. Evs,⁶³⁹ Arâbe el-Ekber b. Evs,⁶⁴⁰ Ebû Sa'îd el-Hudrî (Sa'd b. Mâlik),⁶⁴¹ Sa'd b. Ukayb,⁶⁴² Câbir b. Abdullah,⁶⁴³ Sa'd b. Bahîr/Habte,⁶⁴⁴ Semüre b. Cündüb ve Râfi b. Hadîc adlı on altı çocuk sahâbi Uhud Gazvesi için hazırlanan ordudan çıkarılarak Medine'ye geri gönderildiğini tespit ettik.⁶⁴⁵ Ebû Sa'îd el-Hudrî, Uhud'a çıkıldığı zaman on üç yaşında olduğunu, babasının elini tutarak Hz. Peygamber'e gittiğini, oğlunun boyunun kısa olmasına rağmen kemiklerinin yapılı olduğunu söylediğini, bunun üzerine Hz. Peygamber'in tekrar kendisini kontrol ettiğini ve yaşının küçük olması hasebiyle geri çevirdiğini bildirmektedir.⁶⁴⁶ İbn Ebû Şeybe, Abdullah b. Ömer'in Hz. Peygamber'e getirildiğinde on dört yaşında olduğunu, yaşı küçük görüldüğü için orduya alınmadığını, bir sonraki yıl on beş yaşında olduğunda orduya kabul edildiğini ve daha sonraki süreçlerde askere almada bu yaşın sınır olarak kabul edildiğini zikretmektedir.⁶⁴⁷ İbn Sa'd, Arâbe b. Evs'in Uhud'da Hz. Peygamber'e arz edildiğinde on dört yıl, beş aylık olduğunu söylemektedir.⁶⁴⁸ Halebî, İmam Şâfiî'den naklen, kabul edilmeyen çocukların on dört yaşında olduklarını, henüz on beş yaşına basmadıklarını, hatta bazılarının on dört yaşında bile olmadıkları için on yedi çocuk sahâbinin Hz. Peygamber tarafından geri çevrildiğini aktarmaktadır.⁶⁴⁹ Hz. Peygamber'in yaşları küçük olanları orduya almamasındaki tutumu, çocuk haklarını ve nesli muhafaza ederek gelecek kuşağı ne kadar çok önemseydiğini göstermektedir.

Hz. Peygamber, on yedi çocuğu Medine'ye sevk etmeye başlayınca Râfi b. Hadîc'in amcası Zühayr b. Râfi araya girdi. Hz. Peygamber'e Râfi b. Hadîc'in iyi bir okçu olduğunu söyledi. Bu sırada Râfi'de parmak uçlarına basarak kendisini uzun boylu gösteriyordu. Hz. Peygamber, gazveye katılacak bir yapıda olduğunu görünce Râfi'ye izin verdi. Bu hadiseye şahit olan Semüre b. Cündüb el-Fezârî, üvey babası Mürey b.

⁶³⁸ İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, IV/133.

⁶³⁹ İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, V/287-288.

⁶⁴⁰ İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, IV/277-278.

⁶⁴¹ Vâkıdî, *el-Megazi*, I/247-248.

⁶⁴² İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, IV/277.

⁶⁴³ Kendisinden Hadis rivayet edilen meşhur sahâbi değil.

⁶⁴⁴ İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, V/305, 307, 309, VIII/175.

⁶⁴⁵ Vâkıdî, *el-Megazi*, I/216; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, III/11-12; İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, V/305; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, I/316; Taberî, *Tarihü't-Taberi: Tarihü'r-Rusûl Ve'l-Müluk*, II/505.

⁶⁴⁶ İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, V/350-351, 356.

⁶⁴⁷ İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, XIII/296; İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, IV/133-134; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, I/316.

⁶⁴⁸ İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, V/288.

⁶⁴⁹ Halebî, *es-Sîretü'l-Halebiyye*, II/493-494; Kettânî, *et-Terâtîbü'l-idâriyye*, I/204.

Sinân el-Hârisî'ye, Hz. Peygamber'in gazveye katılması için Râfî'ye izin verdiğini, oysaki güreşte Râfî'yi yendiği halde kendisine izin vermediğini söyledi. Oğlunun orduya katılma konusunda çok istekli olduğunu gören Mürey b. Sinân, doğruca Hz. Peygamber'in yanına gitti. Hz. Peygamber'e, Semüre'nin güreş yaptığında Râfî'yi yendiğini, Râfî b. Hadîc'i orduya kabul ettiği halde oğlunu reddettiğini dile getirdi. Hz. Peygamber, tekrar ikisinin güreşmesini istedi. Güreşte Râfî b. Hadîc'i yenen Semüre b. Cündüb de orduya alındı.⁶⁵⁰ İbn Hişâm, Râfî b. Hadîc ve Semüre b. Cündüb'ün on beş yaşında oldukları halde geri çevrildiğini, yakınlarının itirazı ve kabiliyetlerini göstermesi neticesinde orduya aldığını aktarmaktadır.⁶⁵¹ Hz. Peygamber'in yaşları uygun olmasına rağmen başlangıçta gençleri orduya almaması, bedensel olarak gazveye uygunluklarını kontrol ettiğini göstermektedir. Ancak ilk kararından vazgeçmesi ise gelişigüzel seçim yapmadığını, sahabileri istidatlarına göre orduya aldığını ve ashabın kabiliyetlerini sergilemelerine fırsat verdiğini kanıtlamaktadır.

Müslümanlar, istedikleri takdirde farklı yaş gruplarını ve bedensel engeli olanları İslâm ordusuna alıyordu. Uhud günü bir kadın, oğlunun eline kılıç verdi. Çocuk kılıcı taşımaya takat getiremedi ve annesi kılıcı bir kayış ile eline bağladı. Ardından kadın, çocuğu bu halde Hz. Peygamber'in yanına getirdi. Hz. Peygamber'e: "Bu benim çocuğum, seninle birlikte müşriklere karşı çarpışsın" dedi. Ailenin çok istekli olduğunu gören Hz. Peygamber, gazveye katılmasına müsaade etti. Hz. Peygamber, gazve esnasında çocuğa: "Ey oğlum! Buraya taşı. Ey oğlum! Şuraya taşı" şeklinde kendisine talimat veriyordu. Çocuk gazve esnasında bir yara aldı ve yere düştü. Bununu gören Hz. Peygamber, hemen çocuğun yanına gitti ve ona korkup korkmadığını sordu. Çocuk, Hz. Peygamber'e korkmadığını söyledi.⁶⁵² Ebû Beşîr el-Mâzinî, genç bir çocuk olduğu halde Uhud Gazvesi'ne katıldığını, Hz. Peygamber'in gazve esnasında bir çukura düştüğünü gördüğünü, çocuk olmasına rağmen durumu sahabilere bildirmek için bağırmaya başladığını, durumdan haberdar olan sahabilerin, Hz. Peygamber'i çukurdan çıkararak kurtardığını bildirmektedir.⁶⁵³

Huseyl b. Câbir el-Yemân ve Rifâ'a b. Vakş, ihtiyar oldukları için Uhud Gazvesi'ne katılmadı. Medine'deki kadınlar ve gazveden muaf tutulanlarla birlikte "âtam/yüksek kalede" oturuyorlardı. Yüksek kalede oturdukları bir esnada yaşlılardan

⁶⁵⁰ Vâkıdî, *el-Megazi*, I/216; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, III/11-12; İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, IV/272, 364-365; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, I/316; Taberî, *Tarihü't-Taberi: Tarihü'r-Rusûl Ve'l-Müluk*, II/505-506.

⁶⁵¹ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, III/12.

⁶⁵² İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, XIII/302.

⁶⁵³ Vâkıdî, *el-Megazi*, I/244-245; İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, V/349.

birisi arkadaşına: “Ey babasız kalasıca! Kendimiz için daha ne diliyoruz? Allah’a yemin olsun ki! Ya bugün ya da yarın öleceğiz. Geriye bize bir hayvanın iki kez su içimi arası kadar az bir zaman dilimi kaldı. Öyleyse kılıçlarımızı alarak Hz. Peygamber’e vasıl olalım. Umulur ki, Allah bizi şehadet ile rızıklandırır.” dedi. Kılıçlarını kuşandıkları gibi gündüz vakti Uhud’a Hz. Peygamber’e vardılar. Aşağıda daha detaylı bir şekilde değinileceği üzere iki yaşlı sahabi de şehit oldu.⁶⁵⁴ İbn Hişâm ve Taberî, Huseyl b. Câbir’in yanındaki arkadaşın Sâbit b. Vakş olduğunu zikretmektedir.⁶⁵⁵ İbn Sa’d ise bu olayı aktarmadan Rifâ’a b. Vakş ve Sâbit b. Vakş’ın kardeş olduklarını, Uhud Gazvesi’nde ikisinin de şehit olduklarını bildirmektedir.⁶⁵⁶ Her iki sahabi kardeş oldukları için bu hadiseyi hangisinin yaşadığıyla ilgili karıştırılma ihtimali olduğu değerlendirilmektedir.

Hz. Peygamber, teamül olarak engelli bireyleri orduya almıyordu. Fakat Uhud Gazvesi’nde bazı engelli sahabiler de orduda bulunuyordu. Bunlardan biri de ayağında engeli bulunan Amr b. Cemûh’tu. İbn Hişâm, ayağındaki engelinin çok ağır olduğunu bildirmektedir.⁶⁵⁷ Onun dört oğlu vardı ve Hz. Peygamber ile gazvelere iştirak ediyorlardı. Oğulları, Uhud günü gazveye katılmaması için Amr b. Cemûh’u ikna etmeye çalışıyordu. Babalarına, Hz. Peygamber ile birlikte gazveye katılacaklarını söylediler. Üstelik engelliliğinden dolayı mazereti bulunduğu için Allah katında sorumlu tutulamayacağını izah ederek babalarını vazgeçirmeye çalışıyorlardı. Amr b. Cemûh, gazveye katılacak olanların cennete gideceğini, kendisinin ise boş boş oturacağını ve bunun kabul edebilecek bir durum olmadığını çocuklarına söyledi. Oğullarının ikna edemeyen Amr b. Cemûh, bu işin çözümü için Hz. Peygamber’in yanına gitmek için yola koyuldu. Çocukları da ona yetişmek için çıktı ve yolda onu ikna etmeye çalışıyordu. Amr b. Cemûh, Hz. Peygamber’in huzuruna çıktı ve ona, çocuklarının ayağındaki engelimden ötürü gazveye katılmamam konusunda evde kalmaya razı etmeye çalıştıklarını, oysaki engelli halimle cennette yürümeyi dilediğini ifade etti. Bu istekten sonra Hz. Peygamber: “Bir mazeretin var, cihad sana farz değil.” dedi. Amr, Hz. Peygamber’in söylediklerine gönlü razı olmadı. Bunun üzerine Hz. Peygamber, Amr’ı gazveden alıkoymamaları gerektiğini, Allah’ın onu şehadet ile rızıklandırabileceği ihtimaline karşı, babalarını gazveye bırakmalarını çocuklarından istedi. Hz. Peygamber’in isteği üzerine oğulları Amr’ı serbest bıraktı. Hanımı Hind bnt. Amr b. Harâm, Amr’ın kalkanını alıp arkasını

⁶⁵⁴ Vâkıdî, *el-Megazi*, I/233.

⁶⁵⁵ İbn Hişâm, *es-Sîretü’n-nebeviyye*, III/44; Taberî, *Tarihü’t-Taberi: Tarihü’r-Rusûl Ve’l-Müluk*, II/530.

⁶⁵⁶ İbn Sa’d, *Kitâbü’t-Tabakati’l-kebir*, IV/240.

⁶⁵⁷ İbn Hişâm, *es-Sîretü’n-nebeviyye*, III/49.

döndüğünde: “Ey Allah’ım! Beni, Selimeoğulları’nın Hurbâsı’nda⁶⁵⁸ bulunan aileme utanmış olarak geri döndürme!” diyerek gidişinin hâlâ gözünde canlandığını zikretmiştir. İbn Sa’d, Amr b. Cemûh’un gazvede ön safta yer alan askerlerin içinde bulunduğunu, haykırarak cennete özlem duyduğunu ve ayağındaki engelinin hâlen gözünün önünde olduğunu söylemektedir.⁶⁵⁹

Ağırman, Hz. Peygamber’in İslâm ordusuna asker alırken belli kriterlerinin bulunduğunu, bu kriterlerden; elinin silah tutuyor olması, yaşının küçük olmaması ve bedensel olarak gazveye dayanabilme gibi şartlara haiz olan askerleri orduya kabul ettiğini ifade etmektedir.⁶⁶⁰ Müslümanların ordusunda yaşlı, genç ve engelli sahabilerin bulunması, Hz. Peygamber’in orduya alımlarda bireylerde en çok “istitâe/güç yetirebilme” özelliğini araması, Müslüman toplum içindeki farklı yaş gruplarına ve bedensel engeli bulunanlara da diğer bireyler gibi eşit fırsatlar sunduğunu göstermektedir.

Müslüman askerler içinde gazveye katılamayacak bir özü olanları da göz önünde bulunduran Hz. Peygamber, mazeretleri dolayısıyla kendilerine izin verir ve gazveden muaf tutardı. Gazve hazırlıkları yapıldığında Hanzale b. Ebû Âmir, İbn Selûl’ün kızı Cemîle bnt. Abdullah b. Übeyy ile evlendi.⁶⁶¹ Hanzale eşiyle birlikte geceyi geçirmek için Hz. Peygamber’den müsaade istedi. Hz. Peygamber’de ona izin verdi. Hanzale eşiyle geceyi geçirdi ve sabahta gazve başlamıştı. Hanzale, yıkanma fırsatı bulamadan Hz. Peygamber’i aramaya başladı. Bu arada eşi Cemîle’de Hanzale’nin şehit olacağına dair bir rüya gördüğü için zifafa girdiklerine dair yakın akrabalarını şahit tuttu. Hanzale, Müslümanların Uhud’da olduğunu öğrenince kılıcını kuşanarak gazve meydanına gitti. Hz. Peygamber, askerlerin saflarını düzelttiği bir esnada orduya katıldı.⁶⁶² Hz. Peygamber, sosyal yaşamın gerçeklerini göz ardı etmeyerek sahabilerin insanî ihtiyaçlarını öncelediğini, buna karşın ashabında bu mazeretlerini gereğinden fazla suistimal etmeyerek Müslümanları zor anlarında yalnız bırakmadıklarını göstermektedir.

Hz. Peygamber’in orduya asker alımın da öncelediği en önemli şartlardan birisi de askerlerin Müslüman olmasıydı. Uhud günü Hz. Peygamber’in huzuruna yüzü demir maskeli olan bir adam geldi. Hz. Peygamber’e: “Ey Allah’ın Resulü! Çarpışıp daha sonra

⁶⁵⁸ Hurbâ: Mescid-i kibleteyn ile Mezad arasında bulunan Selimeoğullarına ait bir yerleşim yerinin adıdır. Hz. Peygamber o yerin adını “Sâliha” olarak değiştirdi. bk. Semhûdî, *Vefâu’l-vefa bi ahbari dari’l-Mustafa*, IV/228, 258.

⁶⁵⁹ Vâkıdî, *el-Megazi*, I/264-265; İbn Hişâm, *es-Sîretü’n-nebeviyye*, III/49; İbn Sa’d, *Kitâbü’t-Tabakati’l-kebir*, IV/376-377.

⁶⁶⁰ Ağırman, *Hz. Peygamber’in Savaş Stratejisi*, 92, 94, 97; Mahmudov, *Sebepleri ve Sonuçları Açısından Hz. Peygamber’in Savaşları*, 145.

⁶⁶¹ İbn Sa’d, *Kitâbü’t-Tabakati’l-kebir*, IV/289-291.

⁶⁶² İbn İshak, *Siretu İbn İshak*, 312; Vâkıdî, *el-Megazi*, I/273-274; İbn Hişâm, *es-Sîretü’n-nebeviyye*, III/-23-24; İbn Sa’d, *Kitâbü’t-Tabakati’l-kebir*, IV/290-291, X/357; Belâzürî, *Ensâbü’l-eşraf*, I/320; Taberî, *Tarihü’t-Taberi: Tarihü’r-Rusûl Ve’l-Müluk*, II/522.

mı Müslüman olayım?” diye sordu. Hz. Peygamber önce iman etmesi gerektiğini adama söyledi. Bunun üzerine adam, Müslüman olarak gazveye katıldı ve müşriklerle çarpıştı.⁶⁶³ Abdüleşheloğulları’ndan Amr b. Sâbit b. Vakş,⁶⁶⁴ Uhud’a kadar Müslüman olma konusunda şüphe içindeydi. İslâm hakkında kavmiyle sürekli tartışıyordu. Kavmine, şayet İslâm’ın hak olduğunu bilmesi halinde iman etmekten geri durmayacağını söyledi. Ayrıca cahiliye zamanından kalma faiz alacağını almadan Müslüman olmayı düşünmüyordu. Uhud meydana geldiği zaman İslâm, Amr b. Sâbit’e aşikâr oldu. Uhud günü akrabası olan Abdüleşheloğulları’nın yana geldi. Akrabalarına, Sa’d b. Mu’âz’ın ve kavminin diğer şahıslarının nerede olduğunu teker teker sordu. Yakınları Amr’a, Uhud Gazvesi’ne katıldıklarını söyledi. Bunun üzerine sabah erkenden mızrağını aldı, elbiselerini giydi ve onlara doğru gitti. Müslümanlar, Amr’ı gördüğünde birbirlerine ondan uzak durmaları gerektiğini söyledi. Amr b. Sâbit Müslümanlara, iman ettikten sonra gazveye katıldığını bildirdi.⁶⁶⁵ Müslümanların Yahudi⁶⁶⁶ ve münafık olanlardan bazılarını orduya aldığını yukarıda zikrettik.⁶⁶⁷ Hz. Peygamber’in ihanet etmeme ihtimalinden emin olduğu farklı inanç gruplarını orduya alması, onlara güvenildiği takdirde asker almadaki iman etme şartını esnetebildiğini göstermektedir. Ayrıca İslâm toplum içinde muhtelif inanca sahip olanların kabul gördüğünü ve Müslümanların değişik inançlarla birlikte ortak yaşama bilincine sahip olduğunu kanıtlamaktadır.

2.2.3.4. Lojistik Altyapı

Müslümanlar, gazvelerden önce ordunun yeme, içme, giyinme, sıhhi destek, teçhizat, insan ve eşya hamillliği için hayvan bulundurma gibi başlangıçta çok gelişmiş olmasa da “temvinü’l-ceyş/lojistik” altyapısı bulunuyordu.⁶⁶⁸ Müslümanlar Uhud Gazvesi’ne çıktıklarında müşriklere nazaran sınırlı sayıda lojistik altyapıya sahipti. Bir gazve alanında orduların en büyük dayanaklarından biri de muharebe hayvanlarıdır. Bu hayvanlar tıpkı silah, yiyecek, içecek gibi gazvede ordu için çok değerlidir. Ayrıca muharebede “atlı asker” düşmana üstünlük sağlama da önemli araçlardan biridir. Gazve esnasında “atlı birliklerin” taarruz esnasında ve ric’at etmesinde çok kullanışlı bir hayvandı.⁶⁶⁹ Bundan dolayı Hz. Peygamber, birden çok “at” edindiği gibi Müslümanların

⁶⁶³ Buhârî, *el-Câmi ‘u’s-sahih*, "Cihâd ve’s-Siyer", 13 (No. 2808).

⁶⁶⁴ Usayrim lakabıyla da çağırılmaktadır. Usayrim, kesik, fakir ve bir şeyden mahrum olma gibi anlamlara gelmektedir. bk. İbn Sa’d, *Kitâbü’t-tabakâtü’l-kebir*, IV/288.

⁶⁶⁵ Vâkîdî, *el-Megazi*, I/262; İbn Hişâm, *es-Sîretü’n-nebeviyye*, III/48; İbn Sa’d, *Kitâbü’t-Tabakati’l-kebir*, IV/240-241; Belâzürî, *Ensâbü’l-eşraf*, I/325.

⁶⁶⁶ Vâkîdî, *el-Megazi*, I/262-263; İbn Hişâm, *es-Sîretü’n-nebeviyye*, III/46-47; Belâzürî, *Ensâbü’l-eşraf*, I/325; Taberî, *Tarihü’t-Taberi: Tarihü’r-Rusûl Ve’l-Müluk*, II/531.

⁶⁶⁷ Vâkîdî, *el-Megazi*, I/223-224; İbn Sa’d, *Kitâbü’t-Tabakati’l-kebir*, IV/264-265, 269-270.

⁶⁶⁸ Avn, *el-Fennü’l-harbi fî sadri’l-İslâm*, 75; es-Salih, *en-Nüzümü’l-İslâmiyye*, 500-503.

⁶⁶⁹ Hamidullah, *Hz. Peygamber’in Savaşları*, 165.

“at” edinmesini tavsiye ettiği ve önemine binaen ganimetten atlı askere iki pay ayırdığı zikredilmektedir.⁶⁷⁰ İbn Cüzey, Hz. Peygamber’in ilk edindiği atın adının “Sekb” olduğunu, bu atı Medine’de Fezâreli bir adamdan satın aldığını, “Sekb’in” kestane renginde/kahverengimsi, alnında ve sağ ayağında beyazlığının olduğunu bildirmektedir.⁶⁷¹

Mûsâ b. Ukbe, Uhud Gazvesi’nde müşriklerin ordusunda atların bulunduğunu, Müslümanlar da ise hiçbir atın olmadığını bildirmektedir.⁶⁷² Ancak aşağıda detaylı bir şekilde değinileceği üzere kaynaklarda Müslümanlar Uhud’a gitmek için yola çıktıklarında Ebû Bürde b. Niyâr’ın atının kuyruğunun kılıcına değdiğini, Hz. Peygamber’in de bu hadise üzerine bazı öngörülerde bulunduğu aktarılmaktadır.⁶⁷³ İbn Sa’d, Müslümanlar Medine’de hazırlıklarını tamamladığında Hz. Peygamber’in atına binerek Uhud’a çıktığını,⁶⁷⁴ Uhud’da iki atın bulunduğunu, bunlardan birisinin Hz. Peygamber’e ait olduğunu bildirmektedir. Bununla birlikte Hz. Peygamber’in ilk defa Fezâreoğulları’ndan olan bir adamdan, on ukiyye’ye “ed-Dırs” adında bir at satın aldığını, daha sonra bu atın adını “es-Sekb”⁶⁷⁵ olarak değiştirdiğini, atın alnının ve ayaklarının beyaz, koşu için güçlü olduğunu ve Uhud Gazvesi’ne ilk kez bununla gittiğini ifade etmektedir. Ayrıca ikincisinin ise Hâriseoğulları’ndan Ebû Bürde b. Niyâr el-Belevî’ye ait “Mulavih”⁶⁷⁶ adında bir atın bulunduğunu,⁶⁷⁷ bunların dışında da Abbâd b. Haris’in “Zü’l-Harik” adında bir atının olduğunu ve bu atının üzerinde Uhud’a Hz. Peygamber ile katıldığını bildirmektedir.⁶⁷⁸ Müslümanlar, Bedir Gazvesi’nde müşriklerin on tane atını ganimet olarak ele geçirmişti. Bu atlardan Zem’a b. el-Esved’e ait bir at, ganimet olarak Ebû Bürde b. Niyâr’ın payına düştü.⁶⁷⁹ Dolayısıyla Bedir’de ganimet olarak alınan atın

⁶⁷⁰ Abdullah b. Muhammed b. Ahmed İbn Cüzey, *Kitâbü’l-hayl matlaü’l-yümn ve’l-ikbâl fî intikâi kitâbi’l-ihfâl*, thk. Muhammed el-Arabî el-Hattâbî (Beyrut: Dârü’l-Garbi’l-İslâmî, 1986), 37-40; Kettânî, *et-Terâtîbü’l-idâriyye*, I/271-272; Avn, *el-Fennü’l-harbi fî sadri’l-İslâm*, 122, 124; Terzi, *Hz. Peygamber ve Hulefâ-yi Râşidîn Döneminde Askerî Teşkilât*, 214-216.

⁶⁷¹ İbn Cüzey, *Kitâbü’l-Hayl*, 88-92; Kettânî, *et-Terâtîbü’l-idâriyye*, I/272-273.

⁶⁷² Mûsâ b. Ukbe, *Megazi*, II/289; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-nihâye*, V/384; Semhûdî, *Vefâu’l-vefa bi ahbari dari’l-Mustafa*, I/482.

⁶⁷³ İbn İshak, *Siretu İbn İshak*, 304; Vâkîdî, *el-Megazi*, I/218; İbn Hişâm, *es-Siretü’n-nebeviyye*, III/9-10; İbn Kuteybe, *el-Ma’ârif*, 159; Taberî, *Tarihü’t-Taberi: Tarihü’r-Rusûl Ve’l-Müluk*, II/506.

⁶⁷⁴ İbn Sa’d, *Kitâbü’t-Tabakati’l-kebir*, II/35.

⁶⁷⁵ ed-Dırs, zor ve kötü huylu anlamına gelmektedir. es-Sekb, hızlı koşan at, sun taşması ve dökülmesine benzetildiği için hafif, çevik anlamına gelmektedir. Hz. Peygamber güzel isim koymayı ve bir şeyi güzele yormayı sevdiği için atın ismini değiştirdi. bk. İbn Sa’d, *Kitâbü’t-Tabakati’l-kebir*, I/421-422; İbn Cüzey, *Kitâbü’l-Hayl*, 88-89.

⁶⁷⁶ Mulavih, aşırı zayıf, çelimsiz ve çabuk susayan anlamlarına gelmektedir. bk. İbn Sa’d, *Kitâbü’t-Tabakati’l-kebir*, I/473.

⁶⁷⁷ İbn Sa’d, *Kitâbü’t-Tabakati’l-kebir*, I/421, II/37; Belâzürî, *Ensâbü’l-eşraf*, I/316; Taberî, *Tarihü’t-Taberi: Tarihü’r-Rusûl Ve’l-Müluk*, II/505; Semhûdî, *Vefâu’l-vefa bi ahbari dari’l-Mustafa*, I/482.

⁶⁷⁸ İbn Sa’d, *Kitâbü’t-Tabakati’l-kebir*, IV/311.

⁶⁷⁹ Vâkîdî, *el-Megazi*, I/103.

Uhud'da kullanılması, Müslümanların ordusunda az da olsa atların varlığını kanıtlamaktadır.

Sahabiler, askerî bir harekata katılacakları zaman teçhizat ve iâşelerini kendileri temin ediyordu. Bunları bulmakta zorlanan fakirlere zenginler infakta bulunuyordu veya bu ihtiyaçlar devlet gelirlerinden karşılanıyordu.⁶⁸⁰ Hz. Peygamber döneminde, ilk yıllardan itibaren Hicaz bölgesinde yaygın olarak kullanılan birçok silah ve koruyucu teçhizat kullanılıyordu. Ok, yay, mızrak, kılıç, zırh, kalkan, miğfer ve taş bunlar arasında yer almaktadır.⁶⁸¹ Hz. Peygamber'in Uhud'a giderken bir zırhının, deriden imal edilmiş olan kemerinin, kılıcının,⁶⁸² yayının, ucu bakır olan mızrağının, kalkanının bulunması ve gazve meydanına vardığında bir zırh daha giymesi⁶⁸³ bu teçhizatların varlığına işaret etmektedir. Ayrıca Hz. Peygamber'in miğferinin üzerine "beydâ'/tolga/kask"⁶⁸⁴ takması, sahabilerden sancak bağlamak için üç mızrak istemesi bu teçhizatlardan aktif bir şekilde yararlandığına delalet etmektedir.⁶⁸⁵ Hz. Peygamber'in bayrağı mızrağa bağlaması, yeri geldiğinde dönemin askerî teçhizatlarını ordu içinde farklı amaçlarla kullandığını göstermektedir.

Gazvede bulunan Müslümanların tamamında zırh bulunmuyordu. Sahabilerden bazıları zırhını kuşanarak orduya katıldı. Ordu gazve için yola koyulduğunda Sa'd b. Ubâde ve Sa'd b. Mu'âz, zırhlarını kuşanmış bir şekilde Hz. Peygamber'in önünde yürüyordu.⁶⁸⁶ Sonuç itibariyle Müslümanlardan zırh giyenlerin sayısı yüz kişiden müteşekkildi.⁶⁸⁷ İbn Hişâm, Ebû Dücâne'nin ahşap olmayan, deriden imal edilmiş kalkana sahip olduğunu ve bununla müşriklerin kılıç darbelerine karşı kendisini koruduğunu bildirmektedir.⁶⁸⁸ Aynı zamanda sahabiler gazve esnasında kendilerini savunmak için taş atıyordu.⁶⁸⁹ Müslümanlar, dönemin koşulları içinde temin edebildikleri askerî teçhizatları ve doğal yapı unsurlarını müşriklere karşı kullandıklarını kanıtlamaktadır.

⁶⁸⁰ Avn, *el-Fennü'l-harbi fî sadri'l-İslâm*, 125-126; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, II/830.

⁶⁸¹ Avn, *el-Fennü'l-harbi fî sadri'l-İslâm*, 129-155; Hamidullah, *Hz. Peygamber'in Savaşları*, 164-165; Terzi, *Hz. Peygamber ve Hulefâ-yi Râşidîn Döneminde Askerî Teşkilât*, 52, 217.

⁶⁸² Urve b. Zübeyr b. Avvâm, *Megazi Resulillah*, 168; Vâkıdî, *el-Megazi*, I/214-215; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, III/8.

⁶⁸³ İbn İshak, *Siretu İbn İshak*, 305; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, III/11.

⁶⁸⁴ Miğfer: Zırh giysisini tamamlamak için başa takılan koruyucu zırha denir. Miğfer imal edilme şekline göre farklı isimlerle adlandırılır. Demirden veya çelikten yapılan miğfere; beydâ', gâfir vb. isimler verilmektedir. bk. Avn, *el-Fennü'l-harbi fî sadri'l-İslâm*, 184; Terzi, *Hz. Peygamber ve Hulefâ-yi Râşidîn Döneminde Askerî Teşkilât*, 239.

⁶⁸⁵ Vâkıdî, *el-Megazi*, I/215, 219; İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, I/419, II/35; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, I/320; İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif*, 159.

⁶⁸⁶ İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, II/35.

⁶⁸⁷ Vâkıdî, *el-Megazi*, I/215; İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, II/35; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, I/316; Taberî, *Tarihü't-Taberi: Tarihü'r-Rusûl Ve'l-Müluk*, II/505; Semhüdî, *Vefâu'l-vefa bi ahbari dari'l-Mustafa*, I/480.

⁶⁸⁸ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, III/16.

⁶⁸⁹ İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, X/386.

Hız. Peygamber'in askerî teçhizat elde etme yöntemlerinde birisi satın alma, diğeri ise gazvelerde düşman ordusundan ganimet yoluyla elde ettiğı silahlardı.⁶⁹⁰ İbn Sa'd, Hız. Peygamber'in Bedir'de ganimet olarak aldığı ve Uhud Gazvesi'nden önce gördüğü rüyadaki kılıcın "Zülfikar" adlı kılıç olduğunu, Kaynukâoğulları'ndan ganimet olarak "Ketûm, er-Revhâ ve el-Beydâ" isminde üç yay aldığını, bunlardan "Ketûm'un" Uhud'da kırıldığını, ayrıca "es-Suğdiyye"⁶⁹¹ ve "Fidda" adlı iki zırh elde ettiğini, Uhud'da bu iki zırhın Hız. Peygamber'in üzerinde olduğunu zikretmektedir.⁶⁹² Müslümanların elinde bulunan askerî teçhizatların birçoğu gazvelerde müşriklerden, Yahudilerden ganimet olarak aldığı silahlar olduğu ve elde ettiğı silahları onlara karşı kullandığını göstermektedir.

İslâmiyet'in ilk dönemlerinde Müslüman askerlerin gazvelerde giyebilecekleri renk ve şekil olarak belirli bir resmî giysi veya üniformaları bulunmuyordu. Askerler bir gazveye günlük yaşamda kullandıkları elbiseleriyle katılıyordu. Bu nedenle Hız. Peygamber, yukarıda da değinildiğı üzere askerlerin gazve meydanında birbirlerini düşman askerleriyle karıştırmamaları için şiar belirliyordu. Ancak bu dönemde bazı askerler gazvelere katılırken sınırlı da olsa belli işaretleri olan giysi giydikleri, miğfer ve sarık taktıkları bildirilmektedir.⁶⁹³ Sahabilerden dört kişi ordu içindeki alametifarikalarıyla ön plana çıktığı gibi Uhud Gazvesi'nde de gerek giyimleriyle gerekse gazvedeki cesaretleriyle dikkatleri celbetmişlerdi. Bu sahabilerden Ali b. Ebû Tâlib beyaz yünden yapılmış "beydâ'/miğfer-tolga", Hamza b. Abdülmuttalib deve kuşu tüyünü başına takardı. Zübeyr b. Avvâm sarı renkte bir sarık, Ebû Dücâne ise başına kırmızı renkte bir sarık bağlardı. Üstelik kavmi, Ebû Dücâne'nin bu sarığı bağladığında en güzel bir şekilde savaşıacağını biliyordu.⁶⁹⁴ İbn İshak, Ebû Dücâne'nin bir kılıcı Hız. Peygamber'den aldıktan sonra kırmızı renkli sarığını çıkartarak başına sardığını, insanlar Ebû Dücâne'nin bu sarığı başına bağladığı zaman savaşıacağını bildiklerini zikretmektedir.⁶⁹⁵ İbn Hişâm, müşriklerle karşılaşmadan önce kırmızı sarığını çıkararak başına sardığını, Ensar'ın onun hakkında: "Ebû Dücâne ölüm sarığını çıkarttı." dediğini, kırmızı sarığı bağladığı zaman ona bu şekilde hitap edildiğini aktarmaktadır.⁶⁹⁶ Muir, Ebû

⁶⁹⁰ Hamidullah, *Hız. Peygamber'in Savaşları*, 165.

⁶⁹¹ Bu isim "es-Sa'diyye-السعدية" şeklinde ifade edilirse, Sa'd dağlarına, fakat "es-Suğdiyye-السغدية" şeklinde olursa, Semerkant'a nispet edilen bir zırh anlamına gelmektedir. Kaynak için bir sonraki dipnota bakılabilir.

⁶⁹² İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, I/417-419, II/27.

⁶⁹³ Avn, *el-Fennü'l-harbi fî sadri'l-İslâm*, 254, 256; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, II/834; Terzi, *Hız. Peygamber ve Hulefâ-yi Râşidîn Döneminde Askerî Teşkilât*, 86-87.

⁶⁹⁴ Vâkîdî, *el-Megazi*, I/259.

⁶⁹⁵ İbn İshak, *Siretu İbn İshak*, 305.

⁶⁹⁶ İbn Hişâm, *es-Siretü'n-nebeviyye*, III/16.

Dücâne'nin miğferinin üzerine sarık sardığını, Ali b. Ebû Tâlib'in miğferindeki uzun beyaz tüyleriyle uzaktan göze çarptığını, Hamza b. Abdülmuttalib'in dalgalanan deve kuşu tüyüyle tanındığını, Zübeyr b. Avvâm'ın parlak sarı sarığıyla savaştığını ve Müslümanların İlyada destanında bahsedilen Truva savaşındaki⁶⁹⁷ kahramanlar gibi olduğunu ifade etmektedir.⁶⁹⁸

Müslümanlar içerisinde belli üniforma giyen sahabiler yalnız bunlar değildi. Uhud günü Hubâb b. el-Münzir, Ukbe b. Âmir miğferinin üzerine yeşil sarık bağlamış ve bu şekliyle tanınıyordu.⁶⁹⁹ Hz. Peygamber okçular birliği komutanlığına atadığı Abdullah b. Cübeyr'de Uhud'da farklı bir askerî üniforma giyenler arasındaydı. Abdullah b. Cübeyr, o gün ayırıcı bir özelliği olarak beyaz bir elbise giyinmişti.⁷⁰⁰ Hz. Peygamber, gazvelerde farklı bir yöntem olarak müşrikler tarafından tanınmamak için sahabilerin üniformasıyla kendi elbisesini değiştirdi.⁷⁰¹ Hz. Peygamber, Uhud Gazvesi'nde yaralanıp yere düştüğü bir sırada ilk olarak Ka'b b. Mâlik yanına gitti. Ka'b b. Mâlik yanına yaklaştığında, müşrikler tarafından deşifre olmaması için zırhını kendisinden istedi. Bunun üzerine Ka'b b. Mâlik zırhını Hz. Peygamber'e verdi ve o da zırhı giydi. Ka'b b. Mâlik'in zırhının bir kısmının veya tamamının sarı olduğu söylenmektedir.⁷⁰² Müslümanların daha az zayıat vermek için tüm askerlere olmasa da belli başlı sahabilerin farklı elbise veya ayırt edici alametleri giymesi, ayrıca Hz. Peygamber'in müşrikler tarafından tanınmaması için sahabilerle teçhizatını değiştirmesi, müşriklere karşı stratejik bir hamle yaptığını göstermektedir.

Hz. Peygamber döneminde ilk askerî hareketler hariç, diğer gazve ve seriyyeler de ordunun “geri hizmet” faaliyetlerini yürütmek üzere kadınlar ordu içinde bulunuyordu. Hanım sahabiler orduda “sıhhi/sağlık hizmetleri, aşçılık, sâki/saka-su dağıtma” vb. gibi çok yönlü hizmetlerin sorumluluğunu üstleniyordu.⁷⁰³ Savaş, Hz. Peygamber döneminde hanım sahabilerin gazvelerde sağlık, geri hizmet, vuruşma ve ganimetten pay alma

⁶⁹⁷ Troya/Truva Savaşı, Yunan mitolojisi ve edebiyatında anlatılan, MÖ 13. yüzyılda Yunanlı Mikenler ve Anadolu'daki Hititler arasında gerçekleştiği varsayılan savaşa denir. Yunan ordusu içinde özel kahramanların, cesur askerlerin bulunduğu ve kahramanlıklarının destanlaştığı bir savaştır. bk. Mark Cartwright, “Trojan War (Truva Savaşı)”, çev. Yalçın Bozdemir, *World History Encyclopedia*, (22 Mart 2018).

⁶⁹⁸ Muir, *The Life of Mahomet*, III/169.

⁶⁹⁹ Vâkîdî, *el-Megazi*, I/256-257; İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, III/526.

⁷⁰⁰ Vâkîdî, *el-Megazi*, I/229-230; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, III/11; Taberî, *Tarihü't-Taberi: Tarihü'r-Rusül Ve'l-Müluk*, II/507.

⁷⁰¹ Kettânî, *et-Terâtîbü'l-idâriyye*, I/268.

⁷⁰² Vâkîdî, *el-Megazi*, I/293-294.

⁷⁰³ Kettânî, *et-Terâtîbü'l-idâriyye*, I/141; Avn, *el-Fennü'l-harbi fî sadri'l-İslâm*, 117-121; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, II/835; Terzi, *Hz. Peygamber ve Hulefâ-yi Râşidîn Döneminde Askerî Teşkilât*, 73-74; Öztürk, *Hazreti Peygamber Döneminde Sağlık Hizmetlerinde Kadınların Yeri*, 175-179.

şeklinde dört alanda faal olduklarını bildirmektedir.⁷⁰⁴ Hz. Peygamber askerî bir harekât düzenlediği zaman askerî birlik veya ordu içinde “hemşire, hasta bakıcı” mevcuttu. Bu hemşireler askerlere önemli sağlık hizmetleri sunuyordu.⁷⁰⁵ Uhud Gazvesi’ne katılan birçok hanım sahabî, geri hizmet görevlerini en güzel bir şekilde icara ediyordu. Aşağıda değinileceği üzere Âişe bnt. Ebû Bekir, Fâtıma bnt. Muhammed, Ümmü Süleym bnt. Milhân, Hamne bnt. Cahş, Ümmü Eymen,⁷⁰⁶ Ümmü Salât⁷⁰⁷ ve Nesibe bnt. Ka’b gibi hanım sahabiler bu hizmetleri yerine getiriyordu.⁷⁰⁸ Kadınların geri hizmet görevinde bulunarak ordu içinde bulunmaları, Hz. Peygamber’in toplumsal faaliyetlerde kadınların aktif rol almalarına imkân sağladığını ortaya koymaktadır.

Geri hizmet faaliyetlerini yürütmek sadece hanımlara münhasır bir iş değildi. Hz. Peygamber ve erkek sahabiler de Uhud’da “saka, sıhhî” hizmetlerde bulundu. İslâm’ın ilk yıllarında “tıp, sağlık hizmetleri” gelişmemiş olsa da gazvelerde meydana gelen yaralanmalar sonucu bireysel anlamda hane halkı ve hasta yakınları tarafından belli tedavi yöntemleri uygulanıyordu.⁷⁰⁹ Uhud’da, gazvenin kızıştığı bir anda Müslümanlardan Ebû Rühm el-Gıfârî⁷¹⁰ boğazından bir okla vuruldu. Ebû Rühm el-Gıfârî, Hz. Peygamber’in huzuruna geldi ve boğazını Hz. Peygamber’e gösterdi. Hz. Peygamber okun isabet ettiği yaraya müdahalede bulundu.⁷¹¹ Müşriklerin Hz. Peygamber’e saldırdığı bir esnada, Hz. Peygamber sahabilerden yardım istedi. Ensar’dan içlerinde Umâre b. Ziyâd b. es-Seken’nin de bulunduğu beş kişilik bir grup Hz. Peygamber’i korumaya başladı. O sırada gruptakiler birer birer şehid edildi ve Umâre b. Ziyâd ağır bir yara aldı. Hz. Peygamber, Umâre’yi kendisine yaklaştırdı ve onunla yakından ilgilendi. Hz. Peygamber, ayağını yastık yaparak Umâre’nin başını dizinin üzerine koydu ve yanağı dizinin üzerindeyken şehid oldu.⁷¹² er-Reşîd, Hz. Peygamber’in yaralanan sahabileri ihmal etmediğini, onlarla alakadar olduğunu ve gerektiğinde ayağını yastık olarak kullandığını, bunun en güzel örneğinin de Ziyâd b. es-Seken olduğu düşüncesindedir.⁷¹³ Bunların dışında başka sahabileri tedavi ettiği ile ilgili rivayetlerde aktarılmaktadır.⁷¹⁴

⁷⁰⁴ Savaş, *Hazreti Muhammed (s.a.v) Devrinde Kadın*, 236-244.

⁷⁰⁵ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, II/677; Savaş, *Hazreti Muhammed (s.a.v) Devrinde Kadın*, 226-229.

⁷⁰⁶ Vâkıdî, *el-Megazi*, I/241, 249-250.

⁷⁰⁷ Buhârî, *el-Câmi’u’s-sahîh*, “Cihâd ve’s-Siyer”, 66 (No. 2881).

⁷⁰⁸ İbn Hişâm, *es-Sîretü’n-nebeviyye*, III/34-35.

⁷⁰⁹ Avn, *el-Fennü’l-harbi fî sadri’l-İslâm*, 119.

⁷¹⁰ Ebû Rühm el-Gıfârî’nin asıl adı Külsüm b. el-Husayn’dır. Boğazına ok isabet ettiği için “el-Menhûr/boğazlanan” deniyordu. bk. İbn Sa’d, *Kitâbü’t-Tabakati’l-kebir*, IV/229.

⁷¹¹ Vâkıdî, *el-Megazi*, I/243; İbn Sa’d, *Kitâbü’t-Tabakati’l-kebir*, IV/229; Belâzürî, *Ensâbü’l-eşraf*, I/323.

⁷¹² İbn İshak, *Siretu İbn İshak*, 307; Vâkıdî, *el-Megazi*, I/241; İbn Hişâm, *es-Sîretü’n-nebeviyye*, III/34; İbn Sa’d, *Kitâbü’t-Tabakati’l-kebir*, IV/238.

⁷¹³ er-Reşîd, *Önder, Lider, Komutan Hz. Peygamber (s.a.v.)*, 69.

⁷¹⁴ Hz. Peygamber, Uhud’da yayı parçalanana kadar müşriklere ok fırlattı. Yayı, Hz. Peygamber’in yanı başında bulunan Katâde b. en-Nu‘mân aldı. Gazvede Katâde’nin gözüne bir ok değdi ve gözü yanağına

Hamidullah, Hz. Peygamber'in bir devlet başkanı olarak maiyeti altında bulunanların sağlık problemleriyle ilgilenmek zorunda olduğunu, tıp ve hekimlik alanında uzman olmayanların hastaları tedavi etmeye kalkışmalarını yasakladığını, farklı ülkelere yolculuk yaparak birçok tecrübe edindiğini, tıbbi alanla ilgili tavsiye ve reçeteleri bulunduğunu, dolayısıyla dönemin koşulları içinde yeterli düzeyde tıp bilgisine sahip olduğunu, ilk dönemlerden buyana tıp ve hekimliği ile ilgili eserler kaleme alındığını ifade etmektedir.⁷¹⁵ Cerrahi uzmanı olan Ataseven, Hz. Peygamber'in devlet başkanlığı, komutanlık, öğretmenlik, hekimlik gibi özelliklerinin olduğu, Müslümanların özellikle "kalplerin tabibi" olarak kabul etmesinin yanı sıra, tıpla ilgili birçok hadisinin olduğunu ve Tıbb-ı Nebevî adında eserlerin kaleme alındığını izah etmektedir. Ayrıca bu hadisler bir doktor gözüyle tetkik edildiğinde; bir bölümünün tıp konularıyla, hekimliğin uygulamasına dönük, çoğunluğunun da koruyucu hekimlik, tedavi etmeye yönelik ilaç tariflerini, bu reçetelerinde tavsiye niteliğinde, uygulamalarının da bu çağdaki tıbbi anlayışa ve gelişmelere muvafık, bunun yanı sıra Arabistan bölgesindeki yanlış tıbbi pratiğin düzeltilmesine yönelik olduğunu, bunu anlamak için o dönemin Hicaz bölgesindeki tıbbi anlayışı ve uygulamaları bilmenin çok faydalı olacağını dile getirmektedir.⁷¹⁶

Muhammed b. Mesleme, gazveye katılan kadınlarla birlikte askerlere su dağıtma hizmetinde bulundu.⁷¹⁷ Hz. Peygamber, Uhud'da müşriklerle çarpışmanın yoğunlaştığı bir sırada çok susadı. Muhammed b. Mesleme su dağıtan hanım sahabilerin yanında su bulamayınca, bugünkü Teymîlerin konağının yanındaki su kanalına gitti. Üstü kumluk, altı taş olan kanaldan su getirdi. Hz. Peygamber, sudan kana kana içti ve Muhammed b. Mesleme'ye iyilik duasında bulundu.⁷¹⁸ Hz. Peygamber'in ve erkek sahabilerin kadınlar

düştü. Katâde b. en-Nu'mân, bu haliyle Hz. Peygamber'in yanın gitti. Genç ve güzel bir hanımı olduğunu, birbirlerini sevdiklerini, bu haliyle çirkin kalacağından korktuğunu söyledi. Bunun üzerine Hz. Peygamber, gözünü aynı yere yerleştirdi ve eskisi gibi görmeye başladı. Gece ve gündüz görmede herhangi bir kusur meydana gelmedi. Öyle ki Katâde b. en-Nu'mân yaşlandığında, Hz. Peygamber'in yerine yerleştirdiği gözünün iyi gördüğünü ifade etmiştir. bk. İbn İshak, *Siretu İbn İshak*, 307-308; Vâkidî, *el-Megazi*, I/242; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, III/36; Semhûdî, *Vefai'l-vefa bi ahbari dari'l-Mustafa*, I/492-493. Azimli, Katâde'nin gazvede yaşadığı mucizevi hadiseyi; İncil'de ki Hz. İsa'nın annesinden görme engelli olarak doğanları iyileştirdiği olaylarına karşı türetildiğini, oysa ki aynı savaşta birçok sahabe'nin topal ve bazılarının çolak kaldığı, en yakınındaki Talha gibilerin yaralarını iyileştirmediklerini, Hz. Peygamber'in yarasının bile sahabiler tarafından tedavi edildiği, onun ise bir sahabe'nin gözünü yerine koyarak iyileştirmesine rağmen diğer sahabileri neden tedavi etmediği şeklinde bir değerlendirmede bulunmaktadır. bk. Azimli, "Uhut Savaşı Etrafında Bazı Mülâhazalar", 14-15.

⁷¹⁵ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, II/667-671.

⁷¹⁶ Asaf Ataseven, "Tıbb-ı Nebevî", *Diyanet İlmi Dergi XXV/4* (Özel Sayı) (1989), 93-95, 97-98.

⁷¹⁷ Vâkidî, *el-Megazi*, I/249.

⁷¹⁸ Vâkidî, *el-Megazi*, I/250.

gibi geri hizmet faaliyetinde bulunmaları, gerektiği yerde ayrım gözetmeksizin işleri birlikte üstlendiklerini göstermektedir.

Genel istihkamlılığın en önemli vazifelerinden biri de birliklerin harekât kabiliyetlerini arttırmak için muharebenin yapılacağı yerin zemininin kontrolünü yapmaktır. Böylece ordu, harbi en güzel şekilde icra edebileceği bir yere konuşlandırılırdı.⁷¹⁹ Hz. Peygamber, ilk dönemden itibaren gazvelerde coğrafyanın elverişliliğini göz önünde bulundurarak, çarpışmanın yapılacağı alandaki doğal şekillerden faydalanıyordu. Bir nevi “askerî istihkam” olan “askerî mühendisliği” de tatbik ediyordu.⁷²⁰ Ayrıca dönemin koşulları içinde gözlem yoluyla rüzgarın esiş tarafını, güneşin doğuşunu ve batışıyla ilgili hava bilgisi verilerine de dikkat ederek askerlerin güneş ışığından etkilenmemesi için ona göre orduyu gazve meydanına konuşlandırmıştır.⁷²¹ Hz. Peygamber, Uhud günü gazve meydanına geldiğinde, sırtını Uhud Dağı’na dayadı, yüzünü de Medine’ye çevirdi.⁷²² Yukarıda değinildiği üzere okçular birliğini de meydana hâkim bir tepe olan “Ayneyn Tepesine/Cebelü’r-rumât’a” yerleştirdi.⁷²³ Müslümanlar, Şeyhayn’de geceledikten sonra daha güneş doğmadan, seher vaktinde Uhud’a gitmek için yola çıktı.⁷²⁴ Vâkıdî, Müslümanlar Uhud’u, Ayneyn Tepesini arkalarına aldığını, yüzlerini Medine’ye ve sırtlarını da güneşe döndüğünü, müşrikler de sırtlarını Medine’ye, yüzlerini de güneşe doğru çevirdiklerini aktarmaktadır.⁷²⁵ Hz. Peygamber’in orduyu Uhud’a konuşlandırırdığında çevresel faktörleri, hava durumunu dikkate alması, rastgele hareket etmediğini ve yerel koşulları önemseyerek müşriklere karşı stratejik davrandığını göstermektedir.

Hz. Peygamber gazveden sonra ordu içinde şehit olanların “teçhiz, tekfin, teşyi/defnetme, yas tutma/matem” işlemlerini ihmal etmeyerek geride kalan ailelerini teselli ediyordu. Aşağıda da değinileceği üzere Hamza b. Abdülmuttalib, Vahşi tarafından şehit edildi. Hz. Peygamber, gazve meydanında amcasının yanı başında durdu ve ona ağladı. Daha sonra amcasının ve diğer şehitlerin kefenlenmesini istedi. Şehit olan tüm sahabilerin “teçhiz, tekfin” işlemleri bitirildi. Hz. Peygamber, cenaze namazlarını kıldıktan sonra hepsi belli bir sıraya göre kabre defnedildi.⁷²⁶ Müslümanlar, Medine’ye

⁷¹⁹ KKK, “İstihkam Sınıfı”.

⁷²⁰ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, II/684-685.

⁷²¹ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, II/834.

⁷²² İbn İshak, *Siretu İbn İshak*, 304-305; İbn Hişâm, *es-Sîretü’n-nebeviyye*, III/10-11; İbn Sa’d, *Kitâbü’t-Tabakati’l-kebir*, II/37; Belâzürî, *Ensâbü’l-eşraf*, I/317.

⁷²³ Vâkıdî, *el-Megazi*, I/219.

⁷²⁴ Vâkıdî, *el-Megazi*, I/217; İbn Sa’d, *Kitâbü’t-Tabakati’l-kebir*, II/35-36.

⁷²⁵ Vâkıdî, *el-Megazi*, I/219-220.

⁷²⁶ Mûsâ b. Ukbe, *Megazi*, II/305-306; İbn Hişâm, *es-Sîretü’n-nebeviyye*, III/60-61; İbn Sa’d, *Kitâbü’t-Tabakati’l-kebir*, III/8-13; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, XIII/304.

geri döndü. Kadınlar şehitler için ağlayıp yas tuttu. Bunun üzerine Hz. Peygamber, Hamza'nın ağlayanının olmadığını gördü ve kadınlardan amcası için ağlamalarını istedi. Kadınlarda Hamza için ağlamaya başladı. Hz. Peygamber, kadınların ağlamasının uzadığını görünce, matemini uzatılmamasını istedi.⁷²⁷ Hz. Peygamber'in amcasının yasını tutması için Mu'âz b. Cebel Selimeoğulları'nın, Abdullah b. Revâha da Belhârisoğulları'nın kadınlarını toplayıp getirdi. Kadınlar üst başlarını döverek ağıt yakıyordu. Yas tutanların bu hallerini gören Hz. Peygamber, bir ölünün ardından üst başı yolarak ağıt yakmayı da yasakladı.⁷²⁸ Vâkıdî, Hz. Peygamber'i karşılamaya çıkan kadın sahabiler arasında Ümmü Âmir el-Eşheliyye'nin de bulunduğunu, hanımların hep birlikte şehitler için yas tuttuklarını bildirmektedir.⁷²⁹ Hz. Peygamber, ölen kişinin ardından insanların birbirlerine tesellide bulunmasının, hüzünlenmesinin, ağlamasının doğal olduğunu göstermektedir. Ayrıca ölen bir kişinin ardından "teçhiz, tekfin ve matem" nasıl olması gerektiği ilgili rastgeleliğin önüne geçmek için bir usûl ortaya koymaktadır.

Gazvede birçok yakını kaybeden Hamne bnt. Cahş, Hz. Peygamber'in yanına geldi. Hz. Peygamber ona: "Ey Hamne, sabırlı ol!" diyerek birçok yakınının şehid edildiği haberini verdi. Hamne'ye tekrar tekrar sabırlı ve metin olmasını söyledi ve onu teselli etmeye çalıştı.⁷³⁰ Hz. Peygamber, babası şehid edilen Ebû Sa'id el-Hudrî'yi gördüğünde başsağlığı diledi ve onu teskin etti.⁷³¹ Sa'd b. Mu'âz'ın annesi Kebşe bnt. Ubeyd'de Hz. Peygamber'i karşılamak için yola koyuldu. Kebşe bnt. Ubeyd, yolda Hz. Peygamber'e rastladı. Hz. Peygamber, Kebşe'nin ölen oğlu Amr b. Mu'âz için taziye dileklerinde bulundu ve onlara dua etti.⁷³² Sahabiler, Uhud Gazvesi'nde şehid edilen ashabın yetimlerine sahip çıkma konusunda hassasiyet gösteriyordu. Ebû Bekir es-Sıddîk'ın yanına bir adam geldi. Adamın kucağında yetim bir kız bulunuyordu. Hz. Ebû Bekir, kızı görünce onu öpüp bağrına bastı. Adam ona bunun kim olduğunu sordu. Hz. Ebû Bekir, Sa'd b. Rebî'nin kızı olduğunu, babasının Uhud'da şehit edildiğini söyledi.⁷³³ Hz. Peygamber ve ashabı, gazveden sonra şehitlerin ailelerinin hüzünlerine ortak olarak acılarını hafifletmeleri, yetim ve dul kalanlarla özel olarak ilgilenmeleri, onları tek başlarına bırakmadıklarını ve önemsediklerini göstermektedir.

⁷²⁷ Urve b. Zübeyr b. Avvâm, *Megazi Resulillah*, 171; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, III/62-63; İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, III/14-17; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, XIII/305.

⁷²⁸ Vâkıdî, *el-Megazi*, I/317.

⁷²⁹ Vâkıdî, *el-Megazi*, I/315; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, III/62-63; Taberî, *Tarihü't-Taberî: Tarihü'r-Rusûl Ve'l-Müluk*, II/532-533.

⁷³⁰ Vâkıdî, *el-Megazi*, I/291-292; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, III/61-62.

⁷³¹ İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, V/351, 356.

⁷³² Vâkıdî, *el-Megazi*, I/316-317.

⁷³³ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, III/55-56.

H. Peygamber'in Uhud Gazvesi öncesi müşriklere karşı yaptığı tüm hazırlıklar "mekr" mefhumuyla izah edilmektedir. Mokr, bir kimsenin amacına ulaşmasına mâni olmak için yanıltılmasına, aldatılmasına ve kurulan düzene denir.⁷³⁴ İbn Sa'd, H. Peygamber'in "mekr'i" ilk kez Uhud Gazvesi'nde müşriklere karşı uyguladığını aktarmaktadır.⁷³⁵ Acar, H. Peygamber'in "harb hud'a'dır/aldatmadır, hiledir."⁷³⁶ hadisindeki ifadesinin bir savaş stratejisi olduğunu ve "mekr'in" de hud'a ile ilgili ilk kavramlardan sayıldığını, bu kavramın düşmanların müptezel bir konuma getirilmesi, kendilerine karşı herhangi bir faaliyette bulunmasını sınırlandırmak için hasımlarla savaşılmaması anlamına geldiğini bildirmektedir. Ayrıca mekr'in bir topluluğa has bir fiil, altyapısı önceden oluşturulan "planlı" bir eylem, deyim yerindeyse eylemin hazırlık aşamasının "teoriği" olduğunu, H. Peygamber'in nübüvvetinden sonra Mekke'deki süreçte müşriklerin verdiği tepkileri bu kapsamda değerlendirilmesi gerektiğini, Müslümanların Uhud Gazvesi öncesi aldıkları tedbirleri mekr kavramıyla ifade etmektedir.⁷³⁷ H. Peygamber'in Uhud'dan önce aldığı askerî tedbirleri planlı bir şekilde yürütmesi ve orduyu teşkilatlandırması, onun işin teorik kısmını ihmal etmediğine işaret etmektedir. H. Peygamber'i bir teorisyen olarak değerlendirmek mümkün değildir. Fakat onun gazve öncesi müşriklere karşı yaptığı hazırlıkları askerî bir taktik olarak değerlendirilmektedir.

İslam'ın ilk yıllarında yukarıda da değinildiği üzere Müslümanların düzenli bir ordusu bulunmuyordu. Ancak Uhud Gazvesi'nden önce Müslümanların askerî teşkilatlanmasına baktığımızda, düzenli bir orduya geçiş evresinde oldukları düşünülmektedir. Çünkü bu araştırmada, tetkik ettiğimiz tarihî kaynaklar içinde müşriklerin Müslümanlara hitaplarında "ceyş/ordu" ifadesini kullandıklarını tespit ettik. Uhud Gazvesi'nden sonra Müslümanların müttefiki olan Huzâa kabilesinden Ma'bed b. Ebû Ma'bed el-Huzâî, H. Peygamber ile bir vesileyle karşılaştı. Müslümanların başına gelen bu musibetin yaşanmasını istemedikleri gibi içinde bulundukları duruma da sevinmediklerini dile getirerek ayrıldı. Ma'bed b. Ebû Ma'bed yolda müşrikler ile karşılaştı. Ebû Süfyan ondan Müslümanların ahvali hakkında bilgi almak istedi. Ma'bed b. Ebû Ma'bed, Müslümanların her zamankinden daha güçlü bir şekilde müşriklere karşı hazırlandıklarını belirten bir şiir söyledi.⁷³⁸ Şiirinde:

⁷³⁴ İsfahânî, *el-Müfredât*, 772; Bekir Topaloğlu, "Mokr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/580; Acar, *H. Peygamber'in Savaş Stratejisi*, 31-32.

⁷³⁵ İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, II/42.

⁷³⁶ Buhârî, *el-Câmi'u's-sahîh*, "Cihâd ve's-Siyer", 157 (No. 3027, 3028, 3029, 3030).

⁷³⁷ Acar, *H. Peygamber'in Savaş Stratejisi*, 21, 35-36, 105.

⁷³⁸ Vâkidî, *el-Megazi*, I/338-339; Taberî, *Tarihü't-Taberi: Tarihü'r-Rusûl Ve'l-Müluk*, II/535.

“..... Mekke şehrinin yürekli halkını inzâr ediyorum/uyarıyorum.

Onlardan maharetli akıl sahiplerini ve sağduyulu kimseleri de uyarıyorum.

Ahmed’in ordusunda (من جيش أحمد) korku ve endişe duymayan süvari birliklerine karşı da uyarıyorum.

Uyarıda bulunduğum şeyi söz ile tasvir etmek mümkün olmadığı gibi boş bir sözde değil.”⁷³⁹ Müşriklerin Hz. Peygamber’in ordusunu “Ahmed’in ceyşi/ordusu” olarak nitelemesi, Müslümanların az sayıda olmalarına rağmen düzenli bir orduymuş gibi gazveye hazırlandıklarını ve müşriklere karşı büyük bir güç haline geldiklerini göstermektedir.

2.2.4. Manevî Saikler

Müslümanlar maddî hazırlıklarını tamamlarken askerlerin “mânevî yönünü” de ihmal etmiyordu. Gazvelerde galip gelebilmenin en önemli yollarından biri de askerleri mânevî açıdan desteklemekle gerçekleşebilmektedir. Hz. Peygamber gerek gazve öncesinde gerekse gazveden sonra sahabilerin ruhsal yönünü güçlü tutarak onların motivasyonlarını arttırıyordu. Müslüman askerlerin inançsal açıdan belirgin olarak yüce ve güçlü olmalarının sebebi “fî-sebîlillâh/Allah yolunda” olma bilinciyle “i’lâ-yi kelimetullah/Allah’ın sözünü yüceltmek” için sevap kazanmak ve cennetteki nimetleri elde etmek gayesiyle ölümü dahi göze almalarıdır. Bu yönüyle Müslümanlar, düşman askerlerinden çok daha fazla güçlüydü.⁷⁴⁰

Hz. Peygamber, Uhud Gazvesi sürecinde askerlere, Kur’an’dan ayetler aktararak “sabır, takva, tevekkül, cihad” vb. gibi konular hakkında tavsiyelerde bulunarak mânevî açıdan sahabileri gazveye teşvik ediyordu. Bu sebeple Müslümanların mânevî saiklerinden biri de “sabırdır.” Sabır, güçlü, dirençli olmak, başa gelen bela ve musibetlere karşı mukavemet göstermeye denir.⁷⁴¹ İsfahânî, sabrın iki çeşidinin bulunduğunu, bunları da farklı şekilde isimlendirdiğini, onlardan en önemlisini ise “mânevî/ruhî sabır” olarak adlandırmaktadır. Ayrıca “mânevî sabrı”, herhangi bir durumda başa gelen musibete karşı nefsin hoşlanmamasına rağmen sabretmek, harb esnasında ise cesaret ve kahramanlık göstermek olduğunu dile getirmektedir.⁷⁴² Müslümanlar Uhud’a gitmeden önce Cuma namazı kıldı. Hz. Peygamber namazdan sonra sahabilerine, büyük bir sabır, azim ve

⁷³⁹ İbn Hişâm, *es-Sîretü’n-nebeviyye*, III/68-69; Taberî, *Tefsirü’t-Taberi: Câmiü’l-beyân an te’vili ayi’l-Kur’an*, VI/246-247.

⁷⁴⁰ Avn, *el-Fennü’l-harbi fî sadri’l-İslâm*, 310-314; Terzi, *Hz. Peygamber ve Hulefâ-yi Râşidîn Döneminde Askerî Teşkilât*, 94-95.

⁷⁴¹ İsfahânî, *el-Müfredât*, 474; Mustafa Çağrıcı, “Sabır”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/337.

⁷⁴² Ebü’l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal er-Râgıb İsfahânî, *ez-Zerî’a ilâ mekârimi’ş-şerî’a* (Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1980), 218.

gayret gösterdikleri takdirde galip geleceklerine dair nasihatte bulundu.⁷⁴³ Ayrıca ashabına, emirlerime itaat ederek Allah'ın adıyla ilerlediklerinde ve başlarına gelen her şeye sabrettikleri takdirde de müşriklere karşı zafere ulaşacaklarını söyledi.⁷⁴⁴ Uhud Gazvesi ile ilgili ayetlerde de Müslümanların sabretmeleri tavsiye edilmektedir: “...*Eğer sabreder ve ittikâ ederseniz/sakınırsanız, onların tuzağı size hiçbir zarar vermez.*”⁷⁴⁵ Taberî, Müminlerin Allah'ın ve Resul'ünün emirlerine itaat etmede sabırlı olmaları, nehiylerinden de uzak durmaları halinde, farklı inanç gruplarının Müslümanlara herhangi bir zarar dokunduramayacaklarını, Allah'ın inayetiyle zafer elde edeceklerini ve aksini yaptıkları takdirde mağlup olacaklarını aktarmaktadır. Öte yandan Bedir Gazvesi'nde aynı ilkelere uyulduğu için Müslümanların muzaffer olduğunu bildirmektedir.⁷⁴⁶ “...*Evet, eğer siz sabır gösterip itaatsizlikten sakınırsanız...*”⁷⁴⁷ Mukâtil b. Süleyman, sabrı düşmana karşı göstermek, ittikâ/sakınmanın ise Allah'a itaat edip isyan etmemek olduğunu bildirmektedir.⁷⁴⁸ Hz. Peygamber, gazve süresince müşriklerden gelebilecek her türlü olumsuzluğa karşı müslümanların hata yapmamaları için sabrı tavsiye ettiği anlaşılmaktadır.

Müslümanların mânevî saikleri arasında “takva” da yer almaktadır. Takva, korunmak, uzak durmak ve sakınmak gibi anlamlara gelmektedir. Allah'ın emir ve yasaklarına uyma, şüpheli durumlardan sakınarak nefsin hoşlandığı şeyleri terk etmeye denir.⁷⁴⁹ Hz. Peygamber'in hem yukarıdaki hem de Uhud ile ilgili başka ayetlerde; “...*Allah'a isyandan sakının ki şükretmiş olasınız.*”⁷⁵⁰ Allah'ın emri olan “takvayı” tavsiye etmesi, sınırlarının ve yasaklarının gözetilmesini sahabilerden istemektedir.⁷⁵¹ Zemahşerî, “*Allah'tan sakınmanın*” Resulullah ile birlikte kararlı bir şekilde durma, “*şükretmiş olmanın*” ise içtinap etmek koşuluyla Allah'ın lütuf, zafer olarak verdiği veya ihsanda bulunacağı başka nimetlere şükredileceğini zikretmektedir.⁷⁵² Hz. Peygamber'in, Allah'ın rızasına eriştirecek olan takvayı öğütlemesi, sahabilerin bu ilkeye uyduğunda ruhsal anlamda daha güçlü olabileceklerini göstermektedir.

⁷⁴³ Vâkîdî, *el-Megazi*, I/213; İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, II/34-45; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, I/315.

⁷⁴⁴ Mûsâ b. Ukbe, *Megazi*, II/285-286; Vâkîdî, *el-Megazi*, I/214; İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, II/35.

⁷⁴⁵ Âl-i İmrân 3/120.

⁷⁴⁶ Taberî, *Tefsiri't-Taberi: Câmiü'l-beyân an te'vili ayi'l-Kur'an*, V/721-723, VI/5.

⁷⁴⁷ Âl-i İmrân 3/125.

⁷⁴⁸ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukatil b. Süleymân*, I/299.

⁷⁴⁹ İsfahânî, *el-Müfredât*, 881; Süleyman Uludağ, “Takvâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/484.

⁷⁵⁰ Âl-i İmrân 3/123.

⁷⁵¹ Mûsâ b. Ukbe, *Megazi*, II/285-286.

⁷⁵² Zemahşerî, *el-Keşşaf*, I/621-622.

Müslümanların mânevî saiklerinden bir diğeri de “Allah’ın yardımının” geleceği ümidi içinde olmalarıdır. Hz. Peygamber, yukarıda temas edildiği üzere sabırlı ve takvalı olmaları halinde “Allah’ın yardımı” ilgili vaadinin gerçekleşeceğini Müslümanlara bildiriyordu. Nitekim ayette geçen: “...*Rabbiniz size nişanlı beş bin meleklerle yardım edecektir. Allah bunu, sırf size bir müjde olsun ve bununla kalpleriniz yatışsın diye yapmıştır. Zafer, yalnız güçlü ve hikmet sahibi Allah katından gelir.*”⁷⁵³ şeklindeki ifadeler bu hususa işaret etmektedir. Mukâtil b. Süleyman, Taberî ve Zemahşerî, meleklerin yardıma gelmesinin bir muştı olduğunu, kalplerin sükûnet bulması ise mücahitlerin umutlarının çoğalacağını ve kalplerini birbirine bağlayacağını, galibiyetin de sayı fazlalığıyla, askerî teçhizatların çokluğuyla değil Allah’ın inayetiyle elde edileceğini, dolayısıyla Allah’a tevekkül edilmesi halinde zafere ulaşılacağını aktarmaktadır.⁷⁵⁴ Sell, bu nasihatlerin Müslümanların cesaretini toplamasına ve müşriklere karşı ayakta kalmasına vesile olduğu düşüncesindedir.⁷⁵⁵ Margoliouth, Peygamber’in cesur dilinin sahabileri cesaretlendirdiğini vurgulamaktadır.⁷⁵⁶ Müslümanlar sayıca az olmasına rağmen, Allah’ın yardımının geleceği ümidi içinde olmaları, inançsal anlamda gazveye yoğun bir düzeyde odaklanmalarını sağlamıştır.

Müslümanların mânevî saikleri arasında “cihad” da bulunmaktadır. Cihad, kuvvet, çaba sarf etmek, meşakkat ve bir şeyi becerebilmek için bütün imkânları sonuna kadar kullanmaya denir.⁷⁵⁷ Cihad’ın farklı anlam boyutları vardır. Bu çerçevede Allah’ı razı edecek bir şekilde hayat sürmek için nefisle mücadele edecek bir çaba içinde olmak, İslâm’ı insanlara tebliğ etmek ve düşmanlara karşı “kıtâl/savaşmak” anlamına gelmektedir.⁷⁵⁸ Müşriklerin savaşmak için Medine’ye geldikleri haberini alan Müslümanlar, Hz. Peygamber ile nasıl bir gazve yapacaklarını dair istişarede bulundu. Sahabilerin çoğunluğu müşriklerle çarpışmayı istiyordu.⁷⁵⁹ Hz. Peygamber Cuma’dan sonra verdiği vaazda Müslümanlara Allah yolunda “cihad” etmeleri konusunda da öğütte bulundu.⁷⁶⁰ Hanefî fıkında “kıtâlin/savaşın”; gazve, cihad ve ribât şeklinde üç türü bulunmaktadır. Gazve, düşmana hücum ettikten sonra geri dönmektir. Cihad, kıtâlin

⁷⁵³ Âl-i İmrân 3/125-126.

⁷⁵⁴ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukatil b. Süleymân*, I/299; Taberî, *Tefsîrû’t-Taberî: Câmiü’l-beyân an te’vili ayi’l-Kur’an*, VI/38-39; Zemahşerî, *el-Keşşaf*, I/623.

⁷⁵⁵ Sell, *The Battles Of Badr And Of Uhud*, 51.

⁷⁵⁶ Margoliouth, *Mohammed And The Rise Of Islam*, 260.

⁷⁵⁷ İsfahânî, *el-Müfredât*, 208.

⁷⁵⁸ Ahmet Özel, “Cihad”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/527; Mehmet Çoban, *Cihad ve Âlim (Cihad Literatürü ve Bedreddin İbn Cemâa)* (Ankara: Fecr Yayınevi, 2022), 25-28.

⁷⁵⁹ Mûsâ b. Ukbe, *Megazi*, II/283-284; Vâkıdî, *el-Megazi*, I/210-212; İbn Sa’d, *Kitâbü’t-Tabakati’l-kebir*, II/34.

⁷⁶⁰ Mûsâ b. Ukbe, *Megazi*, II/284; Vâkıdî, *el-Megazi*, I/213; İbn Sa’d, *Kitâbü’t-Tabakati’l-kebir*, II/34-35.

bizatihi kendisidir. Ribât ise düşmanların saldırılarını önlemek için nöbet tutma anlamına gelmektedir.⁷⁶¹ Hz. Peygamber'in Uhud Gazvesi'nde cihadı ilk iki anlamında kullandığı ifade edilmektedir. Cihadın anlamlarından biri de kılıçla savaşmak olduğundan, Hz. Peygamber'de sahabileri cihada teşvik ettiği açıkça söylenilebilir. Kavak, cihadın Müslümanlar üzerinde farz olduğunu, sadece savunma anlamına gelmediğini, Allah'ın dininin hâkim olması için düşmanla savaşma anlamına geldiğini, bu anlamın fakihlerin ittifakı ile kabul edildiğini, modern dönemde Batının etkisiyle cihadın "i'lâ-yi kelimetullah" için yapılan savaş anlamında daralma meydana geldiğini izah etmektedir.⁷⁶² Çoban, ilk dönem cihad anlayışında fetih ve tebliğ anlayışı söz konusu iken yakın dönemde müdafaa ve özellikle nefisle mücadele şeklinde anlamlandırmaya çalışılmakta olduğunu ifade etmektedir.⁷⁶³ Hz. Peygamber'in gazveye katılmaları için sahabileri cihada teşvik etmesi ve müşriklere karşı cihad ile Allah'ın rızasına kavuşacaklarını vadetmesi, müslümanların ruhsal motivasyonunu arttırdığını kanıtlamaktadır.

Müslümanların mânevî saikleri arasında "şehadet" arzusundan dolayı "şehit" olmak ve "cennete" kavuşma amacı da yer almaktadır. Şehit, bir hadiseye tanık olmak, şahit olduğu olayı dile getirmek, bir mekânda hazır olmak gibi anlamlar gelmektedir. Allah yolunda cihad ederek ölen ve şehadet arzusuna erişen Müslümana da şehit denir.⁷⁶⁴ Hz. Peygamber, aşıktan gazve ile ilgili görüş bildirmelerini istediğinde, birçok sahabe şehadet arzusu içinde olduklarını, Allah yolunda öldürülerek şehit olmayı dilediklerini, cennete gitme isteği içinde olduklarını ve Rablerine kavuşmak için böyle bir anı Allah'tan istediklerini açık bir şekilde ifade etti.⁷⁶⁵ Ayrıca sahabilerden bazıları gazveden önce ailesiyle konuştuğunda, şehit olabilecekleri ihtimaline karşın ailelerine tavsiyede ve vasiyette bulunuyordu.⁷⁶⁶ Müslümanların tüm gazvelerde olduğu gibi Uhud'da da ölüme iştiaht duymasındaki en büyük arzusunun şehadete kavuşmak olduğu için mânevî anlamda en çok güdülendiği sebepler arasında şehit olma isteği bulunmaktadır.

Müslümanların mânevî saikleri arasında Hz. Peygamber'in sahabilerine yaptığı hususi hitapları da bulunmaktadır. Hz. Peygamber, Uhud meydanında ordu düzenini sağladıktan sonra gazveye başlamadan önce sahabileri mânevî açıdan güçlü kılmak ve

⁷⁶¹ Özgür Kavak, *İslâm Siyaset Düşüncesinin Fıkhi Temelleri* (İstanbul: Klasik Yayınları, 2023), 98.

⁷⁶² Özgür Kavak, "Fıkıh Literatüründe Cihad Hükümleri ve Modern Cihad Yorumları", *İç Tehdit ve Riskler Işığında İslâm Dünyasının Geleceği*, (2016), 222-223, 246-249.

⁷⁶³ Çoban, *Cihad ve Âlim*, 145-146.

⁷⁶⁴ İsfahânî, *el-Müfredât*, 465-468; Fahrettin Atar, "Şehid", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/428-429.

⁷⁶⁵ Mûsâ b. Ukbe, *Megazi*, II/283-284; İbn İshak, *Siretu İbn İshak*, 303; Vâkıdî, *el-Megazi*, I/210-213; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, III/7; İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, II/34.

⁷⁶⁶ Buhârî, *el-Câmi'u's-sahih*, "Cenâiz", 77 (No. 1351-1352); Müslim, *Sahihu Müslim*, "Cihâd ve's-Siyer", 145; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, XIII/295.

yürekliendirmek için bir konuşma yaptı. Konuşmasında; Allah'ın Kur'an'da emir buyurduklarına itaat etmeyi, haramlardan kaçınmayı, sabırlı ve gayretli kişilerin ihlasının, sevabının görüldüğünü, cihadda başarıya ulaşmak için sabırlı olmaları, Allah'a tevekkül ve dua etmeleri gerektiğini, Allah için yapılan bir iyiliğin karşılığının ya bu dünya da ya da ahirette verileceğine dair genel ilkeleri hatırlattı.⁷⁶⁷ Böylece Hz. Peygamber, Müslümanların ruhsal gücünü artıracak bir konuşma yapmış olduğu belirlenmiştir.

Müslümanların mânevî saikleri içinde “tekbir” de yer almaktadır. Tekbir, yüceltmek, alî olduğunu kabul etmek anlamlarına gelmektedir. Allah'ın her şeyden büyük ve yüce olduğunu belirtmek amacıyla “Allahüekber” sözünün söylenmesidir.⁷⁶⁸ Müslümanlar gündelik hayatta birçok alanda hem ibadet maksadıyla hem de çeşitli sebeplerden dolayı bu sözü kullanmaktadır. Ayrıca en önemli zikirlerden olduğu için özellikle düşman topraklarda bulunan, cihada giden, gazvelerde düşmanla karşı karşıya gelen askerlere mânevî bir destek olması ve başlangıcın Allah'ın ismiyle yapılması için tekbir getirmek müstehap olarak kabul edilmektedir.⁷⁶⁹ Uhud Gazvesi başladıktan sonra Ali b. Ebû Talib, müşriklerin sancaktarı Talha b. Ebû Talha ile mübareze etti ve sancaktarı öldürdü. Hz. Peygamber sevincinden tekbir getirdi. Ardından sahabiler de tekbir getirerek müşriklere şiddetli bir şekilde saldırmaya başladı.⁷⁷⁰ Müslümanların Uhud Gazvesi'ndeki mânevî saiklerinin tümüne baktığımızda hepsinin ortak noktası, zatı ve sıfatlarıyla yüce olan Allah'a dayandıklarını ve O'nun iradesine rıza göstererek mânevî açıdan güçlü bir istinatgâhlarının olduğu görülmektedir.

⁷⁶⁷ Vâkıdî, *el-Megazi*, I/221-223; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, I/316.

⁷⁶⁸ İsfahânî, *el-Müfredât*, 696-698; Necmettin Kızılkaya, “Fıkhi Bir Kavram Olarak Tekbîr”, *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 11 (2008), 347; Saffet Köse, “Tekbir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/341.

⁷⁶⁹ Kızılkaya, “Fıkhi Bir Kavram Olarak Tekbîr”, 362-363; Köse, “Tekbir”, 40/343.

⁷⁷⁰ Vâkıdî, *el-Megazi*, I/226; İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, II/38; Taberî, *Tarihü't-Taberi: Tarihü'r-Rusûl Ve'l-Müluk*, II/509-510.

İKİNCİ BÖLÜM

UHUD GAZVESİNİN GERÇEKLEŞME SAFHASI VE SONUÇLARI

1. Uhud Gazvesi'nin Gerçekleşme Safhası

1.1. Mekke Müşriklerinin Gazve Meydanına Ulaşma Süreci

Müşrikler askerî hazırlıklarını tamamladıktan sonra sancaktarları Talha b. Ebû Talha, Dârünnedve'de bulunan ve savaş zamanlarında çıkartılan sancağı aldı. Müşriklerden Uhud Gazvesi'ne katılan üç bin kişi, Zû Tuva'daki ordu karargahından⁷⁷¹ H 3. Yılın, Şevval ayının üçünde sancağın arkasına düşerek Medine'ye doğru yola çıktı.⁷⁷² Müşrikler, Mekke'den alışılmış olan; “Usfân, Kedîd, Ravza, Emec, Huleys, Kudeyd, Müşellel, Râbiğ, Cuhfe, Ebvâ, Bedir, Ravha, Zülhuleyfe” yolunu takip ederek Medine'ye doğru yol aldı.⁷⁷³ Normal şartlarda on ile on iki gün süren⁷⁷⁴ bu yolculuğu müşrikler, mütemadiyen devam eden bir yürüyüşün ardından yaklaşık on günlük bir zaman dilimi içinde Medine'nin güneyinden⁷⁷⁵ şehrin sınırlarına girerek orduyu konuşlandırdı.⁷⁷⁶

Ordu içinde kadınlarda bulunduğu için yol boyunca tepleriyle askerleri eğlendirerek gazveye teşvik ediyordu. Kadınlar, durdukları her menzilde Bedir'de öldürülenlere ağlayarak askerlere ölümleri anımsatıyordu.⁷⁷⁷ Müşrikler her su kaynağının başında mola veriyor, kervan için topladıkları develeri kesiyordu. Böylelikle askerî harekât boyunca güçlü kalmaya çalışıyor ve mallarıyla biriktirdikleri erzakları da tüketiyorlardı. Müşrik ordusu Ebvâ'da⁷⁷⁸ konakladı.⁷⁷⁹ Yukarıda Amr b. Sâlim el-Huzâ'î'nin ve onunla birlikte olan grubun müşrikleri gördüğüne temas edildi. Huzâalılar, Mekke'ye geri dönerken Râbiğ Vadisi'nde⁷⁸⁰ müşrik ordusuna rastladı. Ebû Süfyân, sabah olunca Huzâal grubun akşam Mekke'ye gittikleri istihbaratını aldı. Bu haberi

⁷⁷¹ Vâkıdî, *el-Megazi*, I/205.

⁷⁷² Vâkıdî, *el-Megazi*, I/203; İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, II/34; Taberî, *Tarihü't-Taberî: Tarihü'r-Rusûl Ve'l-Müluk*, II/508.

⁷⁷³ Ebû Halil, *Siyer Atlası*, 76; Sarıçam, *Hiz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, 123.

⁷⁷⁴ Hamidullah, *Hiz. Peygamber'in Savaşları*, 61; Şulul, *İlk Kaynaklara Göre Hiz. Peygamber Devri Kronolojisi*, 574; Apaydın, *Siyer Kronolojisi*, 528.

⁷⁷⁵ Hamidullah, *Hiz. Peygamber'in Savaşları*, 56; Sell, *The Battles Of Badr And Of Uhud*, 46.

⁷⁷⁶ Vâkıdî, *el-Megazi*, I/206.

⁷⁷⁷ İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, II/33; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, I/313.

⁷⁷⁸ Ebvâ: Mekke ile Medine arasında, el-Füru' bölgesinde bulunan, Mekke'ye giderken yolun sağında yer alan, Medine'ye 190 km mesafede olan ve bugünkü sınırlar içinde Râbiğ kasabasına bağlı bir köydür. Ayrıca Hiz. Peygamber'in annesinin kabrinin bulunduğu yerdir. bk. Semhûdî, *Vefai'l-vefa bi ahbari dari'l-Mustafa*, IV/108-109; Mustafa Fayda, “Ebvâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/378.

⁷⁷⁹ Vâkıdî, *el-Megazi*, I/206.

⁷⁸⁰ Râbiğ: el-Cuhfe'de bulunan bir vadidir. Râbiğ, Medine'ye birkaç gece uzaklıkta olan bir yerdir. Mekke'ye 186 km, Medine'ye 195 km uzaklıkta olan ve Kızıldeniz sahilinde bulunan bir yerleşim yeridir. bk. Semhûdî, *Vefai'l-vefa bi ahbari dari'l-Mustafa*, IV/283; Mustafa Sabri Küçükaşçı, “Râbiğ Seriyyesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/382.

duyan Ebû Süfyân, endişeli bir şekilde: “Allah’a yemin olsun ki! Huzâalılar, Muhammed’e giderek askerî harekâtımızı bildirmişlerdir. Muhammed’i yaklaştırmakta olan tehlikeye karşı ikaz ederek sayımızı ona haber vermişlerdir. Müslümanlar da korunmak için hisarlarına yerleşmişlerdir. Anlaşılan o ki, Müslümanları ele geçiremeyeceğiz.” dedi. Safvân b. Ümeyye araya girerek, Müslümanlar gazve alanına gelmedikleri takdirde, Evs ve Hazrec kabilesinin hurma ağaçlarını hedef alarak hepsini keseceklerini, öyle ki onları varlıksız hale getirerek hurma ağaçlarını bir daha yetiştiremeyeceklerini söyledi. Ayrıca Müslümanlar gazve meydanına çıkacak olursa müşriklerin asker sayısının ve silahlarının onlardan daha fazla olduğunu, atlarının bulunduğunu, onların atlarının bulunmadığını, intikam almak için savaşma isteklerinin bulunmasına karşın, Müslümanların intikam alma gibi bir arzularının olmadığını dile getirdi.⁷⁸¹ Ebû Süfyân, lider olarak her ne kadar bu konuda tedirgin olsa da müşriklerin birçoğunun Uhud Gazvesi’ne çıkmadan önce hem intikam alma hırsı hem de sayı fazlalığından dolayı büyük bir özgüven içinde olduklarını göstermektedir.

Müşrik ordusu Ebvâ’dan geçerken içlerinden bazı kimseler ilginç bir teklifte bulundu. Eşleriyle birlikte orduya katılarak yola koyulduklarını, ancak kadınlar konusunda kaygı duyduklarını, kadınların hem mahrem hem de zayıf olduklarını, bundan dolayı Hz. Muhammed’e gözdağı vermek için annesinin kabrini kazarak kemiklerini almaları gerektiğini, kadınlardan bir tanesi yakalandığında annesinin kemiklerinin gösterilmesi gerektiğini, şayet iddia edildiği gibi annesine sadık ise annesinin kemiklerine karşı yakaladığı kadınları fidye olarak geri vereceğini, eğer kadınlardan herhangi birini ele geçirmezse, annesine saygısı bulunuyorsa annesinin kemiklerini alma pahasına fidye-i necat olarak çok mal tediye edeceğini söyledi. Ebû Süfyân, bu öneriyi Kureys’in ileri gelenleriyle istişare etti. İleri gelenler bu konun hiç bahsedilmemesi gerektiğini, çünkü bunun gündeme gelmesi halinde Bekroğulları ve Huzâaoğulları kabilelerin de ölülerimizin kabirlerini kazarak kemiklerini çıkaracaklarını söyledi. Böylece müşrikler bu fikirden vazgeçti.⁷⁸² Margoliouth, Ebû Süfyân’ın karısının Hz. Muhammed’in annesinin cesedinin kabirden çıkartılarak rehin olarak tutulmasını teklif ettiğini, Kureysliler’in uygulanabilirliği konusunda şüpheli olan bu öneriyi, Müslümanların misilleme yapabileceği korkusuyla reddettiğini bildirmektedir.⁷⁸³ Müşrikler bu fikrileriyle insanî normlara dahi ihtimam da bulunmadıklarını göstermektedir.

⁷⁸¹ Vâkıdî, *el-Megazi*, I/205.

⁷⁸² Vâkıdî, *el-Megazi*, I/206.

⁷⁸³ Margoliouth, *Mohammed And The Rise Of Islam*, 291.

Mekkeliler, Ebvâ'dan ayrıldıktan sonra Medine'ye varmadan önce Eslemoğulları kabilesine ait arazilerden geçti. Eslemoğulları kabilesinden Evs b. Hacer Ebû Temîm, topraklarından geçen müşrikler hakkında elde ettiği bilgileri, kölesi Mes'ûd b. Hüneyde aracılığıyla Hz. Peygamber'e ulaştırdı.⁷⁸⁴ Mes'ûd b. Hüneyde, Kureyş ordusunun Müslümanlar üzerine gelmekte olduğunu, asker sayısını, teçhizatlarını, at ve silah sayılarını içeren istihbarat bilgisini Hz. Peygamber'e bildirdi.⁷⁸⁵ Hz. Peygamber'in çevre kabilelerle ile kurduğu iletişim sayesinde, Müslümanlara yönelik askerî faaliyetler hakkında istihbarî bilgilere zamanında ulaştığı tespit edilmektedir.

Müşrik ordusu uzun bir yolculuğun ardından Şevval ayının on ikisinde,⁷⁸⁶ Çarşamba günü Medine sınırları içine vardı.⁷⁸⁷ Muir, müşriklerin Medine'ye gelinceye kadar normal yolu takip ettiklerini, sonra sola doğru bir yol çizerek kuzeye döndüklerini, Uhud'un bitişiindeki verimli bir ovada karargahlarını kurduklarını, Müslümanların kendilerine saldırma endişesi taşıdıkları için Suriye yönünden gelen ana yolu takip etmekten korktukları kanaatindedir.⁷⁸⁸ Ordu Perşembe günü Zülhuleyfe'de⁷⁸⁹ sabahladıkları zaman Ebû Süfyân, Müslümanlara karşı tedbir amaçlı atlı birlikleri el-Vitâ⁷⁹⁰ denilen yerde konuşlandırdı. Bu sırada yukarıda da değinildiği üzere Müslümanlardan Enes ve Müvennis kardeşler, Perşembe gecesi el-Akîk Vadisi'nden⁷⁹¹ müşrikleri gizlice takip ederek ne yaptıklarını izledi. Gözetleme faaliyeti sonladıktan sonra gerekli istihbarat bilgisini ulaştırmak amacıyla Hz. Peygamber'in yanına vardılar. Enes ve Müvennis, müşriklerin Uhud Dağı'nın batısında bir yer olan⁷⁹² Urayz'da⁷⁹³

⁷⁸⁴ Evs b. Hacer kölesini el-Arc bölgesinden gönderdi. el-Arc: Medine'nin güneybatısında, Medine'ye yaklaşık 125 km (78 mil) mesafede bulunan, içinde birçok ülkeye kadar uzanan ve el-Likâm adı verilen bir dağın bulunduğu büyük bir köydür. bk. Semhûdî, *Vefâü'l-vefa bi ahbari dari'l-Mustafa*, IV/381-382; Ebû Halil, *Siyer Atlası*, 76.

⁷⁸⁵ İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, V/215-216.

⁷⁸⁶ Vâkıdî, *el-Megazi*, I/206.

⁷⁸⁷ Taberî, *Tarihü't-Taberi: Tarihü'r-Rusül Ve'l-Müluk*, II/502.

⁷⁸⁸ Muir, *The Life of Mahomet*, III/156-157.

⁷⁸⁹ Zülhuleyfe: Medine'den Mekke'ye giderken yolun ilk aşamasında bulunan, Medine'nin güneybatısında, Akîk Vadisi'nin batısında ve Medine'ye yaklaşık on km (6 mil) mesafede yer almaktadır. Zülhuleyfe, su pınarları bakımından çok zengin bir yer olması hasebiyle, Hz. Ali'nin adıyla meşhur olmuş “Âbâr-ı Ali/Ebyâr-ı Ali” adında bir kuyu da bulunduğundan bu isimle de anılmaktadır. bk. Semhûdî, *Vefâü'l-vefa bi ahbari dari'l-Mustafa*, IV/244-247; Mustafa Sabri Küçükşacı, “Zülhuleyfe”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/561.

⁷⁹⁰ Vitâ: Vâkıdî'ye göre “el-Vitâ” Uhud'da bir yerdir. Ayrıca bu isim bazı güncel kaynaklarda Türkçe transkripsiyonu yanlış yazıldığında “Eluta” şeklinde yazılmaktadır. bk. Vâkıdî, *el-Megazi*, I/207.

⁷⁹¹ Akîk Vadisi: Hz. Peygamber'in “mübarek” dediği bir vadi. Hurmaları ve panayırlarıyla meşhur, Medine'den Mekke'ye giderken yoldaki ilk konaklama yeri olan, oradan da Zülhuleyfe'ye gidilen Medine'nin güneybatısında bulunan vadiye denir. Medine'ye 3 km (2 mil) uzaklıktadır. bk. Semhûdî, *Vefâü'l-vefa bi ahbari dari'l-Mustafa*, IV/7-13; İdris Bostan, “Akîk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/263.

⁷⁹² Hamidullah, *Hz. Peygamber'in Savaşları*, 146-147.

⁷⁹³ Urayz: Arz kelimesinden türeyen musağğar bir isimdir. Medine'de bulunan bir vadinin ismidir. Urayz Vadisi, Medine'nin Kuzey bölgesinde yer alan ve Kanat Vadisi'ne yakın bir mesafede bulunmaktadır. Bazı güncel kaynaklarda bu isim “Ureyd, Ukayk” şeklinde ve Türkçe transkripsiyonu yanlış yazıldığı

ordusunu konuşlandırarak dinlendiklerini, develeri ve atları ekinlerin içine bıraktıklarını, hayvanların ekinleri yok ettiklerine dair bilgiyi Hz. Peygamber’e bildirdi.⁷⁹⁴ Gözcü olarak gönderilen sahabilerin vazifelerini sorunsuz bir şekilde icra etmeleri ve müşriklerin yaptıklarını tüm detaylarıyla Hz. Peygamber’e raporlamaları, istihbarat konusunda ne kadar mahir olduklarını göstermektedir.

Vâkıdî, aşağıda değinileceği üzere müşriklerin ordularını el-Arz’da, İbn Sa’d ise Urayz’da konuşturduğunu dile getirmektedir.⁷⁹⁵ Erkoçoğlu, bu iki mahallin adları farklı bir şekilde kaynaklarda geçtiğini, bu iki ismin ya tek bir mekana veyahut İbn Sa’d’ın zikrettiği yerin el-Arz’da ki⁷⁹⁶ daha küçük bir mevkiye işaret edildiğini ve bundan dolayı da Urayz ismini tercih ettiğini ifade etmektedir.⁷⁹⁷ Yukarıda bu mekanlar ile ilgili dipnotta verdiğimiz tarihî verileri incelediğimizde iki yerinde aynı bölgede olduğunu, fakat ikinci yerin daha özel bir mıntıkayı belirttiği için “Urayz” ismini kullanmayı tercih ettik.

Müşrikler Urayz’da Medinelilerin tarım arazilerinin bulunduğu yerde konakladı. Müslümanlar o vakit Urayz’da ki topraklarda çift sürmek ve ekin ekmek ile meşguldü. Urayz’ın alanı ise Uhud’da yer alan el-Vitâ’dan el-Cürf’e⁷⁹⁸ ve el-Arsa’ya bugünkü Arsatü’l-Bakl denilen yere kadardı.⁷⁹⁹ Bu topraklar Selimeoğullarına, Hâriseoğullarına, Zaferoğullarına ve Abdüleşheloğullarına aitti. Semhûdî, müşriklerin Rûme Kuyusunun⁸⁰⁰ bulunduğu yerde karargâh kurduklarını, konuşlandıkları mekânın ise Selimeoğulları’nın ve Hâriseoğulları’nın evlerinin bulunduğu yere yakın olduğunu aktarmaktadır.⁸⁰¹ O günlerde el-Cürf su kuyuları bol olan bir yerd. Kuyulardan sular kovalar ile çekilir ve develer ile taşınırdı. Öyle ki deveciler/sarbanlar daha oturdukları meclisten ayrılmadan

görülmemektedir. bk. Semhûdî, *Vefâü’l-vefa bi ahbari dari’l-Mustafa*, IV/384; Erkoçoğlu, “Tarih-Mekan İlişkisi: Uhud Savaşı’nın Mekanı Üzerine Bazı Mülâhazalar”, 327.

⁷⁹⁴ Vâkıdî, *el-Megazi*, I/206-207; İbn Sa’d, *Kitâbü’t-Tabakati’l-kebir*, II/34, IV/262-263.

⁷⁹⁵ Vâkıdî, *el-Megazi*, I/207; İbn Sa’d, *Kitâbü’t-Tabakati’l-kebir*, II/34.

⁷⁹⁶ Semhûdî, *Vefâü’l-vefa bi ahbari dari’l-Mustafa*, IV/384.

⁷⁹⁷ Erkoçoğlu, “Tarih-Mekan İlişkisi: Uhud Savaşı’nın Mekanı Üzerine Bazı Mülâhazalar”, 327-328.

⁷⁹⁸ el-Cürf: Medine’ye Şam yönünden (kuzeyinden) yaklaşık olarak beş km (3 mil) mesafede yer alan ve Medinelilere ait arazilerin bulunduğu bir yerdir. Ayrıca Arsatü’l- Kübrâ’da bulunan Rûme Kuyusu, el-Cürf ile birleşerek geniş bir yer haline geldiği aktarılmaktadır. Hz. Peygamber’in bu yerde ez-Zeyn adında ekip biçtiği bir arazide bulunuyordu. bk. Semhûdî, *Vefâü’l-vefa bi ahbari dari’l-Mustafa*, IV/207-208.

⁷⁹⁹ el-Arsa: Bu bölge içerisinde herhangi bir yapı bulunmayan ve çocukların oyun oynaya bildikleri düz alana denir. el- Arsa ve Arsatü’l-Bakl, Akîk Vadisi yatağı içinde bulunmaktadır. Ayrıca Akîk Vadisi kebir/kübrâ ve suğrâ diye iki kısma ayrılmaktadır. Arsatü’l-Kebîr’in Arsatü’l-Bakl olduğu söylenmektedir. bk. Semhûdî, *Vefâü’l-vefa bi ahbari dari’l-Mustafa*, IV/31-32, 382.

⁸⁰⁰ Rûme Kuyusu: Cahiliye döneminden kalan bu kuyu, Medine’nin güneybatısında el-Cürf ile Zeğabe arasında yer alan, Akîk Vadisi’nin aşağı tarafında sel sularının birleştiği yerde, Medine’ye yaklaşık 5 km mesafede bulunan ve sahabe Yahudi olan birisinden Hz. Osman’ın satın aldığı kuyuya denir. bk. Semhûdî, *Vefâü’l-vefa bi ahbari dari’l-Mustafa*, I/63-64, III/374-379; Ebû Halil, *Siyer Atlası*, 121; Mustafa Sabri Küçükbaşcı, “Rûme Kuyusu”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/231.

⁸⁰¹ Semhûdî, *Vefâü’l-vefa bi ahbari dari’l-Mustafa*, I/63-64.

su taşıyan develer ancak bir saatte geri dönüyordu.⁸⁰² Bu yerde ziraatla meşgul olan çiftçiler, Perşembe günü tarım aletlerini Medine'ye getiriyordu. Arazilerdeki ekinler de çok güzel bir şekilde sulanmıştı. Ayrıca Üseyd b. Hudayr'a ait yirmi deve de arpaları sulamak için Urayz'da bulunuyordu. Müşrikler Medinelilerin tarım arazilerine girdi.⁸⁰³ Müslümanlar da develeri, işçileri ve tarım alet-edevatları konusunda kaygılanıyordu. Müşrikler, hayvanlarını bu ekin arazileri içinde Perşembe günü akşama kadar götü. Öte yandan akşamleyin bu arazilerden topladıkları taze, yeşil bitikleri de develerine ve atlarına yedirdi. Müşrikler, Cuma günü yine hayvanlarını sabahdan öğleye kadar bu arazilere saldı. Bu topraklarda yeşil bitki kalmayınca Urayz'dan ayrıldı.⁸⁰⁴ Watt, müşriklerin başak bağlayan tarlalara hayvanlarını bilerek bıraktıklarını, böylece Medinelileri gazveye katılmak için kışkırttıkları düşüncesindedir.⁸⁰⁵ Hamidullah, müşriklerin eski kervan yolu olan, Medine'nin güney tarafındaki güzergâhı takip ederek Zülhuleyfe'ye, oradan da Akîk Vadisi yatağına girdiklerini, yaklaşık on iki günlük süren bir yolculuğun ardından Zeğabe'de⁸⁰⁶ orduyu konuşlandırdıklarını aktarır. Çünkü bu alanda susuzluklarını gidermek için hem bir kuyunun bulunduğunu hem de hayvanlarını besleyecek kadar ot ve tarım arazilerinin bulunduğunu, ayrıca arazinin de hayvanlarının yürümesini kolaylaştıran bir yapıya sahip olduğunu belirtmektedir.⁸⁰⁷ Sell, Müslümanların gazveye çıkmalarını umdukları için müşrikler üç gün boyunca Medine'deki karargahlarında beklemek zorunda kaldıklarını değerlendirmektedir.⁸⁰⁸ Kaynaklarımız müşriklerin Uhud'a giderken takip ettikleri güzergahları ve konakladıkları yerleri zikrederken müellifler arasında farklı nüanslar olsa da izledikleri yolun genel hatlarıyla aynı bölgede olduğu anlaşılmaktadır.

Müşrikler, ordunun konaklama sorununu ve hayvanlarının yeme-içme sıkıntılarını giderdikten sonra rahatladı. Ancak yukarıda değinildiği üzere Hz. Peygamber, Hubâb b. Münzir'i müşrikleri gözetlemesi ve istihbarat toplaması için gizlice müşriklere gönderdi. Hubâb b. Münzir geri döndüğünde müşriklerle ilgili tüm detayları Hz. Peygamber'e bildirdi. Hz. Peygamber'de ona: "...Allah bize yeter, O ne güzel vekildir! Ey Allah'ım! Senin verdiğin kuvvetle seyrüsefere çıkıyorum ve düşmana saldırı düzenliyorum."

⁸⁰² Daha sonra el-Cüf'î'e Muâviye b. Ebû Süfyan döneminde el-Ğabe çeşmeleri kazınarak bu bölgeye su götürüldü. bk. Vâkıdî, *el-Megazi*, I/207.

⁸⁰³ Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, I/313.

⁸⁰⁴ Vâkıdî, *el-Megazi*, I/207; Taberî, *Tarihü't-Taberi: Tarihü'r-Rusül Ve'l-Müluk*, II/502.

⁸⁰⁵ Watt, *Hz. Muhammed Medine'de*, 43.

⁸⁰⁶ Zeğabe: Akîk Vadisi'nin sonunda Hz. Hamza'nın kabrinin bulunduğu yerin batısında suların birleşip toplandığı yere denir. bk. Semhûdî, *Vefâü'l-vefa bi ahbari dari'l-Mustafa*, IV/308-309.

⁸⁰⁷ Hamidullah, *Hz. Peygamber'in Savaşları*, 60-61.

⁸⁰⁸ Sell, *The Battles Of Badr And Of Uhud*, 47.

dedi.⁸⁰⁹ Hz. Peygamber'e gelen bilgiler bununla da sınırlı değildi. Gönüllü bir şekilde müşrikler ile ilgili istihbarat bilgisini Hz. Peygamber'e bildirenler de vardı. Seleme b. Selâme b. Vakş, Cuma günü yola çıktı. İbn Sa'd, müşrikler bir gece ansızın Müslümanların baskın düzenlemelerinden çekindiklerinden dolayı gece sabah kadar ordu karargahının etrafında devriye atmaları için İkrime b. Ebû Cehil komutasındaki bir grup askeri görevlendirdiğini zikretmektedir.⁸¹⁰ Bu sırada Seleme b. Selâme, el-Arz denilen yere vardığında müşriklerin on attan oluşan atlı kuvvetlerini gördü. İzlendiklerini fark eden müşrikler, Seleme b. Selâme'yi takip etmeye başladı. Harre⁸¹¹ denilen yerdeki bir tepe üzerinde durdu. Seleme b. Selâme, müşrikleri takip etmeyi sonlandıran kadar bazan ok bazen de taş fırlatıyordu. Müşrikleri gözetlemekten vazgeçtikten hemen sonra el-Arz'ın aşağısında bulunan çiftliğine vardı. Çiftliğin kuytu bir köşesinde gömdüğü kılıcı ve zırhı çıkardı. Kendi kabilesi olan Abdüleşheloğullarına varıncaya kadar koştu. Müşriklerin yaptıklarını birer birer kabilesine bildirdi.⁸¹² Hz. Peygamber, müşrikler Medine'ye vardıktan sonra onları anlık takip ederek strateji geliştirmek için istihbarat bilgisini güncel tuttuğu tespit edilmektedir.

Urayz Vadisi'nden ayrılan müşrikler, Medine'yi arkalarına alarak Uhud meydanına doğru yöneldi. Müşrikler, Uhud'a Cumartesi günü vardı⁸¹³ ve orduyu Ayneyn'e konuşlandırdı. Müslümanlar henüz, Uhud'a varmamışlardı.⁸¹⁴ Mûsâ b. Ukbe, müşrikler Cemmâveyn'den⁸¹⁵ vadiye indiklerini ve orduyu es-Sebha'ya⁸¹⁶ yerleştirdiklerini söylemektedir.⁸¹⁷ İbn İshak ve İbn Hişâm, müşrikler Medine'nin karşısında, Kanât Vadisi'nin yanı başında bulunan, es-Sebha denilen yerdeki Ayneyn'e

⁸⁰⁹ Vâkıdî, *el-Megazi*, I/207-208; İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, II/34.

⁸¹⁰ İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, II/36-37.

⁸¹¹ Harre: Arabistan'ın orta ve batı bölgesinden Havran'ın doğusuna kadar uzanan, birçok alanda bazalttan oluşan volkanik arazilere denir. Harre arazilerinin en meşhurları Medine'nin çevresinde bulunmaktadır. Bu yer ise muhtemelen Harretü'l-Vebre'dir. Çünkü Akik Vadisi üzerinde Vebere Harresi bulunmakta ve yaklaşık 5 km (3 mil) mesafededir. Ayrıca yukarıda da değinildiği üzere müşriklerin Medine'ye geldikleri güzergâh da bu yerlerdir. Semhûdî, *Vefâü'l-vefa bi ahbari dari'l-Mustafa*, IV/228-236; Mustafa Sabri Küçükaşcı, "Harre", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/244; Ebû Halil, *Siyer Atlası*, 77.

⁸¹² Vâkıdî, *el-Megazi*, I/208.

⁸¹³ İbn İshak, *Siretu İbn İshak*, 303.

⁸¹⁴ Vâkıdî, *el-Megazi*, I/220.

⁸¹⁵ Cemmâvât: Cemmâ kelimesinin çoğuludur. Üç adet Cemmâ Dağı bulunmaktadır. Bu ise, Medine'ye yaklaşık 5 km (3 mil) uzaklıkta bulunan, el-Akik'ten Cüruf'a giderken, Akik'in yan tarafında bulunan küçük dağa denir. bk. Mûsâ b. Ukbe, *Megazi*, II/279; Semhûdî, *Vefâü'l-vefa bi ahbari dari'l-Mustafa*, IV/211.

⁸¹⁶ es-Sebha adındaki yeri Medine ile ilgili eserleri incelediğimiz de böyle bir yere rastlamadık. Fakat bir dipnotta, Medine'de bir mevki olduğu, bu yerinde Hendek mahalli ile Medine'ye bitişik olan dağdaki yarık/kırıgın bulunduğu yer olarak ifade edilmektedir. bk. Mûsâ b. Ukbe, *Megazi*, II/288. Erkoçoğlu, coğrafya eserlerini incelememiz neticesinde es-Sebha olarak ifade edilen mevkiyi bulamadıklarını, yalnız buranın kır ve çorak bir arazi olarak ifade edebileceğini izah etmektedir. bk. Erkoçoğlu, "Tarih-Mekan İlişkisi: Uhud Savaşı'nın Mekanı Üzerine Bazı Mülâhazalar", 332.

⁸¹⁷ Mûsâ b. Ukbe, *Megazi*, II/279, 288.

orduyu konuşlandırdıklarını zikretmektedir.⁸¹⁸ Taberî ve Semhûdî, müşrik ordusunun Kanât Vadisi'nin kenarında bulunan Ayneyn Tepesi'nin yanında konuşlandığını, müşrikler, atlarını ve develerini de Kanât Vadisi'nde ki es-Samğa'da⁸¹⁹ yer alan tarım arazilerinde otlatıldığını bildirmektedir.⁸²⁰ Hamidullah, müşrik ordusunun konakladıkları Zeğabe'den Uhud'a geçtikleri şeklinde anlatmaktadır.⁸²¹ Bu durumda müşriklerin belli bir süre içinde, belirli bölgelerde karargahlarını kurarak, ordunun maddî ihtiyaçlarını da giderecek bir yol takip ettikleri ve Uhud'daki Ayneyn'in yanındaki çorak bir araziye ordularını konuşlandırdıkları değerlendirilmektedir.

1.2. Müslümanların Gazve Meydanına Ulaşma Süreci

Müşrikler Uhud'daki yerlerini alınca, Müslümanlar da gerekli istişareleri yaptıktan ve askerî tedarikleri gördükten sonra Medine'den gazve alanına çıkmak için hazır hale geldi. Hz. Peygamber, Cuma günü ikindi vaktinde Müslümanlara namaz kıldırdıktan sonra hazırlanmak için evine girdi. Hz. Ebû Bekr ve Hz. Ömer'de peşi sıra onunla eve girdi. Sarığını bağlayıp elbisesini giymesine yardım etti.⁸²² Hz. Peygamber'in hazırlığı bitince âdet edildiği üzere bir gazveye veya bir sefere çıktığında Medine'de kendi yerine vekil tayin ederdi.⁸²³ Müslümanlar Uhud Gazvesi'ne çıkarken Hz. Peygamber, Kureyş kabilesinin Âmir b. Lüeyoğulları boyundan ve âmâ bir sahabe olan İbn Ümmü Mektûm'u Medine'de namaz kıldırması için vekil tayin etti.⁸²⁴ Bu sahabe, insanlara namaz kıldırıldığı gibi müezzinlikte yapıyordu.⁸²⁵ Hz. Peygamber'in engelli olan sahabilerin engellerine rağmen sosyal hayat içinde belli vazifeler tevdi etmesi, insana yaratılışlarına uygun davranarak değer verdiğini göstermektedir.

Yine Hz. Peygamber, ailesini emanet edebileceği ve onların işlerini yürütebileceği birini de vekil tayin ederdi.⁸²⁶ Hz. Peygamber, düşmana karşı Medine dışında gazveye çıktığı zaman, hanımlarını ve diğer kadınları Medine'nin en sağlam âtâmlarından olan Hassân b. Sâbit'in âtâmına bırakırdı.⁸²⁷ Sahabiler, Uhud günü müşriklere karşı gazveye

⁸¹⁸ İbn İshak, *Siretu İbn İshak*, 303; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, III/6; Taberî, *Tarihü't-Taberi: Tarihü'r-Rusûl Ve'l-Müluk*, II/502; Semhûdî, *Vefâu'l-vefa bi ahbari dari'l-Mustafa*, I/478.

⁸¹⁹ es-Samğa: Kanât Vadisi'nde yer alan ve Uhud'a yakın bir yere denir. bk. Semhûdî, *Vefâu'l-vefa bi ahbari dari'l-Mustafa*, IV/360.

⁸²⁰ Taberî, *Tarihü't-Taberi: Tarihü'r-Rusûl Ve'l-Müluk*, II/507; Semhûdî, *Vefâu'l-vefa bi ahbari dari'l-Mustafa*, IV/360.

⁸²¹ Hamidullah, *Hz. Peygamber'in Savaşları*, 67.

⁸²² Vâkîdî, *el-Megazi*, I/213-214; İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, II/35.

⁸²³ Kettânî, *et-Terâtîbü'l-idâriyye*, I/261-262; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, II/835.

⁸²⁴ Vâkîdî, *el-Megazi*, I/199; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, III/8; İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, II/35, IV/195; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, I/338; Semhûdî, *Vefâu'l-vefa bi ahbari dari'l-Mustafa*, I/480.

⁸²⁵ İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, IV/191-195.

⁸²⁶ Kettânî, *et-Terâtîbü'l-idâriyye*, I/262-263; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, II/835.

⁸²⁷ İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, X/41; Ya'kubî, *Tarihü'l-Ya'kubî*, II/48-49.

çıkıldığı zaman Hassân b. Sâbit gazveye katılmadı. Ancak Hz. Peygamber, eşlerine bakmak ve onları muhafaza etmek için Hassân b. Sâbit'i vekil olarak tayin etti. Hz. Peygamber'in hanımları Hassân b. Sâbit'in yanındayken, Yahudilerden biri konuşulanları dinlemek ve haber almak amacıyla gizlice Fâri' adlı âtâma tırmanmaya çalıştı. Bundan haberdar olan Safiyye bnt. Abdülmuttalib, Hassân b. Sâbit'den Yahudi'yi öldürmesini isteyince, Hassân çekindiğinden dolayı karşılık veremedi. Bunun üzerine Safiyye, eline demir bir çubuk alarak aşağı indi. Yahudi'ye bir hile yaparak yavaş yavaş kapıyı açtı. Sonra Yahudi'ye yaklaştı, elindeki demir çubukla vurdu ve onu öldürdü.⁸²⁸ Her ne kadar bu vakıa Uhud Gazvesi sırasında yaşandığı tarihçiler tarafından nakledilse de aynı hâdisе Hendek Gazvesi'nde de aktarılmaktadır. Vâkıdî, Uhud'da anlatmasına rağmen bu olayın Hendek Gazvesi'nde vuku bulmasının daha doğru olduğunu zikretmektedir.⁸²⁹ İbn Hişâm, bu vakıayı Hendek'te,⁸³⁰ İbn Sa'd, Uhud'da,⁸³¹ Belâzürî ise hem Uhud'da yukarıda zikredildiği şekliyle hem de Hendek'te Safiyye bnt. Abdülmuttalib'ten bahsetmeden Hassân b. Sâbit'in kadınlarla birlikte bir kalede kaldığını, içlerinden bir kadının kaleye girmeye çalışan Yahudi'yi öldürmesini istediğini, ancak Hassân'ın bu adam için kendisini tehlikeye atamayacağı şeklinde aktarmaktadır.⁸³² Azimli, tarihçilerin Hendek Gazvesi'nde gerçekleşen bir hadiseyi karıştırarak Uhud'da yaşanmış gibi aktardıklarını ifade etmektedir.⁸³³ Hz. Peygamber'in şehir dışına çıktığında eşlerini âtâmlara bırakması ve onları korumak için birini vekil tayin etmesinden dolayı bu olay müellifler tarafından karıştırıldığı düşünülmektedir.

Müslümanlar Uhud'a doğru gitmek üzereyken, Neccâroğulları kabilesinden Mâlik b. Amr vefat etti. Hz. Peygamber, Mâlik b. Amr'ın cenazesinin namazgâhda olduğunu gördü. Üzerinde askerî teçhizatları bulunan Hz. Peygamber,⁸³⁴ gazve için bekleyen Müslümanlara cenaze namazını kıldırdı.⁸³⁵ Atını istedi, yayını omuzuna attı ve mızrağı da eline aldı. Atına bindi ve Uhud'a doğru yola koyuldu.⁸³⁶ Sa'd b. Ubâde ve Sa'd b. Mu'âz, Hz. Peygamber'in önünde hızlı bir şekilde yürümeye başladı. Orduda bulunan diğer insanlar ise sağında ve solunda bulunacak şekilde yola çıktı.⁸³⁷ Hz. Peygamber'in

⁸²⁸ Vâkıdî, *el-Megazi*, I/288; İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, X/41; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, I/324; Ya'kubî, *Tarihü'l-Ya'kubî*, II/49.

⁸²⁹ Vâkıdî, *el-Megazi*, II/462-463.

⁸³⁰ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, III/214-215.

⁸³¹ İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, X/41.

⁸³² Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, I/324, 347.

⁸³³ Azimli, "Uhut Savaşı Etrafında Bazı Mülâhazalar", 18.

⁸³⁴ Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed İbn Abdülber, *el-İstî'âb fî ma'rifeti'l-ashâb*, thk. Adil Mürşid (Ürdün-Amman: Darü'l-A'lam, 2002), 657.

⁸³⁵ İbn İshak, *Sîretü İbn İshak*, 303; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, III/7-8; Taberî, *Tarihü't-Taberî: Tarihü'r-Rusûl Ve'l-Müluk*, II/503.

⁸³⁶ Mûsâ b. Ukbe, *Megazi*, II/284-285.

⁸³⁷ Vâkıdî, *el-Megazi*, I/214-215; İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, II/35-36.

bu davranışı sahabilerine karşı olan son görevini yerine getirdiğini ve onlara olan vefasını göstermektedir.

Müslümanlar, Uhud'a doğru giderken yolda Cuâl b. Sürâka ed-Damrî,⁸³⁸ Hz. Peygamber'e kaygılandığını dile getirdi. Arkadaşları tarafından kendisine yarın öldürüleceğinin söylendiğini ifade etti. O sırada kederli bir şekilde nefes alıp veriyordu. Hz. Peygamber, Cuâl b. Sürâka'nın endişeli halini görünce elini göğsüne koydu ve "Zamanın tümü yarın değil mi?" diyerek sahabiye teskin etti.⁸³⁹ Sahabilerin mükedder halleri müşrikler ile karşılaştıklarında ne olacağı ile ilgili insanî bir hali gösterdiği gibi Hz. Peygamber'in de bir komutan olarak sahabileri ile ilgilendiğini ve psikolojik olarak rahatlatıldığını göstermektedir.

Hz. Peygamber orduyla birlikte önce el-Bedâi' yoluna⁸⁴⁰ girdikten sonra el-Hisy sokağından geçti.⁸⁴¹ Ardından yukarıda da değinildiği üzere Müslümanlar, Seniyyetülvedâ tepesini aşarak⁸⁴² Medine ile Uhud Dağı arasında, doğu yolu üzerinde Harre mevkiinde bir yer olan Şeyhayn'de konakladı.⁸⁴³ Ordu geceyi burada geçirdi.⁸⁴⁴ Hz. Peygamber, Neccâr oğulları kabilesinin yanında geceledi. Müşriklerin olası saldırılarına karşı Müslümanların gece güvenliği Muhammed b. Mesleme ve arkadaşları tarafından sağlandı.⁸⁴⁵ Sahabiler, Hz. Peygamber ile birlikte Şeyhayn'de bulunan mescitte⁸⁴⁶ yatsı namaz kıldı.⁸⁴⁷ Münafıklar da yukarıda temas edildiği üzere bu mevkide ordudan⁸⁴⁸ ayrıldı ve ayrıca çocuklarda bu bölgede ordu içinden çıkarıldı.⁸⁴⁹ Müşrikler, Hz. Peygamber'in seher vaktinde yürüdüğünü ve Şeyhayn'den aşağıya doğru indiğini gördü. Müşrikler de İkrime b. Ebû Cehil komutasındaki askerî birlikleri teyakkuz halindeydi ve öyle ki atlarının sesleri dinmeden sabaha kadar kişnedi. İkrime b. Ebû Cehil, Harre mevkiine kadar yaklaştı. Muhammed b. Mesleme ve arkadaşlarından çekindikleri için daha fazla yukarıya çıkmaya yanaşmadı.⁸⁵⁰ Seher vaktinde Şeyhayn'den ayrılan Hz. Peygamber ve

⁸³⁸ Cuâl b. Sürâka, sâlih bir adam, şekli bozulmuş ve çirkin bir sahabiydi. İbn Abdülber, *el-İstî'âb*, 132.

⁸³⁹ Vâkîdî, *el-Megazi*, I/214-215; İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, IV/231.

⁸⁴⁰ Mescid-i Nebevi'nin Kuzeybatısında bulunan bir yoldur. Vâkîdî'nin Megazi adlı eserinde el-Bedâi' nin Has'em mevkiinde bir yer olduğu dile getirilmektedir. Ancak bu yerinde tam olarak neresi olduğu kaynaklarımızda geçmemekle birlikte, muhtemelen bu yol üzerinde bir yerdir. bk. Vâkîdî, *el-Megazi*, I/215; Ebû Halil, *Siyer Atlası*, 121.

⁸⁴¹ Mûsâ b. Ukbe, *Megazi*, II/286.

⁸⁴² İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, II/45.

⁸⁴³ Hüseyin Münis, *Atlasü târihi'l-İslâm* (Kahire: ez-Zehrâ li'l-İ'lami'l-Arabî, 1987), 66, 68.

⁸⁴⁴ Vâkîdî, *el-Megazi*, I/215; Taberî, *Tarihü't-Taberi: Tarihü'r-Rusûl Ve'l-Müluk*, II/505; Semhûdî, *Vefâü'l-vefa bi ahbari dari'l-Mustafa*, IV/350.

⁸⁴⁵ Vâkîdî, *el-Megazi*, I/217; İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, II/36.

⁸⁴⁶ Bu mescit eş-Şeyhayn Mescidi olarak bilindiği gibi el-Bedâi' Mescidi olarak da adlandırılmaktadır.

⁸⁴⁷ Semhûdî, *Vefâü'l-vefa bi ahbari dari'l-Mustafa*, III/230-231.

⁸⁴⁸ Urve b. Zübeyr b. Avvâm, *Megazi Resulillah*, 169; Mûsâ b. Ukbe, *Megazi*, II/286; İbn İshak, *Siretu İbn İshak*, 304; Vâkîdî, *el-Megazi*, I/219.

⁸⁴⁹ Vâkîdî, *el-Megazi*, I/216; Taberî, *Tarihü't-Taberi: Tarihü'r-Rusûl Ve'l-Müluk*, II/505.

⁸⁵⁰ Vâkîdî, *el-Megazi*, I/217.

ordusu,⁸⁵¹ Ebû Hasme el-Hârisî'nin kılavuzluğunda, Cumartesi sabahı Doğu Harresi bölgesinde yer alan Vâkım Harresi'nden⁸⁵² Uhud'a gitti.⁸⁵³ Hz. Peygamber ve ashabı, yabancı olmadığı bir yerleşim yerinde bile varacağı menzile ulaşmak için müşriklerden emin olan bir yolu kılavuz eşliğinde tercih etmesi, tebaasını tehlikeye atmadığını göstermektedir.

Hz. Peygamber, atına binerek Hâriseoğulları'nın yerleşim yerine⁸⁵⁴ doğru yola çıktı. Ardından onlara ait mülkten geçti ve Mirba' b. Kayzî'nin⁸⁵⁵ hurma bahçesine vardı.⁸⁵⁶ Erkoçoğlu, Müslümanların ordusunun Uhud'a hızlı bir şekilde gitmek için hurma bahçelerinden geçtiğini, Hâriseoğulları mahallesinde hem hurma bahçeleri hem de bahçe duvarları ile kaplı olduğundan dolayı, bir kılavuz eşliğinde gitme zorunda kaldığını ifade etmektedir.⁸⁵⁷ Ordu hurma bahçesinden geçerken askerlerin sesini işiten Mirba' b. Kayzî, yerinden kalkarak eline bir avuç toprak aldı ve Müslümanların üzerine savurmaya başladı. Toprak savururken de: "Ey Muhammed! Söylediğin gibi Allah'ın Resulü isen hurma bahçeme girme." dedi.⁸⁵⁸ İbn İshak ve İbn Hişam, Mirba' b. Kayzî'nin eline bir avuç toprak alarak, "Ey Muhammed, Allah'a yemin olsun ki! Eğer bu toprağı sende başkasına isabet ettirmeyeceğimi bilseydim, onu senin yüzüne atardım." dediğini, bu söz üzerine sahabilerin onu öldürmeye yeltendiğini, Hz. Peygamber'in de: "Onu öldürmeyiniz. Çünkü o, âmâ bir adamdır hem kalbi hem de gözü de âmâdır." diyerek ashaba mâni olduğunu zikretmektedir.⁸⁵⁹ Margoliouth, Müslümanların Hâriseoğulları'nın Harresi'nde yer alan hurma bahçeleri arasında keşfettikleri yoldan ilerlediklerini, âmâ

⁸⁵¹ Semhûdî, *Vefai'l-vefa bi ahbari dari'l-Mustafa*, III/206.

⁸⁵² Vâkım Harresi/Harretü Vâkım: Medine'nin doğusunda bulunan volkanik araziye sahip bir yerdir. Ayrıca burası Kurayzaoğulları Harresi şeklinde de adlandırılmaktadır. bk. Semhûdî, *Vefai'l-vefa bi ahbari dari'l-Mustafa*, IV/234-235; Küçükaşçı, "Harre", 16/244-245; Ebû Halil, *Siyer Atlası*, 121, 138.

⁸⁵³ Vâkîdî, *el-Megazi*, I/217-218; İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, II/36-37; Taberî, *Tarihü't-Taberi: Tarihü'r-Rusül Ve'l-Müluk*, II/506; Semhûdî, *Vefai'l-vefa bi ahbari dari'l-Mustafa*, IV/350.

⁸⁵⁴ Hâriseoğulları'nın yurdu, Hz. Hamza'nın kabrinin batısında yer almaktadır. İslâm'ın zuhuru esnasında bu yer Doğu Harresi'nde ve Abdüleşheloğulları kabilesinin yerleşim yerinin kuzeyinde bulunmaktadır. bk. Semhûdî, *Vefai'l-vefa bi ahbari dari'l-Mustafa*, I/62-64, 344-345; Münis, *Atlasü târihi'l-İslâm*, 67.

⁸⁵⁵ Mirba' b. Kayzî, Hâriseoğulları kabilesinden, görme engelli ve münafık birsiydi. bk. İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, IV/279.

⁸⁵⁶ İbn İshak, *Siretu İbn İshak*, 304; Vâkîdî, *el-Megazi*, I/217; İbn Hişam, *es-Siretü'n-nebeviyye*, III/10.

⁸⁵⁷ Erkoçoğlu, "Tarih-Mekan İlişkisi: Uhud Savaşı'nın Mekanı Üzerine Bazı Mülâhazalar", 332.

⁸⁵⁸ Vâkîdî, *el-Megazi*, I/218; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, I/315-316; Taberî, *Tarihü't-Taberi: Tarihü'r-Rusül Ve'l-Müluk*, II/506.

⁸⁵⁹ İbn İshak, *Siretu İbn İshak*, 304; İbn Hişam, *es-Siretü'n-nebeviyye*, III/10; Taberî, *Tarihü't-Taberi: Tarihü'r-Rusül Ve'l-Müluk*, II/506; Semhûdî, *Vefai'l-vefa bi ahbari dari'l-Mustafa*, I/482.

olan bahçe sahibinin Shimei⁸⁶⁰ rolünü oynadığını⁸⁶¹ ve Müslümanlara çamur attığını düşüncesindedir.⁸⁶²

Münafığın bu sözü üzerine Abdüesheloğulları'ndan Sa'd b. Zeyd, elindeki yayıyla kafasına vurdu. Kafası yarıldı ve kan akmaya başladı.⁸⁶³ Hâriseoğullarına mensup, Mirba' b. Kayzî gibi münafık olanlardan bazıları, Sa'd b. Zeyd'in yaptığına hiddetlendi. Münafıklar, Abdüesheloğulları'nın bu davranışının, Hâriseoğulları'na karşı husûmetinden kaynaklandığını, Hâriseoğulları'nın kendilerine karşı beslemekte oldukları kinden ebediyen vazgeçmeyeceklerini dile getirdi. Abdüesheloğulları'ndan Üseyd b. Hudaýr söz alarak: "Allah'a yemin olsun ki, hayır! Aksine, Allah'a andolsun ki! Size karşı bu davranışımız, sizin münafıklığınızdan dolayıdır. Şayet Allah'ın Nebisi'nin buna razı olmayacağını bilincinde olmasaydım, Mirba' b. Kayzî'nin ve münafık arkadaşlarının boynunu vururdum." dedi. Hz. Peygamber araya girerek münafıklar susturuldu.⁸⁶⁴ Hz. Peygamber'in hadisenin çıғırında çıkararak cahiliye döneminde yaşanan kabileler arası çekişmeye dönmeden olayı sakince yatıştırması, Müslümanları asıl hedefleri olan müşrikler ile yapılacak olan gazveye odaklanması gerektiğini göstermektedir.

Hz. Peygamber, münafıklar ile Müslümanlar arasında yaşanan kısa bir arbededen sonra olay mahallinden ayrılarak Uhud'a doğru ilerlemeye devam etti. Askerî harekât devam ederken Ebû Bürde b. Niyâr'ın atı kuyruğunu salladı. Atın kuyruğı kılıcın kabzasına değdi ve kılıç kınından çıktı. Olayı gören Hz. Peygamber: "Ey kılıç sahibi! Kılıcını kınına koy. Muhakkak ki kılıçların kınından çıkması demek, kanaatimce gelecekte kılıçların çok çıkacağına delalet etmektedir." dedi. Hz. Peygamber, yaşanan olayları iyiliğe yormayı sever, uğursuzluğa yorumlamayı⁸⁶⁵ ise sevmezdi.⁸⁶⁶ Hz. Peygamber'in bu bakış açısı hem Müslümanları yaşanan olaylar karşısında nasıl bir tutum

⁸⁶⁰ Shimei, duymak anlamına gelen İbranice kökenli shama' fiilinden türeyen bir isimdir. Ünlü, tanınmış anlamlarına gelmektedir. İncil'de on altı farklı tarihî şahsiyet için bu ad kullanılmaktadır. bk. "The Amazing Name Shimei: Meaning and Etymology", *Abarim Publications* (Erişim 20 Nisan 2026).

⁸⁶¹ Shimei, kutsal kitap İncil'de geçen Yahudi karakterinden birisidir. Hz. Davud'un ordusu savaşı çıktığında, orduda bulunanlara lanet okuyan ve onları taş yağmuruna tutan bir şahsiyettir. bk. David Samuel Margoliouth, *Muhammed ve İslâm'ın Yükselişi (Mohammed and The Rise of Islam)*, çev. Muhammed İkbâl Saylık (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2020), 260-261.

⁸⁶² Margoliouth, *Muhammed And The Rise Of Islam*, 295.

⁸⁶³ İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, IV/279.

⁸⁶⁴ Vâkıdî, *el-Megazi*, I/217-218; Taberî, *Tarihü't-Taberî: Tarihü'r-Rusûl Ve'l-Müluk*, II/506-507.

⁸⁶⁵ Hz. Peygamber'in yaptığı bu yorumlama "tefe'ül, tıyre ve teşe'üm" kavramları ile ifade edilmektedir. Tefe'ül: Gelecek ile ilgili öngörülmekte olan, her şeyi iyi tarafından gören ve her durumda iyi bir çıkış yolu beklentisini ifade etmeye denir. Tıyre ve teşe'üm: Bir hadise ve nesne de görülen, insana kötülük veya uğursuzluk getirdiğine inanılmasına ve vehmedilmesine denir. bk. İbn Hişâm, *Siret-i İbn-i Hişâm Tercemesi*, III/89; İlyas Çelebi, "Fal", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/138.

⁸⁶⁶ İbn İshak, *Siretu İbn İshak*, 304; Vâkıdî, *el-Megazi*, I/218; İbn Hişâm, *es-Siretü'n-nebeviyye*, III/9-10; İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif*, 159.

sergileyeceklerini göstermekte hem de başlarına gelecek olayları hayra yormanın insan psikolojisini iyi yönde etkileyeceğinin de bir işareti olduğunu kanıtlamaktadır.

Müslümanlar yollarına devam ederek İbn Âmir'in bugünkü arazisinin bulunduğu yere sabah namazı vaktinde vardı. Müşrikler, Müslümanları net bir şekilde görüyordu ve hazırlıklara başladı. Müslümanlar Uhud'da el-Kantara denilen Kanat Vadisi'ndeki köprüye vardı.⁸⁶⁷ Hz. Peygamber, Hz. Bilal'e ezan okumasını emretti. Hz. Bilal ezan okudu ve kamet getirdi. Müslümanlar saf halinde, üzerlerinde askerî teçhizatları ve silahları bulunduğu halde namazlarını eda etti.⁸⁶⁸ Hz. Peygamber, Cumartesi günü namazdan sonra orduyla birlikte Uhud'da karargahını kurdu. Müşrikler de o sırada Uhud'daki yerlerini almıştı.⁸⁶⁹ Müslümanların da gazve meydanına gelmesiyle birlikte iki ordu Uhud meydanında karşı karşıya geldi.

1.3. Çarpışma Meydanı: Uhud

Uhud sözcüğü, sıfat olan “ahadiyyet” (الأحديّة) kelimesinden türemektedir.⁸⁷⁰ Kelime olarak “teklik, birlik ve eşsiz” anlamlarına gelmektedir.⁸⁷¹ Süheylî, bu dağın Medine bölgesinde bulunan diğer dağ silsilesinden “ayrı ve tek” başına bulunduğu için Uhud Dağı diye adlandırıldığını zikretmektedir. Ayrıca ahadiyetten türeyen daha güzel bir ismin bulunmadığını, Allah'ın “ahadiyyet” ismine benzemesini istediği için bu dağa bu ismi verdiğini, çünkü ensarın tevhid inancına ve tevhid diniyle gönderilen Peygamber'e yardım ettiğini, Hz. Peygamber'in de hem sağlığında hem de vefatında Uhud Dağı'nın yakınına yerleştiğini, İslâm'da güzel isim sevildiğinde dolayı tevhide simgelemek için de bu ismin kullanıldığını aktarmaktadır.⁸⁷² Hz. Peygamber, birçok vesileyle ahabına Uhud'un faziletini bildiren ve onu sevdiğini içeren ifadeleri bulunmaktadır.⁸⁷³ Hz. Peygamber Uhud Dağı'nı gördüğünde: “Bu Uhud Dağı'dır. O bizi sever, biz de onu severiz.” şeklinde buyurmaktadır.⁸⁷⁴ Hz. Peygamber'in Uhud'u sevdiğini

⁸⁶⁷ Hamidullah, *Hz. Peygamber'in Savaşları*, 62.

⁸⁶⁸ Semhûdî, *Vefâu'l-vefa bi ahbari dari'l-Mustafa*, III/205-206.

⁸⁶⁹ İbn İshak, *Siretu İbn İshak*, 305; Vâkıdî, *el-Megazi*, I/218-219; İbn Hişâm, *es-Siretü'n-nebeviyye*, III/6, 10; Taberî, *Tarihü't-Taberî: Tarihü'r-Rusûl Ve'l-Müluk*, II/507.

⁸⁷⁰ Abdurrahman b. Abdullah b. Ahmed Süheylî, *er-Ravzü'l-ünüf fî şerhi's-Sireti'n-nebeviyye li-İbn Hişam*, thk. Abdurrahman el-Vekîl (Kahire: Dârü'l-Kütübi'l-İslâmiyye, 1990), V/449; Halebî, *es-Siretü'l-Halebiyye*, II/487.

⁸⁷¹ Süleyman Uludağ, “Ahadiyyet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/484.

⁸⁷² Süheylî, *er-Ravzü'l-ünüf*, V/449; Semhûdî, *Vefâu'l-vefa bi ahbari dari'l-Mustafa*, III/317-318; Halebî, *es-Siretü'l-Halebiyye*, II/487.

⁸⁷³ Ebü'l-Hasan Muhammed b. Hasan el-Mahzûmî el-Medenî İbn Zebale, *Ahbâru'l-Medîne*, thk. Salah Abdülaziz Zeyn Selame (Medine: Merkez Buhus ve Dirasat'l-Medineti'l-Münevvere, 2003), 201; İbn Şebbe, *Tarihü'l-Medineti'l-münevvere*, I/79-85; Semhûdî, *Vefâu'l-vefa bi ahbari dari'l-Mustafa*, I/172, III/312-318.

⁸⁷⁴ İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, XIII/298-299; Buhârî, *el-Câmi 'u's-sahih*, “Megâzi”, 27 (No. 4083-4084); Müslim, *Sahihu Müslim*, “Hac”, 503-504.

dile getirmesi; Medine ehline kavuşurken ki sevincinin, ayrıca ensara ve Uhud Dağı'na muhabbet duyduğunun bir göstergesidir.⁸⁷⁵

Uhud Dağı ve gazvesinin yapıldığı vadi, Medine'nin kuzeyinde yer alan geniş bir alana sahiptir.⁸⁷⁶ Uhud Dağı şehrin kuzeydoğu-batı istikametine doğru sekiz km uzanmakta ve dağın yüksekliği ise yedi yüz yirmi metredir.⁸⁷⁷ Medine'ye yaklaşık beş km (üç-dört mil) mesafede⁸⁷⁸ ve yürüyüşle yaklaşık bir saatlik uzaklıktadır.⁸⁷⁹ Dağın ortasında, Medine'ye bakan yönde, bir orduyu içine alabilecek genişlikte ve hilal şekline benzeyen bir alan bulunmaktadır.⁸⁸⁰ Uhud Dağı, koyu kırmızımtırak bir renge sahiptir. Bu yerin toprağının beyaz ve tuzlu olması nedeniyle bitki florası açısından oldukça zayıftır. Herhangi bir tarım yapmaya elverişli de değildir.⁸⁸¹ Çevresi taşlarla dolu bir yerdir. Ancak güneyinde ise tarım arazileri mevcuttur.⁸⁸² Vadinin güneyinde şehrin su ihtiyacının karşılandığı doğu-batı yönünde akıntısı bulunan Kanât Vadisi ve Ayneyn Tepesi yer almaktadır.⁸⁸³ Uhud Gazvesi'nde Müslümanların okçuları bu tepede konuşlandırıldığı için "okçular tepesi" (جبل الرماة) diye adlandırılmaktadır. Ayrıca Kanat Vadisi'nin kuzey tarafında iki su pınarı mevcuttur. Ayneyn (iki pınar) adını buradan aldığı tahmin edilmektedir.⁸⁸⁴ Hamidullah, Ayneyn Tepesi'nin bulunduğu yer hakkında bazı mülâhazalarda bulunur. İlki, günümüz şartlarında Uhud Dağı ile Ayneyn arasındaki açıklığın çok büyük olduğunu, bir atlının bu bölgeden herhangi bir engelle karşılaşmadan çok rahat bir şekilde geçebileceğini, gazvenin yapıldığı tarihlerde tepe ile dağ arasında muhtemelen derin bir vadinin bulunduğunu ve Kanat Vadisi'nin taşması sonucu bu alanın dolarak düzleştiğini ifade etmektedir.⁸⁸⁵ Margoliouth, bu bölgenin doğal afetler nedeniyle Hz. Peygamber zamanından değişik bir hâle dönüşmesinden dolayı burayı ziyaret edenlerin tanımlarını güçleştirdiğini belirtmektedir.⁸⁸⁶ İkincisi ise büyük olasılıkla su kaynağının mevcudiyetinden dolayı tarihî verilerin işaretiyle hurma ağaçlarıyla dolu bahçelerin duvarları bu alanın büyük bir bölümünü kaplamış olduğunu ve müşrik

⁸⁷⁵ Süheylî, *er-Ravzü'l-ünüf*, V/448; Semhûdî, *Vefâu'l-vefa bi ahbari dari'l-Mustafa*, III/317-319.

⁸⁷⁶ İbn Şebbe, *Tarihü'l-Medîneti'l-münevvere*, I/80.

⁸⁷⁷ Muhammed Hamidullah-Casim Avcı, "Uhud Gazvesi", 42/54.

⁸⁷⁸ İbn Şebbe, *Tarihü'l-Medîneti'l-münevvere*, I/80; Semhûdî, *Vefâu'l-vefa bi ahbari dari'l-Mustafa*, III/316-317.

⁸⁷⁹ John Lewis Burckhardt, *Travels in Arabia* (London: Henry Colburn, 1829), 147; Margoliouth, *Mohammed And The Rise Of Islam*, 294; Sell, *The Battles Of Badr And Of Uhud*, 52; Hamidullah, *Hiz. Peygamber'in Savaşları*, 56.

⁸⁸⁰ Hamidullah, *Hiz. Peygamber'in Savaşları*, 61.

⁸⁸¹ Hamidullah, *Hiz. Peygamber'in Savaşları*, 60; Muhammed Hamidullah-Casim Avcı, "Uhud Gazvesi", 42/54.

⁸⁸² Frantz Buhl, "Uhud", *İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1986), 13/13.

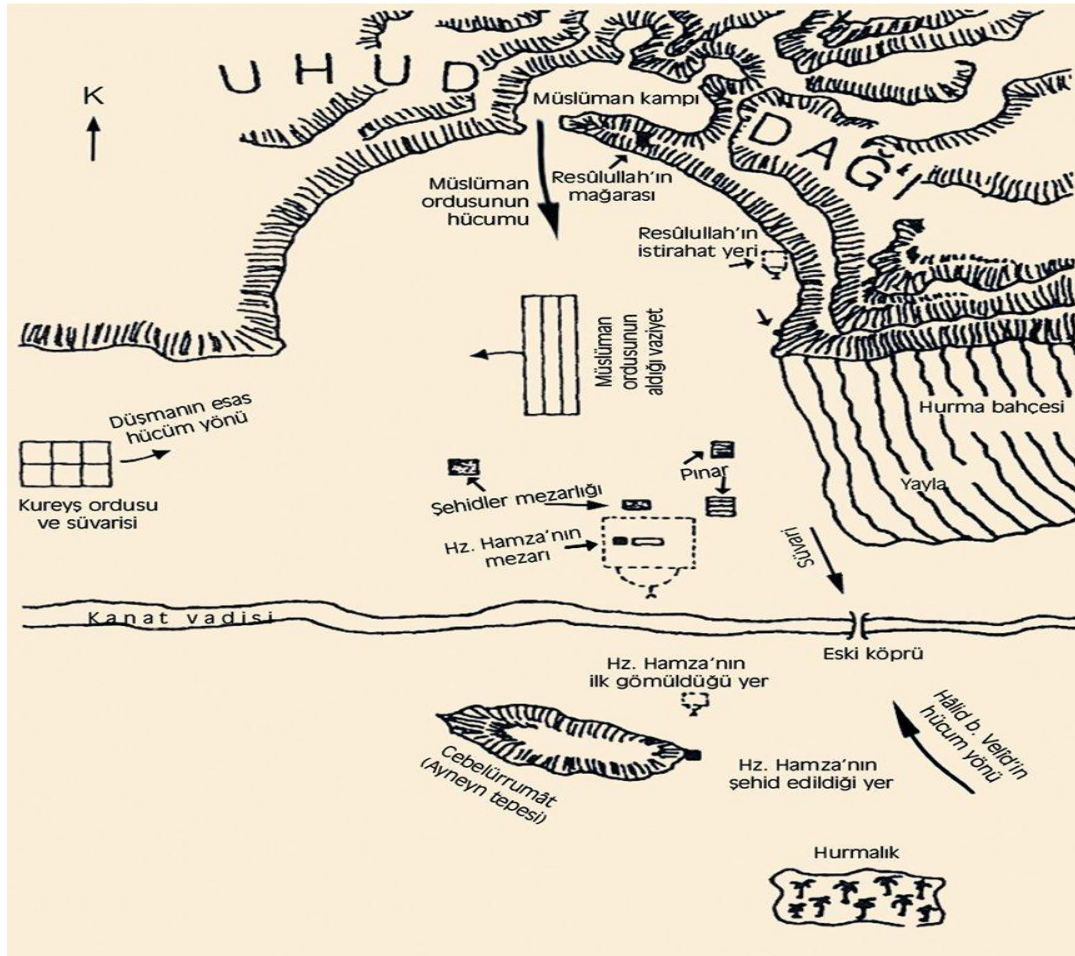
⁸⁸³ Buhl, "Medine", 7/459-460; Küçükeskici, *Hiz. Peygamber Döneminde Medine'nin Sosyal Yapısı*, 20.

⁸⁸⁴ Hamidullah, *Hiz. Peygamber'in Savaşları*, 61.

⁸⁸⁵ Hamidullah, *Hiz. Peygamber'in Savaşları*, 66.

⁸⁸⁶ Margoliouth, *Mohammed And The Rise Of Islam*, 295.

süvarilerinin Ayneyn'e yakın geri kalan dar geçitten geçtiğini dile getirmektedir.⁸⁸⁷ Coğrafi olarak Uhud incelendiğinde Medine'ye yakın en uygun gazve alanın bu yer olduğu müşahade edilmektedir.

*Kroki 1: Uhud Gazvesi'nin Gerçekleştiği Alanın Krokisi*⁸⁸⁸

Uhud Gazvesi'nin hangi yılda yapıldığı ile ilgili cumhur ittifak halindedir. Bunlar gazvenin hicretten otuz iki ay sonra hicri üçüncü yılın Şevvâl ayında gerçekleştiğini bildirmektedir.⁸⁸⁹ Beyhakî, Mâlik b. Enes'in Uhud'un hicretten iki buçuk yıl sonra otuz birinci ay olan, Şevvâl ayında gerçekleştiğini ifade ettiğini aktarmaktadır.⁸⁹⁰ Ayrıca Ya'kûb b. Süfyan'ın gazvenin hicretin ikinci yılının Şevvâl ayında vuku bulduğunu söylemektedir.⁸⁹¹ Semhûdî, bazılarının çoğunluğa muhalefet ederek gazvenin hicretin

⁸⁸⁷ Hamidullah, *Hız. Peygamber'in Savaşları*, 66-67.

⁸⁸⁸ Hamidullah, *Hiz. Peygamber'in Savaşları*, 62; Muhammed Hamidullah-Casim Avci, "Uhud Gazvesi", 42/54-57.

⁸⁸⁹ İbn İshak, *Siretu İbn İshak*, 301; Vâkudî, *el-Megazi*, I/199, 208; İbn Hişâm, *es-Sîretü 'n-nebeviyye*, II/471; İbn Sa'd, *Kitâbü 't-Tabakati 'l-kebir*, II/33; Belâzürî, *Ensâbü 'l-eşraf*, I/311; Mes'udî, *Mürücu 'z-zeheb*, II/295.

⁸⁹⁰ Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî Beyhakî, *Delâilü'n-nübüvve ve ma'rifetü ahvâli sāhibi'ş-şerîa*, thk. Abdülmu'tî Kal'acî (Beyrut-Lübnan: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1988), III/202, 206, 396.

⁸⁹¹ Beyhakî, *Delâilü'n-nübüvve*, III/397.

dördüncü yılında gerçekleştiğini iddia ettiklerini, bunun da şâz⁸⁹² bir rivayet olduğunu zikretmektedir.⁸⁹³ Her ne kadar Uhud Gazvesi'nin meydana geldiği yıl hakkında farklı rivayetler bulunsan da gazvenin hicri üçüncü (625) yılın Şevvâl ayında gerçekleştiği sonucu ortaya çıkmaktadır.

Uhud Gazvesi'nin tahakkuk ettiği gün hakkında ise tarihçiler arasında ihtilaf bulunmaktadır. Müverrihler gazvenin Şevvâl'in yedi, sekiz, dokuz, on bir veya on beşinde husule geldiği şeklinde farklı tarihlendirmelerin kayıt altına aldıkları bilinmektedir.⁸⁹⁴ İbn İshak, müşriklerin Medine'ye Çarşamba günü vardıklarını, Perşembe ve Cuma günü burada konakladıklarını ve Şevvâl'in ortası olan on beşi Cumartesi gününde gazvenin meydana geldiğini zikretmektedir.⁸⁹⁵ İbn Hişâm, Taberî ve Beyhakî de gazvenin aynı tarihte gerçekleştiğini aktarmaktadır.⁸⁹⁶ İbn Habîb, Müslümanların Şevvâl'in on dördünde Cuma günü Medine'den Uhud'a doğru gittiğine değinmektedir.⁸⁹⁷ Onun bu bilgilerinden hareketle gazvenin gerçekleştiği tarihi aktarmasa da cümlemin bağlamından anlaşılacağı üzere ayın on beşinde vuku bulduğu algılanmaktadır.⁸⁹⁸ Mukâtil b. Süleyman, Uhud Gazvesi'nin Şevvâl'in on birinde Cumartesi günü husule geldiğine değinmektedir.⁸⁹⁹ Beyhakî ve İbn Seyyidünnâs da İbn Âiz'den naklen gazvenin aynı tarihte gerçekleştiğine temas etmektedir.⁹⁰⁰ Vâkıdî, müşriklerin Şevvâl'in beşinde Perşembe günü Medine'de bulunduklarını, gazvenin de ayın yedisi olan Cumartesi günü meydana geldiğini bildirmektedir.⁹⁰¹ İbn Sa'd ve Belâzürî de gazvenin aynı tarihte vuku bulduğunu dile getirmektedir.⁹⁰² Apaydın, Vâkıdî'nin gazvenin gerçekleşme tarihi ile ilgili verdiği bilgilerin yanlış bir hesaplama kaynağı olduğunu öngördüğünü ve diğer tarihî verilerle çeliştiğini ifade etmektedir.⁹⁰³ Yukarıda değinildiği üzere müşriklerin Mekke'den Medine'ye geliş süreleri ve tarihî veriler göz önüne alındığında Uhud Gazvesi'nin "15/Şevvâl/3/625" yılında gerçekleştiği sonucuna ulaşılmaktadır.

⁸⁹² Şâz: Sika (güvenilir) bir ravinin daha sika bir raviye muhalefet ederek yalnız olarak rivayet ettiği hadise denir. bk. Abdullah Aydın, "Şâz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/385.

⁸⁹³ Semhûdî, *Vefai'l-vefa bi ahbari dari'l-Mustafa*, I/477.

⁸⁹⁴ Semhûdî, *Vefai'l-vefa bi ahbari dari'l-Mustafa*, I/477.

⁸⁹⁵ İbn İshak, *Siretu İbn İshak*, 301, 303.

⁸⁹⁶ İbn Hişâm, *es-Siretü'n-nebeviyye*, III/65; Taberî, *Tarihü't-Taberi: Tarihü'r-Rusûl Ve'l-Müluk*, II/502; Beyhakî, *Delâilü'n-nübüvve*, III/202.

⁸⁹⁷ İbn Habîb, *Kitabü'l-Muhabber*, 112-113.

⁸⁹⁸ Şulul, *İlk Kaynaklara Göre Hz. Peygamber Devri Kronolojisi*, 573.

⁸⁹⁹ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukatil b. Süleymân*, I/311.

⁹⁰⁰ Beyhakî, *Delâilü'n-nübüvve*, III/201, 397; İbn Seyyidünnâs, *Uyûnü'l-eser*, II/5.

⁹⁰¹ Vâkıdî, *el-Megazi*, I/199, 208.

⁹⁰² İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, II/33; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, I/311.

⁹⁰³ Apaydın, *Siyer Kronolojisi*, 529.

Gazvenin günün hangi vaktinde yapıldığı konusunda herhangi bir şüphe bulunmamaktadır. Yukarıda temas edildiği üzere Müslümanlar sabahın erken saatlerinde yola çıkmışlardı. Öyle ki Müslümanlar, sabah namazını Uhud’a yakın bir yerde kıldı ve hemen ardından gazve düzeni almıştır.⁹⁰⁴ Beyhakî, Uhud Gazvesi’nde iki ordunun çarpışmaya günün erken saatlerinde başladığını zikretmektedir.⁹⁰⁵ Gabriel, Hz. Peygamber’in askerlerini gazve meydanına konuşlandırdıktan sonra günün geç saatleri yerine, sabahın ilk saatlerinde gazvenin gerçekleştiği düşüncesindedir.⁹⁰⁶ Gazvenin Cumartesi sabah öğleden önce meydana geldiği tespit edilmektedir.

1.4. Müşriklerin Çarpışma Stratejileri

“Strateji/sevkülceyş”, bir milletin siyasî hedeflerine ulaşmak ve amaçlarını garanti altına almak için askerî kuvvetlerini etkin bir şekilde kullanarak önceden tasarlanan plana denir. İzlenen siyaset ve pratik arasındaki köprüyü ifade etmektedir. Başka bir ifadeyle orduyu idare etme sanatına denir.⁹⁰⁷ Sun Tzu, bir savaştaki stratejinin; düşmanın planlarını bozmak, düşman birliklerinin bir araya gelmesini engelleyerek açık bir yerde düşmana saldırmak ve savaşımadan bir ülkeyi ele geçirmek olduğunu izah etmektedir.⁹⁰⁸ Clausewitz, savaş içinde gerçekleşecek olan çarpışmayı kendi içinde tanzim etmek ve savaşı idare ederek araç gereçleri etkili bir şekilde kullanılmasına “taktik/tabiye”, bu askerlik sanatını savaşın gayesi uğrunda icra etmeye ve savaşın amacına varması için verilen mücadelenin tümüne “strateji” denir.⁹⁰⁹ Savaşmak için Uhud meydanında bulunan müşrikler, Müslümanları yenmek için belli bir strateji ve taktiklerinin bulunduğu anlaşılmaktadır.

Müşriklerin en önemli askerî stratejilerinde biri, yukarıda da değinildiği üzere Medine’nin güneyinden gelmelerine rağmen, vadiden geçip şehrin kuzey tarafında bulunan Uhud’da suyu bol olan bir yeri tercih etmeleri gelmektedir.⁹¹⁰ Burayı seçmelerinin birçok nedeni bulunmaktadır. Medine’nin büyük kısmı volkanik arazilerden meydana geliyordu. Buna bağlı olarak şehrin güneyinde doğal engebeli araziler ve derin

⁹⁰⁴ Vâkıdî, *el-Megazi*, I/219; İbn Şebbe, *Tarihü’l-Medîneti’l-münevvere*, I/72; Semhûdî, *Vefâu’l-vefa bi ahbari dari’l-Mustafa*, III/306.

⁹⁰⁵ Beyhakî, *Delâilü’n-nübüvve*, III/202.

⁹⁰⁶ A. Gabriel, *İslâm’ın İlk Mareşali Hz. Muhammed*, 197.

⁹⁰⁷ Cral Von Clausewitz, *Savaşın Esasları-Strateji Üzerine Mektuplar*, çev. Gökhan Aydın (İstanbul: Doruk Yayıncılık, 2017), 66; Alan Stephens - Nicola Baker, *Savaşı Anlamak*, çev. Süleyman Yazır (Ankara: Phoenix Yayınevi, 2009), 16, 19.

⁹⁰⁸ Sun Tzu, *Savaş Sanatı*, çev. Tuğçe Ayteş (İstanbul: Sis Yayıncılık, 2014), 47-48.

⁹⁰⁹ Cral Von Clausewitz, *Savaş Üzerine*, çev. Selma Koçak (İstanbul: Doruk Yayıncılık, 2019), 99, 165; Clausewitz, *Savaşın Esasları*, 36.

⁹¹⁰ İbn İshak, *Siretu İbn İshak*, 305; Vâkıdî, *el-Megazi*, I/220; Semhûdî, *Vefâu’l-vefa bi ahbari dari’l-Mustafa*, IV/308-309.

geçitler yer alıyordu.⁹¹¹ Ayrıca buradan geçen yollar zorunlu olmadıkça kullanılmıyordu. Özellikle ordular da bu yerlerden geçmiyor ve burada konuşlanmayı tercih etmiyordu. Çünkü orduda yer alan deve ve atlar taşlık arazilerden geçerken zorlanıyordu. Ayrıca bu yerde hayvanların otlaması için çayırılık ve sulu bir alan da bulunmuyordu.⁹¹² Müşrikler de tüm bu nedenlerden dolayı stratejik olarak ordunun ihtiyaçlarını gidermek ve savaşın açık bir alanda gerçekleşmesi için orduyu Uhud'da konuşlandırmayı uygun bulduğu düşünülmektedir.

Müşrik ordusu, Uhud'a varmadan Ayneyn'de durdu. Müşrikler, Müslümanlar geldikten sonra gazve alanına gitti. Ordu, Medine'yi arkasına alarak yüzünü Uhud'a döndü. Böylece müşrikler, yüzlerini güneşe dönmüş oldu.⁹¹³ Mûsâ b. Ukbe, müşrikler Uhud'un yanındaki es-Sebha⁹¹⁴ denilen yerde orduyu konuşlandırıldığını zikretmektedir.⁹¹⁵ Her ne kadar müşrikler, Uhud'u seçmelerinde stratejik olarak isabet etmişlerse de Uhud'daki konumlarının Müslümanlara göre dezavantajlı olduğu değerlendirilmektedir.

Ordularını Müslümanlara karşı konuşlandıran müşrikler, taktiksel olarak orduyu saf düzenine göre düzenledi. Orduyu "sağ/meymene ve sol/meysere" şeklinde iki kanada ayırdı. Müslümanlara karşı taarruza geçmek için sağ ve sol kanatlara yüzer atlı birlik yerleştirildi. Yukarıda değinildiği üzere sağ kanattaki birlik Hâlid b. Velîd'in, sol cenahın ise İkrime b. Ebû Cehil'in sorumluluğundaydı. İşlerini şansa bırakmayan müşrikler, Müslümanlara karşı en önemli güçleri olan süvari birliği komutanlığını Safvân b. Ümeyye'ye ve Amr b. el-Âs'a verdi. Abdullah b. Rebî'a'nın maiyeti altındaki yüz okçu birliğini de orduyu koruyabilecekleri ve Müslümanlara saldırabilecekleri bir konuma yerleştirildi.⁹¹⁶ Müşrikler taktiksel anlamda gazveyi kazanma stratejilerine uygun hareket ettikleri anlaşılmaktadır.

Askerler savaş düzeni aldıktan sonra ordu komutanı Ebû Süfyân, ordu içinde görevi bulunan kabileleri Müslümanlara karşı motive etmek için farklı yöntemlere başvurdu. Yukarıda değinildiği üzere müşriklerin sancağını taşıma görevini Abdüddâroğulları yerine getirmekteydi.⁹¹⁷ Bu gazvede de bu görevi onlar icra ediyordu. Fakat gazve başlamadan önce başkomutan, tüm askerlerin önünde Abdüddâroğulları'nı

⁹¹¹ Buhl, "Medine", 7/459-460; Küçükkeskici, *Hiz. Peygamber Döneminde Medine'nin Sosyal Yapısı*, 19-21; Nebi Bozkurt-Mustafa Sabri Küçükaşçı, "Medine", 28/305.

⁹¹² Hamidullah, *Hiz. Peygamber'in Savaşları*, 59-61; Avn, *el-Fennü'l-harbi fî sadri'l-İslâm*, 222.

⁹¹³ İbn İshak, *Siretu İbn İshak*, 305; Vâkîdî, *el-Megazi*, I/220.

⁹¹⁴ es-Sebha: Medine'de hendeğin bulunduğu yer ile Medine'nin bitişiğindeki dağın geçidin de bulunan bir yerdir. bk. Bir sonraki dipnota bakılabilir.

⁹¹⁵ Mûsâ b. Ukbe, *Megazi*, II/288.

⁹¹⁶ Vâkîdî, *el-Megazi*, I/220; İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, II/37, VI/89; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, I/316.

⁹¹⁷ Ezrâkî, *Ahbâru Mekke*, 179.

tahrik edecek bazı sözler sarf etti. Ebû Süfyân, sancaktarlık vazifesini güzel bir şekilde icra edenlerin Abdüddâroğulları olduğunu söyledi. Ancak Ebû Süfyân, Bedir Gazvesi'nde yenilmelerinin nedenlerinden birini de sancağa sahip çıkılmadığı için Müslümanların saldırı düzenlemiş olduğunu, savaşlarda bir millete livâları yönünden saldırı düzenlendiğinde o halkın yenileceğini bildirdi. Bir kavmin sancağı gittiğinde ise geriye herhangi bir insanın kalmayacağını, livâyâya sahip çıkarak korumaları gerektiğini ve bundan dolayı da intikamımızı almak için Abdüddâroğulları'nın bizimle Müslümanlar arasından çekilmeleri gerektiğini haykırdı.⁹¹⁸ Semhûdî, Ebû Süfyân bu konuşmasıyla Abdüddâroğulları'nı savaşıma teşvik etmek, metanetle direnmelerini sağlamak istediğini bildirmektedir. Buna karşılık onların da Ebû Süfyân'a öfkelenerek sert söylemde bulunduğunu zikretmektedir.⁹¹⁹

Sarfedilen sözlerle sinirlenen Abdüddâroğulları, hiçbir şekilde livâyı teslim etmeyeceklerini ve onun nasıl muhafaza edileceğinin de görüleceğini Ebû Süfyân'a ilettiler. Ardından sancağı kuşatarak mızraklarını Ebû Süfyân'a doğrulttular. Sonra Ebû Süfyân'a ağır ve kötü sözler söylediler. Bu kabileden büyük bir tepki aldığını gören Ebû Süfyân, farklı bir sancak edineceğini Abdüddâroğulları'na bildirdi. Bu fikri benimsediler. Fakat o sancağı da Abdüddâroğulları'ndan ve anlaşmalı oldukları kabileden birisinin taşıyabileceğini, aksi takdirde bunu da kabul etmeyeceklerini ifade ettiler. Mûsâ b. Ukbe, Abdüddâroğulları'nın kararlı söylemlerinden sonra Ebû Süfyân'ın, başlarına gelen bela ve musibetlere karşı Abdüddâroğulları'nın da mücadele etmesi gerektiğini, ayrıca Müslümanlar karşısında sabretmeleri gerektiğini onlara söylediğini bildirmektedir.⁹²⁰ Bunun üzerine müşriklerin sancağını taşıma görevi eskiden olduğu gibi Abdüddâroğulları kabilesinin uhdesinde kaldı.⁹²¹ Ebû Süfyân'ın farklı bir yöntem izleyerek geleneksel olarak bir kabilenin elinde bulunan bir görevi başka bir kabileye vereceğini dile getirerek o kabilenin görevine sahip çıkmasına vesile olması, başarılı bir taktik uyguladığını göstermektedir.

Müşrikler, Müslümanlara karşı asabiyet bağlarını ve insan unsurunu taktik olarak kullanma konusunda ihmalkâr davranmıyordu. Daha önce Ebû Âmir'in Medine'den elli kişilik bir birlikle müşriklerin ordusuna katıldığına ve oğlunun da içinde bulunduğu Müslümanlardan bazı kimselerin ordudan ayıracağına dair vaatte bulunduğu

⁹¹⁸ Mûsâ b. Ukbe, *Megazi*, II/289; Vâkîdî, *el-Megazi*, I/220-221.

⁹¹⁹ Semhûdî, *Vefâi'l-vefa bi ahbari dari'l-Mustafa*, I/487.

⁹²⁰ Mûsâ b. Ukbe, *Megazi*, II/289.

⁹²¹ Vâkîdî, *el-Megazi*, I/221; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, III/15; İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, II/37; Halebî, *es-Sîretü'l-Halebiyye*, II/497.

değnilildi.⁹²² Ebû Âmir, gazve başlamadan önce asabiyet bağını kullanarak Evs kabilesinden elli kişiyi Müslüman ordusundan ayıracağını düşünüyordu. Bunun için onlarla konuşmayı uygun gördü. Evs kabilesine, kendisinin Ebû Âmir olduğunu söyleyerek seslendi. Evsliler ise ona beddua ederek hoş gelmediğini söylediler. Daha önce müşriklere verdiği vaadin gerçekleşmediğini gören Ebû Âmir, kabilesinden ayrıldıktan sonra onlara fenalık dokunduğunu söyleyerek umudunu kavminden kesti. Ebû Âmir ve beraberindekiler, Müslümanlara taş atmaya başladı. Müslümanlar da onlara karşılık verdi. Herhangi bir netice alamayan Ebû Âmir, bu işten de vazgeçmek zorunda kaldı.⁹²³ Ebû Süfyân, bundan da bir sonuç alamayınca başka ihtimalleri değerlendirdi. İbnü'l-Esîr, Ebû Süfyân'ın Ensar'a adamları vasıtasıyla bir haber gönderdiğini zikretmektedir. Ebû Süfyân, amcaoğlu ile aralarından çekildikleri takdirde Hz. Muhammed'in de onları terk edeceğini ve kendileriyle savaşa gerek kalmayacağını Ensar'a söyledi. Bunun üzerine Ensar, Ebû Süfyân'ın isteğini kabul etmediği gibi hoşuna gitmeyen ifadelerle karşılık verdi.⁹²⁴ Margoliouth, Ebû Süfyân'nın, muhtemelen Ebû Âmir vasıtasıyla ensardan geri çekilmelerini istediğini, gazvenin Kureyşliler ile yapılacağını söylediğini, bu teklifin şiddetle reddedildiğini, Evs kabilesinin Ebû Âmir'in içinde bulunduğu durumu ayıpladığını ve onu kınayarak karşılık verdiğini ifade etmektedir.⁹²⁵ Asabiyet bağının güçlü olduğu Hicaz bölgesinde, müşrikler tarafından bu bağın gazvede taktik olarak kullanıldığı halde, iman bağının Müslümanlar nezdinde daha güçlü olduğunu ve asabiyetin iman bağına galebe çalmadığını göstermektedir.

Müşrikler, taktik olarak kullandıkları önemli unsurlardan biri de kadınlardı. Yukarıda temas edildiği üzere müşrik ordusu içinde sınırlı sayıda da olsa kadın bulunuyordu.⁹²⁶ Sanıldığığının aksine kadınlar, ordu içinde büyük rollere sahipti. Kadınların, görevlerinden biri de müşrikleri Müslümanlara karşı tahrik etmektir.⁹²⁷ Ordu gazve düzeni aldıktan sonra müşrikler, Müslümanlar ile karşılaşmadan önce kadınlar öne doğru gelip deflerini çalıyordu. Böylece kadınlar, askerleri gazveye teşvik ederek yüreklendiriyordu.⁹²⁸ Daha sonra ordunun arakasına geçiyorlardı. Görevleri bununla da sınırlı değildi. Ordunun arka tarafına geçen kadınlar, müşrikleri teşvik ve tahrik etmeye

⁹²² Vâkıdî, *el-Megazi*, I/205-206; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, III/14; Semhûdî, *Vefâü'l-vefa bi ahbari dari'l-Mustafa*, I/483.

⁹²³ İbn İshak, *Siretu İbn İshak*, 306; Vâkıdî, *el-Megazi*, I/223; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, III/14; İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, II/38; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, I/320; Taberî, *Tarihü't-Taberi: Tarihü'r-Rusül Ve'l-Müluk*, II/511-512.

⁹²⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kamil fi't-tarih*, II/46.

⁹²⁵ Margoliouth, *Mohammed And The Rise Of Islam*, 296, 307-308.

⁹²⁶ İbn İshak, *Siretu İbn İshak*, 302-303; Vâkıdî, *el-Megazi*, I/202-203; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, III/5-6.

⁹²⁷ Mahmudov, *Sebepleri ve Sonuçları Açısından Hz. Peygamber'in Savaşları*, 152-153.

⁹²⁸ Vâkıdî, *el-Megazi*, I/223; Semhûdî, *Vefâü'l-vefa bi ahbari dari'l-Mustafa*, I/484.

devam ediyordu. Hind bnt. Utbe'nin öncülük ettiği kadınlar, çalgılar eşliğinde Bedir Gazvesi'nde öldürenleri anımsatarak askerleri hiddetlendiriyordu. Bununla da yetinmeyen kadınlar, askerlere şiirler söylüyordu. Hususiyetle Abdüddâroğulları kabilesini kışkırtan ve öven ifadeler kullanarak gazveye teşvik ediyordu.⁹²⁹ Şiirlerinde:

“Biz, Târik'in (Zühre/Venüs yıldızı) kızlarıyız, yastıklar üzerinde yürürüz.

Şayet düşmanı karşılarsanız sizinle kucaklaşırız,

Eğer düşmandan gerisin geriye dönerseniz, sizi sevmeden ayrılırız.”⁹³⁰ Belâzürî, bu şiiri Remle bnt. Târik ve Ümmü Hakîm bnt. Târik söyleyince diğer kadınlar da onlarla beraber söylediğini, bu şiiri duyan Hz. Peygamber'in de Allah'a sığınarak ondan yardım dilediğini, Allah'ın kendisine yeteceğini dile getirdiğini zikretmektedir. Ayrıca kadınlar, kendileri için övücü sözler sarf ettikleri gibi müşrik erkeklerin Müslümanlara karşı cesaretli davrandıkları takdirde, onlarla eğlenecekleri vaadini vererek müşrikleri kışkırtıyordu.⁹³¹ Muir, kadınların çılgıncasına defleri çalmasının beyhûde olduğunu ve müşriklere yarar sağlamadığını ifade etmektedir.⁹³² Kadınların ordu içindeki görevleriyle duygusal yönden askerlere destek çıkmak için olanca güçleriyle katkı sundukları değerlendirilmektedir.

Orduya katkı sunan sınıflardan biri de yukarıda değinildiği üzere müşrik ordusu içinde bulunan kölelerdi. Müşrikler, Müslümanlara karşı taktiksel açıdan kölelerden de yararlandı.⁹³³ Orduyu savaş düzenine koyan müşrikler, gazveyi kazanacaklarını düşündükleri için geri dönme hesabı yapıyordu. Bunun için müşrikler, getirmiş oldukları malları korumak ve Mekke'ye dönebilmek amacıyla Abdüddâroğulları'nın kölesi Suâb ve Vahşî hariç, diğer köleler Uhud Gazvesi'nde savaştı. Hatta reisleri Ebû Süfyân, malları muhafaza etmek için köleleri eşyaların yanına nöbetçi olarak bırakmaları gerektiğini söyledi. Bu öneri müşrikler tarafından kabul edildi. Ardından köleler, dağınık halde bulunan malları topladı ve develeri de bağladı. Müşrikler savaş düzeni alırken, kölelerde eşyaları gizlemek için deri sergiler ile üzerlerini örttü.⁹³⁴ Müşrikler, taktik olarak kölelerin gazveye katılmasına izin vermemesi, geri dönme hesabı yaptıklarını ve Uhud Gazvesi için planladıkları kazanma stratejisine uygun hareket ettiklerini göstermektedir.

⁹²⁹ İbn Hişâm, *es-Sîretü 'n-nebeviyye*, III/15; Taberî, *Tarihü 't-Taberi: Tarihü 'r-Rusûl Ve 'l-Müluk*, II/512; Halebî, *es-Sîretü 'l-Halebiyye*, II/500.

⁹³⁰ İbn İshak, *Siretu İbn İshak*, 306; Vâkıdî, *el-Megazi*, I/223, 225; İbn Hişâm, *es-Sîretü 'n-nebeviyye*, III/15; İbn Sa'd, *Kitâbü 't-Tabakati 'l-kebir*, II/38; Belâzürî, *Ensâbü 'l-eşraf*, I/317.

⁹³¹ Belâzürî, *Ensâbü 'l-eşraf*, I/317.

⁹³² Muir, *The Life of Mahomet*, III/167-168; Sir William Muir, *Mahomet and Islam: A Sketch of The Prophet's Life From Original Sources and A Brief Outline of His Religion* (London: The Religious Tract Society, 1887), 123.

⁹³³ İbn İshak, *Siretu İbn İshak*, 306; Vâkıdî, *el-Megazi*, I/223; İbn Hişâm, *es-Sîretü 'n-nebeviyye*, III/14; Taberî, *Tarihü 't-Taberi: Tarihü 'r-Rusûl Ve 'l-Müluk*, II/512.

⁹³⁴ Vâkıdî, *el-Megazi*, I/223, 230.

1.5. Müslümanların Stratejileri

İslâm ordusu Uhud'a vardığında müşrikler daha gazve meydanına varmamıştı.⁹³⁵ Margoliouth, müşrikler daha Müslümanların taktiklerine vakıf olmadan önce peygamberin askerleriyle Uhud'a geldikleri kanısındadır.⁹³⁶ Bu durumdan istifade eden Hz. Peygamber, gazvede başarı elde etmek için müşriklere karşı strateji ve taktik geliştirmeyi ihmal etmedi. Bunun içinde taktiksel olarak ilk önce orduyu konuşlandırmakla işe başladı. Hz. Peygamber, Uhud'u gözlemledikten sonra orduyu gazve alanına hâkim olan bir yere yerleştirdi.⁹³⁷ Orduyu batı yönünde kalan⁹³⁸ Medine'ye doğru çevirdi ve sırtını Uhud dağına yasladı. Ayneyn Tepesi'nde ordunun solunda kaldı.⁹³⁹ İbn İshak ve İbn Hişâm, Hz. Peygamber'in orduyu vadinin Uhud Dağı tarafında bulunan kayalıklarla çevrili bir yere yerleştirdiğini ve askerlerin sırtını da dağa yasladığını aktarmaktadır.⁹⁴⁰ İbn Sa'd, Hz. Peygamber'in Uhud'u arkasına aldığını, yüzünü Medine'ye doğru çevirdiğini, Kanât'ta⁹⁴¹ yer alan Ayneyn Tepesini de soluna aldığını zikretmektedir.⁹⁴² Böylece Müslümanlar Uhud Dağı'nın bitişiğinde bulunan, etrafı dağla çevrili bir yer olan doğal girintiye mevzilendi. Önlerinde kalan alanda ise çarpışmaya karar verdi.⁹⁴³ Muir, Hz. Muhammed ve askerlerinin Uhud Dağı'nın eteklerine vardıklarında durduklarını, sağ ve arka kısmında da dağın yarık kayalıklarının bulunduğunu, sollarında ise açık bir alanın bulunduğu düşüncesindedir.⁹⁴⁴ Margoliouth, Peygamber bu yeri müşrikler kuşatmadan önce ele geçirdiğini ve emniyette olmak için tercih ettiğini ifade etmektedir.⁹⁴⁵ Müslümanların orduyu doğal korunaklı bir alana konuşlandırması hem müşrikleri daha rahat gözlemlemelerini hem de Medine'ye yapılabilecek olası bir taarruza karşı önlem almalarını sağladığı düşünülmektedir.⁹⁴⁶ Ayrıca Hz. Peygamber'in Uhud'daki stratejik yeri müşriklerden önce ele geçirmesi Müslümanları daha avantajlı bir konuma getirdiği değerlendirilmektedir.

⁹³⁵ Vâkıdî, *el-Megazi*, I/220.

⁹³⁶ Margoliouth, *Mohammed And The Rise Of Islam*, 295.

⁹³⁷ Avn, *el-Fennü 'l-harbi fî sadri 'l-İslâm*, 222-223.

⁹³⁸ Hamidullah, *Hz. Peygamber'in Savaşları*, 65.

⁹³⁹ Vâkıdî, *el-Megazi*, I/220; Semhûdî, *Vefâü 'l-vefa bi ahbari dari 'l-Mustafa*, I/482-483.

⁹⁴⁰ İbn İshak, *Siretu İbn İshak*, 304-305; İbn Hişâm, *es-Siretü 'n-nebeviyye*, III/10.

⁹⁴¹ Kanâ, Kanât veya Kanât Vadisi: Bazı kaynaklarda Kanâ şeklinde geçmektedir. bk. İbn Sa'd, *Kitâbü 'l-tabakâti 'l-kebir*, II/39. Doğru ifadenin ise yukarıda değinildiği üzere Kanât şeklinde okunmasıdır. Kanât, Medine'de bulunan üç vadiden birisinin ismidir. Kanât Vadisi şeklinde de adlandırılmaktadır. Tarım ve ürünlerinin elde edildiği bir vadidir. bk. Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh el-Bağdâdî Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü 'l-büldân* (Beyrut: Dâru Sadır, 1977), IV/401-402; Semhûdî, *Vefâü 'l-vefa bi ahbari dari 'l-Mustafa*, IV/58-59.

⁹⁴² İbn Sa'd, *Kitâbü 'l-Tabakati 'l-kebir*, II/37.

⁹⁴³ Hamidullah, *Hz. Peygamber'in Savaşları*, 64-65.

⁹⁴⁴ Muir, *The Life of Mahomet*, III/165.

⁹⁴⁵ Margoliouth, *Mohammed And The Rise Of Islam*, 294.

⁹⁴⁶ Avn, *el-Fennü 'l-harbi fî sadri 'l-İslâm*, 223.

H. Peygamber, orduyu konuşlandırdıktan sonra talimat vermeden müşriklerle çarpışmamaları konusunda Müslümanları uyardı.⁹⁴⁷ Sell, Müslümanların elinde bulunan birliklerin saldırı düzenlemek için yetersiz olduğunu, Peygamber'in Mekkelilerin taarruzunu bekleme emrini ordusuna vermesinin akıllıca bir karar olduğunu ifade etmektedir.⁹⁴⁸ Orduda bulunanlar verilen emri dinledikleri esnada müşrikler, yukarıda da değinildiği üzere Uhud'a yakın bir konumda olan es-Samğa'da Müslümanlara ait tarlalarda hayvanlarını besliyordu.⁹⁴⁹ Müslümanlar da bu durumdan hoşlanmadığı için H. Peygamber'e serzenişte bulundu. Ensar'dan birisi, Kayleoğulları'nın (Evs ve Hazrec) bahçelerinde müşrikler hayvanlarını güderken neden vuruşmadıkları şeklinde sitemde bulundu.⁹⁵⁰ Vâkıdî, H. Peygamber'e sitemde bulunan kişinin Abdüleşheloğulları'ndan Umâre b. Ziyâd b. es-Seken⁹⁵¹ olduğunu zikretmektedir.⁹⁵² Sahabiler her ne kadar bazı uyarılara itiraz etseler de H. Peygamber'in gazve öncesi taktik olarak verdiği emirlerin dikkate alındığını ve bireysel hareket etmemenin önemine dikkat çektiğini göstermektedir.

H. Peygamber, deneyimli bir komutan gibi muharebenin yapılacağı alanı titizlikle tetkik etti. Ordunun solunda yer alan Ayneyn Tepesi yönünden müşrikler tarafından saldırıya uğrayacağını fark edince bunun için bir tertip planladı.⁹⁵³ Ordu içinde Abdullah b. Cübeyr komutasında bulunan okçular birliğini Ayneyn'e konuşlandırdı.⁹⁵⁴ H. Peygamber, Ayneyn'e mevzilenen sahabilere, müşrikleri hezimete uğrattıklarını gördüklerinde bile haber göndermeyene kadar tepeyi asla terk etmemelerini, şayet öldürüldüklerini ve kuşların bedenlerini kaçırdığını müşahade etseler dahi müdafaa için yanlarına gelmemeleri gerektiğini söyledi. Ayrıca müşriklerin karargâhına girdiklerine şahit olmadan bulundukları mekândan ayrılmamalarını, atların okun atıldığı yöne gelmeyeceği için onların süvarilerine ok atmalarının iktiza ettiği şeklinde direktif ve taktikler verdi. Ardında bu konuşması için Allah'ı okçular birliğine şahit kılarak konuşmasını sonlandırdı.⁹⁵⁵ Mûsâ b. Ukbe, H. Peygamber'in, Müslümanların meydana

⁹⁴⁷ İbn İshak, *Siretu İbn İshak*, 305; Vâkıdî, *el-Megazi*, I/220; İbn Hişâm, *es-Siretü'n-nebeviyye*, III/10-11.

⁹⁴⁸ Sell, *The Battles Of Badr And Of Uhud*, 52.

⁹⁴⁹ Taberî, *Tarihü't-Taberi: Tarihü'r-Rusûl Ve'l-Müluk*, II/507; Semhüdî, *Vefâu'l-vefa bi ahbari dari'l-Mustafa*, IV/360.

⁹⁵⁰ İbn İshak, *Siretu İbn İshak*, 305; İbn Hişâm, *es-Siretü'n-nebeviyye*, III/11; Taberî, *Tarihü't-Taberi: Tarihü'r-Rusûl Ve'l-Müluk*, II/507.

⁹⁵¹ İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, IV/238; İbn Abdülber, *el-İstî'âb*, 520.

⁹⁵² Vâkıdî, *el-Megazi*, I/220.

⁹⁵³ Avn, *el-Fennü'l-harbi fi sadri'l-İslâm*, 223.

⁹⁵⁴ Mûsâ b. Ukbe, *Megazi*, II/289; İbn İshak, *Siretu İbn İshak*, 305; İbn Hişâm, *es-Siretü'n-nebeviyye*, III/11; Taberî, *Tarihü't-Taberi: Tarihü'r-Rusûl Ve'l-Müluk*, II/507.

⁹⁵⁵ Vâkıdî, *el-Megazi*, I/219-220, 224-225; Buhârî, *el-Câmi'u's-sahîh*, "Megâzi", 17 (No. 4043), 20 (No. 4067), "Cihâd ve's-Siyer", 164 (No. 3039); İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, II/37, 44; İbn Kuteybe,

yerlerini aldığında, müşrik süvarilerinin hareket ettiklerini gördüklerinde ok fırlatmaları gerektiğini, Allah'ın müşrikleri hezimete uğratsa bile yerlerini asla terk etmemelerini söyledi. Öte yandan içlerinden hiçbir adamın asla yerinden ayrılmasına izin vermemeleri gerektiğini ve süvarileri engellemelerinin kendisi için yeterli olacağı şeklinde okçulara emir verdiğini bildirmektedir.⁹⁵⁶ İbn İshak, İbn Hişâm ve Taberî, müşriklerin arka taraftan saldırmamaları için atlılara ok atarak orduyu savunmaları gerektiği, gazvenin lehte veya aleyhte sonuçlansa bile yerlerinde sabit kalmalarının icap ettiği hususunda talimat verdiğini aktarmaktadır.⁹⁵⁷ Sell, Hz. Peygamber'in tarihçilerin "büyük tehlike yeri" olarak nitelendirdiği yere, en iyi okçularından elli kişiyi yerleştirerek bazı emriler verdiğini ifade etmektedir.⁹⁵⁸ Margoliouth, her ne kadar Muhammed'in okçulara verdiği direktiflerin muhtemelen savaştan sonra ortaya çıktığını iddia etse bile, Peygamber'in okçuları muhkem bir konum aldığını dile getirmektedir.⁹⁵⁹ Hamidullah, Ayneyn Tepsine yerleştirilen okçular birliğinin görevinin, Zübeyr'in emri altındaki az sayıdaki süvarilerle irtibatlı olmaları ve Uhud Dağı ile Ayneyn Tepesi arasındaki geçidi muhafaza etmek, olası düşman saldırılarına karşı orduyu korumak olduğunu açıklamaktadır.⁹⁶⁰ Ataş, siyer ve hadis kaynaklarında geçen bu rivayeti tetki etmesi sonucunda, bu rivayetin her iki kaynaklarda da sened ve metin yönüyle aynı şekilde geçtiğini, bu yönüyle hadis ve siyer kaynakları arasında tam bir uyum olduğunu beyan etmektedir.⁹⁶¹ Hz. Peygamber'in hem okçuları yerleştirdiği yere baktığımızda hem de onlara verdiği emir ve taktikleri incelediğimizde, Uhud Gazvesi'nin seyrini değiştirecek stratejik bir hamle yaptığı kanaatindeyiz. Ayrıca müşriklerin muhtemel saldırı düzenleyebilecekleri alanları kontrol ettiği düşüncesindeyiz.

Müslümanlar ordunun genel düzenini sağladıktan sonra müşrikler de gazve alanına geldi. Müşriklerin orduyu belli bir nizama koyduğunu⁹⁶² gören Hz. Peygamber, taktiksel olarak kendi birliklerini de onların sınıflandırmasına denk gelecek şekilde düzenledi.⁹⁶³ Bunun için yukarıda değinildiği üzere orduyu saf nizamına göre

el-Ma'ârif, 159; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, I/317; Semhûdî, *Vefâü'l-vefa bi ahbari dari'l-Mustafa*, I/483.

⁹⁵⁶ Mûsâ b. Ukbe, *Megazi*, II/289-290.

⁹⁵⁷ İbn İshak, *Siretu İbn İshak*, 305; İbn Hişâm, *es-Siretü'n-nebeviyye*, III/11; Taberî, *Tarihü't-Taberî: Tarihü'r-Rusûl Ve'l-Müluk*, II/509.

⁹⁵⁸ Sell, *The Battles Of Badr And Of Uhud*, 52.

⁹⁵⁹ Margoliouth, *Mohammed And The Rise Of Islam*, 295.

⁹⁶⁰ Hamidullah, *Hz. Peygamber'in Savaşları*, 64-65.

⁹⁶¹ Ataş, *Siyer ve Hadis Kaynaklarında Hz. Peygamber'in Savaşları*, 111-112.

⁹⁶² Vâkıdî, *el-Megazi*, I/220.

⁹⁶³ Avn, *el-Fennü'l-harbi fî sadri'l-İslâm*, 223.

sıralaması,⁹⁶⁴ sancağı Abdüddâroğulları'ndan Mus'ab b. Umeyr'e vermesi⁹⁶⁵ bu taktiği icra ettiğini göstermektedir. Ayrıca Halebî, müşriklerin sağında bulunan Halid b. Velid komutasındaki süvari birliğine⁹⁶⁶ karşı koyması için atlılar birliği komutanı Zübeyr b. Avvâm'ı⁹⁶⁷ ve solundaki İkrime b. Ebû Cehil'in idaresindeki atlı birliklerini de⁹⁶⁸ kontrol altında tutmak gayesiyle de diğer atlıyı görevlendirdiğini bildirmektedir.⁹⁶⁹

Müslümanların ordusu içinde gazvelerde kahramanlıklarıyla ön plana çıkan sahabiler bulunuyordu.⁹⁷⁰ Margoliouth, Hamza, Ali ve diğer birkaç kişinin yiğitliklerinin Kureyş ordusu içindekileri ürküteceğini ifade etmektedir.⁹⁷¹ Bunun farkında olan Hz. Peygamber, görünüşe bakılırsa gazve öncesi⁹⁷² bu sahabilerin şecaatlerini sergilemelerine vesile olacak bir taktik geliştirdi.⁹⁷³ Hz. Peygamber, eline bir kılıç alarak ordudakilere: "Hakkını vermek koşuluyla bu kılıcı kim almak ister?" şeklinde bir soru sordu. İbn Ebû Şeybe ve İbn Sa'd, Hz. Peygamber askerlere daha bu soruyu yöneltmeden önce: "Bu kılıcı kim almak ister?" şeklinde bir soru yönelttiğini, orduda bulunanların birçoğu kılıcı almak istemesi üzerine, "hakkını kim verecek?" şeklinde soruyu değiştirerek sorduğunu, bunun üzerine kavminin bunu almaktan çekindiğini ve yalnızca Sâideoğulları'ndan Ebû Dücâne künyesiyle bilinen Simâk b. Hareşe'nin⁹⁷⁴ aldığını zikretmektedir.⁹⁷⁵ Askerler, Hz. Peygamber'e kılıcın hakkının ne olduğunu sordu. Hz. Peygamber de bu kılıçla hiçbir Müslümanı katletmemek ve kafirden kaçmamak şeklinde cevap verdi. Ömer b. Hattâb, kılıcı almak istedi. Hz. Peygamber, ona vermedi ve yüzünü çevirdi. Tekrar aynı soruyu askerler yöneltti. Zübeyr b. Avvâm, bu kılıcı alabileceğini söyledi. Hz. Peygamber, Zübeyr'e vermeyerek yine aynı tavrı takındı. Öyle ki Ömer ve Zübeyr, Hz. Peygamber'in sergilediği davranıştan hoşlanmadı. İbn Hişâm, Zübeyr'in kılıcın kendisine verilmediğini görünce, Hz. Peygamber'in halası Safiyye'nin oğlu ve Kureyş'ten olduğunu, kılıcı Ebû Dücâne'den önce istediği halde kendisine vermediğini, bu durumu hazzetmediğinden

⁹⁶⁴ Mûsâ b. Ukbe, *Megazi*, II/288; Vâkıdî, *el-Megazi*, I/221, 225; İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, II/37; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, I/316.

⁹⁶⁵ Vâkıdî, *el-Megazi*, I/221; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, III/11; İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, II/37; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, I/316-317.

⁹⁶⁶ Vâkıdî, *el-Megazi*, I/220.

⁹⁶⁷ Taberî, *Tarihü't-Taberi: Tarihü'r-Rusûl Ve'l-Müluk*, II/508.

⁹⁶⁸ Vâkıdî, *el-Megazi*, I/220.

⁹⁶⁹ Halebî, *es-Sîretü'l-Halebiyye*, II/496.

⁹⁷⁰ Uhud Gazvesinde yiğitlikleriyle temayüz eden dört sahabe bulunuyordu: Hamza b. Abdülmuttalib, Ali b. Ebû Talib, Zübeyr b. Avvâm ve Ebû Dücâne. bk. Vâkıdî, *el-Megazi*, I/259. Hamidullah, Ebû Dücâne'yi en iyi savaşçı olarak nitelemektedir. bk. Hamidullah, *Hz. Peygamber'in Savaşları*, 67.

⁹⁷¹ Margoliouth, *Mohammed And The Rise Of Islam*, 295.

⁹⁷² Asri Çubukçu, "Ebû Dücâne", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/122.

⁹⁷³ Taberî, *Tarihü't-Taberi: Tarihü'r-Rusûl Ve'l-Müluk*, II/511.

⁹⁷⁴ İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, III/515-516.

⁹⁷⁵ İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, XIII/298; İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, III/515; Müslim, *Sahîhu Müslim*, "Fedâilü's-sahâbe", 128.

dolayı onu izlediğini ve Ebû Dücâne'nin kılıcın hakkını verdiğini aktarmaktadır.⁹⁷⁶ Hz. Peygamber, başka birini ararcasına aynı suali ordudakilere üçüncü kez sordu. Bu kez bu soruya Ebû Dücâne, kılıcın hakkını vermek koşuluyla alabileceğini söyledi. Bu cevaptan sonra kılıcı Ebû Dücâne'ye verdi. Ebû Dücâne kılıcı aldıktan sonra düşmanla karşılaşınca sözüne sadık kalarak onun hakkını verdi.⁹⁷⁷ Ayrıca Ebû Dücâne kılıcı aldıktan sonra Müslümanların iki safı arasında çalimli çalimli yürümeye başladı. Bunu gören Hz. Peygamber, muharebe alanı dışında böyle yürümenin Allah'ın sevmediği bir yürüyüş olduğunu sahabilere bildirdi.⁹⁷⁸ Ebû Dücâne, bu yürüyüşüyle de yetinmeyerek kılıcı aldığından ötürü kendini öven şiirde söylüyordu:

“Ben öyle birisiyim ki, arkadaşım benimle sözleşti,

Uhud'un eteklerindeki hurma ağaçlarının bulunduğu dar geçitte.

Umarım yok olup gidenlerin sonuncusu olmam,

Allah ve Resulünün kılıcıyla vur.”⁹⁷⁹ Hz. Peygamber'in Uhud Gazvesi'ndeki stratejisi ve taktiği incelendiğinde hem elindeki imkanlar ölçüsünde her şeyi en ince ayrıntısına kadar planladığını hem de o planı icra etmeye çalıştığı sonucuna varılmaktadır. Ayrıca gazve ortamında bile günlük yaşamdaki ahlâkî ilkeleri ashabına tahattur ettiği tespit edilmektedir.

1.6. İki Ordunun Çarpışma Süreci

1.6.1. Birinci Safha

Her iki ordu hazır olduğunda Arapların genellikle savaşlardaki âdeti olduğu üzere⁹⁸⁰ gazve mübareze çağrısı ile başladı.⁹⁸¹ “Mübâreze”, savaşta her iki ordudan birbirlerine denk iki askerin çarpışmasına denir.⁹⁸² İki düşman şahıs arasında şahitler huzurunda meydana gelen şifâhî veya silahlı çarpışma olarak da ifade edilmektedir.⁹⁸³ Beşeriyet tarihi boyunca geleneksel toplumlarda olduğu gibi Araplarda mübâreze kültürünü savaş alanlarında devam ettirmişleridir. Özellikle savaşlarda mübârezeyi

⁹⁷⁶ İbn Hişâm, *es-Sîretü 'n-nebeviyye*, III/16.

⁹⁷⁷ Mûsâ b. Ukbe, *Megazi*, II/313-314; Vâkıdî, *el-Megazi*, I/258-259; İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif*, 159; Taberî, *Tarihü 't-Taberi: Tarihü 'r-Rusûl Ve 'l-Müluk*, II/510-511.

⁹⁷⁸ İbn İshak, *Siretu İbn İshak*, 305; İbn Hişâm, *es-Sîretü 'n-nebeviyye*, III/13-14; Vâkıdî, *el-Megazi*, I/259; Semhûdî, *Vefâi 'l-vefa bi ahbari dari 'l-Mustafa*, I/483-484.

⁹⁷⁹ İbn Sa'd, *Kitâbü 't-Tabakati 'l-kebir*, III/516.

⁹⁸⁰ Cevâd Ali, *el-Mufasssal fî tarihî 'l-Arab kable 'l-İslâm*, V/440; Avn, *el-Fennü 'l-harbi fî sadri 'l-İslâm*, 224.

⁹⁸¹ Vâkıdî, *el-Megazi*, I/225.

⁹⁸² Ferâhîdî, *Kitâbü 'l-Ayn*, VII/364.

⁹⁸³ Parlatır vd., *Türkçe Sözlük*, I/650, II/1600.

düşmana karşı üstün olmak için kullanmışlardır.⁹⁸⁴ Mübârezeyi yapacak şahıs, giyimine ve şekline dikkat ederek çarpışacağı şahıstan daha üstün niteliklere sahip olarak meydana çıkardı. Karşı taraf buna denk değilse bu mübârezeden vazgeçilirdi.⁹⁸⁵ Müslümanların geleneğinde gazve dışında mübâreze İslâm'ın ahlâkî ilkeleriyle bağdaşmamaktadır. Ancak Hz. Peygamber'in gazvelerde sahabileri mübârezeye teşvik ettiği görülmektedir.⁹⁸⁶ Hz. Peygamber'in toplum içinde önceden cârî olan uygulamaları İslâm'ın temel ahlâkî ilkelerine muvâfık olanları kabul ettiği, aykırı olanları ise kaldırdığı veya daha iyi olanıyla değiştirdiği anlaşılmaktadır.

Uhud'da müşriklerin sancaktarı Talha b. Ebû Talha, Müslümanlar ile aralarında oluşan safın ortasından çıktı. Kendisiyle mübâreze yapacak birisinin karşısına çıkmasını Müslümanlardan istedi. Buna karşılık Ali b. Ebû Tâlib, Talha'ya kendisiyle vuruşabilecek bir kudrete sahip olup olmadığını sordu. Talha'da çarpışacak güce sahip olduğunu söyledi.⁹⁸⁷ Taberî, Talha'nın gazve esnasında Allah'ın Müslümanların kılıçlarıyla müşrikleri cehenneme atacağını, müşriklerin kılıçlarıyla da Müslümanları cennete koyacağı şeklinde sahabilerin iddiada bulunduğunu zikretmektedir. Öyleyse Müslümanların arasında kılıcıyla cennete gönderilmek isteyen veya kendisini cehenneme gönderebilecek bir mübâriz bulunup bulunmadığını sordu. Bu övücü söze karşılık Ali'nin, kendisi cennete gitmeden, Talha'yı da cehenneme yollamadan yanından ayrılmayacağına dair Allah adına and içtiğini bildirmektedir.⁹⁸⁸ İki mübâriz vuruşmaya başladı. Mübârizlerin çarpıştıkları esnada Hz. Peygamber de sancağın altında oturarak gelişmeleri takip ediyordu. Ali, Talha'ya bir kılıç vurdu ve ağır yaralı bir şekilde yer düştü. Ali tam onu öldürecekken Allah ve akrabalık bağı adına aman diledi. Ali de onu serbest bıraktı. Arkadaşları Ali'ye onu neden öldürmediğini sordu. O da Talha'nın yere düştüğünde avret mahallinin açıldığını, ayrıca onun öldürüleceğini bildiğinden dolayı karışmadığı şeklinde cevap verdi. Müslümanlar da onu öldürdüler. Onu öldürenin Ali olduğu da söylenmektedir.⁹⁸⁹ Talha b. Ebû Talha öldürülünce Hz. Peygamber çok sevindi ve tekbir getirdi. Orduda bulunanlar da Hz. Peygamber'in sevincine ortak oldu.⁹⁹⁰

⁹⁸⁴ Abdullah Duman, "İslâm'ın İlk Döneminde Mübâreze Geleneği", *Vankulu Sosyal Araştırmalar Dergisi* 5 (2020), 26; Ahmet Kuray, "Kabile Rekâbeti Bağlamında Bir Savaş Sahnesinin İncelenmesi: Bedir'de Mübâreze", *Artuklu Akademi* 11/1 (2024), 175.

⁹⁸⁵ Cevâd Ali, *el-Mufasssal fî tarihi'l-Arab kable'l-İslâm*, V/440-441.

⁹⁸⁶ Duman, "İslâm'ın İlk Döneminde Mübâreze Geleneği", 28-39; Kuray, "Kabile Rekâbeti Bağlamında Bir Savaş Sahnesinin İncelenmesi: Bedir'de Mübâreze", 176-177, 182-183.

⁹⁸⁷ Mûsâ b. Ukbe, *Megazi*, II/290; Vâkîdî, *el-Megazi*, I/225; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, III/22; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, XIII/307; İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, II/38.

⁹⁸⁸ Taberî, *Tarihü't-Taberi: Tarihü'r-Rusûl Ve'l-Müluk*, II/509.

⁹⁸⁹ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, III/22, 95; Semhûdî, *Vefâü'l-vefa bi ahbari dari'l-Mustafa*, I/492-493.

⁹⁹⁰ Mûsâ b. Ukbe, *Megazi*, II/290-291; Vâkîdî, *el-Megazi*, I/226; İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, II/38; Taberî, *Tarihü't-Taberi: Tarihü'r-Rusûl Ve'l-Müluk*, II/509-510.

Müşriklerden mübareze talebinde bulunanlardan biri de Ebû Bekir'in oğlu Abdurrahman b. Ebû Bekir'di. Abdurrahman zırhını kuşanmış bir şekilde meydana çıktı. Kendisini tanıttıktan sonra mübareze yapabilecek birisinin karşısına çıkmasını istedi. O esnada babası Ebû Bekir kılıcını çıkardı ve Hz. Peygamber'e oğluyla mübareze etmek istediğini söyledi. Hz. Peygamber kılıcını kınına koyarak yerine geri dönmesi ve varlığıyla Müslümanlara faydalı olması gerektiğini söyledi.⁹⁹¹ Daha sonra Abdurrahman babasına, Uhud günü kendisini gördüğünü ve uzaklaştığını söyledi. Ebû Bekir ise oğluna, kendisini görmesi halinde kaçmayacağını bildirdi.⁹⁹² Müslümanların İslâm'a olan bağlılıkları gereği aynı soydan olan en yakınlarına bile karşı çıktıklarını ve Hz. Peygamber'in ileri görüşlülüğü sayesinde kan bağı bulunanlar arasında kin ve adâvetin oluşmaması için olabildiğince buna mâni olmaya çalıştığını göstermektedir.

Gazvedeki çatışmalar müşriklerin sancaktarlarının bulunduğu alanda şiddetlendi.⁹⁹³ Talha'dan sonra sancağı Abdüddâroğulları'ndan Osman b. Ebû Talha aldı. Sözleri ve şiirleriyle müşrikleri cesaretlendirmeye çalışıyordu:

“Liva sahipleri üzerine bir haktır,

Mızrak kana boyanmalı veya parçalanmalıdır.” şeklinde ki ifadelerini saflar arasında haykırıyordu. Kadınlar da tefleriyle ona eşlik edip müşrikleri çarpışmak için teşvik ediyordu.⁹⁹⁴ Bu sancaktarın karşısına da Hamza b. Abdülmuttalib çıktı ve bir hamle yaparak onu öldürdü. Hamza da buna karşılık: “Hacılara su dağıtanın oğluyum.” diyerek müşriklere karşı övünüyordu.⁹⁹⁵ Bundan sonra Abdüddâroğulları'ndan sırasıyla sancağı Sa'd b. Ebû Talha aldı. Onu da Sa'd b. Ebû Vakkâs öldürdü.⁹⁹⁶ Ali'nin onu öldürdüğü de söylenmektedir.⁹⁹⁷ Ardında Müsâfi b. Talha b. Ebû Talha müşriklerin sancağını aldı. Müsâfi'yi de Âsım b. Sâbit b. el-Aklah okla öldürdü. Öyle ki Müsâfi'nin annesi Sülâfe bnt. Sa'd b. eş-Şüheyd, oğlunu öldüren Âsım b. Sâbit'in kafatasında içki içeceğine dair and içti. Ayrıca onu kendisine getirene de yüz deve vereceğine dair vaatle bulundu.⁹⁹⁸ Bundan sonra sancağı Kilâb b. Talha b. Ebû Talha aldı. Onu Zübeyr b. Avvâm öldürdü. Ardından sancağı Cülâs b. Talha b. Ebû Talha üstlendi. Onu da Talha b. Ubeydullah öldürdü. Sonra Ertât b. Şürahbîl, Şureyh b. Kâriz ve en son onların kölesi Habeşli Suâb

⁹⁹¹ Vâkıdî, *el-Megazi*, I/257; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, I/320-321.

⁹⁹² İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, XIII/308.

⁹⁹³ Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, I/317.

⁹⁹⁴ İbn İshak, *Siretu İbn İshak*, 306; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, III/15, 23.

⁹⁹⁵ Vâkıdî, *el-Megazi*, I/226-227.

⁹⁹⁶ Vâkıdî, *el-Megazi*, I/227; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, III/95; İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, II/38.

⁹⁹⁷ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, III/95.

⁹⁹⁸ İbn İshak, *Siretu İbn İshak*, 308-309; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, III/22-23; İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, II/52.

sancağı kaldırdı. Böylece yedi sancaktar⁹⁹⁹ sırasıyla Müslümanlar tarafından öldürüldü.¹⁰⁰⁰ Muir, aynı aileden olan müşrik bayraktarların Müslüman savaşçılar tarafından kötü bir akıbete uğratıldıklarını ifade etmektedir.¹⁰⁰¹ Margoliouth, müşriklerin sancaklarını taşıyanların art arda öldürülmesi sonucu kimse bu sancağı taşıyarak aynı akıbete uğramak istemediğini, sancaktarlar kaderlerine terk edildiği gibi arkadaşları da onları muhafaza etmek için hiçbir girişimde bulunmadığı kanaatinde dir.¹⁰⁰² Müşriklerin içine düştükleri durum inançsal anlamdaki bağlarının birbirlerine karşı olan samimiyetlerine yansıdığına ve Müslümanlara göre ne kadar zayıf olduğuna işaret etmektedir.

Müslümanlar, müşriklerin sancaktarlarının öldürüldüğünü görünce onların birliklerine saldırmaya başladı. Müslümanların taarruzu sonucu müşriklerin safları bozuldu.¹⁰⁰³ Gazvenin ilk safhasında mağlup olan müşrik askerler, artlarına bakmadan kaçışıyordu. Kadınlar da gazvenin başlangıcındaki coşkunun yerine vaveyla koparıyordu.¹⁰⁰⁴ Ayrıca kadınların ellerinde sürmedan ve mil bulunuyordu. Gazveden ayrılmaya çalışanlara ve sendeleyene onları veriyordu. Bununla birlikte kadın gibi olduklarını söyleyerek geri dönmelerini sağlamaya çalışıyordu.¹⁰⁰⁵ Hind bnt. Utbe ve beraberindeki kadınlar, Müslümanlardan ummak istedikleri şeyi elde edememenin üzüntüsü içindeydi. Bu kadınlar, Müslümanların saldırının şiddetlendiğini görünce yanlarına alabildikleri eşyalar ile eteklerini sıvamış ve ayak bileklerindeki halhalları görünür bir halde kaçışıyordu.¹⁰⁰⁶ Erkekler at sırtında kaçıp giderken kadınları bile umursamıyordu. Öyle ki Hind bnt. Utbe ve bazı kadınlar dehşete kapılmış, bitap düşmüş ve yürüyemeyecek bir haldeydi.¹⁰⁰⁷ Hâlid b. Velîd süvari birliğiyle Uhud Dağı'nın alt kısmından yer alan Hz. Peygamber'in sol yanından saldırmak istedi. Ayneyn Tepesi'ne konuşlanan okçular onları engelledi.¹⁰⁰⁸ Üç kez aynı girişimde bulunan Hâlid b. Velîd, her defasında geri püskürtüldü.¹⁰⁰⁹ Müslümanlar, müşriklere saldırı düzenleyerek onları öldürdü ve mevzilendikleri yerleri terk etmelerine neden oldu. Karargâhın boşaldığını

⁹⁹⁹ Semhûdî, *Vefâi'l-vefa bi ahbari dari'l-Mustafa*, I/485.

¹⁰⁰⁰ Vâkîdî, *el-Megazi*, I/227-228; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, III/17, 22-23, 28, 95-96; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, XIII/307; İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, II/38-39.

¹⁰⁰¹ Muir, *The Life of Mahomet*, III/168.

¹⁰⁰² Margoliouth, *Mohammed And The Rise Of Islam*, 296.

¹⁰⁰³ Mûsâ b. Ukbe, *Megazi*, II/291; Vâkîdî, *el-Megazi*, I/226; İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, II/38; Taberî, *Tarihü't-Taberi: Tarihü'r-Rusûl Ve'l-Müluk*, II/510.

¹⁰⁰⁴ İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, II/39; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, I/318.

¹⁰⁰⁵ İbn İshak, *Siretu İbn İshak*, 306; Vâkîdî, *el-Megazi*, I/272.

¹⁰⁰⁶ Vâkîdî, *el-Megazi*, I/229; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, III/27-28; Taberî, *Tarihü't-Taberi: Tarihü'r-Rusûl Ve'l-Müluk*, II/507-508, 513.

¹⁰⁰⁷ Vâkîdî, *el-Megazi*, I/272; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, I/318.

¹⁰⁰⁸ İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, II/39.

¹⁰⁰⁹ Mûsâ b. Ukbe, *Megazi*, II/291; Vâkîdî, *el-Megazi*, I/229; Taberî, *Tarihü't-Taberi: Tarihü'r-Rusûl Ve'l-Müluk*, I/510.

gören Müslümanlar, müşriklerin terk ettiği malları ganimet olarak almaya başladı.¹⁰¹⁰ Vâkıdî, Uhud günü müşriklerin safında olan Ebü'n-Nemir el-Kinânî'nin,¹⁰¹¹ ordugâhlarındaki malların Müslümanlar tarafından ganimet olarak alıp kaçtıklarını, yürüyerek el-Cemmâ¹⁰¹² denilen yere kadar yayan gittiklerini ve atlıların saldırı düzenlediğini gördüklerinde geri geldiklerini söylediğini aktarmaktadır.¹⁰¹³ Muir, müşriklerin sayıca fazla olması gazvenin ilk aşamasında avantaj sağlamadığı gibi Müslümanların azminin onları alt ettiği düşüncesindedir.¹⁰¹⁴ Hamidullah, gazvenin ilk kısmının müşriklerin öncü birliklerinin mağlubiyetiyle sonuçlandığını ifade etmektedir.¹⁰¹⁵ Müslümanların gazvede taktik ve stratejilerine sadakatle bağlı kalmaları, gazvenin ilk safhasında müşrikleri yendikleri sonucu ortaya çıkmaktadır.

Bu durumu müşâhede eden Müslüman okçulardan bazıları hoşnutsuzluklarını dile getirmeye başladı. Müşriklerin yenilgiye uğratıldığını, ganimeti toplayanların da kardeşleri olduğunu ve o zaman ne diye diğer kardeşleri gibi ganimet toplamayarak oldukları yerde bekledikleri şeklinde tepkilerini dile getirdi. Bu karşı çıkıştan rahatsız olan okçularda serzenişte bulundu.¹⁰¹⁶ Geriye kalan okçular ise Hz. Peygamber'in müşrikleri yenilgiye uğratarak ganimet toplanıldığını veya öldürüldüklerini görmeleri halinde bile asla yerlerini terk etmemelerini, arkalarını kollamaları gerektiği yönündeki talimatlarını hatırlatarak onlara bu tutumlarının doğru olmadığını söyledi. Okçular arasında ihtilaf çıkmaya başladı. Buna karşılık veren diğer okçular, Hz. Peygamber'in bunu kast etmediğini, müşriklerin yenik duruma düştüğünü ve Müslüman kardeşleriyle birlikte ganimet toplamalarının elzem olduğu konusunda directti.¹⁰¹⁷ Okçular arasında çıkan bu anlaşmazlığa komutanları Abdullah b. Cübeyr müdahale etti. Abdullah b. Cübeyr, Allah'ın ve Peygamber'inin emirlerine riayet edilmesi ve Hz. Peygamber'e muhalefet edilmemesi gerektiği noktasında ikazda bulundu. Bu uyarıları dinlemeyen kırk kişiye yakın okçu ganimet toplamak için Ayneyn Tepesi'ndeki yerlerini terk etti. Geriye komutanları Abdullah b. Cübeyr ile birlikte yaklaşık on okçu kaldı.¹⁰¹⁸ Tepeden ayrılmayan Hâris b. Enes b. Râfi de Hz. Peygamber'in buyruğunun derhâtır etti ve birlik

¹⁰¹⁰ Vâkıdî, *el-Megazi*, I/229; İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, II/39.

¹⁰¹¹ İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, VI/155.

¹⁰¹² el-Cemmâ: Medine bulunan dağlardan biridir. Medine'ye yaklaşık dört km (3 mil) mesafede, Akik vadisi ile Cüruf arasında yer almaktadır. Dolayısıyla Uhud'a yakın bir mesafede yer almaktadır. bk. Semhûdî, *Vefâü'l-vefa bi ahbari dari'l-Mustafa*, IV/211.

¹⁰¹³ Vâkıdî, *el-Megazi*, I/261.

¹⁰¹⁴ Muir, *Mahomet and Islam*, 123.

¹⁰¹⁵ Hamidullah, *Hz. Peygamber'in Savaşları*, 68.

¹⁰¹⁶ Vâkıdî, *el-Megazi*, I/229; Taberî, *Tarihü't-Taberi: Tarihü'r-Rusül Ve'l-Müluk*, II/508.

¹⁰¹⁷ Mûsâ b. Ukbe, *Megazi*, II/292; Semhûdî, *Vefâü'l-vefa bi ahbari dari'l-Mustafa*, I/491-492.

¹⁰¹⁸ Vâkıdî, *el-Megazi*, I/229-230; İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, II/39; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, I/318.

komutanına itaat edilmesi gerektiği hususunda arkadaşlarına tavsiyede bulundu. Yerlerinden ayrılan okçular bu uyarıya da aldırış etmeyerek müşriklerin ganimetlerini toplamaya başladı. Müşriklerden bazıları da Hâris b. Enes'in arkadaşlarını toparlamaya çalıştığını görünce ona saldırdı.¹⁰¹⁹ Belâzürî, Müslümanların gazveyi unutup ganimet toplamaya çalıştıklarını, Hz. Peygamber'in onları yerlerini korumaları gerektiğini ve ganimetlerinde kendilerine ait olacağını dile getirdiğini bildirmektedir.¹⁰²⁰ Sell, okçuların komutanlarına itaat etmeyerek ganimetten pay almak için yerlerini terk ettikleri düşüncesindedir.¹⁰²¹ Askerlerin pek çoğu müşriklerle çarpışmayı bırakıp ganimet toplamayla meşguldü. Hatta Müslümanlardan bazıları müşriklerden Safvân b. Ümeyye'nin malının nerde olduğunu soracak kadar ganimetler ile ilgileniyordu. Böylece günün ve gazvenin ilk kısmında Müslümanlar müşriklere karşı galibiyet elde etti.¹⁰²² Müşriklerin mağlup olduğu ile ilgili haber duyulmaya başladı. Gazveden kaçan müşriklerden Abdullah b. Ebû Ümeyye b. el-Muğîre, bu haberi Mekkelilere duyurmak istemedi. Muhtemelen bundan çekindiğinden dolayı Tâif'e gitti. Hz. Peygamber'in müşrikleri mağlup ettiğine dair haberi onlara bildirdi.¹⁰²³ Müslümanların verilen emirlere itaatsizlik göstermeleri, emir komuta uyumunun ordu içinde dağılmasına ve cahiliye dönemindeki savaşlardaki askerlerin bireysel davranış şekillerinin devam ettiğine delalet etmektedir.

1.6.2. İkinci Safha

Gazvede meydana gelen tüm bu gelişmeleri takip eden Hâlid b. Velîd, Müslümanların Uhud'daki en stratejik yerindeki okçular tepesini de sürekli gözetliyordu. Dırâr b. Hattâb, okçular tepesini izliyordu. Onların gazve meydanına indiğini görünce bu bilgiyi anında Hâlid b. Velîd'e ulaştırdı. Bu fırsatı kollayan Hâlid b. Velîd, o bölgeye süvari birlikleriyle bir hamle daha yapmaya karar verdi.¹⁰²⁴ Hâlid b. Velîd ve İkrime b. Ebû Cehil raiyeti altındaki askerlerle okçular tepesine saldırdı.¹⁰²⁵ Brockelmann, Hâlid'in Müslüman olduktan sonra birçok gazvede kullandığı taktiksel zekasını ilk kez Uhud'da kullandığını ifade etmektedir.¹⁰²⁶ Watt, Hâlid'in emrindeki askerlerle Müslümanların arasındaki gayrinizamilikten yararlanarak onları yandan ve arkadan saldırarak kuşattıklarını izah etmektedir.¹⁰²⁷ Ayrıca müşriklerin ordusunun süvari birlikleriyle

¹⁰¹⁹ Vâkıdî, *el-Megazi*, I/230; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, I/319.

¹⁰²⁰ Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, I/318.

¹⁰²¹ Sell, *The Battles Of Badr And Of Uhud*, 54.

¹⁰²² Vâkıdî, *el-Megazi*, I/230-231.

¹⁰²³ Vâkıdî, *el-Megazi*, I/331-332.

¹⁰²⁴ İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, VI/136.

¹⁰²⁵ İbn Şihâb ez-Zühri, *el-Megazi: en-Nebeviyye*, 77; Vâkıdî, *el-Megazi*, I/232; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, I/318.

¹⁰²⁶ Brockelmann, *İslâm Ulusları ve Devletleri Tarihi*, 20.

¹⁰²⁷ Watt, *Hz. Muhammed Medine'de*, 45.

Müslümanlara saldırmalarını tasarlayacak kapasiteye sahip olmadığını, ancak Hâlid b. Velîd'in gazveden önce bu planı önerebilecek bir yetenekte olduğunu açıklamaktadır.¹⁰²⁸ Abdullah b. Cübeyr ile az sayıda ki okçuları, tepeye yayılarak ve müşriklere ok atarak karşılık verdi. Müşrikler onların azlığından yararlanarak hepsini şehit etti. Müslümanlar arkadan kuşatıldı ve müşriklerin arasında kaldı.¹⁰²⁹ Müşriklerin bu hamlesiyle gazvenin seyri değişti.¹⁰³⁰ Margoliouth, müşriklerin bu hamlesi sonucu Müslümanların iki ateş arasında kaldığından ötürü askerler arasında düzensizliğin baş gösterdiğini ve birbirilerini tanıyamamasına neden olduğunu düşüncesindedir.¹⁰³¹ Müslümanların ganimete olan iştiaqları, Hz. Peygamber'in önceden verdiği talimatlara uymamaları ve tepenin stratejik önemine rağmen yerlerinden ayrılmaları gazvenin müşriklerin lehine dönmesine sebep olduğu değerlendirilmektedir.

Müslümanlar gazve alanındaki safları dağılınca Hz. Peygamber'in etrafında onu koruyacak yaklaşık on dört sahabinin kaldığı tespit edilmiştir.

Muhacirlerden Olan Sahabiler	Ensar'dan Olan Sahabiler
1- Ebû Bekir	8- Sa'd Muâz
2- Ali b. Ebû Talib	9- Üseyd b. Hudayr
3- Zübeyr b. Avvâm	10- Ebû Dücâne
4- Abdurrahman b. Avf	11- Hubâb b. Münzir
5- Sa'd b. Ebû Vakkâs	12- Âsım b. Sâbit
6- Talha b. Ubeydullah	13- Hâris b. Sımme
7- Ebû Ubeyde b. Cerrah	14- Sehl b. Huneyf

Tablo 5: Uhud Gazvesinde Hz. Peygamber'in Etrafında Kalan Sahabiler

Tablo tetkik edildiğinde Uhud'da Hz. Peygamber'in etrafında kümelenen sahabilerden muhacirlerden olanlar Kureyş'in, Ensar'dan olanların ise Evs ve Hazrec kabilesinin farklı boylarından olduğu saptanmıştır. Ayrıca sahabilerin çoğunun ilk Müslümanlardan ve Hz. Peygamber'in yanından ayrılmayanlardan olduğu anlaşılmaktadır.¹⁰³² Öte yandan Belâzürî, Ömer b. Hattâb'ın da bu sahabilerin içinde bulunduğunu söyleyerek sayının on beş olduğunu zikretmektedir.¹⁰³³ Bu sahabiler içinden Ali b. Ebû Talib, Zübeyr b. Avvâm, Talha b. Ubeydullah, Ebû Dücâne, Hubâb b. Münzir,

¹⁰²⁸ Watt, *Hz. Muhammed Medine'de*, 47-48; Sarıçam vd., *İngiliz ve Alman Oryantalistlerin Hz. Muhammed Tasavvuru*, 268.

¹⁰²⁹ İbn İshak, *Siretu İbn İshak*, 306-307.

¹⁰³⁰ Vâkıdî, *el-Megazi*, I/232, 284; İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, II/39; Taberî, *Tarihü't-Taberi: Tarihü'r-Rusûl Ve'l-Müluk*, II/508-509.

¹⁰³¹ Margoliouth, *Mohammed And The Rise Of Islam*, 296-298.

¹⁰³² Mûsâ b. Ukbe, *Megazi*, II/298; Vâkıdî, *el-Megazi*, I/240; İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, II/40.

¹⁰³³ Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, I/318.

Âsım b. Sâbit, Hâris b. Sımme, Sehl b. Huneyf'ten oluşan sekiz kişi, muhtemelen tehlikenin çanlarının Müslümanlar için çaldığının farkında olduklarından Hz. Peygamber'e ölümüne biat etti. Ayrıca bu sahabilerden hiçbiri müşrikler tarafından öldürülmedi.¹⁰³⁴ Az sayıdaki sahabinin gazvenin aleyhlerine döndüğü bir zaman diliminde bu davranışı sergilemeleri, başkomutanlarını yalnız bırakmadığının, sahabileri içinde dayanılacak ve güven duyulacak Müslümanların bulunduğunun bir göstergesidir.

Müslümanlar, müşrikler arasında kalınca ne yapacaklarını bilmiyordu, birbirlerini tanıma konusunda problem yaşayarak etrafa dağıldı. Bundan dolayı gazve esnasında Müslümanlardan bazıları yanlışlıkla kendi arkadaşlarını öldürdü ve yaraladı.¹⁰³⁵ İbn Ebû Şeybe, İbn Sa'd ve Buhârî, Hz. Âişe'den rivayetle müşriklerin gazvenin ilk bölümünde yenildiğinde İblis'in Müslümanlara seslenerek arkalarını korumaları yönünde uyarıda bulunduğunu söylediğini, Müslümanlardan ön safta bulunanlarda geriye döndüklerinde arkadaki arkadaşlarıyla yanlışlıkla çarpıştıklarını bildirmektedir.¹⁰³⁶ İblis ile ilgili mülâhazalara aşağıda değinilecektir. Huzeyfe b. Yemân'ın babası Huseyl b. Câbir bunlardan biridir. Gazveye sonradan katıldığına yukarı da değinildi. Müslümanlar çarpışırken bilmeden kılıçlarıyla Huseyl b. Câbir'i öldürdü.¹⁰³⁷ Huseyl'i yanlışlıkla öldürenin Utbe b. Mes'ûd olduğu zikredilmektedir. Huzeyfe, arkadaşlarına onun babası olduğunu söyledi. Arkadaşları da onu bilmeden öldüklerine dair Allah adına yemin etti. Huzeyfe'de Allah'ın kendilerini affedeceğini söyledi ve diyetini de sadaka olarak Müslümanlara dağıttı.¹⁰³⁸ Üseyd b. Hudayr da arkadaşları tarafından yanlışlıkla vurulanlar arasındaydı. Ebû Bürde b. Niyâr, Üseyd'i müşrik zannederek yaraladı. Tüm bu gelişmeler karşısında Hz. Peygamber, bu şekilde öldürülenlerin şehit ve yanlışlıkla vurulan darbelerinde Allah için olduğunu söyledi.¹⁰³⁹ Müslümanların gazvede elde ettikleri başarının vermiş olduğu rahatlıkla gevşemelerine, Huseyl'in gazveye sonradan dahil olduğu için büyük bir ihtimalle parolayı bilmemesi¹⁰⁴⁰ ve müşriklerin ani saldırısı sonucu ortaya çıkan kargaşa gibi saiklerden dolayı birbirlerini yaralamalarına ve öldürmelerine neden olduğu değerlendirilmektedir.

¹⁰³⁴ Vâkıdî, *el-Megazi*, I/240; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, I/318.

¹⁰³⁵ Vâkıdî, *el-Megazi*, I/233; İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, II/39; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, I/322; Taberî, *Tarihü't-Taberi: Tarihü'r-Rusûl Ve'l-Müluk*, II/530.

¹⁰³⁶ İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, XIII/289-290; İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, II/42; Buhârî, *el-Câmi'u's-sahîh*, "Megâzi", 18 (No. 4065); Semhûdî, *Vefâü'l-vefa bi ahbari dari'l-Mustafa*, I/487.

¹⁰³⁷ İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, IX/319.

¹⁰³⁸ Vâkıdî, *el-Megazi*, I/233-234; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, III/44-45, 91; İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, II/42; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, I/322; Taberî, *Tarihü't-Taberi: Tarihü'r-Rusûl Ve'l-Müluk*, II/530.

¹⁰³⁹ Vâkıdî, *el-Megazi*, I/233; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, I/322.

¹⁰⁴⁰ Hamidullah, *Hz. Peygamber'in Savaşları*, 71.

Müşriklerin Müslümanlar üzerindeki saldırıları ziyadeleşti. İntikam peşinde olan müşrikler, bu fırsatı değerlendirdi ve Müslümanlardan birçoğunu öldürdü.¹⁰⁴¹ Vahşî b. Harb’de bunlardan biriydi.¹⁰⁴² Yukarıda değinildiği üzere Hind bnt. Utbe ile anlaşmalı olarak gazveye katılmıştı.¹⁰⁴³ Bu anlaşma gereği Vahşî, gazvede öldüreceği kişiler için uygun bir zamanın gelmesini gözetliyordu. Hz. Ali ile bir ara karşılaştı. Hz. Ali gazvede ihtiyatlı, dikkatli ve dört bir etrafını dikizliyordu. Bu nedenle Vahşî, bunu öldüremeyeceğini anlayınca başka birini gözüne kestirdi. Hamza’nın müşrikleri kılıçlarıyla yara yara ilerlediğini gördü. Bir taşın veya çalılığın arkasına saklanarak ona tuzak kurdu. Bu arada Hamza, insanlara yoğun bir şekilde hücum ediyor ve onları kısıtıyordu.¹⁰⁴⁴ Ebû Niyâr künyesiyle tanınan Sibâ b. Ümmü Enmâr ile karşılaştı. Hamza, onun saldırdığını görünce, “Ey dılakları kesenin oğlu!¹⁰⁴⁵ Sende mi bize saldırıyorsun?” diye seslendi. Hamza ona saldırdı ve onu öldürdü.¹⁰⁴⁶ Vahşî’nin saklandığını ve kendisini gözetlediğini gören Hamza ona doğru yöneldi. Su akıntısının bulunduğu yerin üzerine basınca tökezledi ve sırt üzeri düştü. Bunu fırsat bilen Vahşî, kendisine mahsus mızrağını¹⁰⁴⁷ Hamza’ya doğru fırlattı ve onu şehit etti.¹⁰⁴⁸ Dostları Hamza’nın vurulduğunu görünce hemen yanında toplandı. Ona seslendiler ve cevap vermedi. Vahşî, ondan ses çıkmadığından emin olunca, öldüğüne kanaat getirdi. Vahşî, arkadaşlarının yanından ayrıldığını görünce gizlice Hamza’ya yaklaştı. Karnını yarararak ciğerini çıkardı¹⁰⁴⁹ ve doğruca Hind bnt. Utbe’nin yanına gitti. Hind’e, şayet babasının katilini öldürdüğü takdirde ne vereceğini sordu. O da üzerindeki mükâfat olarak vereceğini söyledi. Bunun üzerine Hamza’nın ciğerini göstererek ona verdi.¹⁰⁵⁰ Hind, yakınlarının acısını dindirmek için¹⁰⁵¹ ciğeri alır almaz ağzıyla parçaladı.¹⁰⁵² Ardından üzerindeki

¹⁰⁴¹ İbn Şihâb ez-Zühri, *el-Megazi: en-Nebeviyye*, 77; Ya’kubî, *Tarihü’l-Ya’kubî*, II/48.

¹⁰⁴² İbn Sa’d, *Kitâbü’t-Tabakati’l-kebir*, VI/143.

¹⁰⁴³ İbn İshak, *Siretu İbn İshak*, 302; İbn Hişâm, *es-Sîretü’n-nebeviyye*, III/19; İbn Sa’d, *Kitâbü’t-Tabakati’l-kebir*, VI/146.

¹⁰⁴⁴ Vâkîdî, *el-Megazi*, I/285, 287; İbn Hişâm, *es-Sîretü’n-nebeviyye*, III/19-20; İbn Sa’d, *Kitâbü’t-Tabakati’l-kebir*, VI/144, 146; Taberî, *Tarihü’t-Taberi: Tarihü’r-Rusûl Ve’l-Müluk*, II/518.

¹⁰⁴⁵ Bundan kastı, Sibâ b. Ümmü Enmâr’ın annesinin Şerîf b. İlâc cariyesiydi. Mekke’de kadınların “klitorisini/bızırını” kesiyordu. Bundan dolayı Hamza, annesinin yaptığı işe nispetle onu küçümseyerek çarpıştı. bk. Vâkîdî, *el-Megazi*, I/285.

¹⁰⁴⁶ İbn İshak, *Siretu İbn İshak*, 308; İbn Hişâm, *es-Sîretü’n-nebeviyye*, III/17-18; Buhârî, *el-Câmi’u’s-sahih*, “Megâzi”, 23 (No. 4072); Belâzürî, *Ensâbü’l-eşraf*, I/322; Taberî, *Tarihü’t-Taberi: Tarihü’r-Rusûl Ve’l-Müluk*, II/516-517.

¹⁰⁴⁷ Hamidullah, *Hz. Peygamber’in Savaşları*, 164.

¹⁰⁴⁸ Mûsâ b. Ukbe, *Megazi*, II/304; Vâkîdî, *el-Megazi*, I/285-286; İbn Hişâm, *es-Sîretü’n-nebeviyye*, III/20; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, XIII/296; İbn Sa’d, *Kitâbü’t-Tabakati’l-kebir*, II/ 40, VI/144, 146; Buhârî, *el-Câmi’u’s-sahih*, “Megâzi”, 23 (No. 4072).

¹⁰⁴⁹ İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, XIII/291.

¹⁰⁵⁰ Mûsâ b. Ukbe, *Megazi*, II/304.

¹⁰⁵¹ Hamidullah, *Hz. Peygamber’in Savaşları*, 70.

¹⁰⁵² İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, XIII/302-304.

elbiseleri ve ziynetleri Vahşî'ye verdi.¹⁰⁵³ Mekke'ye vardığında da on dinar vereceğini söyledi. Ayrıca Vahşî, Hamza'nın öldürüldüğü ve cesedinin bulunduğu yeri Hind'e gösterdi ve azad edildi. Vahşî, Hamza'yı öldürdüğünü gazve meydanında müşriklere ilan etti. Müşriklerde bu haberle gönüllerinin ferahladığını dile getirdi.¹⁰⁵⁴ Hind, kadın arkadaşlarıyla şehitlerin yanında durarak Müslümanların cesetlerine müsle¹⁰⁵⁵ yaptı.¹⁰⁵⁶ Bununla da yetinmeyen Hind, diğer arkadaşlarına da müsle yapmalarını emretti. Kadınlar şehitlerin kulaklarını ve burunlarını keserek bilezik, halhal gibi takı yapıyordu.¹⁰⁵⁷ Safvân b. Ümeyye'de babası Ümeyye b. Halef'in intikamını almak için Hârice b. Zeyd'e müsle yaptı.¹⁰⁵⁸ Mekkeli müşrikler gazvede lehlerine olan fırsatı değerlendirerek Müslümanlardan intikamlarını kötü bir şekilde aldıkları ve ilkel bir davranış¹⁰⁵⁹ sergiledikleri ortaya çıkmaktadır.

Müşriklerin asıl hedefi Hz. Peygamber'di. Yukarıda değinildiği üzere gazve öncesi müşriklerden bazıları Hz. Peygamber'i öldürmek üzere yemin etmişlerdi. Onlar gazvede Hz. Peygamber'e ulaşmak için en uygun zamanı kolluyordu.¹⁰⁶⁰ Müşriklerin taarruz ettiği, Müslümanların da dağıldığı bir esnada Utbe b. Ebû Vakkâs ve Abdullah b. Şihâb ez-Zührî, Hz. Peygamber'e saldırdı.¹⁰⁶¹ Utbe b. Ebû Vakkâs, dört taş fırlattı. Hz. Peygamber'in dudağına isabet eden taş, onun alt dudağını yaraladı ve ön dişlerini kırdı.¹⁰⁶² Sa'd b. Ebû Vakkâs'da kardeşi Utbe'nin Hz. Peygamber'e olan davranışlarından ötürü onu öldürmek için çok hiddetlendi. Fakat Hz. Peygamber'in kendisini yaralayan müşrikler için söylediği sözden dolayı bundan vazgeçti.¹⁰⁶³ Abdullah b. Şihâb ise gazve meydanında haykırarak Hz. Muhammed'in kendisine gösterilmesini istiyordu. Hz. Peygamber onun yakınındaydı. Muhtemelen gazvedeki karışıklıktan veya Hz.

¹⁰⁵³ İbn İshak, *Siretu İbn İshak*, 312; Vâkıdî, *el-Megazi*, I/288; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, I/322; Taberî, *Tarihü't-Taberi: Tarihü'r-Rusûl Ve'l-Müluk*, II/524.

¹⁰⁵⁴ Vâkıdî, *el-Megazi*, I/332.

¹⁰⁵⁵ Müsle, bir canlı varlığa maddî ve mânevî olarak yapılan her türlü cefa, acı, eziyet, ıstıraba denir. Ayrıca cahiliye geleneği olarak canlıların bazı organlarının keserek işkence etme şeklinde gerçekleştirilmektedir. bk. İbn Sa'd, *Kitâbü't-tabakâti'l-kebir*, II/47; Şamil Dağcı, "İşkence", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/429.

¹⁰⁵⁶ İbn İshak, *Siretu İbn İshak*, 314; Vâkıdî, *el-Megazi*, I/286-287; İbn Hişâm, *es-Siretü'n-nebeviyye*, III/20-21; İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, VI/144-145, 147.

¹⁰⁵⁷ Mûsâ b. Ukbe, *Megazi*, II/300; Vâkıdî, *el-Megazi*, I/274; İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, VI/144; Ya'kubî, *Tarihü'l-Ya'kubî*, II/48; Taberî, *Tarihü't-Taberi: Tarihü'r-Rusûl Ve'l-Müluk*, II/524-526.

¹⁰⁵⁸ Vâkıdî, *el-Megazi*, I/258; İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, III/486.

¹⁰⁵⁹ A. Gabriel, *İslâm'ın İlk Mareşali Hz. Muhammed*, 203.

¹⁰⁶⁰ İbn İshak, *Siretu İbn İshak*, 307; Vâkıdî, *el-Megazi*, I/243-244; İbn Hişâm, *es-Siretü'n-nebeviyye*, III/30.

¹⁰⁶¹ Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, I/319.

¹⁰⁶² İbn Şihâb ez-Zührî, *el-Megazi: en-Nebeviyye*, 77; Mûsâ b. Ukbe, *Megazi*, II/282; İbn İshak, *Siretu İbn İshak*, 307; Vâkıdî, *el-Megazi*, I/244, 245; İbn Hişâm, *es-Siretü'n-nebeviyye*, III/30-31; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, XIII/304.

¹⁰⁶³ İbn İshak, *Siretu İbn İshak*, 311; İbn Hişâm, *es-Siretü'n-nebeviyye*, III/42; Taberî, *Tarihü't-Taberi: Tarihü'r-Rusûl Ve'l-Müluk*, II/519.

Peygamber'in üzerindeki zırhtan dolayı tanıyamadı. Safvân b. Ümeyye, Abdullah'ı görünce Hz. Muhammed'in yanı başında olduğu halde öldürmediğini söyledi. Abdullah hayretler içinde yemin ederek onu görmediğini ifade etti.¹⁰⁶⁴ Fakat daha sonra Hz. Peygamber'i alının üst tarafından yaraladı.¹⁰⁶⁵ Hz. Peygamber'in yaralı olduğunu gören Abdullah b. Humeyd b. Züheyr, bu fırsatı değerlendirerek zırhlı bir şekilde atının üzerinden ona saldırmaya çalıştı. Taarruz anında kendisini överek ve Hz. Muhammed'i ya öldüreceğini ya da bu uğurda canını vereceğine dair and içiyordu. Bu esnada Ebû Dücâne karşısına çıktı. Atını kılıçla yaraladı ve Abdullah yere düştü. Ebû Dücâne de İbn Hareşe olduğunu söyleyerek onu öldürdü. Hz. Peygamber de ona dua etti.¹⁰⁶⁶ Übeyy b. Halef de daha önce öldürmek için and içtiği için Hz. Peygamber'e ulaşmaya çalışıyordu.¹⁰⁶⁷ Hz. Peygamber de sahabilerine, Übeyy'in görülmesi halinde kendisine bildirilmesini tembihliyordu. Bu uyarıdan sonra Übeyy atı üzerinde Hz. Peygamber'e yaklaştı. Onu gördüğü gibi tanıdı. Hz. Peygamber'e, elinden kurtulduğu takdirde bu hayatta yaşamanın kendisine haram olduğunu yüksek bir sesle haykırdı ve mızrağıyla hücum etti.¹⁰⁶⁸ Ashâb ona karşılık vermek istediye de Hz. Peygamber müsaade etmedi. Hz. Peygamber, Hâris b. es-Simme'nin¹⁰⁶⁹ mızrağını aldı ve onu atmaya hazırlandı. Übeyy b. Halef, yaklaşınca mızrağı ona fırlattı ve onu boynundan yaraladı. Atın üzerinde böğürmeye başladı ve yere düştü. Müşrikler yarasının çok önemli olmadığını söyleyerek onu teselli etmeye çalışıyordu. Fakat Übeyy, putlar adına yemin ederek kendisindeki bu yaranın Zülmecâz sakinlerinde¹⁰⁷⁰ olması alinde hepsinin öleceği karşılığını verdi. Ayrıca Hz. Muhammed'in kendisini öldüreceğini onlara söyledi. Aradan çok uzun süre geçmeden Übeyy b. Halef öldü.¹⁰⁷¹ Bu kez Osman b. Abdullah b. Muğîre, Hz. Peygamber'e tam teçhizatlı bir şekilde atının üstünden saldırmaya kalkıştı. Hz. Peygamber'e yaklaşıırken bu gazveden sağ çıktığı takdirde yaşamın kendisine haram olduğunu haykırıyordu. Tam Hz. Peygamber'e varacağı esnada atı Ebû Âmir'in kazdığı

¹⁰⁶⁴ Vâkıdî, *el-Megazi*, I/237-238.

¹⁰⁶⁵ İbn Hişâm, *es-Sîretü 'n-nebeviyye*, III/31; Belâzürî, *Ensâbü 'l-eşraf*, I/319.

¹⁰⁶⁶ Vâkıdî, *el-Megazi*, I/246; Belâzürî, *Ensâbü 'l-eşraf*, I/319-320.

¹⁰⁶⁷ Urve b. Zübeyr b. Avvâm, *Megazi Resulillah*, 170; Mûsâ b. Ukbe, *Megazi*, II/295; İbn İshak, *Siretu İbn İshak*, 310; İbn Hişâm, *es-Sîretü 'n-nebeviyye*, III/40; Taberî, *Tarihü 't-Taberî: Tarihü 'r-Rusûl Ve 'l-Müluk*, II/518-519.

¹⁰⁶⁸ Belâzürî, *Ensâbü 'l-eşraf*, I/319.

¹⁰⁶⁹ İbn Sa'd, *Kitâbü 't-Tabakati 'l-kebir*, III/471.

¹⁰⁷⁰ Zülmecâz: İslâm'dan önce hac dönemi yaklaştığında zilhicce ayının ilk gününde Arafat'ta yaklaşık beş km uzaklıkta bulunan Kebkeb'de kurulan, edebî ve kültürel faaliyetlerin icra edildiği panayıra denir. Bu panayır Benî Hüzeyl kabilesinin topraklarında kurulmaktaydı. bk. Elnure Azizova, "Zülmecâz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/570-571.

¹⁰⁷¹ Urve b. Zübeyr b. Avvâm, *Megazi Resulillah*, 170; Mûsâ b. Ukbe, *Megazi*, II/295-297; İbn İshak, *Siretu İbn İshak*, 310; Vâkıdî, *el-Megazi*, I/250-252; İbn Hişâm, *es-Sîretü 'n-nebeviyye*, III/39; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, XIII/304; İbn Sa'd, *Kitâbü 't-Tabakati 'l-kebir*, II/43; Taberî, *Tarihü 't-Taberî: Tarihü 'r-Rusûl Ve 'l-Müluk*, II/518, 520.

çukura düştü. Sahabiler ona doğru yöneldi ve o da Hâris b. es-Simme'nin darbeleriyle öldürüldü.¹⁰⁷² Müşrikler, Hz. Peygamber'i öldürme emellerine ulaşmasa da başkomutanlarının yaralanmasıyla Müslümanların gücünü zayıflattığı anlaşılmaktadır.

1.6.2.1. Kırılma Anı

Gazvenin kırılma noktalarında biri de İbn Kamî el-Edremî'nin Hz. Peygamber'e kılıcıyla saldırması oldu. İbn Kamî, gazvedeki hengâme içerisinde büyük bir dikkatle Hz. Peygamberi arıyordu.¹⁰⁷³ O esnasında yemin ederek Hz. Muhammed'in kendisine gösterilmesi halinde onu öldüreceğini söylüyordu. Hz. Peygamber ile karşılaşınca ona vurmak üzere kılıcı kaldırdı. Vuracağı sırada Utbe b. Ebû Vakkâs da Hz. Peygamber'e taş fırlattı. Taşın isabet etmesiyle İbn Kamî'nin kılıcının şiddeti azaldı ve ağırlığı ona isabet etti. Hz. Peygamber bu darbelerle Ebû Âmir'in gazve meydanına kazdığı çukurun içine düştü. Dizleri sıyrılarak zedelendi. Ayrıca miğferinin halkası yanağına battı ve yüzü yaralandı. İbn Sa'd ve Belâzürî, İbn Kamî'nin Hz. Peygamber'i yaraladığında Muhammed'i öldürdüm şeklinde bağırıldığını zikretmektedir.¹⁰⁷⁴ Genç yaşta olan Neccâroğulları'ndan Ebû Beşîr el-Mâzinî,¹⁰⁷⁵ Hz. Peygamber'in bu durumunu görünce bağırды. Sahabiler bu durumu fark edince Hz. Peygamber'in üzerine toplandı. Talha b. Ubeydullah onu göğsünden kucaklayarak çukurdan çıkardı. Hz. Ali'de ayakta durana kadar elini tuttu. Böylece sahabiler Hz. Peygamber'i bu durumdan kurtardı.¹⁰⁷⁶ Müslümanlar gazve alanında beyhûde bir şekilde etrafa dağılınca Mus'ab b. Umeyr,¹⁰⁷⁷ Hz. Peygamber'in yanı başında sıkıca tutmuş bir halde sancağı kaldırıyordu. Mus'ab, müşriklerin saldırılarını engellemek için Hz. Peygamber'in önünde şehit oluncaya kadar çarpıştı.¹⁰⁷⁸ İbn Kamî, atının üzerinde Mus'ab'ı fark edince sağ koluna bir kılıç darbesi vurarak kesti. Mus'ab buna rağmen sancağı düşürmeyerek sol eline aldı. Aynı şekilde sol kolu da kesildi. Mus'ab ağır bir şekilde azaları kesilmesine rağmen sancağı göğsü ve pazısı arasında tutmaya çalışarak yere düşürmedi. Ancak İbn Kamî son bir hamle daha yaparak Mus'ab'ı öldürdü.¹⁰⁷⁹ Mızrak kırıldı ve yere düştü. İbn Kamî, Mus'ab'ı şehid

¹⁰⁷² Vâkıdî, *el-Megazi*, I/252-253.

¹⁰⁷³ Vâkıdî, *el-Megazi*, I/244.

¹⁰⁷⁴ İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, II/40; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, I/323.

¹⁰⁷⁵ İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, V/325, 349.

¹⁰⁷⁶ Vâkıdî, *el-Megazi*, I/244-245; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, III/31; İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, V/349; Ya'kubî, *Tarihü'l-Ya'kubî*, II/48; Taberî, *Tarihü't-Taberi: Tarihü'r-Rusûl Ve'l-Müluk*, II/519.

¹⁰⁷⁷ İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, III/107-108.

¹⁰⁷⁸ Urve b. Zübeyr b. Avvâm, *Megazi Resulillah*, 170; İbn İshak, *Siretu İbn İshak*, 308; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, III/21; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, XIII/298; Taberî, *Tarihü't-Taberi: Tarihü'r-Rusûl Ve'l-Müluk*, II/516.

¹⁰⁷⁹ İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, III/109, 112, X/229; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, I/323.

edince Hz. Peygamber'i öldürdüğünü zannetti. Bunun üzerine bağıarak Hz. Muhammed'i öldürdüğünü müşriklere ilan etti. Semhûdî, Mus'ab'ın zırhını giydiğinde Hz. Peygamber'e benzediğini, bundan ötürü İbn Kamî'e'nin Hz. Peygamber'i öldürdüğünü haykırdığını dile getirmektedir.¹⁰⁸⁰ Ebû Süfyân, müşrikler arasında Hz. Peygamber'i kimin öldürdüğünü araştırdı. İbn Kamî'e'nin öldürdüğünü öğrenince onu ödüllendireceğini söyledi. Fakat bunun doğru olup olmadığını araştırmak için Ebû Âmir ile birlikte gazve alanında gezdi. Dolaşırlarken Ebû Âmir, Müslümanlardan öldürülenleri teker teker Ebû Süfyân'a tanıtıyordu. En son Hanzale b. Ebû Âmir'in yanı başına geldiler. Ebû Süfyân, onun öldüğünü bildiği halde tekrar kim olduğunu sordu.¹⁰⁸¹ Ebû Âmir, oğlu olduğunu söyleyerek tüm ölenler içinde bunun kendisine ağır geldiğini dile getirdi. Ebû Süfyân, öldürülenler arasında Hz. Peygamber'i göremeyince, şayet ölmüş olsaydı görebileceklerini ifade etti. Hâlid b. Velîd ile karşılaşınca, Hz. Peygamber'in öldürüldüğüne inanıp inanmadığını sordu. Hâlid, Hz. Peygamber'i sahabileriyle dağa çıkarken gördüğünü söyledi. Ebû Süfyân, Hâlid'in söylediklerinin doğru olduğunu, İbn Kamî'e'nin ise yalan konuştuğunu zikretti.¹⁰⁸² Ayrıca Hamza'nın yanından geçtiği bir sırada mızrağın ucuyla cansız bedenine vurarak, "Ey vefasız tat!" şeklinde söyleniyordu. Ehâbiş'in lideri Huleys b. Zebbân, Ebû Süfyân'ın yaptıklarını görünce, "ey Kinâneoğulları!" diye seslendi. Kureyş'in efendisinin, amcasının oğluna yaptığı hürmetsizliğe bakmalarını söyleyerek Ebû Süfyân'ın muamelesini küçümsedi. Buna karşılık Ebû Süfyân'da bunun bir yanılsama olduğunu söyleyerek gizli kalmasını istedi.¹⁰⁸³ Hz. Peygamber, yere düşen sancağı Hz. Ali'ye verdi.¹⁰⁸⁴ Vâkîdî ve İbn Sa'd, sancağı Abdüddâroğulları'ndan Süveybit b. Harmele ve Ebû'r-Rûm'un aldığını ve gazve

¹⁰⁸⁰ Semhûdî, *Vefai'l-vefa bi ahbari dari'l-Mustafa*, I/491.

¹⁰⁸¹ Hanzale b. Ebû Âmir, yeni evlendiği için eşiyle birlikte olduktan sonra orduya katıldığına yukarıda değinildi. Hanzale, gazve sırasında Ebû Süfyân ile karşılaştı ve kılıcıyla atının ayağına bir darbe vurdu. Ebû Süfyân attan düştü ve kendisini tanıtarak arkadaşlarından yardım istedi. Hanzale, Ebû Süfyân'ı kılıcıyla tam öldürecekken son anda olayı gören Esved b. Şe'ub, mızrağını Hanzale'ye fırlattı. Hanzale'nin kendisine geldiğini görünce bir mızrak daha fırlatarak onu şehit etti. Böylece Ebû Süfyân, Esved'in atına binerek kurtuldu. Babası, şehit olan oğlunun üzerine geldiğinde, Hamza ile yan yana olduğunu gördü. Ebû Âmir, kendisini Hz. Peygamber uymama konusunda uyardığını, oğlunun iyi bir evlat, güzel ahlaklı, ölümünün de en asillerle birlikte olduğunu ve Allah'ın hem Hanzale'yi hem de arkadaşlarını hayırla mükafatlandırması için dua etti. Müşrikler şehitlere müsle yaptığını gören Ebû Âmir, Hanzale'ye müsle yapılmasına engel oldu. Hanzale cünüp olduğundan dolayı yıkanmadığı için kendisine "gasîlü'l-melâike/meleklerin yıkadığı şahıs" şeklinde bir künyeye anıldı. bk. Mûsâ b. Ukbe, *Megazi*, II/303-304; İbn İshak, *Siretu İbn İshak*, 312; Vâkîdî, *el-Megazi*, I/273-274; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, III/23-24; İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, IV/289-291, VII/ 65, X/357; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, I/320-322; Taberî, *Tarihü't-Taberi: Tarihü'r-Rusül Ve'l-Müluk*, II/522-524.

¹⁰⁸² Vâkîdî, *el-Megazi*, I/236-237; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, I/323.

¹⁰⁸³ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, III/52-53; Taberî, *Tarihü't-Taberi: Tarihü'r-Rusül Ve'l-Müluk*, II/527.

¹⁰⁸⁴ İbn İshak, *Siretu İbn İshak*, 308; Vâkîdî, *el-Megazi*, I/239; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, III/21; Taberî, *Tarihü't-Taberi: Tarihü'r-Rusül Ve'l-Müluk*, II/516; İbnü'l-Esîr, *el-Kamil fi't-tarih*, II/50.

sonuna kadar taşıdığını aktarmaktadır.¹⁰⁸⁵ Muhtemelen sancak ilk yere düştüğünde Hz. Peygamber'in en yakınında bulunan Hz. Ali'ye sancağı teslim ettiği, daha sonra sancaktarlık görevini icra eden Abdüddâroğulları kabilesinden bir kimseye verdiği sonucuna ulaşılmaktadır.

İbn Kamî'e'nin Hz. Peygamber'i öldürdüğü sanısına kapılması sonucu İslâm Tarihi kaynakları müelliflerinin bu vakıayı anlatımlarında bağırان kişinin iblis veya şeytan olduğu zehabına kapıldıkları görülmektedir. Zührî, şeytanın yüksek bir sesle,¹⁰⁸⁶ İbn İshak ise birisinin bağırdığını zikretmektedir.¹⁰⁸⁷ Vâkıdî, Abdullah b. Cübeyr'in şehit düştüğü esnada Cu'âl b. Sürâka ve Ebû Bürde b. Niyâr'ın hazır bulunduklarını, ardından dağdan inip arkadaşlarına vardıklarında iblisin Cu'âl'in suretinde Hz. Muhammed öldürüldü şeklinde üç kere bağırdığını, bundan dolayı Müslümanların Hz. Peygamber'in öldürüldüğünü söyleyen adamın Cu'âl olduğunu söyleyerek ona saldırdıklarını bildirmektedir. Ayrıca Havvât b. Cübeyr ile Ebû Bürde b. Niyâr'ın seslenen adamın yanında bulunduklarını, bağırان adamın Cu'âl olmadığını ve başka birisi olduğunu,¹⁰⁸⁸ ayrıca "Ezebbü'l-Akabe"¹⁰⁸⁹ adından bir şeytanın haykırdığını,¹⁰⁹⁰ iblisin Müslümanlara hüzn vermek için bağırdığını ve şeytanın vesvesesiyle ortaya çıktığını ve sahabeler ile konuşarak onları oyaladığı şeklinde farklı rivayetleri aktarmaktadır.¹⁰⁹¹ İbn Hişâm, bir kimsenin seslendiğini, bununda "Ezebbü'l-Akabe" adındaki şeytan olduğunu dile getirmektedir.¹⁰⁹² İbn Sa'd, Allah'ın lanet ettiği iblisin "Muhammed öldürüldü." şeklinde nida ettiğini,¹⁰⁹³ Ya'kubî münafıkların¹⁰⁹⁴ ve İbnü'l-Esîr'in ise insanların Peygamber'in öldürüldüğünü söylediğini ifade etmektedir.¹⁰⁹⁵ Şeytan/iblis, uzaklaşmak, gazabından yanıp tutuşmak gibi anlamlara gelmektedir. Ateşten yaratıldığından ötürü aşırı öfkeli ve kınanmaya layık bir şekilde karakterize edilmektedir.¹⁰⁹⁶ Ma'mer b. el-Müsennâ, insan, cin ve hayvanlar içinde büyüklük taslayan, kötü tabiatlı ve eziyet veren her varlığı şeytan olarak adlandırmaktadır.¹⁰⁹⁷ Bu itibarla şeytan, insanlığın varoluş tarihi itibarıyla ziyankâr olarak mülâhaza edilmektedir. Günlük yaşamda hoşla gitmeyen ve fena şeylerin

¹⁰⁸⁵ Vâkıdî, *el-Megazi*, I/239; İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, III/112.

¹⁰⁸⁶ İbn Şihâb ez-Zührî, *el-Megazi: en-Nebeviyye*, 77.

¹⁰⁸⁷ İbn İshak, *Siretu İbn İshak*, 307.

¹⁰⁸⁸ Vâkıdî, *el-Megazi*, I/232.

¹⁰⁸⁹ Ezebbü'l-Akabe: Şeytanın bir ismi olduğu ifade edilmektedir. Bir sonraki dipnota bakılabilir.

¹⁰⁹⁰ Vâkıdî, *el-Megazi*, I/235.

¹⁰⁹¹ Vâkıdî, *el-Megazi*, I/277, 293, 295.

¹⁰⁹² İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, III/28.

¹⁰⁹³ İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, II/39.

¹⁰⁹⁴ Ya'kubî, *Tarihü'l-Ya'kubî*, II/48.

¹⁰⁹⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kamil fi't-tarih*, II/50.

¹⁰⁹⁶ İsfahânî, *el-Müfredât*, 454.

¹⁰⁹⁷ Ebû Ubeyde Ma'mer b. el-Müsennâ, *Mecâzü'l-Kur'ân*, thk. Mehmed Fuat Sezgin (Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1954), I/32.

müsebbibi olarak şeytan görülmektedir. Bu fiillerde nasıl bir fonksiyona sahip olduğu ise tartışmalıdır. Tarihî vakıalarda da şeytanın olaylara müdahalede bulunduğuyla ilgili aktarımlar mevcuttur.¹⁰⁹⁸ Uhud Gazvesi’nde de yukarıda değinilen her iki olayda şeytanın olaylar içinde bulunduğu ve insanları yönlendirdiği ile ilgili aktarımlara yer verildiği görülmektedir. Acar, bu olayda şeytan/İblisin ilk rolünün Müslümanların yenilmesinin nedeni olarak görüldüğünü, ikinci rolün ise şeytanın Cuâl b. Sürâka’ya benzetilerek olayın ona mal edildiği, Cuâl’in görünüş itibarıyla çirkin olmasından kaynaklandığını veya ortaya atılan haberi ya yaydığı ya da Müslümanların yanlışlıkla birbirlerini öldürdüğü bir sırada, kazara Müslümanlara saldırmasının bunda etkili olduğu şeklinde yorumlandığını ifade etmektedir. Ayrıca, bu haberle Müslümanlar arasında bir bozulma meydana geldiği için olayın şeytan ile bağdaştırıldığını, bununda Arap toplumu içerisinde var olan şeytan tasavvurları ile uyuştuğunu, menfî olayların insanüstü varlıklara mal edilmesi geleneğine uyduğu için şeytana atıfta bulunulduğunu ve gazvede şeytanın insana benzeşerek bulunmasının imkân dahilinde olmadığını açıklamaktadır.¹⁰⁹⁹ Gazvede şeytanın rol almasının bazı müelliflerce başka varlıklara hamlederek olayı sübjektif bir şekilde aktardıklarını ve Müslümanları sorumlu olarak görmekten kaçındıklarını göstermektedir.

1.6.2.2. Sahabenin Davranış Biçimleri

Müslümanlar, Hz. Peygamber’in öldürüldüğü haberini duyunca kimileri kaçtı kimileri de müşriklerle çarpışmayarak etrafa dağılıyordu. Üzüntüden ne yapacaklarını şaşırmış bir halde oturuyordu. Bu durumu fırsat bilen bir münafık, Hz. Peygamber öldürüldüğü için Mekkelilerin geri döneceklerini, bundan dolayı arkadaşlarına ailelerinin yanına gitmeleri konusunda telkinde bulundu.¹¹⁰⁰ Aksine Müslümanlardan bazıları özellikle ensar, müşriklerle vuruşmaları için gazveden el ayak çekmiş olan sahabileri müşriklere karşı durmaları için teşvik ediyordu.¹¹⁰¹ Malik b. Enes’in amcası Enes b. Nadr bunlar arasındaydı.¹¹⁰² Yukarıda değinildiği üzere gazve öncesi Hz. Peygamber’e söylediği sözü gerçekleştirecek bir davranışta bulundu.¹¹⁰³ Enes, gazve meydanında Ömer b. Hattâb ve Talha b. Ubeydullah’ın da içinde bulunduğu bir gruba rast geldi. Bunlar üzülmüş ve çarpışmaktan vazgeçmişti. Enes, onlara ne diye oturduklarını sordu. Onlar da

¹⁰⁹⁸ Cafer Acar, “Siyer Rivayetlerinde Bir Aktör Olarak İblis/Şeytan”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/30 (Şubat 2016), 311-312.

¹⁰⁹⁹ Acar, “Siyer Rivayetlerinde Bir Aktör Olarak İblis/Şeytan”, 328-335.

¹¹⁰⁰ Vâkıdî, *el-Megazi*, I/280.

¹¹⁰¹ Vâkıdî, *el-Megazi*, I/283.

¹¹⁰² İbn Sa’d, *Kitâbü’t-Tabakati’l-kebir*, IV/328.

¹¹⁰³ İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, VII/29; İbn Sa’d, *Kitâbü’t-Tabakati’l-kebir*, IV/328-329; Buhârî, *el-Câmi’u’s-sahîh*, “Megâzi”, 17 (No. 4048).

H. Peygamber öldürüldüğü için çarpışmadıkları şeklinde cevap verdi. Bunun üzerine Enes, bundan böyle yaşamının bir anlamının olmadığını, H. Peygamber'in canını verdiği İslâm uğruna kendilerini feda etmeleri gerektiğini arkadaşlarına hatırlattı.¹¹⁰⁴ Sahabilerin yanından ayrılınca, arkadaşlarının gazveden geri durmalarını ima ederek bu davranışlarından dolayı Allah'tan af dilediğini, müşrikleri de kastederek Müslümanlara yaptıkları fiillerden ötürü Allah'a iltica ettiği şeklinde niyazda bulundu.¹¹⁰⁵

Taberî, Müslümanlardan bazılarının H. Peygamber'in öldürüldüğünden dolayı, içlerinden birilerinin Abdullah b. Übeyy'e giderek kendileri için Ebû Süfyan'dan aman dilemesinin güzel olacağını, aksi takdirde Ebû Süfyan'ın Müslümanların hepsini öldüreceği şeklinde konuştuklarını, Enes b. Nadr'ın bu konuşmaları duyunca yukarıda serdedilen cümleleri arkadaşlarına söylediğini zikretmektedir.¹¹⁰⁶ Enes, duanın hemen ardından Sa'd b. Muâz ile karşılaştı. Enes, Uhud'un ötesinden cennetin kokusunun geldiğini, öyleyse cennete girmek için gayret göstermeleri konusunda Sa'd'a telkinde bulundu. Sa'd da cennete girmek için onunla birlikte olacağını söyledi. Sa'd arkasından gitti ama ondan başka kimse yoktu. Arkadaşlarıyla arasında geçen bu konuşmadan hemen sonra müşriklerle şehit oluncaya kadar çarpıştı. Öyle ki vücudunda birçok darbe bulunuyordu ve ancak onu kız kardeşi parmaklarından tanıyabildi.¹¹⁰⁷ Müslümanlar içinde arkadaşlarını gazveye teşvik edenlerden birisi de Sâbit b. ed-Dahdâha'ydı.¹¹⁰⁸ Sâbit, bir grup Müslümanla karşılaşmış ne yapacaklarını şaşırılmış bir şekilde donup kaldıklarını gördü. Hemen onlara müdahale ederek kendisini ensar topluluğuna tanıtarak yanına gelmelerini söyledi. Ardından H. Muhammed öldürülmüş ise Allah'ın diri olduğunu, İslâm dini uğruna mücadele etmeleri gerektiğini, Allah'ın kendilerini yalnız bırakmadığını ve yardımını da esirgemeyeceğini dile getirerek onları harekete geçirmeye çalıştı. Ensardan bir grup ayağa kalkarak yanına geldi. Hep birlikte müşriklerden Hâlid b. Velîd, Amr b. el-Âs, İkrime b. Ebû Cehil, Dırâr b. Hattâb vb. gibi önemli komutanlarının bulunduğu bir grup ile çarpıştı. Hâlid b. Velîd, Sâbit'e bir darbe vurarak onu öldürdü. Onunla çarpışmakta olan bir grup ensar da şehit edildi.¹¹⁰⁹ Hârice b. Zeyd b.

¹¹⁰⁴ Mûsâ b. Ukbe, *Megazi*, II/293.

¹¹⁰⁵ İbn İshak, *Siretu İbn İshak*, 309; İbn Hişâm, *es-Siretü'n-nebeviyye*, III/37-38; İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, IV/328-329; Taberî, *Tarihü't-Taberi: Tarihü'r-Rusûl Ve'l-Müluk*, II/517.

¹¹⁰⁶ Taberî, *Tarihü't-Taberi: Tarihü'r-Rusûl Ve'l-Müluk*, II/520; Semhûdî, *Vefâu'l-vefa bi ahbari dari'l-Mustafa*, I/488.

¹¹⁰⁷ İbn İshak, *Siretu İbn İshak*, 309; Vâkîdî, *el-Megazi*, I/280; İbn Hişâm, *es-Siretü'n-nebeviyye*, III/37-38; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, XIII/295-296; Buhârî, *el-Câmi'u's-sahîh*, "Cihâd ve's-Siyer", 12 (No. 2805), "Tefsir" 3 (No. 4783); Müslim, *Sahihu Müslim*, "İmâre", 148.

¹¹⁰⁸ İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, IV/296.

¹¹⁰⁹ Vâkîdî, *el-Megazi*, I/281-282; İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, IV/297-298; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, I/334.

Ebû Züheyr ve Sa'd b. Rebî' de gazvede ağır bir şekilde yaralananların arasındaydı.¹¹¹⁰ Mâlik b. Dühşüm gazve meydanında yanlarına gitti. Hârice ve Sa'd, Allah'ın diri olduğunu, Hz. Muhammed'in İslâm'ı ve gereklerini vazettiğini, bu uğurda müşriklerle çarpışması gerektiğini ona söyledi ve şehit oldular.¹¹¹¹ Müslümanlar içinde soğukkanlılığını yetirmeyen ve kriz yönetimine sahip sahabilerden bazıları her şeye rağmen inandıkları dava uğruna her türlü fedakarlıkları göstererek Hz. Peygamber'i yalnız bırakmadıkları gibi arkadaşlarını da gazveye teşvik ederek aksiyon aldıkları anlaşılmaktadır.

Kur'ân-ı Kerîm'de: *"Gerçek şu ki, ölümle karşılaşmadan önce onu istiyordunuz; işte şimdi onu apaçık görmektesiniz. Muhammed yalnızca bir elçidir. Ondan önce de elçiler gelip geçti. Şimdi o ölür veya öldürülürse gerisin geri dönecek misiniz?... Hiçbir kimse Allah'ın yazılıp bir süreye bağlanmış izni olmadan ölmez... Nice peygamber vardır ki onunla birlikte birçok Allah erleri savaştılar. Allah yolunda başlarına gelenlerden ötürü gevşemediler... Onların sözü şunu demekten ibaretti: "Rabbimiz! Günahlarımızdan ve işimizdeki aşırılıklardan ötürü bizi bağışla, sebatımızı arttır, kâfir topluluğa karşı bize yardım et!... Ey iman edenler! Eğer inkâr edenlere uyarsanız, sizi gerisin geri döndürürler de sonra hüsrana uğramış olursunuz. Oysa sizin mevlânız (koruyup kollayanınız) Allah'tır ve O, yardımcılarının en iyisidir."*¹¹¹² şeklindeki ayetler topluluğu gazve esnasında yaşananları açık bir şekilde dile getirmektedir. Mukâtil, Taberî ve Zemahşerî, bu ayetlerin Müslümanlar içinde bulunan münafıkların, arkadaşlarını geri döndürmek için pişmanlıklarını dile getirmelerini söyledikleri için Allah'ın onlara sitemde bulunduğu, Müslümanların bunlara uyması halinde imandan sonra küfre geri döneceklerine, Enes b. Nadr'ın teşvik edici sözlerine, gazve öncesi müşriklerle karşı çıkmak istedikten sonra vuruşmaktan çekinen ve kaçanlara işaret ettiğini bildirmektedir. Ayrıca Hz. Peygamber'in de öleceğini, diğer ümmetler de peygamberleri öldükten sonra davalarında vazgeçemedikleri gibi Müslümanlarında zorluklara karşı sabretmeleri gerektiğine, gazveden geri dönenlerin Allah'a, dinine herhangi bir eksiklik vermeyeceğine, Allah'ın en iyi yardımcı olduğuna, düşmana karşı direnenleri seveceğine, kaçanları da yerdğine ve kim neyi isterse Allah'ın kendisine onu lütfedeceğine delalet ettiğini aktarmaktadır.¹¹¹³ Allah, gazve içinde Müslümanların takındıkları tavrı ve

¹¹¹⁰ İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, III/483, 486.

¹¹¹¹ Vâkîdî, *el-Megazi*, I/280; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, I/326-327.

¹¹¹² Âl-i İmrân 3/143-150.

¹¹¹³ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukatil b. Süleymân*, I/304-306; Taberî, *Tefsîrû't-Taberî: Câmiü'l-beyân an te'vili ayi'l-Kur'an*, VI/93-102, 111-124, 126; Zemahşerî, *el-Keşşaf*, I/635-639.

yaptıkları yanlışları açık bir şekilde gözler önüne serdiği gibi doğru davranışlarda bulunan sahabileri de takdir ettiği sonucuna ulaşılmaktadır.

Müslümanlar içinden gazve meydanında arkadaşlarını yalnız bırakarak firar edenler oldu.¹¹¹⁴ İbn İshak, Osman b. Affân¹¹¹⁵ ve ensardan Sa'd b. Osman, Ukbe b. Osman'ın¹¹¹⁶ Medine'de A'vas¹¹¹⁷ yakınında bulunan el-Cel'ab dağına kaçtığını, orada üç gün kaldıktan sonra geri döndüklerini ve Hz. Peygamber'in onlara orada çok kaldıklarını söylediğini bildirmektedir.¹¹¹⁸ Vâkıdî ise bunlara ek olarak Hâris b. Hâtıb, Sa'lebe b. Hâtıb,¹¹¹⁹ Sevâd b. Gaziyye,¹¹²⁰ Hârice b. Âmir'i, Hârice'nin Medine ile Mekke arasında bir mevkide yer alan Melel'e,¹¹²¹ Evs b. Kayzî'nin¹¹²² de Hâriseoğulları'ndan bir grupla Medine'ye iki günlük bir uzaklıkta bulunan eş-Şukra'ya¹¹²³ gittiklerini zikretmektedir.¹¹²⁴ Taberî, kaçanlardan Osman b. Affân, Sa'd b. Osman ve Ukbe b. Osman'ın el-Cel'ab dağına, bazılarının da A'vas yakınındaki el-Münekkâ'ya¹¹²⁵ gittiklerini ve üçüncü gün döndükten sonra Hz. Peygamber'in huzuruna çıktıklarında, onlara dağın orta yerinden nasıl kaçtıklarını söylediğini ifade etmektedir.¹¹²⁶

Yolda kaçanları gören kadın sahabiler, aşağıda değinileceği üzere erkeklerin bu davranışını bazı hareketlerde bulunarak kınıyordu. Geri dönen sahabiler Medine'ye vardıklarında ilk önce Sa'd b. Osman, Hz. Peygamber'in öldürüldüğü haberini millete duyurdu. Daha sonra bazıları da eşlerinin yanına gitti. Hanımları, Hz. Peygamber'i korumasız bırakarak kaçtıklarını ve bu tutumlarından hoşlanmadıklarını eşlerinin yüzlerine söyledi. Bunların davranışlarında rahatsız olan başkaları da vardı. İbn Ümmü Mektûm, bazı sahabilerin geri geldiğini duyunca Hz. Peygamber'i yalnız bıraktıklarını ve Uhud'a giden yolun kendisine gösterilmesini istedi. Yola koyulduğu gibi Uhud'a doğru gitti. Rast geldiği kişilere Hz. Peygamber'in ne durumda olduğunu soruyordu.

¹¹¹⁴ İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, II/39.

¹¹¹⁵ İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, III/51-53.

¹¹¹⁶ İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, III/547-548.

¹¹¹⁷ A'vas, Medine'nin doğusunda bulunan Irak yolu üzerinde bulunan es-Sâib ve el-Muttalib kuyuları arasında bulunan yere denir. bk. Semhûdî, *Vefâü'l-vefa bi ahbari dari'l-Mustafa*, IV/126.

¹¹¹⁸ İbn İshak, *Siretu İbn İshak*, 311; Vâkıdî, *el-Megazi*, I/278-279; Buhârî, *el-Câmi'u's-sahih*, "Fezâilü ashâbi'n-nebi", 7 (No. 3698), "Megâzî", 19 (No. 4066).

¹¹¹⁹ İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, III/426-427.

¹¹²⁰ İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, III/478.

¹¹²¹ Melel, Medine'den yaklaşık 34 km (21 mil) uzaklıkta bulunan, Mekke yolu üzerinde ki bir vadiye denir. bk. Semhûdî, *Vefâü'l-vefa bi ahbari dari'l-Mustafa*, IV/482-483.

¹¹²² İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, IV/277-278.

¹¹²³ Semhûdî, *Vefâü'l-vefa bi ahbari dari'l-Mustafa*, I/343.

¹¹²⁴ Vâkıdî, *el-Megazi*, I/277-278; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, I/326.

¹¹²⁵ el-Münekkâ, Uhud ile Medine arasında bulunan bir yerdir. bk. Semhûdî, *Vefâü'l-vefa bi ahbari dari'l-Mustafa*, IV/486.

¹¹²⁶ Taberî, *Tarihü't-Taberi: Tarihü'r-Rusûl Ve'l-Müluk*, II/522; Semhûdî, *Vefâü'l-vefa bi ahbari dari'l-Mustafa*, IV/486.

Müslümanların yanına geldiğinde Hz. Peygamber'in sağ olduğunu öğrendikten sonra Medine'ye geri döndü.

Allah, Osman b. Affân'ın da içinde bulunduğu grubun işledikleri günahlarını, pişman olduklarından ötürü bağışladı.¹¹²⁷ Kur'ân-ı Kerîm bu durumu şöyle izah etmektedir: *"İki ordunun karşılaştığı gün sizden bozguna uğrayanlar var ya, sırf yaptıkları bazı şeyler yüzünden şeytan onların ayaklarını kaydırmişti. Şüphe yok ki Allah onları affetmiştir; Allah çok bağışlayıcıdır, pek halîmdir."*¹¹²⁸ Mukâtil ve Taberî, kaçan sahabilerin Hz. Peygamber'in emrine uymadıkları için şeytan onlara vesvese vererek Medine'ye döndüklerini, gazvede ölmeyerek Allah'ın onları affettiğini ve geri dönenler arasında yukarıda zikredilmeyen Rafî' b. el-Mu'allâ,¹¹²⁹ Hârice b. Zeyd,¹¹³⁰ Huzeyfe b. Ubeyd b. Rebîa'nın da bulunduğunu aktarmaktadır.¹¹³¹ Zemahşerî, şeytanın kaçanları günahları sebebiyle tekrar "zelle/hata" yapmalarını istediği için onları gazveden dönmeye sevk ettiğini, sahabilerin de şeytana itaat ettiklerini ve işleye geldikleri bir günahın onları başka günaha sürüklediği şeklinde izah etmektedir.¹¹³² Margoliouth, Sa'd b. Muâz'ın da Uhud'da kaçanlar arasında bulunduğunu, Enes b. Nadr'ın onu döndürmeye çalıştığını fakat başarılı olmadığını iddia etmektedir.¹¹³³ Oysa ki yukarıda zikredildiği üzere tarihî kaynaklarda Sa'd'ın Enes'in arakasından gittiği aktarılmakta ve kaynaklardaki bu verileri parçacı bir şekilde okuduğu anlaşılmaktadır. Uhud'da kaçanlar arasında Vâkıdî ve Belâzürî'nin ismini zikrettiği Hârice b. Âmir'in gazveye katılıp katılmadığı ile ilgili herhangi bir malumata ulaşılamadı. Ayrıca Mukâtil ve Taberî'nin adlarını andığı Hârice b. Zeyd'in yukarıda da zikredildiği üzere Uhud'da şehit edilenler arasında olduğu gibi sahabileri de gazveye teşvik ettiği ve Rafî' b. el-Mu'allâ'nın da Bedir'de şehit edildiği tarihî veriler arasında rastlanılmaktadır. Muhtemelen müellifler kaçanların isimlerini verirken zikrettiğimiz isimleri de sehven kaydetmiş oldukları veya karıştırdıkları düşünülmektedir.

Medine'ye gidenler arasından pişman olanlarda vardı. Kays b. Muharris'in içinde bulunduğu ensardan bir grup, gazve sırasında Medine'ye gitti. Bu gruptakiler Hâriseoğulları yurduna kadar gitmişlerdi. Gazveden döndüklerine pişman oldukları için

¹¹²⁷ Vâkıdî, *el-Megazi*, I/278-279; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, I/326; Buhârî, *el-Câmi'u's-sahih*, "Fezâilü ashâbi'n-nebi", 7 (No. 3698), "Megâzi", 19 (No. 4066).

¹¹²⁸ Âl-i İmrân 3/155.

¹¹²⁹ İbn Sa'd, Rafî' b. el-Mu'allâ'nın Uhud'da Bedir'de şehid edildiğini, Uhud'a kardeşleri Hilal ve Ubeyd'in katıldığını zikretmektedir. bk. İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, III/556.

¹¹³⁰ İbn Sa'd, Hârice'nin Uhud gazvesinde şehid olduğunu ve Safvân b. Ümeyye'nin onu şehid ettiğini zikretmektedir. bk. İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, III/486.

¹¹³¹ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukatil b. Süleymân*, I/308-309; Taberî, *Tefsîrü't-Taberî: Câmiü'l-beyân an te'vili ayi'l-Kur'an*, VI/171-174.

¹¹³² Zemahşerî, *el-Keşşaf*, I/645.

¹¹³³ Margoliouth, *Mohammed And The Rise Of Islam*, 298-299.

hızlıca gazve alanına gittiler. Geri döndüklerinde ise müşriklerden bir gruba rastladılar ve onlarla çarpıştılar. Müşriklerin birçoğunu öldürdüler. Kays'ta canhıraş bir şekilde çarpışan sahabiler arasındaydı. Müşriklerin mızrak darbeleri sonucu vücudunda yaralar meydana geldi ve şehit oldu.¹¹³⁴ Müslümanlar içinde gazvenin şiddetinden kaçanlar olsa da yaptıkları hatanın farkına vardıktan veya Medine'de bulunanların ayıplamış olma ihtimalinden sonra geri döndükleri sonucuna ulaşılmaktadır.

1.6.2.3. Sahabenin Metaneti

Müslümanların dağınıklığından yararlanan müşrikler Hz. Peygamber'e saldırılarını arttırdı.¹¹³⁵ Hz. Peygamber'de müşriklerin taarruzlarına karşılık vererek onlara mâni olmaya çalışıyordu. Yanında getirdiği okları tükeninceye kadar müşriklere fırlattı. Bir süre sonra yayının başucu kırıldı ve kirşi koptu. Ukkâşe b. Mihsan¹¹³⁶ Hz. Peygamber'in yayını aldı ve onarmaya çalıştı. Hz. Peygamber yayını tekrar aldı ve müşriklere ok atmayı sürdürdü. Yay bir daha kırıldı ve onu Katâde b. en-Nu'mân'a verdi.¹¹³⁷ Oklar bitince taş atıyordu.¹¹³⁸ Hz. Peygamber, bu hengâmede bir ara yalnız kaldı. Müslümanlar içinde Hz. Peygamber'i ilk tanıyan Ka'b b. Malik oldu. Onun zırh içinden ışıldayan gözlerini gördüğü gibi Hz. Peygamber'in ölmediğini, yaşadığını arkadaşlarına ilan etti. Hz. Peygamber, duyurmasına mâni oldu ve üzerindeki zırhı kendisine vermesini istedi. Ka'b, sarı renkli olan zırhını Hz. Peygamber'e verdi. Hz. Peygamber zırhını çıkardı ve kendisine verilen zırhı giydi. Sahabiler Hz. Peygamber'i tanıyınca ona yardım etti.¹¹³⁹ Böylece Hz. Peygamber, taktiksel olarak tanınmamak için zırhını değiştirdiği ve müşriklerin hedefi olmaktan çıktığı belirlenmiştir.

Talha b. Zübeyr, Süheyl b. Huneys ve Hâris b. Sümme, gazvedeki hercümerç içinde Hz. Peygamber'i müşrik askerlere benzetti. İçlerinden biri okunu yayının kirişine yerleştirdi ve ona atmak üzereydi.¹¹⁴⁰ Bu esnada Hz. Peygamber hem Müslümanların kedisini tanıması hem de etrafa dağılan sahabileri bir araya toplamak için¹¹⁴¹ Âtikelerin,¹¹⁴²

¹¹³⁴ Vâkıdî, *el-Megazi*, I/257-258; İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, IV/284.

¹¹³⁵ Taberî, *Tarihü't-Taberi: Tarihü'r-Rusül Ve'l-Müluk*, II/515.

¹¹³⁶ İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, III/86.

¹¹³⁷ İbn İshak, *Siretu İbn İshak*, 307-308; Vâkıdî, *el-Megazi*, I/242; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, I/323; Taberî, *Tarihü't-Taberi: Tarihü'r-Rusül Ve'l-Müluk*, II/516.

¹¹³⁸ İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, II/39-40.

¹¹³⁹ İbn Şihâb ez-Zühri, *el-Megazi: en-Nebeviyye*, 77; Mûsâ b. Ukbe, *Megazi*, II/294; İbn İshak, *Siretu İbn İshak*, 309-310; Vâkıdî, *el-Megazi*, I/235-236, 293-294; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, III/38-39; İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, II/43.

¹¹⁴⁰ Mûsâ b. Ukbe, *Megazi*, II/298.

¹¹⁴¹ Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, I/318; Taberî, *Tarihü't-Taberi: Tarihü'r-Rusül Ve'l-Müluk*, II/519; Semhûdî, *Vefâu'l-vefa bi ahbari dari'l-Mustafa*, I/488.

¹¹⁴² Hz. Peygamber'in Âtike ismini zikretmesinin nedeni, ninelerinden Âtike bnt. Hilâl, Âtike bnt. Mürre, Âtike bnt. Evkas'ın iyilikleriyle ön plana çıkmasından dolayı bunları zikretmiştir. bk. Ebü'l-Hasen

Abdülmuttalib'in oğlu ve Peygamber olduğunu, bunun yalan olmadığını bağırarak söylüyordu.¹¹⁴³ Sahabiler Hz. Peygamber'i tanıyınca oku atamaktan vazgeçti. Onların yanına gelişine Hz. Peygamber'de sevindi.¹¹⁴⁴ Hz. Peygamber'in tanınmasıyla etrafında kümelenen az sayıdaki sahabiler canları pahasına onu koruyordu. Hz. Peygamber'in etrafında yaklaşık otuz sahabe kalmıştı. Sahabiler savunmasız kalan Hz. Peygamber'in ölmesinden korkuyordu.¹¹⁴⁵ Hz. Peygamber etrafındaki ashabı görünce "Allah'ım! Dilediğin takdirde sana galip gelecek kimse olmaz!" şeklinde niyazda bulunuyordu.¹¹⁴⁶ Müşrikler yaklaşmaya çalıştıklarında Hz. Peygamber, ashabı içinden kimin cennet karşılığında nefsini feda edeceği şeklinde çağrıda bulundu.¹¹⁴⁷ Ardından ensardan bir kişi müşriklere karşı çarpıştı ve öldü. Her seferinde aynı çağrıda bulunan Hz. Peygamber, müşriklerin saldırılarından korunmak için ensardan toplam yedi kişi vuruşurken şehit oldu. Bunun üzerine Hz. Peygamber, şehit olanlara üzüldüğü için sahabilerden gazveden uzaklaşanları kast ederek ashabının insaflı davranmadığını yanındakilere dile getirdi.¹¹⁴⁸ İbn İshak ve İbn Hişâm, Ziyâd b. es-Seken'in aralarında bulunduğu beş kişinin bu çağrıya cevap verdiklerini, bazılarına göre de Umâre b. Ziyâd b. es-Seken olduğunu ve şehit olduklarını zikretmektedir.¹¹⁴⁹ Vâkıdî ve İbn Sa'd, bunun Umâre b. Ziyâd b. es-Seken olduğunu aktarmaktadır.¹¹⁵⁰ Veriler arasında yukarıda zikredilen bilginin dışında Ziyâd b. es-Seken'in Uhud Gazvesi'ne katıldığı ile ilgili bir bilgiye rastlanılmadı. Muhtemelen Umâre b. Ziyâd ile karıştırıldığı şeklinde değerlendirilmektedir. Vehb b. Kâbus el-Müzeni ve yeğeni Haris b. Ukbe b. Kâbus'da gazveye sonradan katılmalarına rağmen Hz. Peygamber'in çağrısını karşılıksız bırakmayanlar arasındaydı. Onlar da müşriklerle amansız bir şekilde vuruşup şehid edilenlerdendi.¹¹⁵¹ Sahabilerin özellikle de ensarın gazve esnasında Hz. Peygamber'in etrafından ayrılmamaları, Akabe'de verdikleri söze sadık kaldıklarını, sözünü emir addettiklerini ve diğer sahabilerin ensarı yalnız bıraktıklarından ötürü tutumlarını yerdiği sonucuna varılmaktadır.

Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf (İslâm Tarihinde Öncü Şahsiyetler)*, çev. Adnan Demircan vd. (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2020), I/385.

¹¹⁴³ Vâkıdî, *el-Megazi*, I/237, 280; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, XIII/302; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, I/326; Taberî, *Tarihü't-Taberi: Tarihü'r-Rusûl Ve'l-Müluk*, II/519-520.

¹¹⁴⁴ Mûsâ b. Ukbe, *Megazi*, II/298; Taberî, *Tarihü't-Taberi: Tarihü'r-Rusûl Ve'l-Müluk*, II/520.

¹¹⁴⁵ Vâkıdî, *el-Megazi*, I/240; İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, I/143.

¹¹⁴⁶ Mûsâ b. Ukbe, *Megazi*, II/293-294.

¹¹⁴⁷ İbn İshak, *Siretu İbn İshak*, 307; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, III/33-34; Taberî, *Tarihü't-Taberi: Tarihü'r-Rusûl Ve'l-Müluk*, II/515.

¹¹⁴⁸ İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, XIII/299-300, 302-304.

¹¹⁴⁹ İbn İshak, *Siretu İbn İshak*, 307; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, III/33-34; Taberî, *Tarihü't-Taberi: Tarihü'r-Rusûl Ve'l-Müluk*, II/515-516.

¹¹⁵⁰ Vâkıdî, *el-Megazi*, I/240-241; İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, IV/238.

¹¹⁵¹ Vâkıdî, *el-Megazi*, I/274-277; İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, II/40, IV/232-233; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, I/326.

Sahabilerden bazıları bedenlerini Hz. Peygamber'e kalkan yaptıkları gibi müşriklere ok atıyordu. Ebû Düccâne, vücuduyla Hz. Peygamber'i himaye ediyordu. Müşriklerin attıkları okların birçoğu sırtına değiyordu ve o da çömeliyordu. Müşrikler yaklaştıkça onları savıyordu. Ebû Düccâne, Hz. Peygamber'in kılıcıyla müşriklerden birçok kimseyi öldürmüşken, ahlâkî ilkelere uymadığı için savunmasız müşrik bir kadını dahi öldürmedi.¹¹⁵² Şemmâs b. Osman'da kendi bedeninin tıpkı bir kalkan gibi Hz. Peygamber'e siperlik yapıyordu.¹¹⁵³ Sa'd b. Ebî Vakkâs'da büyük bir cesaret örneği sergileyen sahabilerdendi.¹¹⁵⁴ Hz. Peygamber'in önünde ok atarak müşrikleri uzaklaştırıyordu.¹¹⁵⁵ Hatta Hz. Peygamber, Sa'd'a oku bizatihi veriyor ve "anam babam sana feda olsun, at"¹¹⁵⁶ diyerek onu teşvik ediyordu.¹¹⁵⁷ Müşriklerden Hibbân b. el-Arika, kadın sahabilerden Ümmü Eymen'e bir ok attı ve eteği kalkınca gülmeye başladı. Bu durumdan Hz. Peygamber hoşlanmadı. Hz. Peygamber, Sa'd'a atması için bir ok verdi. Boğazına ok isabet eden Hibbân, yere düştü ve elbisesi üzerinden kalkınca avret mahalli açıldı. Ümmü Eymen'in öcünün alındığını gören Hz. Peygamber, çok sevindi¹¹⁵⁸ ve Sa'd'a dua etti. Ayrıca Sa'd, birçok Müslümanı okuyla şehid eden Mâlik b. Zühayr el-Cüşemî'yi okuyla öldürdü.¹¹⁵⁹ Hz. Peygamber'in yanından ayrılmayan,¹¹⁶⁰ Ali b. Ebû Tâlib ve Sa'd b. Ebû Vakkâs'ın şahitliğiyle en çok ölümüne koruyanlardan biri de Talha b. Ubeydullah'tı.¹¹⁶¹ Talha, Hz. Peygamber'in önünde meşin kalkanını ona siper ediyordu. Yukarıda değinildiği üzere Mâlik b. Zühayr, Hz. Peygamber'e bir ok attı. Talha, elini oka doğru uzattı. Onun serçe parmağına isabet eden ok onu yaraladı.¹¹⁶² Eli çolak kaldı ve vücudunun birçok yerinde yara bulunuyordu.¹¹⁶³ Aynı zamanda iyi bir ok atıcısıydı.

¹¹⁵² Vâkîdî, *el-Megazi*, I/256; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, III/16-17; İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, III/515; Taberî, *Tarihü't-Taberi: Tarihü'r-Rusûl Ve'l-Müluk*, II/516; Semhûdî, *Vefâu'l-vefa bi ahbari dari'l-Mustafa*, I/483-484.

¹¹⁵³ Vâkîdî, *el-Megazi*, I/257; İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, III/226-227.

¹¹⁵⁴ İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, VII/26, 33, XIII/290.

¹¹⁵⁵ Vâkîdî, *el-Megazi*, I/256.

¹¹⁵⁶ İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, XIII/290-291; Buhârî, *el-Câmi'u's-sahîh*, "Cihâd ve's-Siyer", 80 (No. 2905), "Megâzi", 18 (No. 4055-4059), "Fezâilü ashâbi'n-nebî", 15 (No. 3725); Müslim, *Sahîhu Müslim*, "Fezâilü's-sahâbe", 41-42.

¹¹⁵⁷ İbn İshak, *Siretu İbn İshak*, 307; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, III/35-36; İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, III/130-132; Semhûdî, *Vefâu'l-vefa bi ahbari dari'l-Mustafa*, I/493.

¹¹⁵⁸ Müslim, *Sahîhu Müslim*, "Fezâilü's-sahabe", 42.

¹¹⁵⁹ Vâkîdî, *el-Megazi*, I/241-242.

¹¹⁶⁰ İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, III/196-198.

¹¹⁶¹ İbn İshak, *Siretu İbn İshak*, 311; Vâkîdî, *el-Megazi*, I/254-256; Taberî, *Tarihü't-Taberi: Tarihü'r-Rusûl Ve'l-Müluk*, II/522; Buhârî, *el-Câmi'u's-sahîh*, "Fezâilü ashâbi'n-nebî", 14 (No. 3722-3723), "Megâzi", 18 (No. 4060-4062); Müslim, *Sahîhu Müslim*, "Fezâilü's-sahâbe", 47.

¹¹⁶² Urve b. Zübeyr b. Avvâm, *Megazi Resulillah*, 169.

¹¹⁶³ Vâkîdî, *el-Megazi*, I/254; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, XIII/296, 299; İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, III/198-200; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, I/318-319; Buhârî, *el-Câmi'u's-sahîh*, "Fezâilü ashâbi'n-nebî", 14 (No. 3724), "Megâzi", 18 (No. 4063).

Yanında bulunan okları bitirinceye kadar müşriklere attı ve birden fazla yayı kırılmıştı.¹¹⁶⁴ Ebû Talha Zeyd b. Sehl'de Hz. Peygamber ayağa kalktığında uyarıda bulunarak ona ok isabet edebileceğini söylüyordu. Hareket edeceği zamanda birlikte hareket etmeye özen gösteriyordu. Ok attığı zamanda Hz. Peygamber seviniyordu.¹¹⁶⁵ Ayrıca Sehl b. Huneyf'te Hz. Peygamber'i okla müdâfaa edenler arasındaydı.¹¹⁶⁶ Ölümün Hz. Peygamber yerine kendisine gelmesini haykırarak onu muhafaza etmeye çalışıyordu. Hubâb b. el-Münzir b. el-Cemûh'da Hz. Peygamber'in etrafında müşriklerle amansız bir şekilde mücadele etti.¹¹⁶⁷ Bir grup müşrikin arasına dalıyor ve onlar da kaçıyor. Birçok kez aynı şekilde müşriklerle çarpışıyordu ve ardından Hz. Peygamber'in yanına geliyordu.¹¹⁶⁸ Müslümanlardan bazıları etrafa dağılmasına bazıları da kaçmasına rağmen çok az sayıdaki sahabi, müşriklerin Hz. Peygamber'i ortadan kaldırma emellerine ulaşmasına mâni olarak Müslümanların ağır zayıat vermelerinin önüne geçtikleri anlaşılmaktadır.

1.6.3. Cahiliye Dönemi Âdetlerinin Belirmesi

Gazve sırasında cahiliye dönemindeki kabileler arasında cereyan eden ihtilafların, İslâm'ın hoş görmediği âdetlerin halen devam ettiğine ve gündeme getirildiğine rastlanılmaktadır. Yukarıda İslâm'ın gelişinden önce Abdümenâfoğulları ile Abdüddâroğulları arasında yönetsel anlaşmazlıklar sonucu kabileler arasında "Mutayyebûn-Ahlâf" şeklinde bir ihtilafın meydana geldiğine değinildi.¹¹⁶⁹ İslâmiyet'in gelişinden sonra vuku bulan birçok olayda kabileler arasındaki bu tefrikanın devam ettiği görülmektedir.¹¹⁷⁰ Gazve sırasında Ömer b. Hattâb'ın kardeşi Zeyd b. Hattâb, Cehm b. Huzeyfe b. Ganem ile karşılaştı. Her ikisi de Ahlâf hareketi içinde olmasına karşın Uhud'da her ikisi de karşı karşıya geldi. Ebû Cehm, Zeyd'i görür görmez "La'akatü'd-dem/kan yalayıcı" olduğunu haykırdı. Bu sözü duyan Zeyd, karşısına aynı şekilde "kan yalayan" birisinin geldiğini ona söyledi. Bu şekilde her ikisi çarpıştı.¹¹⁷¹ Yine Müslümanların çarpıştığı bir sıra da Muâviyeoğulları'ndan Hâtıb'ın mevlası olan Rüseyd el-Fârisî, Kinâneoğulları'ndan bir müşrik savaşıya denk geldi. Müşrik demirden bir zırhın içinde olduğu halde İbn Üveym olduğunu haykırıyordu ve meydan okuyarak vuruşuyordu. Rüseyd onunla karşılaşınca kılıcıyla ona vurdu ve öldürdü. Rüseyd, İbn

¹¹⁶⁴ Vâkıdî, *el-Megazi*, I/242-243; Buhârî, *el-Câmi'u's-sahih*, "Menâkıbü'l-Ensâr", 18 (No. 3811), "Megâzi", 18 (No. 4064); Müslim, *Sahihu Müslim*, "Cihâd ve's-Siyer". 136.

¹¹⁶⁵ İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, VII/28, 65; İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, III/467-470; Buhârî, *el-Câmi'u's-sahih*, "Cihâd ve's-Siyer", 80 (No. 2902).

¹¹⁶⁶ Vâkıdî, *el-Megazi*, I/253; İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, III/436-437.

¹¹⁶⁷ İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, III/525-526.

¹¹⁶⁸ Vâkıdî, *el-Megazi*, I/256-257.

¹¹⁶⁹ Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, I/55-58.

¹¹⁷⁰ Çelikkol, *Cahiliye Döneminde Mekke*, 185.

¹¹⁷¹ Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, I/57.

Üveym'i vurduğu esnada "Farslı bir köle" olduğunu söyleyerek kılıcını salladı. Bu olayı müşahade eden Hz. Peygamber, Rüseyd'e neden "ensardan bir köle" olduğunu belirtmediğini söyledi. Yaptığı hatanın farkına varan Rüseyd bunu telafi etmeye çalıştı. Bu esnada ölen müşrikin kardeşi İbn Üveym olduğunu söyleyerek ikinci bir saldırıda bulundu. Rüseyd, başındaki miğfere kılıcını vurduğu esnada "ensarlı bir köle" olduğunu söyledi ve onu öldürdü. Rüseyd'in söylediklerini işiten Hz. Peygamber, tebessüm etti ve "Ey Ebû Abdullah! Güzel bir iş çıkardın." diyerek, yaptıklarını tebrik etti.¹¹⁷² Hz. Peygamber'in özellikle ırkçılığı ön plana çıkaran cahilî ifadeleri yediğini, buna karşın insanlar arasında ortak nokta olan İslâm'ı çağrıştıran ifadelerin zikredilmesine önem verdiği ve sahabileri bu noktada eğittiği sonucu ortaya çıkmaktadır.

İslâmiyet'ten önce meydana gelen Buâs savaşının¹¹⁷³ intikamının alınması hususunda sahabilerin Uhud'da hesaplaştığı görülmektedir. İslâm'dan önce Medine'de kabilelerin Buâs'ta savaştıkları bir zamanda, Amr b. Avfoğulları'nın reisi Süveyd b. Sâmit, Ebû Mücezzer'i öldürdü. Bu olaydan sonra bir gün Hudayr el-Ketâib adında birisi Amr b. Avfoğulları kabilesinden Süveyd, Havvât b. Cübeyr ve Ebû Lübâbe b. Abdülmünzir'in yanına geldi. Hudayr, onları birkaç gün misafir etmek istediğini, kendilerine şarap ikram edeceğini ve deve keseceğini söyledi. Onlar da bu daveti kabul ederek belirledikleri günde geleceklerini Hudayr'a illetti. Belirlenen günde Süveyd ve arkadaşları, Hudayr'a misafirliğe geldi ve üç gün boyunca onun yanında kaldılar. Süveyd, yiyip içtikten sonra geri dönmeleri gerektiğini Hudayr'a söyledi. Hudayr, kalmaları yönünde ısrarcı olduysa da gitmelerine engel olmadı. Süveyd çok şarap içtiği için sarhoş bir şekilde ve iki gencin refakatinde yola çıktı. Sâlimoğulları'nın arazisinin doğu yönünde bulunan, Gusayneoğulları kabilesinin yakınında bir yerde ihtiyacını gidermek için mola verdi. Hazrec'ten birisi Süveyd'i fark edince hemen Mücezzer b. Ziyâd'a¹¹⁷⁴ haberi ulaştırdı. Mücezzer kılıcını kuşandığı gibi yola çıktı.¹¹⁷⁵ Süveyd ve yanındaki iki gencin kılıçları olmadığından dolayı iki genç geri çekildi. Bu durumda Süveyd yalnız başına kaldığı için Mücezzer, Süveyd'i oracıkta öldürdü. Müslümanlar Medine'ye hicret edince Süveyd'in oğlu Hâris b. Süveyd b. es-Sâmit¹¹⁷⁶ ve Mücezzer Müslüman oldu. Fakat Hâris,

¹¹⁷² Vâkîdî, *el-Megazi*, I/261; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, XIII/295; İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, IV/304.

¹¹⁷³ Buâs, Medine'nin güneydoğusundaki bir vahada, Evs ve Hazrec kabilesi arasında meydana gelen, Evs kabilesine mensup bir şahsın Hazrec'in himayesine giren bir kimseyi öldürerek başlayan ve yüz yılı aşkın bir süre devam eden savaşa denir. bk. Asri Çubukçu, "Buâs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/340.

¹¹⁷⁴ İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, III/512.

¹¹⁷⁵ Vâkîdî, *el-Megazi*, I/303; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, III/47-48; İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, IV/312-313; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, I/331.

¹¹⁷⁶ İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, IV/312.

babasının öcünü almak için fırsat kolluyordu. Her ikisi de Bedir Gazvesi'ne katıldı. Hâris Bedir'de intikam alma fırsatı bulmadı. Uhud'da bu fırsatı yakaladı. Hâris, Mücezzer'in müşriklerden geri çekildiği bir esnada onu arkasından takip etti ve onu ansızın öldürdü. Hz. Peygamber'in gazveden sonra bu olaydan haberi olunca Üveym b. Sâ'ide'yi görevlendirdi ve Hâris b. Süveyd'e kısas yapmasını emretti. Üveym'de Hz. Peygamber'in emri gereği kısası gerçekleştirdi.¹¹⁷⁷ İbn Hişâm ve İbn Habîb, Hâris'in münafık olduğunu zikretmektedir.¹¹⁷⁸ Hz. Peygamber, önceden devam ede gelen kan davalarının bireysel intikama dönüşmesine mâni olarak sahabilerin İslâm kardeşliği altında beraber olmalarına gayret ettiği ve davranışıyla sahabilerine örnek olarak Müslümanlar arasında böyle bir hadisenin yaşanmaması için caydırıcı bir tutum sergilediği değerlendirilmektedir.

Uhud'da meydana gelen cahiliye muamelelerinden biri de faizdi. Yukarıda gazve öncesi Amr b. Sâbit b. Vakş'ın cahiliye döneminden kalma faiz alacağını almadan Müslüman olmayacağını akrabalarına söylediğine, buna rağmen yakınlarının Uhud'a katıldığını öğrendikten sonra kendisi de gazveye katıldığına temas edildi. Amr, gazveye katılmadan önce Müslüman oldu. Uhud'a askerî teçhizatlarını kuşanıp geldiğini gören sahabiler, Amr'ın İslâm'a girip girmediğini bilmedikleri için kendilerinden uzak durmasını söyledi. Amr, Allah'a iman ettiğini söyleyerek müşriklerle çarpıştı ve ağır yara aldı. Yaralı bir şekilde ailesi yanına getirildi. Sa'd b. Muâz, kız kardeşinden "asabiyet duygularıyla mı yoksa Allah rızası için mi?" müşriklerle vuruştığını Amr'dan öğrenmesini istedi. Amr ise çarpışmasındaki gayesinin Allah ve Peygamber'i uğruna olduğunu söyledi ve şehit oldu. Hz. Peygamber onun cennet ehlinden olduğunu söyledi ve ömründe bir kez bile namaz kılmadan cennete giren adam olma payesine erişti.¹¹⁷⁹ Kur'ân'ı Kerîm'de bu konu da Müslümanları uyarmak için şöyle buyurmaktadır: "*Ey iman edenler! Kat kat faiz yemeyin... Allah'a ve peygambere itaat edin ki rahmete erdirilesiniz.*"¹¹⁸⁰ Mukâtil, Taberî ve Zemahşerî, burada belirtilen cahiliye döneminde insanlar arasında borcun gecikmesi sırasında faiz teâmülüne işaret edildiğini, Allah'ın belirlediği sınırın aşılmaması halinde cennetin vadedildiği ve aksi halde cehenneme müstahak olacaklarını vurgulamaktadır.¹¹⁸¹ Kurtubî, Uhud kıssası anlatılırken peşi sıra

¹¹⁷⁷ Vâkıdî, *el-Megazi*, I/304-305; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, III/47; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, XIII/300; İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, III/512, IV/313-314; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, I/331-333.

¹¹⁷⁸ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, III/47; İbn Habîb, *Kitabü'l-Muhabber*, 467.

¹¹⁷⁹ Vâkıdî, *el-Megazi*, I/262; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, III/48; İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, IV/240-241; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, I/325.

¹¹⁸⁰ Âl-i İmrân 3/130-132.

¹¹⁸¹ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukatil b. Süleymân*, I/301; Taberî, *Tefsîrü't-Taberi: Câmiü'l-beyân an te'vili ayi'l-Kur'an*, VI/49-52; Zemahşerî, *el-Keşşaf*, I/626.

faiz ilgili emirlerin gelmesi bir ara cümlesi gibi durduğunu, İbn Atıyye'nin de bununla ilgili herhangi bir rivayetin nakledildiğine rastlamadığını ve herhalde Allah'ın Müslümanlara faiz muamelelerinden vazgeçmedikleri takdirde yenilgiye uğrayacaklarını bildirdiğini zikretmektedir.¹¹⁸²

Yıldırım, Uhud Gazvesi'nin Kur'an'da detaylı bir şekilde açıklandığını belirtirken olayların bağlamından farklı olarak faizin açıklanmasının müfessirlerin dikkatini çektiğini, kaynak olarak da Kurtubî'yi gösterdiğini, İbn Hişâm'ın Uhud ile ilgili inen ayetler kısmında bu ayetleri aktarması, dolayısıyla Uhud ile faiz arasında bir ilişkinin bulunduğunu dile getirmektedir. Ayrıca o gün sahabilerden bazılarının tefecilerden aldıkları borç parayla askerî teçhizat alarak gazveye katıldıklarını, bu borçtan ötürü de ashabın tepeyi terk ederek ganimet toplama peşine düştüklerini, olaylar sebep-sonuç ilişkisi bağlamında analiz edildiğinde sahabilerin dünyalık için Hz. Peygamber'e muhalefet ederek yerlerinden ayrıldı gibi bir değerlendirmede bulunulmaması şeklinde bir yorumda bulunmaktadır.¹¹⁸³ Uhud'da sahabilerin gazveye iştirak ederken askerî malzemeleri tedârik etmek için faiz kullandıkları ile ilgili incelediğimiz tarihî kaynaklarda ve ilk dönem müfessirlerin eserlerinde ayetlerin sebebi nüzulü konusunda herhangi bir rivayete rastlanılmadığı, sadece yukarıda değinilen Amr b. Sâbit ile alakalı tarihî bir veriye ulaşılmıştır.

1.6.4. Müslümanların Uhud Dağına Çekilmesi

Müslümanların içinde bulunduğu durumu düşünen Hz. Peygamber, taktik değiştirerek sahabileriyle Uhud Dağı'na çekilmeye karar verdi. O, Ebû Bekir, Ömer, Ali, Talha, Zübeyr'in bulunduğu bir topluluk içinde gazve alanından Uhud'un kayalıklarına doğru tırmandı.¹¹⁸⁴ Müşriklerden bir grubun Müslümanları takip ederek yukarıya doğru çıktıklarını gören Hz. Peygamber, onların kendilerinden daha üstte olmamaları gerektiği uyarısında bulundu. İbn Hişâm, o müşriklere Hâlid b. Velîd'in öncülük ettiğini bildirmektedir.¹¹⁸⁵ Taberî, Ebû Süfyan'ın içinde bulunduğu müşriklerin Müslümanlardan daha yukarıya çıktığını, Hz. Peygamber'in emriyle sahabiler müşriklere taş atarak onları aşağı indirdiğini zikretmektedir.¹¹⁸⁶ Ömer b. Hattâb ile birlikte muhacirlerden oluşan bir bölük müşriklerle çarpıştı ve onları Uhud Dağı'ndan aşağı doğru indirdi. Hz.

¹¹⁸² Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî vd. (Beyrut-Lübnan: Müessesetü'r-Risâle, 2006), V/310-312.

¹¹⁸³ Muhammed Emin Yıldırım, *Suffa Meclisleri Siyer Dersleri (1-23. Dersler)* (İstanbul: Siyer Yayınları, 2014), 100-101.

¹¹⁸⁴ Mûsâ b. Ukbe, *Megazi*, II/294; İbn İshak, *Siretu İbn İshak*, 310; Vâkîdî, *el-Megazi*, I/235-236, 238; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, III/39; Taberî, *Tarihü't-Taberi: Tarihü'r-Rusûl Ve'l-Müluk*, II/518.

¹¹⁸⁵ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, III/42.

¹¹⁸⁶ Taberî, *Tefsîrü't-Taberi: Câmiü'l-beyân an te'vili ayi'l-Kur'an*, VI/149-154.

Peygamber’de bir kayanın üzerine çıkmaya çalışıyordu. Üzerinde zırhı bulunduğu ve yaralı olduğu için çıkamadı. Öyle ki Hz. Peygamber, yarasından ötürü öğle namazını¹¹⁸⁷ da Müslümanlarla birlikte oturarak kılmak zorunda kaldı. Talha b. Ubeydullah onu sırtına alarak kayaya çıkmasını sağladı. Hz. Peygamber, Talha’nın gösterdiği yararlılıklarının karşılığının ancak cennet olduğunu söyledi.¹¹⁸⁸ Müşriklerin saldırmayacaklarından emin olan Hz. Peygamber, daha önce Mihrâs’a¹¹⁸⁹ giden sahabileri yanına çağırdı.¹¹⁹⁰ Müslümanlar, Hz. Peygamber’i ve yanındakileri müşrik sandıkları için kayalıklara doğru kaçışmaya başladı. Hz. Peygamber, yanından ayrılmayan sahabilere arkadaşlarını çağırmasını buyurdu. Hz. Ebû Bekir, gelmeleri için ashaba belli işaretler yapsa da buna rağmen onlar yine gelmediler. Hatta uzaklaşan sahabilere Ebû Bürde, kendilerini çağırarak Müslümanlara ok atmaya hazırlandı. Fakat Ebû Dücâne, bir kayanın üstüne çıktığında hem başındaki kırmızı sarığı salladı hem de bağırdı. Bunun üzerine onu tanıyan sahabilere Hz. Peygamber’in yanına döndü. Müslümanları gördüklerinde her biri bu durma çok sevindi.¹¹⁹¹ Müslümanlar geri çekilince müşrikler de gazve meydanında Müslümanları yakalamak ve Medine’ye saldırı düzenleme konusunu kendi aralarında tartışıyordu. Müşrikler bu konuda ihtilaf içindeydi.¹¹⁹²

Hz. Peygamber, müşriklerden uzak olduğu için yüzünü yaralayan miğferinin halkalarını Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh, Hz. Ebû Bekir’den izin alarak çıkartmaya çalıştı. Bu sırada Ebû Ubeyde, iki halkayı dişleriyle çıkarttı ve iki ön dişi düşüttü.¹¹⁹³ Vâkıdî, halkayı çıkaranın Ukbe b. Vehb b. Kelede olduğunu zikretmektedir.¹¹⁹⁴ İbn Sa’d da her iki sahibinin yardımlaşarak halkayı çıkarttığını aktarmaktadır.¹¹⁹⁵ Her iki sahibinin de aynı zamanda halkayı çıkarma işiyle ilgilendiklerinden dolayı bu işlemin ikisi tarafından gerçekleştiği, sonuç itibarıyla Ebû Ubeyde’nin de dişlerinin düştüğü anlaşılmaktadır. Hz. Peygamber’in yüzünden kan akmaya başladı. Ebû Huzeife’nin kölesi Sâlim¹¹⁹⁶ ve Mâlik

¹¹⁸⁷ Semhûdî, Hz. Peygamber namazı Uhud dağındaki Kantara köprüsünün yanında bulunan “ayneynü’z-zarab” denilen pınar köprüsünde civarında kıldığını zikretmektedir. bk. Semhûdî, *Vefâu’l-vefa bi ahbari dari’l-Mustafa*, I/494, III/205-206.

¹¹⁸⁸ İbn İshak, *Siretu İbn İshak*, 311; İbn Hişâm, *es-Siretü’n-nebeviyye*, III/42-43; Taberî, *Tarihü’t-Taberi: Tarihü’r-Rusül Ve’l-Müluk*, II/521-522.

¹¹⁸⁹ Mihrâs, Uhud Dağı kayalıkları arasındaki en uzak bölgede yer alan su membana denir. Bu yerde birden fazla çukur bulunur ve yağın yağmur suları burada toplanırdı. Tüm bu su kaynaklarına Mihrâs adı verilmektedir. bk. Semhûdî, *Vefâu’l-vefa bi ahbari dari’l-Mustafa*, IV/488.

¹¹⁹⁰ Mûsâ b. Ukbe, *Megazi*, II/294; Vâkıdî, *el-Megazi*, I/293-294; Semhûdî, *Vefâu’l-vefa bi ahbari dari’l-Mustafa*, IV/488.

¹¹⁹¹ Vâkıdî, *el-Megazi*, I/294-295; Taberî, *Tarihü’t-Taberi: Tarihü’r-Rusül Ve’l-Müluk*, II/520-521.

¹¹⁹² Vâkıdî, *el-Megazi*, I/238.

¹¹⁹³ Vâkıdî, *el-Megazi*, I/247; İbn Sa’d, *Kitâbü’t-Tabakati’l-kebir*, III/379-380, 505; Belâzürî, *Ensâbü’l-eşraf*, I/321; Semhûdî, *Vefâu’l-vefa bi ahbari dari’l-Mustafa*, I/493.

¹¹⁹⁴ Vâkıdî, *el-Megazi*, I/246-247.

¹¹⁹⁵ İbn Sa’d, *Kitâbü’t-Tabakati’l-kebir*, III/505.

¹¹⁹⁶ İbn Sa’d, *Kitâbü’t-Tabakati’l-kebir*, II/42.

b. Sinân, Hz. Peygamber'in yüzündeki kanı temizlemeye çalışıyordu.¹¹⁹⁷ Hz. Peygamber'in kızı Hz. Fâtıma babasını bu halde görür görmez ona sarıldı. İlerde değinileceği üzere babasının tedavisiyle bizatihi ilgilendi.¹¹⁹⁸ Ali b. Ebû Talib de Hz. Peygamber'in susuzluğunu gidermek için Mihrâs adlı kuyuya giderek deri kalkanına suyu doldurdu. Hz. Ali'nin getirdiği suyun kokusundan dolayı Hz. Peygamber tiksindi ve onu içmedi. Ancak bunun yerine Hz. Peygamber, suyu başına döktü ve yüzündeki kanı yıkamaya başladı. Hz. Peygamber, yüzünü yıkarken müşriklerin yaptıklarına nispette bulunarak; Peygamber'inin yüzünü yaralayarak kanını akıtanlar üzerine Allah'ın öfkesinin büyük olacağını söyledi.¹¹⁹⁹ Hz. Peygamber'in müşriklere sitemde bulunması üzerine Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle buyrulmaktadır: *"(Resulüm!) Bu işte senin yapacağın bir şey yok. Allah ya onların tövbelerini kabul eder veya onları cezalandırır. Çünkü onlar zalimlerdir. ... Dilediğini bağışlar dilediğine azap eder."*¹²⁰⁰ Taberî ve Zemahşerî, bu ayetlerin Hz. Peygamber'in müşrikler için söyledikleri üzerine indiğini, müşriklerden azaba müstahak veya bağışlanacak olup olmamaları konusunun Allah'a ait olduğunu, insanların iman etmesinden ümidin kesilmemesi gerektiğini, gelecekte Müslüman olma ihtimaline karşın bu ifadelerin uygun olmayacağını ve aksi durumda ise zaten bunun cezasının Allah'a ait olduğunu aktarmaktadır.¹²⁰¹ Müslümanlar stratejik bir taktikle müşriklerin saldırı düzenleme olasılığından dolayı Uhud Dağ'ına çekilmeleri, olası büyük bir facianın önüne geçildiğine işaret etmektedir. Ayrıca dağınık halde olan Müslümanlar bir araya gelerek birbirlerine mânevî destek oldukları ve müşriklerin saldırılarını engelleyebildikleri anlaşılmaktadır.

Müslümanlar dağa çekildikten sonra gazvenin verdiği yorgunluktan olsa gerek birçok sahabinin "nüâs'a/derin olmayan uykuya" daldı. Birçoğu kalkanın altında uzanarak pinekledikleri anda ellerindeki kılıçları düşüyordu.¹²⁰² Müslümanların Uhud Dağı'na çekilmeleri ve içinde bulundukları durum Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle tasvir edilmektedir: *"O zaman siz dönüp hiç kimseye bakmadan yukarı doğru çekiliyordunuz; Peygamber ise arkanızdan sizi çağırıyordu, kaybettiklerinizin ve başınıza gelenlerin*

¹¹⁹⁷ Vâkıdî, *el-Megazi*, I/247; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, I/321.

¹¹⁹⁸ Mûsâ b. Ukbe, *Megazi*, II/306-307; Vâkıdî, *el-Megazi*, I/249; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, I/324.

¹¹⁹⁹ İbn İshak, *Siretu İbn İshak*, 310-311; İbn Hişâm, *es-Siretü'n-nebeviyye*, III/41; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, XIII/307; Buhârî, *el-Câmi'u's-sahih*, "Megâzi", 21, 24 (No. 4073-4074, 4076); Müslim, *Sahihu Müslim*, "Cihâd ve's-Siyer", 104, 106; Taberî, *Tarihü't-Taberi: Tarihü'r-Rusul Ve'l-Müluk*, II/519.

¹²⁰⁰ Âl-i İmrân 3/128-129.

¹²⁰¹ Taberî, *Tefsirü't-Taberi: Câmiü'l-beyân an te'vili ayi'l-Kur'an*, VI/42-49; Zemahşerî, *el-Keşşaf*, I/624-626.

¹²⁰² Vâkıdî, *el-Megazi*, I/284, 296; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, XIII/299, 306; İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, III/470; Buhârî, *el-Câmi'u's-sahih*, "Megâzi", 21 (No. 4068), "Tefsir", 11 (No. 4562); Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, I/327-328.

üzüntüsüne katlanabilmeniz için (söz tutmamanıza karşılık) Allah size tasa üstüne tasa verdi. Allah yaptıklarınızdan haberdardır. Sonra o kederin ardından Allah size bir güven, bir grubunuzu kendinden geçiren uyuklama hali verdi...”¹²⁰³ Mukâtil, Taberî ve Zemahşerî, Hz. Peygamber’in dağa çıkanları çağırmasına rağmen müşriklerin korkusundan sahabilerin kaçtıklarını, elden kaçan zafere, ganimete, şehit olanlara dayanabilmeleri için ve Hz. Peygamber’in öldürmesine üzülmelerinden dolayı Allah’ın samimi Müslümanlara endişe üzerine endişe verdikten sonra sahabilerden bir kısmına iç huzur duygusu, bazılarına da uyuklama hali vererek güç elde etmelerine vesile olduğunu ifade etmektedir.¹²⁰⁴ Müslümanların, sabah olmadan gazve meydanına gelmeleri, müşriklerle çarpışırken büyük zorluklara göğüs gerdiklerinden dolayı yorulmaları sonucu Uhud Dağı’na çekilmeleri Müslümanlara dinlenme fırsatı doğurmuştur.

1.7. Kadınların Katkısı

Gazve sırasında Müslümanlar arasında sadece erkekler orduya katkı sunmuyordu. Kadın sahabeler de en az erkekler kadar gazveye katkıları oldu. Yukarıda değinildiği üzere kadınlar, ordunun geri hizmet faaliyetlerini yürüttükleri gibi müşriklerle çarpışıyorlardı. Mûsâ b. Ukbe ve Vâkıdî, Uhud günü muhacirlerden ve ensardan olan hanım sahabilerin Medine’den gazve meydanına doğru çıktıklarını, sırtlarında “yiyecek ve su” taşıdıklarını, yaralıları tedavi ettiklerini, onlara su içirdiklerini zikretmektedir.¹²⁰⁵ İbn Ebû Şeybe, Uhud günü hanım sahabilerin yaralıları tedavi etmek için hazırlık yaptıklarını, yaralılara su içirdiklerini ve yaralıları tedavi ettiklerini,¹²⁰⁶ ayrıca Uhud günü kadınların Müslümanların arkasında bulunduklarını, müşriklerin yaraladığı kimseleri tedavi ettiklerini bildirmektedir.¹²⁰⁷ Ordudaki bu faaliyetlere katkı sunanların başında Hz. Peygamber’in Ehl-i beyti ve diğer hanım sahabiler gelmektedir. Hamidullah, Uhud Gazvesi’nde önemli sayıda gönüllü kadın sahabelerin bulunduğunu, Hz. Peygamber’in genç hanımı Âişe bnt. Ebû Bekir’in¹²⁰⁸ de bunlar arasında yer aldığını dile getirmektedir.¹²⁰⁹

Hz. Peygamber’in genç eşi Âişe bnt. Ebû Bekir ve diğer hanımlardan Ümmü Süleym bnt. Milhân,¹²¹⁰ Uhud’da saka faaliyetini yürütenlerdendi. Gazvenin

¹²⁰³ Âl-i İmrân 3/153-154.

¹²⁰⁴ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukatil b. Süleymân*, I/307-308; Taberî, *Tefsîrû’t-Taberî: Câmiü’l-beyân an te’vîli ayi’l-Kur’an*, VI/145, 149-158, 158-164; Zemahşerî, *el-Keşşaf*, I/641-643.

¹²⁰⁵ Mûsâ b. Ukbe, *Megazi*, II/306; Vâkıdî, *el-Megazi*, I/249.

¹²⁰⁶ İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, XIII/298.

¹²⁰⁷ İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, XIII/302-304.

¹²⁰⁸ İbn Sa’d, *Kitâbü’t-Tabakati’l-kebir*, X/57.

¹²⁰⁹ Hamidullah, *Hz. Peygamber’in Savaşları*, 63.

¹²¹⁰ İbn Sa’d, *Kitâbü’t-Tabakati’l-kebir*, X/395.

şiddetlendiği, insanların kaçıştığı bir sırada Âişe bnt. Ebû Bekir ve Ümmü Süleym bnt. Milhân içi suyla dolu kırbalarla hızlı bir şekilde su taşıyıp sahabilere su içiriyordu. Boşalan su tulumlarını tekrar doldurarak geri dönüyorlardı.¹²¹¹ Ebû Talha Zeyd b. Sehl el-Ensârî, Uhud'da Hz. Peygamber'i müşriklere karşı muhafaza ettiği bir esnada Âişe bnt. Ebû Bekir ile Ümmü Süleym'i, canla başla su taşımak için elbiselerinin ağız kısmını sıvadıkları bir haldeyken ayaklarını gördüğünü, sırtlarında su dolu kırbalarla hızlı bir şekilde su taşıdıklarını, sahabeye su verdiklerini, tulumlardaki su bitince tekrar doldurduklarını bildirmektedir.¹²¹² Vâkıdî, Ka'b b. Mâlik'in Uhud günü Âişe bnt. Ebû Bekir ve Ümmü Süleym bnt. Milhân'ı gördüğünü, sırtlarında su tulumlarını taşıdıklarını, Mus'ab b. Umeyr'in eşi Hamne bnt. Caş'ın¹²¹³ susayan sahabilere su içirdiğini, yaralı olanları tedavi ettiğini ve Hz. Peygamber'in dadısı Ümmü Eymen'nin¹²¹⁴ yaralılara su içirdiğini aktarmaktadır.¹²¹⁵ İbn Sa'd, Ümmü Eymen'nin gazveye katılarak yaralıları tedavi ettiğini ve su taşıdığını bildirmektedir.¹²¹⁶ Belâzürî, Ümmü Eymen'nin Ensar'dan bir grup hanım sahabeyle¹²¹⁷ Müslümanlara su verdiklerini dile getirmektedir.¹²¹⁸ Ayrıca yukarıda temas edildiği üzere Ümmü Eymen, geri dönenleri geri çevirmek için teşvik edici bazı sözler sarf etti.¹²¹⁹ Hamne bnt. Caş da o gün bazı kadınlar ile birlikte Müslümanlara su vermek için Uhud'a gidenlerdendi.¹²²⁰ İbn Sa'd, Hamne'nin Uhud'a katıldığını, susuz olanlara su dağıttıklarını, yaralanmış olanları da tedavi ettiklerini ifade etmektedir.¹²²¹ Uhud Gazvesi'nde su taşımakla birlikte, su tulumlarını diken hanım sahabiler de bulunuyordu. Ümmü Salî¹²²² de bu vazifeyi yerine getirmekteydi. Ömer b. Hattâb'ın halife olduğu dönemde Medine'de bulunan hanımlara "aba/pelerin/örtü" dağıttı. Geriye çok iyi bir örtü kaldı. Huzurunda bulunanlardan bazıları: "Ey Emîrül-Mü'minîn! Senin eşin olan Ali b. Ebû Tâlib'in kızı Ümmü Gülsüm'e versen olmaz mı?" diye sordu. Hz. Ömer de Ümmü Salî'nin Hz. Peygamber'e biat eden kadınlardan olduğunu, Uhud Gazvesi'nde su kırbalarını taşıdığından dolayı daha hak sahibi olduğunu söyledi. Ebû Abdullah'ın da Uhud günü Ümmü Salî'nin su tulumlarını diktğini

¹²¹¹ Buhârî, *el-Câmi 'u's-sahîh*, "Cihâd ve's-Siyer", 65 (No. 2880).

¹²¹² Buhârî, *el-Câmi 'u's-sahîh*, "Menâkıbü'l-Ensâr", 18 (No. 3811), "Megâzi", 18 (No. 4064); Müslim, *Sahîhu Müslim*, "Cihâd ve's-Siyer", 136.

¹²¹³ İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, X/229.

¹²¹⁴ İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, X/212.

¹²¹⁵ Vâkıdî, *el-Megazi*, I/241, 249-250; İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, X/230.

¹²¹⁶ İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, X/214.

¹²¹⁷ Vâkıdî, *el-Megazi*, I/288.

¹²¹⁸ Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, I/320.

¹²¹⁹ Vâkıdî, *el-Megazi*, I/278; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, I/326.

¹²²⁰ Vâkıdî, *el-Megazi*, I/292.

¹²²¹ İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, X/230.

¹²²² Kendisine Ümmü Kays bnt. Ubeyd en-Neccar'da denir. bk. İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, X/389-390.

zikretmektedir.¹²²³ Kadınların gazve sırasında gösterdikleri fedakarlıklarla kabiliyetleri nispetinde orduya katkı sundukları ortaya çıkmaktadır.

Hiz. Peygamber'in kızı Hiz. Fâtıma¹²²⁴ da sıhhî faaliyet sunanların arasındaydı. Mûsâ b. Ukbe ve Vâkıdî, Hiz. Fâtıma'nın Uhud günü Hiz. Peygamber'in yüzündeki yarayı gördüğünde hemen babasına sarıldığını, daha sonra yüzündeki kanı sildiğini,¹²²⁵ kocası Ali b. Ebû Tâlib'in deri kalkarıyla getirdiğı suyu kanın üzerine döktüğünü, Hiz. Fâtıma'nın da babasının yüzünü yıkadığını aktarmaktadır.¹²²⁶ Ayrıca Hiz. Fâtıma'nın babasının yüzündeki kanın akmaya devam ettiğini gördüğünde bir parça hasır yakarak külünü yaraya sürdüğünü ve kanın durduğunu bildirmektedir.¹²²⁷ Bazılarına göre Hiz. Peygamber'in yarasının üzerine yakılmış bir yünün külünün sürüldüğünü ve yaranın izinin kaybolması için eski bir kemik ile tedavi edildiğini zikretmektedir.¹²²⁸ Gabriel, Hiz. Peygamber'in yaralarının sıcak bir demirle dağlandığına dair rivayeti aktardıktan sonra böyle bir tedavinin yüzünde bir iz bırakacağından dolayı böyle bir bilgiye rastlamadığını iddia etmektedir.¹²²⁹ Askerî teçhizatların müşriklere karşı savunma amacının dışında geri hizmet faaliyetinde de kullanılması, çok amaçlı bir şekilde bunlardan yararlanıldığını kanıtlamaktadır.¹²³⁰ Hiz. Fâtıma'nın Hiz. Peygamber'i tedavi ediş şekli, dönemin koşulları içinde bilinmekte olan tedavi şekliyle ilk yardım faaliyeti kapsamında icra edildiğini göstermektedir.

Hanım sahabeler, "saka" ve "sıhhî" faaliyeteler dışında erkek sahabelerle birlikte müşriklere karşı çarpışmaktan geri durmuyordu.¹²³¹ Mâzinoğulları kabilesinden "Ümmü Umâre/Nesibe bnt. Ka'b"¹²³² su dağıtma vazifesini en güzel şekliyle yerine getiren hanım sahabilerden biriydi. Ümmü Umâre, eşi ve iki oğluya birlikte Uhud Gazvesi'ne katıldı. Sabahın erken saatlerinde Uhud'a çıktığında yaralıları su dağıtmak için yanına su dolu bir kırba aldı. Ayrıca Uhud Gazvesi'nde büyük bir cesaret örneği sergiledi. Nesibe, elbisesi beline bağı bir halde, Hiz. Peygamber'i kılıcı ve okuyla koruyarak müşriklere çarpıştı. Müşriklerden on iki kişiyi yaraladı. Daha sonra kendisi İbn Kamîe tarafından boynuna vurulan bir darbe sonucu ağır bir şekilde yaralandı. Vücudunda mızrak ve kılıç

¹²²³ Buhârî, *el-Câmi 'u's-sahîh*, "Cihâd ve's-Siyer", 66 (No. 2881), "Megâzi", 22 (No. 4071).

¹²²⁴ İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, X/20.

¹²²⁵ Mûsâ b. Ukbe, *Megazi*, II/306-307.

¹²²⁶ Mûsâ b. Ukbe, *Megazi*, II/311.

¹²²⁷ İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, XIII/307; Buhârî, *el-Câmi 'u's-sahîh*, "Cihâd ve's-Siyer", 80 (No. 2903), 85 (No. 2911), 163 (No. 3037), "Megâzi", 24 (No. 4075); Müslim, *Sahihu Müslim*, "Cihâd ve's-Siyer", 101-103.

¹²²⁸ Vâkıdî, *el-Megazi*, I/249-250; İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, II/45; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, I/324.

¹²²⁹ A. Gabriel, *İslâm'ın İlk Mareşali Hiz. Muhammed*, 202.

¹²³⁰ Ağırman, *Hiz. Peygamber'in Savaş Stratejisi*, 100.

¹²³¹ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, II/837.

¹²³² İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, X/383.

darbelerinden meydana gelen ondan fazla yara bulunuyordu.¹²³³ İbn Sa'd, Damre b. Sa'id el-Mâzinî'nin ninesi Ümmü Umâre'nin, Uhud Gazvesi'ne katıldığını, askerlere su dağıtma işiyle uğraştığını, insanların Hz. Peygamber'in etrafından dağıldığında kocası ve iki oğlu ile birlikte Hz. Peygamber'i müşriklerin saldırılarına karşı koruduklarını zikretmektedir.¹²³⁴ Hamidullah, Ümmü Umâre'nin gönüllü koruma görevi üstlendiğini ifade etmektedir.¹²³⁵ Gazvede yaralıları tedavi etmek maksadıyla "sargı bezi" de bulunuyordu. Ümmü Umâre'nin oğlu uzun bir adam tarafından sol pazısından yaralandı ve kanaması da durmuyordu. Hz. Peygamber de ondan yarasını sarmasını istedi. Bunun üzerine annesi oğlunun yanına yaklaştı. Ümmü Umâre'nin belinde yaralıları tedavi etmek için "sargı bezi" bulunuyordu. Annesi hemen yarayı sardı. Hz. Peygamber de onlara bakıyordu. Ümmü Umâre oğluna kalkmasını ve müşriklerle vuruşmasını istedi. Hz. Peygamber bu söz üzerine: "Ey Ümmü Umâre! Senin yaptığını kim yapabilir ki!" dedi. Ayrıca Ümmü Umâre'nin makamının birçok kimseden daha hayırlı olduğunu söyledi.¹²³⁶ Öztürk, bu hadiseden Ümmü Umâre'nin içinde sargı bezi olan özel bir çantasının bulunduğunu ve yaraları tedavi etmede kullandığı kanısındadır.¹²³⁷ Hz. Peygamber'in söylediği bu sözlerin, bir annenin oğluna gösterdiği şefkatten sonra yaralı bir halde tekrar müşriklerle çarpışması, oğlunu da teşvik etmesi, hayret edilecek ve kolay kolay kimsenin başaramayacağı bir hadise olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte onların bu davranışı kadın ve çocuk sahabilerin geri hizmet işleri dışında erkeklerin faaliyetlerine katkıda bulunduklarına delalet etmektedir.

Ömer b. Hattâb'ın hilafette bulunduğu bir sırada ipek ve yünden yapılmış birçok "aba/pelerin" getirildi. İçinde geniş ve çok kaliteli yapılmış bir abada vardı. İnsanlardan bazıları bu abanın şöyle şöyle bir değere sahip olduğunu, öyleyse bunu neden Abdullah b. Ömer'in eşi Safiyye bnt. Ebû Ubeyd'e göndermiyorsunuz, dedi. Safiyye çok genç olduğu için henüz İbn Ömer'in yanında bulunmuyordu. Ömer b. Hattâb, bu değerli abayı Safiyye'den daha hak sahibi olan, Ümmü Umâre Nesibe bnt. Ka'b'a yollayacağını söyledi. Çünkü Hz. Peygamber'in: "Her ne zaman sağıma ve soluma yüz çevirdiğimde Ümmü Umâre'nin çarpıştığını gördüm." dediğini işittim.¹²³⁸

Hız. Peygamber'in halası Safiyye bnt. Abdülmuttalib, Uhud günü Müslümanların bozguna uğradığı bir sırada eline mızrağını alıp gazveye katıldı ve insanlara Hız.

¹²³³ Vâkıdî, *el-Megazi*, I/268-270; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, III/34-35; İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, X/383-384, 387; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, I/325.

¹²³⁴ İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, X/384-385.

¹²³⁵ Hamidullah, *Hız. Peygamber'in Savaşları*, 70.

¹²³⁶ Vâkıdî, *el-Megazi*, I/270-273; İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, X/385.

¹²³⁷ Öztürk, *Hazreti Peygamber Döneminde Sağlık Hizmetlerinde Kadınların Yeri*, 193.

¹²³⁸ İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, X/386; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, I/326.

Peygamber’i yalnız bıraktıklarını söyleyerek serzenişte bulunuyordu.¹²³⁹ Hanım sahabilerin büyük bir cesaret sergileyerek müşriklerle çarpışması ve erkekleri gazveye teşvik etmeleri, sayılarının az olmasına rağmen sundukları katkıların ne kadar önemli, takdire şayan ve cesaretle olduğunu göstermektedir.

Kadın sahabilerin görevleri bunlarla sınırlı değildi. Hz. Peygamber Arap toplumunda şiirin nedenli önemli olduğunu bildiğinden dolayı, gazvelerde şâir bulundurmaya ihmal etmezdi. Ayrıca şiir gazvelerde en önemli propaganda araçlarından biriydi ve insanları cesaretlendirirdi.¹²⁴⁰ Uhud’da müşriklerden Hind bnt. Utbe, Hamza b. Abdulmuttalib şehid edildikten sonra Bedir’de öldürülen yakınlarının intikamını aldığını dile getiren bir şiir söylediğinde, Müslüman hanımlardan Hind bnt. Üsâse:

“Ey kafirlikte ileri gidenin kızı!

Bedir’de ve Bedir’den sonra aşağılanıp rezil oldun!

Allah, seni gün ışığı parlak ve uzun olan Hâşimîlerin fecrinin sabahında,

Tüm keskin kılıç ile başını yarsın.

Hamza aslanım, Ali ise doğanımdır...” şeklindeki şiiriyle karşılık verdi.¹²⁴¹

Hanım sahabilerin Uhud Gazvesi’deki bir katkısı da yukarıda zikredildiği üzere gazve meydanından kaçan erkeklerin aksine bazı kadın sahabeler, Müslümanlara yardım etmek için gazveye iştirak etmesidir. Hanımlar, yolda kaçan erkeklerle karşılaştı. Ümmü Eymen yanında bulunan Safiyye bnt. Abdulmuttalib ve ensardan bazı hanımlarla Uhud Gazvesi’ne katıldı.¹²⁴² Uhud Gazvesi’nde hem Hz. Peygamber’in yakınlarının hem de diğer hanımların ordu içinde ve gazve anında aktif rol alması, sanıldığı aksine kadın sahabelerin sosyal hayatta önemli roller üstlendiklerini, İslâm ile birlikte kadınların toplum içindeki konumlarının giderek önem kazandığını göstermektedir.

1.8. Müslümanların Müşrikleri Takip Süreci

Gazve sonlandıktan sonra Ebû Süfyân ordusuyla geri çekilmek istiyordu. Ancak gazve alanında siyaha çalan atının üstünde dolaşırken Uhud Dağı’nda bulunan Müslümanları gördü. Bugün güzel işlerin kendilerine bahşedildiğini haykırdı. Ardından Hz. Peygamber’i kastederek İbn Ebû Kebşe’nin,¹²⁴³ Ebû Bekir’i ima ederek İbn Ebû

¹²³⁹ Vâkıdî, *el-Megazi*, I/288; İbn Sa’d, *Kitâbü’t-Tabakâtı’l-kebir*, X/41.

¹²⁴⁰ Kettânî, *et-Terâtîbü’l-idâriyye*, I/289; Hamidullah, *Hz. Peygamber’in Savaşları*, 166; Acar, *Cahiliye’de ve Risâlet Döneminde “Savaş” Olgusu*, 150.

¹²⁴¹ İbn Hişâm, *es-Sîretü’n-nebeviyye*, III/50-51.

¹²⁴² Vâkıdî, *el-Megazi*, I/277-278, 288; Belâzürî, *Ensâbü’l-eşraf*, I/326.

¹²⁴³ Hz. Peygamber’in Ebû Kebşe adıyla anılması belli dayanakları bulunmaktadır. Bunlardan ilki Hz. Peygamber’in azat ettiği kölelerinden birisinin adının, ikincisi anne tarafından dedesi olan Vehb b. Abdümenâf’ın lakabının, üçüncüsü sûtannesesi Halîme’nin kocasının künyesinin ve dördüncüsü Araplar içinde putperest inancından farklı olarak yıldızla tapan Ebû Kebşe el-Huzâî’nin isminin olduğu yönünde bilgiler bulunmaktadır. Müşriklerde ya dedesine nispet ettiği ya da diğer üçüne benzeterek küçümseme

Kuhâfe'nin ve İbnü'l-Hattâb'ın nerede olduğunu üç kere Müslümanlara sordu.¹²⁴⁴ Sahabiler cevap vermeye yeltendiklerinde Hz. Peygamber, cevap vermelerine mâni oldu.¹²⁴⁵ Ebû Süfyân, sorularının cevapsız kaldığını görünce isimlerini saydıklarının öldürülmüş olduğunu, aksi takdirde cevap vereceklerini müşriklere söyledi. Ömer b. Hattâb, Ebû Süfyân'ın söylediklerine dayanmayarak karşılık verdi. Yalan konuştuğunu, Allah'ın kendilerini çaresiz bırakacak birilerini geride bıraktığını ve Hz. Peygamber'in, Ebû Bekir'in ve Ömer b. Hattâb'ın yaşadığını söyledi. Ebû Süfyân buna karşılık putlarından Hübel'in yüce olduğunu haykırdı. Savaşta zaferin dönüşümlü ve bugünün Bedir'e karşılık olduğunu, günlerin insanlar arasında döndürüldüğünü, Bedir'de öldürülen Hanzale b. Ebû Süfyân'a¹²⁴⁶ karşı Müslümanlardan Hanzale b. Ebû Âmir'in öldürüldüğünü söyledi. Ömer b. Hattâb, Hz. Peygamber'e müşriklere karşılık vermek için müsaade istedi ve Hz. Peygamber de izin verdi. Ömer, Allah'ın daha a'lâ ve övülmeye layık olduğu, Bedir ve Uhud gününün bir birine denk olmadığı, müşriklerin ölülerinin cehennemde, Müslümanların ise cennette bulunduğu şeklinde cevap verdi. Ebû Süfyân, şayet Müslümanların söyledikleri doğruysa kendilerinin kaybedenlerden ve hüsrana uğrayanlardan olacaklarını dile getirdi. Akabinde müşriklerin Uzzâ'sının olduğunu, Müslümanların ise böyle bir ilticalarının olmadığını ifade etti. Ömer ise Allah'ın Müslümanların mevlası olduğunu, müşriklerin mevlasının bulunmadığı karşılığını verdi.¹²⁴⁷ Ebû Süfyân, Uzzâ'nın lütfkar olduğu için ona karşı güzel davranışta bulunması gerektiğini söyledi. Ebû Süfyân, içi tatmin olmadığı için tekrar İslâm dinin hatırı için Hz. Peygamber'in ölüp ölmediğini söylemesini istedi. Ömer b. Hattâb'da Allah adına and içerek ölmediğini ve şu an sesini duyduğunu bildirdi.¹²⁴⁸ Bunun üzerine Ebû Süfyân, kendi yanında Ömer'in İbn Kamî'e'den daha sadık olduğunu dile getirdi. Ayrılmadan önce Müslümanlardan ölenlerin cesetlerinin tahrip edildiğini ve müsle yapıldığını göreceklerini, bunun da lider kadrosunun görüşünü yansıtmadığını ifade etti.¹²⁴⁹ Ancak cahiliye duyguları depreşince Mekke'nin ileri gelenleri, müslenin yapılmasını istemiş olsaydı, bunu da hoş karşılayacaklarını ve seneye Bedir'de karşılaşmak istediklerini söyledi. Ömer b. Hattâb cevap vermeyerek biraz bekledi. Hz. Peygamber, olur verdi ve

amacını güttükleri için bu künyeyi Hz. Peygamber'e yakıştırdıkları ifade edilebilir. bk. Ali Yardım, "Ebû Kebşe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/176.

¹²⁴⁴ Mûsâ b. Ukbe, *Megazi*, II/313; İbn İshak, *Siretu İbn İshak*, 312; Vâkîdî, *el-Megazi*, I/296-297; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, III/53; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, I/327.

¹²⁴⁵ Taberî, *Tarihü't-Taberi: Tarihü'r-Rusül Ve'l-Müluk*, II/526.

¹²⁴⁶ Hanzale b. Ebû Süfyan, Ebû Süfyan'ın Bedir'de öldürülen oğludur. Ebû Süfyan'a bu oğlundan dolayı Ebû Hanzale künyesiyle hitap edilmektedir. bk. Aycan, "Ebû Süfyân", 10/230.

¹²⁴⁷ İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, II/44; Buhârî, *el-Câmi'u's-sahîh*, "Cihâd ve's-Siyer", 164 (No. 3039), "Megâzi", 17 (No. 4043); Semhûdî, *Vefai'l-vefa bi ahbari dari'l-Mustafa*, I/493-494.

¹²⁴⁸ Mûsâ b. Ukbe, *Megazi*, II/301-303.

¹²⁴⁹ İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, XIII/303; İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, III/11-12.

Ömer de bunun olabileceğini dile getirdi.¹²⁵⁰ Bu konuşmanın ardından müşrikler gazve meydanından ayrıldı.¹²⁵¹ Hz. Peygamber'in başlangıçta sahabilerin cevap vermelerine engel olması gazve taktiği olduğu, müşriklere karşı hud'a/hile stratejisini uygulayarak¹²⁵² onların hem şüphelerini arttırdığı hem de Müslümanların gizemliliklerini korudukları anlaşılmaktadır.

Ebü Süfyân'nın konuşması sonlanınca ordusuyla Mekke'ye geri dönmek için yola çıktı. Hz. Peygamber ve sahabiler, müşriklerin Medine'ye saldırarak kadınları, çocukları öldüreceklerinden endişe duyuyordu.¹²⁵³ Yukarıda değinildiği üzere Hz. Peygamber, müşriklerin ne yapacaklarını gözetlemek maksadıyla istihbarat elde etmek üzere sahabileri vazifelendirdi.¹²⁵⁴ Mûsâ b. Ukbe ve Vâkıdî, Hz. Peygamber muhbir olarak Sa'd b. Ebû Vakkâs'ı seçtiğini ve ne yapması gerektiği ile ilgili bazı talimatlar verdiğini zikretmektedir. Sa'd'a, müşrikler hakkında elde ettiği haberleri toplaması gerektiğini, şayet atlardan ayrılıp develerine binmişlerse Mekke'ye gideceklerinin, yok eğer develerden uzaklaşarak atlara binerlerse Medine'ye baskın düzenleyecekleri anlamına geldiği şeklinde gözlemleri sırasında dikkat edeceği bazı direktifler vermeyi de ihmal etmedi. Ardında müşriklerin Medine'ye saldırı düzenlemesi halinde müşrikleri kuşatacaklarını, onlarla çarpışacaklarını söyledi. Şayet müşriklerin Medine'ye saldırı düzenleme gibi bir emare sezdiği takdirde Müslümanların moralleri bozulmaması adına bilginin gizli kalması uyarısında bulundu. Sa'd koşarak müşriklerin peşine düştü. Yolda korkunç bir durum meydana gelmesi halinde Hz. Peygamber'e döneceği şeklinde kendi nefisini motive ediyordu. Onları takip etmeyi sürdürdü. Medine'den Mekke'ye giderken yolun ilk menzili olan¹²⁵⁵ Akîk Vadisi'nde olduklarını gördü. Müşrikleri gözlemlemeye başladı.¹²⁵⁶ Müşrikler belli bir süre bu vadide konakladı. Kendi aralarında Medine'ye saldırı düzenleme konusunda istişarede bulundular. Aralarında bulunan Safvân b. Ümeyye, Müslümanlar karşısında galip olduklarını, gereken zayıyatı verdiklerini ve kendilerini neyin beklediğini bilmedikleri için yorgun argın bir şekilde savaşmalarının uygun olmayacağı şeklinde görüşünü beyan etti. Ayrıca Bedir'de kaçtıkları halde

¹²⁵⁰ Mûsâ b. Ukbe, *Megazi*, II/313; İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâtü'l-kebir*, VI/7; Semhûdî, *Vefâu'l-vefa bi ahbari dari'l-Mustafa*, I/494-495.

¹²⁵¹ İbn Şihâb ez-Zühri, *el-Megazi: en-Nebeviyye*, 77-78; İbn İshak, *Siretu İbn İshak*, 312-313; Vâkıdî, *el-Megazi*, I/297-298; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, III/53-54; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, I/327; Taberî, *Tarihü't-Taberi: Tarihü'r-Rusûl Ve'l-Müluk*, II/526-527.

¹²⁵² Acar, *Hz. Peygamber'in Savaş Stratejisi*, 105-106.

¹²⁵³ Mûsâ b. Ukbe, *Megazi*, II/303; Vâkıdî, *el-Megazi*, I/297-298; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, I/335.

¹²⁵⁴ Kettânî, *et-Terâtîbü'l-idâriyye*, I/290; Hamidullah, *Hz. Peygamber'in Savaşları*, 73-74.

¹²⁵⁵ Bostan, "Akîk", 2/263.

¹²⁵⁶ Mûsâ b. Ukbe, *Megazi*, II/303; Vâkıdî, *el-Megazi*, I/298.

Müslümanların kendilerini takip etmediğini söyleyerek müşrikleri caydırmaya çalıştı. Müşrikler bu fikri benimsedikleri için yollarına devam etti.¹²⁵⁷

Sa'd, müşriklerin yüklerini yüklendikten sonra güney istikametinde, Mükeymin¹²⁵⁸ Dağı'na doğru gittiklerini görünce gözetlemeyi sonlandırarak hızlıca Hz. Peygamber'in yanına vardı. Müşriklerin geri döndüğü istihbarat bilgisini sevinçli ve herkesin duyacağı şekilde Hz. Peygamber'e bildirdi. Hz. Peygamber'de Sa'd'a sessiz olması gerektiğini yönünde işarette bulundu. Buna ek olarak harbin hile olduğunu, bundan dolayı da Allah'ın müşrikleri geri döndürmesinden dolayı sevincinin insanlara belli edilmemesi gerektiğini söyledi.¹²⁵⁹ Acar, Hz. Peygamber'in Sa'd'a sesini yükseltmemesi yönündeki tavsiyesinin, Müslümanların müşrikler karşısında aciz olmadıklarını ve onlara karşı vuruşabilecek güçte olduklarını göstermek için "hud'a" bağlamında bir strateji izlediğini açıklamaktadır.¹²⁶⁰ Hz. Peygamber'in gazve sonrası izlediği bu strateji müşrikler konusunda emin olmayı amaçladığı ve müşriklere karşı direniş sergileyebilecek kapasitede oldukları izlenimi vermektedir.

İbn İshak ve İbn Hişâm, Hz. Peygamber'in müşrikleri takip etmek üzere muhbir olarak Ali b. Ebû Tâlib'i görevlendirdiğini, yukarıda temas edildiği üzere takip ederken dikkat etmesi gereken hususların bir benzerini söylediğini, Hz. Ali'nin de takip edip geldikten sonra Sa'd'ın söylediklerinin aynısını ifade ettiği şeklinde aktarmaktadır.¹²⁶¹ Her iki kaynağı ve olayları değerlendirdiğimizde isimler dışında herhangi bir farklılığın görülmediği, muhtemelen Hz. Peygamber'in ashâbı tek başına göndermemek için tedbir amaçlı her iki sahabeyi gönderdiği anlaşılmaktadır.

Hz. Peygamber müşriklerin dönmeyeceğinden emin olduktan sonra Müslümanlarla birlikte gazve meydanına indi. Ölenlerin yanına gitti ve onlarla meşgul olmaya başladı.¹²⁶² Hz. Peygamber şehit olan sahabileri hem sordu hem de yarasına rağmen yanlarına gitmeye çalıştı. Hz. Peygamber, Sa'd b. Rebî'nin nasıl olduğunu ashâbından araştırmalarını istedi. Sahabiler, Hz. Peygamber'e Sa'd'ın şehit olduğunu söyledi ve onu hayırla yad etti.¹²⁶³ Hz. Peygamber amcası Hamza'nın naaşına ulaşmaya

¹²⁵⁷ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, III/69-70.

¹²⁵⁸ Mükeymin, Akik vadisinin orta kısmında yer alan bir dağdır. bk. Semhûdî, *Vefâu'l-vefa bi ahbari dari'l-Mustafa*, IV/480-481.

¹²⁵⁹ Mûsâ b. Ukbe, *Megazi*, II/303; Vâkıdî, *el-Megazi*, I/298-299.

¹²⁶⁰ Acar, *Hz. Peygamber'in Savaş Stratejisi*, 105-106.

¹²⁶¹ İbn İshak, *Siretu İbn İshak*, 313; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, III/54; Taberî, *Tarihü't-Taberi: Tarihü'r-Rusül Ve'l-Müluk*, II/527-528; Semhûdî, *Vefâu'l-vefa bi ahbari dari'l-Mustafa*, I/495.

¹²⁶² İbn İshak, *Siretu İbn İshak*, 313; Vâkıdî, *el-Megazi*, I/309; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, III/54; Taberî, *Tarihü't-Taberi: Tarihü'r-Rusül Ve'l-Müluk*, II/528.

¹²⁶³ İbn İshak, *Siretu İbn İshak*, 313-314; Vâkıdî, *el-Megazi*, I/292-293; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, III/55-56; İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, X/337-338; Taberî, *Tarihü't-Taberi: Tarihü'r-Rusül Ve'l-Müluk*, II/528.

çalıştı. Hamza'nın yanına varınca karnın yarıldığını, uzuvlarının kesildiğini gördü ve hüznünlendi. Hz. Peygamber halası Safiyye'nin Hamza'ya yapılanları görmemesi için oğlu Zübeyr'e annesini uzaklaştırmasını söyledi. Zübeyr, annesini engellemesine rağmen kardeşini görmek için sabredeceğini söylemesi üzerine Hz. Peygamber, Safiyye'ye izin verdi. Safiyye, Hamza'nın durumunu görünce ağlamaya başladı. Onun için istircâ ve istiğfarda bulundu. Hz. Peygamber'de onun hüznüne ortak oldu ve Hamza'yı hayırla yad etti. Hz. Peygamber, hanımların üzüntüsü olmasaydı, müsle yapılanları hesap günü toplanıncaya kadar yırtıcı hayvanların ve kuşların kursağı içinde bu haliyle ulu orta bırakacağını ifade etti.¹²⁶⁴ Hz. Peygamber'in sahabileri birer birer sorması ashabına karşı merhametli ve düşkün bir lider olduğunu göstermektedir.

Müslümanlar acıları büyük olmasına rağmen şehitlere olan vefaları gereği son vazifeleri olan tekfin ve teçhiz işlerini de yerine getirdi. Başta Hamza ve Mus'ab olmak üzere kısa olan elbiseleriyle kefenledi. Açık kalan yerleri de Hz. Peygamber'in emriyle "izhir ve üzerlik" adlı çeşitli bitkilerle örtüldü.¹²⁶⁵ Onların bu şekilde kefenlendiklerini gören Hz. Peygamber, önceki halleri aklına gelince hüznünlendi. Sözlerine sâdık kaldıklarını, Allah ve Peygamber'ini dünyevî her şeye tercih ettiklerini dile getirdi. Hemen ardından diğer sahabiler de tekfin edildi. Hz. Peygamber, bazı şehitlerin Medine'ye götürüldüğünü duyunca, şehitlerin naaşlarının öldürüldükleri yerde defnedilmeleri gerektiğini salık verdi. Uhud'a defnedilen şehitler oldukları yerde kaldı ve gazve meydanından götürülen Uhud'a geri getirildi.¹²⁶⁶ Hz. Peygamber'in emri gereği kabirler geniş ve derin kazılarak şehitler toprağa verildi. Ardından her bir kabre şehit edilenlerden Kur'ân ezberi fazla olanlar başta defnedildi. Daha sonra Kur'ân ezberi az olanlar diğerlerinin üzerine ikişer ve üçer şeklinde konularak gömüldü.¹²⁶⁷ Yukarıda da değinildiği üzere Yahudi olan Muhayrîk müşrikler tarafından öldürülürken,¹²⁶⁸ münafıklardan Kuzmân ise ağır yaralı olduğu halde acıya dayanmadığından dolayı kendi

¹²⁶⁴ İbn İshak, *Siretu İbn İshak*, 314; Vâkıdî, *el-Megazi*, I/289; İbn Hişâm, *es-Siretü'n-nebeviyye*, III/56, 59-60; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, XIII/292, 305; İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, III/7, 12-14; Taberî, *Tarihü't-Taberi: Tarihü'r-Rusûl Ve'l-Müluk*, II/528-529.

¹²⁶⁵ İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, XIII/293-294; Buhârî, *el-Câmi'u's-sahih*, "Cenâiz", 25, (No. 1274), 26 (No. 1275), 27 (No. 1276), "Cihâd ve's-Siyer", 20 (No. 2816), "Menâkıbü'l-Ensâr", 45 (No. 3897, 3914), "Megâzi", 17 (No. 4045, 4047), 26 (No. 4082); Müslim, *Sahihu Müslim*, "Cenâiz", 44.

¹²⁶⁶ Vâkıdî, *el-Megazi*, I/312-313; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, I/336; Semhûdî, *Vefâü'l-vefa bi ahbari dari'l-Mustafa*, III/263-264, 334-335.

¹²⁶⁷ Vâkıdî, *el-Megazi*, I/309-311; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, XIII/296-298; İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, II/41; Buhârî, *el-Câmi'u's-sahih*, "Cenâiz", 72 (No. 1343), 73 (No. 1345), 74 (No. 1346), 75 (No. 1347-1348), 78 (No. 1353), "Megâzi", 26 (No. 4079); İbn Şebbe, *Tarihü'l-Medîneti'l-münevvere*, I/125-126, 128; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, I/336-337; Semhûdî, *Vefâü'l-vefa bi ahbari dari'l-Mustafa*, III/327-328, 332-333.

¹²⁶⁸ Vâkıdî, *el-Megazi*, I/262-263; İbn Hişâm, *es-Siretü'n-nebeviyye*, III/46-47, 60; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, XIII/294; İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, II/431-433; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, I/325; Taberî, *Tarihü't-Taberi: Tarihü'r-Rusûl Ve'l-Müluk*, II/531.

canına kıyarak öldü. Bunlarla da yakınları ilgilendi.¹²⁶⁹ Hz. Peygamber'in ve sahabilerin ağır yaralı olmalarına rağmen yol arkadaşlarına karşı olan son vazifelerini yerine getirmeleri, şehitlerin içinde bulundukları duruma hüzünlenmeleri, Müslümanların vefakâr olduklarını ve kardeşlerinin acılarına ortak olduklarını göstermektedir.

Müslümanların defin işlemini bitirdiğini gören Hz. Peygamber, sahabilerden atını istedi ve ağır yaralı bir şekilde atına bindi. Geri kalan sahabileriyle birlikte cumartesi günü öğleden sonra Medine'ye doğru yola çıktı. Yolculukları esnasında Harre¹²⁷⁰ mevkiine vardıklarında içinde bulundukları durumu gözlemledi. Hz. Peygamber, biraz mola vererek ashabıyla birlikte Allah'a hamd ve şükür ettikten sonra ilticada bulunarak dua etti. Müslümanlar bununla moral bulduktan sonra yollarına devam etti.¹²⁷¹ Hâriseoğulları'nın bulunduğu yere geldiğinde Abdüleşheloğulları kadınlarının kendi ölülerine ağlaştıklarını görünce amcasını hatırlayarak Hamza'nın ağlayanın olmadığını söyledi.¹²⁷² Kadınlar, Hz. Peygamber'i görünce etrafında toplanmaya başladı. Sa'd b. Mu'âz da Hz. Peygamber'in atının yularını tutuyordu. Hz. Peygamber'in sağ olduğunu gören hem Sa'd'ın annesi hem de diğer kadınlar bundan sonra her türlü musibete katlanabileceklerini dile getirdi. Hz. Peygamber, Abdüleşheloğulları kabilesinde yaralılar fazla olduğu için Sa'd'a yarası olanların evlerine girmelerini ve kendilerini takip etmemeleri konusunda uyarıda bulundu. Sa'd da aynı emri bildirdikten sonra yaralılar evlerine döndü ve kendilerini tedavi ettiler. Hz. Peygamber yola devam ederek evine vardı. Atından inerken dizleri yaralı olduğu için Sa'd b. Mu'âz ve Sa'd b. Ubâde'nin yardımıyla atından indi ve evine girdi.¹²⁷³ Kızı Fâtıma, Hz. Peygamber ile ilgilendi ve kılıcını da yıkadı. Eşi Ali'de kılıcını yıkaması için eşi Fâtıma'ya verirken "yerilmeyen ve övgüye değer" olan bu kılıcı almasını söyledi. Bu ifadeleri duyan Hz. Peygamber, sahabilerden Ebu Dücâne, Musab b. Umeyr, Haris b. Sımme, Sehl b. Huneyf'in de güzel bir şekilde çarptıklarını söyledi.¹²⁷⁴ Akşam olunca namaz için evinden çıkarken iki Sa'd'ın yardımıyla mescide girebildi. Mescitte ateş yakılmış yaralılar tedavi ediliyordu. Yukarıda temas edildiği üzere bazı sahabiler kadınları getirip Hamza için ağlıyordu.

¹²⁶⁹ Vâkîdî, *el-Megazi*, I/223-224, 260, 263-264; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, III/46; İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, IV/269-270; Taberî, *Tarihü't-Taberi: Tarihü'r-Rusûl Ve'l-Müluk*, II/531.

¹²⁷⁰ Medine birçok Harre bulunmaktadır. Burasının "Harretü'l-Havz" olduğunu tahmin etmekteyiz. Harretü'l-Havz, Medine ile Akîk vadisi arasından bir yerdir. Muhtemelen Müslümanlar Medine'ye giderken bu yerden geçmişlerdir. bk. Semhûdî, *Vefâu'l-vefa bi ahbari dari'l-Mustafa*, IV/229.

¹²⁷¹ Vâkîdî, *el-Megazi*, I/314-315; İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, II/45; Taberî, *Tarihü't-Taberi: Tarihü'r-Rusûl Ve'l-Müluk*, II/534.

¹²⁷² Urve b. Zübeyr b. Avvâm, *Megazi Resulillah*, 171.

¹²⁷³ Vâkîdî, *el-Megazi*, I/248, 315-316.

¹²⁷⁴ Mûsâ b. Ukbe, *Megazi*, II/311-312; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, III/64-65; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, XIII/301, 307; Taberî, *Tarihü't-Taberi: Tarihü'r-Rusûl Ve'l-Müluk*, II/533; Semhûdî, *Vefâu'l-vefa bi ahbari dari'l-Mustafa*, I/493.

Ağlayışın uzun sürdüğünü duyan Hz. Peygamber, kadınların evlerine geri dönmelerini söyledi.¹²⁷⁵ Hz. Peygamber yatsı namazı için uyandığında yatmadan önceki durumuna göre daha iyi olduğunu hissetti. Müşrikler tarafında saldırı düzenleneceği endişesinden dolayı Evs ve Hazrec'in önde gelenlerinden Sa'd b. Ubâde, Hubâb b. Münzir, Sa'd b. Mu'âz, Evs b. Havlî, Katâde b. Nu'mân ve Ubeyd b. Evs'in aralarında bulunduğu bir grup sahabi Hz. Peygamber'in evinin etrafında sabaha kadar nöbet tutmayı ihmal etmedi.¹²⁷⁶ Watt, Muhammed evinde istirahat çekildiği süre içinde gün boyunca yaşadıklarını değerlendirdiğini, müşriklerin yaptıklarının bedelini ilerde telafi edebileceği kanaatine vardığını, bu nedenle bir sonraki gün müşriklerin izini sürdüğünü ve böyle bir hamlenin Araplar içinde olağan bir tutum olduğunu değerlendirmektedir.¹²⁷⁷ Bir komutan olarak Hz. Peygamber'in içinde bulunduğu durum, sahabelerine göre farklı bir yaşantı içinde olmadığını ve ashabın her haliyle hemhâl olmaya çalıştığına işaret etmektedir.

Hz. Peygamber gece evinde istirahat ettiği bir sırada Abdullah b. Amr b. Avf el-Müzenî kapısının önüne çıka geldi. Hz. Peygamber'in müezzini Bilâl de namaza çıkmasını bekliyordu. Hz. Peygamber evden çıkınca Abdullah b. Amr, ailesinin yanından gelirken Melel'den¹²⁷⁸ geçtiğinde müşriklerin orda konakladığını ve aralarına karıştığını ve elde ettiği istihbari bilgileri onunla paylaştı. Hz. Peygamber'e, Ebû Süfyân'nın ve müşriklerden bazılarının kendi aralarında Müslümanların kuvvetlerini dağıttıklarını, onlara bir saldırı daha düzenlemeleri gerektiğini söylediğini,¹²⁷⁹ Safvân'ın bunu kabul etmediğine dair bilgiyi arz etti. Hz. Peygamber de aldığı istihbaratı Ebû Bekir ve Ömer ile istişare etti.¹²⁸⁰ Her ikisi de Müslümanlara saldırılarını engellemek için müşrikleri takip etmeleri gerektiği fikrini öne sürdü. Hz. Peygamber, sabah olunca dün gazvede bulunanların müşrikleri takip etmek için hazırlanmaları gerektiğini buyurdu. Müslümanlar da yaralarına rağmen askerî sefer için tüm hazırlıklarını tamamlayarak Hz. Peygamber'in yanında toplandı.¹²⁸¹ Kur'ân'ı Kerîm'de Müslümanların Hz. Peygamber'in çağrısını her türlü engele rağmen karşılıksız bırakmadıklarını açık bir şekilde açıklamaktadır: “*Bunca yara aldıktan sonra yine Allah'ın ve peygamberin çağrısına*

¹²⁷⁵ Urve b. Zübeyr b. Avvâm, *Megazi Resulillah*, 171; Vâkıdî, *el-Megazi*, I/317; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, III/62-63; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, XIII/305; İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, III/14-17.

¹²⁷⁶ Vâkıdî, *el-Megazi*, I/249, 334; İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, II/45.

¹²⁷⁷ Watt, *Hz. Muhammed Medine'de*, 52.

¹²⁷⁸ Melel, Mekke yolu üzerinde bulunan bir yerdir. Medine'ye yaklaşık 21 mil (33 km) uzaklıkta bir mesafede bulunmaktadır. bk. Semhûdî, *Vefâü'l-vefa bi ahbari dari'l-Mustafa*, IV/482-483.

¹²⁷⁹ Mûsâ b. Ukbe, *Megazi*, II/319.

¹²⁸⁰ Vâkıdî, *el-Megazi*, I/326; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, III/69.

¹²⁸¹ Mûsâ b. Ukbe, *Megazi*, II/320; Vâkıdî, *el-Megazi*, I/326-327; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, III/65; İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, II/45; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, I/338-339; Taberî, *Tarihü't-Taberi: Tarihü'r-Rusûl Ve'l-Müluk*, II/534.

*koşanlar var ya... onlar için büyük mükâfat vardır. Birtakım insanlar onlara, “İnsanlar size karşı asker toplamışlar, onlardan korkun” dediler de bu, onların imanlarını arttırdı ve “Allah bize yeter, O ne güzel vekildir!” diye cevap verdiler. Bunun üzerine Allah’ın lütuf ve keremiyle kendilerine hiçbir fenalık dokunmadan geri döndüler...”*¹²⁸² Mukâtil, Taberî ve Zemahşerî, Hz. Peygamber Uhud’dan döndükten sonra müşrikleri takip edeceğini ashaba bildirdiğinde, münafıkların da bu halde onlarla baş edemeyeceklerini söyleyerek Müslümanların azmini kırdıklarını, buna karşılık Müslümanların yaralı oldukları mazeretini öne sürerek takibe katılamayacaklarını bildirdiklerini aktarmaktadır. Bununla birlikte Hz. Peygamber’in ise hiç kimse müşrikleri takip etmese bile tek başına gideceğini ifade etmesi üzerine, muhacir ve Ensar’dan yetmişe yakın sahabinin ağır yaralı olmasına ve münafıkların karşı propagandasına rağmen bu çağrıya icabet ettiklerini,¹²⁸³ bu harekât sürecinden de selamete geri döndüklerini zikretmektedir.¹²⁸⁴

Müslümanlar takip süreci içinde müşrikler ile ilgili haber alma aralığını sürekli güncel tutmaya özen gösteriyordu. Hz. Peygamber, müşriklerin nerde olduğunu Talha b. Ubeydullah’tan sordu. Talha da müşriklerin es-Seyyâle¹²⁸⁵ mevkinde olduklarını söyleyince, Hz. Peygamber de tahminin doğru olduğunu fakat müşriklerin kendilerine zarar veremeyeceğini söyledi.¹²⁸⁶ Hz. Peygamber yola çıkmadan önce yukarıda da değinildiği üzere Eslemoğulları kabilesinden üç kişiyi,¹²⁸⁷ müşrikleri takip etmek ve bilgi toplamak üzere ileri keşif kolu¹²⁸⁸ olarak gönderdi. Müşriklerin toplanıp tekrar saldırı düzenleyeceği haberi Hz. Peygamber’e ulaştı.¹²⁸⁹ Müslümanlar bu habere aldırış etmeyerek korkmadıklarını ve güçlü olduklarını müşriklere göstermek için onların geri dönmeyeceklerinden emin olana kadar onları takip etmeyi sürdürdü.¹²⁹⁰ Hamidullah, müşriklerin saldırı hazırlığı içinde olduklarına dair aldatıcı tavırlarının Müslümanlar üzerinde bir tesiri olmadığı kanısındadır.¹²⁹¹ Müslümanlar gazve sonrası üzerine düşen

¹²⁸² Âl-i İmrân 3/172-174

¹²⁸³ Mûsâ b. Ukbe, *Megazi*, II/320; İbn Sa’d, *Kitâbü’t-Tabakati’l-kebir*, VI/5; Ya’kubî, *Tarihü’l-Ya’kubî*, II/49.

¹²⁸⁴ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukatil b. Süleymân*, I/316-317; Taberî, *Tefsîrü’t-Taberi: Câmiü’l-beyân an te’vili ayi’l-Kur’an*, VI/239-242, 244-254; Zemahşerî, *el-Keşşaf*, I/659-662.

¹²⁸⁵ es-Seyyâle/Seyâle, vadi içinde akan bir su bulunduğu için bu adı almaktadır. Medine’ye yaklaşık 30 mil (48 km) mesafede bir yerdir. bk. Semhûdî, *Vefâu’l-vefa bi ahbari dari’l-Mustafa*, IV/332-333. Yukarıda değinilen Melel’den sonra Mekke’ye giderken sola döndükten sonra kibleye yönelindiği zaman görünen yere denir. bk. Semhûdî, *Vefâu’l-vefa bi ahbari dari’l-Mustafa*, III/429.

¹²⁸⁶ Vâkıdî, *el-Megazi*, I/337.

¹²⁸⁷ İbn Sa’d, *Kitâbü’t-Tabakati’l-kebir*, IV/229; İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fî temyîzi’s-sahâbe*, II/122, VI/22, 242.

¹²⁸⁸ Hamidullah, *Hz. Peygamber’in Savaşları*, 73.

¹²⁸⁹ İbn Hişâm, *es-Sîretü’n-nebeviyye*, III/69; Taberî, *Tarihü’t-Taberi: Tarihü’r-Rusûl Ve’l-Müluk*, II/536.

¹²⁹⁰ Vâkıdî, *el-Megazi*, I/299, 337-338; İbn Hişâm, *es-Sîretü’n-nebeviyye*, III/66; İbn Sa’d, *Kitâbü’t-Tabakati’l-kebir*, II/46; Belâzürî, *Ensâbü’l-eşraf*, I/339; Ya’kubî, *Tarihü’l-Ya’kubî*, II/49; Taberî, *Tarihü’t-Taberi: Tarihü’r-Rusûl Ve’l-Müluk*, II/534.

¹²⁹¹ Hamidullah, *Hz. Peygamber’in Savaşları*, 73-74.

vazife konusunda maddî yaraları dolayısıyla ve mânevî açıdan çevrelerindeki farklı inanç grubunun bahaneler ileri sürerek şevkleri kırılmış olsa bile Hz. Peygamber'in emrine itaat ederek müşriklere karşı gözdağı verme cesaretine sahip olduklarını göstermektedir.

2. Uhud Gazvesi'nin Sonuçları

2.1. Müşrikler Açısından

Müşrikler açısından bu gazvenin en önemli sonucu Bedir'in intikamını almanın sevinci içinde ve Müslümanlara ağır bir darbe vurmuş bir halde Uhud'dan ayrılmalarıydı.¹²⁹² Müşrik ordusu daha Mekke'ye gitmeden önce Müslümanların yenildikleri haberini Mekke halkına ilk olarak Vahşî bildirdi. Vahşî, gazve bittikten sonra hızlıca devesi üzerinde Mekke'ye ulaştı. Hacûn'un¹²⁹³ üst tarafında bulunan yüksek tepeye çıktı. Olanca gücüyle "Ey Kureyş kabilesi!" diye haykırmaya başladı. Mekke halkı korkmuş bir halde, kötü bir haber vereceği endişesiyle etrafında toplanmaya başladı. Vahşî milletin toplandığını görünce, Muhammed'in etbâından birçok kimseyi, birliklerinin komutanı Hamza'yı öldürdüklerini ve Muhammed'i de yaralayarak öylece bıraktıkları muştusunu insanlara bildirdi. Millet bu müjdeyi alınca sevinç gösterisinde bulundu. Cübeyr b. Mut'im, Vahşî'ye bu haberin doğruluğunu sordu ve o da anlattıklarının gerçek olduğu cevabını verdi. Buna karşılık Cübeyr, kadınların Bedir için tuttıkları hüznü giderdiğini ve gönüllerindeki ateşi söğüttüğünü söyledi. Mekke'deki kadınlara sevinçlerinin göstergesi olan güzel koku ve yağ sürünmelerini emretti. Kadınlarda büyük bir sürurla bu işlemi gerçekleştirdi.¹²⁹⁴ Müşriklerin intikam alma hırsı gerçekleştiğinden dolayı uzun bir süre sevinemedikleri için yaslarını sonlandırdıkları ve sürur halini elde ettikleri sonucuna ulaşılmaktadır.

Müşrikler görünüşte bir zafer elde etmişlerdi. Fakat gerek Müslüman araştırmacılar gerekse müsteşrikler bunun tam anlamıyla bir zafer olmadığını gerekçeleriyle açıklamaktadır. Hamidullah, müşriklerin Medine'de bulunan askerî birliklerin yerlerini ele geçiremediğini, dolayısıyla ekonomik münasebetlerini güvence altına alamadıklarını, Müslümanların askerî güçlerini tam anlamıyla bitiremeden ve herhangi bir sonuç elde edemeden¹²⁹⁵ geri döndüklerini izah etmektedir.¹²⁹⁶ Sarıçam,

¹²⁹² Vâkıdî, *el-Megazi*, I/296, 298-299, 317.

¹²⁹³ Hacûn, cahiliye zamanından günümüze değin Mekke'nin eski mezarlığı olarak bilinmektedir. Kâbe'nin 2 km kuzeyindeki Cin mescidinin yakınında bulunan alan, Cennetü'l-muallâ kabristanı olarak adlandırılmaktadır. Bu yeri hem İslâm öncesi hem de İslâm Tarihi kaynakları Hacûn mezarlığı diye zikretmektedir. bk. Mustafa Fayda, "Cennetü'l-muallâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/387.

¹²⁹⁴ Vâkıdî, *el-Megazi*, I/332.

¹²⁹⁵ Hattâb, *Komutan Peygamber*, 366.

¹²⁹⁶ Hamidullah, *Hz. Peygamber'in Savaşları*, 77-76.

müşriklerin Müslümanları boyundurukları altına alamadıklarını, esir, ganimet alamadıklarını ve Medine'ye baskın tertip edecek cüreti gösteremeden geri döndüklerini belirtmektedir.¹²⁹⁷

Buhl, müşrikler ticârî kazanç ve ekonomik yarar konusunda çok ileri görüşlü oldukları halde, savaş stratejisi geliştirme konusunda muhayyilelerinin inkişaf etmediği için farklı bir taktik izleyerek başarılı olmaları mümkün olduğu halde geleneklere bağlı kaldıklarını, savaşın onlar için şeref anlamına geldiğini, müşrikler de Uhud'da Bedir'in intikamını alarak şereflerini kurtardıkları görüşündedir. Ayrıca müşrikler, Hz. Muhammed'i ve askerlerini cezalandırdıklarını, bundan dolayı da Medine'ye taarruzda bulunabilecek haklı bir sebeplerinin bulunmadığını, bu yüzden de Muhammed'in müşriklere karşı üstün geldiğini ve müşriklerin ilerleme katetmediklerini ifade etmektedir.¹²⁹⁸ Margoliouth, Ebû Süfyân'ın Bedir'in intikamını aldığını, fakat Müslümanların böyle saldırıları bir daha gerçekleştirmemek için gazveyi sonuca bağlayacak bir girişimde bulunmadığını, onun bir şehre saldırı düzenleyebilecek bir kapasiteye sahip olmadığını, kendi hayatını da riske atmadan geri döndüğünü¹²⁹⁹ düşüncesindedir. Ayrıca Muhammed'i öldürmeden herhangi bir sonuç alınamayacağını bilmediğini, hatta müşrik ordusu içindeki yetenekli ve yiğit komutanların Ebû Süfyân'ı terk ederek Müslüman oldukları kanısındadır.¹³⁰⁰ Watt, Uhud'un müşrikler için tam anlamıyla zafer olmadığını, müşriklerin gazve öncesi en büyük askerî stratejik gayelerinin Müslümanları ortadan kaldırmak olduğu halde bunu başaramadıklarını, intikam almak için Bedir'de öldürülen müşrik sayısı kadar dahi Müslüman askerleri öldürmeyi beceremediklerini, Muhammed'in müşriklere karşı kendi siyasî ve idarî gücünü koruduğunu, müşriklerin ise ancak otoritelerini muhafaza edebildiklerini beyan etmektedir. Ayrıca Amr b. el-Âs'ın ifadesiyle geri dönerken yaralılarının olduğunu, Müslümanların tekrar saldırı düzenleyeceklerinden emin olmadıklarını söylediğini¹³⁰¹ ve bu durumun Mekke liderleri için hicap duyulacak bir hal olduğunu değerlendirmektedir.¹³⁰² Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de müşriklerin geri dönmelerindeki saik şöyle buyrulmaktadır: “*Kâfirlerin kalplerine korku salacağız. Çünkü onlar, hakkında*

¹²⁹⁷ Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, 177; Muhammed Hamidullah-Casim Avcı, “Uhud Gazvesi”, 42/57.

¹²⁹⁸ Frantz Buhl, *Muhammeds Liv* (Kobenhavn: Gyldendalske Boghandels Forlag, 1903), 251. Detaylı bilgi için bk. Hacıemin Köse, *Danimarkalı Oryantalist Frantz Buhl'un Eserlerinde Hz. Peygamber Algısı* (Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2024), 98-101.

¹²⁹⁹ Hodgson, *İslâm'ın Serüveni*, I/136.

¹³⁰⁰ Margoliouth, *Mohammed And The Rise Of Islam*, 302-303.

¹³⁰¹ Vâkîdî, *el-Megazi*, I/299.

¹³⁰² Watt, *Hz. Muhammed Medine'de*, 46, 49-52; Sarıçam vd., *İngiliz ve Alman Oryantalistlerin Hz. Muhammed Tasavvuru*, 268-269.

Allah'ın hiçbir delil indirmedığı şeyi O'na ortak koştular..."¹³⁰³ Mukâtil, Taberî ve Zemahşerî, müşriklerin Müslümanlara karşı üstünlük elde etmiş olmalarına rağmen küfürlerinden dolayı korktuklarını, Medine'ye saldıramayarak sebepsiz yere Mekke'ye gittiklerini, ileri gelenleri kendi aralarında konuşurken Ensar'ı katlettiklerini, oysaki ellerinde büyük bir fırsat olduğu halde muhacirleri öldürmeden geri dönmekle kötü bir davranış sergileyerek itirafta bulunduklarını dile getirmektedir.¹³⁰⁴ Müşriklerin ellerine düşen fırsatı değerlendiremeyerek taktiksel bir hata yaptıkları ve gazvede başarı elde ettikleri görülse bile askerî strateji anlamında başarısızlığa uğradıkları kanıtlanmaktadır.

Müşriklere göre gazvenin sonucundan biri de Müslümanlara nispeten üçte bir oranında askerlerinin öldürülmesidir. Mûsâ b. Ukbe, ölenlerin on altı,¹³⁰⁵ Vâkıdî, yirmi yedi,¹³⁰⁶ İbn Hişâm, yirmi iki,¹³⁰⁷ İbn Sa'd, yirmi üç,¹³⁰⁸ İbn Kuteybe, on dokuz,¹³⁰⁹ Belâzürî ise yirmi küsürden fazla kişinin öldüğünü söyledikten sonra yirmi yedi kişinin ismini aktarmaktadır.¹³¹⁰ Ya'kubî ise müşriklerden ölenlerin sayısının yirmi iki kişi olduğunu zikretmektedir.¹³¹¹ Güncel kaynaklar¹³¹² da yirmi iki kişinin öldüğü rivayeti referans almaktadır. Mevcut veriler incelendiğinde müşriklerden gazveye katılan üç bin kişiden yaklaşık yüzde bir oranında kayıp verdiği sonucunu desteklemektedir.

¹³⁰³ Âl-i İmrân 3/151.

¹³⁰⁴ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukatil b. Süleymân*, I/306; Taberî, *Tarihü't-Taberi: Tarihü'r-Rusûl Ve'l-Müluk*, VI/127-128; Zemahşerî, *el-Keşşaf*, I/639-640.

¹³⁰⁵ Mûsâ b. Ukbe, *Megazi*, II/339-342.

¹³⁰⁶ Vâkıdî, *el-Megazi*, I/307-309.

¹³⁰⁷ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, III/95-97.

¹³⁰⁸ İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, II/40-41.

¹³⁰⁹ İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif*, 161-161.

¹³¹⁰ Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, I/328, 334-335.

¹³¹¹ Ya'kubî, *Tarihü'l-Ya'kubî*, II/48.

¹³¹² Sell, *The Battles Of Badr And Of Uhud*, 54; Margoliouth, *Mohammed And The Rise Of Islam*, 265; Hattâb, *Komutan Peygamber*, 121; Hamidullah, *Hiz. Peygamber'in Savaşları*, 13, 69; Sarıçam, *Hiz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, 177. Köksal, Uhud'da müşriklerden altmış altı, hatta daha fazla kişinin öldüğünü söyledikten sonra verdiği listede altmış dokuz kişinin öldürüldüğünü zikretmektedir. bk. Köksal, *İslâm Tarihi*, 10-11/255-257.

Esedoğulları Kabilesine Mensup Olanlar 1- Abdullah b. Humeyd b. Züheyr b. el-Hâris Abdüddâroğulları Kabilesine Mensup Olanlar 2- Talha b. Ebû Talha 3- Osman b. Ebû Talha 4- Ebû Sa'îd b. Ebû Talha 5- Müsâfî b. Talha b. Ebû Talha 6- Hâris b. Talha 7- Kilâb b. Talha 8- Cülâs b. Talha 9- Ertât b. Abdüşürahbîl 10- Kâsıt b. Şureyh b. Osman 11- Ebû Azîz / Zürâre b. Umeyr Zühreoğulları Kabilesine Mensup Olanlar	12- Ebû'l-Hakem b. Ahnes b. Şerîk 13- Sibâ b. Abdüluzzâ el-Huzâ'î Mahzûmoğulları Kabilesine Mensup Olanlar 14- Hişâm b. Ümeyye b. Muğîre 15- Velîd b. Âs b. Hişâm b. Muğîre 16- Ümeyye b. Ebû Huzeyfe b. el-Muğîre 17- Hâlid b. A'lem el-Ukaylî 18- Osman b. Abdullah b. el-Muğîre Âmir b. Lüeyoğulları Kabilesine Mensup Olanlar 19- Ubeyd b. Hâciz	20- Şeybe b. Mâlik b. el-Mudarrîb Cumahoğulları Kabilesine Mensup Olanlar 21- Übey b. Halef 22- Ebû Azze / Amr b. Abdullah b. Umeyr b. Vehb Abdümenât b. Kinâneoğulları Kabilesine Mensup Olanlar 23- Hâlid b. Süfyân b. Uveyf 24- Ebû's-Şa'sâ b. Süfyân b. Uveyf 25- Ebû'l-Hamrâ b. Süfyân b. Uveyf 26- Gurâb b. Süfyân b. Uveyf
--	---	---

Tablo 6: Uhud Gazvesi'nde Öldürülen Müşrikler ve Kabileleri

Tablo tahlil edildiğinde müşriklerden ölenlerin Kureyş kabilesinin belli başlı boylarına mensup kişiler olduğu saptandı. Ayrıca müşriklerin safında ölenlerin yaklaşık yirmi altı kişi olduğu tespit edildi. Çünkü Vâkıdî ve Belâzürî, Müslümanların safında yer alan Kuzmân'ın müşriklerden ölenler arasında zikretse¹³¹³ de çalışmada bu şahsın Müslümanlar arasında zikredilmesinin yukarıda değinilen hadiselerle daha muvafık olduğu kanaatindeyiz. Böylece aşağıda da temas edileceği üzere müşrikler, Müslümanlara oranla daha az zayıf verdiği ortaya çıkmaktadır.

Müşrikler açısından gazvenin diğer sonuçları ise askerlerinin Müslümanlara esir düşerek öldürülme endişesinin ve bazı ölümleri için fidye teklifinde bulunmasıdır. Yukarıda zikredildiği üzere Ebû Azze, Bedir'de esirler arasında bulunurken Hz. Peygamber'e bir daha müşrikler safında gazvelere katılmayacağına dair söz vermesine karşın Uhud'da da yine esir düştü. Ebû Azze, yaptığı yanlışın farkına vardığında Hz. Peygamber'den kendisine iyilikte bulunmasını dileyerek af talebinde bulundu. Hz. Peygamber de: "Müslüman bir yılanın deliğinde iki kez ısırılmaz" diyerek kendisinin iki defa aldatılmasına izin vermeyeceğini dile getirdi. Ayrıca Âsım b. Sâbit'e onun öldürülmesi emrini verdi. Müslümanlar, müşrikleri takibe çıktıkları zaman Ebû Azze

¹³¹³ Vâkıdî, *el-Megazi*, I/308; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, I/335.

Hamrâülesed'de¹³¹⁴ öldürüldü.¹³¹⁵ Acar, Ebû Azze'nin gazveye katılmasındaki davranışının Müslümanları aldatmaya yönelik bir tür sahr stratejisi olduğunu ve bu tür fiiller bilerek yapıldığından ötürü Hz. Peygamber'in hoşgörüsüyle muamelede bulunmadığını aktarmaktadır.¹³¹⁶

Mu'âviye b. el-Muğîre b. Ebû'l-Âs da hem Hamza'ya müsle yapanlar hem de esir düşüp öldürülenler arasındaydı. Müşrikler gazvenin ilk bölümünde yenilince Mu'âviye kaçarak Medine yakınlarında bir yerde saklandı ve uyuya kaldı. Uyandıktan sonra amcasının oğlu Osman b. Affân'ın evde olmadığı bir sırada evine geldi. Eşi Ümmü Külsûm bnt. Hz. Muhammed, Osman'ı çağırttı. Osman, amcasının oğlunun gelişinden hoşlanmadığını kendisine söyledi. Mu'âviye, kendisinden başka yakının olmadığını söyledi ve Osman onu evde gizledi. Osman, Mu'âviye adına af dilemek için Hz. Peygamber'in yanına gittiğinde, Müslümanların Mu'âviye'yi aradığını duydu. Bunun üzerine Hz. Peygamber'in huzuruna çıkan Osman, amcası oğlu için eman talebinde bulundu. Osman'ın Hz. Peygamber'den amcasının oğlunun bağışlanması konusundaki ısrarı üzerine Hz. Peygamber, Mu'âviye'nin Medine'den ayrılması için üç günlük bir süre verdi. Bu müddet içinde Medine'den ayrılmadığı takdirde öldürüleceğini bildirdi. Osman, amcası oğluna bunu iletmesine rağmen o üçüncü gün yola çıktı. Hz. Peygamber, müşrikleri takipten döndü ve Mu'âviye'nin hala Medine civarında olduğundan haberdar olunca, sahabilere onu aramalarını söyledi. Ashab dördüncü gün Mu'âviye'yi Medine'nin yakınında bir yer olan eş-Şerîd'de¹³¹⁷ buldu ve onu öldürdü.¹³¹⁸ Özel, bugünkü uluslararası devletler hukukuna göre savaşlarda esir alınarak bir daha savaşa iştirak etmemek üzere serbest bırakılan bir esirin daha sonra yeniden esir düşmesi halinde idama mahkum edildiğini izah etmektedir.¹³¹⁹ Hz. Peygamber'in müşrik esire karşı meşru hakkından ödün vermesi insanlara karşı ne kadar merhametli olduğunun bir göstergesidir. Ayrıca gazve süresince Müslümanların içinde bulundukları duruma rağmen müşriklerin bir esir dahi alamamaları,¹³²⁰ askerî strateji yönüyle Müslümanlardan daha geride olduklarını kanıtlamaktadır.

¹³¹⁴ Hamrâülesed, Medine'ye yaklaşık 8 mil (12 km) uzaklıkta, Mekke-Medine yolu üzerinde bulunan bir yerdir. bk. Semhûdî, *Vefai'l-vefa bi ahbari dari'l-Mustafa*, IV/238-239.

¹³¹⁵ Vâkıdî, *el-Megazi*, I/308-309; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, III/70; İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, II/41; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, I/335-336; Taberî, *Tarihü't-Taberi: Tarihü'r-Rusûl Ve'l-Müluk*, II/536; Semhûdî, *Vefai'l-vefa bi ahbari dari'l-Mustafa*, I/496.

¹³¹⁶ Acar, *Hz. Peygamber'in Savaş Stratejisi*, 106, 153-154.

¹³¹⁷ eş-Şerîd, Medine'ye yaklaşık 8 mil (12 km) uzaklıkta bulunan bir yer mevkidir. bk. Vâkıdî, *el-Megazi*, I/334; Semhûdî, *Vefai'l-vefa bi ahbari dari'l-Mustafa*, IV/47-48.

¹³¹⁸ Vâkıdî, *el-Megazi*, I/332-334; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, III/70-71; İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, X/233; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, I/337-338; Taberî, *Tarihü't-Taberi: Tarihü'r-Rusûl Ve'l-Müluk*, II/536.

¹³¹⁹ Özel, *İslâm Devletler Hukukunda Savaş Esirleri*, 48-49.

¹³²⁰ Margoliouth, *Mohammed And The Rise Of Islam*, 300-301.

Müşrikler, sayıca çok olmalarına ve gazvede üstünlük elde etmelerine rağmen kendi ölümlerini almak için Müslümanlara diyet ödemeyi dahi teklif ettikleri belirlenmiştir. Müslümanlar bu diyeti reddetti.¹³²¹ Müşrikler görünüş itibarıyla Müslümanlara galip gelerek mânevî açıdan intikam duygularını tatmin ettiği, fakat gazvenin sonucu itibarıyla askerî anlamda lehlerine maddî bir kazanç sağlayamadıklarını göstermektedir.

2.2. Medine'deki Muhalifler Açısından

Uhud Gazvesi sürecine kadar yukarıda değinildiği üzere Medine içerisinde farklı inanç grupları bulunsun da toplumsal düzeni bozacak ve en azından Müslümanlara karşı muhalefet etmeye yönelik büyük bir davranışta bulunmadıkları anlaşılmaktadır. Fakat Uhud ile birlikte Medine'de bulunan münafıklar ve Yahudiler, Müslümanlara karşı muhalif olmaya başladı. Bahse konu olan muhalifler açısından Uhud'un en önemli sonuçlarından birisi de müşriklerin Müslümanları yenmelerine sevinmeleri,¹³²² Müslümanlar ile aralarındaki husumetin şiddetlenerek açığa çıkması ve ihanet içine girmeleridir.¹³²³

Münafıklar açısından gazvenin bir diğer sonucu da Müslümanları tahkir edici kötü sözler sarf etmeleridir.¹³²⁴ Abdullah b. Übey b. Selül ve münafık arkadaşları, Müslümanlar Medine'ye döndükten sonra yaralarını sarmakla uğraşırken nifaklarını açığa çıkardı. İbn Übey'in oğlu Abdullah b. Abdullah b. Selül de Müslümanlar arasındaki yaralılardandı. Evde gece yarısına kadar yarasını yakarak tedavi etmekle meşgul oldu. Bu esnada İbn Übey oğluyla konuştu. İbn Übey, oğlunun Müslümanların safında gazveye katılmasının doğru olmadığını, Muhammed'in kendisi gibi tecrübeli birisinin sözünü dinlemeyerek çoluk çocuğun görüşüne uyduğunu ve sonuç olarak başlarına gelecek olanları önceden öngördüğünden dolayı haklılığını dile getirdi. Oğlu Abdullah'ın pişman olacağını zannediyordu. Abdullah ise Allah'a itaatının bir göstergesi olarak Allah'ın, Hz. Peygamber'e ve Müslümanlara neyi murad ederse onun kendileri için daha hayırlı olduğu şeklinde karşılık verdi.¹³²⁵

İbn Übey her fırsatı değerlendirerek münafıklığını açığa vurmayı ihmal etmiyordu. Mescid-i Nebevî içerisinde her Cuma oturduğu ve insanlar içerisinde itibar gördüğü bir yeri mevcuttu. Bu yerin de sürekli elinde kalmasını istiyordu. Hz. Peygamber, Uhud'dan döndükten sonra Cuma günü minbere çıktı. Bu anı fırsat bilen İbn Übey,

¹³²¹ İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, XIII/295.

¹³²² Vâkidî, *el-Megazi*, I/219, 317.

¹³²³ Muir, *Mahomet and Islam*, 125; Margoliouth, *Mohammed And The Rise Of Islam*, 303-304; Mahmudov, *Sebepleri ve Sonuçları Açısından Hz. Peygamber'in Savaşları*, 156.

¹³²⁴ Mûsâ b. Ukbe, *Megazi*, II/318-319; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, III/72.

¹³²⁵ Vâkidî, *el-Megazi*, I/317.

bulunduğu yerde konuşmak üzere ayağa kalktı. Hz. Peygamber'in aralarında bulunduğunu, Allah'ın onunla kendilerini şereflendirdiğini, ona itaat edilerek yardım edilmesi gerektiği şeklinde yaptıklarıyla uyuşmayan bir konuşma yaptı. Ayrıca Uhud'da yaptıkları şeyleri tekrar etmeye başladı. Bu konuşmalardan rahatsız olan Müslümanlar, Allah düşmanı diye hitap ederek oturması gerektiğini söyledi. Sahabiler de ayağa kalkmaya başladı. Müslümanlar içinde öfkesine hâkim olamayan ensardan Ebû Eyyûb ve Ubâde b. es-Sâmit, İbn Übey'e doğru yöneldi. Ebû Eyyûb onu sakalından, Ubâde de ensesinden tutarak mescitteki yerine layık olmadığını söyleyerek dışarı çıkarmaya çalıştı. İbn Übey de dışarı çıkarken kötü bir kelam etmediğini, aksine Muhammed'e yardımda bulunmak için kalktığını söylenerek dışarı çıktı. Oğlu Abdullah ise yaptıklarından dolayı babasına sert bakışlarla bakıyordu. Dışarı çıktıktan sonra Mu'avviz b. Afrâ ile karşılaşınca olanları kendisine anlattı. Mu'avviz, Hz. Peygamber'in huzuruna çıkarak kendisi içi Allah'tan af talebinde bulunmasını söylese de İbn Übeyy onu dinlemedi. Hatta Muhammed'in kendisini Sehl ve Süheyl'in ağılından¹³²⁶ çıkardığını söyleyerek alaycı sözler sarf ediyordu.¹³²⁷ İbn Übey Müslümanlar arasında çıkardığı ayrılığa rağmen içinde bulunduğu psikolojik durumu gereği müsebbibi olduğu nifakı görmezden gelerek sıradan davrandığını, ancak sahabiler bu durumu kabullenmeyerek Hz. Peygamber'e bırakmadan münafikların liderine açık bir şekilde tepki verdiklerini ortaya koymaktadır.

Abdullah b. Übey'in münafik arkadaşları da Müslümanları Hz. Peygamber'e karşı soğutmak ve bölmek için propaganda yapmayı ihmal etmiyordu. Münafiklar, sahabilerle karşılaştıklarında Uhud'da öldürülen arkadaşlarının şayet kendileriyle olsalardı katledilmeyeceklerini söylüyordu. Böylece münafiklar uygun buldukları ortamda fikirlerini Müslümanlara aşılama çalışıyordu.¹³²⁸ Münafikların bu söylemleri Kur'an-ı Kerim'de şöyle ifade edilmektedir: *"İki ordunun karşılaştığı günde başınıza gelenler, Allah'ın izniyle oldu ve bu, müminleri belli etmek içindi. Bir de münafikları ortaya çıkarması için... Onlar, oturup kardeşleri hakkında, "Bizi dinleselerdi öldürülmezlerdi" diyenlerdir. De ki: "Eğer sözünüzde doğru iseniz, ölümü başınızdan savın!"*¹³²⁹ Mukâtil, Taberî ve Zemahşerî, Uhud'da Müslümanları imtihan etmek için başlarına gelen musibetin Allah'ın iradesiyle Müminleri, müşrik ve münafiklardan ayırmak amacıyla gerçekleştiğini, Müslümanların imandaki sebatının nasıl olduğunu sınavarak

¹³²⁶ Mescid-i Nebvî'nin inşa edildiği arsa Neccâroğulları kabilesinden Sehl ve Süheyl'in olduğunu anımsatarak mescidi ahıra benzeterek küçümsüyordu. bk. Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer b. Vakıdî, *Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Savaşları (Kitabü'l-meğazi)*, çev. Musa K. YILMAZ (İstanbul: İlk Harf Yayınevi, 2013), I/367.

¹³²⁷ Vâkıdî, *el-Megazi*, I/318-319; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, III/71.

¹³²⁸ Mûsâ b. Ukbe, *Megazi*, II/319; Vâkıdî, *el-Megazi*, I/317-318.

¹³²⁹ Âl-i İmrân 3/166-168.

münafıkların kalplerinde gizlediklerinin açığa çıkarıldığını bildirmektedir. Bununla birlikte münafıkların imanlarının zayıfladığını, Uhud'a katılmadığı halde akrabalık bakımından kardeşleri hakkında gerçekleştiremeyecek bir temennide bulunduklarını, onlar için ölümden kurtulmanın bir çıkış yolu olmadığını, bu ayetlerin İbn Übey ve münafık dostları hakkında indiğini zikretmektedir.¹³³⁰ Münafıklar gazve sonrası faaliyetlerini arttırmaya çalışıyordu. Müşriklere karşı da direnmeye çalışan Müslümanların şevkini kırmak için telkinde bulunuyordu. Kur'ân-ı Kerîm'de bu durum şöyle buyrulmaktadır: *"Bakın, bu şeytan ancak kendi yandaşlarını korkutur. Mümin iseniz onlardan korkmayın, benden korkun. (Resulüm!) İnkârda yarışanlar seni üzmesin... İmanı küfürle değiştirenler, şüphesiz Allah'a bir zarar veremeyeceklerdir..."*¹³³¹ Mukâtil, Taberî ve Zemahşerî, münafıklar gazve sonrası müşrikleri takip etmeye çalışacak olan Müslümanlara, Uhud'da müşriklerin Müslümanlara neler yaptıklarını müşahade ettiklerini, kendi yaptıklarını meşrulaştırmak için ancak gazveden kaçanların kurtulduğunu, Müslümanların sayısının azaldığını, müşrikleri takibe çıkacak olanların tümünün öldürüleceğini söyleyerek Müslümanların gönüllerini etkilediklerini ve iman edenler için bu sözün herhangi bir tesiri olmadığını aktarmaktadır.¹³³² Gazve sonrası nifak ehlinin yaptıkları her türlü faaliyet, sonuç olarak münafıklıklarını açığa çıkardığı¹³³³ tespit edilmektedir. Nitekim Müslümanlar, münafıklar konusunda ayrılığa düştüklerinde, Hz. Peygamber'in Medine'nin bir isminin de Taybe¹³³⁴ olduğunu ve ateşin gümüşteki pisliği giderdiği gibi münafıkları da gidereceğini buyurmaktadır.¹³³⁵ Hz. Peygamber'in bu hadisinden, sahabilere sabırlı olmalarını öğütlediği anlaşılmaktadır. Ayrıca Medine'nin manevî yönüne vurgu yaparak zamanla İslam toplumunun ve şehrinin inanmayanlardan arınacağını muştulamaktadır.

Yahudiler de muhalefetlerini açıkça ortaya koyarak gazve sonucundan özellikle Hz. Peygamber'i mesul tutarak kötü ve üzücü ifadeler kullanıyordu. Yahudiler, Hz. Muhammed'in hükümdarlık elde etmek için mücadele ettiğini, Uhud'da başına gelen musibetin hiçbir peygamber'in başına gelmediğini, çarpışmada yara aldığı gibi

¹³³⁰ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukatil b. Süleymân*, I/311-312; Taberî, *Tefsirü't-Taberi: Câmiü'l-beyân an te'vili ayi'l-Kur'an*, VI/220-221, 225-227; Zemahşerî, *el-Keşşaf*, I/655-657.

¹³³¹ Âl-i İmrân 3/175-177.

¹³³² Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukatil b. Süleymân*, I/317; Taberî, *Tefsirü't-Taberi: Câmiü'l-beyân an te'vili ayi'l-Kur'an*, VI/255-259; Zemahşerî, *el-Keşşaf*, I/662-663.

¹³³³ Semhûdî, *Vefâu'l-vefa bi ahbari dari'l-Mustafa*, I/495-496.

¹³³⁴ Yukarıda değinildiği üzere Hz. Peygamber Medine'nin ismini değiştirdikten sonra çeşitli vesilelerle birçok isim verdi. Bunlardan birisi de aynı kökten gelen Tâbe, Taybe, Tayyibe ve Tâib'dir. Bu adlar temiz anlamına gelmektedir. Dolayısıyla Medine'nin körük gibi kötüyü pislikten ayırdığını söylemektedir. bk. Semhûdî, *Vefâu'l-vefa bi ahbari dari'l-Mustafa*, I/76-77.

¹³³⁵ İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, XIII/306; Buhârî, *el-Câmi'u's-sahih*, "Megâzi", 17 (No. 4050); Semhûdî, *Vefâu'l-vefa bi ahbari dari'l-Mustafa*, I/116.

sahabilerinin de kötü bir durma düşüklerini ortalıkta söyleyerek¹³³⁶ Müslümanları küçük düşürmeye çalışıyordu.¹³³⁷ Yahudilerin ve münafıkların ortalıktaki dedikodularını birkaç kez duyan Ömer b. Hattâb, soluğu Hz. Peygamber'in yanında aldı. Hz. Peygamber'e bu durumdan rahatsız olduğunu, bu boş lafları söyleyen Yahudi ve münafıkları öldürmelerini teklif etti. Hz. Peygamber, Yahudiler ile anlaşmaları olduğunu ve himâyeleri altında bulundukları için öldüremeyeceklerini söyledi. Ömer, bu cevaba karşılık münafıkları öldürmek için izin istedi. Hz. Peygamber, münafıkların açıktan kelime-i şehadet getirdiklerini söyledi. Ömer ise münafıkların kılıçtan korunmak için bunu dile getirdiklerini, Allah'ın Uhud ile onların gizlemekte oldukları nifaklarını gün yüzüne çıkardığını ifade etti. Hz. Peygamber, Allah'ı bir, Muhammed'i de peygamber olarak kabul edenleri öldürmekten nehiy edildiğini, Kureys'in de Uhud'da Müslümanlara yaşattıklarını rüknü selamlayana kadar¹³³⁸ bir daha yaşatamayacaklarını söyleyerek Ömer'i bu işten vazgeçirdi.¹³³⁹ Muhaliflerin gazve sonrası tahriklerine, alaycı tutumlarına karşı, Hz. Peygamber'in Müslümanları teskin ederek sabırlı olmalarını tavsiye etmesi, anlaşmalara sadık kaldığını ve fevrî hareket etmediğini göstermektedir. Ayrıca Uhud Gazvesi'nin sonuçları açısından muhaliflerin ihanetlerinin açığa çıkması,¹³⁴⁰ dost ile düşmanın belli olması, Müslümanların kendi aralarındaki birliği sağlanması ve daha tedbirli davranmaları açısından Müslümanlar için büyük bir kazanç olduğu anlaşılmaktadır.

2.3. Müslümanlar Açısından

Müslümanlar açısından gazvenin sonuçlarından birisi müşriklerden ağır bir darbe almalarıdır.¹³⁴¹ Bedir'den sonra Müslümanların müşriklere karşı elde ettikleri galibiyet sonucunda çevre kabileler nezdinde artan itibarı, Uhud'da alınan mağlubiyet ile dost kabilelerin üzülmelerine neden olmuştur. Nitekim Müslümanların müttefiği olan Huzâa kabilesinden Ma'bed b. Ebû Ma'bed el-Huzâ'î, Uhud Gazvesi'nden sonra Hz. Peygamber'in yanına geldi. O henüz Müslüman olmamasına rağmen gazvede yaşananlardan ötürü Hz. Peygamber'i teselli etmeye çalıştı. Hz. Peygamber'e, Müslümanların başına gelen musibetten dolayı teessür içinde olduklarını, bu durumun

¹³³⁶ Mûsâ b. Ukbe, *Megazi*, II/318-319; Vâkıdî, *el-Megazi*, I/317.

¹³³⁷ Sell, *The Battles Of Badr And Of Uhud*, 65; Margoliouth, *Mohammed And The Rise Of Islam*, 304.

¹³³⁸ Rükünü selamlamadan kastın Mekke fethedilince Hacerülesved'in selamlama anlamına geldiği, özgürce Kâbe'nin tavaf edilmesi kastedilmektedir. bk. Vakıdî, *Hz. Peygamber'in (s.a.v.) savaşları*, I/366.

¹³³⁹ Vâkıdî, *el-Megazi*, I/317-318; İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, II/41.

¹³⁴⁰ Semhûdî, *Vefâü'l-vefa bi ahbari dari'l-Mustafa*, I/495-496.

¹³⁴¹ İbn İshak, *Siretu İbn İshak*, 306-307; Vâkıdî, *el-Megazi*, I/237; İbn Hişâm, *es-Siretü'n-nebeviyye*, III/72; Ya'kubî, *Tarihü'l-Ya'kubî*, II/48; Taberî, *Tarihü't-Taberi: Tarihü'r-Rusül Ve'l-Müluk*, II/514.

zorlarına gittiğini, Allah'tan Hz. Muhammed'in şerefini yüceltmesini ve musibetin de düşmanlarında olmasını dilediklerini söyledi.¹³⁴² Müslümanların bazı kabileler nezdinde az da olsa saygınlıkları zedelenince, bunu fırsat bilen boylar Müslümanlara saldırma cesareti gösterdi. Fakat Hz. Peygamber, düşmanlık edenlere taviz vermeden üzerlerine giderek Müslümanların güçlendiğini ve esaslı tedbirler aldığını civar kabilelere gösterdi.¹³⁴³ Sell, Müslümanlar Uhud'da büyük bir yara alsa da bu hâdiseden sonra işlerin düzene girdiğini, herkesin İslâm'ı kabul ederek itaat ettiğini, İslâm'ın evrensel bir din haline geldiğini ifade etmektedir.¹³⁴⁴ Hitti, Müslümanların Uhud'dan sonra savunma pozisyonundan taarruza geçtiği, İslâm tebliğini sağlam bir şekilde yapmaya devam ettiği ve İslâm'ın devlet sahibi bir din olamaya başladığı kanısındadır.¹³⁴⁵ Hattâb, Müslümanların Uhud'da yenildiği değerlendirmelerine katılmadığını, aksine gazveyi askerî açıdan değerlendirdiğinde başarılı olduklarını, gazvenin verilen kayıplarla değerlendirilemeyeceği, her iki kesimin gayelerine ulaşp ulaşamadıklarına bakılması gerektiğini bildirmektedir.¹³⁴⁶ Ayrıca müşrikler sayıca fazla olmalarına rağmen az sayıdaki Müslümanları ortadan kaldıramamaları, Müslümanların gazveden bir gün sonra yaralı olmalarına karşın müşrikleri takip etmeleri, müşriklerin geri dönme cesaretinde bulunamamaları da Müslümanların maddî ve mânevî açıdan başarılı oldukları değerlendirmesinde bulunmaktadır.¹³⁴⁷ Müttefik kabilelerin yenilgi anında da Hz. Peygamber ile birlikte olduklarını göstermeleri, maddî ve mânevî açıdan Müslümanlara destek olduklarını göstermektedir. Ayrıca Müslümanların, müşriklerin ve diğer inançlara mensup olanların yaptıkları ihanetleri karşılıksız bırakmadıklarını kanıtlamaktadır.

Gazvenin önemli sonuçlarından birisi de sahabilerin Hz. Peygamber'in emrine aykırı hareket etmeleri ve ganimet peşine düşmeleridir.¹³⁴⁸ Yukarıda zikredildiği üzere okçuların yerlerini terk ederek dünya malı peşine düşmeleri bunun bir göstergesidir.¹³⁴⁹ İbn Mes'ûd da Müslümanların yenilmelerine sebep olan âmilin sahabilerin çarpışma esnasında dünya malı ve servetine düşkünlüklerinin olduğunu zikretmektedir.¹³⁵⁰ Semhûdî, Uhud'da Müslümanların yenilmesinin asıl sebebinin sahabilerin Hz.

¹³⁴² Vâkıdî, *el-Megazi*, I/338.

¹³⁴³ Brockelmann, *İslâm Ulusları ve Devletleri Tarihi*, 20; Wadah Khanfar, *İlk Bahar - Hz. Peygamber'in Hayatına Dair Stratejik ve Siyasî Bir Okuma*, çev. Mehmet Yuşa Özmen - Hasan Hacak (İstanbul: Vadi Yayınları, 2023), 312.

¹³⁴⁴ Sell, *The Battles Of Badr And Of Uhud*, 68.

¹³⁴⁵ Hitti, *Siyasî ve Kültürel İslâm Tarihi*, I/173.

¹³⁴⁶ Hattâb, *Komutan Peygamber*, 121-122.

¹³⁴⁷ Hattâb, *Komutan Peygamber*, 122-123.

¹³⁴⁸ İbn Şihâb ez-Zühri, *el-Megazi: en-Nebeviyye*, 77; Vâkıdî, *el-Megazi*, I/229, 233; İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, II/39; Taberî, *Tarihü't-Taberi: Tarihü'r-Rusûl Ve'l-Müluk*, II/507-508.

¹³⁴⁹ Semhûdî, *Vefâü'l-vefa bi ahbari dari'l-Mustafa*, I/495.

¹³⁵⁰ Taberî, *Tarihü't-Taberi: Tarihü'r-Rusûl Ve'l-Müluk*, II/509.

Peygamber'in emrine itaat etmemeleri olduğunu ve diğer zikredilenlerin ise bunu tamamlayan nedenler olduğunu bildirmektedir.¹³⁵¹ Bu doğrultuda Kur'ân-ı Kerîm'de sahabilerin Uhud Gazvesi'ndeki tutumlarına açık bir şekilde değinmektedir: "... Allah size istediğiniz zaferi gösterdikten sonra gevşediniz, emre itaat hususunda birbirinizle tartıştınız ve emre aykırı hareket ettiniz; içinizden kimi dünyayı istiyordu, kiminiz de âhireti istiyordunuz; derken Allah denemek için onların karşısında sizi bozguna uğrattı. Sonunda yine de sizi bağışladı..."¹³⁵² Mukâtîl, Taberî ve Zemahşerî, sahabilerden bazılarının Hz. Peygamber'in verdiği talimatlara uymayarak muhalefet ve dünya nimetlerine tamah ettiklerini, ganimet peşinde koşarak isyanda bulunduklarını, bazılarının da ölüme rağmen yerinde kaldıklarını, sonuç itibarıyla Müslümanların bozguna uğrayarak imtihana tabi tutulduğunu, ashâbın geç de olsa hatasının farkına vararak topyekûn öldürülmelerinden kurtulduklarını aktarmaktadır.¹³⁵³ Müslümanların ganimet peşinde koşması yukarıda değinildiği üzere cahiliye dönemindeki savaş alışkanlıklarının bir gereği olduğu düşünülmektedir. Çünkü müşriklerle çarpışırken onlara verdikleri zayıat hemen sonra maddî olarak bir şeyler alarak karşı tarafa zarar vermeye çalışmaları bunun bir kanıtıdır. Ayrıca sahabilerin Arap toplumu tarafından kanıksanan geleneği kolaylıkla terk edemediklerini göstermektedir.

Watt, Uhud'da Müslüman askerlerde sayısal anlamda Bedir'e göre bir artışın olduğunu, lakin askerlerdeki keyfiyetsizliğin sonucu olarak sabırsızlık ve ciddiyetsizliğin yenilgiye sebebiyet verdiğini dile getirmektedir.¹³⁵⁴ Khanfar, pek çok tarihçinin Müslümanların Uhud'da aldıkları mağlubiyeti okçuların emre itaatsizlik gibi bir sebebe bağlamalarının tek başına yeterli bir neden olmadığını, Müslümanların ordusundaki asıl problemin askerî teşkilatlanmaya ve askerlerin gazve sahasındaki disipline alışık olmadığı kanaatindedir. Ayrıca geleneksel Arap savaşlarında bireysel faaliyetlerin ve kahramanlıkların ön plana çıktığı için her ne kadar Uhud'da belli bir düzene göre hazırlık yapılmış olsa da gazve sırasında bu düzenin disiplinli bir şekilde icara edilemediğini, sonuç olarak bu sorunun Müslümanlar tarafından tecrübe edilmesinden sonra diğer gazvelerde askerî teşkilatlanmanın, düzen ve disiplinin giderek sağlandığı düşüncesindedir.¹³⁵⁵ Hz. Peygamber'in alışıla gelmiş savaş teknik ve düzenine karşın, yukarıda değinildiği üzere yetersiz imkanlara rağmen belli bir teşkilat yapısı ile gazvede

¹³⁵¹ Semhûdî, *Vefâi'l-vefa bi ahbari dari'l-Mustafa*, I/491.

¹³⁵² Âl-i İmrân 3/152.

¹³⁵³ Mukâtîl b. Süleyman, *Tefsîru Mukatil b. Süleymân*, I/306-307; Taberî, *Tefsirü't-Taberî: Câmiü'l-beyân an te'vili ayi'l-Kur'an*, VI/128-145; Zemahşerî, *el-Keşşaf*, I/640-641.

¹³⁵⁴ Watt, *Hiz. Muhammed Medine'de*, 49; Sarıçam vd., *İngiliz ve Alman Oryantalistlerin Hiz. Muhammed Tasavvuru*, 268-269.

¹³⁵⁵ Khanfar, *İlk Bahar*, 310-311.

bulunması, müşriklere karşı görünürde galip gelmese de askerî yapılanma konusunda eksiklerin görülmesi ve bunun giderilmesi için aksiyon alması, Müslümanlar için bir kazanım olduğu değerlendirilmektedir.

Müslümanlar açısından gazvenin sonuçlarından birisi de birçok sahabinin ağır yaralanması ve şehit düşmesidir. Uhud'da en çok yaralı olanlar ensardan Abdüleşheloğulları ve Selimeoğulları kabilesine mensup olanlardı.¹³⁵⁶ Müslümanlar, müşriklere oranla yaklaşık üçte iki kadar kayıp verdi. Urve b. Zübeyr, Uhud günü şehit olanlardan bazılarının daha önce Bedir'e katılanlardan bir gurup olduğu ve onlardan hatırladığı on dört kişinin ismini zikretmektedir.¹³⁵⁷ ez-Zührî, yetmiş,¹³⁵⁸ Mûsâ b. Ukbe, Kureyş ve ensardan elli dokuz,¹³⁵⁹ Vâkîdî, üzerinde ittifak edilen sayının muhacirlerden dört, ensardan da yetmiş¹³⁶⁰ olmak üzere yetmiş dört,¹³⁶¹ İbn Hişâm, İbn İshak'ın altmış beş kişinin şehit olduğunu bildirdiğini, fakat beş kişinin adını bildirmediğini, dolayısıyla toplamada yetmiş,¹³⁶² İbn Sa'd, yetmiş dört kişinin şehit olduğunu aktarmaktadır.¹³⁶³ Ayrıca İbn Kuteybe, muhacirlerden dört, ensardan ise altmış bir kişi olmak üzere toplamda altmış beş,¹³⁶⁴ Belâzürî, şehit edilenlerin yetmiş, fakat bazılarına göre yetmiş üç veya yetmiş dört,¹³⁶⁵ Ya'kubî, altmış sekiz,¹³⁶⁶ Semhûdî, yetmiş Müslümanın şehit olduğunu, bu sayıdan çok ve az olduğunu söyleyenlerin bulunduğunu bildirmektedir.¹³⁶⁷ Güncel kaynaklarda¹³⁶⁸ yetmiş Müslümanın şehit edildiği rivayetin esas alındığı görülmektedir. Müslümanlardan yukarıda temas edildiği üzere gazveye katılan yaklaşık altı yüz kişiden yüzde sekiz oranında şehit verildiği sonucu ortaya çıkmaktadır.

<u>Muhacirlerden Şehid</u>	28- Hayseme b. el-Hâris	Selimeoğulları Kabilesinin
<u>Olanlar</u>	Muâviye b. Mâlikoğulları	Mevlası Olanlar
Hâşimoğulları Kabilesine	Kabilesine Mensup Olanlar	54- Ebû Eymen (Amr b. Cemûh'un mevlası)
Mensup Olanlar	29- Sübey b. Hâtıb	55- Nu'mân b. Sinân
1- Hamza b. Abdulmuttalib		

¹³⁵⁶ Vâkîdî, *el-Megazi*, I/314.

¹³⁵⁷ Urve b. Zübeyr b. Avvâm, *Megazi Resulillah*, 172-173.

¹³⁵⁸ İbn Şihâb ez-Zührî, *el-Megazi: en-Nebeviyye*, 77.

¹³⁵⁹ Mûsâ b. Ukbe, *Megazi*, II/323-338.

¹³⁶⁰ Buhârî, *el-Câmi'u's-sahîh*, "Megâzi", 26 (No. 4078).

¹³⁶¹ Vâkîdî, *el-Megazi*, I/300-307.

¹³⁶² İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, III/91-95.

¹³⁶³ İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, II/40.

¹³⁶⁴ İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif*, 160.

¹³⁶⁵ Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, I/328-334.

¹³⁶⁶ Ya'kubî, *Tarihü'l-Ya'kubî*, II/48.

¹³⁶⁷ Semhûdî, *Vefâi'l-vefa bi ahbari dari'l-Mustafa*, III/324-326.

¹³⁶⁸ Sell, *The Battles Of Badr And Of Uhud*, 54; Margoliouth, *Mohammed And The Rise Of Islam*, 300; Hamidullah, *Hiz. Peygamber'in Savaşları*, 13, 69; Hattâb, *Komutan Peygamber*, 121; Sarıçam, *Hiz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, 177; Mahmudov, *Sebepleri ve Sonuçları Açısından Hiz. Peygamber'in Savaşları*, 152.

Abdüşemsoğulları Kabilesinin Müttefiği Olan Ganemoğulları Kabilesine Mensup Olanlar 2- Abdullah b. Cahş el-Esedî Esedoğulları Kabilesinin ve Zübeyr b. el-Avvâm'ın Anlaşmalı Olduğu Kabileler 3- Hâtıb b. Ebû Belte'a'nın Mevlası Sa'd Mahzûmoğulları Kabilesine Mensup Olanlar 4- Şemmâs b. Osman 5- Ebû Seleme b. Abdülesed Abdüddâroğulları Kabilesine Mensup Olanlar 6- Mus'ab b. Umeyr Müzeyneoğulları Kabilesine Mensup Olanlar 7- Vehb b. Kâbus el-Müzenî 8- Kardeşinin oğlu Hâris b. Ukbe b. Kâbus Sa'd b. Leysoğulları Kabilesine Mensup Olanlar 9- Abdullah b. Hübeyb 10- Abdurrahman b. Hübeyb Ensar'ın Evs Kabilesinin Alt Boylarından Şehid Olanlar Abdüleşheloğulları Kabilesine Mensup Olanlar 11- Amr b. Mu'âz 12- Hâris b. Enes 13- Umâre b. Ziyâd b. Seken 14- Seleme b. Sâbit b. Vakş 15- Amr b. Sâbit b. Vakş 16- Rifâ'a b. Vakş	Ümeyye b. Zeydoğulları Kabilesine Mensup Olanlar 30- Sa'lebe b. Hâtıb Ensar'ın Hazrec Kabilesinin Alt Boylarından Şehid Olanlar Hâris b. Hazrec'in Kolundan Ka'b b. Hârisoğulları Kabilesine Mensup Olanlar 31- Sa'd b. er-Rebî 32- Hârice b. Zeyd Hârisoğulları Kabilesine Mensup Olanlar 33- Evs b. el-Erkam 34- Mâlik b. Sinân 35- Sa'd b. Süveyd 36- Utbe b. er-Rebî 37- Hâris b. Sâbit. Abdullah 38- Hâris b. Sâbit b. Süfyân Sa'ide b. Ka'boğulları Kabilesine Mensup Olanlar 39- Sa'lebe b. Sa'd b. Mâlik 40- Abdullah (Sakb) b. Ferve 41- Abdullah b. Amr b. Vehb Sa'ide b. Ka'boğullarının Müttetikleri 42- Damre b. Amr Kavâkileoğulları (Ganm ve Salimoğullarından) Kabilesine Mensup Olanlar 43- Nevfel b. Abdullah 44- Abbâs b. Ubâde 45- Nu'mân b. Mâlik Kavâkileoğulları'nın Müttetikleri Olan	Cüşem b. Hazrec'in Kolundan Harâm b. Ka'boğullarına Mensup Olanlar 56- Abdullah b. Amr b. Harâm Habîboğulları Kabilesine Mensup Olanlar 57- Ubeyd b. el-Mu'allâ Zürayk b. Âmiroğulları Kabilesine Mensup Olanlar 58- Zekvân b. Abdükays 59- Râfi b. Mâlik Neccâroğullarının Mâlik b. Neccâr'ın Boyundan Ganm b. Mâlikoğulları Kabilesine Mensup Olanlar 60- Âmir b. Muhalled 61- Amr b. Kays 62- Oğlu Kays b. Amr 63- Sâbit b. Amr Mâlikoğulları Kabilesine Mensup Olanlar 64- Ebû Hübeyre (Useyre) b. el-Hâris 65- Amr b. Mutarrif Amr b. Mâlik b. Neccâr'dan Meğâleoğulları Kabilesine Mensup Olanlar 66- Evs b. Sâbit (b. Haram) Adî b. Neccâroğulları Kabilesine Mensup Olanlar 67- Enes b. Nadr 68- Âmir b. Ümeyye Mâzinoğulları Kabilesine Mensup Olanlar 69- Kays b. Muhalled Mâzinoğulları Kabilesinin Mevlası Olanlar
---	---	---

17- Abbâd b. Sehl	Gudayneoğulları (Amr b. Umare) Mensup Olanlar	70- Keysân
18- Sayfî b. Kayzî		71- Gaziyye'nin mevlası Râfî
19- Kardeşi Hübâb b. Kayzi	46- Mücezzar b. Ziyâd	Dinâroğulları Kabilesine Mensup Olanlar
20- İyâs b. Evs b. Atîk	47- Abde b. el-Hashâs	72- Nu'mân b. Abdüamr
Abdüleşheloğullarının Müttefiklerinden Olanlar	Sevâd b. Ganmoğulları Kabilesine Mensup Olanlar	73- Süleym b. Hâris
21- Huseyl b. Câbir	48- Sehl b. Kays	74- Ebû Harâm (Amr b. Kays)
22- Hubâb b. Zeyd b. Teym	49- Süleym b. Amr	<u>Müslüman Olmayanlardan Öldürülenler</u>
23- Ubeydullah (Ubeyd/Atîk) b. et-Teyyihân	Sevâd b. Ganmoğulları Kabilesinin Mevlası	Hazrec Kabilesinin Alt Boyundan Zaferoğullarının Müttefiği Olan
Dubay'aoğulları Kabilesine Mensup Olanlar	50- Antere (Süleym b. Amr'ın Mevlası)	Absoğullarına Mensup Olanlar
24- Hanzale b. Ebû Âmir	Belhublâ (Salim b. Ganm) Kabilesine Mensup Olanlar	75- Kuzmân b. el-Hâris
25- Ebû Süfyân b. el-Hâris	51- Rifa'a b. Amr	Yahudi Kabilesine Mensup Olanlardan
Ubeydoğulları Kabilesine Mensup Olanlar	Selimeoğulları Kabilesine Mensup Olanlar	76- Muhayrik en-Nadrî (Abdullah (el-Husayn) b. Zübeyr)
26- Üneys b. Katâde	52- Amr b. Cemûh	
Sa'lebe b. Amroğulları Kabilesine Mensup Olanlar	53- Oğlu Hallâd b. Amr b. el-Cemûh	
27- Abdullah b. Cübeyr	Selimeoğulları Kabilesine Mensup Olanlar	
Ganm b. Silmoğulları Kabilesine Mensup Olanlar	52- Amr b. Cemûh	
	53- Oğlu Hallâd b. Amr b. Cemûh	

Tablo 7: Sahabilerden Şehid Olanlar ve Müslüman Olmayanlardan Öldürülenler

Tablo incelendiğinde muhacirlerden yedi farklı kabileden on, Ensar'dan Evs kabilesinin alt boylarından sekiz ve Hazrec'in farklı alt kollarından on yedi kabileden altmış dört olmak üzere, toplamda yetmiş dört şehidin olduğu saptandı. Ayrıca Müslümanların safında farklı inanca sahip öldürülen iki kişiyi de eklediğimizde, Müslümanlardan yetmiş altı şahsın öldürüldüğü tespit edildi. Bu tabloda saptadığımız isimler yukarıda değinildiği üzere Uhud'da Müslümanların safında katılanlar arasında

ismi zikredilenlerden tespit edilenlerdir.¹³⁶⁹ Çünkü bazı klasik¹³⁷⁰ ve güncel¹³⁷¹ kaynakların farklı isimleri aktardığına rastlanılmaktadır. Margoliouth, şehit edilenlerin çoğunun ensardan olması, Peygamber'e olan bağlılıkları ve itimatlarını da güçlendirdiğini ifade etmektedir.¹³⁷² Ensar'ın Uhud Gazvesi'nde birçok şehit vermesi daha önce değinildiği üzere verdikleri sözü canları pahasına yerine getirdiklerini ve ahitlerine sadakatle bağlı kaldıklarını göstermektedir.

Şehit olanların durumu Kur'an-ı Kerim'de şöyle bildirilmektedir: *"Allah yolunda öldürülenleri sakın ölümlerini sanma! Bilâkis onlar diridirler; Allah'ın, lütuf ve kereminden kendilerine verdikleriyle sevinçli bir halde rableri yanında rızıklara mazhar olmaktadırlar..."*¹³⁷³ Müfessirler, şehitlerin normal sıradan ölümler gibi hissiz ve zevksiz olmadıklarını, cennet nimetleriyle ödüllendirildiklerini, sevinç içinde olduklarını, Allah'ın yakınlıklarından dolayı şehitlere değer vererek üstün bir konuma getirdiğini, geride şehitliği bekleyenler içinde aynı nimetlerin verileceğini beyan etmektedir.¹³⁷⁴ Sahabilerden birçok şehidin olması sonuç olarak bir kayıp olmadığını, aksine Müslümanlar için mânevî bir kazanç olduğu düşünülmektedir. Şehitlerin yakınları ve arkadaşları, Allah yolunda öldürülenlerin ahiretteki durumlarını sorması üzerine Hz. Peygamber'in de yukarıda değinilen ifadelerle benzer cevaplar vererek¹³⁷⁵ Müslümanları teselli ettiği ve onlara ümit aşıladığı kanıtlanmaktadır.

Müslümanlar açısından Uhud'un sonucundan birisi de Hz. Peygamber'in ve sahabilerin müşriklerden intikam alacaklarını bildirmesidir. Hz. Peygamber gazveden sonra yukarıda zikredildiği üzere şehit olanlara müslu yapıldığını gördüğünde, eğer Allah müşriklere karşı Müslümanlara zafer ihsan ederse onlardan otuz kişiye veya herhangi bir Arab'ın herhangi bir Arab'a uygulamadığı müslu yapacağını söyledi. Müslümanların intikamının alınacağını bildirilmesinden sonra öç almanın yasaklandığı Allah tarafından bildirildi.¹³⁷⁶ Bu durum Kur'an-ı Kerim'de şöyle izah edilmektedir: *"Cezalandırmak isterseniz size yapıldığı kadarıyla cezalandırın, fakat sabır gösterirseniz bilin ki sabırlı*

¹³⁶⁹ İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, III/6-576, IV/67-405, X/41-395.

¹³⁷⁰ Mûsâ b. Ukbe, *Megazi*, II/323-338; Vâkıdî, *el-Megazi*, I/300-307; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, III/91-95; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, I/328-334; Semhûdî, *Vefâü'l-vefa bi ahbari dari'l-Mustafa*, III/324-326.

¹³⁷¹ Köksal, Uhud'da Müslümanlardan öldürülenlerin sayısını klasik kaynaklarda geçtiği şekliyle verdikten sonra tespitlerine göre doksan yedi kişinin ismini zikrederek şehid olduklarını ifade etmektedir. bk. Köksal, *İslâm Tarihi*, 10-11/217-222.

¹³⁷² Margoliouth, *Mohammed And The Rise Of Islam*, 307-308.

¹³⁷³ Âl-i İmrân 3/169-170.

¹³⁷⁴ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukatil b. Süleymân*, I/313-314; Taberî, *Tefsîrü't-Taberî: Câmiü'l-beyân an te'vili ayi'l-Kur'an*, VI/227-238; Zemahşerî, *el-Keşşaf*, I/657-658.

¹³⁷⁵ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, III/86-89.

¹³⁷⁶ İbn İshak, *Siretu İbn İshak*, 314-315; Vâkıdî, *el-Megazi*, I/290; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, III/56-57.

davrananlar için bu muhakkak daha hayırlıdır.”¹³⁷⁷ Mukâtil, Taberî ve Zemahşerî, Uhud’da Müslümanlara yapılan müsle sonrası Allah, Hz. Peygamber’e ceza verecekse bile adaletli olması, kendilerine yapılan işkence neyse misliyle cezalandırılması gerektiğini, bu yapılanlara dayanç göstermenin daha iyi olacağını, çünkü böyle bir cezayı insan bedenine uygulamasının doğru olmayacağı bildirdiğini, bunun üzerine Hz. Peygamber’in yemininden ötürü kefareti verdiğini ve müsleden vazgeçtiğini aktarmaktadır.¹³⁷⁸ Müslümanların intikam alma isteği geleneksel Arab âdeti olmasına mukabil, ilahî ahlâk nizamına uygun düşmeyen bir davranışın toplum içinde devam etmesini sağlamak yerine, Hz. Peygamber’in uygulamalarıyla merhamet ve affetmek gibi değerlerin sosyal hayat içinde yerleştirildiği tespit edilmektedir.

Uhud’un Müslümanlar açısından neticelerinden biri de müşriklerden iman edenlerin çıkması ve ganimet alınmasıdır. Damreoğulları kabilesinden Ebu Ümeyye künyesiyle tanınan Amr b. Ümeyye,¹³⁷⁹ cesaretliliği ve kahramanlığıyla ön plana çıkan birisiydi. Bedir ve Uhud Gazvesi’nde müşriklerin safında Müslümanlara karşı savaştı. Uhud’da müşrikler gazve meydanından ayrılırken gönlü İslâm’a ısındı ve Müslüman oldu.¹³⁸⁰ Gazvenin ilk bölümünde yukarıda değinildiği üzere Müslümanlar, müşriklerin karargâhına saldırdı. Bu esnada Âsım b. Sâbit b. Ebû’l-Aklah¹³⁸¹ ve Abbâd b. Bişr¹³⁸² adlı sahabi müşriklerin altınlarını ganimet olarak aldı. Âsım, müşriklerin malları arasından elli dinar, Abbâd ise on üç miskal ele geçirdi. Sahabiler ellerinde bulunan malı Hz. Peygamber’e verdi. Ancak Hz. Peygamber, bu malları ganimet içerisine koymayarak sahabilere geri iade etti.¹³⁸³ Uhud’da Müslümanlar, ganimet türlerinden “seleb”¹³⁸⁴ yoluyla müşriklerden mal ele geçirmeyi başardı. Gazvenin şiddetlendiği bir esnada yukarıda temas edildiği üzere müşriklerden Osman b. Abdullah, tam teçhizatlı bir şekilde Hz.

¹³⁷⁷ Nahl 16/126.

¹³⁷⁸ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukatil b. Süleymân*, II/494; Taberî, *Tefsirü’l-Taberî: Câmiü’l-beyân an te’vili ayi’l-Kur’an*, XIV/401-407; Zemahşerî, *el-Keşşaf*, III/486-490.

¹³⁷⁹ “Eşsiz elçi” sıfatıyla tanınan Amr b. Ümeyye, cahiliye döneminde elçilik vazifesini yeren getirdiği için İslâmî dönemde de Hz. Peygamber tarafından kendisine elçilik görevi tevdi edildi. Hz. Peygamber, Amr Müslüman olmadan öncede Habeşistan’a elçi olarak gönderdi. Müslüman olduktan sonra mesleki olarak elçiliği daha önce bildiği için İslâm’ın ilk diplomatı olarak da bilinmektedir. Ayrıca İslâm’dan önce Hz. Peygamber ile birlikte kervan işleriyle uğraşmıştır. bk. Şâmî, *Sübülü’l-Hüdâ ve’r-Reşâd*, IV/111; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I/256-257, 366, 372-377; Mustafa Fayda, “Amr b. Ümeyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/95.

¹³⁸⁰ İbn Sa’d, *Kitâbü’t-Tabakati’l-kebir*, IV/233-234.

¹³⁸¹ İbn Sa’d, *Kitâbü’t-Tabakati’l-kebir*, III/428.

¹³⁸² İbn Sa’d, *Kitâbü’t-Tabakati’l-kebir*, III/406.

¹³⁸³ Vâkidî, *el-Megazi*, I/231-232.

¹³⁸⁴ Seleb, gazve esnasında düşman askeri öldürüldükten sonra üzerinde ve yanında yer alan her çeşit askeri teçhizatı, değerli madenleri, süs eşyalarını, giysileri ve bineği alması anlamına gelen ganimetin bir çeşidine denir. bk. Ahmet Yaman, “Seleb”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/398.

Peygamber'e saldırdı. Müslümanlardan Hz. Peygamber'i koruyanlar arasında bulunan¹³⁸⁵ Hâris b. Sımme,¹³⁸⁶ Osmân'ı öldürdü. Üzerindeki askerî teçhizatlar güzeldi. Hâris, Osmân'ın üzerinde bulunan zırhını, miğferini ve kılıcını aldı. Sahabiler içinde Hâris'den başka seleb alan kimse yoktu. Hâris'in bu başarısı Hz. Peygamber'e bildirilince, ona bu fırsatı verdiği için Allah'a hamd etti.¹³⁸⁷ Gazve sonunda müşriklerden iman edenlerin çıkması, Müslümanların ganimet ele geçirmeleri, maddî ve mânevî açıdan başarı elde ettiklerini kanıtlamaktadır.

¹³⁸⁵ Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, I/318-319.

¹³⁸⁶ İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, III/471.

¹³⁸⁷ Vâkıdî, *el-Megazi*, I/252-253; İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, III/471-472.

SONUÇ

Hız. Peygamber'in davet sürecinde gazveler önemli bir yer tutmaktadır. Hız. Peygamber'in Uhud Gazvesi'ni teorik ve pratik boyutlarıyla inceleme konusu edinen bu çalışma, müşriklerin Müslümanlara karşı gerçekleştirdikleri ikinci büyük askerî harekât olması, Kur'ân-ı Kerîm'de birden fazla ayette müstakil biçimde ele alınması ve söz konusu gazvenin siyasî, askerî, ictimâî ve stratejik yönleriyle tahlile elverişli bir muhtevaya sahip olması hasebiyle kaleme alınmıştır. Bu itibarla çalışma, Uhud Gazvesi üzerinden Hız. Peygamber'in askerî sevk ve idare anlayışının, gazve stratejisinin ve olağanüstü durumların yönetimine dair uygulamalarının derinlikli biçimde kavranması ilmi açıdan önem arz etmektedir.

İslâm öncesi dönemde Hicaz halkı, Arap toplumunun siyasî, sosyal, iktisâdî, dinî ve askerî yapısının çoğunu muhafaza etmiştir. İslâm'ın gelişile de bu yapı korunmakla birlikte bazı değişiklikler de yapılmıştır. Hız. Peygamber'in risâletiyle birlikte savaş, "gazve" şeklinde ifade edilerek değişim göstermiştir. Hız. Peygamber'in İslâm düşmanlarına karşı koymak için idare ettiğı gazveleri, peygamberlik görevinin amacına uygun olarak belli ahlâkî ve hukukî normlar çerçevesinde gerçekleşmiştir. Bu yönüyle salt bir savaştan farklı olarak meydana gelmiş olması ve Âl-i İmrân 3/156. ayette de "gazve" olarak ifade edilmesiyle birlikte Hız. Peygamber'in katıldığı askerî seferlerin "gazve" olarak adlandırılması daha uygun bulunmuştur.

Müşriklerin İslâm dininin yayılmasını engelleme çabaları hicretten sonra da hızını kesmeden devam etmiştir. Bunun için Müslümanların yaşam hakları ellerinden alınmaya çalışılmış ve dinlerini yaşamalarına engel olunmuştur. Bu sebeple Medine'ye hicret etmiş olan muhacirlere ensarın yardım etmesi, tevhid dinine inananların sayısının artış göstermesi ve Müslümanların çevre kabilelerle ittifaklar kurarak siyasî bir güç haline gelmesi zorunlu olarak Uhud Gazvesi'ne zemin hazırlamıştır. Ayrıca beklenmedik Bedir hezimetî müşrikleri tedirgin ettiğı gibi içerisinde Kureys'in ileri gelenlerinin de bulunduğu çok sayıda kişinin öldürülmesi intikam duygusuyla hareket etmelerine neden olmuştur. Bedir'den sonra müşriklerin, art arda gazve ve seriyyelerde Müslümanlara mağlup olmaları intikam ateşini daha da alevlendirmiştir. Bununla birlikte Uhud sadece bir intikam karşılaşması değildi. Kureys, kurduğı uluslararası ticaret ağının Müslümanların taktiksel engellemeleriyle tehlikeye girdiğini fark etmede gecikmedi. Arap Yarımadası'ndaki yerleşik düzeni tehdit eden bir unsur olarak görülen Müslümanların müşrikler tarafından ortadan kaldırılmak istenmesi, buna karşılık Müslümanların can, mal, akıl, din ve iffet gibi temel değerlerini koruma çabaları ile siyasî,

sosyal, dinî ve ekonomik sebepler, Uhud Gazvesi'nin meydana gelmesinde etkili olmuştur.

Dönemin şartları ve nüfus yapısı düşünüldüğünde hem lojistik hem de sayı olarak müşriklerin büyük bir savaş hazırlığı yaptığı tespit edilmiştir. Müşrikler, Ebû Süfyan'ın liderliğinde Uhud Gazvesi tedarigi için yirmi beş bin dinarlık (yaklaşık 110 kg altın) bir bütçe sarfetmiştir. Mekke aristokratları müttefik güçlerinden olan Ehâbîş, Abdümenâtoğulları, Tihâme halkı ve bedevîler ile savaşa hazırlanmaları, Müslümanları ortadan kaldırmayı hedeflediklerini göstermektedir. Müşrikler, orduyu Araplardaki savaş nizamı olan kâid-merkez komutanı, sağ ve sol kanat, süvari, okçular, öncü, muhafız, kadınlar, ücretli asker birliği, sancaktar şeklinde düzenlemiştir. Ordu içindeki komutanlıklara da diğer kabilelere oranla sayıları az olan Kureyş'ten komutanları atayarak gazveye öncülük ettiklerini ve diğer kabilelerden daha imtiyaz sahibi olduklarını kanıtlamıştır. Müşrikler taşıma amaçlı üç bin deve, iki yüz at; askerî teçhizat olarak kılıç, mızrak, ok ve yay, zırh; yiyecek ve içecek ise et, süt şeklinde büyük bir lojistik altyapıyla gazveye katılmıştır. Müşrikler gazvede mânevî dayanak olarak dinî inançları olan putları, toplum nezdinde büyük itibara sahip şâirleri ve askerleri savaşa teşvik için kadınları bulundurmıştır.

Kureyş'in yaklaşık bir yıl gibi uzun bir süre boyunca savaş hazırlıkları yaptığı tespit edilmiştir. Bu süre zarfında Müslümanların karşı hamle için bir girişimde bulunduklarına dair kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Aksine Mekke ordusu harekete geçtikten sonra Müslümanların kısa bir zaman zarfında hazırlanmak zorunda kaldıkları saptanmıştır. Müşrik ordusunun harekete geçme safhasında Müslümanların istihbarat faaliyetleri her ne kadar takdire şayan bir mahiyet arz etmişse de düşmanın savaş hazırlıklarına dair bilginin daha erken bir safhada elde edilemediği belirlenmiştir. Muhtemelen Müslümanlar kendilerinden çok daha donanımlı olan bu orduyla yakın bir zamanda çarpışma ihtimalini yüksek görmemiştir veya kısa süre içinde müşriklerin hazırlıklarından haberdar olmuştur.

Askerî güç olarak iki ordu arasında kıyas yapıldığında müşriklerin lehine büyük bir dengesizliğin olduğu belirlenmiştir. Üç bin kişilik müşrik ordusuna karşılık muhacir ve ensardan on tanesi kadın olmak üzere ancak beş yüz seksen kişinin Uhud'a katılabildiği tespit edilebilmiştir. Müslümanların asker ve teçhizata ihtiyaç duyduğu aşikârken Hz. Peygamber, ihanet edeceklerinden şüphe duyduğu müttefikleri olan Yahudilerin yardımını reddetmiştir. Ayrıca Abdullah b. Übey liderliğindeki münafıklar da gazve öncesi tutum ve davranışlarıyla müşriklere taraf olarak ihanetleri tescillenmiştir.

Müslümanların ordusuna Medine dışından herhangi bir yerden destek verildiği saptanmamıştır.

Müslümanlar ordularını ve gazve düzenini, müşriklerin esas aldığı geleneksel harp sisteminden farklı bir düzen uygulayacak imkâna sahip olmamıştır. Hz. Peygamber sahip olduğu yetersiz maddî imkânlar ile orduyu düzenlemiş, vazifeleri Hz. Hamza, Hz. Mus'ab, Hz. Abdullah b. Cübeyr gibi muhacir ve ensara mensup sahabilere taksim ederek gazvede farklı kabilelerin temsil gücünü arttırmıştır. Hz. Peygamber, orduya asker alırken belli kıstasa göre asker seçtiği tespit edilmiştir.

Uhud, müşrikler için saldırı, Müslümanlar için ise bir savunma gazvesi olmuştur. Dolayısıyla bu gazvenin bir ölüm kalım meselesi olduğu tespit edilmiştir. Müşriklerin sayısal ve lojistik üstünlüğüne rağmen Hz. Peygamber'in üstün taktikleri sayesinde çarpışmanın ilk safhasında Müslümanlar büyük bir başarı elde etmiştir. Uhud Gazvesi'nde sahabilerin ganimet peşinde koşmaları, bedevî yaşamın gereği olan boyunduruk altında kalamama, hayatı idame ettirme, kabilelerin askerî unsurlarının güçlenmesini sağlama ve hakimiyet elde etmek için mal elde etme saiklerini ortaya çıkarmıştır. Çarpışmanın ikinci safhasında ise müşrikler, en çok bilinen yerleşik savaş yöntemi olan vur-kaç taktiği ile Müslümanlara saldırı düzenlemiş, Müslümanların iki saf arasında kalmasını sağlamış ve ağır bir darbe vurmuştur. Uhud Gazvesi Müslümanların içinde sağlam inanca, dava bilincine sahip olanları ve onların yararlılıklarını ortaya çıkarmıştır. Müşrikler gazvede, asabiyet duygularından kaynaklanan intikam hırsı ve ilkel bedevî yaşam biçiminde rastlanılan gayri insanî davranış biçimlerini Müslümanlara karşı sergilemiştir.

Uhud'da Müslüman kadınlar, savaşın yalnızca arka planında değil, çeşitli safhalarında aktif roller üstlenerek önemli katkılarda bulunmuşlardır. Yiyecek ve su taşımak, yaralıları tedavi etmek, savaşçılara moral vermek, gerekli malzemeleri onarmak ve lojistik destek sağlamak gibi geri hizmet faaliyetlerini yerine getirerek ordunun direncini artırmışlardır. Bunun yanında ihtiyaç hâlinde fiilen mücadeleye katılmış, erkeklere yardım ederek savunma hattında yer almışlardır. Müşrik kadınlar da savaş alanında farklı biçimlerde rol almış, şiirler ve hitabeler aracılığıyla kendi saflarını teşvik etmeye çalışmışlardır. Böylece Uhud Gazvesi, askerî güçlerin karşı karşıya geldiği bir savaş alanı olmakla kalmamış, sözlü kültürün, psikolojik mücadelenin ve toplumsal motivasyon araçlarının da kullanıldığı bir mücadele zemini olmuştur.

Müşrikler Uhud'da Bedir'in intikamını görünürde almışlardır. Ancak askerî ve iktisadî anlamda dikkate değer bir kazanım elde edememişlerdir. Müşrikler, ikinci kez esir düşen askerleri için diyet ödeme teklifinde bulunmaları ve müşrik askerlerin

öldürölmüş olmaları; müşriklerin siyasî meşruyetlerinin sarsıldığını, müslömanların gelecekte düzenleyebilecekleri muhtemel askerî harekâtı malî bir bedelle önlemeye çalıştıklarını ve zımnen sulh yapmaya giriştiklerini kanıtlamıştır.

Uhud Gazvesiyle birlikte Medine'nin demografik yapısının Müslömanlar için oluşturduğu tehlike belirgin bir şekilde ortaya çıkmıştır. Yahudi ve münafıkların fırsat bulduklarında Müslömanlar için büyük bir iç tehdit olduğu tescillenmiştir. Hz. Peygamber'in bu inançlara tanımış olduğu hoşgörü ortamını değerlendirmek yerine Müslömanlar arasında fitne ve ayrılık tohumları ekmişlerdir. Müslömanlar daha önce putperestlik inancına karşı vermiş oldukları çabayla birlikte Uhud'dan sonra diğer muhalif inançlarla da akîde temelli mücadele etme kapısı aralamışlardır. Müslömanların hâkimiyetini meşrulaştıracak hâdisler peşi sıra gelişmiştir. Tüm bu gelişmeler Müslömanlar için çetin geçse de netice itibariyle Medine'deki Müslöman nüfusun artışına yol açmıştır.

Uhud'da müşrikler karşısında alınan hezimet, Müslömanların daha önce giderek yükselen itibarına ve bölgede güç kazanan siyasî konumuna geçici zarar vermiş, özellikle dış çevrelerde onların askerî gücü ve dayanıklılığı hakkında bazı tereddütlerin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Ancak bu mağlubiyet, Müslöman topluluğun çözölmesine veya etkisini kaybetmesine sebep olmamış, bilakis yaşanan tecrübe iç disiplinin güçlenmesine, stratejik hataların telafi edilmesine ve toplumsal dayanışmanın yeniden tahkim edilmesine vesile olmuştur. Nitekim kısa bir süre içerisinde Müslömanlar hem siyasî hem askerî bakımdan toparlanmış, kaybettikleri prestiji yeniden tesis etmiş ve çevre kabileler nezdindeki itibarlarını daha da artırmışlardır. Böylece Uhud'da yaşanan geçici sarsıntı, uzun vadede Müslömanların daha güçlü, tecrübeli ve etkili bir konuma yükselmelerine engel olmamıştır.

Müslömanların, Hz. Peygamber'in emirlerinin ne kadar önemli olduğunu Uhud Gazvesi'ndeki ağır bir yenilgiyle öğrendikleri tespit edilmiştir. Müşrikler, Müslömanlardan yetmiş altı kişi öldürdüğü belirlenmiştir. Ayrıca şehit olanlardan çoğunun ensardan olduğu saptanmıştır. Müslömanların ceza verme ve intikam alma ölçüsü ilahî emir gereği adalet ile sınırlandırılmıştır.

Kureyş saflarından bazı kimselerin İslâm'ı kabul ederek müminler arasına katılması ve savaş sonrasında ganimet olarak altın gibi değerli malların elde edilmesi, Müslömanların maddî ve manevî kazanımlar açısından da müşriklere nazaran daha avantajlı bir konumda bulunduklarını göstermiştir. Müslömanlar hem yeni katılımlarla güçlenmiş hem de elde ettikleri ganimetlerle ekonomik bakımdan destek kazanmışlardır.

Bu durum, görünürdeki askerî sonuç ne olursa olsun, uzun vadeli tesir bakımından Müslümanların daha başarılı bir tablo ortaya koyduklarını göstermektedir.

İslâm Tarihi alanında akademik çalışma yapmak isteyenlere katkı sunabilme sadedinde şu önerilerde bulunabiliriz: Hz. Peygamber'in askerî faaliyetlerini ilk dönem kaynaklarda geçtiği gibi "gazve" şeklinde ele alarak çalışılması gerekmektedir. Savaştan farklı olarak gazvenin kendisine ait bir ahlâkı, hukuku ve işleyişi bulunduğu için bunların gün yüzüne çıkarılması icap etmektedir. Gelecekte yapılacak olan akademik çalışmalarda bir veya iki gazve ele alınarak çalışılması; Hz. Peygamber'in mücadelesinin anlaşılmasına ve bütün yönleriyle ele alınmasına katkı sunacaktır. Ayrıca hikayeci anlatı yerine kaynaklardaki rivayetler mukayeseli olarak ve hadiselerin siyasî, sosyal, ekonomik ve dinî yönleri ele alınarak tetkik edilmesi, ilk dönem İslâm Tarihi çalışmalarında nitelikli eserlerin ortaya çıkmasına vesile olacaktır.

KAYNAKÇA

- A. Gabriel, Richard. *İslam'ın İlk Mareşali Hz. Muhammed*. çev. Ahmet Büyükkaksoy. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2021.
- Acar, Cafer. “Anahatlarıyla Cahiliye Toplumunda Savaş Sebepleri”. *İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 1 (Haziran 2014), 93-114.
- Acar, Cafer. *Cahiliye’de ve Risalet Döneminde “Savaş” Olgusu*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007.
- Acar, Cafer. *Hiz. Peygamber’in Savaş Stratejisi*. Bursa: Emin Yayınları, 2018.
- Acar, Cafer. “İslam Tarihi Kaynaklarına Göre Cahiliye ve Savaş”. *Akademik Siyer Dergisi (ASD)* Cahiliye Özel Sayısı (2024), 130-145.
- Acar, Cafer. “Siyer Kaynaklarına Göre Akabe Görüşmeleri”. *Turkish Studies (Türkoloji Araştırmaları) International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* XII/10 (2017), 1-20.
- Acar, Cafer. “Siyer Rivayetlerinde Bir Aktör Olarak İblis/Şeytan”. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/30 (Şubat 2016), 311-338.
- Ağırman, Mustafa. *Hiz. Peygamber’in Savaş Stratejisi*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1992.
- Ahmed, Mehdi Rızkullah. *es-Sîretü’n-Nebeviyye fî dav’i’l-mesâdiri’l-asliyye*. Riyad: Merkezü’l-Melik Faysal li’l-Buhus ve Dirasati’l-İslâmiyye, 1992.
- Ahmed, Mustafa Ebû Dayf. *Dirâsât fî tarihi’d-devleti’l-Arabiyye ’Usûrû’c-cahiliyye ve’n-Nebeviyye ve’r-Raşidîn ve’l-Emeviyyîn*. Rabat: Dârü’n-Neşri’l-Mağribiyye, 1986.
- Aktaş, Merve. *Hiz. Peygamber’in Savaşlarında Kadın*. Kahramanmaraş: Samer Yayınları, 2021.
- Algül, Hüseyin. “Evs (Benî Evs)”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/541-542. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Algül, Hüseyin. “Gatafân (Benî Gatafân)”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13/399-400. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Algül, Hüseyin. “Gazve”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13/488-489. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Algül, Hüseyin. “Hala Sultan’ın Hayatı Şahsiyeti ve Kıbrıslı Türkler Üzerindeki Etkisi”. *Osmanlı Döneminde Kıbrıs*. 442-451. İstanbul: Bağcılar Belediyesi Başkanlığı, 2016.

- Algül, Hüseyin. “Haram Aylar”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/105-106. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Algül, Hüseyin. “Karkaratülküdr Gazvesi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/498. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Algül, Hüseyin. “Muâhât”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/306-307. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Alîmî, Ahmed Muhammed. *Durûs fî es-sîretü’n-Nebeviyye ve abrehâ*. Birleşik Arap Emirlikleri: Mecmûâtün Câmîati’l-İmârâtü’l-Arabiyyetü’l-Muttehîde, 2000.
- Alkan, Huzeyfe. *Oryantalistlerin Gözüyle Hz. Peygamber’in Müşriklere Karşı Askerî Faaliyetleri*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022.
- Altıntaş, Hayrani. “Dehriyye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9/107-109. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Altıntaş, Ramazan. “Cahiliye Arap Toplumunda Kadın”. *Diyanet İlmi Dergi* 37/1 (2001), 61-85.
- Apak, Adem. “İslâm Öncesi Dönemde Mekke İdare Sistemi ve Siyasetinin Oluşumu”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/1 (2001), 177-194.
- Apak, Adem. “Kabile Asabiyetinin Mahiyeti Üzerine Değerlendirmeler”. *İslam Tarihi Araştırmaları Dergisi (İTAD)* I/1 (2017), 76-91.
- Apaydın, Mehmet. *Siyer Kronolojisi*. İstanbul: Kuramer Yayınları, 2018.
- Arı, Mehmet Salih. “Câhiliye Toplumundan Medenî Topluma Geçiş Süreci: Yeni Bir Sosyal Düzenin Doğuşu”. *İSTEM* 4 (2004), 173-188.
- Armûş, Ahmed Râtîb. *Kıyâdetü’r-Resûl es-siyâsiyye ve’l-askeriyye*. Beyrut: Dârü’n-Nefâis, 1989.
- Atar, Fahrettin. “Şehid”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/428-431. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Ataseven, Asaf. “Tıbb-ı Nebevî”. *Diyanet İlmi Dergi* XXV/4 (Özel Sayı) (1989), 93-100.
- Ataş, Hacı. *Siyer ve Hadis Kaynaklarında Hz. Peygamber’in Savaşları*. İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2022.
- Atçeken, İsmail Hakkı. “Bazı Oryantalistlere Göre Asr-ı Saâdet’te Yahudiler”. *İSTEM* 4 (2004), 105-128.
- Ateş, Ali Osman. *İslam’a Göre Cahiliye ve Ehl-i Kitab Örf ve Âdetleri*. İstanbul: Beyan Yayınları, 1996.
- Ateş, Ali Osman. “Kusay b. Kilâb”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/460-461. Ankara: TDV Yayınları, 2002.

- Avcı, Casim. “Kinâne (Benî Kinâne)”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/31-32. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Avcı, Mustafa. “Peygamberlerle Mücadele Eden Suç Örgütleri”. *Kırıkkale Hukuk Mecmuası (KHM)* 4/1 (2024), 163-193.
- Avn, Abdür-rauf. *el-Fennü’l-harbi fî sadri’l-İslâm*. Kahire: Dârü’l-Maârif, 1961.
- Aycan, İrfan. “Ebû Süfyân”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/230-232. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Aycan, İrfan. “Sakîf Kabîlesi ve Taif Şehrîne İslâm Tarihi Açısından Bir Bakış”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi XXXIV* (1993), 209-235.
- Aydınlı, Abdullah. “İkrime b. Ebû Cehil”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/42-43. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Aydınlı, Abdullah. “Şâz”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/385. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- A’zamî, Muhammed Mustafa. *Küttâbü’n-Nebî (sas)*. Riyad: Şeriketü’t-Tıbaatî’l-Arabiyye, 1981.
- Azimli, Mehmet. “Süleym (Benî Süleym)”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/55-56. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Azimli, Mehmet. “Uhut Savaşı Etrafında Bazı Mülâhazalar”. *Hikmet Yurdu Düşünce – Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi* 5 (Haziran 2010), 11-18.
- Azizova, Elnure. “Tihâme”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 41/153-154. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Azizova, Elnure. “Zühre (Benî Zühre)”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/544. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Azizova, Elnure. “Zülmecâz”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/570-571. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Bakır, Abdulhalik. “Hz. Peygamber ve Raşid Halifeler Devrinde Haber Alma ve Casusluk Faaliyetleri”. *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi* 1/1 (2003), 7-34.
- Bakkal, Ali. *Komutan Peygamber ve Yetiştirdiği Komutan Sahâbîler*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 1. Baskı., 2015.
- Baktır, Mustafa. “Suffe”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37/469-470. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Bâmedhec, Muhammed b. ’Azîme b. Sâid. *Gazvetü Uhud: Dirâsetün D’aviyye*. Riyad: Câmi’atü’l-imam Muhammed b. Suûdü’l-İslâmiyye Külliyyetü’l-D’aveti ve’l-İ’lam, Yüksek Lisans, 1996.

- Bardakoğlu, Ali. “Cahiliyye Döneminde Kadın”. *Sosyal Hayatta Kadın*. 13-20. Ensar Neşriyat, 2005.
- Baş, Eyüp. “İslâm Tarihi’ne Giriş”. *İslâm Tarihi*. ed. Eyüp Baş. Ankara: Grafiker Yayınları, 2018.
- Başaran, Selman. *Bütün Yönleriyle Faiz Hadisleri*. Bursa: İlim ve Kültür Yayınları, 1986.
- Begavî, Ebû Muhammed Muhyissünne Hüseyin b. Mesud el-Ferrâ’. *Tefsîrû’l-Begavî (Meâlimü’t-tenzîl)*. thk. Muhammed Abdullah en-Nemîr vd.-. 8 Cilt. Riyad: Dârü’t-Tîybe, 1988.
- Belâzürî, Ebû’l-Abbas Ahmed b. Yahyâ b. Cabir. *Ensâbü’l-eşraf*. thk. Muhammed Hamidullah. 13 Cilt. Kahire: Dârü’l-Ma’rife, 1959.
- Belâzürî, Ebû’l-Abbas Ahmed b. Yahyâ b. Cabir. *Fütûhu’l-büldân*. thk. Abdullah Enîs et-Tabbâ’ – Ömer Enîs et-Tabbâ’. Beyrut: Müessesetü’l-Meârif, 1987.
- Belâzürî, Ebû’l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd. *Ensâbü’l-eşraf (İslam Tarihinde Öncü Şahsiyetler)*. çev. Adnan Demircan vd. 4 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2020.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali. *Delâilü’n-nübüvve ve ma’rifetü ahvâli sâhibi’s-şerîa*. thk. Abdülmü’tî Kal’acî. 7 Cilt. Beyrut-Lübnan: Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1988.
- Bostan, İdris. “Akîk”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/263. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Bozkurt, Nebi. “Davul”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9/53-55. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Bozkurt, Nebi. “Def”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9/83-85. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Brockelmann, Carl. “İbn Süreyc”. *İslâm Ansiklopedisi*. 5/2/824-825. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1950.
- Brockelmann, Carl. *İslam Ulusları ve Devletleri Tarihi*. çev. Neşet Çağatay. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2002.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu’fî. *el-Câmi’u’s-sahîhu’l-müsned min hadîsi Resûlillâh sallallâhü ‘aleyhi ve sellem ve sünenihî ve eyyâmih*. ed. Muhibiddin el-Hatib. 4 Cilt. Kahire: Matbaatü’s-Selefiyye, 1400.
- Buhl, Frantz. “Bedir”. *İslâm Ansiklopedisi*. 2/443-444. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1979.
- Buhl, Frantz. “Hanîf”. *İslâm Ansiklopedisi*. 5-1/215-217. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1987.

- Buhl, Frantz. “Medine”. *İslâm Ansiklopedisi*. 7/459-471. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1977.
- Buhl, Frantz. “Muhammed”. *İslâm Ansiklopedisi*. 8/452-470. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1979.
- Buhl, Frantz. *Muhammeds Liv*. Kobenhavn: Gyldendalske Boghandels Forlag, 1903.
- Buhl, Frantz. “Uhud”. *İslâm Ansiklopedisi*. 13/13-14. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1986.
- Burckhardt, John Lewis. *Travels in Arabia*. London: Henry Colburn, 1829.
- Bünyamin, Erul. “Übey b. Kâ‘b”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/272-274. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Cartwright, Mark. “Trojan War (Truva Savaşı)”. çev. Yalçın Bozdemir. *World History Encyclopedia*. <https://www.worldhistory.org/trans/tr/1-10357/troya-savasi/>
- Cebûrî, Yahya Vehîb el-. *Şi‘ru Abdullah b. Ziba‘râ*. Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1981.
- Cerrahoğlu, İsmail. “Kur‘ân-ı Kerîm ve Hanîfler”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (AÜİFD)* XI (1963), 81-92.
- Cerviyy, Abdurrahman b. Abdülaziz el-. *es-Siyâsetü’l-‘Askeriyyetü fî Gazvetü Uhud*. Riyad: Câmi‘atü’l-imam Muhammed b. Suûdü’l-İslâmiyye el-Ma‘hedü’l-Âlî li’l-Kadâi, Yüksek Lisans, 1999.
- Cevâd Ali. *el-Mufasssal fî tarihi’l-Arab kable’l-İslâm*. 10 Cilt. Beyrut: Dârü’l-İlm li’l-Melayin, 1993.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd. *Tâcü’l-luga ve sıhâhu’l-‘Arabiyye*. thk. Ahmed Abdülgafur Attâr. 6 Cilt. Beyrut: Darü’l-İlim li’l-Melayîn, 1987.
- Chelhod, Joseph. “Hicret Öncesi Mekke’de Kapitalizm”. çev. İzzet Er. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* IV/4 (1992), 307-310.
- Clausewitz, Cral Von. *Savaş Üzerine*. çev. Selma Koçak. İstanbul: Doruk Yayıncılık, 2019.
- Clausewitz, Cral Von. *Savaşın Esasları-Strateji Üzerine Mektuplar*. çev. Gökhan Aydın. İstanbul: Doruk Yayıncılık, 2017.
- Cündî, Ali. *Şi‘rû’l-harbü fî’l-asri’l-cahilî*. Beyrut: Darü’l-Mektebeti’l-Câmiati’l-Arabiyye, 1966.
- Çağatay, Neşet. *İslam’dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1957.
- Çağatay, Neşet. “Zeyd b. Hârîse”. *İslâm Ansiklopedisi*. 13/547-548. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1986.

- Çağrııcı, Mustafa. “Asabiyet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/453-455. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Çağrııcı, Mustafa. “İntikam”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/356-357. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Çağrııcı, Mustafa. “Sabır”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/337-339. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Çakan, İsmail Lütfi. “Abdullah b. Ebû Rebîa”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/96-97. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Çakıcı, Yusuf. *Mescid-i Dırâr*. Kahramanmaraş: Samer Yayınları, 2021.
- Çakın, Kamil. “Hanzale b. Ebû Âmir”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/51. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Çelebi, İlyas. “Fal”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/138-139. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Çelebi, İlyas. “Rüya”. *İslam’da İnanç, İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*. 4/17-20. M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2006.
- Çelikkol, Yaşar. *Cahiliye Döneminde Mekke (M. 400-600 Yılları Arası Mekke’nin Fiziki, Etnik, Dini ve İdari Yapısı)*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2002.
- Çınar, Mahmut. “Zarûrât-ı dîniyye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/138. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Çoban, Mehmet. *Cihad ve Âlim (Cihad Literatürü ve Bedreddin İbn Cemâa)*. Ankara: Fecr Yayınevi, 2022.
- Çubukçu, Asri. “Buâs”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/340. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Çubukçu, Asri. “Ebû Dücâne”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/122. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Çubukçu, Asri. “Furât b. Hayyân”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13/218. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Dağcı, Şamil. “İşkence”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/429-433. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Dayf, Şevkî. *el-‘Asrû’l-Câhilî*. Kahire: Dârü’l-Maârif, 1960.
- Demir, Doğan Mert. “İlk İslam Orduları Nasıl Organize Edildi?” *Derin Tarih* 129 (Aralık 2022), 152.
- Demircan, Adnan. *H. Peygamber Devrinde Münafıklar*. Konya: Esra Yayınları, 1996.

- Demircan, Adnan. *İslam Tarihinin İlk Döneminde Arap-Mevâlî İlişkisi*. İstanbul: Beyan Yayınları, 1996.
- Demircan, Adnan. “Utbe b. Rebîa”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/235-236. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Derveze, İzzet. *Kur’ân’a Göre Hz. Muhammed’in Hayatı*. çev. Mehmet Yolcu. İstanbul: Yarın Yayınları, 2019.
- Devellioğlu, Ferit. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 2002.
- DİA. “Abbas”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/16-17. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Diyârbekrî, Kâdî Hüseyin b. Muhammed b. el-Hasen. *Târîhu’l-hamîs fî ahvâli enfesi nefis*. 2 Cilt. Beyrut: Müessesetü Şa’bân, 1966.
- Duman, Abdullah. “İslâm’ın İlk Döneminde Mübâreze Geleneği”. *Vankulu Sosyal Araştırmalar Dergisi* 5 (2020), 21-48.
- Ebû Halil, Şevki. *Siyer Atlası (Hz. Muhammed’in Hayatı)*. çev. Enver Arpa. Ankara: Fecr Yayınevi, 2007.
- Ebû Şühbe, Muhammed b. Muhammed. *es-Siretü’n-nebeviyye fî dav’i’l-Kur’an ve’s-sünne*. 2 Cilt. Dımaşk: Dârü’l-Kalem, 1992.
- Ebû Ubeyd, Kâsım b. Sellâm b. Miskîn. *Kitâbü’n-neseb*. thk. Süheyl Zekkâr-Meryem Muhammed Hayr ed-Dara’. Beyrut: Dârü’l-Fikir, 1989.
- Ebü’l-Ferec el-İsfahânî, Ali b. Hüseyin b. Muhammed b. Ahmed. *el-Egânî*. thk. Şeyh Ahmed eş-Şankîtî. 21 Cilt. Mısır: Matbaatü’t-Takaddüm, 1905.
- Efendioğlu, Mehmet. *Arap Olmayan Sahâbîler*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 1991.
- Efendioğlu, Mehmet. “Osman b. Talha”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33/475. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Emin, Ahmed. *Duha’l-İslâm*. 3 Cilt. Kahire: Mektebetü’n-Nehdati’l-Mısriyye, 1964.
- Emin, Ahmed. *Fecrü’l-İslâm (İslâm’ın Doğuşu)*. çev. Ahmed Serdaroğlu. Ankara: Kılıç Kitabevi Yayınları, 1976.
- Erkoçoğlu, Fatih. “Tarih-Mekan İlişkisi: Uhud Savaşı’nın Mekanı Üzerine Bazı Mülâhazalar”. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/1 (2011), 319-350.
- Erşahin, Seyfettin. *İslam Tarihini Anlama Kılavuzu*. Ankara: Otto Yayınları, 2017.
- Eser, Mithat. *Gazvelere Katılan Hanım Sahâbîler*. İstanbul: Siyer Yayınları, 2022.

- Eyüb Sabri Paşa. *Mir'atü'l-Haremeyn: Mir'at-ı Mekke Haremeyn Tarihi*. thk. Ömer Faruk Can-Fatma Zehra Can. 2 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2018.
- Eyüp Sabri Paşa. *Mir'atü'l-haremeyn: Mir'at-ı Medine*. 3 Cilt. Kostantiniye: Bahriye Matbaası, 1886.
- Ezrâkî, Ebü'l-Velîd Muhammed b. Abdillâh b. Ahmed b. Muhammed. *Ahbâru Mekke ve mâ câ'e fihâ mine'l-âsâr*. thk. Abdülmelik b. Abdullah b. Düheş. Mekke: Mektebetü'l-Esedî, 2003.
- Fâkihî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Abbâs. *Ahbâru Mekke fî kadîmi'd-dehr ve hadîsih*. thk. Abdülmelik b. Abdullah b. Düheş. 6 Cilt. Mekke-Suudi Arabistan: Matbaatü'n-Nehdati'l-Hadîse, 1987.
- Fâsî, Ebü't-Tayyib Takıyyüddîn Muhammed b. Ahmed b. Alî el-Hasenî. *ez-Zühûrû'l-muktetafe min târihi Mekkete'l-müşerrefe*. thk. Ali Ömer. Kahire: Mektebetü's-Sekâfetü'd-Dînîyye, 2001.
- Fayda, Mustafa. "Abdullah b. Ziba'râ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/144. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Fayda, Mustafa. *Allah'ın Kılıcı Halid b. Velid*. İstanbul: Çağ Yayınları, 1992.
- Fayda, Mustafa. "Amr b. Ümeyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/94-95. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Fayda, Mustafa. "Bedevî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/311-317. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Fayda, Mustafa. "Bedevî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/311-317. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Fayda, Mustafa. "Cennetü'l-muallâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/387-388. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Fayda, Mustafa. "Ebvâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/378-379. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Fayda, Mustafa. "Hâlid b. Velid". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15/289-292. TDV Yayınları, 1997.
- Fayda, Mustafa. "Muhammed". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/406-421. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Fayda, Mustafa. "Nesî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/578-579. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Fehd, Tefvik. "Lât". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27/107-108. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

- Fehd, Tevfik. “Menât”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/121-122. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Ferâhîdî, Ebû Abdîrrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm. *Kitâbü’l-’ayn*. thk. Mehdi Mahzûmî-İbrâhîm es-Sâmerrâî. 8 Cilt. Beyrut: Mektebetü’l-Hilal, 1985.
- Feyyûmî, Ebû’l-Abbâs Hatîbüddehşe Ahmed b. Muhammed b. Alî el-Hamevî. *el-Misbâhu’l-münîr fî garîbi’s-şerhi’l-kebîr*. thk. Hızır el-Cevâd. 2 Cilt. Beyrut: Mektebetü’l-İlmiyye, 1987.
- Fîrûzâbâdî, Ebû’t-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya’kub b. Muhammed. *el-Kamûsü’l-muhît*. ed. Muhammed Naîm el-Arkusûsî. Beyrut-Lübnan: Müessesetü’l-Risâle, 2005.
- Gadbân, Yâsin. *Medînetü Yesrib kable’l-İslâm*. Amman-Ürdün: Dârü’l-Beşîr, 1993.
- Gazâlî, Muhammed. *Fıkhü’s-sîre*. İskenderiye: Dârü’d-Da’ve, 1988.
- Glubb, Sir John Bagot. *The Life And Times Of Muhammed*. New York: Stein And Day Publishers, 1970.
- Goeje, M. J. de. “Arabistan (Etnografya)”. *İslâm Ansiklopedisi*. 1/481-486. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1978.
- Goldschmidt Jr. vd., Arthur. *A Concise History of the Middle East*. Colorado: Westview A Member of the Perseus Book Group, 2006.
- Güç, Ahmet. “Put-Putperstlik”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34/364-368. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Günaltay, Şemseddin. *İslam Öncesi Araplar ve Dinleri*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1997.
- Güncel Türkçe Sözlük. “Mahfe”. Erişim 13 Mayıs 2025. <https://sozluk.gov.tr>
- Günel, Fuat. “İbn Süreyc, Ubeydullah”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/366-367. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Gürbüz, Sait - Şahin, Faruk. *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri: Felsefe-Yöntem-Analiz*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2018.
- Gürkan, Sâlime Leylâ. *Yahudilik’te Şabbat (Sebt): Kökeni, İlgili İnanç ve Uygulamalar*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 1994.
- Halebî, Nûrüddîn Alî b. Burhâniddîn İbrâhîm b. Ahmed. *es-Sîretü’l-Halebiyye fî sîreti’l-emîni’l-ma’mûn*. 3 Cilt. Beyrut: Dârü’l-Maârif, 1980.
- Hamidullah, Muhammed. “el-Îlâf veya İslâmdan Önce Mekke’nin İktisadi-Diplomatik Münasebetleri”. çev. İsmail Cerrahoğlu. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (AÜİFD)* IX (1961), 213-222.

- Hamidullah, Muhammed. “Hicri Takvim ve Tarihi Arka Planı”. çev. Kasım Şulul. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/9 (2000), 671-685.
- Hamidullah, Muhammed. “Hz. Peygamber’in Büyük Düşmanlarının Psikolojisi”. çev. İsmail Yakıt. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (EAÜİFD)* 6 (1986), 211-218.
- Hamidullah, Muhammed. *Hz. Peygamber’in Savaşları*. çev. Nazire Erinç Yurter. İstanbul: Beyan Yayınları, 2019.
- Hamidullah, Muhammed. “Îlâf”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/63-64. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Hamidullah, Muhammed. *İslam Peygamberi*. çev. Mehmet Yazgan. I-II Cilt. İstanbul: Beyan Yayınları, Umut Matbaacılık., 2004.
- Hamidullah, Muhammed. “Les ‘Ahâbish’ de la Mecque”. *Studi orientalistici in onore di Giorgio Levi Della Vida* I (1956), 434-447.
- Hamidullah, Muhammed. *Mecmuatü’l-vesaiki’s-siyasiyye li’l-ahdi’n-nebevi ve’l-hilafe*. Beyrut: Dârü’n-Nefâis, 1985.
- Hasan, Hasan İbrâhim - Ali İbrâhim Hasan. *en-Nüzümü’l-İslâmiyye*. Kahire: Mektebetü’n-Nehdati’l-Mısriyye, 1939.
- Hattâb, Mahmud Şît. *Komutan Peygamber*. çev. Ahmed Ağırakça. İstanbul: Bir Yayıncılık, 1988.
- Herevî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. Ezher el-Ezherî. *Tehzîbü’l-luga*. thk. Muhammed Avd Mur’ib. 8 Cilt. Beyrut: Darü İhyai’t-Türasi’l-Arabiyy, 2001.
- Heykel, Muhammed Hüseyin. *Hayatu Muhammed*. Kahire: Müessetü Hindevî lit-Te’alîm ve’s-Sekâfe, 2014.
- Hitti, Philip Khuri. *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*. çev. Salih Tuğ. 4 Cilt. İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1989.
- Hizmetli, Sabri. *İslam Tarihi (Başlangıçtan İlk Dört Halife Devri Sonuna Kadar)*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1991.
- Hodgson, Marshall G. S. *İslam’ın Serüveni: Bir Dünya Medeniyetinde Bilinç ve Tarih: İslam’ın Klasik Çağı*. çev. Alp Eker vd. 3 Cilt. İstanbul: İz Yayıncılık, 1995.
- Hoyland, Robert G. *Arabia And The Arabs (Form the Bronze Age to the Coming Of Islam)*. Londra ve New York: Routledge / Taylor-Francis Group, 2001.
- Izutsu, Toshihiko. *Kur’an’da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar*. çev. Selâhattin Ayaz. İstanbul: Pınar Yayınları, 1991.
- İbn Abdülber, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed. *el-İstî’âb fî ma’rifeti’l-ashâb*. thk. Adil Mürşid. Ürdün-Amman: Darü’l-A’lam, 2002.

- İbn Abdürabbih, Ebû Ömer Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Abdirabbih b. Habîb el-Endelüsî. *el-İkdü'l-ferîd*. thk. Müfîd Muhammed Kumeýha. 9 Cilt. Beyrut-Lübnan: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983.
- İbn Asâkir, Ebü'l-Kâsım Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh. *Târîhu medîneti Dimaşk*. thk. Muhibbüddin Ebû Saîd Ömer b. Garâme el-Amravî. 80 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1995.
- İbn Cüzey, Abdullah b. Muhammed b. Ahmed. *Kitâbü'l-hayl matlaü'l-yümn ve'l-ikbâl fî intikâi kitâbi'l-ihîfâl*. thk. Muhammed el-Arabî el-Hattâbî. Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1986.
- İbn Düreyd, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Düreyd el-Ezdî el-Basrî. *Cemheretü'l-luga*. thk. Remzi Münîr Ba'lebekî. 3 Cilt. Beyrut: Darü'l-İlim li'l-Melayîn, 1987.
- İbn Ebû Hâtım, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed er-Râzî. *Tefsîrü'l-Kur'ânî'l-'azîm*. thk. Es'ad Muhammed et-Tayyîb. 10 Cilt. Mekke-Riyad: Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, 1997.
- İbn Ebû Şeybe, Ebu Bekr Abdullah b. Muhammed b. İbrahim. *el-Musannef fî'l-ehâdis ve'l-âsâr*. ed. Hamad b. Abdullah el-Cuma vd. 16 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Rüşdi, 2004.
- İbn Fâris, Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekerıyyâ b. Muhammed er-Râzî el-Kazvî el-Hemedânî. *Mu'cemü mekâyisi'l-luga*. thk. Abdüsselam Muhammed Harun. 6 Cilt. Kahire: Darü'l-Fikir, 1979.
- İbn Habîb, Ebû Ca'fer Muhammed b. Habîb b. Ümeyye b. Amr el-Hâşimî. *el-Münemmak fî ahhâri Kureş*. thk. Hurşid Ahmed Faruk. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1985.
- İbn Habîb, Ebû Ca'fer Muhammed b. Habîb b. Ümeyye b. Amr el-Hâşimî. *Kitâbü'l-muhabber*. thk. Ilse Lichtenstädter. Haydarâbâd-Dekken: Darü'l-Âfâkı'l-Cedîde, 1942.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed. *Fethu'l-Bârî bi-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî-Muhibbüddin el-Hatîb. 13 Cilt. Beyrut: Darü'l-Ma'rife, 1959.
- İbn Hacer el-Askalânî, Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed. *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*. thk. Adil Ahmed Abdülmevcud ve Ali Muhammed Muavvaz. 9 Cilt. Beyrut-Lübnan: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1995.
- İbn Haldûn, Abdurrahmân b. Muhammed b. Hasen. *Dîvânü'l-mübtede' ve'l-haber fî eyyâmi'l-'Arab ve'l-'Acem ve'l-Berber ve men-âsarahüm min-zevî's-sultânî'l-ekber*. thk. Halil Şehhâde-Süheyl Zekkâr. 8 Cilt. Beyrut-Lübnan: Darü'l-Fikir, 2000.

- İbn Haldûn, Abdurrahmân b. Muhammed b. Hasen. *Mukaddime*. çev. Halil Kendir. 2 Cilt. Ankara: Yeni Şafak, 2004.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd. *Cemheretü ensâbi'l- 'Arab*. thk. Abdüsselam Muhammed Harun. Kahire: Dârü'l-Ma'ârif, 1982.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdülmelik. *es-Sîretü 'n-nebeviyye*. thk. Mecdî Fethî es-Seyyîd-Fethâ Enver ed-Dabûlî. 5 Cilt. Kahire: Dârü's-Sahâbe li-Türasi Batantâ, 1995.
- İbn Hişâm, Ebu Muhammed Cemaleddin Abdülmelik. *Sîret-i İbn-i Hişâm: İslam Tarihi*. çev. Hasan Ege. 4 Cilt. İstanbul: Kahraman Yayınları, 2006.
- İbn İshak, Ebû Abdullah Muhammed b. İshak b. Yesâr. *Sîretü İbn İshak*. thk. Muhammed Hamidullah. Konya: Hayra Hizmet Vakfı, 1981.
- İbn İshak, Muhammed. *Siyer İbn İshak*. çev. Sezai Özel. thk. Muhammed Hamidullah. İstanbul: Akabe Yayınları, 1988.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî. 21 Cilt. Cîze: Hicr li't-Tıbâa ve'n-Neşr, 1997.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî. *el-Ma'ârif*. thk. Servet Ukkâşe. Kahire: Dârü'l-Maârif, 1969.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî. *Lisânü'l-Arab*. thk. Ahmed Fâris eş-Şidyâk. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sadır, 1993.
- İbn Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd b. Menî' Zühri. *Kitâbü't-tabakâti'l-kebir: et-Tabakatü'l-kübra*. thk. Ali Muhammed Ömer. 11 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hanci, 2001.
- İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd b. Menî. *Kitâbü't-tabakâti'l-kebir*. çev. Abdurrahman Elmalı vd. 11 Cilt. İstanbul: Siyer Yayınları, 2015.
- İbn Seyyidünnâs, Fethüddîn Muhammed b. Muhammed. *Uyûnü'l-eser fî fûnûni'l-megâzî ve's-şemâ'il ve's-siyer*. thk. Muhammed el-İdû'l-Hatrâvî-Muhyiddin Müstû. Medine-Dimaşk: Mektebetü Dârü't-Turâsi, 1992.
- İbn Şebbe, Ebû Zeyd Ömer b. Şebbe Nümeirî Basrî. *Tarihü'l-Medîneti'l-münevvere: Ahbarü'l-Medîneti'l-münevvere*. thk. Fehim Muhammed Şeltut. 4 Cilt. Cidde: Dârü'l-İsfahani, 1979.
- İbn Şihâb ez-Zühri, Ebû Bekr Muhammed b. Müslim b. Ubeydullah. *el-Megâzî: en-Nebeviyye*. thk. Süheyl Zekkar. Dimaşk: Dârü'l-Fikr, 1981.
- İbn Zebale, Ebü'l-Hasan Muhammed b. Hasan el-Mahzûmî el-Medenî. *Ahbâru'l-Medîne*. thk. Salah Abdülaziz Zeyn Selame. Medine: Merkez Buhus ve Dirasat'l-Medîneti'l-Münevvere, 2003.

- İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b. Abdülkerim. *el-Kâmil fi't-târih*. thk. Ebü'l-Fidâ Abdullah el-Kâdî. 11 Cilt. Beyrut-Lübnan: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1987.
- İbnü'l-Esîr, Mecdüddîn Ebü's-Seâdât el-Mübârek b. Esîrüddîn Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî. *en-Nihâye fi garîbi'l-hadîs ve'l-eser*. thk. Tahir Ahmed ez-Zâvi-Mahmud Muhammed et-Tenâhi. 5 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-İlmiyye, 1979.
- İbnü'l-Kelbî, Ebü'l-Münzir Hişâm b. Muhammed b. Sâib b. Bişr. *Cemheretü'n-neseb*. thk. Naci Hasan. 3 Cilt. Beyrut: Alemü'l-Kütüb; Mektebetü'n-Nehdati'l-Arabiyye, 1986.
- İbnü'l-Kelbî, Ebü'l-Münzir Hişâm b. Muhammed b. Sâib b. Bişr. *Kitâbü'l-esnâm-Putlar Kitabı*. çev. Beyza Düşüngen. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1969.
- İbrahim, Hatiboğlu. "Muhayrîk en-Nadrî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/22. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- İsfahânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb. *el-Müfredât fi garîbi'l-Kur'ân*. thk. Safvân Adnan ed-Davudî. Dımaşk: Darü'l-Kalem, 1991.
- İsfahânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal er-Râgıb. *ez-Zerî'a ilâ mekârimi's-şerî'a*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1980.
- Kabakcı, Yusuf - Avcı, Nazife. "Hicrî Üçüncü Asra Kadar Tarihte Mekke Kuyuları". *Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 8/3 (2024), 599-624.
- Kandemir, M. Yaşar. "Hind bint Utbe". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/64-65. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Kandemir, M. Yaşar. "Ümmü Harâm". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/321-322. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Kapar, M. Ali. "Hz. Peygamber Döneminde Bey'at". *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi [Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi]* 5 (1994), 75-84.
- Kapar, Mehmet Ali. "Ehâbîş". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/496-497. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Kapar, Mehmet Ali. "Eyyâmü'l-Arab". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/14-16. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Kapar, Mehmet Ali. *Hiz. Muhammed (s.a.v.)'in Müşriklerle Münasebeti*. İstanbul: Esra Yayınları, 1993.

- Kapar, Mehmet Ali. “Hz. Peygamber’in Müşriklerle Yaptığı Bazı Andlaşmalar”. *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/2 (1986), 299-313.
- Kapar, Mehmet Ali. “Hz. Peygamberin Savaşlarına Genel Bir Bakış”. *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/3 (1990), 399-410.
- Kapar, Mehmet Ali. “Kâ’b b. Eşref”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/3-4. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Kapar, Mehmet Ali. “Safvân b. Ümeyye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/486-487. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Karacabey, Salih. “Sa’d b. Rebî’”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/375-376. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Karagöz vd., İsmail. *Dinî Kavramlar Sözlüğü*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2017.
- Karaman vd., Hayrettin. *Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*. 5 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2014.
- Karan, Cuma. *Kaybedilmiş Bir Zaferin Öyküsü Uhud Savaşı Psiko-Sosyo-Tarihsel (Pst) Bir Analiz*. İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2024.
- Kastallânî, Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr. *el-Mevâhibü’l-ledünniyye bi’l-mina’hi’l-Muhammediyye*. thk. Me’mûn b. Muhyiddîn el-Cinân. 3 Cilt. Beyrut-Lübnan: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1996.
- Kavak, Özgür. “Fıkıh Literatüründe Cihad Hükümleri ve Modern Cihad Yorumları”. *İç Tehdit ve Riskler Işığında İslam Dünyasının Geleceği*, 221-269.
- Kavak, Özgür. *İslam Siyaset Düşüncesinin Fıkhi Temelleri*. İstanbul: Klasik Yayınları, 2023.
- Kaya, Emine. *Enfâl, Âl-i İmrân ve Tevbe Sûrelerinde Bedir, Uhud ve Tebük Gazvelerinin Tasviri*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2019.
- Kennedy, Hugh. *Halifelerin Orduları: İlk İslam Devletlerinde Ordu ve Toplum*. çev. Doğan Mert Demir. İstanbul: Selenge Yayınları, 1. Baskı., 2022.
- Kettânî, Muhammed Abdülhay b. Abdilkebîr b. Muhammed el-Hasenî el-İdrîsî. *et-Terâtîbü’l-idâriyye (Nizâmü’l-hükûmeti’n-Nebeviyye)*. thk. Abdullah el-Halidî. 2 Cilt. Beyrut: Darü’l-Erkam, 1996.
- Khanfar, Wadah. *İlk Bahar - Hz. Peygamber’in Hayatına Dair Stratejik ve Siyasi Bir Okuma*. çev. Mehmet Yuşa Özmen - Hasan Hacak. İstanbul: Vadi Yayınları, 2023.
- Kızılkaya, Necmettin. “Fıkî Bir Kavram Olarak Tekbîr”. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 11 (2008), 347-364.

- KKK, Kara Kuvvetleri Komutanlığı. “İstihbarat Sınıfı”. Erişim 12 Ağustos 2025. <https://www.kkk.tsk.tr/kkksablonmaster/header/kurumsal/siniflar/istihbarat.aspx>
- KKK, Kara Kuvvetleri Komutanlığı. “İstihkam Sınıfı”. Erişim 15 Mayıs 2025. <https://www.kkk.tsk.tr/kkksablonmaster/header/kurumsal/siniflar/istihkam.aspx>
- Koçak, Rahime Dilek. “Lojistiğin Tarihsel Gelişimi: Askeri Gereksinimden İşletme Lojistiğine ve Tedarik Zinciri Yönetimine Evrilme Süreci”. *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi (Journal of Yasar University)* 15/58 (2020), 246-258.
- Köksal, Mustafa Âsım. *İslam tarihi: Hazreti Muhammed (a.s) ve İslamiyet*. 12 Cilt. İstanbul: Şamil Yayınevi, 1981.
- Köse, Hacıemin. *Danimarkalı Oryantalist Frants Buhl’un Eserlerinde Hz. Peygamber Algısı*. Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2024.
- Köse, Saffet. “Tekbir”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/341-343. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Kratschkowski, Ignati. “Ömer”. *İslâm Ansiklopedisi*. 9/461-462. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1964.
- Kubbealtı Lugatı. “Hevdec”. Erişim 13 Mayıs 2025. <https://www.lugatim.com>
- Kubbealtı Lugatı. “Mahfe”. Erişim 13 Mayıs 2025. <https://www.lugatim.com>
- Kuray, Ahmet. *Hz. Peygamber Dönemi Savaş Ekonomisi*. Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022.
- Kuray, Ahmet. “Kabile Rekabeti Bağlamında Bir Savaş Sahnesinin İncelenmesi: Bedir’de Mübâreze”. *Artuklu Akademi* 11/1 (2024), 173-188.
- Kuray, Ahmet. “Medineli Ebû Âmir er-Râhib ve İslam Davetine Muhalefeti”. *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (K7AÜİFD)* 9/2 (2022), 651-675.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed. *el-Câmi’ li-ahkâmî’l-Kur’ân*. thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî vd. 24 Cilt. Beyrut-Lübnan: Müessesetü’r-Risâle, 2006.
- Kuzgun, Şaban. *İslam Kaynaklarına Göre Hz. İbrahim ve Hanîflik*. Ankara: Se-da Yayınları, 1985.
- Küçük, Abdurrahman. “Ahid Sandığı”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/535. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Küçükaşcı, Mustafa Sabri. “Harre”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/244-245. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Küçükaşcı, Mustafa Sabri. “Rûme Kuyusu”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/231-232. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.

- Küçükaşçı, Mustafa Sabri. “Zülhuleyfe”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/561-563. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Küçükaşçı, Mustafa Sabri. *Cahiliyye’den Emeviler’in Sonuna kadar Haremeyn*. İstanbul: İsar Vakfı Yayınları, 2003.
- Küçükaşçı, Mustafa Sabri. “Kıyâde”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/507. Ankara: TDV Yayınları, 2022.
- Küçükaşçı, Mustafa Sabri. “Râbiğ Seriyyesi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34/382-383. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Küçükaşçı, Mustafa Sabri. “Sakîf (Benî Sakîf)”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/10-11. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Küçükaşçı, Mustafa Sabri. “Seniyyetülvedâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/526-527. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Küçükaşçı, Mustafa Sabri. “Vahşî b. Harb”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/450-451. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Küçükeskici, Mustafa. *H. Peygamber Döneminde Medine’nin Sosyal Yapısı*. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1999.
- Kürdî, Muhammed Tâhir b. Abdilkadir b. Mahmûd el-Mekkî. *et-Târîhü’l-kavîm li-Mekke ve Beytillâhi’l-kerîm*. thk. Abdülmelik b. Dehîş. I-VI Cilt. Beyrut-Lübnan: Darü Hıdır, 2000.
- Kütükoğlu, Mübahat S. *Tarih Araştırmalarında Usûl*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 1991.
- Lammens, Henri. “Kureyş”. *İslâm Ansiklopedisi*. 6/1014-1019. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1977.
- Lammens, Henri. “Les’ Ahabis et l’organisation Militaire de La Mecque au siècle de l’hégire”. *Journal Asiatiugi*, 425-482.
- Lammens, Henri. “Mekke”. *İslâm Ansiklopedisi*. 7/630-636. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1970.
- Lewis, Bernard. *Tarihte Araplar*. çev. Hakkı Dursun Yıldız. İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınları, 2009.
- Lings, Martin. *H. Muhammed’in Hayatı*. çev. Nazife Şişman. İstanbul: İnsan Yayınları, 2009.
- Mahmudov, Elşad. *Sebepler ve Sonuçları Açısından H. Peygamber’in Savaşları*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2005.
- Mahmudov, Elşad. *Sebepleri ve Sonuçları Açısından H. Peygamber’in Savaşları*. Ankara: İsam Yayınları, 2. Basım, 2017.

- Maimaitıalı, Maimaitımın. *Kur'an'a Göre Zafer ve Hezimetin Sebepleri (Uhud Gazvesi Örneği)*. İstanbul: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2020.
- Makrîzî, Takıyyüddin Ahmed b. Ali b. Abdülkadir. *İmtaü'l-esmâ' bima li'n-Nebî mine'l-ahvâl ve'l-emval ve'l-hafedeti ve'l-metâ'*. thk. Muhammed Abdülhamid en-Nemîsî. 15 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1999.
- Ma'mer b. el-Müsennâ, Ebû Ubeyde. *Mecâzü'l-Kur'ân*. thk. Mehmed Fuat Sezgin. 2 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1954.
- Margoliouth, David Samuel. *Mohammed And The Rise Of Islam*. New York And London: G.P Putnam's Sons: The Knickerbocker Press, 1905.
- Margoliouth, David Samuel. *Muhammed ve İslam'ın Yükselişi (Mohammed and The Rise of Islam)*. çev. Muhammed İkbâl Saylık. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2020.
- Mâverdî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî. *A'lâmü'n-nübüvve*. Beyrut-Lübnan: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1986.
- Mes'udî, Ebü'l-Hasan Ali b. Hüseyin b. Ali. *Mürûcû'z-zeheb ve me'âdinü'l-cevher (fî tühâfi'l-eşrâf mine'l-mülûk ve ehli'd-dirâyât)*. thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid. 4 Cilt. Dımaşk: Dârü'l-fikr, 1973.
- Metin, İsmail. *Fransız Oryantalistlerin Siyer Literatüründe Hz. Muhammed İmajı*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015.
- MİT, Milli İstihbarat Teşkilatı. "İstihbarat Sözlüğü". Erişim 12 Ağustos 2025. <https://www.mit.gov.tr/kariyer-sozluk.html>
- Moğultay b. Kılıç, Ebû Abdillâh Alâüddîn. *el-İşâre ilâ sîreti'l-Mustafâ ve târihi men ba'dehû mine'l-hulefâ*. thk. Muhammed Nizameddin Füteyyih. Dımaşk: Dârü'l-Kalem, 1996.
- Montagne, Robert. *Çöl Medeniyeti*. çev. Avni Yakalıoğlu. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 1950.
- Muhammed Hamidullah-Casim Avcı, Muhammed Hamidullah-Casim Avcı. "Uhud Gazvesi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/54-57. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Muir, Sir William. *Mahomet and Islam: A Sketch of The Prophet's Life From Original Sources and A Brief Outline of His Religion*. London: The Religious Tract Society, 1887.
- Muir, Sir William. *The Life of Mahomet*. 4 Cilt. London: Smith, Eldfr and Co., 1861.

- Mukâtil b. Süleyman, Ebü'l-Hasan Mukatil b. Süleyman b. Beşir. *et-Tefsîrû'l-Kebîr (Tefsîru Mukâtil b. Süleymân)*. ed. Abdullah Mahmûd Şehhate. 5 Cilt. Beyrut-Lübnan: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2002.
- Mûnis, Hüseyin. *Atlasü târîhi'l-İslâm*. Kahire: ez-Zehrâ li'l-İ'lami'l-Arabî, 1987.
- Mûsâ b. Ukbe, Ebû Muhammed. *Megazî*. thk. Muhammed et-Taberanî. 3 Cilt. Kuveyt: el-Heyetü'l-Ammetü'l-Înaye bi-Tibaa' ve'n-Neşr, 2023.
- Mübârekfûrî, Safiyyürrahmân. *er-Rahîku'l-mahtûm*. İsmailiyye: Mektebetü'n-Nûri'l-İslâmî, 1976.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc. *Sahîhu Müslim (el-Câmi'u's-sahîh)*. ed. Raid b. Sabri b. Ebi Ulfe. Riyad: Darü'l-Hadareti li-Neşri ve'Tevzi', 2015.
- Nebi Bozkurt-Mustafa Sabri Küçükaşçı. "Medine". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/305-311. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Nebi Bozkurt-Mustafa Sabri Küçükaşçı. "Mekke". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/555-563. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Nicolle, David. *İslam Orduları 600-1100*. çev. Emir Yener. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Golden Medya Matbaacılık., 2013.
- Okiç, Tayyib. "İslâmiyette İlk Nüfus Sayımı". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1-4 (1959), 11-20.
- Önkal, Ahmet. "Ahnes b. Şerîk". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/174-175. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Önkal, Ahmet. "Ayneyn". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4/270. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Önkal, Ahmet. "Civâr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8/34-35. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Önkal, Ahmet. "Cübeyr b. Mut'im". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8/104-105. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Önkal, Ahmet. "Hicret". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17/458-462. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Önkal, Ahmet. "Karede Seriyyesi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/487. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Önkal, Ahmet. "Mustalik (Benî Mustalik)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/360-361. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Özdemir, Serdar. *Hizmet Peygamber'in Seriyyeleri*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 1996.

- Özel, Ahmet. “Cihad”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/527-531. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Özel, Ahmet. “Esir”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/382-389. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Özel, Ahmet. *İslâm Devletler Hukukunda Savaş Esirleri*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2014.
- Özkan, Mustafa. *Medine Vesikası*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2002.
- Özkuyumcu, Nadir. “Hilf”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/29-30. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Öztürk, Levent. “Etiyopya”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/491-496. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Öztürk, Levent. *Etiyopya’da İslâmiyet I*. İstanbul: Ayışığı Kitapları, 2001.
- Öztürk, Levent. *Hazreti Peygamber Döneminde Sağlık Hizmetlerinde Kadınların Yeri*. İstanbul: Ayışığı Kitapları, 2001.
- Öztürk, Levent. *İlk Hicret Habeşistan*. İstanbul: Siyer Yayınları, 2015.
- Öztürk, Levent. “İslâmiyet’in Yayılmasında Hicretin Önemi: Habeşistan Hicretleri Örneği”. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4 (2001), 7-24.
- Paçacı, İbrahim. “Rüyâ’nın Delil Değeri ve İstihâre”. *Dini Araştırmalar* 19/48 (2016), 103-128.
- Parlatır vd., İsmail. *Türkçe Sözlük*. 2 Cilt. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1988.
- Polat, Selahattin. “Hz. Peygamber’in a.s. İttifak, Teminat ve Antlaşmalarındaki Diplomatik Taktikler”. *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5 (1988), 105-128.
- Reşîd, Abdullah Muhammed er-. *Önder, Lider, Komutan Hz. Peygamber (s.a.v.)*. çev. İzzet Marangozoğlu. İstanbul: Pınar Yayınları, 2010.
- Rubin, Uri. “The Assassination of Ka’b b. al-Ashraf”. *Oriens* XXXII (1990), 65-71.
- Sağlam, Nevzat. “Münafıkların Lideri Olarak Abdullah b. Übey b. Selûl”. *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/2 (2023), 268-288.
- Salih, Subhi es-. *en-Nüzümü’l-İslâmiyye: neş’etuhâ ve tetavvüruhâ*. Beyrut: Menşurâtü’ş-Şerîfî’r-Radî, 1996.
- Sâmi, Şemseddin. *Kâmûs-ı Türkî*. ed. Ahmed Cevdet. 2 Cilt. İstanbul: Dersaâdet: İkdâm Matbaası, 1899.
- Sarıçam, İbrahim. *Emevî-Hâşimî ilişkileri: İslam öncesinden Abbâsîlere kadar*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2008.

- Sarıçam, İbrahim. *H. Muhammed ve Evrensel Mesajı*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007.
- Sarıçam, İbrahim. “Mahreme b. Nevfel”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27/389-390. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Sarıçam vd., İbrahim. *İngiliz ve Alman Oryantalistlerin H. Muhammed Tasavvuru*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2011.
- Savaş, Rıza. *Hazreti Muhammed (s.a.v) Devrinde Kadın*. İstanbul: Ravza Yayınları, 1992.
- Savaş, Rıza. “İslâm’dan Önce Hicaz Bölgesindeki Araplarda Tarih”. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7 (1992), 257-268.
- Schacht, Joseph. “Ribâ”. *İslâm Ansiklopedisi*. 9/730-734. Milli Eğitim Bakanlığı, 1964.
- Seâlibî, Ebû Mansûr Abdülmelik b. Muhammed b. İsmâîl. *Fıkhü’l-luga ve esrarü’l-Arabiyye*. thk. Yahya Murâd. Kahire: Müessesetü’l-Muhtâr, 2009.
- Sell, Canon Edward. *The Battles Of Badr And Of Uhud*. London, Madras And Colombo: The Christian Literature Society, 1909.
- Semhûdî, Ebû’l-Hasan Nureddin Ali b. Abdullah b. Ahmed el-Hasenî eş-Şafîî. *Vefâu’l-vefa bi ahbari dari’l-Mustafa*. thk. Kâsım Samerrai. 5 Cilt. Cidde: Müessesetü’l-Furkân li’t-Türâsi’l-İslâmî, 2011.
- Sevmezler, Serdar. *Uhud Savaşı (H.3/M.625)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2017.
- Sezikli, Ahmet. *H. Peygamber Devrinde Nifak Hareketleri*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2008.
- Sırma, İhsan Süreyya. *İslâm Öncesi Mekke Dönemi ve H. Muhammed*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2017.
- Sırma, İhsan Süreyya. *İslâmî Tebliğin Medine Dönemi Ve Cihad*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2017.
- Sinanoğlu, Mustafa. “Şirk”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/193-198. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Soycan, Mustafa. “H. Peygamber’in Savaşlarının Ahlaki Boyutu”. *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* 8/1 (2022), 475-510.
- Sözener, Murat. *İslâm’ın Doğduğu Çağda Evs ve Hazrec Kabileleri Arasındaki İlişkiler*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2010.
- Stephens, Alan - Baker, Nicola. *Savaşı Anlamak*. çev. Süleyman Yazır. Ankara: Phoenix Yayınevi, 2009.

- Suîdî, Hamûd Ali Nâsır es-. *Gazvetü Uhud: Dirâsetün Tahliliyyetün min Hilâli es-Sîretü'n-Nebeviyye*. Câmi'atü'l-Kur'ani'l-Kerim ve'l-Ülûmi'l-İslâmiyye, Yüksek Lisans, 1999.
- Sun Tzu. *Savaş Sanatı*. çev. Tuğçe Ayteş. İstanbul: Sis Yayıncılık, 2014.
- Süheyli, Abdurrahman b. Abdullah b. Ahmed. *er-Ravzü'l-ünüf fî şerhi's-Sireti'n-nebeviyye li-İbn Hişam*. thk. Abdurrahman el-Vekîl. 7 Cilt. Kahire: Dârü'l-Kütübi'l-İslâmiyye, 1990.
- Şahin, İlhan. "Sancak". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/97-99. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Şâmî, Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf es-Sâlihî. *Sübülü'l-hüdâ ve'r-reşâd fî sîreti hayri'l-'ibâd*. thk. İbrahim et-Terzî-Abdülkerim Azabâdî. 12 Cilt. Kahire: Lihazeneti İhyai't-Türasi'l-İslâmî, 1997.
- Şişman, Merve. "Nefsin (Canın) Korunması İlkesine Muhalif Bazı Rivayetler ve Tahlili". *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 15/1 (2022), 1-10.
- Şulul, Kasım. "Hicrî Takvimin Ortaya Çıkışı". *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/4 (2002), 145-166.
- Şulul, Kasım. "Hz. Peygamber'in (sas) Yaptığı Barış Antlaşmaları Üzerine Bir Değerlendirme". *Siyer İlim, Tarih ve Kültür Dergisi* 7 (2018), 20-25.
- Şulul, Kasım. *İlk Kaynaklara Göre Hz. Peygamber Devri Kronolojisi*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2014.
- Taberî, Ebû Cafer İbn Cerir Muhammed b. Cerir b. Yezid. *Tarihü't-Taberî: tarihü'r-Rusül ve'l-müluk*. thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim. 11 Cilt. Kahire: Dârü'l-Maârif, 1967.
- Taberî, Ebû Cafer İbn Cerir Muhammed b. Cerir b. Yezid. *Tefsirü't-Taberî: Câmi'ü'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*. ed. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türki. 26 Cilt. Riyad: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 2003.
- Tay, Hekim. *Kur'ân'a Göre Mekke'de Sınıfsal Yapı*. Ankara: Fecr Yayınevi, 2019.
- Tay, Mesut. *Suddî'nin Tefsirine Hermenötik Bir Okuma*. Ankara: Fecr Yayınevi, 2024.
- Terzi, Mustafa Zeki. *Hz. Peygamber ve Hulefâ-yi Râşidîn Döneminde Askeri Teşkilât*. İstanbul: Siyer Yayınları, 1. Basım, 2017.
- Togan, A. Zeki Velidi. *Tarihte Usul*. İstanbul: Enderun Kitabevi, 1985.
- Topaloğlu, Bekir. "Mekr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/580-581. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Tuğ, Salih. "İslam'da İlk Maarif Müesseseleri ve Bunların Gelişimi". *İslâm Düşüncesi* 7 (1969), 425-432.

- Uludağ, Süleyman. “Ahadiyyet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/484. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Uludağ, Süleyman. *İslâm’da Faiz Meselesine Farklı Bir Bakış*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2023.
- Uludağ, Süleyman. “Takvâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/484-486. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Urve b. Zübeyr b. Avvâm, Ebu Abdullah. *Megazî Resulillah*. thk. Muhammed Mustafa A’zami. Riyad: Mektebü’t-Terbiyeti’l-Arabi, 1981.
- Uslu, Recep. “Hums”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/364-365. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Vahide Çetin-Yavuz Haykır. “Askeri Lojistik ve Tarihsel Gelişimi”. *Sosyal Bilimler Dergisi (The Journal of Social Sciences)* 62 (2023), 591-600.
- Vakîdî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer b. Hz. Peygamber’in (s.a.v.) Savaşları (*Kitabü’l-meğazi*). çev. Musa K. YILMAZ. 3 Cilt. İstanbul: İlk Harf Yayınevi, 2013.
- Vâkîdî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer b. Vakîd el-Eslemî. *el-Megazî*. thk. Marsden Jones. 3 Cilt. Beyrut: Âlemü’l-Kütüb, 1984.
- Watt, William Montgomery. Hz. Muhammed Medine’de (*Muhammad at Medina*). çev. Süleyman Kalkan. İstanbul: İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Kur’an Araştırmaları Merkezi (KURAMER), 2016.
- Watt, William Montgomery. Hz. Muhammed Mekke’de. çev. M. Rami Ayas-Azmi Yüksel. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1986.
- Watt, William Montgomery. Hz. Muhammed Peygamber ve Devlet Adamı (*Muhammad: Prophet and Statesman*). çev. Erdem Türközü. İstanbul: İletişim Yayınları, 2015.
- Weber, Max. *Sosyoloji Yazıları*. çev. Taha Parla. İstanbul: İletişim Yayınları, 2004.
- Ya’kubî, İbn Vazîh Ahmed b. İshak b. Ca’fer. *Tarihü’l-Ya’kubî*. thk. M. Th. Houtsma. 2 Cilt. Leiden: Brill, 1883.
- Yâkût el-Hamevî, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh el-Bağdâdî. *Mu’cemü’l-büldân*. 5 Cilt. Beyrut: Dâru Sadır, 1977.
- Yaman, Ahmet. “Seleb”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/398-399. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Yardım, Ali. “Ebû Kebşe”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/176. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Yazıcı, Nevin. “Cumhurbaşkanlığı Muhafız Birliği”. *Atatürk Ansiklopedisi*. Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu – Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı.

<https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/detay/598/Cumhurba%C5%9Fkanl%C4%B1%C4%9F%C4%B1-Muhaf%C4%B1z-Birli%C4%9Fi>

Yesûî, Luvîs Ma'lûf. *el-Müncid fi'l-luga ve'l-a'lâm*. ed. Luvîs Acil vd. 2 Cilt. Beyrut-Lübnan: Darü'l-Maşrik, 2008.

Yıldırım, Ali - Şimşek, Hasan. *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2011.

Yıldırım, Muhammed Emin. *Suffa Meclisleri Siyer Dersleri (1-23. Dersler)*. İstanbul: Siyer Yayınları, 2014.

Yıldız vd., Hakkı Dursun. "Arap". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/272-324. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

Yılmaz, Ali. "Mekkeli Müşriklerin Hz. Muhammed'e Karşı Aşırı Muhalefetlerinin Öteki Yüzü". *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (K7AÜİFD)* 6/10 (2019), 59-89.

Yiğit, İsmail. "Sevîk Gazvesi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/585. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.

Zebîdî, Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdirrezzâk el-Bilgrâmî el-Hüseynî. *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-kâmûs*. thk. Abdüssettâr Ahmed Ferrâc vd. 40 Cilt. Kuveyt: Darü'l-Hediyye, 1965.

Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed. *el-Keşşaf an hakâ'iki gavâmizi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekavîl fi vücûhi't-te'vîl*. ed. Adil Ahmed Abdülmevcud vd. 6 Cilt. Riyad: Mektebetü'l-Ubeykan, 1998.

Zeydan, Corcî b. Habîb. *Tarihü't-temeddünni'l-İslâmî*. 5 Cilt. Beyrut-Lübnan: Darü'l-Mektebeti'l-Hayat, 1970.

Zübeyrî, Ebû Abdillâh Mus'ab b. Abdillâh b. Mus'ab. *Kitâbü nesebi Kureyş*. thk. E. Levi Provençal. Kahire: Dârü'l-Maârif, 1982.

Sahil Güvenlik Komutanlığı Muhafız Er Meslek Rehberi-Hizmete Özel. SGY Y 164-2 Cilt. Ankara: Genelkurmay Basımevi, 2009.

Abarim Publications. "The Amazing Name Shimei: Meaning and Etymology". Erişim 20 Nisan 2026. <https://www.abarim-publications.com/Meaning/Shimei.html>

**EK.1. UHUD GAZVESİ'NDE MÜSLÜMANLARIN ORDUSUNDA
BULUNANLARIN İSİM LİSTESİ**

<u>Hız. Peygamber, Muhacir Sahabiler ve Kabileleri</u> Hâşimoğulları Kabilesine Mensup Olanlar 1- Hz. Muhammed (s.a.s.) Muhacirlerin İlk Tabakasından Olan Sahabiler 2- Hamza b. Abdulmuttalib 3- Ali b. Ebû Talib Hâşimoğulları Kabilesinin Müttefiği Olanlar 4- Zeyd b. Harise (el-Hib) 5- Ebû Mersed el-Ganevî 6- Mersed b. Ebû Mersed el-Ganevî 7- Hz. Peygamber'in Mevlası Enese (Ebû Müserrih) 8- Hz. Peygamber'in Mevlası Ebu Kebşe (Süleym) Muttaliboğulları Kabilesine Mensup Olanlar 9- Tufeyl b. el-Hâris 10- Husayn b. el-Hâris 11- Mistah b. Üsâse Abdüşemsoğulları Kabilesine Mensup Olanlar 12- Osmân b. Affân 13- Ebû Huzeyfe Abdüşemsoğulları Kabilesinin Müttefiği Olan Ganemoğulları Kabilesine Mensup Olanlar 14- Abdullah b. Cahş	179- Ebû'l-A'ver (Ka'b b. el-Hâris) 180- Harâm b. Milhân 181- Kardeşi Süleym b. Milhân Adî b. Neccâroğulları'nın Müttefikleri 182- Sevâd b. Gaziyye Mâzinoğulları Kabilesine Mensup Olanlar 183- Kays b. Ebû Sa'sa'a 184- Abdullah b. Ka'b 185- Ebû Dâvud (Umeyr b. Âmir) 186- Sürâka b. Amr 187- Kays b. Muhalled Dinâroğulları Kabilesine Mensup Olanlar 188- Nu'man b. Abdüamr 189- Kardeşi Dahhâk b. Abdüamr 190- Câbir b. Hâlid 191- Ka'b b. Zeyd 192- Süleym b. Hâris 193- Sa'id b. Süheyl Dinâroğulları Kabilesinin Müttefikleri 194- Büceyr b. Ebû Büceyr Hâris b. Hazrec'in Kolundan Ka'b b. Hârisoğulları Kabilesine Mensup Olanlar 195- Sa'd b. er-Rebî 196- Hârice b. Zeyd 197- Abdullah b. Revâha 198- Hallâd b. Süveyd	407- Kayzî b. Kays 408- Oğlu Utbe b. Kayzî b. Kays 409- Oğlu Abdurrahman b. Kayzî b. Kays 410- Oğlu Abdullah b. Kayzî B. Kays 411- Süleym b. Kays b. Levzan 412- Oğlu Kayzi b. Süleym b. Kays 413- Büheyr b. el-Heysem Hârise b. Hâriseoğullarının Müttefikleri Olanlar 414- Ukbe b. Niyâr Amr b. Avf b. Mâlik Kabilesinden Ümeyye b. Zeydoğulları 415- Utbe b. Sâlim 416- Simâk b. en-Nu'man 417- Kardeşi Fedâle b. en-Nu'man 418- Sehl b. Karaza Dubay'aoğulları Kabilesine Mensup Olanlar 419- Hanzale b. Ebû Âmir 420- Kardeşi Sayfî b. Ebû Âmir 421- Ebû Süfyân b. el-Hâris Avf b. Mâlikoğulları Kabilesine Mensup Olanlar
--	--	--

15- Yezîd b. Rukayş	199- Beşîr b. Sa'd	422- Âsım b. Abdullah
16- Ukkâşe b. Mihsan	200- Kardeşi Simâk b. Sa'd	Zeyd b. Mâlik'in
17- Ebû Sinân b. Mihsan	201- Sübey' b. Kays	Müttefiki Olan Aclân ve
18- Sinân b. Ebû Sinân b. Mihsan	202- Kardeşi Ubâde b. Kays	Üneyfoğulları Kabilesine
19- Şücâ' b. Vehb	Hâris b. Hazrec'in İki Oğlu	Mensup Olanlar
20- Kardeşi Ukbe b. Vehb	Olan Cüşem ve Zeydoğulları	423- Hâris b. Seleme
21- Rebi'a b. Eksem	Kabilesine Mensup Olanlar	424- Uveymir b. el-Hâris
22- Muhriz b. Nadle	203- Hubeyb b. Yisâf	425- Şerîk b. Abede (Şerik b. es-Sehma)
23- Erbed b. Humeyyir	204- Süfyân b. Nesr	426- Mürre b. el-Hubâb
Abdüşemsoğulları	205- Abdullah b. Zeyd	427- Âmir b. Sâbit
Kabilesinin Müttefiği	206- Kardeşi Hureys b. Zeyd	428- Sâbit b. ed-Dehdâh
Olduğu Süleymoğulları	Cidâreoğulları Kabilesine	Muâviye b. Mâlikoğulları
Kabilesine Mensup Olanlar	Mensup Olanlar	Kabilesine Mensup
24- Mâlik b. Âmr	207- Temîm b. Yi'âr	Olanlar
25- Midlâc b. Âmr	208- Yezîd b. el-Müzeyn	429- Hâris b. Atîk
26- Sakf b. Âmr	Ebceroğulları Kabilesine	430- Oğlu Atîk b. el-Hâris b. Atîk
Nevfeloğulları Kabilesinin	Mensup Olanlar	431- Abdullah b. Atîk
Müttefiği Olanlar	209- Abdullah b. er-Rebî'	432- Câbir b. Atîk
27- Utbe b. Gazvân'ın Mevlası	Avf b. Hazrec'in Kollarından	433- Abdullah b. Sâbit
Habbâb (Ebû Yahya)	Belhublâ (Salim b. Ganm)	434- Oğlu Ebû'r-Rebî
Esedoğulları Kabilesine	Kabilesine Mensup Olanlar	Abdullah b. Abdullah b. Sâbit
Mensup Olanlar	210- Abdullah b. Abdullah	435- Sübey b. Hâtıb
28- Zübeyr b. el-Avvâm	211- Evs b. Havlî	436- Abdullah b. el-Hâris
Esedoğulları Kabilesinin ve	212- Zeyd b. Vedi'a	437- Kardeşi Amr b. el-Hâris
Zübeyr b. el-Avvâm'ın	213- Rifa'a b. Amr	438- Rukaym b. Sâbit
Anlaşmalı Olduğu Kabileler	214- Ma'bed b. Abbâd	439- Sa'd b. en-Nu'man
29- Hâtıb b. Ebû Belte'a	Belhublâ (Salim b. Ganm)	440- Oğlu Beşîr b. Sa'd b. en-Nu'man
30- Hâtıb b. Ebû Belte'a'nın	Kabilesinin Müttefikleri	441- Mes'ûd b. Abede
Mevlası Sa'd	215- Ukbe b. Vehb	442- Oğlu Niyâr b. Mes'ûd b. Abede
Abdüddâreoğulları Kabilesine	216- Âmir b. Seleme	443- Sâbit b. Adî
Mensup Olanlar	217- Âsım b. el-Ukeyr	
31- Mus'ab el-Hayr	Kavâkileoğulları (Ganm ve	
32- Süveybit b. Sa'd	Salimoğullarından)	
Zühreoğulları Kabilesine	Kabilesine Mensup Olanlar	
Mensup Olanlar	218- Ubâde b. es-Sâmit	
	219- Kardeşi Evs b. es-Sâmit	

33- Abdurrahman b. Avf	220- Nu'mân b. Mâlik	444- Kardeşi el-Hâris b. Adî
34- Sa'd b. Ebû Vakkâs	221- Mâlik b. ed-Duḥşüm	445- Kardeşleri Sehl b. Adî
Zühreoğulları Kabilesinin Müttefikleri	222- Nevfel b. Abdullah	446- Kardeşleri
35- Abdullah b. Mes'ûd	223- İtbân b. Mâlik	Abdurrahman b. Adî
36- Mikdâd b. Amr	224- Müleyl b. Vebere	Muâviye b. Mâlikoğulları Kabilesinin Mevlası Olanlar
37- Habbâb b. el-Eret	225- İsme b. el-Husayn	447- Rüşeyd el-Farisî
38- Mes'ûd b. er-Rebî'	226- Sâbit b. Hezzâl	Cahcebâoğulları Kabilesine Mensup Olanlar
Teymoğulları Kabilesine Mensup Olanlar	227- Rebî b. İyâs	448- Amr b. Büleyl
39- Ebû Bekir es-Sıddîk	228- Kardeşi Vezefe b. İyâs	449- Fedâle b. Ubeyd
40- Talha b. Ubeydullah	Kavâkileoğulları'nın Müttefikleri Olan Gudayneoğulları (Amr b. Umare) Mensup Olanlar	450- Hubeyb b. Adî
41- Süheyb b. Sinân	229- Mücezzer b. Ziyâd	451- Kardeşi Rebî b. Adî
42- Âmir b. Führe Hz. Ebû Bekir'in Mevlası	230- Abde b. el-Hashâs	452- Hur b. Mâlik
43- Bilâl b. Rebâh Hz. Ebû Bekir'in Mevlası	231- Behhâs b. Sa'lebe	453- Abbâd b. el-Hâris
Mahzûmoğulları Kabilesine Mensup Olanlar	232- Kardeşi Abdullah b. Sa'lebe	454- Talha b. Utbe
44- Ebû Seleme b. Abdülesed	233- Utbe b. Rebi'a	Cahcebâoğulları Kabilesin Mevlası Olanlar
45- Erkâm b. Ebû'l-Erkam	234- Amr b. İyâs	455- Rebâh
46- Şemmâs b. Osmân	Sa'ide b. Ka'boğullarına Mensup Olanlar	Semî'aoğulları Kabilesine Mensup Olanlar
Mahzûmoğulları Kabilesinin Müttefikleri	235- Sa'd b. Ubâde	456- Hârise b. Sehl
47- Ammâr b. Yâsir	236- Münzir b. Amr	Habîboğulları Kabilesine Mensup Olanlar
48- Mu'attib b. Avf	237- Ebû Dücâne (Simâk b. Hareşe)	457- Hâris b. Süveyd
Adîoğulları Kabilesine Mensup Olanlar	238- Ebû Üseyd es-Sâ'idî (Mâlik b. Rebi'a)	Ganm b. Silmoğulları Kabilesine Mensup Olanlar
49- Ömer b. Hattâb	239- Mâlik b. Mes'ud	458- Hayseme b. el-Hâris
50- Zeyd b. Hattâb	240- Abdürab b. Hak	Mâlikoğulları Kabilesine Mensup Olanlar
51- Sa'id b. Zeyd	Sa'ide b. Ka'boğullarının Müttefikleri	459- Sehl b. Rafî b. Ebû Amr
52- Amr b. Sürâka	241- Ziyâd b. Ka'b	
Adîoğulları Kabilesinin Müttefiği ve Mevlası Olanlar	242- Damre b. Amr	
53- Âmir b. Rebi'a b. Mâlik	243- Besbes b. Amr	
54- Hâlid b. Ebû'l-Bükeyr	244- Ka'b b. Cemmâz	

55- İyâs b. Ebü'l-Bükeyr	Cüşem b. Hazrec'in	460- Yezîd b. Sâbit b. ed-Dahhâk
56- Âmir b. Ebü'l-Bükeyr	Kolundan Harâm b.	461- Rebî b. en-Nu'mân
57- Vâkîd b. Abdullah	Ka'boğullarına Mensup	462- Hâris b. el-Hubâb
58- Havlî b. Ebû Havlî	Olanlar	463- Ebû Hübeyre b. el-Hâris
Cumahoğulları Kabilesine	245- Abdullah b. Amr b. Harâm	464- Amr b. Mutarrîf
Mensup Olanlar	246- Hırâş b. es-Simme	465- Hâris b. en-Nu'man
59- Abdullah b. Maz'ûn	247- Mu'âz b. Amr	466- Oğlu Ebû Ferve b. el-Hâris
60- Kudâme b. Maz'ûn	248- Kardeşi Mu'avviz b. Amr	467- Sa'd b. Amr b. Sakf
61- Sâib b. Osmân	249- Kardeşleri Hallâd b. Amr	468- Oğlu et-Tufeyl b. Sa'd
62- Ma'mer b. Hâris	250- Hubâb b. el-Münzir	Adî b. Neccâroğulları
Âmir b. Lüeyoğulları	251- Ukbe b. Âmir	Kabilesine Mensup
Kabilesine Mensup Olanlar	252- Sâbit b. Sa'lebe	Olanlar
63- Ebû Sebre b. Ebû Rühm	253- Umeyr b. el-Hâris	469- Sırma b. Ebû Enes
64- Abdullah b. Mahreme	Harâm b. Ka'boğullarının	470- Abdullah b. Kays
65- Hâtîb b. Amr	Azatlıları Olanlar	471- Enes b. Nadr
66- Abdullah b. Süheyl b. Amr	254- Hırâş b. es-Simme'nin	472- Berâ b. Mâlik
67- Umeyr b. Avf	mevlası Temîm	473- Kays b. Sa'sa'a
68- Vehb b. Sa'd b. Ebû Serh	255- Habîb b. el-Esved	474- Niyâr b. Zâlim
Âmir b. Lüeyoğulları'nın	Ubeyd b. Adîoğulları	475- Ebû Huzeyme (Yerbû b. Amr)
Yemenli Müttetiklerinden	Kabilesine Mensup Olanlar	476- Râfi b. en-Nu'mân
Olanlar	256- Bişr b. el-Berâ	Mâzinoğulları Kabilesine
69- Sa'd b. Havle	257- Abdullah b. el-Ced	Mensup Olanlar
Fihir b. Mâlikoğulları	258- Sinan b. Sayfî	477- Ebû Leyla
Kabilesine Mensup Olanlar	259- Utbe b. Abdullah	(Abdurrahman b. Ka'b)
70- Ebû Ubeyde b. Cerrâh	260- Tufeyl b. Mâlik	478- Habîb b. Zeyd
71- Süheyl b. Beydâ	261- Tufeyl b. en-Nu'man	479- Kardeşi Abdullah b. Zeyd
72- Ma'mer b. Ebû Serh	262- Abdullah b. Abdümenâf	480- Gaziyye b. Amr
73- İyâd b. Züheyr	263- Câbir b. Abdullah	481- Oğlu Ebû Hanne b. Gaziyye b. Amr
Muhacirlerin İkinci	264- Huleyd b. Kays	482- Oğlu Damre b. Gaziyye b. Amr
Tabakasından Olan	265- Yezîd b. el-Münzir	
Sahabiler	266- Kardeşi Ma'kıl b. el-Münzir	
Hâşimoğulları Kabilesinin	267- Abdullah b. en-Nu'man	
Müttetiği Olanlar	268- Cebbâr b. Sahr	
74- Hz. Peygamber'in Mevlası	269- Sevâd b. Rezn	
Ebû Râfi (Eslem)		

Abdüşemsoğulları Kabilesinin Müttefiği Olanlar 75- Abdurrahman b. Rukayş 76- Amr b. Mihsan 77- Safvân b. Amr 78- Ebû Uhayha Sa'id b. el-Âs b. Ümeyye'nin Mevlası Subayh Esedoğulları Kabilesine Mensup Olanlar 79- Sâib b. el-Avvâm Abdüddâroğulları Kabilesine Mensup Olanlar 80- Ebû'r-Rûm b. Umeyr b. Hâşim Zühreoğulları Kabilesine Mensup Olanlar 81- Âmir b. Ebû Vakkâs Zühreoğulları Kabilesinin Müttefiği Olanlar 82- Utbe b. Mes'ûd Adî b. Ka'boğullarına Mensup Olanlar 83- Abdullah b. Sürâka Sehmoğulları Kabilesine Mensup Olanlar 84- Ebû Kays b. el-Hâris Cumahoğulları Kabilesine Mensup Olanlar 85- Umeyr b. Vehb b. Halef Âmir b. Lüeyoğulları Kabilesine Mensup Olanlar 86- Selîb b. Amr <u>Ensar'ın İlk Tabakasından Olan Sahabiler ve Kabileleri</u>	Ubeyd b. Adfoğulları'nın Müttetikleri ve Mevlası Olanlar 270- Hamza b. el-Humeyyir 271- Kardeşi Abdullah b. el-Humeyyir 272- Nu'mân b. Sinân Sevâd b. Ganmoğulları Kabilesine Mensup Olanlar 273- Kutbe b. Âmir 274- Kardeşi Yezîd b. Âmir 275- Süleym b. Amr 276- Sa'lebe b. 'Aneme 277- Abs b. Âmir 278- Ebû'l-Yeser Ka'b b. Amr 279- Sehl b. Kays Sevâd b. Ganmoğulları Kabilesinin Mevlası 280- Antere (Süleym b. Amr'ın Mevlası) Selimeoğulları Kabilesine Mensup Olanlar 281- Ma'bed b. Kays 282- Kardeşi Abdullah b. Kays 283- Amr b. Talk 284- Mu'az b. Cebel Zürayk b. Âmiroğulları Kabilesine Mensup Olanlar 285- Kays b. Mihsan 286- Hâris b. Kays 287- Cübeyr b. İyâs 288- Ebû Ubâde (Sa'd b. Osman) 289- Kardeşi Ukbe b. Osmân 290- Zekvân b. Abdükays 291- Abbâd b. Kays	483- Oğlu Ebû Habbe b. Gaziyye b. Amr 484- Oğlu Temîm b. Gaziyye b. Amr 485- Habbân b. Münkız 486- Sa'd b. Âmir 487- Amr b. Gaziyye 488- Zeyd b. İsâf b. Gaziyye b. Atıyye 489- Hâris b. Ebû Sa'sa'a 490- Kardeşi Ebû Kilâb b. Ebû Sa'sa'a 491- Kardeşleri Câbir Ebû Sa'sa'a 492- Berâ b. Evs 493- Evs b. Mâlik b. Kays Mâzinoğulları Kabilesinin Mevlası Olanlar 494- Keysân 495- Gaziyye'nin mevlası Râfi Dînâroğulları Kabilesine Mensup Olanlar 496- Kutbe b. Abdüamr 497- Ebû Harâm (Amr b. Kays) Hârisoğulları Kabilesine Mensup Olanlar 498- Sâbit b. Kays b. Şemmâs 499- Süveyd b. es-Sâmit 500- Hâris b. Sâbit b. Abdullah 501- Sâbit b. Süfyân 502- Simâk Sâbit b. Süfyân
---	--	---

Abdüleşheloğulları Kabilesine Mensup Olanlar 87- Sa'd b. Mu'âz 88- Kardeşi Amr b. Mu'âz 89- Kardeşlerinin oğlu Hâris b. Evs 90- Hâris b. Enes 91- Sa'd b. Zeyd 92- Seleme b. Selâme b. Vakş 93- Abbâd b. Bişr b. Vakş 94- Seleme b. Sâbit b. Vakş 95- Râfi b. Yezîd 96- Üseyd b. el-Hudayr Abdüleşhel b. Cüşemoğulları Müttfeği Olanlar 97- Muhammed b. Mesleme b. Seleme 98- Seleme b. Eslem 99- Abdullah b. Sehl 100- Hâris b. Hazeme 101- Ebü'l-Heysem b. et-Teyyihân 102- Kardeşi Ubeyd b. et-Teyyihân Hâriseoğulları Kabilesine Mensup Olanlar 103- Ebû Abs b. Cebr 104- Mes'ud b. Abdüsa'd 105- Sa'lebe b. Sa'd b. Mâlik Hâriseoğulları Kabilesinin Müttfeği Olanlar 106- Ebû Bürde b. Niyâr Zaferoğulları Kabilesine Mensup Olanlar 107- Katâde b. en-Nu'mân	292- Es'ad b. Yezîd 293- Mu'âz b. Mâ'ıs 294- Kardeşi Âiz b. Mâ'ıs 295- Mes'ûd b. Sa'd 296- Rifâ'a b. Râfi 297- Hallâd b. Râfi 298- Ubeyd b. Zeyd 299- Râfi b. Mâlik Beydâoğulları Kabilesine Mensup Olanlar 300- Ziyâd b. Lebîd 301- Halife b. Adî 302- Ferve b. Amr 303- Hâlid b. Kays 304- Ruhayle b. Sa'lebe Hubeyb b. Abdühâriseoğulları Kabilesine Mensup Olanlar 305- Kardeşi Hilâl b. el-Mu'allâ <u>Ensar'ın İkinci</u> <u>Tabakasından Olan</u> <u>Sahabiler</u> Abdüleşheloğullarına Mensup Olanlar 306- Şerîk b. Ebü'l-Hayser 307- Oğlu Abdullah b. Şerîk b. Ebü'l-Hayser 308- Yezîd b. es-Seken 309- Oğlu Âmir b. Yezîd b. es-Seken 310- Umâre b. Ziyâd b. es-Seken 311- Dahhâk b. Halife 312- Abdurrahman b. Sâbit 313- Sâbit b. Vakş	503- Hâris b. Sâbit b. Süfyân 504- Sâbit b. Simâk 505- Sâbit b. Zeyd 506- Sa'd b. Amr 507- Kardeşi Hâris b. Amr 508- Evs b. el-Erkam 509- Karaza b. Ka'b 510- Zeyd b. el-Hâris 511- Ebü'd-Derdâ (Uveymir b. Zeyd) 512- Utbe b. Amr 513- Küleyb b. Yisâf 514- Şair Ebu Za'ne (Âmir b. Ka'b) 515- Temîm b. Nesr 516- Kardeşi Küleyb b. Nesr 517- Ebû Mes'ud (Ukbe b. Amr) 518- Sa'd b. Süveyd 519- Mâlik b. Sinân 520- Kardeşi Mürey b. Sinân 521- Utbe b. er-Rebî Ebceroğulları Kabilesine Mensup Olanlar 522- Semüre b. Cündeb Sa'ide b. Ka'boğulları Kabilesine Mensup Olanlar 523- Üseyd b. Yerbû 524- Sakb b. Ferve 525- Bera b. Abdüamr 526- Ebû Humeyd es-Sâ'idî 527- Sa'lebe b. Sa'd
--	---	---

Zaferoğulları Kabilesinin Müttefiği Olanlar 108- Abdullah b. Târik 109- Anne bir Kardeşi Mu'attib b. Ubeyd Amr b. Avfoğulları ve Ümeyye b. Zeydoğulları Kabilesine Mensup Olanlar 110- Rifâ'a b. Abdülmünzir 111- Kardeşi Ebû Lübâbe b. Abdülmünzir 112- Sa'd b. Ubeyd 113- Sa'lebe b. Hâtub 114- Kardeşi Hâris b. Hâtub 115- Râfi' b. Ancede 116- Ubeyd b. Ebû Ubeyd Dubey'aogulları Kabilesine Mensup Olanlar 117- Âsım b. Sâbit 118- Mu'attib b. Kuşeyr 119- Ebû Müleyl b. el-Ez'ar 120- Umeyr b. Ma'bed Ubeydoğulları Kabilesine Mensup Olanlar 121- Üneys b. Katâde Zeyd b. Mâlikoğulları Müttefiği Olan Kudâ'a Kabilesinin Belî Batnından el-Aclânoğulları Kabilesine Mensup Olanlar 122- Ma'n b. Adî b. el-Ced 123- Kardeşi Âsım b. Adî 124- Sâbit b. Akrem 125- Zeyd b. Eslem 126- Abdullah b. Selime 127- Rib'i b. Râfi'	314- Kardeşi Rifâ'a b. Vakş 315- Amr b. Sâbit b. Vakş 316- Süleym b. Sâbit b. Vakş 317- Ebû Nâile (Silkân b. Selâme b. Vakş) 318- Kardeşi Sa'd b. Selâme 319- Sehl b. Rûmî b. Vakş 320- Ma'bed b. Mahreme 321- Abbâd b. Sehl 322- Sayfî b. Kayzî 323- Kardeşi el-Hübâb b. Kayzî 324- İyâs b. Evs b. Atîk 325- Kardeşi Enes b. Evs 326- Kardeşleri Mâlik b. Evs 327- Kardeşleri Amr b. Evs 328- Kardeşleri el-Hâris b. Evs 329- Kardeşleri Umeyr b. Evs 330- Sehl b. Adî Abdüleşheloğullarının Müttefiklerinden Olanlar 331- Mahmûd b. Mesleme 332- Hubâb b. Zeyd b. Teym 333- Kardeşi Habîb 334- Kardeşleri Hâcib 335- Huzeyme b. Hazme 336- Nehîk b. Evs 337- Râfi b. Sehl 338- Ebû Nadîr b. et-Teyyihân b. Mâlik 339- Ubeydullah b. et-Teyyihân b. Mâlik 340- Huseyl b. Câbir 341- Huzeyfe b. el-Yemân 342- Kardeşi Safvân b. el-Yemân	528- Sa'd b. Hârise 529- Sümeyr b. el-Husayn 530- Cebele b. Amr 531- Abdullah b. Amr b. Vehb 532- Münzir b. Abdullah 533- Sâbit b. Süheyb 534- Eslem b. Evs Sa'ide b. Ka'boğulları Kabilesinin Müttefikleri Olanlar 535- Hâris b. Cemmâz 536- Kardeşi Sa'd b. Cemmâz Kavâkile Kabilesinden Ganmoğulları ve Sâlimoğulları Kabilesine Mensup Olanlar 537- Abbâs b. Ubâde 538- Ebû Hayseme (Malik b. Kays) Kavâkile Kabilesinin Müttefiklerinden Olanlar 539- Yezîd b. Sa'lebe 540- Sa'd b. Ebû Sa'd Selimeoğulları Kabilesine Mensup Olanlar 541- Amr b. Cemûh 542- Oğlu Hallâd b. Amr b. el-Cemûh 543- Ebû Katâde (Rib'i b. Beldeme) 544- Câbir b. Sahr 545- Ka'b b. Mâlik 546- Amr b. Aneme 547- Seyfî b. Sevâd
---	--	---

Mu'âviye b. Mâlikoğulları Kabilesine Mensup Olanlar 128- Cebr b. Atîk Mu'âviye b. Mâlikoğulları Müttefikleri 129- Mâlik b. Nümeyle 130- Nu'mân b. İsr Haneş b. Avfoğulları Kabilesine Mensup Olanlar 131- Sehl b. Huneyf Cahcebâ b. Külfeğulları Kabilesine Mensup Olanlar 132- Münzir b. Muhammed Cahcebâ b. Külfeğulları Kabilesinin Müttetik Olan Belî Kabilesinin Uneyf b. Cüşemoğulları Kabilesine Mensup Olanlar 133- Ebû Akîl Sa'lebe b. Amroğulları Kabilesine Mensup Olanlar 134- Abdullah b. Cübeyr 135- Kardeşi Havvât b. Cübeyr 136- Hâris b. en-Nu'mân 137- Ebû Dayyâh 138- Nu'man b. Ebû Hazme 139- Ebû Hanne 140- Sâlim b. Umeyr 141- Âsım b. Kays Ganm b. es-Silm b. İmru'ül- Kaysoğullarına Mensup Olanlar 142- Münzir b. Kudâme 143- Kardeşi Mâlik b. Kudâme 144- Hâris b. Arfece	343- Kurre b. Ukbe b. Kurre 344- Ebû'l-Heysem b. et-Teyyihân'ın Mevlası Yesâr Zaferoğulları Kabilesine Mensup Olanlar 345- Rifâ'a b. Zeyd 346- Kardeşi Kays 347- Sâbit b. en-Nu'man 348- Beşîr b. Anbes 349- Yezîd b. Berza 350- Yezîd b. Kays 351- Hâlid b. Sâbit 352- Hubâb b. Cez 353- Rebî b. Sehl 354- Enes b. Fedâle 355- Kardeşi Müvennis 356- Abdullah b. Râfî 357- Süfyân b. Hâtıb 358- Kardeşi Yezîd b. Hâtıb 359- Bişr b. el-Hâris 360- Kardeşi Mübeşşir b. el-Hâris 361- Kardeşleri Büşeyr (Ebû Tu'me) 362- Rifâ'a b. Mübeşşir 363- Hâris b. Übeyrık b. Amr (Rifâ'a'nın babası) 364- Üseyr b. Urve 365- Mu'âz b. Zürâre b. Amr 366- Ebû Nemle (Amr ya da Ammâr b. Mu'az) 367- Ebû Zerre (Haris b. Mu'az) Zaferoğullarının Müttetifi Olanlar 368- Sinân b. Amr	548- Hâlid b. Amr 549- Abdullah b. Atîk Selimeoğulları Kabilesinin Müttetikleri Olanlar 550- Abdullah b. Üneys 551- Mes'ûd b. Sinân 552- Abdullah b. Atîk 553- Esved b. Huzâ'î 554- Damre b. İyâd Selimeoğulları Kabilesinin Mevlası Olanlar 555- Ebû Eymen 556- Nu'mân b. Sinân Beydâoğulları Kabilesine Mensup Olanlar 557- Zeyd b. ed-Desine 558- Ubeyd b. Amr Züreykoğulları Kabilesine Mensup Olanlar 559- Ebû Ayyâş ez-Zürakî (Ubeyd b. Mu'aviye) Habîboğulları Kabilesine Mensup Olanlar 560- Ubeyd b. el-Mu'allâ Sair Arap Kabilelerine Mensup Olan Sahabiler 561- Mâlik 562- Nu'mân Gıfâroğulları Kabilesine Mensup Olanlar 563- Ebû Rühm el-Gıfârî (Külsüm b. el-Husayn)
---	---	--

Ganm b. es-Silmoğulları'nın Mevlası 145- Temîm Neccâroğullarının Mâlik b. Neccâr'ın Boyundan Ganm b. Mâlikoğulları Kabilesine Mensup Olanlar 146- Ebû Eyyûb 147- Sâbit b. Hâlid 148- Umâre b. Hazm 149- Sürâka b. Ka'b 150- Hârise b. en-Nu'man 151- Süleym b. Kays b. Kahd 152- Süheyl b. Râfi 153- Mes'ûd b. Evs 154- Kardeşi Ebû Huzeyme b. Evs 155- Râfi b. el-Hâris 156- Nu'mân b. Amr 157- Âmir b. Muhalled 158- Abdullah b. Kays 159- Amr b. Kays 160- Oğlu Kays b. Amr 161- Sâbit b. Amr Ganm b. Mâlikoğulları'nın Müttefikleri 162- Adî b. Ebü'z-Zeğbâ' 163- Vedit'a b. Amr 164- Usayme 165- Ebü'l-Hamrâ Amr b. Mâlik'in Alt kolu Olan Muaviye b. Amroğulları / Hudeyleoğulları Kabilesine Mensup Olanlar 166- Übey b. Ka'b	369- Abdükays b. Lüey 370- Kuzmân b. el-Hâris 371- Zaferoğullarının Mevlası Sehl Hârise b. Hârisoğulları Kabilesine Mensup Olanlar 372- Züheyr b. Râfi 373- Kardeşi Muzahhir b. Râfi 374- Yeğenleri Râfi b. Hadîc 375- Ebû Ma'kıl b. Nehîk 376- Oğlu Abdullah b. Ebû Ma'kıl b. Nehîk 377- İbrahim b. Abbâd 378- Sehl b. Amr (Sehl b. el-Hanzaliyye) 379- Kardeşi Ukayb b. Amr 380- Kardeşi Ukbe b. Amr 381- Oğlu Umeyr b. Ukbe 382- Sehl b. er-Rebî 383- Evs b. Kayzî 384- Oğlu Abdullah b. Evs b. Kayzî 385- Oğlu Kebâse b. Evs b. Kayzî 386- Abdullah b. Mirba 387- Kardeşi Abdurrahman b. Mirba 388- Şerîk b. Abdüamr 389- Kardeşi Ebû Sâbit b. Abdüamr 390- Ubeydüssihâm b. Süleym b. Dab 391- Sinân b. Sa'lebe 392- Süveyd b. en-Nu'man 393- Beşîr b. Enes b. Ümeyye	Sa'd b. Leysoğulları Kabilesine Mensup Olanlar 564- Abdullah b. Hübeyb 565- Abdurrahman b. Hübeyb Sevâdoğulları kabilesine Mensup Olanlar 566- Ci'âl b. Sürâka ed-Damrî Müzeyneoğulları Kabilesine Mensup Olanlar 567- Vehb b. Kâbus el-Müzenî 568- Kardeşinin oğlu Hâris b. Ukbe b. Kâbus Kelboğulları Kabilesine Mensup Olanlar 569- Dihye b. Halife <u>Hanım Sahabiler</u> H. Peygamber'in Hanımları 570- Âişe bnt. Ebû Bekir 571- Ümmü Seleme (Hind bnt. Ebû Ümeyye) Hâşimoğulları Kabilesine Mensup Olanlar 572- Safiyye bnt. Abdülmuttalib H. Peygamber'in Kızı 573- Fâtıma bnt. Muhammed (s.a.s.) Muttaliboğulları Kabilesine Mensup Olanlar
--	---	---

167- Enes b. Mu'âz Amr b. Mâlik b. Neccâr'dan Meğâleogulları Kabilesine Mensup Olanlar 168- Evs b. Sâbit 169- Kardeşi Ebû Şeyh (Übey b. Sâbit b. el-Münzir) 170- Ebû Talha (Zeyd b. Sehl) Amr b. Mâlik b. Neccâr'dan Mebzûloğulları Kabilesine Mensup Olanlar 171- Sa'lebe b. Amr 172- Hâris b. Simme 173- Sehl b. Atîk Adî b. Neccâroğulları Kabilesine Mensup Olanlar 174- Muhriz b. Âmir 175- Selît b. Kays 176- Ebû Selît (Üseyre b. Amr) 177- Âmir b. Ümeyye 178- Kays b. es-Seken	394- Oğlu Abdullah b. Beşir b. Enes 395- Eslem b. Amîre 396- Ebû Hasme (Abdullah b. Sa'ide) 397- Kardeşi Üseyd b. Sa'ide 398- Oğlu Yezîd b. Üseyd 399- Ma'bed b. Abdüsa'd 400- Oğlu Temim b. Ma'bed b. Abdüsa'd 401- Kays b. el-Hâris 402- Yezîd b. Nüveyre 403- Huveyyesa b. Mes'ûd 404- Muhayyesa b. Mes'ûd 405- Abdullah b. Sehl 406- Abdurrahman b. Sehl	574- Hind bnt. Üsâse H. Peygamber'in Dadısı 575- Ümmü Eymen (Berke) Esedoğulları Kabilesine Mensup Olanlar 576- Hamne bnt. Cahş Mâzinoğulları Kabilesine Mensup Olanlar 577- Ümmü Umâre (Nesibe bnt. Ka'b) 578- Ümmü Salît Adîoğulları Kabilesine Mensup Olanlar 579- Ümmü Süleym bnt. Milhân <u>Yahudi Kabilesine</u> <u>Mensup Olanlar</u> 580- Muhayrîk en-Nadrî (Abdullah (el-Husayn) b. ez-Zübeyr)
---	--	---

ÖZET

Hız. Peygamber'in sîretinde askerî faaliyetler, müşrikler ve diğer gayrimüslim unsurlarla kurulan münasebetlerin şekillenmesinde önemli bir yere sahip olmuştur. Bu itibarla Asr-1 Saâdet döneminde gerçekleşen gazveler, Arap yarımadasındaki toplum yapısında siyasî, sosyal, iktisadî, kültürel ve dinî açılardan köklü değişimlerin meydana gelmesine zemin hazırlamıştır. Bu gazveler arasında Uhud Gazvesi de hem Müslümanlar hem de müşrikler açısından önemli bir dönüm noktası olmuştur. Bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden durum deseni metodu kullanılarak Hız. Peygamber'in Uhud Gazvesi teorik ve pratik boyutlarıyla incelenmiştir. Bu amaçla araştırmada gazvenin ortaya çıkmasına neden olan siyasî, dinî, ekonomik ve sosyal sebepler, Müslümanların gazve öncesindeki hazırlık süreçleri, askerî ve lojistik altyapıları, malî durumları, kabileler arasında kurulan ittifaklar, erkek ve kadınların gazveye katılım oranları ile katkıları, çarpışma sürecindeki tutum ve davranışları, gazve sonrasındaki gelişmeler ve ortaya çıkan sonuçlar ayrıntılı biçimde ele alınmıştır. Aynı şekilde müşriklerin Uhud Gazvesi süresince takip ettikleri hazırlık, strateji ve uygulamalar da kapsamlı bir şekilde değerlendirilmiştir. Araştırma neticesinde, müşriklerin yüksek malî imkânlarla sahip oldukları, askerî yapı ve lojistik bakımından daha donanımlı bir şekilde Uhud Gazvesine hazırlandıkları ve büyük bir askerî güçle gazveye katıldıkları tespit edilmiştir. Buna karşılık Müslümanların ekonomik, askerî ve lojistik altyapı bakımından daha sınırlı imkânlarla gazveye iştirak ettikleri belirlenmiştir. Bununla birlikte, Uhud Gazvesi'nde görünüş itibarıyla müşrikler üstünlük sağlamış olsalar da Müslümanların maddî ve mânevî açıdan önemli kazanımlar elde ettikleri sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İslâm Tarihi, Siyer, Gazve, Hız. Peygamber, Müslümanlar, Müşrikler, Uhud Gazvesi.

ABSTRACT

Military activities in the life of the Prophet Muhammad played a significant role in shaping his relations with polytheists and non-Muslims. In this respect, the military campaigns (ghazwas) during the Prophet's era led to fundamental and influential political, social, economic, cultural, and religious changes in the society of the Arabian Peninsula. Among these campaigns, the Battle of Uhud constituted a significant turning point for both Muslims and the polytheists. In this study, the Battle of Uhud was examined in both its theoretical and practical dimensions through the case study method, one of the qualitative research methods. In this context, the study investigated the political, religious, economic, and social causes that led to the battle; the preparation process of the Muslims before the campaign; their military and logistical infrastructure; their financial conditions; alliances established among tribes; the participation and contributions of men and women; attitudes and behaviors during the battle; and the post-battle process and its outcomes. Likewise, the activities and strategies of the polytheists throughout the Battle of Uhud were comprehensively analyzed. The study concluded that the polytheists prepared for the Battle of Uhud with substantial financial resources and possessed a more advanced military and logistical infrastructure, participating in the battle with thousands of soldiers. In contrast, the Muslims entered the campaign with relatively limited economic, military, and logistical means. Nevertheless, although the polytheists appeared to achieve military superiority in the Battle of Uhud, the Muslims ultimately gained significant material and spiritual achievements.

Keywords: Islamic History, Sīrah, Ghazwa, Prophet Muhammad, Muslims, Polytheists, Ghazwa of Uhud.